CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation

THE HARIVAṀŚA

THE MAHĀBHĀRATA

TEXT AS CONSTITUTED IN ITS CRITICAL EDITION

VOLUME V

B. O. R. INSTITUTE
POONA

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

THE HARIVAṀŚA

THE KHILA OR SUPPLEMENT TO THE MAHĀBHĀRATA

Text as constituted in its Critical Edition

THE MAHĀBHĀRATA

Text as constituted in its Critical Edition

VOLUME V

तेजस्वि नावधीतमस्तु

PUBLISHED BY

THE BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

POONA

1976

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.
All rights reserved

Printed by Dr. R. N. Dandekar, at the Bhandarkar Institute Press, Poona 4

and

Published by Dr. R. N. Dandekar, Hon. Secretary, Bhandarkar Oriental Research Institute,

Poona 411 004 (India).

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

चिकित्सितपाठात्मकः

हरिवंशः

महाभारत-खिलपर्व

चिकित्सितपाठात्मिकायां महाभारतसंहितायां

पञ्चमः खण्डः

भाण्डारकरप्राच्यविद्यासंशोधनमन्दिरेण

प्रकाशितः

पुण्यपत्तनम्

शकाब्दाः १८९८

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

अनुक्रमणिका

हरिवंशः अध्यायाः १-११८ pp. 1-224

१ हरिवंशपर्व १-४५ 1-91

आदिसर्गः १ 3-4
दक्षसृष्टिः २ 4-6
मरुदुत्पत्तिः ३ 6-10
पृथूपाख्यानम् ४-६ 10-15
मन्वन्तराणि ७ 15-17
वैवस्वतोत्पत्तिः ८ 17-19
इक्ष्वाकुवंशः ९ 19-23
त्रिशङ्कुचरितम् १० 23-24
सगरचरितम् १० 24-25
सगरवंशः १० 25
इक्ष्वाकुवंशः १० 25-26
पितृकल्पः ११-१९ 26-39
सोमोत्पत्तिः २० 39-41
आयुवंशः २१ 41-42
ययातिचरितम् २२ 42-44
पूरुवंशः २३ 44-45
ययातिवंशः २३ 45-50
क्रोष्टुवंशः २४ 50
वृष्णिवंशः २४ 51
वसुदेववंशः २५ 51-52
ज्यामघवंशः २६ 52-53
कुकुरवंशः २७ 53-54
स्यमन्तकोपाख्यानम् २८-२९ 54-57
विष्णुप्रादुर्भावाः ३०-३१ 57-59
प्रादुर्भावसंग्रहः ३१ 60-65
विष्णुप्रतिज्ञा ३२ 65-66
दैत्यसेनावर्णनम् ३३ 66-67
देवसेनावर्णनम् ३४ 67-68
विष्णोः संनहनम् ३४ 68-69
और्वाग्निसंभवः ३५ 69-72
दैत्यसेनापराजयः ३६ 72-73
कालनेमिप्रादुर्भावः ३६ 73-74
कालनेमिपराक्रमः ३७ 74-76

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

कालनेमिवधः ३८	76–78
ब्रह्मलोकवर्णनम् ३९	78–79
नारायणाश्रमवर्णनम् ४०	80–81
विष्णोः प्रबोधनम् ४०	81
भूमिभारावतरणम् ४१	81–82
धरणीवाक्यम् ४२	83–84
अंशावतरणम् ४३	84–87
नारदवाक्यम् ४४	87–90
विष्णुवाक्यम् ४५	90
ब्रह्मवाक्यम् ४५	90–91
२ विष्णुपर्व अध्यायाः ४६–११३	92–215
नारदवाक्यम् ४६	92–93
कंससंकेतः ४७	93
षड्गर्भवृत्तम् ४७	93
विष्णुवाक्यम् ४७	93–95
कृष्णजन्म ४८	95
गोव्रजगमनम् ४८	95
निद्रावाक्यम् ४८	96
देवकीकंससंवादः ४८	96
गोव्रजगमनम् ४९	96–98
शकटभङ्गः ५०	98
पूतनावधः ५०	98–99
यमलार्जुनभङ्गः ५१	99–100
वृकदर्शनम् ५२	100–101
वृन्दावनप्रवेशः ५३	101–102
प्रावृड्वर्णनम् ५४	103–104
कृष्णस्य वृन्दावनविहारः ५५	104
भाण्डीरवर्णनम् ५५	105
यमुनावर्णनम् ५५	105–106
कालियदमनम् ५६	106–108
धेनुकवधः ५७	108–109
प्रलम्बवधः ५८	109–111
गिरियज्ञप्रवर्तनम् ५९–६०	111–114
गोवर्धनधारणम् ६१	114–116
गोविन्दाभिषेकः ६२	116–120
कृष्णगोपीक्रीडा ६३	120–121
अरिष्टवधः ६४	121–122

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

कंसवाक्यम् ६५	122–125
अन्धकवाक्यम् ६६	125–127
केशिवधः ६७	127–129
अक्रूरागमनम् ६८	129–130
मथुराप्रस्थानम् ६९	131–132
अक्रूराश्चर्यदर्शनम् ७०	132
नागलोकदर्शनम् ७०	132–133
मथुराप्रवेशः ७१	133–134
कंसधनुर्भङ्गः ७१	134–135
कंसजन्मवृत्तम् ७२–७३	135–137
कुवलयापीडवधः ७४	137–138
चाणूरवधः ७५	139–140
कंसवधः ७६	140–142
कंसस्त्रीविलापः ७७	142–143
कंसमातृविलापः ७७	143–144
उग्रसेनाभिषेकः ७८	144–145
रामकृष्णयोर्विद्याध्ययनम् ७९	145–146
गुरुपुत्रानयनम् ७९	146–147
जरासंधागमनम् ८०	147
जरासंधपराजयः ८१–८२	148–152
रामस्य गोकुलगमनम् ८३	152–153
रामस्य यमुनाकर्षणम् ८३	153–154
द्वारवतीप्रयाणसंकल्पः ८४	154–155
कालयवनवधः ८५	155–158
द्वारवतीनिवेशः ८६	158–161
रुक्मिणीहरणम् ८७	161–164
रुक्मिपराजयः ८८	164–165
रुक्मिवधः ८९	165–167
बलदेवमाहात्म्यम् ९०	167–168
नरकवधः ९१	168–170
पारिजातहरणम् ९२	170–173
द्वारकानिवेशः ९३	173–175
द्वारकाप्रवेशः ९४	175–176
सभाप्रवेशः ९५	176–177
वृष्णिसमागमः ९६	177–178
नारदागमनम् ९६	178
कृष्णपराक्रमवर्णनम् ९६–९७	178–181
कृष्णस्य वंशः ९८	181–182

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

शम्बरवधः ९९	182–184
धन्याश्चर्यस्तवः १००	184–187
वासुदेवमाहात्म्यम् १०१–१०५	187–191
शंकरेण बाणवरप्रदानम् १०६	191–194
उषास्वप्नः १०७	194–197
अनिरुद्धानयनम् १०८	197
बाणसैन्ययुद्धम् १०८	197–199
बाणानिरुद्धयुद्धम् १०८	199–200
अनिरुद्धशरबन्धः १०८	200
अनिरुद्धमार्गणम् १०९	200–202
अनिरुद्धवार्ता १०९	202–203
बाणयुद्धे कृष्णप्रयाणम् १०९	203
कृष्ण-बाणयुद्धम् ११०	203–206
कृष्ण-ज्वरयुद्धम् ११०–१११	206
ज्वरस्य वरलाभः १११	206
कृष्ण-बाणयुद्धम् ११२	207
कृष्ण-हरयुद्धम् ११२	207–208
कृष्ण-बाणयुद्धम् ११२	208–210
कोटवीदर्शनम् ११२	210
बाणबाहुच्छेदनम् ११२	210
महेश्वरेण बाणवरप्रदानम् ११२	211
द्वारकाप्रत्यागमनम् ११३	212
कृष्णवरुणयुद्धम् ११३	212
वरुणकृता कृष्णस्तुतिः ११३	212–213
द्वारकाप्रवेशः ११३	213–215
३ भविष्यपर्व अध्यायाः ११४–११८	216–224
जनमेजयवंशः ११४	216
जनमेजयप्रश्नः ११५	217–218
व्यासस्य उत्तरम् ११५	218
युगान्तलक्षणम् ११६	218–219
कलियुगलक्षणम् ११७	219–221
जनमेजयाश्वमेधः ११८	221–222
इन्द्रस्य कापट्यम् ११८	222–223
हरिवंशमाहात्म्यम् ११८	223–224

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

हरिवंशः

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

हरिवंशः

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥

१

शौनक उवाच ।

सौते सुमहदाख्यानं भवता परिकीर्तितम् ।
भारतानां च सर्वेषां पार्थिवानां तथैव च ॥ १
देवानां दानवानां च गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
दैत्यानामथ सिद्धानां गुह्यकानां तथैव च ॥ २
अत्यद्भुतानि कर्माणि विक्रमा धर्मनिश्चयाः ।
विचित्राश्च कथायोगा जन्म चाग्र्यमनुत्तमम् ॥ ३
कथितं भवता पुण्यं पुराणं श्लक्ष्णया गिरा ।
मनःकर्णसुखं तन्मां प्रीणात्यमृतसंमितम् ॥ ४
तत्र जन्म कुरूणां वै त्वयोक्तं लोमहर्षणे ।
न तु वृष्ण्यन्धकानां वै तद्भवान्प्रब्रवीतु मे ॥ ५

सूत उवाच ।

जनमेजयेन यत्पृष्टः शिष्यो व्यासस्य धीमतः ।
तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि वृष्णीनां वंशमादितः ॥ ६
श्रुत्वेतिहासं कार्त्स्न्येन भरतानां स भारतः ।
जनमेजयो महाप्राज्ञो वैशंपायनमब्रवीत् ॥ ७
महाभारतमाख्यानं बह्वर्थं बहुविस्तरम् ।
कथितं भवता विप्र विस्तरेण मया श्रुतम् ॥८
तत्र शूराः समाख्याता बहवः पुरुषर्षभाः ।
नामभिः कर्मभिश्चैव वृष्ण्यन्धकमहारथाः ॥ ९
तेषां कर्मविदातानि त्वयोक्तानि द्विजोत्तम ।
तत्र तत्र समासेन विस्तरेणैव चाभिभो ॥ १०
न च मे तृप्तिरस्तीह कीर्त्यमाने पुरातने ।
एकश्च मे मतो राशिर्वृष्णयः पाण्डवास्तथा ॥ ११
भवांश्च वंशकुशलस्तेषां प्रत्यक्षदर्शिवान् ।
कथयस्व कुलं तेषां विस्तरेण तपोधन ॥ १२
यस्य यस्यान्वये ये ये तांस्तानिच्छामि वेदितुम् ।
तेषां पूर्वविसृष्टिं च विचित्रामा प्रजापतेः ॥ १३

सूत उवाच ।

सत्कृत्य परिपृष्टस्तु स महात्मा महातपाः ।
विस्तरेणानुपूर्व्या च कथयामास तां कथाम् ॥१४

वैशंपायन उवाच ।

शृणु राजन्कथां दिव्यां पुण्यां पापप्रणाशिनीम् ।
कथ्यमानां मया चित्रां बह्वर्थां श्रुतिसंमिताम् ॥१५
यश्चैनां धारयेत्तात शृणुयाद्वाप्यभीक्ष्णशः ।
स्ववंशधारणं कृत्वा स्वर्गलोके महीयते ॥ १६
अव्यक्तं कारणं यत्तन्नित्यं सदसदात्मकम् ।
प्रधानं पुरुषं तस्मान्निर्ममे विश्वमीश्वरः ॥ १७
तं वै विद्धि महाराज ब्रह्माणममितौजसम् ।
स्रष्टारं सर्वभूतानां नारायणपरायणम् ॥ १८
अहंकारस्तु महतस्तस्माद्भूतानि जज्ञिरे ।
भूतभेदाश्च भूतेभ्य इति सर्गः सनातनः ॥ १९
विस्तरावयवं चैव यथाप्रज्ञं यथाश्रुतम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

कीर्त्यमानं शृणु मया पूर्वेषां कीर्तिवर्धनम् ॥ २०
धन्यं यशस्यं शत्रुघ्नं स्वर्ग्यमायुर्विवर्धनम् ।
कीर्तनं स्थिरकीर्तीनां सर्वेषां पुण्यकर्मणाम् ॥ २१
तस्मात्कल्याय ते कल्यः समग्रं शुचये शुचिः ।
आ वृष्णिवंशाद्वक्ष्यामि भूतसर्गमनुत्तमम् ॥ २२
विष्णुः स्वयंभूर्भगवान्सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः ।
अप एव ससर्जादौ तासु वीर्यमवासृजत् ॥ २३
आपो नारा इति प्रोक्ता नाम्ना पूर्वमिति श्रुतिः ।
अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः ॥ २४
हिरण्यवर्णमभवत्तदण्डमुदकेशयम् ।
तत्र जज्ञे स्वयं ब्रह्मा स्वयंभूरिति नः श्रुतम् ॥२५
हिरण्यगर्भो भगवानुषित्वा परिवत्सरम् ।
तदण्डमकरोद्द्वैधं दिवं भुवमथापि च ॥ २६
तयोः शकलयोर्मध्यमाकाशमकरोत्प्रभुः ।
अप्सु पारिप्लवां पृथ्वीं दिशश्च दशधा दधे ॥ २७
तत्र कालं मनो वाचं कामं क्रोधमथो रतिम् ।
ससर्ज सृष्टिं तद्रूपां स्रष्टुमिच्छन्प्रजापतिम् ॥ २८
मरीचिमत्र्यङ्गिरसौ पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।
वसिष्ठं च महातेजाः सोऽसृजत्सप्त मानसान् ॥२९
सप्त ब्रह्माण इत्येते पुराणे निश्चयं गताः ।
नारायणात्मकानां वै सप्तानां ब्रह्मजन्मनाम् ॥ ३०
ततोऽसृजत्पुनर्ब्रह्मा रुद्रं रोषात्मसंभवम् ।
सनत्कुमारं च ऋषिं पूर्वेषामपि पूर्वजम् ॥ ३१
सप्त त्वेते प्रजायन्ते प्रजा रुद्रश्च भारत ।
स्कन्दः सनत्कुमारश्च तेजः संक्षिप्य तिष्ठतः ॥ ३२
तेषां सप्त महावंशा दिव्या देवगणान्विताः ।
क्रियावन्तः प्रजावन्तो महर्षिभिरलंकृताः ॥ ३३
विद्युतोऽशनिमेघांश्च रोहितेन्द्रधनूंषि च ।
यादांसि च ससर्जादौ पर्जन्यं च ससर्ज ह ॥३४
ऋचो यजूंषि सामानि निर्ममे यज्ञसिद्धये ।
साध्यांस्तैरयजन्देवानित्येवमनुशुश्रुमः ॥ ३५
उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य जज्ञिरे ।
आपवस्य प्रजासर्गं सृजतो हि प्रजापतेः ॥ ३६
द्विधा कृत्वात्मनो देहमर्धेन पुरुषोऽभवत् ।
अर्धेन नारी तस्यां स ससृजे विविधाः प्रजाः ।
दिवं च पृथिवीं चैव महिम्ना व्याप्य तिष्ठति ॥३७
विराजमसृजद्विष्णुः सोऽसृजत्पुरुषं विराट् ।
पुरुषं तं मनुं विद्धि तद्वै मन्वन्तरं स्मृतम् ।
द्वितीयमापवस्यैतन्मनोरन्तरमुच्यते ॥ ३८
स वैराजः प्रजासर्गं ससर्ज पुरुषः प्रभुः ।
नारायणविसर्गः स प्रजास्तस्याप्ययोनिजाः ॥ ३९
आयुष्मान्कीर्तिमान्धन्यः प्रजावांश्च भवेन्नरः ।
आदिसर्गं विदित्वेमं यथेष्टां प्राप्नुयाद्गतिम् ॥ ४०

इति श्रीहरिवंशे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

२

वैशंपायन उवाच ।

स सृष्टासु प्रजास्वेवमापवो वै प्रजापतिः ।
लेभे वै पुरुषः पत्नीं शतरूपामयोनिजाम् ॥ १
आपवस्य महिम्ना तु दिवमावृत्य तिष्ठतः ।
धर्मेणैव महाराज शतरूपा व्यजायत ॥ २
सा तु वर्षायुतं तप्त्वा तपः परमदुश्चरम् ।
भर्तारं दीप्ततपसं पुरुषं प्रत्यपद्यत ॥ ३
स वै स्यायंभुवस्तात पुरुषो मनुरुच्यते ।
तस्यैकसप्ततियुगं मन्वन्तरमिहोच्यते ॥ ४
वैराजात्पुरुषाद्वीरं शतरूपा व्यजायत ।
प्रियव्रतोत्तानपादौ वीरात्काम्या व्यजायत ॥ ५
काम्या नाम महाबाहो कर्दमस्य प्रजापतेः ।
काम्यापुत्राश्च चत्वारः सम्राट् कुक्षिर्विराट् प्रभुः ॥
उत्तानपादं जग्राह पुत्रमत्रिः प्रजापतिः ।
उत्तानपादाच्चतुरः सूनृता सुषुवे सुतान् ॥ ७

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

धर्मस्य कन्या सुश्रोणी सूनृता नाम विश्रुता ।
उत्पन्ना वाचि धर्मेण ध्रुवस्य जननी शुभा ॥ ८
ध्रुवं च कीर्तिमन्तं चाप्ययस्मन्तमयस्पतिम् ।
उत्तानपादोऽजनयत्सूनृतायां प्रजापतिः ॥ ९
ध्रुवो वर्षसहस्राणि त्रीणि दिव्यानि भारत ।
तपस्तेपे महाराज प्रार्थयन्सुमहद्यशः ॥ १०
तस्मै ब्रह्मा ददौ प्रीतः स्थानमात्मसमं प्रभुः ।
अचलं चैव पुरतः सप्तर्षीणां प्रजापतिः ॥ ११
तस्याभिमानमृद्धिं च महिमानं निरीक्ष्य च ।
देवासुराणामाचार्यः श्लोकमप्युशना जगौ ॥ १२
अहोऽस्य तपसो वीर्यमहो श्रुतमहो व्रतम् ।
यमद्य पुरतः कृत्वा ध्रुवं सप्तर्षयः स्थिताः ॥ १३
तस्माच्छ्लिष्टिं च मान्यं च ध्रुवाच्छंभुर्व्यजायत ।
श्लिष्टेराधत्त सुच्छाया पञ्च पुत्रानकल्मषान् ॥ १४
रिपुं रिपुंजयं विप्रं वृकलं वृकतेजसम् ।
रिपोराधत्त बृहती चाक्षुषं सर्वतेजसम् ।
अजीजनत्पुष्करिण्यां वैरण्यां चाक्षुषो मनुम् ॥ १५
प्रजापतेरात्मजायां वीरणस्य महात्मनः ।
मनोरजायन्त दश नड्वलायां महौजसः ।
कन्यायां भरतश्रेष्ठ वैराजस्य प्रजापतेः ॥ १६
ऊरुः पूरुः शतद्युम्नस्तपस्वी सत्यवित्कविः ।
अग्निष्टुदतिरात्रश्च सुद्युम्नश्चेति ते नव ।
अभिमन्युश्च दशमो नड्वलायां महौजसः ॥ १७
ऊरोरजनयत्पुत्रान्षडाग्नेयी महाप्रभान् ।
अङ्गं सुमनसं स्वातिं क्रतुमङ्गिरसं शिवम् ॥ १८
अङ्गात्सुनीथापत्यं वै वेनमेकं व्यजायत ।
अपचारेण वेनस्य प्रकोपः सुमहानभूत् ॥ १९
प्रजार्थमृषयोऽथास्य ममन्थुर्दक्षिणं करम् ।
वेनस्य पाणौ मथिते संबभूव महानृषिः ॥ २०
तं दृष्ट्वा मुनयः प्राहुरेष वै मुदिताः प्रजाः ।
करिष्यति महातेजा यशश्च प्राप्स्यते महत् ॥ २१
स धन्वी कवची जातस्तेजसा निर्दहन्निव ।
पृथुर्वैन्यस्तदा चेमां ररक्ष क्षत्रपूर्वजः ॥ २२
राजसूयाभिषिक्तानामाद्यः स वसुधाधिपः ।
तस्माच्चैव समुत्पन्नौ निपुणौ सूतमागधौ ॥ २३
तेनेयं गौर्महाराज दुग्धा सस्यानि भारत ।
प्रजानां वृत्तिकामेन देवैः सर्षिगणैः सह ॥ २४
पितृभिर्दानवैश्चैव गन्धर्वैः साप्सरोगणैः ।
सर्पैः पुण्यजनैश्चैव वीरुद्भिः पर्वतैस्तथा ॥ २५
तेषु तेषु च पात्रेषु दुह्यमाना वसुंधरा ।
प्रादाद्यथेप्सितं क्षीरं तेन प्राणानधारयन् ॥ २६
पृथुपुत्रौ तु धर्मज्ञौ जज्ञातेऽन्तर्धिपालिनौ ।
शिखण्डिनी हविर्धानमन्तर्धानाद्व्यजायत ॥ २७
हविर्धानात्षडाग्नेयी धिषणाजनयत्सुतान् ।
प्राचीनबर्हिषं शुक्रं गयं कृष्णं व्रजाजिनौ ॥ २८
प्राचीनबर्हिर्भगवान्महानासीत्प्रजापतिः ।
हविर्धानान्महाराज येन संवर्धिताः प्रजाः ॥ २९
प्राचीनाग्राः कुशास्तस्य पृथिव्यां जनमेजय ।
प्राचीनबर्हेरभवन्पृथिवीतलचारिणः ॥ ३०
समुद्रतनयायां तु कृतदारोऽभवत्प्रभुः ।
महतस्तपसः पारे सवर्णायां महीपतिः ॥ ३१
सवर्णाधत्त सामुद्री दश प्राचीनबर्हिषः ।
सर्वे प्रचेतसो नाम धनुर्वेदस्य पारगाः ॥ ३२
अपृथग्धर्मचरणास्तेऽतप्यन्त महत्तपः ।
दश वर्षसहस्राणि समुद्रसलिलेशयाः ॥ ३३
तपश्चरत्सु पृथिवीं प्रचेतःसु महीरुहः ।
अरक्ष्यमाणामावव्रुर्बभूवाथ प्रजाक्षयः ॥ ३४
नाशकन्मारुतो वातुं वृतं खमभवद्रुमैः ।
दश वर्षसहस्राणि न शेकुश्चेष्टितुं प्रजाः ॥ ३५
तदुपश्रुत्य तपसा युक्ताः सर्वे प्रचेतसः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

मुखेभ्यो वायुमग्निं च तेऽसृजञ्जातमन्यवः ॥ ३६
उन्मूलानथ वृक्षांस्तान्कृत्वा वायुरशोषयत् ।
तानग्निरदहद्घोर एवमासीद्रुमक्षयः ॥ ३७
द्रुमक्षयमथो बुद्ध्वा किंचिच्छिष्टेषु शाखिषु ।
उपगम्याब्रवीदेतान्राजा सोमः प्रतापवान् ॥ ३८
कोपं यच्छत राजानः सर्वे प्राचीनबर्हिषः ।
वृक्षशून्या कृता पृथ्वी शाम्येतामग्निमारुतौ ॥ ३९
रत्नभूता च कन्येयं वृक्षाणां वरवर्णिनी ।
भविष्यं जानता तात धृता गर्भेण वै मया ॥ ४०
मारिषा नाम नाम्नैषा वृक्षाणामिति निर्मिता ।
भार्या वोऽस्तु महाभागा सोमवंशविवर्धिनी ॥४१
युष्माकं तेजसोऽर्धेन मम चार्धेन तेजसः ।
अस्यामुत्पत्स्यते विद्वान्दक्षो नाम प्रजापतिः ॥ ४२
स इमां दग्धभूयिष्ठां युष्मत्तेजोमयेन वै ।
अग्निनाग्निसमो भूयः प्रजाः संवर्धयिष्यति ॥ ४३
ततः सोमस्य वचनाज्जगृहुस्ते प्रचेतसः ।
संहृत्य कोपं वृक्षेभ्यः पत्नीं धर्मेण मारिषाम् ॥४४
दशभ्यस्तु प्रचेतोभ्यो मारिषायां प्रजापतिः ।
दक्षो जज्ञे महातेजाः सोमस्यांशेन भारत ॥ ४५
पुत्रानुत्पादयामास सोमवंशविवर्धनान् ।
अचरांश्च चरांश्चैव द्विपदोऽथ चतुष्पदः ॥ ४६
स सृष्ट्वा मनसा दक्षः पश्चादसृजत स्त्रियः ।
ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ।
शिष्टाः सोमाय राज्ञे तु नक्षत्राख्या ददौ प्रभुः ॥
तासु देवाः खगा गावो नागा दितिजदानवाः ।
गन्धर्वाप्सरसश्चैव जज्ञिरेऽन्याश्च जातयः ॥ ४८
ततःप्रभृति राजेन्द्र प्रजा मैथुनसंभवाः ।
संकल्पाद्दर्शनात्स्पर्शात्पूर्वेषां सृष्टिरुच्यते ॥ ४९

जनमेजय उवाच ।

देवानां दानवानां च गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
संभवः कथितः पूर्वं दक्षस्य च महात्मनः ॥ ५०
अङ्गुष्ठाद्ब्रह्मणो जातो दक्षश्चोक्तस्त्वयानघ ।
कथं प्राचेतसत्वं स पुनर्लेभे महातपाः ॥ ५१
एतं मे संशयं विप्र व्याख्यातुं त्वमिहार्हसि ।
दौहित्रश्चैव सोमस्य कथं श्वशुरतां गतः ॥ ५२

वैशंपायन उवाच ।

उत्पत्तिश्च निरोधश्च नित्यौ भूतेषु भारत ।
ऋषयोऽत्र न मुह्यन्ति विद्यावन्तश्च ये जनाः ॥५३
युगे युगे भवन्त्येते सर्वे दक्षादयो नृप ।
पुनश्चैव निरुध्यन्ते विद्वांस्तत्र न मुह्यति ॥ ५४
ज्यैष्ठ्यं कानिष्ठ्यमप्येषां पूर्वं नासीज्जनाधिप ।
तप एव गरीयोऽभूत्प्रभावश्चैव कारणम् ॥ ५५
इमां हि सृष्टिं दक्षस्य यो विद्यात्सचराचराम् ।
प्रजावानायुरुत्तीर्णः स्वर्गलोके महीयते ॥ ५६

इति श्रीहरिवंशे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

३

जनमेजय उवाच ।

देवानां दानवानां च गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
उत्पत्तिं विस्तरेणैव वैशंपायन कीर्तय ॥ १

वैशंपायन उवाच ।

प्रजाः सृजेति व्यादिष्टः पूर्वं दक्षः स्वयंभुवा ।
यथा ससर्ज भूतानि तथा शृणु महीपते ॥ २
मनसा त्वेव भूतानि पूर्वमेवासृजत्प्रभुः ।
ऋषीन्देवान्सगन्धर्वानसुरानथ राक्षसान् ॥ ३
यदास्य यतमानस्य न व्यवर्धन्त वै प्रजाः ।
ततः संचिन्त्य तु पुनः प्रजाहेतोः प्रजापतिः ॥ ४
स मैथुनेन धर्मेण सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः ।
असिक्नीमावहत्पत्नीं वीरणस्य प्रजापतेः ।
सुतां सुतपसा युक्तां महतीं लोकधारणीम् ॥ ५

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

अथ पुत्रसहस्राणि वैरण्यां पञ्च वीर्यवान् ।
असिक्न्यां जनयामास दक्ष एव प्रजापतिः ॥ ६
तांस्तु दृष्ट्वा महाभागान्संविवर्धयिषून्प्रजाः ।
देवर्षिः प्रियसंवादो नारदः प्राब्रवीदिदम् ।
नाशाय वचनं तेषां शापायैवात्मनस्तथा ॥ ७
यं कश्यपः सुतवरं परमेष्ठी व्यजीजनत् ।
दक्षस्य वै दुहितरि दक्षशापभयान्मुनिः ॥ ८
पूर्वं स हि समुत्पन्नो नारदः परमेष्ठिनः ।
असिक्न्यामथ वैरण्यां भूयो देवर्षिसत्तमः ।
तं भूयो जनयामास पितेव मुनिपुंगवम् ॥ ९
तेन दक्षस्य पुत्रा वै हर्यश्वा इति विश्रुताः ।
निर्मथ्य नाशिताः सर्वे विधिना च न संशयः ॥
तस्योद्यतस्तदा दक्षो नाशायामितविक्रमः ।
ब्रह्मर्षीन्पुरतः कृत्वा याचितः परमेष्ठिना ॥ ११
ततोऽभिसंधिं चक्रे वै दक्षस्तु परमेष्ठिना ।
कन्यायां नारदो मह्यं तव पुत्रो भवेदिति ॥ १२
ततो दक्षः सुतां प्रादात्प्रियां वै परमेष्ठिने ।
स तस्यां नारदो जज्ञे भूयः शापभयादृषिः ॥ १३

जनमेजय उवाच ।

कथं प्रणाशिताः पुत्रा नारदेन महर्षिणा ।
प्रजापतेर्द्विजश्रेष्ठ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १४

वैशंपायन उवाच ।

दक्षस्य पुत्रा हर्यश्वा विवर्धयिषवः प्रजाः ।
समागता महावीर्या नारदस्तानुवाच ह ॥ १५
बालिशा बत यूयं ये नास्या जानीत वै भुवः ।
अन्तरूर्ध्वमधश्चैव कथं स्रक्ष्यथ वै प्रजाः ॥ १६
ते तु तद्वचनं श्रुत्वा प्रयाताः सर्वतोदिशम् ।
अद्यापि न निवर्तन्ते समुद्रेभ्य इवापगाः ॥ १७
हर्यश्वेष्वथ नष्टेषु दक्षः प्राचेतसः पुनः ।
वैरण्यामेव पुत्राणां सहस्रमसृजत्प्रभुः ॥ १८
विवर्धयिषवस्ते तु शबलाश्वाः प्रजास्तदा ।
पूर्वोक्तं वचनं तात नारदेनैव चोदिताः ॥ १९
अन्योन्यमूचुस्ते सर्वे सम्यगाह महानृषिः ।
भ्रातॄणां पदवी चैव गन्तव्या नात्र संशयः ।
ज्ञात्वा प्रमाणं पृथ्व्याश्च सुखं स्रक्ष्यामहे प्रजाः ॥
तेऽपि तेनैव मार्गेण प्रयाताः सर्वतोदिशम् ।
अद्यापि न निवर्तन्ते समुद्रेभ्य इवापगाः ॥ २१
तदाप्रभृति वै भ्राता भ्रातुरन्वेषणे नृप ।
प्रयातो नश्यति विभो तन्न कार्यं विपश्यता ॥ २२
तांश्चापि नष्टान्विज्ञाय पुत्रान्दक्षः प्रजापतिः ।
षष्टिं दक्षोऽसृजत्कन्या वैरण्यामिति नः श्रुतम् ॥२३
ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ।
सप्तविंशति सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमये ॥ २४
द्वे चैव बहुपुत्राय द्वे चैवाङ्गिरसे तथा ।
द्वे भृशाश्वाय विदुषे तासां नामानि मे शृणु ॥२५
अरुन्धती वसुर्जामी लम्बा भानुर्मरुत्वती ।
संकल्पा च मुहूर्ता च साध्या विश्वा च भारत ।
धर्मपत्न्यो दश त्वेतास्तास्वपत्यानि मे शृणु ॥ २६
विश्वेदेवास्तु विश्वायाः साध्या साध्यान्व्यजायत ।
मरुत्वत्यां मरुत्वन्तो वसोस्तु वसवः स्मृताः ॥ २७
भानोस्तु भानवस्तात मुहुर्तास्तु मुहूर्तजाः ।
लम्बायाश्चैव घोषोऽथ नागवीथी च जामिजा ॥
पृथिवीविषयं सर्वमरुन्धत्यां व्यजायत ।
संकल्पायास्तु सर्वात्मा जज्ञे संकल्प एव च ॥२९
या राजन्सोमपत्न्यस्तु दक्षः प्राचेतसो ददौ ।
सर्वा नक्षत्रनाम्न्यस्तु ज्योतिषे परिकीर्तिताः ॥३०
ये त्वनेके सुरगणा देवा ज्योतिःपुरोगमाः ।
वसवोऽष्टौ समाख्यातास्तेषां वक्ष्यामि विस्तरम् ॥
आपो ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानिलोऽनलः ।
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवो नामभिः श्रुताः ॥ ३२

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

आपस्य पुत्रो वैतण्ड्यः श्रमः शान्तो मुनिस्तथा ।
ध्रुवस्य पुत्रो भगवान्कालो लोकप्रकालनः ॥ ३३
सोमस्य भगवान्वर्चा वर्चस्वी येन जायते ।
धरस्य पुत्रो द्रविणो हुतहव्यवहस्तथा ।
मनोहरायाः शिशिरः प्राणोऽथ रमणस्तथा ॥ ३४
अनिलस्य शिवा भार्या यस्याः पुत्रः पुरोजवः ।
अविज्ञातगतिश्चैव द्वौ पुत्रावनिलस्य तु ॥ ३५
अग्निपुत्रः कुमारस्तु शरस्तम्बे श्रिया वृतः ।
तस्य शाखो विशाखश्च नैगमेषश्च पृष्ठजः ।
अपत्यं कृत्तिकानां स कार्त्तिकेय इति स्मृतः ॥३६
प्रत्यूषस्य विदुः पुत्रमृषिं नाम्नाथ देवलम् ।
द्वौ पुत्रौ देवलस्यापि क्षमावन्तौ मनीषिणौ ॥ ३७
बृहस्पतेस्तु भगिनी वरस्त्री ब्रह्मचारिणी ।
योगसिद्धा जगत्कृत्स्नमसक्ता विचचार ह ॥ ३८
प्रभासस्य तु भार्या सा वसूनामष्टमस्य तु ।
विश्वकर्मा महाभागस्तस्यां जज्ञे प्रजापतिः ॥ ३९
कर्ता शिल्पसहस्राणां त्रिदशानां च वर्धकिः ।
भूषणानां च सर्वेषां कर्ता शिल्पवतां वरः ॥ ४०
यः सर्वेषां विमानानि दैवतानां चकार ह ।
मानुषाश्चोपजीवन्ति यस्य शिल्पं महात्मनः ॥४१
अजैकपादहिर्बुध्न्यस्त्वष्टा रुद्रश्च वीर्यवान् ।
त्वष्टुश्चैवात्मजः श्रीमान्विश्वरूपो महायशाः ॥ ४२
हरश्च बहुरूपश्च त्र्यम्बकश्चापराजितः ।
वृषाकपिश्च शंभुश्च कपर्दी रैवतस्तथा ॥ ४३
एकादशैते कथिता रुद्रास्त्रिभुवनेश्वराः ।
शतं चैवं समाख्यातं रुद्राणाममितौजसाम् ॥ ४४
अदितिर्दितिर्दनुश्चैव अरिष्टा सुरसा तथा ।
सुरभिर्विनता चैव ताम्रा क्रोधवशा इरा ।
कद्रूर्मुनिश्च लोकेश तास्वपत्यानि मे शृणु ॥ ४५
पूर्वमन्वन्तरे श्रेष्ठा द्वादशासन्सुरोत्तमाः ।
तुषिता नाम तेऽन्योन्यमूचुर्वैवस्वतेऽन्तरे ॥ ४६
उपस्थितेऽतियशसश्चाक्षुषस्यान्तरे मनोः ।
हितार्थं सर्वलोकानां समागम्य परस्परम् ॥ ४७
आगच्छत द्रुतं देवा अदितिं संप्रविश्य वै ।
मन्वन्तरे प्रसूयामस्तन्नः श्रेयो भविष्यति ॥ ४८
एवमुक्त्वा तु ते सर्वे चाक्षुषस्यान्तरे मनोः ।
मारीचात्कश्यपाज्जातास्तेऽदित्या दक्षकन्यया ॥ ४९
तत्र विष्णुश्च शक्रश्च जज्ञाते पुनरेव हि ।
अर्यमा चैव धाता च त्वष्टा पूषा तथैव च ॥ ५०
विवस्वान्सविता चैव मित्रो वरुण एव च ।
अंशो भगश्चातितेजा आदित्या द्वादश स्मृताः ॥५१
चाक्षुषस्यान्तरे पूर्वमासन्ये तुषिताः सुराः ।
वैवस्वतेऽन्तरे ते वै आदित्या द्वादश स्मृताः ॥५२
सप्तविंशत्तु या प्रोक्ताः सोमपत्न्योऽथ सुव्रताः ।
तासामपत्यान्यभवन्दीप्तान्यमिततेजसाम् ॥ ५३
अरिष्टनेमेः पत्नीनामपत्यानीह षोडश ।
बहुपुत्रस्य विदुषश्चतस्रो विद्युतः स्मृताः ।
प्रत्यङ्गिरसजाः श्रेष्ठा ऋचो ब्रह्मर्षिसत्कृताः ॥ ५४
भृशाश्वस्य तु देवर्षेर्देवप्रहरणाः सुताः ।
एते युगसहस्रान्ते जायन्ते पुनरेव ह ॥ ५५
सर्वे देवगणास्तात त्रयस्त्रिंशत्तु कामजाः ।
तेषामपि च राजेन्द्र निरोधोत्पत्तिरुच्यते ॥ ५६
यथा सूर्यस्य कौरव्य उदयास्तमयाविह ।
एवं देवनिकायास्ते संभवन्ति युगे युगे ॥ ५७
दित्याः पुत्रद्वयं जज्ञे कश्यपादिति नः श्रुतम् ।
हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षश्च भारत ।
सिंहिका चाभवत्कन्या विप्रचित्तेः परिग्रहः ॥ ५८
हिरण्यकशिपोः पुत्राश्चत्वारः प्रथितौजसः ।
अनुह्लादश्च ह्लादश्च प्रह्लादश्चैव वीर्यवान् ॥ ५९
संह्लादश्च चतुर्थोऽभूद्ह्लादपुत्रो ह्रदस्तथा ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

ह्रदस्य पुत्रोऽप्यायुर्वै शिवः कालस्तथैव च ।
विरोचनश्च प्राह्लादिर्बलिर्जज्ञे विरोचनात् ॥ ६०
बलेः पुत्रशतं त्वासीद्बाणज्येष्ठं नराधिप ।
धृतराष्ट्रश्च सूर्यश्च चन्द्रमाश्चेन्द्रतापनः ॥ ६१
कुम्भनाभो गर्दभाक्षः कुक्षिरित्येवमादयः ।
बाणस्तेषामतिबलो ज्येष्ठः पशुपतेः प्रियः ॥ ६२
पुराकल्पे हि बाणेन प्रसाद्योमापतिं प्रभुम् ।
पार्श्वतो मे विहारः स्यादित्येवं याचितो वरः ॥६३
हिरण्याक्षसुताः पञ्च विद्वांसः सुमहाबलाः ।
झर्झरः शकुनिश्चैव भूतसंतापनस्तथा ।
महानाभश्च विक्रान्तः कालनाभस्तथैव च ॥ ६४
अभवन्दनुपुत्रास्तु शतं तीव्रपराक्रमाः ।
तपस्विनो महावीर्याः प्राधान्येन निबोध तान् ॥
द्विमूर्धा शकुनिश्चैव तथा शङ्कुशिरा विभुः ।
अयोमुखः शम्बरश्च कपिलो वामनस्तथा ॥ ६६
मरीचिर्मघवांश्चैव इडा गर्गशिरास्तथा ।
विक्षोभणश्च केतुश्च केतुवीर्यशतह्रदौ ॥ ६७
इन्द्रजित्सर्वजिच्चैव वज्रनाभस्तथैव च ।
एकचक्रो महाबाहुस्तारकश्च महाबलः ॥ ६८
वैश्वानरः पुलोमा च विद्रावणमहाशिरौ ।
स्वर्भानुर्वृषपर्वा च विप्रचित्तिश्च वीर्यवान् ॥ ६९
सर्व एते दनोः पुत्राः कश्यपादभिजज्ञिरे ।
विप्रचित्तिप्रधानास्ते दानवाः सुमहाबलाः ॥ ७०
स्वर्भानोस्तु प्रभा कन्या पुलोम्नस्तु शची सुता ।
उपदानवी हयशिराः शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ॥ ७१
पुलोमा कालका चैव वैश्वानरसुते उभे ।
बह्वपत्ये महासत्त्वे मारीचेस्तु परिग्रहः ॥ ७२
तयोः पुत्रसहस्राणि षष्टिं दानवसत्तमान् ।
मारीचिर्जनयामास महता तपसान्वितः ॥ ७३
पौलोमाः कालकेयाश्च दानवास्ते महाबलाः ।
अवध्या देवतानां हि हिरण्यपुरवासिनः ।
पितामहप्रसादेन ये हताः सव्यसाचिना ॥ ७४
ततोऽपरे महावीर्या दानवा अतिदारुणाः ।
सिंहिकायामथोत्पन्ना विप्रचित्तेः सुतास्तथा ॥ ७५
दैत्यदानवसंयोगाज्जातास्तीव्रपराक्रमाः ।
सैंहिकेया इति ख्यातास्त्रयोदश महाबलाः ॥ ७६
व्यङ्गः शल्यश्च बलिनौ बलश्चैव महाबलः ।
वातापिर्नमुचिश्चैव इल्वलः खसृमस्तथा ॥ ७७
आञ्जिको नरकश्चैव कालनाभस्तथैव च ।
सरमाणस्तथा चैव शरकल्पश्च वीर्यवान् ॥ ७८
एते वै दानवाः श्रेष्ठा दनुवंशविवर्धनाः ।
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ७९
संह्लादस्य तु दैत्यस्य निवातकवचाः कुले ।
समुत्पन्नाः सुमहता तपसा भावितात्मनः ॥ ८०
षट् सुताः सुमहासत्त्वास्ताम्रायाः परिकीर्तिताः ।
काकी श्येनी च भासी च सुग्रीवी शुचिगृध्रिके ॥
काकी तु जनयामास उलूकी प्रत्युलूककान् ।
श्येनी श्येनांस्तथा भासी भासान्गृध्रांश्च गृध्रिका ॥
शुचिरौदकान्पक्षिगणान्सुग्रीवी तु परंतप ।
अश्वानुष्ट्रान्गर्दभांश्च ताम्रावंशः प्रकीर्तितः ॥ ८३
विनतायास्तु पुत्रौ द्वावरुणो गरुडस्तथा ।
सुपर्णः पततां श्रेष्ठो दारुणः स्वेन कर्मणा ॥ ८४
सुरसायाः सहस्रं तु सर्पाणाममितौजसाम् ।
अनेकशिरसां तात खेचराणां महात्मनाम् ॥ ८५
कादृवेयास्तु बलिनः सहस्रममितौजसः ।
सुपर्णवशगा नाम जज्ञिरेऽनेकमस्तकाः ॥ ८६
तेषां प्रधानाः सततं शेषवासुकितक्षकाः ।
ऐरावतो महापद्मः कम्बलाश्वतरावुभौ ॥ ८७
एलापत्रश्च शङ्खश्च कर्कोटकधनंजयौ ।
महानीलमहाकर्णौ धृतराष्ट्रबलाहकौ ॥ ८८

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

कुहरः पुष्पदंष्ट्रश्च दुर्मुखः सुमुखस्तथा ।
शङ्खश्च शङ्खपालश्च कपिलो वामनस्तथा ॥ ८९
नहुषः शङ्खरोमा च मणिरित्येवमादयः ।
गणं क्रोधवशं विद्धि तत्र सर्वे च दंष्ट्रिणः ॥ ९०
स्थलजाः पक्षिणोऽब्जाश्च धरायाः प्रसवः स्मृतः ।
गास्तु वै जनयामास सुरभी महिषी तथा ॥ ९१
इरा वृक्षलतावल्लीस्तृणजातीश्च सर्वशः ।
खसा तु यक्षरक्षांसि मुनिरप्सरसस्तथा ॥ ९२
अरिष्टा तु महासत्त्वान्गन्धर्वानमितौजसः ।
एते कश्यपदायादाः कीर्तिताः स्थाणुजंगमाः ॥९३
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोऽथ सहस्रशः ।
एष मन्वन्तरे तात स्वर्गः स्वारोचिषे स्मृतः ॥ ९४
वैवस्वते तु महति वारुणे वितते क्रतौ ।
जुह्वानस्य ब्रह्मणो वै प्रजासर्ग इहोच्यते ॥ ९५
पूर्वं यत्र तु ब्रह्मर्षीनुत्पन्नान्सप्त मानसान् ।
पुत्रत्वे कल्पयामास स्वयमेव पितामहः ॥ ९६
ततो विरोधे देवानां दानवानां च भारत ।
दितिर्विनष्टपुत्रा वै तोषयामास कश्यपम् ॥ ९७
तां कश्यपः प्रसन्नात्मा सम्यगाराधितस्तया ।
वरेण च्छन्दयामास सा च वव्रे वरं तदा ॥ ९८
पुत्रमिन्द्रवधार्थाय समर्थममितौजसम् ।
स च तस्यै वरं प्रादात्प्रार्थितं सुमहातपाः ॥ ९९
दत्त्वा च वरमव्यग्रो मारीचस्तामभाषत ।
इन्द्रं पुत्रो निहन्ता ते गर्भे चेच्छरदां शतम् ॥१००
यदि धारयसे शौचं तत्परा व्रतमास्थिता ।
भविष्यति सुतस्तेऽयं यद्येनं धारयिष्यसि ॥ १०१
तथेत्यभिहितो भर्ता तया देव्या महातपाः ।
धारयामास गर्भं तु शुचिः सा वसुधाधिप ॥१०२
ततोऽभ्युपगमाद्दित्यां गर्भमाधाय कश्यपः ।
रोचयन्वै गणश्रेष्ठं देवानाममितौजसाम् ॥ १०३
तेजः संभृत्य दुर्धर्षमवध्यममरैः सदा ।
जगाम पर्वतायैव तपसे संशितव्रतः ॥ १०४
तस्याश्चैवान्तरप्रेप्सुरभवत्पाकशासनः ।
ऊने वर्षशते चास्या ददर्शान्तरमच्युतः ॥ १०५
अकृत्वा पादयोः शौचं दितिः शयनमाविशत् ।
निद्रामाहारयामास तस्याः कुक्षिं प्रविश्य ह ।
वज्रपाणिस्ततो गर्भं सप्तधा तं न्यकृन्तत ॥ १०६
स पाट्यमानो गर्भोऽथ वज्रेण प्ररुरोद ह ।
मा रोदीरिति तं शक्रः पुनः पुनरथाब्रवीत् ॥१०७
सोऽभवत्सप्तधा गर्भस्तमिन्द्रो रुषितः पुनः ।
एकैकं सप्तधा चक्रे वज्रेणैवारिकर्शनः ।
मरुतो नाम देवास्ते बभूवुर्भरतर्षभ ॥ १०८
यथोक्तं वै मघवता तथैव मरुतोऽभवन् ।
देवा एकोनपञ्चाशत्सहाया वज्रपाणिनः ॥ १०९
तेषामेवं प्रवृद्धानां भूतानां जनमेजय ।
निकायेषु निकायेषु हरिः प्रादात्प्रजापतीन् ।
क्रमशस्तानि राज्यानि पृथोः पूर्वं तु भारत ॥११०
स हरिः पुरुषो वीरः कृष्णो जिष्णुः प्रजापतिः ।
पर्जन्यस्तपनो व्यक्तस्तस्य सर्वमिदं जगत् ॥ १११
भूतसर्गमिमं सम्यग्जानतो भरतर्षभ ।
नावृत्तिभयमस्तीह परलोकभयं कुतः ॥ ११२

इति श्रीहरिवंशे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

४

वैशंपायन उवाच ।

अभिषिच्याधिराज्ये तु पृथुं वैन्यं पितामहः ।
ततः क्रमेण राज्यानि व्यादेष्टुमुपचक्रमे ॥ १
द्विजानां वीरुधां चैव नक्षत्रग्रहयोस्तथा ।
यज्ञानां तपसां चैव सोमं राज्येऽभ्यषेचयत् ॥ २
अपां तु वरुणं राज्ये राज्ञां वैश्रवणं पतिम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

आदित्यानां तथा विष्णुं वसूनामथ पावकम् ॥ ३
प्रजापतीनां दक्षं तु मरुतामथ वासवम् ।
दैत्यानां दानवानां च प्रह्लादममितौजसम् ॥ ४
वैवस्वतं पितॄणां च यमं राज्येऽभ्यषेचयत् ।
यक्षाणां राक्षसानां च पार्थिवानां तथैव च ॥ ५
सर्वभूतपिशाचानां गिरीशं शूलपाणिनम् ।
शैलानां हिमवन्तं च नदीनामथ सागरम् ॥ ६
गन्धर्वाणामधिपतिं चक्रे चित्ररथं प्रभुः ।
नागानां वासुकिं चक्रे सर्पाणामथ तक्षकम् ॥ ७
वारणानां च राजानमैरावतमथादिशत् ।
उच्चैःश्रवसमश्वानां गरुडं चैव पक्षिणाम् ॥ ८
मृगाणामथ शार्दूलं गोवृषं तु गवामपि ।
वनस्पतीनां राजानं प्लक्षमेवाभ्यषेचयत् ॥ ९
एवं विभज्य राज्यानि क्रमेण स पितामहः ।
दिशां पालानथ ततः स्थापयामास भारत ॥ १०
पूर्वस्यां दिशि पुत्रं तु वैराजस्य प्रजापतेः ।
दिशापालं सुधन्वानं राजानं सोऽभ्यषेचयत् ॥ ११
दक्षिणस्यां महात्मानं कर्दमस्य प्रजापतेः ।
पुत्रं शङ्खपदं नाम राजानं सोऽभ्यषेचयत् ॥ १२
पश्चिमस्यां दिशि तथा रजसः पुत्रमच्युतम् ।
केतुमन्तं महात्मानं राजानं सोऽभ्यषेचयत् ॥ १३
तथा हिरण्यलोमानं पर्जन्यस्य प्रजापतेः ।
उदीच्यां दिशि दुर्धर्षं राजानं सोऽभ्यषेचयत् ॥
तैरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपत्तना ।
यथाप्रदेशमद्यापि धर्मेण परिपाल्यते ॥ १५
राजसूयाभिषिक्तश्च पृथुरेभिर्नराधिपैः ।
वेददृष्टेन विधिना राजराज्येन राजभिः ॥ १६
ततो मन्वन्तरेऽतीते चाक्षुषेऽमिततेजसि ।
वैवस्वताय मनवे पृथिवीराज्यमादिशत् ॥ १७
तस्य विस्तरमाख्यास्ये मनोर्वैवस्वतस्य ह ।
तवानुकूल्याद्राजेन्द्र यदि शुश्रूषसेऽनघ ।
महद्ध्येतदधिष्ठानं पुराणे परिनिष्ठितम् ॥ १८

जनमेजय उवाच ।

विस्तरेण पृथोर्जन्म वैशंपायन कीर्तय ।
यथा महात्मना तेन दुग्धा चेयं वसुंधरा ॥ १९
यथा च पितृभिर्दुग्धा यथा देवैर्यथर्षिभिः ।
यथा दैत्यैश्च नागैश्च यथा यक्षैर्यथा द्रुमैः ॥ २०
तेषां पात्रविशेषांश्च वैशंपायन कीर्तय ।
वत्सान्क्षीरविशेषांश्च सर्वमेवानुपूर्वशः ॥ २१
यस्मिंश्च कारणे पाणिर्वेनस्य मथितः पुरा ।
क्रुद्धैर्महर्षिभिस्तात कारणं तच्च कीर्तय ॥ २२

वैशंपायन उवाच ।

हन्त ते कथयिष्यामि पृथोर्वैन्यस्य संभवम् ।
एकाग्रः प्रयतश्चैव शुश्रूषुर्जनमेजय ॥ २३
नाशुचेः क्षुद्रमनसो नाशिष्यस्याव्रतस्य वा ।
कीर्तयेयमहं राजन्कृतघ्नस्याहितस्य वा ॥ २४
स्वर्ग्यं यशस्यमायुष्यं धन्यं वेदेन संमितम् ।
रहस्यमृषिभिः प्रोक्तं शृणु राजन्यथातथम् ॥ २५
यश्चैनं कीर्तयेन्नित्यं पृथोर्वैन्यस्य संभवम् ।
ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य न स शोचेत्कृताकृतम् ॥ २६

इति श्रीहरिवंशे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

५

वैशंपायन उवाच ।

आसीद्धर्मस्य संगोप्ता पूर्वमत्रिसमः प्रभुः ।
अत्रिवंशसमुत्पन्नस्त्वङ्गो नाम प्रजापतिः ॥ १
तस्य पुत्रोऽभवद्वेनो नात्यर्थं धार्मिकोऽभवत् ।
जातो मृत्युसुतायां वै सुनीथायां प्रजापतिः ॥ २
स मातामहदोषेण वेनः कालात्मजात्मजः ।
स्वधर्मं पृष्ठतः कृत्वा कामाल्लोकेष्ववर्तत ॥ ३

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

मर्यादां स्थापयामास धर्मापेतां स पार्थिवः ।
वेदधर्मानतिक्रम्य सोऽधर्मनिरतोऽभवत् ॥ ४
निःस्वाध्यायवषट्कारः प्रजास्तस्मिन्प्रजापतौ ।
प्रावर्तन्न पपुः सोमं हुतं यज्ञेषु देवताः ॥ ५
न यष्टव्यं न होतव्यमिति तस्य प्रजापतेः ।
आसीत्प्रतिज्ञा क्रूरेयं विनाशे प्रत्युपस्थिते ॥ ६
अहमीज्यश्च यष्टा च यज्ञश्चेति कुरूद्वह ।
मयि यज्ञो विधातव्यो मयि होतव्यमित्यपि ॥ ७
तमतिक्रान्तमर्यादमाददानमसांप्रतम् ।
ऊचुर्महर्षयः सर्वे मरीचिप्रमुखास्तदा ॥ ८
वयं दीक्षां प्रवेक्ष्यामः संवत्सरगणान्बहून् ।
अधर्मं कुरु मा वेन नैष धर्मः सतां मतः ॥ ९
निधने हि प्रसूतस्त्वं प्रजापतिरसंशयम् ।
प्रजाश्च पालयिष्येऽहमिति ते समयः कृतः ॥१०
तांस्तथा ब्रुवतः सर्वान्महर्षीनब्रवीत्तदा ।
वेनः प्रहस्य दुर्बुद्धिरिममर्थमनर्थवत् ॥ ११
स्रष्टा धर्मस्य कश्चान्यः श्रोतव्यं कस्य वा मया ।
संमूढा न विदुर्नूनं भवन्तो मां विशेषतः ॥ १२
इच्छन्दहेयं पृथिवीं प्लावयेयं तथा जलैः ।
द्यां वै भुवं च रुन्धेयं नात्र कार्या विचारणा ॥ १३
यदा न शक्यते मानादवलेपाच्च पार्थिवः ।
अनुनेतुं तदा वेनं ततः क्रुद्धा महर्षयः ॥ १४
निगृह्य तं महात्मानो विस्फुरन्तं महाबलम् ।
ततोऽस्य सव्यमूरुं ते ममन्थुर्जातमन्यवः ॥ १५
तस्मिंस्तु मथ्यमाने वै राज्ञ ऊरौ प्रजज्ञिवान् ।
ह्रस्वोऽतिमात्रः पुरुषः कृष्णश्चापि बभूव ह ॥ १६
स भीतः प्राञ्जलिर्भूत्वा स्थितवाञ्जनमेजय ।
तमत्रिर्विह्वलं दृष्ट्वा निषीदेत्यब्रवीत्तदा ॥ १७
निषादवंशकर्ता स बभूव वदतां वर ।
धीवरानसृजच्चापि वेनकल्मषसंभवान् ॥ १८

ये चान्ये विन्ध्यनिलयास्तुमुरास्तुम्बुरास्तथा ।
अधर्मरुचयस्तात विद्धि तान्वेनकल्मषान् ॥ १९
ततः पुनर्महात्मानः पाणिं वेनस्य दक्षिणम् ।
अरणीमिव संरब्धा ममन्थुस्ते महर्षयः ॥ २०
पृथुस्तस्मात्समुत्तस्थौ कराज्ज्वलनसंनिभः ।
दीप्यमानः स्ववपुषा साक्षादग्निरिव ज्वलन् ॥ २१
आद्यमाजगवं नाम धनुर्गृह्य महारवम् ।
शरांश्च दिव्यान्रक्षार्थं कवचं च महाप्रभम् ॥ २२
तस्मिञ्जातेऽथ भूतानि संप्रहृष्टानि सर्वशः ।
समापेतुर्महाराज वेनश्च त्रिदिवं ययौ ॥ २३
समुत्पन्नेन कौरव्य सत्पुत्रेण महात्मना ।
त्रातः स पुरुषव्याघ्र पुन्नाम्नो नरकात्तदा ॥ २४
तं समुद्राश्च नद्यश्च रत्नान्यादाय सर्वशः ।
तोयानि चाभिषेकार्थं सर्व एवोपतस्थिरे ॥ २५
पितामहश्च भगवान्देवैराङ्गिरसैः सह ।
स्थावराणि च भूतानि जंगमानि च सर्वशः ॥२६
समागम्य तदा वैन्यमभ्यषिञ्चन्नराधिपम् ।
महता राजराज्येन प्रजापालं महाद्युतिम् ॥ २७
सोऽभिषिक्तो महातेजा विधिवद्धर्मकोविदैः ।
आधिराज्ये तदा राजा पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् ॥२८
पित्रापरञ्जितास्तस्य प्रजास्तेनानुरञ्जिताः ।
अनुरागात्ततस्तस्य नाम राजेत्यजायत ॥ २९
आपस्तस्तम्भिरे तस्य समुद्रमभियास्यतः ।
पर्वताश्च ददुर्मार्गं ध्वजसङ्गश्च नाभवत् ॥ ३०
अकृष्टपच्या पृथिवी सिध्यन्त्यन्नानि चिन्तया ।
सर्वकामदुघा गावः पुटके पुटके मधु ॥ ३१
एतस्मिन्नेव काले तु यज्ञे पैतामहे शुभे ।
सूतः सुत्यां समुत्पन्नः सौत्येऽहनि महामतिः ॥३२
तस्मिन्नेव महायज्ञे जज्ञे प्राज्ञोऽथ मागधः ।
पृथोः स्तवार्थं तौ तत्र समाहूतौ महर्षिभिः ॥३३

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

तावूचुर्ऋषयः सर्वे स्तूयतामेष पार्थिवः ।
कर्मैतदनुरूपं वां पात्रं चायं नराधिपः ॥ ३४
तावूचतुस्तदा सर्वांस्तानृषीन्सूतमागधौ ।
आवां देवानृषींश्चैव प्रीणयावः स्वकर्मभिः ॥ ३५
न चास्य विद्वो वै कर्म न तथा लक्षणं यशः ।
स्तोत्रं येनास्य कुर्याव राज्ञस्तेजस्विनो द्विजाः ॥
ऋषिभिस्तौ नियुक्तौ तु भविष्यैः स्तूयतामिति ।
यानि कर्माणि कृतवान्पृथुः पश्चान्महाबलः ॥ ३७
तदाप्रभृति त्रैलोक्ये स्तवेषु जनमेजय ।
आशीर्वादाः प्रयुज्यन्ते सूतमागधबन्दिभिः ॥ ३८
तयोः स्तवान्ते सुप्रीतः पृथुः प्रादात्प्रजेश्वरः ।
अनूपदेशं सूताय मगधं मागधाय च ॥ ३९
तं दृष्ट्वा परमप्रीताः प्रजाः प्राहुर्महर्षयः ।
वृत्तीनामेष वो दाता भविष्यति जनेश्वरः ॥ ४०
ततो वैन्यं महाराज प्रजाः समभिदुद्रुवुः ।
त्वं नो वृत्तिं विधत्स्वेति महर्षिवचनात्तदा ॥ ४१
सोऽभिद्रुतः प्रजाभिस्तु प्रजाहितचिकीर्षया ।
धनुर्गृह्य पृषत्कांश्च पृथिवीं दर्यद्वली ॥ ४२
ततो वैन्यभयत्रस्ता गौर्भूत्वा प्राद्रवन्मही ।
तां पृथुर्धनुरादाय द्रवन्तीमन्वधावत ॥ ४३
सा लोकान्ब्रह्मलोकादीन्गत्वा वैन्यभयात्तदा ।
प्रददर्शाग्रतो वैन्यं प्रगृहीतशरासनम् ॥ ४४
ज्वलद्भिर्निशितैर्बाणैर्दीप्ततेजसमच्युतम् ।
महायोगं महात्मानं दुर्धर्षममरैरपि ॥ ४५
अलभन्ती तु सा त्राणं वैन्यमेवान्वपद्यत ।
कृताञ्जलिपुटा भूत्वा पूज्या लोकैस्त्रिभिः सदा ॥
उवाच वैन्यं नाधर्मं स्त्रीवधे परिपश्यसि ।
कथं धारयिता चासि प्रजा राजन्विना मया ॥४७
मयि लोकाः स्थिता राजन्मयेदं धार्यते जगत् ।
मत्कृते न विनश्येयुः प्रजाः पार्थिव विद्धि तत् ॥
न मामर्हसि हन्तुं वै श्रेयश्चेत्त्वं चिकीर्षसि ।
प्रजानां पृथिवीपाल शृणु चेदं वचो मम ॥ ४९
उपायतः समारब्धाः सर्वे सिध्यन्त्युपक्रमाः ।
उपायं पश्य येन त्वं धारयेथाः प्रजा नृप ॥ ५०
हत्वापि मां न शक्तस्त्वं प्रजाना पोषणे नृप ।
अन्नभूता भविष्यामि यच्छ कोपं महाद्युते ॥ ५१
अवध्याश्च स्त्रियः प्राहुस्तिर्यग्योनिगतेष्वपि ।
सत्त्वेषु पृथिवीपाल न धर्मं त्यक्तुमर्हसि ॥ ५२
एवं बहुविधं वाक्यं श्रुत्वा राजा महामनाः ।
कोपं निगृह्य धर्मात्मा वसुधामिदमब्रवीत् ॥ ५३

इति श्रीहरिवंशे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

६

पृथुरुवाच ।

एकस्यार्थाय यो हन्यादात्मनो वा परस्य वा ।
बहून्वै प्राणिनो लोके भवेत्तस्येह पातकम् ॥ १
सुखमेधन्ति बहवो यस्मिंस्तु निहते शुभे ।
तस्मिन्हते नास्ति भद्रे पातकं नोपपातकम् ॥ २
सोऽहं प्रजानिमित्तं त्वां हनिष्यामि वसुंधरे ।
यदि मे वचनं नाद्य करिष्यसि जगद्धितम् ॥ ३
त्वां निहत्याद्य बाणेन मच्छासनपराङ्मुखीम् ।
आत्मानं प्रथयित्वाहं प्रजा धारयिता स्वयम् ॥ ४
सा त्वं शासनमास्थाय मम धर्मभृतां वरे ।
संजीवय प्रजाः सर्वाः समर्था ह्यसि धारणे ॥ ५
दुहितृत्वं च मे गच्छ तत एनमहं शरम् ।
नियच्छेयं त्वद्वधार्थमुद्यतं घोरदर्शनम् ॥ ६

वसुंधरोवाच ।

सर्वमेतदहं वीर विधास्यामि न संशयः ।
वत्सं तु मम तं पश्य क्षरेयं येन वत्सला ॥ ७
समां च कुरु सर्वत्र मा त्वं धर्मभृतां वर ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

यथा विष्यन्दमानं मे क्षीरं सर्वत्र भावयेत् ॥ ८

वैशंपायन उवाच ।

तत उत्सारयामास शिलाः शतसहस्रशः ।
धनुष्कोट्या तदा वैन्यस्तेन शैला विवर्धिताः ॥ ९
न हि पूर्वविसर्गे वै विषमे पृथिवीतले ।
प्रविभागः पुराणां वा ग्रामाणां वा तदाभवत् ॥१०
न सस्यानि न गोरक्ष्यं न कृषिर्न वणिक्पथः ।
वैन्यात्प्रभृति राजेन्द्र सर्वस्यैतस्य संभवः ॥ ११
यत्र यत्र समं त्वस्या भूमेरासीत्तदानघ ।
तत्र तत्र प्रजाः सर्वा निवासं समरोचयन् ॥ १२
आहारः फलमूलानि प्रजानामभवत्तदा ।
कृच्छ्रेण महता युक्त इत्येवमनुशुश्रुम ॥ १३
संकल्पयित्वा वत्सं तु मनुं स्वायंभुवं प्रभुम् ।
स्वे पाणौ पुरुषव्याघ्र दुदोह पृथिवीं ततः ॥ १४
सस्यजातानि सर्वाणि पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् ।
तेनान्नेन प्रजास्तात वर्तन्तेऽद्यापि नित्यशः ॥ १५
ऋषिभिः श्रूयते चापि पुनर्दुग्धा वसुंधरा ।
वत्सः सोमोऽभवत्तेषां दोग्धा चाङ्गिरसः सुतः ॥
बृहस्पतिर्महातेजाः पात्रं छन्दांसि भारत ।
क्षीरमासीदनुपमं तपो ब्रह्म च शाश्वतम् ॥ १७
ततः पुनर्देवगणैः पुरंदरपुरोगमैः ।
काञ्चनं पात्रमादाय दुग्धेयं श्रूयते मही ॥ १८
वत्सस्तु मघवानासीद्दोग्धा तु सविता विभुः ।
क्षीरमूर्जस्करं चैव येन वर्तन्ति देवताः ॥ १९
पितृभिः श्रूयते चापि पुनर्दुग्धा वसुंधरा ।
राजतं पात्रमादाय स्वधाममितविक्रमैः ॥ २०
यमो वैवस्वतस्तेषामासीद्वत्सः प्रतापवान् ।
अन्तकश्चाभवद्दोग्धा कालो लोकप्रकालनः ॥ २१
नागैश्च श्रूयते दुग्धा वत्सं कृत्वा तु तक्षकम् ।
अलाबुपात्रमादाय विषं क्षीरं नरोत्तम ॥ २२
तेषामैरावतो दोग्धा धृतराष्ट्रः प्रतापवान् ।
नागानां भरतश्रेष्ठ सर्पाणां च महीपते ॥ २३
तेनैव वर्तयन्त्युग्रा महाकाया महाबलाः ।
तदाहारास्तदाचारास्तद्वीर्यास्तदपाश्रयाः ॥ २४
असुरैः श्रूयते चापि पुनर्दुग्धा वसुंधरा ।
आयसं पात्रमादाय मायाः शत्रुनिबर्हणीः ॥ २५
विरोचनस्तु प्राह्लादिर्वत्सस्तेषामभूत्तदा ।
ऋत्विग्द्विमूर्धा दैत्यानां मधुर्दोग्धा महाबलः ॥२६
तयैते माययाद्यापि सर्वे मायाविनोऽसुराः ।
वर्तयन्त्यमितप्रज्ञास्तदेषाममितं बलम् ॥ २७
यक्षैश्च श्रूयते राजन्पुनर्दुग्धा वसुंधरा ।
आमपात्रे महाराज पुरान्तर्धानमक्षयम् ॥ २८
वत्सं वैश्रवणं कृत्वा यक्षैः पुण्यजनैस्तथा ।
तेन ते वर्तयन्तीह परमर्षिरुवाच ह ॥ २९
राक्षसैश्च पिशाचैश्च पुनर्दुग्धा वसुंधरा ।
शावं कपालमादाय प्रजा भोक्तुं नरर्षभ ॥ ३०
दोग्धा रजतनाभस्तु तेषामासीत्कुरूद्वह ।
वत्सः सुमाली कौरव्य क्षीरं रुधिरमेव च ॥ ३१
तेन क्षीरेण रक्षांसि यक्षाश्चैवामरोपमाः ।
वर्तयन्ति पिशाचाश्च भूतसंघास्तथैव च ॥ ३२
पद्मपत्रे पुनर्दुग्धा गन्धर्वैः साप्सरोगणैः ।
वत्सं चित्ररथं कृत्वा शुचीन्गन्धान्नरोत्तम ॥ ३३
तेषां च सुरुचिस्त्वासीद्दोग्धा भरतसत्तम ।
गन्धर्वराजोऽतिबलो महात्मा सूर्यसंनिभः ॥ ३४
शैलैश्च श्रूयते दुग्धा पुनर्देवी वसुंधरा ।
ओषधीर्वै मूर्तिमती रत्नानि विविधानि च ॥ ३५
वत्सस्तु हिमवानासीद्दोग्धा मेरुर्महागिरिः ।
पात्रं तु शैलमेवासीत्तेन शैलाः प्रतिष्ठिताः ॥ ३६
दुग्धेयं वृक्षवीरुद्भिः श्रूयते च वसुंधरा ।
पालाशं पात्रमादाय च्छिन्नदग्धप्ररोहणम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

दुदोह पुष्पितः सालो वत्सः प्लक्षोऽभवत्तदा ॥३७
सेयं धात्री विधात्री च पावनी च वसुंधरा ।
चराचरस्य सर्वस्य प्रतिष्ठा योनिरेव च ।
सर्वकामदुघा दोग्ध्री सर्वसस्यप्ररोहिणी ॥ ३८
आसीदियं समुद्रान्ता मेदिनीति परिश्रुता ।
मधुकैटभयोः कृत्स्ना मेदसाभिपरिप्लुता ॥ ३९
ततोऽभ्युपगमाद्राज्ञः पृथोर्वैन्यस्य भारत ।
दुहितृत्वमनुप्राप्ता देवी पृथ्वीति चोच्यते ॥ ४०
पृथुना प्रविभक्ता च शोधिता च वसुंधरा ।
सस्याकरवती स्फीता पुरपत्तनमालिनी ॥ ४१
एवंप्रभावो वैन्यः स राजासीद्राजसत्तम ।
नमस्यश्चैव पूज्यश्च भूतग्रामैर्न संशयः ॥ ४२
ब्राह्मणैश्च महाभागैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ।
पृथुरेव नमस्कार्यो वृत्तिदः स सनातनः ॥ ४३
पार्थिवैश्च महाभागैः पार्थिवत्वमभीप्सुभिः ।
आदिराजो नमस्कार्यः पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् ॥ ४४
योधैरपि च विक्रान्तैः प्राप्तुकामैर्जयं युधि ।
आदिराजो नमस्कार्यो योधानां प्रथमो नृपः ॥४५
यो हि योद्धा रणं याति कीर्तयित्वा पृथुं नृपम् ।
स घोररूपान्संग्रामान्क्षेमी तरति कीर्तिमान् ॥ ४६
वैश्यैरपि च वित्ताढ्यैर्वैश्यवृत्तिमनुष्ठितैः ।
पृथुरेव नमस्कार्यो वृत्तिदाता महायशाः ॥ ४७
तथैव शूद्रैः शुचिभिस्त्रिवर्णपरिचारिभिः ।
पृथुरेव नमस्कार्यः श्रेयः परमभीप्सुभिः ॥ ४८
एते वत्सविशेषाश्च दोग्धारः क्षीरमेव च ।
पात्राणि च मयोक्तानि किं भूयो वर्णयामि ते ॥४९

इति श्रीहरिवंशे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

७

जनमेजय उवाच ।

मन्वन्तराणि सर्वाणि विस्तरेण तपोधन ।
तेषां पूर्वविसृष्टिं च वैशंपायन कीर्तय ॥ १
यावन्तो मनवश्चैव यावन्तं कालमेव च ।
मन्वन्तरकथां ब्रह्मञ्श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ २

वैशंपायन उवाच ।

न शक्यं विस्तरं तात वक्तुं वर्षशतैरपि ।
मन्वन्तराणां कौरव्य संक्षेपं त्वेव मे शृणु ॥ ३
स्वायंभुवो मनुस्तात मनुः स्वारोचिषस्तथा ।
औत्तमस्तामसश्चैव रैवतश्चाक्षुषस्तथा ।
वैवस्वतश्च कौरव्य सांप्रतो मनुरुच्यते ॥ ४
सावर्णिश्च मनुस्तात भौत्यो रौच्यस्तथैव च ।
तथैव मेरुसावर्णाश्चत्वारो मनवः स्मृताः ॥ ५
अतीता वर्तमानाश्च तथैवानागताश्च ये ।
कीर्तिता मनवस्तात मयैवैते यथाश्रुति ।
ऋषींस्तेषां प्रवक्ष्यामि पुत्रान्देवगणांस्तथा ॥ ६
मरीचिरत्रिर्भगवानङ्गिराः पुलहः क्रतुः ।
पुलस्त्यश्च वसिष्ठश्च सप्तैते ब्रह्मणः सुताः ॥ ७
उत्तरस्यां दिशि तथा राजन्सप्तर्षयः स्थिताः ।
यामा नाम तथा देवा आसन्स्वायंभुवेऽन्तरे ॥ ८
आग्नीध्रश्चाग्निबाहुश्च मेधा मेधातिथिर्वसुः ।
ज्योतिष्मान्द्युतिमान्हव्यः सवनः पुत्र एव च ॥ ९
मनोः स्वायंभुवस्यैते दश पुत्रा महौजसः ।
एतत्ते प्रथमं राजन्मन्वन्तरमुदाहृतम् ॥ १०
और्वो वसिष्ठपुत्रश्च स्तम्बः काश्यप एव च ।
प्राणो बृहस्पतिश्चैव दत्तोऽत्रिश्च्यवनस्तथा ।
एते महर्षयस्तात वायुप्रोक्ता महाव्रताः ॥ ११
देवाश्च तुषिता नाम स्मृताः स्वारोचिषेऽन्तरे ।
हविर्धः सुकृतिर्ज्योतिरापोमूर्तिरयस्मयः ॥ १२
प्रथितश्च नभस्यश्च नभः सूर्यस्तथैव च ।
स्वारोचिषस्य पुत्रास्ते मनोस्तात महात्मनः ।
कीर्तिताः पृथिवीपाल महावीर्यपराक्रमाः ॥ १३

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

द्वितीयमेतत्कथितं तव मन्वन्तरं मया ।
इदं तृतीयं वक्ष्यामि तन्निबोध नराधिप ॥ १४
वसिष्ठपुत्राः सप्तासन्वासिष्ठा इति विश्रुताः ।
हिरण्यगर्भस्य सुता ऊर्जा जाताः सुतेजसः ॥ १५
ऋषयोऽत्र मया प्रोक्ताः कीर्त्यमानान्निबोध मे ।
औत्तमेयान्महाराज दश पुत्रान्मनोरमान् ॥ १६
इष ऊर्जस्तनूपश्च मधुर्माधव एव च ।
शुचिः शुक्रः सहश्चैव नभस्यो नभ एव च ।
भानवस्तत्र देवाश्च मन्वन्तरमुदाहृतम् ॥ १७
मन्वन्तरं चतुर्थं ते कथयिष्यामि तच्छृणु ।
काव्यः पृथुस्तथैवाग्निर्जह्नुर्धाता च भारत ।
कपीवानकपीवांश्च तत्र सप्तर्षयो नृप ॥ १८
पुराणे कीर्तितास्तात पुत्रा पौत्राश्च भारत ।
सत्या देवगणाश्चैव तामसस्यान्तरे मनोः ॥ १९
द्युतिस्तपस्यः सुतपास्तपोमूलस्तपोधनः ।
तपोरतिरकल्माषस्तन्वी धन्वी परंतपः ॥ २०
तामसस्य मनोरेते दश पुत्रा महाबलाः ।
वायुप्रोक्ता महाराज चतुर्थं चैतदन्तरम् ॥ २१
वेदबाहुर्यदुध्रश्च मुनिर्वेदशिरास्तथा ।
हिरण्यलोमा पर्जन्य ऊर्ध्वबाहुश्च सोमजः ।
सत्यनेत्रस्तथात्रेय एते सप्तर्षयोऽपरे ॥ २२
देवाश्चाभूतरजसस्तथा प्रकृतयः स्मृताः ।
पारिप्लवश्च रैभ्यश्च मनोरन्तरमुच्यते ॥ २३
अथ पुत्रानिमांस्तस्य निबोध गदतो मम ।
धृतिमानव्ययो युक्तस्तत्त्वदर्शी निरुत्सुकः ॥ २४
अरण्यश्च प्रकाशश्च निर्मोहः सत्यवाक्कृतिः ।
रैवतस्य मनोः पुत्राः पञ्चमं चैतदन्तरम् ॥ २५
षष्ठं ते संप्रवक्ष्यामि तन्निबोध नराधिप ।
भृगुर्नभो विवस्वांश्च सुधामा विरजास्तथा ॥ २६
अतिनामा सहिष्णुश्च सप्त एते महर्षयः ।
चाक्षुषस्यान्तरे तात मनोर्देवानिमाञ्शृणु ॥ २७
आद्याः प्रभूता ऋभवः पृथुकाश्च दिवौकसः ।
लेखाश्च नाम राजेन्द्र पञ्च देवगणाः स्मृताः ॥२८
ऋषेरङ्गिरसः पुत्रा महात्मानो महौजसः ।
नाड्वलेया महाराज दश पुत्राश्च विश्रुताः ।
ऊरुप्रभृतयो राजन्षष्ठं मन्वन्तरं स्मृतम् ॥ २९
अत्रिर्वसिष्ठो भगवान्कश्यपश्च महानृषिः ।
गौतमोऽथ भरद्वाजो विश्वामित्रस्तथैव च ॥ ३०
तथैव पुत्रो भगवानृचीकस्य महात्मनः ।
सप्तमो जमदग्निश्च ऋषयः सांप्रतं दिवि ॥ ३१
साध्या रुद्राश्च विश्वे च वसवो मरुतस्तथा ।
आदित्याश्चाश्विनौ चैव देवौ वैवस्वतौ स्मृतौ ॥३२
मनोर्वैवस्वतस्यैते वर्तन्ते सांप्रतेऽन्तरे ।
इक्ष्वाकुप्रमुखाश्चैव दश पुत्रा महात्मनः ॥ ३३
एतेषां कीर्तितानां तु महर्षीणां महौजसाम् ।
राजन्पुत्राश्च पौत्राश्च दिक्षु सर्वासु भारत ॥ ३४
मन्वन्तरेषु सर्वेषु प्राग्दिशं सप्त सप्तकाः ।
स्थिता धर्मव्यवस्थार्थं लोकसंरक्षणाय च ॥ ३५
मन्वन्तरे व्यतिक्रान्ते चत्वारः सप्तका गणाः ।
कृत्वा कर्म दिवं यान्ति ब्रह्मलोकमनामयम् ॥ ३६
ततोऽन्ये तपसा युक्ताः स्थानं तत्पूरयन्त्युत ।
अतीता वर्तमानाश्च क्रमेणैतेन भारत ॥ ३७
एतान्युक्तानि कौरव्य सप्तातीतानि भारत ।
मन्वन्तराणि सर्वाणि निबोधानागतानि मे ॥ ३८
सावर्णा मनवस्तात पञ्च तांश्च निबोध मे ।
एको वैवस्वतस्तेषां चत्वारश्च प्रजापतेः ।
परमेष्ठिसुतास्तात मेरुसावर्णतां गताः ॥ ३९
दक्षस्यैते हि दौहित्राः प्रियायास्तनया नृप ।
महता तपसा युक्ता मेरुपृष्ठे महौजसः ॥ ४०
रुचेः प्रजापतेः पुत्रो रौच्यो नाम मनुः स्मृतः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

भूत्यां चोत्पादितो देव्यां भौत्यो नाम रुचेः सुतः ।
अनागताश्च सप्तैते लोकेऽस्मिन्मनवः स्मृताः ॥४१
अनागताश्च सप्तैव स्मृता दिवि महर्षयः ।
मनोरन्तरमासाद्य सावर्णस्येह ताञ्शृणु ॥ ४२
रामो व्यासस्तथात्रेयो दीप्तिमन्तो बहुश्रुताः ।
भारद्वाजस्तथा द्रौणिरश्वत्थामा महाद्युतिः ॥ ४३
गोतमस्यात्मजश्चैव शरद्वान्नाम गौतमः ।
कौशिको गालवश्चैव रुरुः काश्यप एव च ।
एते सप्त महात्मानो भविष्या मुनिसत्तमाः ॥ ४४
वरीवांश्चावरीवांश्च संमतो धृतिमान्वसुः ।
चरिष्णुराढ्यो धृष्णुश्च वाजी सुमतिरेव च ।
सावर्णस्य मनोः पुत्रा भविष्या दश भारत ॥ ४५
एतेषां काल्यमुत्थाय कीर्तनात्सुखमेधते ।
अतीतानागतानां वै महर्षीणां सदा नरः ॥ ४६
तैरियं पृथिवी तात ससमुद्रा सपत्तना ।
पूर्णं युगसहस्रं हि परिपाल्या नरेश्वरैः ।
प्रजाभिस्तपसा चैव संहारान्ते च नित्यशः ॥ ४७
युगानि सप्ततिस्तानि साग्राणि कथितानि ते ।
कृतत्रेतादियुक्तानि मनोरन्तरमुच्यते ॥ ४८
चतुर्दशैते मनवः कीर्तिताः कीर्तिवर्धनाः ।
वेदेषु सपुराणेषु सर्वे ते प्रभविष्णवः ।
प्रजानां पतयो राजन्धन्यमेषां प्रकीर्तनम् ॥ ४९
मन्वन्तरेषु संहाराः संहारान्तेषु संभवाः ।
न शक्यमन्तं तेषां वै वक्तुं वर्षशतैरपि ॥ ५०
विसर्गस्य प्रजानां वै संहारस्य च भारत ।
मन्वन्तरेषु संहारः श्रूयते भरतर्षभ ॥ ५१
सशेषास्तत्र तिष्ठन्ति देवा ब्रह्मर्षिभिः सह ।
तपसा ब्रह्मचर्येण श्रुतेन च समन्विताः ।
पूर्णे युगसहस्रे तु कल्पो निःशेष उच्यते ॥ ५२
तत्र भूतानि सर्वाणि दग्धान्यादित्यरश्मिभिः ।
ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा सहादित्यगणैर्विभो ॥ ५३
प्रविशन्ति सुरश्रेष्ठं हरिं नारायणं प्रभुम् ।
स्रष्टारं सर्वभूतानां कल्पान्तेषु पुनः पुनः ।
अव्यक्तः शाश्वतो देवस्तस्य सर्वमिदं जगत् ॥ ५४
अत्र ते वर्तयिष्यामि मनोर्वैवस्वतस्य ह ।
विसर्गं भरतश्रेष्ठ सांप्रतस्य महाद्युते ॥ ५५
वृष्णिवंशप्रसङ्गेन कथ्यमानं पुरातनम् ।
यत्रोत्पन्नो महात्मा स हरिर्वृष्णिकुले प्रभुः ॥ ५६

इति श्रीहरिवंशे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

८

वैशंपायन उवाच ।

विवस्वान्कश्यपाज्जज्ञे दाक्षायण्यामरिंदम ।
तस्य भार्याभवत्संज्ञा त्वाष्ट्री देवी विवस्वतः ।
सुरेणुरिति विख्याता त्रिषु लोकेषु भामिनी ॥ १
सा वै भार्या भगवतो मार्तण्डस्य महात्मनः ।
भर्तृरूपेण नातुष्यद्रूपयौवनशालिनी ।
संज्ञा नाम स्वतपसा दीप्तेनेह समन्विता ॥ २
आदित्यस्य हि तद्रूपं मार्तण्डस्य स्वतेजसा ।
गात्रेषु परिदग्धं वै नातिकान्तमिवाभवत् ॥ ३
न खल्वयं मृतोऽण्डस्थ इति स्नेहादभाषत ।
अजानन्काश्यपस्तस्मान्मार्तण्ड इति चोच्यते ॥ ४
तेजस्त्वभ्यधिकं तात नित्यमेव विवस्वतः ।
येनातितापयामास त्रीँल्लोकान्कश्यपात्मजः ॥ ५
त्रीण्यपत्यानि कौरव्य संज्ञायां तपतां वरः ।
आदित्यो जनयामास कन्यां द्वौ च प्रजापती ॥ ६
मनुर्वैवस्वतः पूर्वं श्राद्धदेवः प्रजापतिः ।
यमश्च यमुना चैव यमजौ संबभूवतुः ॥ ७
श्यामवर्णं तु तद्रूपं संज्ञा दृष्ट्वा विवस्वतः ।
असहन्ती तु स्वां छायां सवर्णां निर्ममे ततः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

मायामयी तु सा संज्ञा तस्याश्छाया समुत्थिता ॥
प्राञ्जलिः प्रणता भूत्वा छाया संज्ञां नरेश्वर ।
उवाच किं मया कार्यं कथयस्व शुचिस्मिते ।
स्थितास्मि तव निर्देशे शाधि मां वरवर्णिनि ॥ ९

संज्ञोवाच ।

अहं यास्यामि भद्रं ते त्वमेव भवनं पितुः ।
त्वयेह भवने मह्यं वस्तव्यं निर्विशङ्कया ॥ १०
इमौ च बालकौ मह्यं कन्या चेयं सुमध्यमा ।
संभाव्यास्ते न चाख्येयमिदं भगवते त्वया ॥ ११

सवर्णोवाच ।

आ कचग्रहणादेवि आ शापान्नैव कर्हिचित् ।
आख्यास्यामि मतं तुभ्यं गच्छ देवि यथासुखम् ॥
समाधाय सवर्णां तु तथेत्युक्ता तया च सा ।
त्वष्टुः समीपमगमद्व्रीडितेव मनस्विनी ॥ १३
पितुः समीपगा सा तु पित्रा निर्भर्त्सिता शुभा ।
भर्तुः समीपं गच्छेति नियुक्ता च पुनः पुनः ॥ १४
अगच्छद्वडवा भूत्वाच्छाद्य रूपमनिन्दिता ।
कुरूनथोत्तरान्गत्वा तृणान्येव चचार सा ॥ १५
द्वितीयायां तु संज्ञायां संज्ञेयमिति चिन्तयन् ।
आदित्यो जनयामास पुत्रमात्मसमं तदा ॥ १६
पूर्वजस्य मनोस्तात सदृशोऽयमिति प्रभुः ।
मनुरेवाभवन्नाम्ना सावर्ण इति चोच्यते ॥ १७
संज्ञा तु पार्थिवी तात स्वस्य पुत्रस्य वै तदा ।
चकाराभ्यधिकं स्नेहं न तथा पूर्वजेषु वै ॥ १८
मनुस्तस्याः क्षमत्तत्तु यमस्तस्या न चक्षमे ।
तां वै रोषाच्च बाल्याच्च भाविनोऽर्थस्य वा बलात् ।
पदा संतर्जयामास संज्ञां वैवस्वतो यमः ॥ १९
तं शशाप ततः क्रोधात्सवर्णा जननी तदा ।
चरणः पततामेष तवेति भृशदुःखिता ॥ २०
यमस्तु तत्पितुः सर्वं प्राञ्जलिः प्रत्यवेदयत् ।
भृशं शापभयोद्विग्नः संज्ञावाक्यैर्विवेजितः ।
शापो निवर्तेदिति च प्रोवाच पितरं तदा ॥ २१
मात्रा स्नेहेन सर्वेषु वर्तितव्यं सुतेषु वै ।
सेयमस्मानपाहाय यवीयांसं बुभूषति ॥ २२
तस्या मयोद्यतः पादो न तु देहे निपातितः ।
बाल्याद्वा यदि वा मोहात्तद्भवान्क्षन्तुमर्हति ॥ २३
शप्तोऽहमस्मि लोकेश जनन्या तपतां वर ।
तव प्रसादाच्चरणो न पतेन्मम गोपते ॥ २४

विवस्वानुवाच ।

असंशयं पुत्र महद्भविष्यत्यत्र कारणम् ।
येन त्वामाविशत्क्रोधो धर्मज्ञं सत्यवादिनम् ॥ २५
न शक्यमेतन्मिथ्या तु कर्तुं मातृवचस्तव ।
कृमयो मांसमादाय यास्यन्ति तु महीतले ॥ २६
कृतमेवं वचस्तथ्यं मातुस्तव भविष्यति ।
शापस्य परिहारेण त्वं च त्रातो भविष्यसि ॥ २७
आदित्यश्चाब्रवीत्संज्ञां किमर्थं तनयेषु वै ।
तुल्येष्वभ्यधिकः स्नेहः क्रियतेऽपि पुनः पुनः ।
सा तत्परिहरन्ती स्म नाचचक्षे विवस्वतः ॥ २८
तां शप्तुकामो भगवान्नाशाय कुरुनन्दन ।
ततः सर्वं यथावृत्तमाचचक्षे विवस्वतः ।
विवस्वानथ तच्छ्रुत्वा क्रुद्धस्त्वष्टारमभ्यगात् ॥ २९
त्वष्टा तु तं यथान्यायमर्चयित्वा विभावसुम् ।
निर्दग्धुकामं रोषेण सान्त्वयामास वै तदा ॥ ३०

त्वष्टोवाच ।

तवातितेजसाविष्टमिदं रूपं न शोभते ।
असहन्ती स्म तत्संज्ञा वने चरति शाद्वलम् ॥ ३१
द्रष्टा हि तां भवानद्य स्वां भार्यां शुभचारिणीम् ।
श्लाघ्यां योगबलोपेतां योगमास्थाय गोपते ॥ ३२
अनुकूलं तु ते देव यदि स्यान्मम तन्मतम् ।
रूपं निवर्तयाम्यद्य तव कान्तमरिंदम ॥ ३३

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

ततोऽभ्युपगमात्त्वष्टा मार्तण्डस्य विवस्वतः ।
भ्रमिमारोप्य तत्तेजः शातयामास भारत ॥ ३४
ततो निर्भासितं रूपं तेजसा संहृतेन वै ।
कान्तात्कान्ततरं द्रष्टुमधिकं शुशुभे तदा ॥ ३५
ददर्श योगमास्थाय स्वां भार्यां वडवां ततः ।
अधृष्यां सर्वभूतानां तेजसा नियमेन च ॥ ३६
सोऽश्वरूपेण भगवांस्तां मुखे समभावयत् ।
मैथुनाय विवेष्टन्तीं परपुंसो विशङ्कया ॥ ३७
सा तन्निरवमच्छुक्रं नासिकाया विवस्वतः ।
देवौ तस्यामजायेतामश्विनौ भिषजां वरौ ॥ ३८
नासत्यश्चैव दस्रश्च स्मृतौ द्वावश्विनाविति ।
मार्तण्डस्यात्मजावेतावष्टमस्य प्रजापतेः ॥ ३९
तां तु रूपेण कान्तेन दर्शयामास भास्करः ।
सा तु दृष्ट्वैव भर्तारं तुतोष जनमेजय ॥ ४०
यमस्तु कर्मणा तेन भृशं पीडितमानसः ।
धर्मेण रञ्जयामास धर्मराज इमाः प्रजाः ॥ ४१
स लेभे कर्मणा तेन शुभेन परमद्युतिः ।
पितॄणामाधिपत्यं च लोकपालत्वमेव च ॥ ४२
मनुः प्रजापतिस्त्वासीत्सावर्णः स तपोधनः ।
भाव्यः सोऽनागते तस्मिन्मनुः सावर्णिकेऽन्तरे ॥
मेरुपृष्ठे तपो नित्यमद्यापि स चरत्युत ।
भ्राता शनैश्चरश्चास्य ग्रहत्वं स तु लब्धवान् ॥४४
त्वष्टा तु तेजसा तेन विष्णोश्चक्रमकल्पयत् ।
तदप्रतिहतं युद्धे दानवान्तचिकीर्षया ॥ ४५
यवीयसी तयोर्या तु यमी कन्या यशस्विनी ।
अभवत्सा सरिच्छ्रेष्ठा यमुना लोकभावनी ॥ ४६
मनुरित्युच्यते लोके सावर्ण इति चोच्यते ।
द्वितीयो यः सुतस्तस्य स विज्ञेयः शनैश्चरः ॥४७
य इदं जन्म देवानां शृणुयाद्धारयेत वा ।
आपदं प्राप्य मुच्येत प्राप्नुयाच्च महद्यशः ॥ ४८

इति श्रीहरिवंशे अष्टमोऽध्यायः ॥८॥

९

वैशंपायन उवाच ।

मनोर्वैवस्वतस्यासन्पुत्रा वै नव तत्समाः ।
इक्ष्वाकुश्च नभागश्च धृष्णुः शर्यातिरेव च ॥ १
नरिष्यन्तस्तथा प्रांशुर्नाभानेदिष्टसप्तमाः ।
करूषश्च पृषध्रश्च नवैते पुरुषर्षभ ॥ २
अकरोत्पुत्रकामस्तु मनुरिष्टिं प्रजापतिः ।
मित्रावरुणयोस्तात पूर्वमेव विशां पते ।
अनुत्पन्नेषु नवसु पुत्रेष्वेतेषु भारत ॥ ३
तस्यां तु वर्तमानायामिष्ट्यां भरतसत्तम ।
मित्रावरुणयोरंशे मनुराहुतिमाजुहोत् ॥ ४
तत्र दिव्याम्बरधरा दिव्याभरणभूषिता ।
दिव्यसंहनना चैव इडा जज्ञ इति श्रुतिः ॥ ५
तामिडेत्येव होवाच मनुर्दण्डधरस्तदा ।
अनुगच्छस्व मां भद्रे तमिडा प्रत्युवाच ह ॥ ६
मित्रावरुणयोरंशे जातास्मि वदतां वर ।
तयोः सकाशं यास्यामि न मां धर्मो हतोऽहनत् ॥
सैवमुक्ता मनुं देवं मित्रावरुणयोरिडा ।
गत्वान्तिकं वरारोहा प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ।
अंशेऽस्मि युवयोर्जाता देवौ किं करवाणि वाम् ॥
तां तथावादिनीं साध्वीमिडां धर्मपरायणाम् ।
मित्रश्च वरुणश्चोभावूचतुर्यन्निबोध तत् ॥ ९
अनेन तव धर्मेण प्रश्रयेण दमेन च ।
सत्येन चैव सुश्रोणि प्रीतौ स्वो वरवर्णिनि ॥ १०
आवयोस्त्वं महाभागे ख्यातिं कन्येति यास्यसि ।
मनोर्वंशकरः पुत्रस्त्वमेव च भविष्यसि ॥ ११
सुद्युम्न इति विख्यातस्त्रिषु लोकेषु शोभने ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

जगत्प्रियो धर्मशीलो मनोर्वंशविवर्धनः ॥ १२
निवृत्ता सा तु तच्छ्रुत्वा गच्छन्ती पितुरन्तिकम् ।
बुधेनान्तरमासाद्य मैथुनायोपवर्तिता ॥ १३
सोमपुत्राद्बुधाद्राजंस्तस्यां जज्ञे पुरूरवाः ।
जनयित्वा ततः सा तमिडा सुद्युम्नतां गता ॥ १४
सुद्युम्नस्य तु दायादास्त्रयः परमधार्मिकाः ।
उत्कलश्च गयश्चैव विनताश्वश्च भारत ॥ १५
उत्कलस्योत्तरा राजन्विनताश्वस्य पश्चिमा ।
दिक्पूर्वा भरतश्रेष्ठ गयस्य तु गया स्मृता ॥ १६
प्रविष्टे तु मनौ तात दिवाकरमरिंदम ।
दशधा तद्गतं क्षत्रमकरोत्पृथिवीमिमाम् ॥ १७
इक्ष्वाकुर्ज्येष्ठदायादो मध्यदेशमवाप्तवान् ।
कन्याभावाच्च सुद्युम्ना नैनं गुणमवाप्तवान् ॥ १८
वसिष्ठवचनाच्चासीत्प्रतिष्ठानं महात्मनः ।
प्रतिष्ठा धर्मराजस्य सुद्युम्नस्य कुरूद्वह ॥ १९
तत्पुरूरवसे प्रादाद्राज्यं प्राप्य महायशाः ।
मानवेयो महाराज स्त्रीपुंसोर्लक्षणैर्युतः ॥ २०
नरिष्यतः शतं पुत्रा नाभागस्य तु भारत ।
अम्बरीषोऽभवत्पुत्रः पार्थिवर्षभसत्तम ॥ २१
धृष्णोस्तु धार्ष्णिकं क्षत्रं रणधृष्टं बभूव ह ।
शर्यातेर्मिथुनं चासीदानर्तो नाम विश्रुतः ।
पुत्रः कन्या सुकन्या च या पत्नी च्यवनस्य ह ॥
आनर्तस्य तु दायादो रेवो नाम महाद्युतिः ।
आनर्तविषयश्चासीत्पुरी चासीत्कुशस्थली ॥ २३
रेवस्य रैवतः पुत्रः ककुद्मी नाम धार्मिकः ।
ज्येष्ठः पुत्रशतस्यासीद्राज्यं प्राप्य कुशस्थलीम् ॥२४
स कन्यासहितः श्रुत्वा गान्धर्वं ब्रह्मणोऽन्तिके ।
मुहूर्तभूतं देवस्य मर्त्यं बहुयुगं प्रभो ॥ २५
आजगाम युवैवाथ स्वां पुरीं यादवैर्वृताम् ।
कृतां द्वारवतीं नाम्ना बहुद्वारां मनोरमाम् ।
भोजवृष्ण्यन्धकैर्गुप्तां वासुदेवपुरोगमैः ॥ २६
ततस्तद्रैवतो ज्ञात्वा यथातत्त्वमरिंदम ।
कन्यां तां बलदेवाय सुव्रतां नाम रेवतीम् ॥ २७
दत्त्वा जगाम शिखरं मेरोस्तपसि संश्रितः ।
रेमे रामोऽपि धर्मात्मा रेवत्या सहितः सुखी ॥२८

जनमेजय उवाच ।

कथं बहुयुगे काले समतीते द्विजर्षभ ।
न जरा रेवतीं प्राप्ता रैवतं च ककुद्मिनम् ॥ २९
मेरुं गतस्य वा तस्य शार्यातेः संततिः कथम् ।
स्थिता पृथिव्यामद्यापि श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥

वैशंपायन उवाच ।

न जरा क्षुत्पिपासे वा न मृत्युर्भरतर्षभ ।
ऋतुचक्रं प्रभवति ब्रह्मलोके सदानघ ॥ ३१
ककुद्मिनस्तु तं लोकं रैवतस्य गतस्य ह ।
हता पुण्यजनैस्तात राक्षसैः सा कुशस्थली ॥ ३२
तस्य भ्रातृशतं त्वासीद्धार्मिकस्य महात्मनः ।
तद्वध्यमानं रक्षोभिर्दिशः प्राक्रमदच्युत ॥ ३३
अन्ववायस्तु सुमहांस्तत्र तत्र विशां पते ।
तेषां ये ते महाराज शार्याता इति विश्रुताः ॥३४
क्षत्रिया भरतश्रेष्ठ दिक्षु सर्वासु धार्मिकाः ।
सर्वशः सर्वगहनं प्रविष्टाः कुरुनन्दन ॥ ३५
नाभागस्य तु पुत्रौ द्वौ वैश्यौ ब्राह्मणतां गतौ ।
करूषस्य तु कारूषाः क्षत्रिया युद्धदुर्मदाः ॥ ३६
पृषध्रो हिंसयित्वा तु गुरोर्गां जनमेजय ।
शापाच्छूद्रत्वमापन्नो नवैते परिकीर्तिताः ॥ ३७
क्षुवतस्तु मनोस्तात इक्ष्वाकुरभवत्सुतः ।
तस्य पुत्रशतं त्वासीदिक्ष्वाकोर्भूरिदक्षिणम् ॥ ३८
तेषां विकुक्षिर्ज्येष्ठस्तु विकुक्षित्वादयोधताम् ।
प्राप्तः परमधर्मज्ञः सोऽयोध्याधिपतिः प्रभुः ॥ ३९
शकुनिप्रमुखास्तस्य पुत्राः पञ्चशतं स्मृताः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

उत्तरापथदेशस्य रक्षितारो विशां पते ॥ ४०
चत्वारिंशदथाष्टौ च दक्षिणस्यां तथा दिशि ।
वसातिप्रमुखाश्चान्ये रक्षितारो विशां पते ॥ ४१
श्राद्धकर्मणि चोद्दिष्टे अकृते श्राद्धकर्मणि ।
भक्षयित्वा शशं तात शशादो मृगयां गतः ॥ ४२
इक्ष्वाकुणा परित्यक्तो वसिष्ठवचनात्प्रभुः ।
इक्ष्वाकौ संस्थिते तात शशादः पुरमावसत् ॥ ४३
अयोधस्य तु दायादः ककुत्स्थो नाम वीर्यवान् ।
अनेनास्तु ककुत्स्थस्य पृथुरानेनसः स्मृतः ॥ ४४
विष्टराश्वः पृथोः पुत्रस्तस्मादार्द्रस्त्वजायत ।
आर्द्रस्य युवनाश्वस्तु श्रावस्तस्तस्य चात्मजः ॥ ४५
जज्ञे श्रावस्तको राजा श्रावस्ती येन निर्मिता ।
श्रावस्तस्य तु दायादो बृहदश्वो महीपतिः ॥ ४६
कुवलाश्वः सुतस्तस्य राजा परमधार्मिकः ।
यः स धुन्धुवधाद्राजा धुन्धुमारत्वमागतः ॥ ४७

जनमेजय उवाच ।

धुन्धोर्वधमहं ब्रह्मञ्श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
यदर्थं कुवलाश्वः सन्धुन्धुमारत्वमागतः ॥ ४८

वैशंपायन उवाच ।

बृहदश्वस्य पुत्राणां शतमुत्तमधन्विनाम् ।
बभूवाथ पिता राज्ये कुवलाश्वं न्ययोजयत् ॥ ४९
पुत्रसंक्रामितश्रीस्तु वनं राजा समाविशत् ।
तमुत्तङ्कोऽथ विप्रर्षिः प्रयान्तं प्रत्यवारयत् ॥ ५०

उत्तङ्क उवाच ।

भवता रक्षणं कार्यं तत्तावत्कर्तुमर्हसि ।
निरुद्विग्नस्तपश्चर्तुं न हि शक्नोमि पार्थिव ॥ ५१
ममाश्रमसमीपे वै समेषु मरुधन्वसु ।
समुद्रो वालुकापूर्ण उज्जानक इति स्मृतः ॥ ५२
देवतानामवध्यश्च महाकायो महाबलः ।
अन्तर्भूमिगतस्तत्र वालुकान्तर्हितो महान् ॥ ५३
राक्षसस्य मधोः पुत्रो धुन्धुर्नाम सुदारुणः ।
शेते लोकविनाशाय तप आस्थाय दारुणम् ॥ ५४
संवत्सरस्य पर्यन्ते स निःश्वासं विमुञ्चति ।
यदा तदा मही तात चलति स्म सकानना ॥ ५५
तस्य निःश्वासवातेन रज उद्धूयते महत् ।
आदित्यपथमावृत्य सप्ताहं भूमिकम्पनम् ॥ ५६
सविस्फुलिङ्गं साङ्गारं सधूममतिदारुणम् ।
तेन तात न शक्नोमि तस्मिन्स्थातुं स्व आश्रमे ॥ ५७
तं वारय महाकायं लोकानां हितकाम्यया ।
लोकाः स्वस्था भवन्त्वद्य तस्मिन्विनिहते त्वया ॥
त्वं हि तस्य वधायैकः समर्थः पृथिवीपते ।
विष्णुना च वरो दत्तो मह्यं पूर्वं ततोऽनघ ।
तेजसा स्वेन ते विष्णुस्तेज आप्याययिष्यति ॥ ५९
न हि धुन्धुर्महातेजास्तेजसाल्पेन शक्यते ।
निर्दग्धुं पृथिवीपाल चिरं युगशतैरपि ।
वीर्यं हि सुमहत्तस्य देवैरपि दुरासदम् ॥ ६०
स एवमुक्तो राजर्षिरुत्तङ्केन महात्मना ।
कुवलाश्वं सुतं प्रादात्तस्मै धुन्धुनिबर्हणे ॥ ६१

बृहदश्व उवाच ।

भगवन्न्यस्तशस्त्रोऽहमयं तु तनयो मम ।
भविष्यति द्विजश्रेष्ठ धुन्धुमारो न संशयः ॥ ६२
स तं व्यादिश्य तनयं राजर्षिर्धुन्धुनिग्रहे ।
जगाम पर्वतायैव तपसे संशितव्रतः ॥ ६३
कुवलाश्वस्तु पुत्राणां शतेन सह पार्थिवः ।
प्रायादुत्तङ्कसहितो धुन्धोस्तस्य निबर्हणे ॥ ६४
तमाविशत्तदा विष्णुर्भगवांस्तेजसा प्रभुः ।
उत्तङ्कस्य नियोगाद्वै लोकानां हितकाम्यया ॥ ६५
तस्मिन्प्रयाते दुर्धर्षे दिवि शब्दो महानभूत् ।
एष श्रीमान्नृपसुतो धुन्धुमारो भविष्यति ॥ ६६
दिव्यैर्माल्यैश्च तं देवाः समन्तात्समवाकिरन् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

देवदुंदुभयश्चैव प्रणेदुर्भरतर्षभ ॥ ६७
स गत्वा जयतां श्रेष्ठस्तनयैः सह वीर्यवान् ।
समुद्रं खानयामास वालुकार्णवमव्ययम् ॥ ६८
नारायणेन कौरव्य तेजसाप्यायितस्तदा ।
बभूव स महातेजा भूयो बलसमन्वितः ॥ ६९
तस्य पुत्रैः खनद्भिस्तु वालुकान्तर्हितस्तदा ।
धुन्धुरासादितो राजन्दिशमावृत्य पश्चिमाम् ॥ ७०
मुखजेनाग्निना क्रोधाल्लोकानुद्वर्तयन्निव ।
वारि सुस्राव वेगेन महोदधिरिवोदये ।
सोमस्य भरतश्रेष्ठ धारोर्मिकलिलो महान् ॥ ७१
तस्य पुत्रशतं दग्धं त्रिभिरूनं तु रक्षसा ॥ ७२
ततः स राजा कौरव्य राक्षसं तं महाबलम् ।
आससाद महातेजा धुन्धुं धुन्धुविनाशनः ॥ ७३
तस्य वारिमयं वेगमापीय स नराधिपः ।
योगी योगेन वह्निं च शमयामास वारिणा ॥ ७४
निहत्य तं महाकायं बलेनोदकराक्षसम् ।
उत्तङ्कं दर्शयामास कृतकर्मा नराधिपः ॥ ७५
उत्तङ्कस्तु वरं प्रादात्तस्मै राज्ञे महात्मने ।
ददतश्चाक्षयं वित्तं शत्रुभिश्चापराजयम् ॥ ७६
धर्मे रतिं च सततं स्वर्गे वासं तथाक्षयम् ।
पुत्राणां चाक्षयाँल्लोकान्स्वर्गे ये रक्षसा हताः ॥७७
तस्य पुत्रास्त्रयः शिष्टा दृढाश्वो ज्येष्ठ उच्यते ।
दण्डाश्वकपिलाश्वौ तु कुमारौ तु कनीयसौ ॥ ७८
धौन्धुमारिर्दृढाश्वस्तु हर्यश्वस्तस्य चात्मजः ।
हर्यश्वस्य निकुम्भोऽभूत्क्षत्रधर्मरतः सदा ॥ ७९
संहताश्वो निकुम्भस्य सुतो रणविशारदः ।
अकृशाश्वः कृशाश्वश्च संहताश्वसुतौ नृप ॥ ८०
तस्य हैमवती कन्या सतां माता दृषद्वती ।
विख्याता त्रिषु लोकेषु पुत्रश्चापि प्रसेनजित् ॥८१
लेभे प्रसेनजिद्भार्यां गौरीं नाम पतिव्रताम् ।
अभिशप्ता तु सा भर्त्रा नदी सा बाहुदा कृता ॥
तस्याः पुत्रो महानासीद्युवनाश्वो नराधिपः ।
मान्धाता युवनाश्वस्य त्रिलोकविजयी नृपः ॥ ८३
तस्य चैत्ररथी भार्या शशबिन्दोः सुताभवत् ।
साध्वी बिन्दुमती नाम रूपेणासदृशी भुवि ।
पतिव्रता च ज्येष्ठा च भ्रातॄणामयुतस्य सा ॥ ८४
तस्यामुत्पादयामास मान्धाता द्वौ सुतौ नृप ।
पुरुकुत्सं च धर्मज्ञं मुचुकुन्दं च पार्थिवम् ॥ ८५
पुरुकुत्ससुतस्त्वासीत्त्रसद्दस्युर्महीपतिः ।
नर्मदायामथोत्पन्नः संभूतस्तस्य चात्मजः ॥ ८६
संभूतस्य तु दायादः सुधन्वा रिपुमर्दनः ।
सुधन्वनः सुतश्चापि त्रिधन्वा नाम पार्थिवः ॥८७
राज्ञस्त्रिधन्वनस्त्वासीद्विद्वांस्त्रय्यारुणः प्रभुः ।
तस्य सत्यव्रतो नाम कुमारोऽभून्महाबलः ॥ ८८
पाणिग्रहणमन्त्राणां विघ्नं चक्रे सुदुर्मतिः ।
येन भार्या हृता पूर्वं कृतोद्वाहा परस्य वै ॥ ८९
बाल्यात्कामाच्च मोहाच्च संहर्षाच्चापलेन च ।
जहार कन्यां कामात्स कस्यचित्पुरवासिनः ॥ ९०
अधर्मशङ्कुना तेन राजा त्रय्यारुणोऽत्यजत् ।
अपध्वंसेति बहुशो वदन्क्रोधसमन्वितः ॥ ९१
पितरं सोऽब्रवीत्त्यक्तः क्व गच्छामीति वै मुहुः ।
पिता त्वेनमथोवाच श्वपाकैः सह वर्तय ।
नाहं पुत्रेण पुत्रार्थी त्वयाद्य कुलपांसन ॥ ९२
इत्युक्तः स निराक्रामन्नगराद्वचनात्पितुः ।
न च तं वारयामास वसिष्ठो भगवानृषिः ॥ ९३
स तु सत्यव्रतस्तात श्वपाकावसथान्तिके ।
पित्रा त्यक्तोऽवसद्वीरः पिताप्यस्य वनं ययौ ॥ ९४
ततस्तस्मिंस्तु विषये नावर्षत्पाकशासनः ।
समा द्वादश राजेन्द्र तेनाधर्मेण वै तदा ॥ ९५
दारांस्तु तस्य विषये विश्वामित्रो महातपाः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

संन्यस्य सागरानूपे चचार विपुलं तपः ॥ ९६
तस्य पत्नी गले बद्ध्वा मध्यमं पुत्रमौरसम् ।
शेषस्य भरणार्थाय व्यक्रीणाद्द्वोशतेन वै ॥ ९७
तं तु बद्धं गले दृष्ट्वा विक्रीयन्तं नृपात्मजः ।
महर्षिपुत्रं धर्मात्मा मोक्षयामास भारत ॥ ९८
सत्यव्रतो महाबाहुर्भरणं तस्य चाकरोत् ।
विश्वामित्रस्य तुष्ट्यर्थमनुकम्पार्थमेव च ॥ ९९
सोऽभवद्गालवो नाम गलबन्धान्महातपाः ।
महर्षिः कौशिकस्तात तेन वीरेण मोक्षितः ॥१००

इति श्रीहरिवंशे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

१०

वैशंपायन उवाच ।

सत्यव्रतस्तु भक्त्या च कृपया च प्रतिज्ञया ।
विश्वामित्रकलत्रं तद्बभार विनये स्थितः ॥ १
हत्वा मृगान्वराहांश्च महिषांश्च वनेचरान् ।
विश्वामित्राश्रमाभ्याशे मांसं तदवबन्धत ॥ २
उपांशुव्रतमास्थाय दीक्षां द्वादशवार्षिकीम् ।
पितुर्नियोगादवसत्तस्मिन्वनगते नृपे ॥ ३
अयोध्यां चैव राष्ट्रं च तथैवान्तःपुरं मुनिः ।
याज्योपाध्यायसंयोगाद्वसिष्ठः पर्यरक्षत ॥ ४
सत्यव्रतस्तु बाल्याद्वा भाविनोऽर्थस्य वा बलात् ।
वसिष्ठेऽभ्यधिकं मन्युं धारयामास नित्यदा ॥ ५
पित्रा तु तं तदा राष्ट्रात्परित्यक्तं प्रियं सुतम् ।
न वारयामास मुनिर्वसिष्ठः कारणेन हि ॥ ६
पाणिग्रहणमन्त्राणां निष्ठा स्यात्सप्तमे पदे ।
न च सत्यव्रतस्तस्माद्धृतवान्सप्तमे पदे ॥ ७
जानन्धर्मं वसिष्ठस्तु न मां त्रातीति भारत ।
सत्यव्रतस्तदा रोषं वसिष्ठे मनसाकरोत् ॥ ८
गुणबुद्ध्या तु भगवान्वसिष्ठः कृतवांस्तदा ।
न च सत्यव्रतस्तस्य तमुपांशुमबुध्यत ॥ ९
तस्मिन्नपरितोषो यः पितुरासीन्महात्मनः ।
तेन द्वादश वर्षाणि नावर्षत्पाकशासनः ॥ १०
तेन त्विदानीं वहता दीक्षां तां दुर्वहां भुवि ।
कुलस्य निष्कृतिस्तात कृता सा वै भवेदिति ॥११
न तं वसिष्ठो भगवान्पित्रा त्यक्तं न्यवारयत् ।
अभिषेक्ष्याम्यहं पुत्रमस्येत्येवं मतिर्मुनेः ॥ १२
स तु द्वादश वर्षाणि दीक्षां तामुद्वहन्बली ।
अविद्यमाने मांसे तु वसिष्ठस्य महात्मनः ।
सर्वकामदुहां दोग्ध्रीं ददर्श स नृपात्मजः ॥ १३
तां वै क्रोधाच्च मोहाच्च श्रमाच्चैव क्षुधान्वितः ।
दशधर्मगतो राजा जघान जनमेजय ॥ १४
तच्च मांसं स्वयं चैव विश्वामित्रस्य चात्मजान् ।
भोजयामास तच्छ्रुत्वा वसिष्ठोऽप्यस्य चुक्रुधे ॥१५

वसिष्ठ उवाच ।

पातयेयमहं क्रूर तव शङ्कुमयस्मयम् ।
यदि ते द्वाविमौ शङ्कू न स्यातां वैकृतौ पुनः ॥१६
पितुश्चापरितोषेण गुरोर्दोग्ध्रीवधेन च ।
अप्रोक्षितोपयोगाच्च त्रिविधस्ते व्यतिक्रमः ॥ १७
एवं त्रीण्यस्य शङ्कूनि तानि दृष्ट्वा महातपाः ।
त्रिशङ्कुरिति होवाच त्रिशङ्कुस्तेन स स्मृतः ॥ १८
विश्वामित्रस्तु दाराणामागतो भरणे कृते ।
तेन तस्मै वरं प्रादान्मुनिः प्रीतस्त्रिशङ्कवे ।
छन्द्यमानो वरेणाथ गुरुं वव्रे नृपात्मजः ॥ १९
अनावृष्टिभये तस्मिन्गते द्वादशवार्षिके ।
अभिषिच्य च राज्ये च याजयामास तं मुनिः ।
मिषतां देवतानां च वसिष्ठस्य च कौशिकः ॥ २०
तस्य सत्यरथा नाम पत्नी केकयवंशजा ।
कुमारं जनयामास हरिश्चन्द्रमकल्मषम् ॥ २१
स वै राजा हरिश्चन्द्रस्त्रैशङ्कव इति स्मृतः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

आहर्ता राजसूयस्य स सम्राडिति विश्रुतः ॥ २२
हरिश्चन्द्रस्य तु सुतो रोहितो नाम विश्रुतः ।
रोहितस्य वृकः पुत्रो वृकाद्बाहुस्तु जज्ञिवान् ॥ २३
हेहयास्तालजङ्घाश्च निरस्यन्ति स्म तं नृपम् ।
नात्यर्थं धार्मिकस्तात स हि धर्मयुगेऽभवत् ॥ २४
सगरस्तु सुतो बाहोर्जज्ञे सह गरेण वै ।
और्वस्याश्रममासाद्य भार्गवेणाभिरक्षितः॥ २५
आग्नेयमस्त्रं लब्ध्वा च भार्गवात्सगरो नृपः ।
जिगाय पृथिवीं हत्वा तालजङ्घान्सहेहयान् ॥ २६
शकानां पह्लवानां च धर्मं निरसदच्युतः ।
क्षत्रियाणां कुरुश्रेष्ठ पारदानां च धर्मवित् ॥ २७

जनमेजय उवाच ।

कथं स सगरो जातो गरेणैव सहाच्युतः ।
किमर्थं च शकादीनां क्षत्रियाणां महौजसाम् ॥२८
धर्मं कुलोचितं क्रुद्धो राजा निरसदच्युतः ।
एतन्मे सर्वमाचक्ष्व विस्तरेण तपोधन ॥ २९

वैशंपायन उवाच ।

बाहोर्व्यसनिनस्तात हृतं राज्यमभूत्किल ।
हेहयैस्तालजङ्घैश्च शकैः सार्धं विशां पते ॥ ३०
यवनाः पारदाश्चैव काम्बोजाः पह्लवाः खशाः ।
एते ह्यपि गणाः पञ्च हेहयार्थे पराक्रमन् ॥ ३१
हृतराज्यस्तदा राजा स वै बाहुर्वनं ययौ ।
पत्न्या चानुगतो दुःखी वने प्राणानवासृजत् ॥३२
पत्नी तु यादवी तस्य सगर्भा पृष्ठतोऽन्वगात् ।
सपत्न्या च गरस्तस्या दत्तः पूर्वमभूत्किल ॥ ३३
सा तु भर्तुश्चितां कृत्वा वने तामध्यरोहत ।
और्वस्तां भार्गवस्तात कारुण्यात्समवारयत् ॥ ३४
तस्याश्रमे च तं गर्भं गरेणैव सहाच्युतम् ।
व्यजायत महाबाहुं सगरं नाम पार्थिवम् ॥ ३५
और्वस्तु जातकर्मादि तस्य कृत्वा महात्मनः ।
अध्याप्य वेदशास्त्राणि ततोऽस्त्रं प्रत्यपादयत् ।
आग्नेयं तं महाभागममरैरपि दुःसहम् ॥ ३६
स तेनास्त्रबलेनाजौ बलेन च समन्वितः ।
हेहयान्निजघानाशु क्रुद्धो रुद्रः पशूनिव ।
आजहार च लोकेषु कीर्तिं कीर्तिमतां वरः ॥ ३७
ततः शकान्सयवनान्काम्बोजान्पारदांस्तथा ।
पह्लवांश्चैव निःशेषान्कर्तुं व्यवसितो नृपः ॥ ३८
ते वध्यमाना वीरेण सगरेण महात्मना ।
वसिष्ठं शरणं गत्वा प्रणिपेतुर्मनीषिणम् ॥ ३९
वसिष्ठस्त्वथ तान्दृष्ट्वा समयेन महाद्युतिः ।
सगरं वारयामास तेषां दत्त्वाभयं तदा ॥ ४०
सगरः स्वां प्रतिज्ञां च गुरोर्वाक्यं निशम्य च ।
धर्मं जघान तेषां वै वेषान्यत्वं चकार ह ॥ ४१
अर्धं शकानां शिरसो मुण्डयित्वा व्यसर्जयत् ।
यवनानां शिरः सर्वं काम्बोजानां तथैव च ॥ ४२
पारदा मुक्तकेशास्तु पह्लवाः श्मश्रुधारिणः ।
निःस्वाध्यायवषट्काराः कृतास्तेन महात्मना ॥ ४३
शका यवनकाम्बोजाः पारदाश्च विशां पते ।
कोलिसर्पा माहिषका दर्वाश्चोलाः सकेरलाः ॥४४
सर्वे ते क्षत्रियास्तात धर्मस्तेषां निराकृतः ।
वसिष्ठवचनाद्राजन्सगरेण महात्मना ॥ ४५
स धर्मविजयी राजा विजित्येमां वसुंधराम् ।
अश्वं विचारयामास वाजिमेधाय दीक्षितः ॥ ४६
तस्य चारयतः सोऽश्वः समुद्रे पूर्वदक्षिणे ।
वेलासमीपेऽपहृतो भूमिं चैव प्रवेशितः ।
स तं देशं तदा पुत्रैः खानयामास पार्थिवः ॥४७
आसेदुस्ते ततस्तत्र खन्यमाने महार्णवे ।
तमादिपुरुषं देवं हरिं कृष्णं प्रजापतिम् ।
विष्णुं कपिलरूपेण स्वपन्तं पुरुषं तदा ॥ ४८
तस्य चक्षुःसमुत्थेन तेजसा प्रतिबुध्यतः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

दग्धाः सर्वे महाराज चत्वारस्त्ववशेषिताः ॥ ४९
बर्हकेतुः सुकेतुश्च तथा बार्हद्रथो नृपः ।
शूरः पञ्चजनश्चैव तस्य वंशकरा नृप ॥ ५०
प्रादाच्च तस्मै भगवान्हरिर्नारायणो वरम् ।
अक्षयं वंशमिक्ष्वाकोः कीर्तिं चाप्यनिवर्तिनीम् ।
पुत्रं समुद्रं च विभुः स्वर्गे वासं तथाक्षयम् ॥ ५१
समुद्रश्चार्घ्यमादाय ववन्दे तं महीपतिम् ।
सागरत्वं च लेभे स कर्मणा तेन तस्य ह ॥ ५२
तं चाश्वमेधिकं सोऽश्वं समुद्रादुपलब्धवान् ।
आजहाराश्वमेधानां शतं स सुमहायशाः ।
पुत्राणां च सहस्राणि षष्टिस्तस्येति नः श्रुतम् ॥५३

जनमेजय उवाच ।

सगरस्यात्मजा वीराः कथं जाता महाबलाः ।
विक्रान्ताः षष्टिसाहस्रा विधिना केन वा द्विज ॥

वैशंपायन उवाच ।

द्वे भार्ये सगरस्यास्तां तपसा दग्धकिल्बिषे ।
और्वस्ताभ्यां वरं प्रादात्तन्निबोध नराधिप ॥ ५५
षष्टिं पुत्रसहस्राणि गृह्णात्वेका तरस्विनाम् ।
एकं वंशधरं त्वेका यथेष्टं वरयत्विति ॥ ५६
तत्रैका जगृहे पुत्राँल्लुब्धा शूरान्बहूंस्तथा ।
एकं वंशधरं त्वेका तथेत्याह ततो मुनिः ॥ ५७
राजा पञ्चजनो नाम बभूव सुमहाबलः ।
इतरा सुषुवे तुम्बं बीजपूर्णमिति श्रुतिः ॥ ५८
तत्र षष्टिसहस्राणि गर्भास्ते तिलसंमिताः ।
संबभूवुर्यथाकालं ववृधुश्च यथासुखम् ॥ ५९
घृतपूर्णेषु कुम्भेषु तान्गर्भान्निदधुस्ततः ।
धात्रीश्चैकैकशः प्रादात्तावतीः पोषणे नृप ॥ ६०
ततो दशसु मासेषु समुत्तस्थुर्यथाक्रमम् ।
कुमारास्ते यथाकालं सगरप्रीतिवर्धनाः ॥ ६१
षष्टिः पुत्रसहस्राणि तस्यैवमभवन्नृप ।
शुक्रादलाबुमध्याद्वै जातानि पृथिवीपतेः ॥ ६२
तेषां नारायणं तेजः प्रविष्टानां महात्मनाम् ।
एकः पञ्चजनो नाम पुत्रो राजा बभूव ह ॥ ६३
सुतः पञ्चजनस्यासीदंशुमान्नाम वीर्यवान् ।
दिलीपस्तस्य तनयः खट्वाङ्ग इति विश्रुतः ॥ ६४
येन स्वर्गादिहागत्य मुहूर्तं प्राप्य जीवितम् ।
त्रयोऽभिसंधिता लोका बुद्ध्या सत्येन चानघ ॥
दिलीपस्य तु दायादो महाराजो भगीरथः ।
यः स गङ्गां सरिच्छ्रेष्ठामवातारयत प्रभुः ।
समुद्रमानयच्चैनां दुहितृत्वे त्वकल्पयत् ॥ ६६
भगीरथसुतो राजा श्रुत इत्यभिविश्रुतः ।
नाभागस्तु श्रुतस्यासीत्पुत्रः परमधार्मिकः ॥ ६७
अम्बरीषस्तु नाभागिः सिन्धुद्वीपपिताभवत् ।
अयुताजित्तु दायादः सिन्धुद्वीपस्य वीर्यवान् ॥६८
अयुताजित्सुतस्त्वासीदृतपर्णो महायशाः ।
दिव्याक्षहृदयज्ञो वै राजा नलसखो बली ॥ ६९
ऋतपर्णसुतस्त्वासीदार्तपर्णिर्महीपतिः ।
ख्यातः कल्माषपादो वै नाम्ना मित्रसहोऽभवत् ॥
कल्माषपादस्य सुतः सर्वकर्मेति विश्रुतः ।
अनरण्यस्तु पुत्रोऽभूद्विश्रुतः सर्वकर्मणः ॥ ७१
अनरण्यसुतो निघ्नो निघ्नपुत्रौ बभूवतुः ।
अनमित्रो रघुश्चैव पार्थिवर्षभसत्तमौ ॥ ७२
अनमित्रस्तु धर्मात्मा विद्वान्दुलिदुहोऽभवत् ।
दिलीपस्तस्य तनयो रामस्य प्रपितामहः ।
दीर्घबाहुर्दिलीपस्य रघुर्नाम्नाभवत्सुतः ॥ ७३
अजस्तु रघुतो जज्ञे तथा दशरथोऽप्यजात् ।
रामो दशरथाज्जज्ञे धर्मारामो महायशाः ॥ ७४
रामस्य तनयो जज्ञे कुश इत्यभिविश्रुतः ।
अतिथिस्तु कुशाज्जज्ञे निषधस्तस्य चात्मजः ॥ ७५
निषधस्य नलः पुत्रो नभः पुत्रो नलस्य तु ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

नभसः पुण्डरीकस्तु क्षेमधन्वा ततः स्मृतः ॥ ७६
क्षेमधन्वसुतस्त्वासीद्देवानीकः प्रतापवान् ।
आसीदहीनगुर्नाम देवानीकात्मजः प्रभुः ।
अहीनगोस्तु दायादः सहस्वान्नाम पार्थिवः ॥ ७७
नलौ द्वावेव विख्यातौ पुराणे भरतर्षभ ।
वीरसेनात्मजश्चैव यश्चेक्ष्वाकुकुलोद्वहः ॥ ७८
इक्ष्वाकुवंशप्रभवाः प्राधान्येनेह कीर्तिताः ।
एते विवस्वतो वंशे राजानो भूरितेजसः ॥ ७९
पठन्सम्यगिमां सृष्टिमादित्यस्य विवस्वतः ।
श्राद्धदेवस्य देवस्य प्रजानां पुष्टिदस्य च ।
प्रजानामेति सायुज्यमादित्यस्य विवस्वतः ॥ ८०

इति श्रीहरिवंशे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

११

जनमेजय उवाच ।

कथं वै श्राद्धदेवत्वमादित्यस्य विवस्वतः ।
श्रोतुमिच्छामि विप्राग्र्य श्राद्धस्य च परं विधिम् ।
पितृणामादिसर्गं च क एते पितरः स्मृताः ॥ १
एवं च श्रुतमस्माभिः कथ्यमानं द्विजातिभिः ।
स्वर्गस्थाः पितरोऽन्ये स्म देवानामपि देवताः ।
इति वेदविदः प्राहुरेतदिच्छामि वेदितुम् ॥ २
यावन्तश्च गणाः प्रोक्ता यच्च तेषां परं बलम् ।
यथा च कृतमस्माभिः श्राद्धं प्रीणाति वै पितॄन् ॥
प्रीताश्च पितरो येन श्रेयसा योजयन्ति हि ।
एतद्वै श्रोतुमिच्छामि पितॄणां सर्गमुत्तमम् ॥ ४

वैशंपायन उवाच ।

हन्त ते कथयिष्यामि पितॄणां सर्गमुत्तमम् ।
मार्कण्डेयेन कथितं भीष्माय परिपृच्छते ॥ ५
अपृच्छद्धर्मराजो हि शरतल्पगतं पुरा ।
एवमेव पुरा प्रश्नं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ ६
तत्तेऽनुपूर्व्या वक्ष्यामि भीष्मेणोदाहृतं यथा ।
गीतं सनत्कुमारेण मार्कण्डेयाय पृच्छते ॥ ७

युधिष्ठिर उवाच ।

पुष्टिकामेन धर्मज्ञ कथं पुष्टिरवाप्यते ।
एतदाख्यातमिच्छामि किं कुर्वाणो न शोचति ॥८

भीष्म उवाच ।

श्राद्धैः प्रीणाति हि पितॄन्सर्वकामफलैस्तु यः ।
तत्परः प्रयतः श्राद्धो प्रेत्य चेह च मोदते ॥ ९
पितरो धर्मकामस्य प्रजाकामस्य चाभिभो ।
पुष्टिकामस्य पुष्टिं च प्रयच्छन्ति युधिष्ठिर ॥ १०

युधिष्ठिर उवाच ।

वर्तन्ते पितरः स्वर्गे केषांचिन्नरके पुनः ।
प्राणिनां नियतं ह्युक्तं कर्मजं फलमुच्यते ॥ ११
श्राद्धानि चैव कुर्वन्ति फलकामा न संशयः ।
अभिसंधाय पितरं पितुश्च पितरं तथा ।
पितुः पितामहं चैव त्रिषु पिण्डेषु नित्यदा ॥ १२
तानि श्राद्धानि दत्तानि कथं गच्छन्त्यथो पितॄन् ।
कथं च शक्तास्ते दातुं निरयस्थाः फलं पुनः ।
के वा ते पितरोऽन्ये स्म कान्यजामो वयं पुनः ॥
देवा अपि पितॄन्स्वर्गे यजन्तीति च नः श्रुतम् ।
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण महाद्युते ॥ १४
स भवान्कथयत्वेनां कथाममितबुद्धिमान् ।
यथा दत्तं पितॄणां वै तारणायेह कल्पते ॥ १५

भीष्म उवाच ।

अत्र ते वर्तयिष्यामि यथातत्त्वमरिंदम ।
पित्रा मम पुरा गीतं लोकान्तरगतेन वै ॥ १६
श्राद्धकाले मम पितुर्मया पिण्डः समुद्यतः ।
तं पिता मम हस्तेन भित्त्वा भूमिमयाचत ॥ १७
हस्ताभरणपूर्णेन केयूरभरितेन च ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

रक्ताङ्गुलितलेनाथ यथा दृष्टः पुरा मया ॥ १८
नैष कल्पविधिर्दृष्ट इति निश्चित्य चाप्यहम् ।
कुशेष्वेव तदा पिण्डं दत्तवानविचारयन् ॥ १९
ततः पिता मे सुप्रीतो वाचा मधुरया तदा ।
उवाच भरतश्रेष्ठ प्रीयमाणो मयानघ ॥ २०
त्वया दायादवानस्मि कृतार्थोऽमुत्र चेह च ।
सत्पुत्रेण त्वया पुत्र धर्मज्ञेन विपश्चिता ॥ २१
मया च तव जिज्ञासा प्रयुक्तैषा दृढव्रत ।
व्यवस्थानं च धर्मेषु कर्तुं लोकस्य चानघ ॥ २२
प्रमाणं यद्धि कुरुते धर्माचारेषु पार्थिवः ।
प्रजास्तदनुवर्तन्ते प्रमाणाचरितं सदा ॥ २३
त्वया च भरतश्रेष्ठ वेदधर्माश्च शाश्वताः ।
कृताः प्रमाणं प्रीतिश्च मम निर्वर्तितातुला ॥ २४
तस्मात्तवाहं सुप्रीतः प्रीत्या वरमनुत्तमम् ।
ददानि त्वं प्रतीच्छस्व त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् ॥२५
न ते प्रभविता मृत्युर्यावज्जीवितुमिच्छसि ।
त्वत्तोऽभ्यनुज्ञां संप्राप्य मृत्युः प्रभविता तव ॥२६
किं वा ते प्रार्थितं भूयो ददानि वरमुत्तमम् ।
तद्ब्रूहि भरतश्रेष्ठ यत्ते मनसि वर्तते ॥ २७
इत्युक्तवन्तं तमहमभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
अब्रुवं कृतकृत्योऽहं प्रसन्ने त्वयि सत्तम ॥ २८
यदि त्वनुग्रहं भूयस्त्वत्तोऽर्हामि महाद्युते ।
प्रश्नमिच्छाम्यहं किंचिद्व्याहृतं भवता स्वयम् ॥२९
स मामुवाच धर्मात्मा ब्रूहि भीष्म यदिच्छसि ।
छेत्तास्मि संशयं तात यन्मां पृच्छसि भारत ॥३०
अपृच्छं तमहं तात तत्रान्तर्हितमेव च ।
गतं सुकृतिनां लोकं जातकौतूहलस्तदा ॥ ३१
श्रूयन्ते पितरो देवा देवानामपि देवताः ।
ते वाथ पितरोऽन्ये वा कान्यजामो वयं पुनः ॥
कथं च दत्तमस्माभिः श्राद्धं प्रीणाति वै पितॄन् ।
लोकान्तरगतांस्तात किं नु श्राद्धस्य वै फलम् ॥३३
अत्र मे संशयस्तीव्रः कौतूहलमतीव च ।
तद्ब्रूहि मम धर्मज्ञ सर्वज्ञो ह्यसि मे मतः ॥ ३४

शंतनुरुवाच ।

संक्षेपेणैव ते वक्ष्ये यन्मां पृच्छसि भारत ।
पितॄणां कारणं श्राद्धे फलं दत्तस्य चानघ ।
पितरश्च यथोद्भूताः शृणु सर्वं समाहितः ॥ ३५
आदिदेवसुतास्तात पितरो दिवि देवताः ।
तान्यजन्ति स्म लोका वै सदेवनरदानवाः ।
सयक्षरक्षोगन्धर्वाः सकिंनरमहोरगाः ॥ ३६
आप्यायिताश्च ते श्राद्धैः पुनराप्याययन्ति वै ।
जगत्सदेवगन्धर्वमिति ब्रह्मानुशासनम् ॥ ३७
तान्यजस्व महाभागाञ्श्राद्धी श्राद्धैरतन्द्रितः ।
ते ते श्रेयो विधास्यन्ति सर्वकामफलप्रदाः ॥ ३८
त्वयैवाराध्यमानास्ते नामगोत्रादिकीर्तनैः ।
अस्मानाप्याययिष्यन्ति स्वर्गस्थानपि भारत ॥ ३९
मार्कण्डेयस्तु तेऽशेषमेतत्सर्वं वदिष्यति ।
एष वै पितृभक्तश्च विदितात्मा च भार्गवः ॥ ४०
उपस्थितश्च श्राद्धेऽद्य ममैवानुग्रहाय वै ।
एनं पृच्छ महाभागमित्युक्त्वान्तरधीयत ॥ ४१

इति श्रीहरिवंशे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

१२

भीष्म उवाच ।

ततोऽहं तस्य वचनान्मार्कण्डेयं समाहितः ।
प्रश्नं तमेवान्वपृच्छं यन्मे पृष्टः पुरा पिता ॥ १
स मामुवाच धर्मात्मा मार्कण्डेयो महातपाः ।
भीष्म वक्ष्यामि तत्त्वेन शृणुष्व प्रयतोऽनघ ॥ २
मयापि हि प्रसादाद्वै दीर्घायुष्ट्वं पितुः प्रभो ।
पितृभक्त्यैव लब्धं च प्राग्लोके परमं यशः ॥ ३

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

सोऽहं युगस्य पर्यन्ते बहुवर्षसहस्रिके ।
अधिरुह्य गिरिं मेरुं तपोऽतप्यं सुदुश्चरम् ॥ ४
ततः कदाचित्पश्यामि दिवं प्रज्वाल्य तेजसा ।
विमानं महदायान्तमुत्तरेण गिरेस्तदा ॥ ५
तस्मिन्विमाने पर्यङ्कं ज्वलनादित्यसंनिभम् ।
अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषमग्नावग्निमिवाहितम् ॥ ६
सोऽहं तस्मै नमस्कृत्वा प्रणम्य शिरसा प्रभुम् ।
संनिविष्टं विमानस्थं पाद्यार्घ्याभ्यामपूजयम् ॥ ७
अपृच्छं चैव दुर्धर्षं विद्याम त्वां कथं प्रभो ।
दैवतं ह्यसि देवानामिति मे वर्तते मतिः ॥ ८
स मामुवाच धर्मात्मा स्मयमान इवानघ ।
न ते तपः सुचरितं येन मां नावबुध्यसे ॥ ९
क्षणेनैव प्रमाणं स बिभ्रदन्यदनुत्तमम् ।
रूपेण न मया कश्चिद्दृष्टपूर्वः पुमान्क्वचित् ॥ १०

सनत्कुमार उवाच ।

विद्धि मां ब्रह्मणः पुत्रं मानसं पूर्वजं प्रभो ।
तपोवीर्यात्समुत्पन्नं नारायणगुणात्मकम् ॥ ११
सनत्कुमार इति यः श्रुतो वेदेषु वै पुरा ।
सोऽस्मि भार्गव भद्रं ते कं कामं करवाणि ते ॥ १२
ये त्वन्ये ब्रह्मणः पुत्रा यवीयांसस्तु ते मम ।
भ्रातरः सप्त दुर्धर्षा येषां वंशाः प्रतिष्ठिताः ॥ १३
क्रतुर्वसिष्ठः पुलहः पुलस्त्योऽत्रिस्तथाङ्गिराः ।
त्रीँल्लोकान्धारयन्तीमान्देवदानवपूजिताः ॥ १४
वयं तु यतिधर्माण आरोप्यात्मानमात्मनि ।
प्रजाधर्मं च कामं च वर्तयामो महामुने ॥ १५
यथोत्पन्नस्तथैवाहं कुमार इति विद्धि माम् ।
तस्मात्सनत्कुमारेति नामैतन्मे प्रतिष्ठितम् ॥ १६
मद्भक्त्या ते तपश्चीर्णं मम दर्शनकाङ्क्षया ।
एष दृष्टोऽसि भवता कं कामं करवाणि ते ॥ १७
इत्युक्तवन्तं तमहं प्रत्यवोचं सनातनम् ।
अनुज्ञातो भगवता प्रीयता तेन भारत ॥ १८
ततोऽहमर्थमेतं वै तमपृच्छं सनातनम् ।
पृष्टः पितॄणां सर्गं च फलं श्राद्धस्य चानघ ।
चिच्छेद संशयं भीष्म स तु देवेश्वरो मम ॥ १९
स मामुवाच प्रीतात्मा कथान्ते बहुवार्षिके ।
रमे त्वयाहं विप्रर्षे शृणु सर्वं यथातथम् ॥ २०
देवानसृजत ब्रह्मा मां यक्ष्यन्तीति भार्गव ।
तमुत्सृज्य तदात्मानमयजंस्ते फलार्थिनः ॥ २१
ते शप्ता ब्रह्मणा मूढा नष्टसंज्ञा विचेतसः ।
न स्म किंचित्प्रजानन्ति ततो लोको व्यमुह्यत ॥
ते भूयः प्रणताः सर्वे प्रायाचन्त पितामहम् ।
अनुग्रहाय लोकानां ततस्तानब्रवीत्प्रभुः ॥ २३
प्रायश्चित्तं चरध्वं वै व्यभिचारो हि वः कृतः ।
पुत्रांश्च परिपृच्छध्वं ततो ज्ञानमवाप्स्यथ ॥ २४
प्रायश्चित्तक्रियार्थं ते पुत्रान्पप्रच्छुरार्तवत् ।
तेभ्यस्ते प्रयतात्मानः शशंसुस्तनयास्तदा ॥ २५
प्रायश्चित्तानि धर्मज्ञा वाङ्मनःकर्मजानि वै ।
शंसन्ति कुशला नित्यं चक्षुष्मन्तो हि तत्त्वतः ॥
प्रायश्चित्तार्थतत्त्वज्ञा लब्धसंज्ञा दिवौकसः ।
गम्यतां पुत्रकाश्चेति पुत्रैरुक्ताश्च ते तदा ॥ २७
अभिशप्तासु ते देवाः पुत्रवाक्येन तेन वै ।
पितामहमुपागच्छन्संशयच्छेदनाय वै ॥ २८
ततस्तानब्रवीद्देवो यूयं वै ब्रह्मवादिनः ।
तस्माद्यदुक्ता यूयं तैस्तत्तथा न तदन्यथा ॥ २९
यूयं शरीरकर्तारस्तेषां देवा भविष्यथ ।
ते तु ज्ञानप्रदातारः पितरो वो न संशयः ॥ ३०
अन्योन्यपितरो यूयं ते चैवेति निबोधत ।
देवाश्च पितरश्चैव तद्बुध्यध्वं दिवौकसः ॥ ३१
ततस्ते पुनरागम्य पुत्रानूचुर्दिवौकसः ।
ब्रह्मणा छिन्नसंदेहाः प्रीतिमन्तः परस्परम् ॥ ३२

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

यूयं वै पितरोऽस्माकं यैर्वयं प्रतिबोधिताः ।
धर्मज्ञाः कश्च वः कामः को वरो वः प्रदीयताम् ।
यदुक्तं चैव युष्माभिस्तत्तथा न तदन्यथा ॥ ३३
उक्ताश्च यस्माद्युष्माभिः पुत्रका इति वै वयम् ।
तस्माद्भवन्तः पितरो भविष्यन्ति न संशयः ॥ ३४
योऽनिष्ट्वा च पितॄञ्श्राद्धैः क्रियाः काश्चित्करिष्यति
राक्षसा दानवा नागाः फलं प्राप्स्यन्ति तस्य तत् ॥
श्राद्धैराप्यायिताश्चैव पितरः सोममव्ययम् ।
आप्याय्यमानं युष्माभिर्वर्धयिष्यन्ति नित्यदा ॥ ३६
श्राद्धैराप्यायितः सोमो लोकमाप्याययिष्यति ।
समुद्रपर्वतवनं जंगमाजंगमैर्वृतम् ॥ ३७
श्राद्धानि पुष्टिकामाश्च ये करिष्यन्ति मानवाः ।
तेभ्यः पुष्टिं प्रजाश्चैव दास्यन्ति पितरः सदा ॥ ३८
श्राद्धे च ये प्रदास्यन्ति त्रीन्पिण्डान्नामगोत्रतः ।
सर्वत्र वर्तमानांस्तान्पितरः सपितामहाः ।
भावयिष्यन्ति सततं श्राद्धदानेन पूजिताः ॥ ३९
इति तद्वचनं सत्यं भवत्वद्य दिवौकसः ।
पुत्राश्च पितरश्चैव वयं सर्वे परस्परम् ॥ ४०

सनत्कुमार उवाच ।

त एते पितरो देवा देवाश्च पितरस्तथा ।
अन्योन्यपितरो ह्येते देवाश्च पितरश्च ह ॥ ४१

इति श्रीहरिवंशे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

१३

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्तोऽहं भगवता देवदेवेन भास्वता ।
सनत्कुमारेण पुनः पृष्टवान्देवमव्ययम् ॥ १
संदेहममरश्रेष्ठं भगवन्तमरिंदम ।
निबोध तन्मे गाङ्गेय निखिलं सर्वमादितः ॥ २
कियन्तो वै पितृगणाः कस्मिँल्लोके च ते गणाः ।
वर्तन्ति देवप्रवरा देवानां सोमवर्धनाः ॥ ३

सनत्कुमार उवाच ।

सप्तैते जपतां श्रेष्ठ स्वर्गे पितृगणाः स्मृताः ।
चत्वारो मूर्तिमन्तो वै त्रय एषाममूर्तयः ॥ ४
तेषां लोकं विसर्गं च कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ।
प्रभावं च महत्त्वं च विस्तरेण तपोधन ॥ ५
धर्ममूर्तिधरास्तेषां त्रयो ये परमा गणाः ।
तेषां नामानि लोकांश्च कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ॥
लोकाः सनातना नाम यत्र तिष्ठन्ति भास्वराः ।
अमूर्तयः पितृगणास्ते वै पुत्राः प्रजापतेः ॥ ७
विराजस्य द्विजश्रेष्ठ वैराजा इति विश्रुताः ।
यजन्ति तान्देवगणा विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ८
एते वै योगविभ्रष्टा लोकान्प्राप्य सनातनान् ।
पुनर्युगसहस्रान्ते जायन्ते ब्रह्मवादिनः ॥ ९
ते प्राप्य तां स्मृतिं भूयः सांख्ययोगमनुत्तमम् ।
यान्ति योगगतिं सिद्धाः पुनरावृत्तिदुर्लभाम् ॥ १०
एते स्म पितरस्तात योगिनां योगवर्धनाः ।
आप्याययन्ति ये पूर्वं सोमं योगबलेन वै ॥ ११
तस्माच्छ्राद्धानि देयानि योगिनां द्विजसत्तम ।
एष वै प्रथमः कल्पः सोमपानामनुत्तमः ॥ १२
एतेषां मानसी कन्या मेना नाम महागिरेः ।
पत्नी हिमवतः श्रेष्ठा यस्या मैनाक उच्यते ॥ १३
मैनाकस्य सुतः श्रीमान्क्रौञ्चो नाम महागिरिः ।
पर्वतप्रवरः शुभ्रो नानारत्नसमाचितः ॥ १४
तिस्रः कन्यास्तु मेनायां जनयामास शैलराट् ।
अपर्णामेकपर्णां च तृतीयामेकपाटलाम् ॥ १५
तपश्चरन्त्यः सुमहद्दुश्चरं देवदानवैः ।
लोकान्संतापयामासुस्तास्तिस्रः स्थाणुजंगमान् ॥ १६
आहारमेकपर्णेन सैकपर्णा समाचरत् ।
पाटलापुष्पमेकं च विदधे चैकपाटला ॥ १७

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

एका तत्र निराहारा तां माता प्रत्यषेधयत् ।
उमा इति निषेधन्ती मातृस्नेहेन दुःखिता ॥ १८
सा तथोक्ता तया मात्रा देवी दुश्चरचारिणी ।
उमेत्येवाभवत्ख्याता त्रिषु लोकेषु सुन्दरी ॥ १९
तपःशरीराः सर्वास्तास्तिस्रो योगबलान्विताः ।
सर्वाश्च ब्रह्मवादिन्यः सर्वाश्चैवोर्ध्वरेतसः ॥ २०
उमा तासां वरिष्ठा च ज्येष्ठा च वरवर्णिनी ।
महायोगबलोपेता महादेवमुपस्थिता ॥ २१
असितस्यैकपर्णा तु देवलस्य महात्मनः ।
पत्नी दत्ता महाब्रह्मन्योगाचार्याय धीमते ॥ २२
जैगीषव्यस्य तु तथा विद्धि तामेकपाटलाम् ।
एते चापि महाभागे योगाचार्यावुपस्थिते ॥ २३
लोकाः सोमपदा नाम मरीचेर्यत्र वै सुताः ।
पितरो दिवि वर्तन्ते देवास्तान्भावयन्त्युत ।
अग्निष्वात्ता इति ख्याताः सर्व एवामितौजसः ॥
एतेषां मानसी कन्या अच्छोदा नाम निम्नगा ।
अच्छोदं नाम तद्दिव्यं सरो यस्याः समुत्थितम् ॥
सा दृष्ट्वा पितरं वव्रे वसुं नामान्तरिक्षगम् ।
नाम्ना वसुमिति ख्यातमायोः पुत्रं यशस्विनम् ॥२६
सा तेन व्यभिचारेण मनसः कामचारिणी ।
पितरं प्रार्थयित्वान्यं योगभ्रष्टा पपात ह ॥ २७
त्रीण्यपश्यद्विमानानि पतमाना दिवश्च्युता ।
त्रसरेणुप्रमाणानि सापश्यत्तेषु तान्पितॄन् ॥ २८
सुसूक्ष्मानपरिव्यक्तानग्नीनग्निष्विवाहितान् ।
त्रायध्वमित्युवाचार्ता पतन्ती तानवाक्शिराः ॥ २९
तैरुक्ता सा तु मा भैषीरिति व्योम्नि व्यवस्थिता ।
ततः प्रसादयामास स्वान्पितॄन्दीनया गिरा ॥ ३०
ऊचुस्ते पितरः कन्यां भ्रष्टैश्वर्या व्यतिक्रमात् ।
भ्रष्टैश्वर्या स्वदोषेण पतसि त्वं शुचिस्मिते ॥ ३१
यैः क्रियन्ते हि कर्माणि शरीरैर्दिवि दैवतैः ।
तैरेव तत्कर्मफलं प्राप्नुवन्तीह देवताः ॥ ३२
सद्यः फलन्ति कर्माणि देवत्वे प्रेत्य मानुषे ।
तस्मात्त्वं तपसः पुत्रि प्रेत्येह प्राप्स्यसे फलम् ॥३३
इत्युक्ता पितृभिः सा तु पितॄन्स्वान्संप्रसादयत् ।
ध्यात्वा प्रसादं ते चक्रुस्तस्याः सर्वेऽनुकम्पया ॥३४
अवश्यंभाविनं ज्ञात्वा तेऽर्थमूचुस्ततश्च ताम् ।
तस्य राज्ञो वसोः कन्या त्वमपत्यं भविष्यसि ।
कन्यैव भूत्वा लोकान्स्वान्पुनः प्राप्स्यसि दुर्लभान् ॥
पराशरस्य दायादं त्वं विप्रं जनयिष्यसि ।
स वेदमेकं ब्रह्मर्षिश्चतुर्धा विभजिष्यति ॥ ३६
महाभिषस्य पुत्रौ च शंतनोः कीर्तिवर्धनौ ।
विचित्रवीर्यं धर्मज्ञं तथा चित्राङ्गदं प्रभुम् ॥ ३७
एतानुत्पाद्य पुत्रांस्त्वं पुनर्लोकानवाप्स्यसि ।
व्यतिक्रमात्पितॄणां च जन्म प्राप्स्यसि कुत्सितम् ॥
तस्यैव राज्ञस्त्वं कन्या अद्रिकायां भविष्यसि ।
अष्टाविंशे भवित्री त्वं द्वापरे मत्स्ययोनिजा ॥ ३९
एवमुक्ता तु दासेयी जाता सत्यवती तदा ।
मत्स्ययोनावनुपमा राज्ञस्तस्य वसोः सुता ॥ ४०
वैभ्राजा नाम ते लोका दिवि भान्ति सुदर्शनाः ।
यत्र बर्हिषदो नाम पितरो दिवि विश्रुताः ॥ ४१
तान्दानवगणाः सर्वे यक्षगन्धर्वराक्षसाः ।
नागाः सर्पाः सुपर्णाश्च भावयन्त्यमितौजसः ॥४२
एते पुत्रा महात्मानः पुलस्त्यस्य प्रजापतेः ।
महात्मानो महाभागास्तेजोयुक्तास्तपस्विनः ॥ ४३
एतेषां मानसी कन्या पीवरी नाम विश्रुता ।
योगा च योगपत्नी च योगमाता तथैव च ।
भवित्री द्वापरं प्राप्य युगं धर्मभृतां वरा ॥ ४४
पराशरकुलोद्भूतः शुको नाम महातपाः ।
भविष्यति युगे तस्मिन्महायोगी द्विजर्षभः ।
व्यासादरण्यां संभूतो विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥४५

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

स तस्यां पितृकन्यायां पीवर्यां जनयिष्यति ।
कन्यां पुत्रांश्च चतुरो योगाचार्यान्महाबलान् ॥४६
कृष्णं गौरं प्रभुं शंभुं कन्यां कृत्वीं तथैव च ।
ब्रह्मदत्तस्य जननी महिषी त्वणुहस्य या ॥ ४७
एतानुत्पाद्य धर्मात्मा योगाचार्यान्महाव्रतान् ।
महायोगी तदा गन्तापुनरावर्तिनीं गतिम् ॥ ४८
अमूर्तिमन्तः पितरो धर्ममूर्तिधरा मुने ।
कथा यत्र समुत्पन्ना वृष्ण्यन्धककुलान्वया ॥ ४९
त्रय एते मया प्रोक्ताश्चतुरोऽन्यान्निबोध मे ।
यान्वक्ष्यामि द्विजश्रेष्ठ मूर्तिमन्तो हि ते स्मृताः ।
समुत्पन्नाः स्वधायां तु काव्यादग्नेः कवेः सुताः ॥
सुकाला नाम पितरो वसिष्ठस्य प्रजापतेः ।
निरता देवलोकेषु ज्योतिर्भासिषु भार्गव ।
सर्वकामसमृद्धेषु द्विजास्तान्भावयन्त्युत ॥ ५१
तेषां वै मानसी कन्या गौर्नाम दिवि विश्रुता ।
तवैव वंशे या दत्ता शुक्रस्य महिषी द्विज ॥ ५२
एकशृङ्गा इति ख्याता साध्यानां कीर्तिवर्धनी ।
मरीचिगर्भान्सा लोकान्समावृत्य व्यवस्थिता ॥५३
ये त्वथाङ्गिरसः पुत्राः साध्यैः संवर्धिताः पुरा ।
तान्क्षत्रियगणास्तात भावयन्ति फलार्थिनः ॥ ५४
एतेषां मानसी कन्या यशोदा नाम विश्रुता ।
पत्नी या विश्वमहतः स्नुषा वै वृद्धशर्मणः ।
राजर्षेर्जननी तात दिलीपस्य महात्मनः ॥ ५५
तस्य यज्ञे पुरा गीता गाथाः प्रीतैर्महर्षिभिः ।
तदा देवयुगे तात वाजिमेधे महामखे ॥ ५६
अग्नेर्जन्म तथा श्रुत्वा शाण्डिल्यस्य महात्मनः ।
दिलीपं यजमानं ये पश्यन्ति सुसमाहिताः ।
सत्यवन्तं महात्मानं तेऽपि स्वर्गजितो नराः ॥ ५७
सुस्वधा नाम पितरः कर्दमस्य प्रजापतेः ।
समुत्पन्नस्य पुलहान्महात्मानो द्विजर्षभाः ॥ ५८
लोकेषु दिवि वर्तन्ते कामगेषु विहंगमाः ।
तांस्तु वैश्यगणास्तात भावयन्ति फलार्थिनः ॥५९
तेषां वै मानसी कन्या विरजा नाम विश्रुता ।
ययातेर्जननी ब्रह्मन्महिषी नहुषस्य च ॥ ६०
त्रय एते गणाः प्रोक्ताश्चतुर्थं तु निबोध मे ।
उत्पन्ना ये स्वधायां तु सोमपा वै कवेः सुताः ॥६१
हिरण्यगर्भस्य सुताः शूद्रास्तान्भावयन्त्युत ।
मानसा नाम ते लोका यत्र वर्तन्ति ते दिवि ॥
तेषां वै मानसी कन्या नर्मदा सरितां वरा ।
या भावयति भूतानि दक्षिणापथगामिनी ।
पुरुकुत्सस्य या पत्नी त्रसद्दस्योर्जनन्यपि ॥ ६३
तेषामथाभ्युपगमान्मनुस्तात युगे युगे ।
प्रवर्तयति श्राद्धानि नष्टे धर्मे प्रजापतिः ॥ ६४
पितॄणामादिसर्गेण सर्वेषां द्विजसत्तम ।
तस्मादेनं स्वधर्मेण श्राद्धदेवं वदन्ति वै ॥ ६५
सर्वेषां राजतं पात्रमथ वा रजतान्वितम् ।
दत्तं स्वधां पुरोधाय श्राद्धे प्रीणाति वै पितॄन् ॥
सोमस्याप्यायनं कृत्वा वह्नेर्वैवस्वतस्य च ।
उदगायनमप्यग्नावश्यभावेऽप्सु वा पुनः ॥ ६७
पितॄन्प्रीणाति यो भक्त्या पितरः प्रीणयन्ति तम् ।
यच्छन्ति पितरः पुष्टिं प्रजाश्च विपुलास्तथा ।
स्वर्गमारोग्यमेवाथ यदन्यदपि चेप्सितम् ॥ ६८
देवकार्यादपि मुने पितृकार्यं विशिष्यते ।
देवतानां हि पितरः पूर्वमाप्यायनं स्मृतम् ॥ ६९
शीघ्रप्रसादा ह्यक्रोधा लोकस्याप्यायनं परम् ।
स्थिरप्रसादाश्च सदा तान्नमस्यस्व भार्गव ॥ ७०
पितृभक्तोऽसि विप्रर्षे सद्भक्तश्च न संशयः ।
श्रेयस्तेऽद्य विधास्यामि प्रत्यक्षं कुरु तत्स्वयम् ॥७१
चक्षुर्दिव्यं सविज्ञानं प्रदिशामि च तेऽनघ ।
गतिमेतामप्रमत्तो मार्कण्डेय निशामय ॥ ७२

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

न हि योगगतिर्दिव्या न पितॄणां परां गतिः ।
त्वद्विधेनापि सिद्धेन दृश्यते मांसचक्षुषा ॥ ७३
एवमुक्त्वा स देवेशो मामुपस्थितमग्रतः ।
चक्षुर्दत्त्वा सविज्ञानं देवानामपि दुर्लभम् ।
जगाम गतिमिष्टां वै द्वितीयोऽग्निरिव ज्वलन् ॥७४
तन्निबोध कुरुश्रेष्ठ यन्मयासीन्निशामितम् ।
प्रसादात्तस्य देवस्य दुर्ज्ञेयं भुवि मानुषैः ॥ ७५

इति श्रीहरिवंशे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

१४

मार्कण्डेय उवाच ।

आसन्पूर्वयुगे तात भरद्वाजात्मजा द्विजाः ।
योगधर्ममनुप्राप्य भ्रष्टा दुश्चरितेन वै ॥ १
अपभ्रंशमनुप्राप्ता योगधर्मापचारिणः ।
महतस्तमसः पारे मानसस्य विसंज्ञिताः ॥ २
तमेवार्थमनुध्यान्तो नष्टमप्स्विव मोहिताः ।
अप्राप्य योगं ते सर्वे संयुक्ताः कालधर्मणा ॥ ३
ततस्ते योगविभ्रष्टा देवेषु सुचिरोषिताः ।
जाताः कौशिकदायादाः कुरुक्षेत्रे नरर्षभ ॥ ४
हिंसया विचरिष्यन्तो धर्मं पितृकृतेन वै ।
ततस्ते पुनराजातिं भ्रष्टाः प्राप्स्यन्ति कुत्सिताम् ॥
तेषां पितृप्रसादेन पूर्वजातिकृतेन च ।
स्मृतिरुत्पत्स्यते प्राप्य तां तां जातिं जुगुप्सिताम् ॥
ते धर्मचारिणो नित्यं भविष्यन्ति समाहिताः ।
ब्राह्मण्यं प्रतिलप्स्यन्ति ततो भूयः स्वकर्मणा ॥ ७
ततश्च योगं प्राप्स्यन्ति पूर्वजातिकृतं पुनः ।
भूयः सिद्धिमनुप्राप्ताः स्थानं प्राप्स्यन्ति शाश्वतम् ॥
एवं धर्मे च ते बुद्धिर्भविष्यति पुनः पुनः ।
योगधर्मे च निरतः प्राप्स्यसे सिद्धिमुत्तमाम् ॥ ९
योगधर्माद्धि धर्मज्ञ न धर्मोऽस्ति विशेषवान् ।
वरिष्ठं सर्वधर्माणां तं समाचर भार्गव ॥ १०
कालस्य परिणामेन लघ्वाहारो जितेन्द्रियः ।
तत्परः प्रयतः श्राद्धी योगधर्ममवाप्स्यसि ।
इत्युक्त्वा भगवान्देवस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ११
अष्टादशानां वर्षाणामेकाहमिति मे मतिः ।
उपासतश्च देवेशं वर्षाण्यष्टादशैव मे ॥ १२
प्रसादात्तस्य देवस्य न ग्लानिरभवत्तदा ।
न क्षुत्पिपासे कालं वा जानामि स्म तवानघ ।
पश्चाच्छिष्यसकाशात्तु कालः संविदितो मम ॥१३

इति श्रीहरिवंशे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

१५

मार्कण्डेय उवाच ।

तस्मिन्नन्तर्हिते देवे वचनात्तस्य वै विभो ।
चक्षुर्दिव्यं सविज्ञानं प्रादुरासीन्ममानघ ॥ १
ततोऽहं तानपश्यं वै ब्राह्मणान्कौशिकात्मजान् ।
आपगेय कुरुक्षेत्रे यानुवाच विभुर्मम ॥ २
ब्रह्मदत्तोऽभवद्राजा यस्तेषां सप्तमो द्विजः ।
पितृवर्तीति विख्यातो नाम्ना शीलेन कर्मणा ॥ ३
शुकस्य कन्या कृत्वी तं जनयामास पार्थिवम् ।
अणुहात्पार्थिवश्रेष्ठात्काम्पिल्ये नगरोत्तमे ॥ ४

युधिष्ठिर उवाच ।

अणुहः कस्य वै पुत्रः कस्मिन्काले बभूव ह ।
राजा धर्मभृतां श्रेष्ठो यस्य पुत्रो महायशाः ॥ ५
ब्रह्मदत्तो नरपतिः किंवीर्यश्च बभूव ह ।
कथं च सप्तमस्तेषां संबभूव नराधिपः ॥ ६
न ह्यल्पवीर्याय शुको भगवाँल्लोकपूजितः ।
कन्यां प्रदद्याद्योगात्मा कृत्वीं कीर्तिमतीं प्रभुः ॥ ७
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण महाद्युते ।
ब्रह्मदत्तस्य चरितं तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ ८

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

यथा च वर्तमानास्ते संसारेषु द्विजातयः ।
मार्कण्डेयेन कथितास्तद्भवान्प्रब्रवीतु मे ॥ ९

भीष्म उवाच ।

प्रतीपस्य स राजर्षे तुल्यकालो नराधिपः ।
पितामहस्य मे राजन्बभूवेति मया श्रुतम् ॥ १०
ब्रह्मदत्तो महाराजो योगी राजर्षिसत्तमः ।
रुतज्ञः सर्वभूतानां सर्वभूतहिते रतः ॥ ११
सखा हि गालवो यस्य योगाचार्यो महायशाः ।
शिक्षामुत्पाद्य तपसा क्रमो येन प्रवर्तितः ।
कण्डरीकश्च योगात्मा तस्यैव सचिवोऽभवत् ॥१२
जात्यन्तरेषु सर्वेषु सहायाः सर्व एव ते ।
सप्तजातिषु सप्तैव बभूवुरमितौजसः ।
यथोवाच महातेजा मार्कण्डेयो महातपाः ॥ १३
तस्य वंशमहं राजन्कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ।
ब्रह्मदत्तस्य पौराणं पौरवस्य महात्मनः ॥ १४
पुरुमित्रस्य दायादो राजा बृहदिषुर्नृप ।
बृहद्धनुर्बृहदिषोः पुत्रस्तस्य महायशाः ।
बृहद्धर्मेति विख्यातो राजा परमधार्मिकः ॥ १५
सत्यजित्तस्य तनयो विश्वजित्तस्य चात्मजः ।
पुत्रो विश्वजितश्चापि सेनजित्पृथिवीपतिः ॥ १६
पुत्राः सेनजितश्चासंश्चत्वारो लोकसंमताः ।
रुचिरः श्वेतकाश्यश्च महिम्नारस्तथैव च ।
वत्सश्चावन्तको राजा यस्यैते परि वत्सकाः ॥ १७
रुचिरस्य तु दायादः पृथुषेणो महायशाः ।
पृथुषेणस्य पारस्तु पारान्नीपोऽथ जज्ञिवान् ॥ १८
नीपस्यैकशतं तात पुत्राणाममितौजसाम् ।
महारथानां राजेन्द्र शूराणां बाहुशालिनाम ।
नीपा इति समाख्याता राजानः सर्व एव ते ॥१९
तेषां वंशकरो राजा नीपानां कीर्तिवर्धनः ।
काम्पिल्ये समरो नाम स चेष्टसमरोऽभवत् ॥ २०
समरस्य परः पारः सदश्व इति ते त्रयः ।
पुत्राः परमधर्मज्ञाः पारपुत्रः पृथुर्बभौ ॥ २१
पृथोस्तु सुकृतो नाम सुकृतेनेह कर्मणा ।
जज्ञे सर्वगुणोपेतो विभ्राजस्तस्य चात्मजः ॥ २२
विभ्राजस्य तु पुत्रोऽभूदणुहो नाम पार्थिवः ।
बभौ शुकस्य जामाता कृत्वीभर्ता महायशाः ॥२३
पुत्रोऽणुहस्य राजर्षिर्ब्रह्मदत्तोऽभवत्प्रभुः ।
योगात्मा तस्य तनयो विष्वक्सेनः परंतपः ॥ २४
विभ्राजः पुनराजातः सुकृतेनेह कर्मणा ।
ब्रह्मदत्तस्य तनयो विष्वक्सेन इति श्रुतः ॥ २५
विष्वक्सेनस्य पुत्रोऽभूद्दण्डसेनो महीपतिः ।
भल्लाटश्च कुमारोऽभूद्राधेयेन हतः पुरा ॥ २६
दण्डसेनात्मजः शूरो महात्मा कुलवर्धनः ।
भल्लाटपुत्रो दुर्बुद्धिरभवज्जनमेजयः ॥ २७
स तेषामभवद्राजा नीपानामन्तकृन्नृपः ।
उग्रायुधेन यस्यार्थे सर्वे नीपा विनाशिताः ॥ २८
उग्रायुधः स चोत्सिक्तो मया विनिहतो युधि ।
दर्पान्वितो दर्परुचिः सततं चानये रतः ॥ २९

युधिष्ठिर उवाच ।

उग्रायुधः कस्य सुतः कस्मिन्वंशेऽथ जज्ञिवान् ।
किमर्थं चैव भवता निहतस्तद्ब्रवीहि मे ॥ ३०

भीष्म उवाच ।

अजमीढस्य दायादो विद्वान्राजा यवीनरः ।
धृतिमांस्तस्य पुत्रस्तु तस्य सत्यधृतिः सुतः ॥ ३१
जज्ञे सत्यधृतेः पुत्रो दृढनेमिः प्रतापवान् ।
दृढनेमिसुतश्चापि सुधर्मा नाम पार्थिवः ॥ ३२
आसीत्सुधर्मणः पुत्रः सार्वभौमः प्रजेश्वरः ।
सार्वभौम इति ख्यातः पृथिव्यामेकराट् तदा ॥३३
तस्यान्ववाये महति महान्पौरवनन्दनः ।
जज्ञे संनतिमान्राजा संनतिर्नाम वीर्यवान् ॥ ३४

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

तस्य वै संनतेः पुत्रः कार्तो नाम महाबलः ।
बभूव येन विक्रम्य पृषतस्य पितामहः ।
नीपो नाम महाराज पाञ्चालाधिपतिर्हतः ॥ ३५
स चाप्युग्रायुधस्तात दुर्बुद्धिर्वैरकृत्सदा ।
प्रदीप्तचक्रो बलवान्नीपान्तकरणोऽभवत् ॥ ३६
स दर्पपूर्णो हत्वाजौ नीपानन्यांश्च पार्थिवान् ।
पितर्युपरते मह्यं श्रावयामास किल्बिषम् ॥ ३७
माममात्यैः परिवृतं शयानं धरणीतले ।
उग्रायुधस्य राजेन्द्र दूतोऽभ्येत्य वचोऽब्रवीत् ॥३८
अद्य त्वं जननीं भीष्म गन्धकालीं यशस्विनीम् ।
स्त्रीरत्नं मम भार्यार्थे प्रयच्छ कुरुपुंगव ॥ ३९
एवं राज्यं च ते स्फीतं बलानि च न संशयः ।
प्रदास्यामि यथाकाममहं वै रत्नभाग्भुवि ॥ ४०
राष्ट्रस्येच्छसि चेत्स्वस्ति प्राणानां वा कुलस्य वा ।
शासने मम तिष्ठस्व न हि ते शान्तिरन्यथा ॥४१
अधः प्रस्तारशयने शयानस्तेन चोदितः ।
दूतान्तरितमेतद्वै वाक्यमग्निशिखोपमम् ॥ ४२
ततोऽहं तस्य दुर्बुद्धेर्विज्ञाय मतमच्युत ।
आज्ञप्तवान्वै संग्रामे सेनाध्यक्षांश्च सर्वशः ॥ ४३
मम प्रज्वलितं चक्रं निशाम्यैतत्सुदुर्जयम् ।
शत्रवो विद्रवन्त्याजौ दर्शनादेव भारत ॥ ४४
विचित्रवीर्यं बालं च मदपाश्रयमेव च ।
दृष्ट्वा क्रोधपरीतात्मा युद्धायैव मनो दधे ॥ ४५
निगृहीतस्तदाहं तु सचिवैर्मन्त्रकोविदैः ।
ऋत्विग्भिर्देवकल्पैश्च सुहृद्भिर्नरपुंगव ॥ ४६
स्निग्धैश्च शास्त्रविद्भिश्च संयुगस्य निवर्तने ।
कारणं श्रावितश्चास्मि युक्तरूपं तदानघ ॥ ४७

मन्त्रिण ऊचुः ।

प्रवृत्तचक्रः पापोऽसौ त्वं चाशौचगतः प्रभो ।
न चैष प्रथमः कल्पो युद्धं नाम कदाचन ॥ ४८
ते वयं साम पूर्वं वै दानं भेदं तथैव च ।
प्रयोक्ष्यामस्ततः शुद्धो दैवतान्यभिवाद्य च ॥ ४९
कृतस्वस्त्ययनो विप्रैर्हुत्वाग्नीन्वाच्य च द्विजान् ।
ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञातः प्रयास्यसि जयाय वै ॥ ५०
अस्त्राणि न प्रयोज्यानि न प्रवेश्यश्च संगरः ।
आशौचे वर्तमानेन वृद्धानामिति शासनम् ॥ ५१
सामदानादिभिः पूर्वमपि भेदेन वा ततः ।
तं हनिष्यसि विक्रम्य शम्बरं मघवानिव ॥ ५२
प्राज्ञानां वचनं काले वृद्धानां च विशेषतः ।
श्रोतव्यमिति तच्छ्रुत्वा निवृत्तोऽस्मि नराधिप ॥५३
ततस्तैः स क्रमः सर्वः प्रयुक्तः शास्त्रकोविदैः ।
तस्मिन्काले कुरुश्रेष्ठ कर्म चारब्धमुत्तमम् ॥ ५४
स सामादिभिरप्यादावुपायैः शास्त्रचिन्तकैः ।
अनुनीयमानो दुर्बुद्धिरनुनेतुं न शक्यते ॥ ५५
प्रवृत्तं तस्य तच्चक्रमधर्मनिरतस्य वै ।
परदाराभिलाषेण सद्यस्तात निवर्तितम् ॥ ५६
न त्वहं तस्य जाने वै निवृत्तं चक्रमुत्तमम् ।
हतं स्वकर्मणा तत्तु पूर्वं सद्भिश्च निन्दितम् ॥ ५७
कृतशौचः शरावापी रथी निष्क्रम्य वै पुरात् ।
कृतस्वस्त्ययनो विप्रैः प्रायोधयमहं रिपुम् ॥ ५८
ततः संसर्गमागम्य बलेनास्त्रबलेन च ।
त्र्यहमुन्मत्तवद्युद्धं देवासुरमिवाभवत् ॥ ५९
स मयास्त्रप्रतापेन निर्दग्धो रणमूर्धनि ।
पपाताभिमुखः शूरस्त्यक्त्वा प्राणानरिंदम ॥ ६०
एतस्मिन्नन्तरे तात काम्पिल्यात्पृषतोऽभ्ययात् ।
हते नीपेश्वरे चैव हते चोग्रायुधे नृपे ॥ ६१
आहिच्छत्रं स्वकं राज्यं पित्र्यं प्राप्य महाद्युतिः ।
द्रुपदस्य पिता राजन्ममैवानुमते तदा ॥ ६२
ततोऽर्जुनेन तरसा निर्जित्य द्रुपदं रणे ।
अहिच्छत्रं सकाम्पिल्यं द्रोणायाथापवर्जितम् ॥६३

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

प्रतिगृह्य ततो द्रोण उभयं जयतां वरः ।
काम्पिल्यं द्रुपदायैव प्रायच्छद्विदितं तव ॥ ६४
एष ते द्रुपदस्यादौ ब्रह्मदत्तस्य चैव ह ।
वंशः कार्त्स्न्येन वै प्रोक्तो वीरस्योग्रायुधस्य च ॥६५
अतस्ते वर्तयिष्येऽहमितिहासं पुरातनम् ।
गीतं सनत्कुमारेण मार्कण्डेयाय पृच्छते ॥ ६६
श्राद्धस्य फलमुद्दिश्य नियतं सुकृतस्य च ।
तन्निबोध महाराज सप्तजातिषु भारत ॥ ६७
सगालवस्य चरितं कण्डरीकस्य चैव ह ।
ब्रह्मदत्ततृतीयानां योगिनां ब्रह्मचारिणाम् ॥ ६८

इति श्रीहरिवंशे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

१६

मार्कण्डेय उवाच ।

हन्त ते वर्तयिष्यामि श्राद्धस्य फलमुत्तमम् ।
ब्रह्मदत्तेन यत्प्राप्तं सप्तजातिषु भारत ॥ १
तत एव हि धर्मस्य बुद्धिर्निर्वर्तते शनैः ।
पीडयाप्यथ धर्मस्य कृते श्राद्धे पुरानघ ॥ २
ततोऽहं नातिधर्मिष्ठान्कुरुक्षेत्रे पितृव्रतान् ।
सनत्कुमारनिर्दिष्टानपश्यं सप्त वै द्विजान् ॥ ३
वाग्दुष्टः क्रोधनो हिंस्रः पिशुनः कविरेव च ।
खसृमः पितृवर्ती च नामभिः कर्मभिस्तथा ॥ ४
कौशिकस्य सुतास्तात शिष्या गार्ग्यस्य भारत ।
पितर्युपरते सर्वे व्रतवन्तस्तदाभवन् ॥ ५
नियोगात्ते गुरोस्तस्य गां दोग्ध्रीं समकालयन् ।
समानवत्सां कपिलां सर्वे न्यायागतां तदा ॥ ६
तेषां पथि क्षुधार्तानां बाल्यान्मोहाच्च भारत ।
क्रूरा बुद्धिः समभवत्तां गां वै हिंसितुं तदा ॥ ७
तान्कविः खसृमश्चैव याचेते नेति वै तदा ।
न चाशक्यन्त ते ताभ्यां तदा वारयितुं द्विजाः ॥
पितृवर्ती तु यस्तेषां नित्यं श्राद्धाह्निको द्विजः ।
स सर्वानब्रवीद्भ्रातॄन्कोपाद्धर्मसमन्वितः ॥ ९
यद्यवश्यं प्रकर्तव्या पितॄनुद्दिश्य साध्विमाम् ।
प्रकुर्वीमहि गां सम्यक्सर्व एव समाहिताः ॥ १०
एवमेषा च गौर्धर्मं प्राप्स्यते नात्र संशयः ।
पितॄनभ्यर्च्य धर्मेण नाधर्मोऽस्मान्भविष्यति ॥११
तथेत्युक्त्वा च ते सर्वे प्रोक्षयित्वा च गां ततः ।
पितृभ्यः कल्पयित्वैनामुपयुञ्जन्त भारत ॥ १२
उपयुज्य च गां सर्वे गुरोस्तस्य न्यवेदयन् ।
शार्दूलेन हता धेनुर्वत्सोऽयं गृह्यतामिति ।
आर्जवात्स तु वत्सं तं प्रतिजग्राह वै द्विजः ॥१३
मिथ्योपचर्य ते तं तु गुरुमन्यायतो द्विजाः ।
कालेन समयुज्यन्त सर्व एवायुषः क्षये ॥ १४
ते वै हिंस्रतया क्रूरा अनार्यत्वाद्गुरोस्तदा ।
उग्रा हिंसाविहाराश्च सप्ताजायन्त सोदराः ।
लुब्धकस्यात्मजास्तात बलवन्तो मनस्विनः ॥ १५
पितॄनभ्यर्च्य धर्मेण प्रोक्षयित्वा च गां तदा ।
स्मृतिः प्रत्यवमर्शश्च तेषां जात्यन्तरेऽभवत् ॥ १६
जामा व्याधा दशार्णेषु सप्त धर्मविचक्षणाः ।
स्वधर्मनिरताः सर्वे लोभानृतविवर्जिताः ॥ १७
तावन्मात्रं प्रकुर्वन्ति यावता प्राणधारणम् ।
शेषं धर्मपराः कालमनुध्यान्ति स्वकर्म तत् ॥ १८
नामधेयानि चाप्येषामिमान्यासन्नराधिप ।
निर्वैरो निर्वृतः क्षान्तो निर्मन्युः कृतिरेव च ।
वैधसो मातृवर्ती च व्याधाः परमधार्मिकाः ॥ १९
तैरेवमुषितैस्तात हिंसाधर्मपरैर्वने ।
माता च पूजिता वृद्धा पिता च परितोषितः ।२०
यदा माता पिता चैव संयुक्तौ कालधर्मणा ।
तदा धनूंषि ते त्यक्त्वा वने प्राणानवासृजन् ॥२१
शुभेन कर्मणा तेन जाता जातिस्मरा मृगाः ।
त्रासोद्वेगेन संविग्ना रम्ये कालंजरे गिरौ ॥ २२

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

उन्मुखो नित्यवित्रस्तः स्तब्धकर्णो विलोचनः ।
पण्डितो घस्मरो नादी नामभिस्तेऽभवन्मृगाः ॥२३
तमेवार्थमनुध्यान्तो जातिस्मरणसंभवम् ।
आसन्वनेचराः क्षान्ता निर्द्वंद्वा निष्परिग्रहाः ॥२४
ते सर्वे शुभकर्माणः सधर्माणो वनेचराः ।
मरुं साध्य जहुः प्राणाँल्लघ्वाहारास्तपस्विनः ॥२५
तेषां मरुं साधयतां पदस्थानानि भारत ।
तथैवाद्यापि दृश्यन्ते गिरौ कालंजरेऽच्युत ॥ २६
कर्मणा तेन ते तात शुभेनाशुभवर्जिताः ।
शुभाच्छुभतरां योनिं चक्रवाकत्वमागताः ॥ २७
शुभे देशे सरिद्वीपे सप्तैवासञ्जलौकसः ।
त्यक्त्वा सहचरीधर्मं मुनयो धर्मचारिणः ॥ २८
सुमना मुनिः सुवाक्शुद्धः पञ्चमश्छिद्रदर्शनः ।
सुनेत्रश्च स्वतन्त्रश्च शकुना नामतः स्मृताः ॥ २९
पञ्चमः पञ्चिकस्तत्र सप्तजातिष्वजायत ।
षष्ठस्तु कण्डरीकोऽभूद्ब्रह्मदत्तस्तु सप्तमः ॥ ३०
चेषां तु तपसा तेन सप्तजातिकृतेन वै ।
योगस्य चाभिनिर्वृत्त्या प्रतिभानाच्च शोभनात् ॥३१
पूर्वजातिषु यद्ब्रह्म श्रुतं गुरुकुलेषु वै ।
तथैव तत्स्थितं ब्रह्म संसारेष्वपि वर्तताम् ॥ ३२
ते ब्रह्मचारिणः सर्वे विहंगाः कामचारिणः ।
योगधर्ममनुध्यान्तो विहरन्ति स्म तत्र ह ॥ ३३
तेषां तत्र विहंगानां चरतां सहचारिणाम् ।
नीपानामीश्वरो राजा विभ्राजः पौरवान्वयः ॥ ३४
विभ्राजमानो वपुषा प्रभावेन समन्वितः ।
श्रीमानन्तःपुरवृतो वनं तत्प्रविवेश ह ॥ ३५
स्वतन्त्रश्चक्रवाकस्तु स्पृहयामास तं नृपम् ।
दृष्ट्वायान्तं श्रियोपेतं भवेयमहमीदृशः ॥ ३६
यद्यस्ति सुकृतं किंचित्तपो वा नियमोऽपि वा ।
खिन्नो ह्यस्म्युपवासेन तपसा निष्फलेन च ॥ ३७

इति श्रीहरिवंशे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

१७

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्तं चक्रवाकौ द्वावूचतुः सहचारिणौ ।
आवां ते सचिवौ स्यावस्तव प्रियहितैषिणौ ॥ १
तथेत्युक्त्वा च तस्यासीत्तदा योगात्मनो मतिः ।
एवं ते समयं चक्रुः सुवाक्तं प्रत्यभाषत ॥ २
यस्मात्कामप्रधानस्त्वं योगधर्ममपास्य वै ।
अवरं वरं प्रार्थयसे तस्माद्वाक्यं निबोध मे ॥ ३
राजा त्वं भविता तात काम्पिल्ये नगरोत्तमे ।
भविष्यतः सखायौ च द्वाविमौ सचिवौ तव ॥ ४
शप्त्वा तानभिभाष्याथ चत्वारश्चक्रुरण्डजाः ।
तांस्त्रीनभीप्सतो राज्यं व्यभिचारप्रधर्षितान् ॥ ५
शप्ताः खगास्त्रयस्ते तु योगभ्रष्टा विचेतसः ।
तानयाचन्त चतुरस्त्रयस्ते सहचारिणः ॥ ६
तेषां प्रसादं चक्रुस्ते अथैतान्सुमनाब्रवीत् ।
सर्वेषामेव वचनात्प्रसादानुगतं तदा ॥ ७
अन्तवान्भविता शापो युष्माकं नात्र संशयः ।
इतश्च्युताश्च मानुष्यं प्राप्य योगमवाप्स्यथ ॥ ८
सर्वसत्त्वरुतज्ञश्च स्वतन्त्रोऽयं भविष्यति ।
पितृप्रसादो ह्यस्माभिरस्य प्राप्तः कृतेन वै ॥ ९
गां प्रोक्षयित्वा धर्मेण पितृभ्य उपकल्पताम् ।
अस्माकं ज्ञानसंयोगः सर्वेषां योगसाधनः ॥ १०
इदं च वाक्यसंदर्भश्लोकमेकमुदाहृतम् ।
पुरुषान्तरितं श्रुत्वा ततो योगमवाप्स्यथ ॥ ११

इति श्रीहरिवंशे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

१८

मार्कण्डेय उवाच ।

ते योगधर्मनिरताः सप्त मानसचारिणः ।
वाय्वम्बुभक्षाः सततं शरीराण्युपशोषयन् ॥ १
राजा विभ्राजमानस्तु वपुषा तद्वनं तदा ।
चचारान्तःपुरवृतो नन्दनं मघवानिव ॥ २
स तानबुध्यत्खचरान्योगधर्मात्मकान्बुधः ।
निर्वेदाच्च तमेवार्थमनुध्यात्वा पुरं ययौ ॥ ३
अणुहो नाम तस्यासीत्पुत्रः परमधार्मिकः ।
अणुधर्मरतिर्नित्यमणुहोऽध्यगमत्पदम् ॥ ४
प्रादात्कन्यां शुकस्तस्मै कृत्वीं पूजितलक्षणाम् ।
सत्त्वशीलगुणोपेतां योगधर्मरतां सदा ॥ ५
सा ह्युद्दिष्टा पुरा भीष्म पितृकन्या मनीषिणा ।
सनत्कुमारेण तदा संनिधौ मम शोभना ॥ ६
सत्यधर्मभृतां श्रेष्ठा दुर्विज्ञेयाकृतात्मभिः ।
योगा च योगपत्नी च योगमाता तथैव च ।
यथा ते कथितं पूर्वं पितृसर्गेषु वै मया ॥ ७
विभ्राजस्त्वणुहं राज्ये स्थापयित्वा नरेश्वरः ।
आमन्त्र्य पौरान्प्रीतात्मा ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्य च ।
प्रायात्सरस्तपश्चर्तुं यत्र ते सहचारिणः ॥ ८
स वै तत्र निराहारो वायुभक्षो महातपाः ।
त्यक्त्वा कामांस्तपस्तेपे सरसस्तस्य पार्श्वतः ॥ ९
तस्य संकल्प आसीच्च तेषामन्यतरस्य वै ।
पुत्रत्वं प्राप्य योगेन युज्येयमिति भारत ॥ १०
कृत्वाभिसंधिं तपसा महता स समन्वितः ।
महातपाः स विभ्राजो विरराजांशुमानिव ॥ ११
ततो विभ्राजितं तेन वैभ्राजमिति तद्वनम् ।
सरस्तच्च कुरुश्रेष्ठ वैभ्राजमिति शब्दितम् ॥ १२
यत्र ते शकुना राजंश्चत्वारो योगधर्मिणः ।
योगभ्रष्टास्त्रयश्चैव देहन्यासकृतोऽभवन् ॥ १३
काम्पिल्ये नगरे ते तु ब्रह्मदत्तपुरोगमाः ।
जाताः सप्त महात्मानः सर्वे विगतकल्मषाः ॥१४
स्मृतिमन्तोऽत्र चत्वारस्त्रयस्तु परिमोहिताः ।
स्वतन्त्रस्त्वणुहाज्जज्ञे ब्रह्मदत्तो महायशाः ।
यथास्यासीत्पक्षिभावे संकल्पः पूर्वचिन्तितः ॥१५
छिद्रदर्शी सुनेत्रश्च तथा वाभ्रव्यवत्सयोः ।
जातौ श्रोत्रियदायादौ वेदवेदाङ्गपारगौ ॥ १६
सखायौ ब्रह्मदत्तस्य पूर्वजातिसहोषितौ ।
पाञ्चालः पञ्चमस्तत्र कण्डरीकस्तथापरः ॥ १७
पाञ्चालो बह्वृचस्त्वासीदाचार्यत्वं चकार ह ।
द्विवेदः कण्डरीकस्तु छन्दोगोऽध्वर्युरेव च ॥ १८
सर्वसत्त्वरुतज्ञश्च राजासीदणुहात्मजः ।
पाञ्चालकण्डरीकाभ्यां तस्य संविदभूत्तदा ॥ १९
ते ग्राम्यधर्मनिरताः कामस्य वशवर्तिनः ।
पूर्वजातिकृतेनासन्धर्मकामार्थकोविदाः ॥ २०
अणुहस्तु नृपश्रेष्ठो ब्रह्मदत्तमकल्मषम् ।
अभिषिच्य तदा राज्ये परां गतिमवाप्तवान् ॥२१
ब्रह्मदत्तस्य भार्या तु देवलस्यात्मजाभवत् ।
असितस्य योगदुर्धर्षा संनतिर्नाम भारत ॥ २२
तामेकभावसंयुक्तां लेभे कन्यामनुत्तमाम् ।
संनतिं संनतिमतीं देवलाद्योगधर्मिणीम् ॥ २३
शेषास्तु चक्रवाका वै काम्पिल्ये सहचारिणः ।
ते जाताः श्रोत्रियकुले सुदरिद्रे सहोदराः ॥ २४
धृतिर्महामना विद्वांस्तत्त्वदर्शी च नामतः ।
वेदाध्ययनसंपन्नाश्चत्वारोऽच्छिन्नदर्शिनः ॥ २५
तेषां संविदथोत्पन्ना पूर्वजातिकृता तदा ।
ते योगनिरताः सिद्धाः प्रस्थिताः सर्व एव हि ॥
आमन्त्र्य पितरं तात पिता तानब्रवीत्तदा ।
अधर्म एष युष्माकं यन्मां त्यक्त्वा गमिष्यथ ॥२७
दारिद्र्यमनपाकृत्य पुत्रार्थांश्चैव पुष्कलान् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

शुश्रूषामप्रयुक्त्वा च कथं वै गन्तुमर्हथ ॥
ते तमूचुर्द्विजाः सर्वे पितरं पुनरेव हि ।
करिष्यामो विधानं ते येन त्वं वर्तयिष्यसि ॥२९
इमं श्लोकं महार्थं त्वं राजानं सहमन्त्रिणम् ।
श्रावयेथाः समागम्य ब्रह्मदत्तमकल्मषम् ॥ ३०
प्रीतात्मा दास्यति स ते ग्रामान्भोगांश्च पुष्कलान् ।
यथेप्सितांश्च सर्वार्थान्गच्छ तात यथासुखम् ॥३१
एतावदुक्त्वा ते सर्वे पूजयित्वा च तं गुरुम् ।
योगधर्ममनुप्राप्य परमां निर्वृतिं ययुः ॥ ३२

इति श्रीहरिवंशे अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

१९

मार्कण्डेय उवाच ।

ब्रह्मदत्तस्य तनयः स वैभ्राजस्त्वजायत ।
योगात्मा तपसा युक्तो विष्वक्सेन इति श्रुतः ॥१
कदाचिद्ब्रह्मदत्तस्तु भार्यया सहितो वने ।
विजहार प्रहृष्टात्मा यथा शच्या शतक्रतुः ॥ २
ततः पिपीलिकरुतं स शुश्राव नराधिपः ।
कामिनीं कामिनस्तस्य याचतः क्रोशतो भृशम् ॥ ३
श्रुत्वा तु याच्यमानां तां क्रुद्धां सूक्ष्मां पिपीलिकाम् ।
ब्रह्मदत्तो महाहासमकस्मादेव चाहसत् ॥ ४
ततः सा संनतिर्दीना व्रीडिता दीनचेतना ।
निराहारा बहुतिथं बभूवामित्रकर्शन ॥ ५
प्रसाद्यमाना भर्त्रा सा तमुवाच शुचिस्मिता ।
त्वयावहसिता राजन्नाहं जीवितुमुत्सहे ॥ ६
स तत्कारणमाचख्यौ न च सा श्रद्दधाति तत् ।
उवाच चैनं कुपिता नैष भावोऽस्ति पार्थिव ॥ ७
को वै पिपीलिकरुतं मानुषो वेत्तुमर्हति ।
ऋते देवप्रसादाद्वै पूर्वजातिकृतेन वा ।
तपःफलेन वा राजन्विद्यया वा नराधिप ॥ ८
साहं यथैव जानीयां तथा प्रत्याययस्व माम् ।
प्राणान्वापि परित्यक्ष्ये राजन्सत्येन ते शपे ॥ ९
तत्तस्या वचनं श्रुत्वा महिष्याः परुषं विभो ।
स राजा परमापन्नो देवश्रेष्ठमगात्तदा ।
शरण्यं सर्वभूतेशं भक्त्या नारायणं प्रभुम् ॥ १०
समाहितो निराहारः षड्रात्रेण महायशाः ।
ददर्श दर्शने राजा देवं नारायणं हरिम् ॥ ११
उवाच चैनं भगवान्सर्वभूतानुकम्पकः ।
ब्रह्मदत्त प्रभाते त्वं कल्याणं समवाप्स्यसि ।
इत्युक्त्वा भगवान्देवस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ १२
चतुर्णां तु पिता योऽसौ ब्राह्मणानां महात्मनाम् ।
श्लोकं सोऽधीत्य पुत्रेभ्यः कृतकृत्य इवाभवत् ॥१३
स राजानमथान्विच्छत्सहमन्त्रिणमच्युतम् ।
न ददर्शान्तरं चापि श्लोकं श्रावयितुं तदा ॥ १४
अथ राजा शिरःस्नातो लब्ध्वा नारायणाद्वरम् ।
प्रविवेश पुरीं प्रीतो रथमारुह्य काञ्चनम् ॥ १५
तस्य रश्मीनगृह्णाच्च कण्डरीको द्विजर्षभः ।
चमरव्यजनं चापि बाभ्रव्यः समवाक्षिपत् ॥१६
इदमन्तरमित्येव ततः स ब्राह्मणस्तदा ।
श्रावयामास राजानं श्लोकं तं सचिवौ च तौ ॥१७
सप्त व्याधा दशार्णेषु मृगाः कालंजरे गिरौ ।
चक्रवाकाः सरिद्द्वीपे यूयं तेभ्योऽवसीदथ ॥ १८
तच्छ्रुत्वा मोहमगमद्ब्रह्मदत्तस्तदानघ ।
सचिवौ चास्य पाञ्चालः कण्डरीकश्च भारत ॥१९
स्रस्तरश्मिप्रतोदौ तौ पतितव्यजनावुभौ ।
दृष्ट्वा बभूवुरस्वस्थाः पौराश्चागन्तवश्च ह ॥ २०
मुहूर्तादिव राजा स सह ताभ्यां रथे स्थितः ।
प्रतिलभ्य ततः संज्ञां प्रत्यागच्छदरिंदम ॥ २१
ततस्ते तत्सरः स्मृत्वा योगं तमुपलभ्य च ।
ब्राह्मणं विपुलैरर्थैर्भोगैश्च समयोजयन् ॥ २२
अभिषिच्य स्वराज्ये तु विष्वक्सेनमरिंदमम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presentation Foundation, Chandigarh.

जगाम ब्रह्मदत्तोऽथ सदारो वनमेव ह ॥ २३
अथैनं संनतिर्धीरा देवलस्य सुता तदा ।
उवाच परमप्रीता योगाद्वनगतं नृपम ॥ २४
जानन्त्या त्वं महाराज पिपीलिकरुतज्ञताम् ।
चोदितः क्रोधमुद्दिश्य सक्तः कामेषु वै मया ॥२५
इतो वयं गमिष्यामो गतिमिष्टामनुत्तमाम् ।
तव चान्तर्हितो योगस्ततः संस्मारितो मया ॥ २६
स राजा परमप्रीतः पत्न्याः श्रुत्वा वचस्तदा ।
प्राप्य योगं वनादेव गतिं प्राप सुदुर्लभाम् ॥ २७
कण्डरीकोऽपि योगात्मा सांख्ययोगमनुत्तमम् ।
प्राप्य योगगतिं सिद्धो विशुद्धः स्वेन कर्मणा ॥२८
क्रमं प्रणीय पाञ्चालः शिक्षामुत्पाद्य केवलाम् ।
योगाचार्यगतिं प्राप यशश्चाग्र्यं महातपाः ॥ २९
एवमेतत्पुरा वृत्तं मम प्रत्यक्षमच्युत ।
तद्धारयस्व गाङ्गेय श्रेयसा योक्ष्यसे ततः ॥ ३०
ये चान्ये धारयिष्यन्ति तेषां चरितमुत्तमम् ।
तिर्यग्योनिषु ते जातु न भविष्यन्ति कर्हिचित् ॥
श्रुत्वा चेदमुपाख्यानं महार्थं महतां गतिम् ।
योगधर्मो हृदि सदा परिवर्तेत भारत ॥ ३२
स तेनैवानुबन्धेन कदाचिल्लभते शमम् ।
ततो मनोगतिं याति सिद्धानां भुवि दुर्लभाम् ॥३३

वैशंपायन उवाच ।

एवमेतत्पुरा गीतं मार्कण्डेयेन धीमता ।
श्राद्धस्य फलमुद्दिश्य सोमस्याप्यायनाय वै ॥ ३४
सोमो हि भगवान्देवो लोकस्याप्यायनं परम् ।
वृष्णिवंशप्रसङ्गेन तस्य वंशं निबोध मे ॥ ३५

इति श्रीहरिवंशे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

२०

वैशंपायन उवाच ।

पिता सोमस्य वै राजञ्जज्ञेऽत्रिर्भगवानृषिः ।
तत्रात्रिः सर्वलोकानां तस्थौ स्वविनयैर्वृतः ।
कर्मणा मनसा वाचा शुभान्येव चचार ह ॥ १
अहिंस्रः सर्वभूतेषु धर्मात्मा संशितव्रतः ।
काष्ठकुड्यशिलाभूत ऊर्ध्वबाहुर्महाद्युतिः ॥ २
अनुत्तमं नाम तपो येन तप्तं महत्पुरा ।
त्रीणि वर्षसहस्राणि दिव्यानीति हि नः श्रुतम् ॥३
ततोर्ध्वरेतसस्तस्य स्थितस्यानिमिषस्य ह ।
सोमत्वं तनुरापेदे महाबुद्धस्य भारत ॥ ४
ऊर्ध्वमाचक्रमे तस्य सोमत्वं भावितात्मनः ।
नेत्राभ्यां वारि सुस्राव दशधा द्योतयद्दिशः ॥ ५
तं गर्भं दशधा दृष्ट्वा दश देव्यो दधुस्ततः ।
समेत्य धारयामासुर्न च तास्तमशक्नुवन् ॥ ६
स ताभ्यः सहसैवाथ दिग्भ्यो गर्भः प्रभान्वितः ।
पपात भासयल्लोकाञ्शीतांशुः सर्वभावनः ॥ ७
यदा न धारणे शक्तास्तस्य गर्भस्य ता दिशः ।
ततस्ताभिः सहैवाशु निपतात वसुंधराम् ॥ ८
पतितं सोममालोक्य ब्रह्मा लोकपितामहः ।
रथमारोपयामास लोकानां हितकाम्यया ॥ ९
स हि वेदमयस्तात धर्मात्मा सत्यसंगरः ।
युक्तो वाजिसहस्रेण सितेनेति हि नः श्रुतम् ॥१०
तस्मिन्निपतिते देवा पुत्रेऽत्रेः परमात्मनि ।
तुष्टुवुर्ब्रह्मणः पुत्रा मानसाः सप्त ये श्रुताः ॥ ११
तथैवाङ्गिरसस्तत्र भृगोरेवात्मजैः सह ।
ऋग्भिर्यजुर्भिः सामभिरथर्वाङ्गिरसैरपि ॥ १२
तस्य संस्तूयमानस्य तेजः सोमस्य भास्वतः ।
आप्यायमानं लोकांस्त्रीन्भावयामास सर्वतः ॥१३
स तेन रथमुख्येन सागरान्तां वसुंधराम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

त्रिःसप्तकृत्वोऽतियशाश्चकाराभिप्रदक्षिणम् ॥ १४
तस्य यच्चयावितं तेजः पृथिवीमन्वपद्यत ।
ओषध्यस्ताः समुद्भूतास्तेजसा प्रज्वलन्त्युत ॥ १५
ताभिर्धार्यो ह्ययं लोकः प्रजाश्चैव चतुर्विधाः ।
पोष्टा हि भगवान्सोमो जगतो जगतीपते ॥ १६
स लब्धतेजा भगवान्संस्तवैः स्वैश्च कर्मभिः ।
तपस्तेपे महाभाग पद्मानां दशतीर्दश ॥ १७
हिरण्यवर्णा या देव्यो धारयन्त्यात्मना जगत् ।
निधिस्तासामभूद्देवः प्रख्यातः स्वेन कर्मणा ॥ १८
ततस्तस्मै ददौ राज्यं ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ।
बीजौषधीनां विप्राणामपां च जनमेजय ॥ १९
सोऽभिषिक्तो महातेजा राजराज्येन राजराट् ।
त्रीँल्लोकान्भावयामास स्वभासा भास्वतां वरः ॥
सप्तविंशतिमिन्दोस्तु दाक्षायण्यो महाव्रताः ।
ददौ प्राचेतसो दक्षो नक्षत्राणीति या विदुः ॥२१
स तत्प्राप्य महद्राज्यं सोमः सोमवतां वरः ।
समाजह्रे राजसूयं सहस्रशतदक्षिणम् ॥ २२
होतास्य भगवानत्रिरध्वर्युर्भगवान्भृगुः ।
हिरण्यगर्भश्चोद्गाता ब्रह्मा ब्रह्मत्वमेयिवान् ॥ २३
सदस्यस्तत्र भगवान्हरिर्नारायणः प्रभुः ।
सनत्कुमारप्रमुखैराद्यैर्ब्रह्मर्षिभिर्वृतः ॥ २४
दक्षिणामददत्सोमस्त्रीँल्लोकानिति नः श्रुतम् ।
तेभ्यो ब्रह्मर्षिमुख्येभ्यः सदस्येभ्यश्च भारत ॥२५
सिनीवाली कुहूश्चैव द्युतिः पुष्टिः प्रभा वसुः ।
कीर्तिर्धृतिश्च लक्ष्मीश्च नव देव्यः सिषेविरे ॥२६
प्राप्यावभृथमव्यग्रः सर्वदेवर्षिपूजितः ।
विरराजाति राजेन्द्रो दशधा भावयन्दिशः ॥ २७
तस्य तत्प्राप्य दुष्प्राप्यमैश्वर्यं मुनिसत्कृतम् ।
विबभ्राम मतिस्तात विनयादनयाहता ॥ २८
बृहस्पतेः स वै भार्यां तारां नाम यशस्विनीम् ।
जहार तरसा सर्वानवमत्याङ्गिरःसुतान् ॥ २९
स याच्यमानो देवैश्च तथा देवर्षिभिः सह ।
नैव व्यसर्जयत्तारां तस्मा आङ्गिरसे तदा ॥ ३०
उशना तस्य जग्राह पार्ष्णिमङ्गिरसस्तदा ।
स हि शिष्यो महातेजाः पितुः पूर्वं बृहस्पतेः ॥
तेन स्नेहेन भगवान्रुद्रस्तस्य बृहस्पतेः ।
पार्ष्णिग्राहोऽभवद्देवः प्रगृह्याजगवं धनुः ॥ ३२
तेन ब्रह्मशिरो नाम परमास्त्रं महात्मना ।
उद्दिश्य देवानुत्सृष्टं येनैषां नाशितं यशः ॥ ३३
तत्र तद्युद्धमभवत्प्रख्यातं तारकामयम् ।
देवानां दानवानां च लोकक्षयकरं महत् ॥ ३४
तत्र शिष्टास्तु ये देवास्तुषिताश्चैव भारत ।
ब्रह्माणं शरणं जग्मुरादिदेवं पितामहम् ॥ ३५
ततो निवार्योशनसं तं वै रुद्रं च शंकरम् ।
ददावाङ्गिरसे तारां स्वयमेव पितामहः ॥ ३६
तामन्तःप्रसवां दृष्ट्वा विप्रः प्राह बृहस्पतिः ।
मदीयायां न ते योनौ गर्भो धार्यः कथंचन ॥३७
अयोनावसृजत्तं तु कुमारं दस्युहंतमम् ।
इषीकास्तम्बमासाद्य ज्वलन्तमिव पावकम् ॥ ३८
जातमात्रः स भगवान्देवानामाक्षिपद्वपुः ।
ततः संशयमापन्नास्तारामकथयन्सुराः ॥ ३९
सत्यं ब्रूहि सुतः कस्य सोमस्याथ बृहस्पतेः ।
पृच्छ्यमाना यदा देवैर्नाह सा साध्वसाधु वा ।
तदा तां शप्तुमारब्धः कुमारो दस्युहंतमः ॥ ४०
तं निवार्य ततो ब्रह्मा तारां पप्रच्छ संशयम् ।
यदत्र तथ्यं तद्ब्रूहि तारे कस्य सुतो ह्ययम् ॥ ४१
सा प्राञ्जलिरुवाचेदं ब्रह्माणं वरदं प्रभुम् ।
सोमस्येति महात्मानं कुमारं दस्युहंतमम् ॥ ४२
तं मूर्ध्न्युपाघ्राय तदा सोमो धाता प्रजापतिः ।
बुध इत्यकरोन्नाम तस्य पुत्रस्य धीमतः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

प्रतिकूलं च गगने समभ्युत्तिष्ठते बुधः ॥ ४३
उत्पादयामास तदा पुत्रं वै राजपुत्रिका ।
तस्यापत्यं महाराजो बभूवैलः पुरूरवाः ।
उर्वश्यां जज्ञिरे यस्य पुत्राः सप्त महात्मनः ॥४४
प्रसह्य धर्षितस्तत्र विवशो राजयक्ष्मणा ।
ततो यक्ष्माभिभूतस्तु सोमः प्रक्षीणमण्डलः ।
जगाम शरणायाथ पितरं सोऽत्रिमेव च ॥ ४५
तस्य तत्पापशमनं चकारात्रिर्महायशाः ।
स राजयक्ष्मणा मुक्तः श्रिया जज्वाल सर्वशः ॥
एतत्सोमस्य ते जन्म कीर्तितं कीर्तिवर्धनम् ।
वंशमस्य महाराज कीर्त्यमानमतः शृणु ॥ ४७
धन्यमायुष्यमारोग्यं पुण्यं संकल्पसाधकम् ।
सोमस्य जन्म श्रुत्वैव सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४८

इति श्रीहरिवंशे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

२१

वैशंपायन उवाच ।

बुधस्य तु महाराज विद्वान्पुत्रः पुरूरवाः ।
तेजस्वी दानशीलश्च यज्वा विपुलदक्षिणः ॥ १
ब्रह्मवादी पराक्रान्तः शत्रुभिर्युधि दुर्जयः ।
आहर्ता चाग्निहोत्रस्य यज्ञानां च दिवो महीम् ॥२
सत्यवादी पुण्यमतिः काम्यः संवृतमैथुनः ।
अतीव त्रिषु लोकेषु यशसाप्रतिमः सदा ॥ ३
तं ब्रह्मवादिनं क्षान्तं धर्मज्ञं सत्यवादिनम् ।
उर्वशी वरयामास हित्वा मानं यशस्विनी ॥ ४
तया सहावसद्राजा दश वर्षाणि पञ्च च ।
पञ्च षट् सप्त चाष्टौ च दश चाष्टौ च भारत ॥५
वने चैत्ररथे रम्ये तथा मन्दाकिनीतटे ।
अलकायां विशालायां नन्दने च वनोत्तमे ॥ ६
उत्तरान्स कुरून्प्राप्य मनोरथफलद्रुमान् ।
गन्धमादनपादेषु मेरुशृङ्गे तथोत्तरे ॥ ७
एतेषु वनमुख्येषु सुरैराचरितेषु च ।
उर्वश्या सहितो राजा रेमे परमया मुदा ॥ ८
देशे पुण्यतमे चैव महर्षिभिरभिष्टुते ।
राज्यं स कारयामास प्रयागे पृथिवीपतिः ॥ ९
तस्य पुत्रा बभूवुस्ते षडिन्द्रोपमतेजसः ।
दिवि जाता महात्मान आयुर्धीमानमावसुः ।
दृढायुश्च वनायुश्च शतायुश्चोर्वशीसुताः ॥ १०
आयोः पुत्रास्तथा पञ्च सर्वे वीरा महारथाः ।
नहुषः प्रथमं जज्ञे वृद्धशर्मा ततः परम् ।
दम्भो रजिरनेनाश्च त्रिषु लोकेषु विश्रुताः ॥ ११
रजिः पुत्रशतानीह जनयामास पञ्च वै ।
राजेयमिति विख्यातं क्षत्रमिन्द्रभयावहम् ॥ १२
यत्र देवासुरे युद्धे समुपोढे सुदारुणे ।
देवाश्चैवासुराश्चैव पितामहमथाब्रुवन् ॥ १३
आवयोर्भगवन्युद्धे विजेता को भविष्यति ।
ब्रूहि नः सर्वभूतेश श्रोतुमिच्छामहे वचः ॥ १४

ब्रह्मोवाच ।

येषामर्थाय संग्रामे रजिरात्तायुधः प्रभुः ।
योत्स्यते ते विजेष्यन्ति त्रीँल्लोकान्नात्र संशयः ॥
यतो रजिर्धृतिस्तत्र श्रीश्च तत्र यतो धृतिः ।
यतो धृतिश्च श्रीश्चैव धर्मस्तत्र जयस्तथा ॥ १६
ते देवदानवाः प्रीता देवेनोक्ता रजेर्जये ।
अभ्ययुर्जयमिच्छन्तो वृष्णाना भरतर्षभ ॥ १७
स हि स्वर्भानुदौहित्रः प्रभायां समपद्यत ।
राजा परमतेजस्वी सोमवंशविवर्धनः ॥ १८
ते हृष्टमनसः सर्वे रजिं दैतेयदानवाः ।
ऊचुरस्मज्जयाय त्वं गृहाण वरकार्मुकम् ॥ १९

रजिरुवाच ।

यदि देवगणान्सर्वाञ्जित्वा शक्रपुरोगमान् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

इन्द्रो भवामि धर्मेण ततो योत्स्यामि संयुगे ॥२०

दानवा ऊचुः ।

अस्माकमिन्द्रः प्रह्लादो यस्यार्थे विजयामहे ॥ २१
अस्मिंस्तु समये राजंस्तिष्ठेथा देवचोदितः ।
भविष्यसीन्द्रो जित्वैव देवैरुक्तः स पार्थिवः ।
जघान दानवान्सर्वान्ये वध्या वज्रपाणिना ॥ २२
स विप्रनष्टां देवानां परमश्रीः श्रियं वशी ।
निहत्य दानवान्सर्वानाजहार रजिः प्रभुः ॥ २३
ततो रजिं महावीर्यं देवैः सह शतक्रतुः ।
रजिपुत्रोऽहमित्युक्त्वा पुनरेवाब्रवीद्वचः ॥ २४
इन्द्रोऽसि तात भूतानां सर्वेषां नात्र संशयः ।
यस्याहमिन्द्रः पुत्रस्ते ख्यातिं यास्यामि कर्मभिः ॥
स तु शक्रवचः श्रुत्वा वञ्चितस्तेन मायया ।
तथेत्येवाब्रवीद्राजा प्रीयमाणः शतक्रतुम् ॥ २६
तस्मिंस्तु देवसदृशे दिवं प्राप्ते महीपतौ ।
दायाद्यमिन्द्रादाजह्रुराचारात्तनया रजेः ॥ २७
तानि पुत्रशतान्यस्य तद्वै स्थानं शतक्रतोः ।
समाक्रामन्त बहुधा स्वर्गलोकं त्रिविष्टपम् ॥ २८
ततो बहुतिथे काले समतीते महाबलः ।
हृतराज्योऽब्रवीच्छक्रो हृतभागो बृहस्पतिम् ॥ २९
बदरीफलमात्रं वै पुरोडाशं विधत्स्व मे ।
ब्रह्मर्षे येन तिष्ठेयं तेजसाप्यायितः सदा ॥ ३०
ब्रह्मन्कृशोऽहं विमना हृतराज्यो हृताशनः ।
हतौजा दुर्बलो मूढो रजिपुत्रैः कृतो विभो ॥ ३१

बृहस्पतिरुवाच ।

यद्येवं चोदितः शक्र त्वया स्यां पूर्वमेव हि ।
नाभविष्यत्त्वत्प्रियार्थमकर्तव्यं मयानघ ॥ ३२
प्रयतिष्यामि देवेन्द्र त्वत्प्रियार्थं न संशयः ।
यथा भागं च राज्यं च नचिरात्प्रतिलप्स्यसे ।
तथा तात करिष्यामि मा ते भूद्विक्लवं मनः ॥३३
ततः कर्म चकारास्य तेजसो वर्धनं तदा ।
तेषां च बुद्धिसंमोहमकरोदृषिसत्तमः ॥ ३४
ते तदा स्म सुसंमूढा रागोन्मत्ता विधर्मिणः ।
ब्रह्मद्विषश्च संवृत्ता हृतवीर्यपराक्रमाः ॥ ३५
ततो लेभे सुरैश्वर्यमिन्द्रः स्थानं तथोत्तमम् ।
हत्वा रजिसुतान्सर्वान्कामक्रोधपरायणान् ॥ ३६
य इदं च्यावनं स्थानात्प्रतिष्ठां च शतक्रतोः ।
शृणुयाद्धारयेद्वापि न स दौरात्म्यमाप्नुयात् ॥ ३७

इति श्रीहरिवंशे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

२२

वैशंपायन उवाच ।

नहुषस्य तु दायादाः षडिन्द्रोपमतेजसः ।
यतिर्ययातिः संयातिरायातिर्यातिरुद्भवः ।
यतिर्ज्येष्ठस्तु तेषां वै ययातिस्तु ततः परम् ॥ १
ककुत्स्थकन्यां गां नाम न लेभे स यतिस्तदा ।
तेनासौ मोक्षमास्थाय ब्रह्मभूतोऽभवन्मुनिः ॥ २
तेषां ययातिः पञ्चानां विजित्य वसुधामिमाम् ।
देवयानीमुशनसः सुतां भार्यामवाप ह ।
शर्मिष्ठामासुरीं चैव तनयां वृषपर्वणः ॥ ३
यदुं च तुर्वसुं चैव देवयानी व्यजायत ।
द्रुह्युं चानुं च पूरुं च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ॥ ४
तस्य शुक्रो ददौ प्रीतो रथं परमभास्वरम् ।
असङ्गं काञ्चनं दिव्यं दिव्यैः परमवाजिभिः ।
युक्तं मनोजवैः शुभ्रैर्येन भार्यां समुद्वहत् ॥ ५
स तेन रथमुख्येन षड्भ्रात्रेणाजयन्महीम् ।
ययातिर्युधि दुर्धर्षस्तथा देवान्सवासवान् ॥ ६
स रथः पौरवाणां तु सर्वेषामभवत्तदा ।
यावत्तव सनामा वै पौरवो जनमेजय ॥ ७
कुरोः पौत्रस्य राज्ये तु राज्ञः पारिक्षितस्य ह ।
जगाम स रथो नाशं शापाद्गर्गस्य धीमतः ॥ ८

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

गर्गस्य हि सुतं बालं स राजा जनमेजयः ।
वाक्क्रूरं हिंसयामास ब्रह्महत्यामवाप सः ॥ ९
स लोहगन्धी राजर्षिः परिधावञ्जितस्ततः ।
पौरजानपदैस्त्यक्तो न लेभे शर्म कर्हिचित् ॥ १०
ततः स दुःखसंतप्तो नालभत्संविदं क्वचित् ।
इन्द्रोतं शौनकं राजा शरणं प्रत्यपद्यत ॥ ११
याजयामास चेन्द्रोतः शौनको जनमेजय ।
अश्वमेधेन राजानं पावनार्थं द्विजोत्तमः ।
स लोहगन्धो व्यनशत्तस्यावभृथमेत्य ह ॥ १२
स च दिव्यो रथो राजन्वसोश्चेदिपतेस्तदा ।
दत्तः शुक्रेण तुष्टेन लेभे तस्माद्बृहद्रथः ॥ १३
ततो हत्वा जरासंधं भीमस्तं रथमुत्तमम् ।
प्रददौ वासुदेवाय प्रीत्या कौरवनन्दन ॥ १४
सप्तद्वीपां ययातिस्तु जित्वा पृथ्वीं ससागराम् ।
व्यभजत्पञ्चधा राजा पुत्राणां नाहुषस्तदा ॥ १५
दिशि दक्षिणपूर्वस्यां तुर्वसुं मतिमान्नृपः ।
प्रतीच्यामुत्तरस्यां तु द्रुह्युं चानुं च नाहुषः ॥ १६
दिशि पूर्वोत्तरस्यां तु यदुं ज्येष्ठं न्ययोजयत् ।
मध्ये पूरुं च राजानमभ्यषिञ्चत्स नाहुषः ॥ १७
तैरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपत्तना ।
यथाप्रदेशमद्यापि धर्मेण परिपाल्यते ।
प्रजास्तेषां पुरस्तात्तु वक्ष्यामि नृपसत्तम ॥ १८
धनुर्न्यस्य पृषत्कांश्च पञ्चभिः पुरुषर्षभैः ।
परवानभवद्राजा भारमावेश्य बन्धुषु ॥ १९
निक्षिप्तशस्त्रः पृथिवीं निरीक्ष्य पृथिवीपतिः ।
प्रीतिमानभवद्राजा ययातिरपराजितः ॥ २०
एवं विभज्य पृथिवीं ययातिर्यदुमब्रवीत् ।
जरां मे प्रतिगृह्णीष्व पुत्र कृत्यान्तरेण वै ॥ २१
तरुणस्तव रूपेण चरेयं पृथिवीमिमाम् ।
जरां त्वयि समाधाय तं यदुः प्रत्युवाच ह ॥ २२
अनिर्दिष्टा मया भिक्षा ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुता ।
अनपाकृत्य तां राजन्न ग्रहीष्यामि ते जराम् ॥२३
जराया बहवो दोषाः पानभोजनकारिताः ।
तस्माज्जरां न ते राजन्ग्रहीतुमहमुत्सहे ॥ २४
सन्ति ते बहवः पुत्रा मत्तः प्रियतरा नृप ।
प्रतिग्रहीतुं धर्मज्ञ पुत्रमन्यं वृणीष्व वै ॥ २५
स एवमुक्तो यदुना राजा कोपसमन्वितः ।
उवाच वदतां श्रेष्ठो ययातिर्गर्हयन्सुतम् ॥ २६
क आश्रमस्तवान्योऽस्ति को वा धर्मो विधीयते ।
मामनादृत्य दुर्बुद्धे यदहं तव देशिकः ॥ २७
एवमुक्त्वा यदुं तात शशापैनं स मन्युमान् ।
अराज्या ते प्रजा मूढ भवित्रीति नराधिप ॥ २८
स तुर्वसुं च द्रुह्युं च अनुं च भरतर्षभ ।
एवमेवाब्रवीद्राजा प्रत्याख्यातश्च तैरपि ॥ २९
शशाप तानपि क्रुद्धो ययातिरपराजितः ।
यथा ते कथितं पूर्वं मया राजर्षिसत्तम ॥ ३०
एवं शप्त्वा सुतान्सर्वांश्चतुरः पूरुपूर्वजान् ।
तदेव वचनं राजा पूरुमप्याह भारत ॥ ३१
तरुणस्तव रूपेण चरेयं पृथिवीमिमाम् ।
जरां त्वयि समाधाय त्वं पूरो यदि मन्यसे ॥ ३२
स जरां प्रतिजग्राह पिता पूरुः प्रतापवान् ।
ययातिरपि रूपेण पूरोः पर्यचरन्महीम् ॥ ३३
स मार्गमाणः कामानामन्तं भरतसत्तम ।
विश्वाच्या सहितो रेमे वने चैत्ररथे प्रभुः ॥ ३४
स यदा ददृशे कामान्वर्धमानान्महीपतिः ।
ततः पूरोः सकाशाद्वै स्वां जरां प्रत्यपद्यत ॥ ३५
तत्र गाथा महाराज शृणु गीता ययातिना ।
याभिः प्रत्याहरेत्कामान्सर्वशोऽङ्गानि कूर्मवत् ॥३६
न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ।
हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्धते ॥ ३७

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

यत्पृथिव्यां व्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः ।
नालमेकस्य तत्सर्वमिति मत्वा शमं व्रजेत् ॥ ३८
यदा भावं न कुरुते सर्वभूतेषु पापकम् ।
कर्मणा मनसा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ३९
यदान्येभ्यो न बिभेति यदा चास्मान्न बिभ्यति ।
यदा नेच्छति न द्वेष्टि ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ४०
एवमुक्त्वा स राजर्षिः सदारः प्राविशद्वनम् ।
कालेन महता चापि चचार विपुलं तपः ॥ ४१
भृगुतुङ्गे तपश्चीर्त्वा तपसोऽन्ते महायशाः ।
अनश्नन्देहमुत्सृज्य सदारः स्वर्गमाप्तवान् ॥ ४२
तस्य वंशे महाराज पञ्च राजर्षिसत्तमाः ।
यैर्व्याप्ता पृथिवी सर्वा सूर्यस्येव गभस्तिभिः ॥४३
यदोस्तु शृणु राजर्षे वंशं राजर्षिसत्कृतम् ।
यत्र नारायणो जज्ञे हरिर्वृष्णिकुलोद्वहः ॥ ४४
स्वस्थः प्रजावानायुष्मान्कीर्तिमांश्च भवेन्नरः ।
ययातेश्चरितं नित्यमिदं शृण्वन्नराधिप ॥ ४५

इति श्रीहरिवंशे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

२३

जनमेजय उवाच ।

पूरोर्वंशमहं ब्रह्मञ्श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
द्रुह्योश्चानोर्यदोश्चैव तुर्वसोश्च द्विजोत्तम ।
विस्तरेणानुपूर्व्या च तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ १

वैशंपायन उवाच ।

वृष्णिवंशप्रसङ्गेन त्वं वंशं पूर्वमेव हि ।
शृणु पूरोर्महाराज वंशमग्रे महात्मनः ।
विस्तरेणानुपूर्व्या च यत्र जातोऽसि पार्थिव ॥ २
हन्त ते वर्तयिष्यामि पूरोर्वंशमनुत्तमम् ।
द्रुह्योश्चानोर्यदोश्चैव तुर्वसोश्च परंतप ॥ ३
पूरोः प्रवीरः पुत्रोऽभून्मनस्युस्तस्य चात्मजः ।
राजा चाभयदो नाम मनस्योरभवत्सुतः ॥ ४
तथैवाभयदस्यासीत्सुधन्वा च महीपतिः ।
सुधन्वनः सुबाहुस्तु रौद्राश्वस्तस्य चात्मजः ॥ ५
रौद्राश्वस्य दशार्णेयुः कृकणेयुस्तथैव च ।
कक्षेयुः स्थण्डिलेयुश्च संनतेयुस्तथैव च ॥ ६
ऋचेयुश्च जलेयुश्च स्थलेयुश्च महाबलः ।
वननित्यो वनेयुश्च पुत्रिकाश्च दश स्त्रियः ॥ ७
रुद्रा शूद्रा च मद्रा च मलदा मलहा तथा ।
खला बला च राजेन्द्र तलदा सुरथापि च ।
तथा गोपवला च स्त्री रत्नकूटा च ता दश ॥ ८
ऋषिर्जातोऽत्रिवंशे च तासां भर्ता प्रभाकरः ।
रुद्रायां जनयामास सोमं पुत्रं यशस्विनम् ॥ ९
स्वर्भानुना हते सूर्ये पतमाने दिवो महीम् ।
तमोभिभूते लोके च प्रभा येन प्रवर्तिता ॥ १०
स्वस्ति तेऽस्त्विति चोक्तो वै पतमानो दिवाकरः ।
वचनात्तस्य विप्रर्षेर्न पपात दिवो महीम् ॥ ११
अत्रिश्रेष्ठानि गोत्राणि यश्चकार महातपाः ।
यज्ञेष्वत्रिधनं चैव सुरैर्यस्य प्रवर्तितम् ॥ १२
स तासु जनयामास पुत्रिकासु सनामकान् ।
दश पुत्रान्महात्मानस्तपस्युग्रे रतान्सदा ॥ १३
ते तु गोत्रकरा राजन्नृषयो वेदपारगाः ।
स्वस्त्यात्रेया इति ख्याताः किं त्वत्रिधनवर्जिताः ॥
कक्षेयुतनयास्त्वासंस्त्रय एव महारथाः ।
सभानरश्चाक्षुषश्च परमेक्षुस्तथैव च ॥ १५
सभानरस्य पुत्रस्तु विद्वान्कालानलो नृपः ।
कालानलस्य धर्मज्ञः सृञ्जयो नाम वै सुतः ॥ १६
सृञ्जयस्याभवत्पुत्रो वीरो राजा पुरंजयः ।
जनमेजयो महाराज पुरंजयसुतोऽभवत् ॥ १७
जनमेजयस्य राजर्षेर्महासालोऽभवत्सुतः ।
देवेषु स परिज्ञातः प्रतिष्ठितयशास्तथा ॥ १८

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

महामना नाम सुतो महासालस्य धार्मिकः ।
जज्ञे वीरः सुरगणैः पूजितः स महामनाः ॥ १९
महामनास्तु पुत्रौ द्वौ जनयामास भारत ।
उशीनरं च धर्मज्ञं तितिक्षुं च महाबलम् ॥ २०
उशीनरस्य पत्न्यस्तु पञ्च राजर्षिवंशजाः ।
नृगा कृमी नवा दर्वा पञ्चमी च दृषद्वती ॥ २१
उशीनरस्य पुत्रास्तु पञ्च तासु कुलोद्वहाः ।
तपसा चैव महता जाता वृद्धस्य चात्मजाः ॥२२
नृगायास्तु नृगः पुत्रः कृम्याः कृमिरजायत ।
नवायास्तु नवः पुत्रो दर्वायाः सुव्रतोऽभवत् ॥२३
दृषद्वत्यास्तु संजज्ञे शिबिरौशीनरो नृप ।
शिबेस्तु शिबयस्तात यौधेयास्तु नृगस्य ह ॥ २४
नवस्य नवराष्ट्रं तु कृमेस्तु कृमिला पुरी ।
सुव्रतस्य तथाम्बष्ठा तितिक्षोस्तु प्रजाः शृणु ॥ २५
तितिक्षुरभवद्राजा पूर्वस्यां दिशि भारत ।
उशद्रथो महाबाहुस्तस्य फेनः सुतोऽभवत् ॥ २६
फेनात्तु सुतपा जज्ञे जज्ञे सुतपसः सुतः ।
बलिर्मानुषयोनौ तु स राजा काञ्चनेषुधिः ॥ २७
महायोगी स तु बलिर्बभूव नृपतिः पुरा ।
पुत्रानुत्पादयामास पञ्च वंशकरान्भुवि ॥ २८
अङ्गः प्रथमतो जज्ञे वङ्गः सुह्मस्तथैव च ।
पुण्ड्रः कलिङ्गश्च तथा बालेयं क्षत्रमुच्यते ।
बालेया ब्राह्मणाश्चैव तस्य वंशकरा भुवि ॥ २९
बलेस्तु ब्रह्मणा दत्तो वरः प्रीतेन भारत ।
महायोगित्वमायुश्च कल्पस्य परिमाणतः ।
चतुरो नियतान्वर्णांस्त्वं च स्थापयितेति ह ॥ ३०
इत्युक्तो विभुना राजा बलिः शान्तिं परां ययौ ।
कालेन महता राजन्स्वं च स्थानमुपागमत् ॥ ३१
तेषां जनपदाः पञ्च वङ्गाङ्गाः सुह्मकास्तथा ।
कलिङ्गाः पुण्ड्रकाश्चैव प्रजास्त्वङ्गस्य मे शृणु ॥३२
अङ्गपुत्रो महानासीद्राजेन्द्रो दधिवाहनः ।
दधिवाहनपुत्रस्तु राजा दिविरथस्तथा ॥ ३३
पुत्रो दिविरथस्यासीच्छक्रतुल्यपराक्रमः ।
विद्वान्धर्मरथो नाम तस्य चित्ररथः सुतः ॥ ३४
तेन धर्मरथेनाथ तदा विष्णुपदे गिरौ ।
यजता सह शक्रेण सोमः पीतो महात्मना ॥ ३५
अथ चित्ररथस्यापि पुत्रो दशरथोऽभवत् ।
लोमपाद इति ख्यातो यस्य शान्ता सुताभवत् ॥३६
तस्य दाशरथिर्वीरश्चतुरङ्गो महायशाः ।
ऋष्यशृङ्गप्रभावेन जज्ञे कुलविवर्धनः ॥ ३७
चतुरङ्गस्य पुत्रस्तु पृथुलाक्ष इति स्मृतः ।
पृथुलाक्षसुतो राजा चम्पो नाम महायशाः ।
चम्पस्य तु पुरी चम्पा या पूर्वं मालिनी बभौ ॥
पूर्णभद्रप्रसादेन हर्यङ्गोऽस्य सुतोऽभवत् ।
ततो विभाण्डकस्तस्य वारणं शत्रुवारणम् ।
अवतारयामास महीं मन्त्रैर्वाहनमुत्तमम् ॥ ३९
हर्यङ्गस्य सुतः कर्णो विकर्णस्तस्य चात्मजः ।
तस्य पुत्रशतं त्वासीदङ्गानां कुलवर्धनम् ॥ ४०
एतेऽङ्गवंशजाः सर्वे राजानः कीर्तिता मया ।
सत्यव्रता महात्मानः प्रजावन्तो महारथाः ॥ ४१
ऋचेयोस्तु महाराज रौद्राश्वतनयस्य वै ।
शृणु वंशमनुप्रोक्तं यत्र जातोऽसि पार्थिव ॥ ४२
ऋचेयुतनयो राजन्मतिनारो महीपतिः ।
मतिनारसुताश्चासंस्त्रयः परमधार्मिकाः ॥ ४३
तंसुरोधोऽप्रतिरथः सुबाहुश्चैव धार्मिकः ।
सर्वे वेदव्रतस्नाता ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः ॥ ४४
इला नाम तु यस्यासीत्कन्या वै जनमेजय ।
ब्रह्मवादिन्यधित्री च तंसुस्तामध्यगच्छत ॥ ४५
तंसोः सुरौधो राजर्षिर्धर्मनेत्रो महायशाः ।
ब्रह्मवादी पराक्रान्तस्तस्य भार्योपदानवी ॥ ४६

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

उपदानवी सुतालँलेभे चतुरस्तान्सुरौघतः ।
दुःषन्तमथ सुःषन्तं प्रवीरमनघं तथा ॥ ४७
दुःषन्तस्य तु दायादो भरतो नाम वीर्यवान् ।
स सर्वदमनो नाम नागायुतबलो महान् ॥ ४८
चक्रवर्ती सुतो जज्ञे दुःषन्तस्य महायशाः ।
शकुन्तलायां भरतो यस्य नाम्ना स्थ भारताः ॥४९
भरतस्य विनष्टेषु तनयेषु महीपते ।
मातॄणां तात कोपेन यथा ते कथितं तदा ॥ ५०
बृहस्पतेराङ्गिरसः पुत्रो राजन्महामुनिः ।
अयाजयद्भरद्वाजो महद्भिः क्रतुभिर्विभुः ॥ ५१
पूर्वं तु वितथे तस्य कृते वै पुत्रजन्मनि ।
ततोऽथ वितथो नाम भरद्वाजात्सुतोऽभवत् ॥ ५२
स चापि वितथः पुत्राञ्जनयामास पञ्च वै ।
सुहोत्रं सुतहोतारं गयं गर्गं तथैव च ॥ ५३
कपिलं च महात्मानं सुतहोतुः सुतद्वयम् ।
काशिकश्च महासत्त्वस्तथा गृत्समतिः प्रभुः ॥ ५४
तथा गृत्समतेः पुत्रा ब्राह्मणाः क्षत्रिया विशः ।
काश्यस्य काशयो राजन्पुत्रो दीर्घतमास्तथा ॥ ५५
बभूव दीर्घतमसो विद्वान्धन्वंतरिः सुतः ।
धन्वंतरेस्तु तनयः केतुमानिति विश्रुतः ॥ ५६
अथ केतुमतः पुत्रो वीरो भीमरथः स्मृतः ।
दिवोदास इति ख्यातः सर्वरक्षःप्रणाशनः ॥ ५७
एतस्मिन्नेव काले तु पुरीं वाराणसीं नृपः ।
शून्यां निवेशयामास क्षेमको नाम राक्षसः ॥ ५८
शप्ता हि सा मतिमता निकुम्भेन महात्मना ।
शून्या वर्षसहस्रं वै भवित्रीति नरर्षभ ॥ ५९
तस्यां तु शप्तमात्रायां दिवोदासः प्रजेश्वरः ।
विषयान्ते पुरीं रम्यां गोमत्यां संन्यवेशयत् ॥ ६०
भद्रश्रेण्यस्य पुत्राणां शतमुत्तमधन्विनाम् ।
हत्वा निवेशयामास दिवोदासः प्रजेश्वरः ॥ ६१
दिवोदासस्य पुत्रस्तु वीरो राजा प्रतर्दनः ।
प्रतर्दनस्य पुत्रौ द्वौ वत्सो भार्गव एव च ॥ ६२
अलर्को राजपुत्रश्च राजा संनतिमान्भुवि ।
हेहयस्य तु दायाद्यं हृतवान्वै महीपतिः ॥ ६३
आजह्रे पितृदायाद्यं दिवोदासहृतं बलात् ।
भद्रश्रेण्यस्य पुत्रेण दुर्दमेन महात्मना ।
दिवोदासेन बालो हि घृणया स विसर्जितः ॥६४
अष्टारथो नाम नृपः सुतो भीमरथस्य वै ।
तेन पुत्रेषु बालेषु प्रहृतं तस्य भारत ।
वैरस्यान्तं महाराज क्षत्रियेण विधित्सता ॥ ६५
अलर्कः काशिराजस्तु ब्रह्मण्यः सत्यसंगरः ।
षष्टिं वर्षसहस्राणि षष्टिं वर्षशतानि च ॥ ६६
युवा रूपेण संपन्न आसीत्काशिकुलोद्वहः ।
लोपामुद्राप्रसादेन परमायुरवाप सः ॥ ६७
वयसोऽन्ते महाबाहुर्हत्वा क्षेमकराक्षसम् ।
रम्यां निवेशयामास पुरीं वाराणसीं नृपः ॥ ६८
अलर्कस्य तु दायादः क्षेमो नाम महायशाः ।
क्षेमस्य केतुमान्पुत्रो वर्षकेतुस्ततोऽभवत् ॥ ६९
वर्षकेतोस्तु दायादो विभुर्नाम प्रजेश्वरः ।
आनर्तस्तु विभो पुत्रः सुकुमारस्ततोऽभवत् ॥ ७०
सुकुमारस्य पुत्रस्तु सत्यकेतुर्महारथः ।
सुतोऽभवन्महातेजा राजा परमधार्मिकः ।
वत्सस्य वत्सभूमिस्तु भार्गभूमिस्तु भार्गवात् ॥७१
एते त्वङ्गिरसः पुत्रा जाता वंशेऽथ भार्गवे ।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च भरतर्षभ ॥ ७२
सुहोत्रस्य बृहत्पुत्रो बृहतस्तनयास्त्रयः ।
अजमीढो द्विमीढश्च पुरुमीढश्च वीर्यवान् ॥ ७३
अजमीढस्य पत्न्यस्तु तिस्रो वै यशसान्विताः ।
नीली च केशिनी चैव धूमिनी च वराङ्गना ॥७४
अजमीढस्य केशिन्यां जज्ञे जह्नुः प्रतापवान् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

य आजह्रे महासत्रं सर्वमेधं महामखम् ॥ ७५
पतिलोभेन यं गङ्गा विततेऽभिससार ह ।
नेच्छतः प्लावयामास तस्य गङ्गा च तत्सदः ॥७६
तया च प्लावितं दृष्ट्वा यज्ञवाटं समन्ततः ।
सौहोत्रिरब्रवीद्गङ्गां क्रुद्धो भरतसत्तम ॥ ७७
एष ते त्रिषु लोकेषु संक्षिप्यापः पिबाम्यहम् ।
अस्य गङ्गेऽवलेपस्य सद्यः फलमवाप्नुहि ॥ ७८
ततः पीतां महात्मानो गङ्गां दृष्ट्वा महर्षयः ।
उपनिन्युर्महाभागां दुहितृत्वाय जाह्नवीम् ॥ ७९
युवनाश्वस्य पुत्रीं तु कावेरीं जह्नुरावहत् ।
गङ्गाशापेन देहार्धं यस्याः पश्चान्नदीकृतम् ॥ ८०
जह्नोस्तु दयितः पुत्रो अजको नाम वीर्यवान् ।
अजकस्य तु दायादो बलाकाश्वो महीपतिः ॥ ८१
बभूव मृगयाशीलः कुशिकस्तस्य चात्मजः ।
पह्लवैः सह संवृद्धो राजा वनचरैः स ह ॥ ८२
कुशिकस्तु तपस्तेपे पुत्रमिन्द्रसमं प्रभुः ।
लभेयमिति तं शक्रस्त्रासादभ्येत्य जज्ञिवान् ॥ ८३
स गाधिरभवद्राजा मघवान्कौशिकः स्वयम् ।
विश्वामित्रस्तु गाधेयो राजा विश्वरथश्च ह ॥ ८४
विश्वजिद्विश्वकृच्चैव तथा सत्यवती नृप ।
ऋचीकाज्जमदग्निस्तु सत्यवत्यामजायत ॥ ८५
विश्वामित्रस्य तु सुता देवरातादयः स्मृताः ।
प्रख्याताश्त्रिषु लोकेषु तेषां नामानि मे शृणु ॥८६
देवश्रवाः कतिश्चैव यस्मात्कात्यायनाः स्मृताः ।
शालापतिर्हिरण्याक्षो रेणुर्यस्याथ रेणुका ॥ ८७
सांकृत्यो गालवो राजन्मौद्गल्यश्चेति विश्रुताः ।
तेषां ख्यातानि गोत्राणि कौशिकानां महात्मनाम् ॥
पाणिनो वभ्रवश्चैव धानंजय्यास्तथैव च ।
पार्थिवा देवराताश्च सालङ्कायनसौश्रवाः ॥ ८९
लोहित्या यमदूताश्च तथा कारीषयः स्मृताः ।
विश्रुताः कौशिका राजंस्तथान्ये सैन्धवायनाः ।
ऋष्यन्तरविवाह्याश्च कौशिका बहवः स्मृताः ॥९०
पौरवस्य महाराज ब्रह्मर्षेः कौशिकस्य च ।
संबन्धो ह्यस्य वंशेऽस्मिन्ब्रह्मक्षत्रस्य विश्रुतः ॥ ९१
विश्वामित्रात्मजानां तु शुनःशेपोऽग्रजः स्मृतः ।
भार्गवः कौशिकत्वं हि प्राप्तः स मुनिसत्तमः ॥९२
शबरादयश्च सप्तान्ये विश्वामित्रस्य वै सुताः ।
दृषद्वतीसुतश्चापि विश्वामित्रादथाष्टकः ॥ ९३
अष्टकस्य सुतो लौहिः प्रोक्तो जह्नुगणो मया ।
आजमीढोऽपरो वंशः श्रूयतां भरतर्षभ ॥ ९४
अजमीढात्तु नील्यां वै सुशान्तिरुदपद्यत ।
पुरुजातिः सुशान्तेस्तु बाह्याश्वः पुरुजातितः ॥ ९५
बाह्याश्वतनयाः पञ्च बभूवुरमरोपमाः ।
मुद्गलः सृञ्जयश्चैव राजा बृहदिषुस्तथा ॥ ९६
यवीनरश्च विक्रान्तः कृमिलाश्वश्च पञ्चमः ।
पञ्चेमे रक्षणायालं देशानामिति विश्रुताः ॥ ९७
पञ्चानां विद्धि पाञ्चालान्स्फीतान्पुण्यजनावृतान् ।
अलं संरक्षणे तेषां पाञ्चाला इति विश्रुताः ॥ ९८
मुद्गलस्य तु दायादो मौद्गल्यः सुमहायशाः ।
इन्द्रसेना यतो गर्भं वध्र्यश्वं प्रत्यपद्यत ॥ ९९
आसीत्पञ्चवनः पुत्रः सृञ्जयस्य महात्मनः ।
सुतः पञ्चवनस्यापि सोमदत्तो महीपतिः ॥ १००
सोमदत्तस्य दायादः सहदेवो महायशाः ।
सहदेवसुतश्चापि सोमको नाम पार्थिवः ॥ १०१
सोमकस्य सुतो जन्तुर्यस्य पुत्रशतं बभौ ।
तेषां यवीयान्पृषतो द्रुपदस्य पिता प्रभुः ॥ १०२
महिषी त्वजमीढस्य धूमिनी पुत्रगृद्धिनी ।
तृतीया तव पूर्वेषां जननी पृथिवीपते ॥ १०३
सा तु पुत्रार्थिनी देवी व्रतचर्यासमाहिता ।
तपो वर्षशतं तेपे स्त्रीभिः परमदुश्चरम् ॥ १०४

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

हुत्वाग्निं विधिवत्सा तु पवित्रमितभोजना ।
अग्निहोत्रकुशेष्वेव सुष्वाप जनमेजय ॥ १०५
धूमिन्या स तया देव्या अजमीढः समेयिवान् ।
ऋक्षं सा जनयामास धूमवर्णं सुदर्शनम् ॥ १०६
ऋक्षात्संवरणो जज्ञे कुरुः संवरणात्तथा ।
यः प्रयागादपक्रम्य कुरुक्षेत्रं चकार ह ॥ १०७
पुण्यं च रमणीयं च पुण्यकृद्भिर्निषेवितम् ।
तस्यान्ववायः सुमहान्यस्य नाम्ना स्थ कौरवाः ॥
कुरोश्च पुत्राश्चत्वारः सुधन्वा सुधनुस्तथा ।
परिक्षिच्च महाबाहुः प्रवरश्चारिमेजयः ॥ १०९
परीक्षितस्तु तनयो धार्मिको जनमेजयः ।
श्रुतसेनोग्रसेनौ च भीमसेनश्च नामतः ॥ ११०
जनमेजयस्य पुत्रौ तु सुरथो महिमांस्तथा ।
सुरथस्य तु विक्रान्तः पुत्रो जज्ञे विदूरथः ॥१११
विदूरथस्य दायाद ऋक्ष एव महारथः ।
द्वितीयः स बभौ राजा नाम्ना तेनैव संज्ञितः ॥
द्वावृक्षौ तव वंशेऽस्मिन्द्वावेव च परीक्षितौ ।
भीमसेनात्मजौ राजन्द्वावेव जनमेजयौ ॥ ११३
ऋक्षस्य तु द्वितीयस्य भीमसेनोऽभवत्सुतः ।
प्रतीपो भीमसेनस्य प्रतीपस्य तु शंतनुः ।
देवापिर्बाह्लिकश्चैव त्रय एव महारथाः ॥ ११४
शंतनोः प्रसवस्त्वेष यत्र जातोऽसि पार्थिव ।
बाह्लिकस्य तु राज्यं वै सप्तबाह्ल्यं विशां पते ॥
बाह्लिकस्य सुतश्चैव सोमदत्तो महायशाः ।
जज्ञिरे सोमदत्तात्तु भूरिर्भूरिश्रवाः शलः ॥ ११६
उपाध्यायस्तु देवानां देवापिरभवन्मुनिः ।
च्यवनस्य पुत्रः कृतक इष्टश्चासीन्महात्मनः ॥११७
शंतनुस्त्वभवद्राजा कौरवाणां धुरंधरः ॥ ११८
काली विचित्रवीर्यं तु जनयामास भारत ।
शंतनोर्दयितं पुत्रं धर्मात्मानमकल्मषम् ॥ ११९
कृष्णद्वैपायनश्चैव क्षेत्रे वैचित्रवीर्यके ।
धृतराष्ट्रं च पाण्डुं च विदुरं चाप्यजीजनत् ॥१२०
पाण्डोर्धनंजयः पुत्रः सौभद्रस्तस्य चात्मजः ।
अभिमन्योः परीक्षित्तु पिता तव जनेश्वर ॥ १२१
एष ते पौरवो वंशो यत्र जातोऽसि पार्थिव ।
तुर्वसोस्तु प्रवक्ष्यामि द्रुह्योश्चानोर्यदोस्तथा ॥१२२
तुर्वसोस्तु सुतो वह्निर्वह्नेर्गोभानुरात्मजः ।
गोभानोस्तु सुतो राजा त्रिशानुरपराजितः ॥ १२३
करंधमस्तु त्रैशानोर्मरुत्तस्तस्य चात्मजः ।
अन्यस्त्वाविक्षितो राजा मरुत्तः कथितस्तव ॥१२४
अनपत्योऽभवद्राजा यज्वा विपुलदक्षिणः ।
दुहिता संमता नाम तस्यासीत्पृथिवीपतेः ॥ १२५
दक्षिणार्थं हि सा दत्ता संवर्ताय महात्मने ।
दुःषन्तं पौरवं चापि लेभे पुत्रमकल्मषम् ॥ १२६
एवं ययातेः शापेन जरासंक्रमणे तदा ।
पौरवं तुर्वसोर्वंशः प्रविवेश नृपोत्तम ॥ १२७
दुःषन्तस्य तु दायादः शरुत्थामः प्रजेश्वरः ।
शरुत्थामादथाक्रीडश्चत्वारस्तस्य चात्मजाः ॥ १२८
पाण्ड्यश्च केरलश्चैव कोलश्चोलश्च पार्थिवः ।
तेषां जनपदाः स्फीताः पाण्ड्याश्चोलाश्च केरलाः ॥
द्रुह्योस्तु तनयो राजन्बभ्रुसेनश्च पार्थिवः ।
अङ्गारसेतुस्तत्पुत्रो मरुतां पतिरुच्यते ॥ १३०
यौवनाश्वेन समरे कृच्छ्रेण निहतो बली ।
युद्धं सुमहदासीद्धि मासान्परि चतुर्दश ॥ १३१
अङ्गारस्य तु दायादो गान्धारो नाम पार्थिवः ।
ख्यायते यस्य नाम्ना वै गान्धारविषयो महान् ।
गान्धारदेशजाश्चैव तुरगा वाजिनां वराः ॥ १३२
अनोस्तु पुत्रो धर्मोऽभूद्धृतस्तस्यात्मजोऽभवत् ।
घृतात्तु दुदुहो जज्ञे प्रचेतास्तस्य चात्मजः ।
प्रचेतसः सुचेतास्तु कीर्तिता ह्यनवो मया ॥१३३

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

बभूवुस्तु यदोः पुत्राः पञ्च देवसुतोपमाः ।
सहस्रदः पयोदश्च क्रोष्टा नीलोऽञ्जिकस्तथा ॥१३४
सहस्रदस्य दायादास्त्रयः परमधार्मिकाः ।
हेहयश्च हयश्चैव राजन्वेणुहयस्तथा ॥ १३५
हेहयस्याभवत्पुत्रो धर्मनेत्र इति श्रुतः ।
धर्मनेत्रस्य कान्तस्तु कान्तपुत्रास्ततोऽभवन् ॥१३६
कृतवीर्यः कृतौजाश्च कृतधन्वा तथैव च ।
कृताग्निश्च चतुर्थोऽभूत्कृतवीर्यात्तथार्जुनः ॥ १३७
यः स बाहुसहस्रेण सप्तद्वीपेश्वरोऽभवत् ।
जिगाय पृथिवीमेको रथेनादित्यवर्चसा ॥ १३८
स हि वर्षशतं तप्त्वा तपः परमदुश्चरम् ।
दत्तमाराधयामास कार्तवीर्योऽत्रिसंभवम् ॥ १३९
तस्मै दत्तो वरान्प्रादाच्चतुरो भूरितेजसः ।
पूर्वं बाहुसहस्रं तु प्रार्थितं परमं वरम् ॥ १४०
अधर्मे धीयमानस्य सद्भिः स्यान्मे निबर्हणम् ।
उग्रेण पृथिवीं जित्वा धर्मेणैवानुरञ्जनम् ॥ १४१
संग्रामान्सुबहूञ्जित्वा हत्वा चारीन्सहस्रशः ।
संग्रामे वर्तमानस्य वधं चाभ्यधिकाद्रणे ॥ १४२
तस्य बाहुसहस्रं तु युध्यतः किल भारत ।
योगाद्योगेश्वरस्याग्रे प्रादुर्भवति मायया ॥ १४३
तेनेयं पृथिवी कृत्स्ना सप्तद्वीपा सपत्तना ।
ससमुद्रा सनगरा उग्रेण विधिना जिता ॥ १४४
तेन सप्तसु द्वीपेषु सप्त यज्ञशतानि वै ।
प्राप्तानि विधिना राज्ञा श्रूयन्ते जनमेजय ॥ १४५
सर्वे यज्ञा महाबाहो तस्यासन्भूरिदक्षिणाः ।
सर्वे काञ्चनयूपाश्च सर्वे काञ्चनवेदयः ॥ १४६
सर्वे देवैर्महाराज विमानस्थैरलंकृताः ।
गन्धर्वैरप्सरोभिश्च नित्यमेवोपशोभिताः ॥ १४७
यस्य यज्ञे जगौ गाथा गन्धर्वो नारदस्तथा ।
वरीदासात्मजो विद्वान्महिम्ना तस्य विस्मितः ॥
न नूनं कार्तवीर्यस्य गतिं यास्यन्ति पार्थिवाः ।
यज्ञैर्दानैस्तपोभिर्वा विक्रमेण श्रुतेन वा ॥ १४९
स हि सप्तसु द्वीपेषु खड्गी चर्मी शरासनी ।
रथी द्वीपाननुचरन्योगी संदृश्यते नृभिः ॥ १५०
स भिक्षामददाद्वीरः सप्त द्वीपान्विभावसोः ।
यत्रापवस्तु तं क्रोधाच्छप्तवानर्जुनं विभुः ॥ १५१
यस्मान्न वर्जितमिदं वनं ते मम हेहय ।
तस्मात्ते दुष्करं कर्म कृतमन्यो हरिष्यति ।
अर्जुनो नाम कौरव्यः पाण्डवः कुन्तिनन्दनः ॥
छित्त्वा बाहुसहस्रं ते प्रमथ्य तरसा बली ।
तपस्वी ब्राह्मणश्च त्वां हनिष्यति स भार्गवः ॥१५३
अनष्टद्रव्यता यस्य बभूवामित्रकर्शन ।
प्रभावेण नरेन्द्रस्य प्रजा धर्मेण रक्षतः ॥ १५४
रामात्ततोऽस्य मृत्युर्वै तस्य शापान्महामुनेः ।
वरश्चैष हि कौरव्य स्वयमेव वृतः पुरा ॥ १५५
तस्य पुत्रशतस्यासन्पञ्च शेषा महात्मनः ।
कृतास्त्रा बलिनः शूरा धर्मात्मानो यशस्विनः ॥
शूरसेनश्च शूरश्च धृष्टोक्तः कृष्ण एव च ।
जयध्वजश्च नाम्नासीदावन्त्यो नृपतिर्महान् ।
कार्तवीर्यस्य तनया वीर्यवन्तो महारथाः ॥ १५७
जयध्वजस्य पुत्रस्तु तालजङ्घो महाबलः ।
तस्य पुत्राः शताख्यास्तु तालजङ्घा इति श्रुताः ॥
तेषां कुले महाराज हेहयानां महात्मनाम् ।
वीतिहोत्राः सुजाताश्च भोजाश्चावन्तयस्तथा ॥१५९
तौण्डिकेरा इति ख्यातास्तालजङ्घास्तथैव च ।
भारताश्च सुजाताश्च बहुत्वान्नानुकीर्तिताः ॥ १६०
वृषप्रभृतयो राजन्यादवाः पुण्यकर्मिणः ।
वृषो वंशधरस्तत्र तस्य पुत्रोऽभवन्मधुः ।
मधोः पुत्रशतं त्वासीद्वृषणस्तस्य वंशभाक् ॥ १६१
वृषणाद्वृष्णयः सर्वे मधोस्तु माधवाः स्मृताः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

यादवा यदुना चाग्रे निरुच्यन्ते च हेहयाः ॥ १६२
न तस्य वित्तनाशः स्यान्नष्टं प्रतिलभेच्च सः ।
कार्तवीर्यस्य यो जन्म कथयेदिह नित्यशः ॥ १६३
एते ययातिपुत्राणां पञ्च वंशा विशां पते ।
कीर्तिता लोकवीराणां ये लोकान्धारयन्ति वै ।
भूतानीव महाराज पञ्च स्थावरजंगमम् ॥ १६४
श्रुत्वा पञ्चविसर्गं तु राजा धर्मार्थकोविदः ।
वशी भवति पञ्चानामात्मजानां तथेश्वरः ॥ १६५
लभेत्पञ्च वरांश्चैष दुर्लभानिह लौकिकान् ।
आयुः कीर्तिं धनं पुत्रानैश्वर्यं भूय एव च ।
धारणाच्छ्रवणाच्चैव पञ्चवर्गस्य भारत ॥ १६६
क्रोष्टोस्तु शृणु राजेन्द्र वंशमुत्तमपूरुषम् ।
यदोर्वंशधरस्येह यज्वनः पुण्यकर्मणः ॥ १६७
क्रोष्टोर्हि वंशं श्रुत्वेमं सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
यस्यान्ववायजो विष्णुर्हरिर्वृष्णिकुलप्रभुः ॥ १६८

इति श्रीहरिवंशे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

२४

वैशंपायन उवाच ।

गान्धारी चैव माद्री च क्रोष्टोर्भार्ये बभूवतुः ।
गान्धारी जनयामास अनमित्रं महाबलम् ।
माद्री युधाजितं पुत्रं ततो वै देवमीढुषम् ॥ १
तेषां वंशस्त्रिधा भूतो वृष्णीनां कुलवर्धनः ॥ २
माद्र्याः पुत्रौ तु जज्ञाते सुतौ वृष्ण्यन्धकावुभौ ।
जज्ञाते तनयौ वृष्णेः श्वफल्कश्चित्रकस्तथा ॥ ३
श्वफल्कस्तु महाराज धर्मात्मा यत्र वर्तते ।
नास्ति व्याधिभयं तत्र नावर्षभयमप्युत ॥ ४
कदाचित्काशिराजस्य विभोर्भरतसत्तम ।
त्रीणि वर्षाणि विषये नावर्षत्पाकशासनः ॥ ५
स तत्र वासयामास श्वफल्कं परमार्चितम् ।
श्वफल्कपरिवर्ते च ववर्ष हरिवाहनः ॥ ६
श्वफल्कः काशिराजस्य सुतां भार्यामविन्दत ।
गांदिनीं नाम सा गां तु ददौ विप्रेषु नित्यशः ॥ ७
दाता यज्वा च धीरश्च श्रुतवानतिथिप्रियः ।
अक्रूरः सुषुवे तस्माच्छ्वफल्काद्भूरिदक्षिणः ॥ ८
उपमद्रुस्तथा मद्रुर्मृदरश्चारिमेजयः ।
अरिक्षेपस्तथोपेक्षः शत्रुघ्नोऽथारिमर्दनः ॥ ९
चर्मभृद्युधिवर्मा च गृध्रभोजास्तथान्तकः ।
आवाहप्रतिवाहौ च सुन्दरा च वराङ्गना ॥ १०
अक्रूरेणौग्रसेन्यां तु सुगात्र्यां कुरुनन्दन ।
प्रसेनश्चोपदेवश्च जज्ञाते देववर्चसौ ॥ ११
चित्रकस्याभवन्पुत्राः पृथुर्विपृथुरेव च ।
अश्वग्रीवोऽश्वबाहुश्च सुपार्श्वकगवेषणौ ॥ १२
अरिष्टनेमिरश्वश्च सुधर्मा धर्मभृत्तथा ।
सुबाहुर्बहुबाहुश्च श्रविष्ठाश्रवणे स्त्रियौ ॥ १३
अश्मक्यां जनयामास शूरं वै देवमीढुषम् ।
महिष्यां जज्ञिरे शूराद्भोज्यायां पुरुषा दश ॥ १४
वसुदेवो महाबाहुः पूर्वमानकदुंदुभिः ।
जज्ञे यस्य प्रसूतस्य दुंदुभ्यः प्राणदन्दिवि ॥ १५
आनकानां च संह्रादः सुमहानभवद्दिवि ।
पपात पुष्पवर्षं च शूरस्य भवने महत् ॥ १६
मनुष्यलोके कृत्स्नेऽपि रूपे नास्ति समो भुवि ।
यस्यासीत्पुरुषाग्र्यस्य कान्तिश्चन्द्रमसो यथा ॥ १७
देवभागस्ततो जज्ञे ततो देवश्रवाः पुनः ।
अनाधृष्टिः कनवको वत्सवानथ गृञ्जिमः ॥ १८
श्यामः शमीको गण्डूषः पञ्च चास्य वराङ्गनाः ।
पृथुकीर्तिः पृथा चैव श्रुतदेवा श्रुतश्रवाः ।
राजाधिदेवी च तथा पञ्चैता वीरमातरः ॥ १९
कुन्त्यस्य श्रुतदेवायामगृह्णुः सुषुवे नृपः ।
श्रुतश्रवायां चैद्यस्तु शिशुपालो महाबलः ॥ २०

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

हिरण्यकशिपुर्योऽसौ दैत्यराजोऽभवत्पुरा ।
पृथुकीर्त्यां तु संजज्ञे तनयो वृद्धशर्मणः ॥ २१
करूषाधिपतेर्वीरो दन्तवक्त्रो महाबलः ।
पृथां दुहितरं चक्रे कौन्त्यस्तां पाण्डुरावहत् ॥ २२
यस्यां स धर्मविद्राजा धर्माज्जज्ञे युधिष्ठिरः ।
भीमसेनस्तथा वातादिन्द्राच्चैव धनंजयः ।
लोकेऽप्रतिरथो वीरः शक्रतुल्यपराक्रमः ॥ २३
अनमित्राच्छिनिर्जज्ञे कनिष्ठाद्वृष्णिनन्दनात् ।
शैनेयः सत्यकस्तस्माद्युयुधानस्तु सात्यकिः ॥ २४
उद्धवो देवभागस्य महाभागः सुतोऽभवत् ।
पण्डितानां परं प्राहुर्देवश्रवसमुद्धवम् ॥ २५
अश्मक्यलभतापत्यमनाधृष्टिं यशस्विनम् ।
निकृत्तशत्रुं शत्रुघ्नं श्रुतदेवा व्यजायत ॥ २६
श्रुतदेवाप्रजातस्तु नैषादिर्यः परिश्रुतः ।
एकलव्यो महाराज निषादैः परिवर्धितः ॥ २७
वत्सावते त्वपुत्राय वसुदेवः प्रतापवान् ।
अद्भिर्ददौ सुतं वीरं शौरिः कौशिकमौरसम् ॥२८
गण्डूषाय त्वपुत्राय विष्वक्सेनो ददौ सुतम् ।
चारुदेष्णं सुचारुं च पञ्चालं कृतलक्षणम् ॥ २९
असंग्रामेण यो वीरो नावर्तत कदाचन ।
रौक्मिणेयो महाबाहुः कनीयान्भरतर्षभ ॥ ३०
वायसानां सहस्राणि यं यान्तं पृष्ठतोऽन्वयुः ।
चारूनद्योपयोक्ष्यामश्चारुदेष्णहतानिति ॥ ३१
तत्रिजस्तत्रिपालश्च सुतौ कनवकस्य तु ।
वीरश्चाश्वहनुश्चैव वीरौ तावथ गृञ्जिमौ ॥ ३२
श्यामपुत्रः सुमित्रस्तु शमीको राज्यमावहत् ।
अजातशत्रुः शत्रूणां जज्ञे तस्य विनाशनः ॥ ३३
वसुदेवस्य तु सुतान्कीर्तयिष्यामि तान्शृणु ॥३४
वृष्णेस्त्रिविधमेतं तु बहुशाखं महोजसम् ।
धारयन्विपुलं वंशं नानर्थैरिह युज्यते ॥ ३५

इति श्रीहरिवंशे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

२५

वैशंपायन उवाच ।

पौरवी रोहिणी नाम बाह्लिकस्यात्मजा नृप ।
ज्येष्ठा पत्नी महाराज दयितानकदुंदुभेः ॥ १
लेभे ज्येष्ठं सुतं रामं सारणं शठमेव च ।
दुर्दमं दमनं श्वभ्रं पिण्डारककुशीनरौ ॥ २
चित्रां नाम कुमारीं च रोहिणीतनया नव ।
चित्रा सुभद्रेति पुनर्विख्याता कुरुनन्दन ॥ ३
वसुदेवाच्च देवक्यां जज्ञे शौरिर्महायशाः ।
रामाच्च निशठो जज्ञे रेवत्यां दयितः सुतः ॥ ४
सुभद्रायां रथी पार्थादभिमन्युरजायत ।
अक्रूरात्काशिकन्यायां सत्यकेतुरजायत ॥ ५
वसुदेवस्य भार्यासु महाभागासु सप्तसु ।
ये पुत्रा जज्ञिरे शूरा नामतस्तान्निबोध मे ॥ ६
भोजश्च विजयश्चैव शान्तिदेवासुतावुभौ ।
वृकदेवः सुनामायां गदश्चास्याः सुतावुभौ ।
अगावहं महात्मानं वृकदेवी व्यजायत ॥ ७
कन्या त्रिगर्तराजस्य भर्ता वै शिशिरायणः ।
जिज्ञासां पौरुषे चक्रे न चस्कन्देऽथ पौरुषम् ॥ ८
कृष्णायससमप्रख्यो वर्षे द्वादशमे तदा ।
मिथ्याभिशप्तो गार्ग्यस्तु मन्युनाभिसमीरितः ।
गोपकन्यामुपादाय मैथुनायोपचक्रमे ॥ ९
गोपाली त्वप्सरास्तस्य गोपस्त्रीवेषधारिणी ।
धारयामास गार्ग्यस्य गर्भं दुर्धरमच्युतम् ॥ १०
मानुष्यां गार्ग्यभार्यायां नियोगाच्छूलपाणिनः ।
स कालयवनो नाम जज्ञे राजा महाबलः ।
वृषपूर्वार्धकायास्तमवहन्वाजिनो रणे ॥ ११

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

अपुत्रस्य स राज्ञस्तु ववृधेऽन्तःपुरे शिशुः ।
यवनस्य महाराज स कालयवनोऽभवत् ॥ १२
स युद्धकामो नृपतिः पर्यपृच्छद्द्विजोत्तमान् ।
वृष्ण्यन्धककुलं तस्य नारदोऽकथयद्विभुः ॥ १३
अक्षौहिण्या तु सैन्यस्य मथुरामभ्ययात्तदा ।
दूतं च प्रेषयामास वृष्ण्यन्धकनिवेशने ॥ १४
ततो वृष्ण्यन्धकाः कृष्णं पुरस्कृत्य महामतिम् ।
समेता मन्त्रयामासुर्जरासंधभयेन च ॥ १५
कृत्वा च निश्चयं सर्वे पलायनमरोचयन् ।
विहाय मथुरां रम्यां मानयन्तः पिनाकिनम् ।
कुशस्थलीं द्वारवतीं निवेशयितुमीप्सवः ॥ १६
इति कृष्णस्य जन्मेदं यः शुचिर्नियतेन्द्रियः ।
पर्वसु श्रावयेद्विद्वान्निर्ऋणः स सुखी भवेत् ॥१७

इति श्रीहरिवंशे पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥ २५ ॥

२६

वैशंपायन उवाच ।

क्रोष्टोरेवाभवत्पुत्रो वृजिनीवान्महायशाः ।
वार्जिनीवतमिच्छन्ति स्वाहिं स्वाहाकृतां वरम् ॥ १
स्वाहिपुत्रोऽभवद्राजा रुषद्गुर्वदतां वरः ।
महाक्रतुभिरीजे यो विविधैराप्तदक्षिणैः ॥ २
शतप्रसूतिमिच्छन्वै रुषद्गुः सोऽभ्यमात्मजम् ।
चित्रैश्चित्ररथस्तस्य पुत्रः कर्मभिरन्वितः ॥ ३
आसीच्चित्ररथिर्वीरो यज्वा विपुलदक्षिणः ।
शशबिन्दुः परं वृत्तं राजर्षीणामनुष्ठितः ॥ ४
पृथुश्रवाः पृथुयशा राजासीच्छशबिन्दुजः ।
शंसन्ति च पुराणज्ञाः पार्थश्रवसमन्तरम् ॥ ५
अन्तरस्य सुयज्ञस्तु सुयज्ञतनयोऽभवत् ।
उशतो यज्ञमखिलं स्वधर्ममुशतां वरः ॥ ६
शिनेयुरभवत्पुत्र उशतः शत्रुतापनः ।
मरुत्तस्तस्य तनयो राजर्षिरभवन्नृपः ॥ ७
मरुत्तोऽलभत ज्येष्ठं सुतं कम्बलबर्हिषम् ।
चचार परमं धर्ममसर्वात्प्रेत्यभावविद् ॥ ८
शतप्रसूतिमिच्छन्वै सुतं कम्बलबर्हिषः ।
बभूव रुक्मकवचः शतप्रसवतः सुतः ॥ ९
निहत्य रुक्मकवचः शतं कवचिनां रणे ।
धन्विनां निशितैर्बाणैरवाप श्रियमुत्तमाम् ॥ १०
जज्ञे च रुक्मकवचात्पराजित्परवीरहा ।
जज्ञिरे पञ्च पुत्रास्तु महावीर्याः पराजितः ।
रुक्मेषुः पृथुरुक्मश्च ज्यामघः पालितो हरिः ॥११
पालितं च हरिं चैव विदेहेभ्यः पिता ददौ ।
रुक्मेषुरभवद्राजा पृथुरुक्मश्च संश्रितः ।
ताभ्यां प्रव्राजितो राज्याज्ज्यामघोऽवसदाश्रमे ॥१२
प्रशान्तः स वनस्थस्तु ब्राह्मणेनावबोधितः ।
जगाम रथमास्थाय देशमन्यं ध्वजी रथी ॥ १३
नर्मदाकूलमेकाकी नर्मदां मृत्तिकावतीम् ।
ऋक्षवन्तं गिरिं जित्वा शुक्तिमत्यामुवास सः ॥१४
ज्यामघस्याभवद्भार्या चैत्रा परिणता सती ।
अपुत्रोऽपि च राजा स नान्यां भार्यामविन्दत ॥
तस्यासीद्विजयो युद्धे तत्र कन्यामवाप सः ।
भार्यामुवाच संत्रासात्स्नुषेति स नरेश्वरः ॥ १६
एतच्छ्रुत्वाब्रवीदेनं कस्य चेयं स्नुषेति वै ।
यस्ते जनिष्यते पुत्रस्तस्य भार्येति जातभीः ॥ १७
उग्रेण तपसा तस्याः कन्यायाः सा व्यजायत ।
पुत्र्यां विदर्भं सुभगा चैत्रा परिणता सती ॥ १८
राजपुत्र्यां तु विद्वांसौ स्नुषायां क्रथकैशिकौ ।
पश्चाद्विदर्भोऽजनयच्छूरौ रणविशारदौ ॥ १९
भीमो विदर्भस्य सुतः कुन्तिस्तस्यात्मजोऽभवत् ।
कुन्तेर्धृष्टः सुतो जज्ञे रणधृष्टः प्रतापवान् ॥ २०
धृष्टस्य जज्ञिरे शूरास्त्रयः परमधार्मिकाः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

आवन्तश्च दशार्हश्च बली विष्णुहरश्च यः ॥ २१
दशार्हस्य सुतो व्योमा विद्वाञ्जीमूत उच्यते ।
जीमूतपुत्रो वृकतिस्तस्य भीमरथः सुतः ॥ २२
अथ भीमरथस्यासीत्पुत्रो नवरथस्तथा ।
तस्य चासीद्दशरथः शकुनिस्तस्य चात्मजः ॥ २३
तस्मात्करम्भः कारम्भिर्देवरातोऽभवन्नृपः ।
देवक्षत्रोऽभवत्तस्य दैवक्षत्रिर्महात्मनः ॥ २४
देवगर्भसमो जज्ञे देवक्षत्रस्य नन्दनः ।
मधूनां वंशकृद्राजा मधुर्मधुरवागपि ॥ २५
मधोर्जज्ञे तु वैदर्भ्यां पुरुत्वान्पुरुषोत्तमः ।
माता जज्ञेऽथ वैदर्भ्यां भद्रवत्यां कुरूद्वह ॥ २६
ऐक्ष्वाकी चाभवद्भार्या मातुस्तस्यामजायत ।
सर्वसत्त्वगुणोपेतः सात्वतां कीर्तिवर्धनः ॥ २७
इमां विसृष्टिं विज्ञाय ज्यामघस्य महात्मनः ।
युज्यते परया प्रीत्या प्रजावांश्च भवत्युत ॥ २८

इति श्रीहरिवंशे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

२७

वैशंपायन उवाच ।

सत्वतः सत्त्वसंपन्नान्कौसल्या सुषुवे सुतान् ।
भजिनं भजमानं च दिव्यं देवावृधं नृपम् ॥ १
अन्धकं च महाबाहुं वृष्णिं च यदुनन्दनम् ।
तेषां विसर्गाश्चत्वारो विस्तरेणेह ताञ्शृणु ॥ २
भजमानस्य सृञ्जय्यौ बाह्यका चोपबाह्यका ।
आस्तां भार्ये तयोस्तस्माज्जज्ञिरे बहवः सुताः ॥ ३
निमिश्च क्रमणश्चैव विष्णुः शूरः पुरंजयः ।
एते बाह्यकसृञ्जय्यां भजमानाद्विजज्ञिरे ॥ ४
अयुताजित्सहस्राजिच्छताजिच्चाथ दाशकः ।
उपबाह्यकसृञ्जय्यां भजमानाद्विजज्ञिरे ॥ ५
यज्वा देवावृधो राजा चचार विपुलं तपः ।
पुत्रः सर्वगुणोपेतो मम स्यादिति निश्चितः ॥ ६
संयुज्यात्मानमेवं स पर्णाशाया जलं स्पृशन् ।
सदोपस्पृशतस्तस्य चकार प्रियमापगा ॥ ७
चिन्तयाभिपरीता सा जगामैकविनिश्चयम् ।
कल्याणत्वान्नरपतेस्तस्य सा निम्नगोत्तमा ॥ ८
नाध्यगच्छत तां नारीं यस्यामेवंविधः सुतः ।
जायेत्तस्मात्स्वयं हन्त भवाम्यस्य सहव्रता ॥ ९
अथ भूत्वा कुमारी सा बिभ्रती परमं वपुः ।
वरयामास नृपतिं तामियेष च स प्रभुः ॥ १०
अथ सा दशमे मासि सुषुवे सरितां वरा ।
पुत्रं सर्वगुणोपेतं बभ्रुं देवावृधान्नृपात् ॥ ११
अनुवंशे पुराणज्ञा गायन्तीति परिश्रुतम् ।
गुणान्देवावृधस्याथ कीर्तयन्तो महात्मनः ॥ १२
यथैवाग्रे श्रुतं दूरादपश्याम तथान्तिकात् ।
बभ्रुः श्रेष्ठो मनुष्याणां देवैर्देवावृधः समः ॥ १३
षष्टिश्च षट् च पुरुषाः सहस्राणि च सप्त च ।
एतेऽमृतत्वं संप्राप्ता बभ्रोर्देवावृधादिति ॥ १४
यज्वा दानपतिर्धीमान्ब्रह्मण्यः सुदृढायुधः ।
तस्यान्ववायः सुमहान्भोजा ये मार्तिकावताः ॥१५
अन्धकात्काश्यदुहिता चतुरोऽलभतात्मजान् ।
कुकुरं भजमानं च शमिं कम्बलबर्हिषम् ॥ १६
कुकुरस्य सुतो धृष्णुर्धृष्णोस्तु तनयस्तथा ।
कपोतरोमा तस्याथ तैत्तिरिस्तनयोऽभवत् ।
जज्ञे पुनर्वसुस्तस्मादभिजित्तु पुनर्वसोः ॥ १७
तस्य वै पुत्रमिथुनं बभूवाभिजितः किल ।
आहुकश्चाहुकी चैव ख्यातौ ख्यातिमतां वरौ ॥१८
इमाश्चोदाहरन्त्यत्र गाथाः प्रति तमाहुकम् ॥ १९
श्वेतेन परिवारेण किशोरप्रतिमो महान् ।
अशीतिचर्मणा युक्तो नाहुकः प्रथमं व्रजेत् ॥ २०
नापुत्रवान्नाशतदो नासहस्रशतायुधः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

नाशुद्धकर्मा नायज्वा यो भोजमभितो व्रजेत् ॥२१
पूर्वस्यां दिशि नागानां भोजस्येत्यनुमोदनम् ।
रूप्यकाञ्चनकक्ष्याणां सहस्राणि दशापि च ॥ २२
तावन्त्येव सहस्राणि उत्तरस्यां तथा दिशि ।
आ भूमिपालान्भोजान्स्वानतिष्ठन्किंकिणीकिनः ॥
आहुकीं चाप्यवन्तिभ्यः स्वसारं ददुरन्धकाः ॥२४
आहुकस्य तु काश्यायां द्वौ पुत्रौ संबभूवतुः ।
देवकश्चोग्रसेनश्च देवगर्भसमावुभौ ॥ २५
देवकस्याभवन्पुत्राश्चत्वारस्त्रिदशोपमाः ।
देववानुपदेवश्च सुदेवो देवरक्षितः ।
कुमार्यः सप्त चाप्यासन्वसुदेवाय ता ददौ ॥ २६
देवकी शान्तिदेवा च सुदेवा देवरक्षिता ।
वृकदेव्युपदेवी च सुनाम्नी चैव सप्तमी ॥ २७
नवोग्रसेनस्य सुतास्तेषां कंसस्तु पूर्वजः ।
न्यग्रोधश्च सुनामा च कङ्कुशङ्कुसुभूमयः ।
राष्ट्रपालोऽथ सुतनुरनाधृष्टिश्च पुष्टिमान् ॥ २८
एषां स्वसारः पञ्चासन्कंसा कंसवती तथा ।
सुतनू राष्ट्रपाली च कङ्का चैव वराङ्गना ॥ २९
उग्रसेनः सहापत्यो व्याख्यातः कुकुरोद्भवः ॥ ३०
कुकुराणामिमं वंशं धारयन्नमितौजसाम् ।
आत्मनो विपुलं वंशं प्रजावानाप्नुते नरः ॥ ३१

इति श्रीहरिवंशे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

२८

वैशंपायन उवाच ।

भजमानस्य पुत्रोऽथ रथमुख्यो विदूरथः ।
राजाधिदेवः शूरस्तु विदूरथसुतोऽभवत् ॥ १
राजाधिदेवस्य सुता जज्ञिरे वीर्यवत्तराः ।
दत्तातिदत्तौ बलिनौ शोणाश्वः श्वेतवाहनः ॥ २
शमी च दण्डशर्मा च दत्तशत्रुश्च शत्रुजित् ।
श्रवणा च श्रविष्ठा च स्वसारौ संबभूवतुः ॥ ३
शमीपुत्रः प्रतिक्षत्रः प्रतिक्षत्रस्य चात्मजः ।
स्वयंभोजः स्वयंभोजाद्धृदिकः संबभूव ह ॥ ४
तस्य पुत्रा बभूवुर्हि सर्वे भीमपराक्रमाः ।
कृतवर्माग्रजस्तेषां शतधन्वा तु मध्यमः ॥ ५
देवान्तश्च नरान्तश्च भिषग्वैतरणश्च यः ।
सुदान्तश्चाधिदान्तश्च कीनाशो दामदम्भकौ ॥ ६
देवान्तस्याभवत्पुत्रो विद्वान्कम्बलबर्हिषः ।
असमौजास्तथा वीरो नासमौजाश्च तावुभौ ॥ ७
अजातपुत्राय सुतान्प्रददावसमौजसे ।
सुदंष्ट्रं च सुचारुं च कृष्णमित्यन्धकाः स्मृताः ॥ ८
गान्धारी चैव माद्री च क्रोष्टोर्भार्ये बभूवतुः ।
गान्धारी जनयामास सुमित्रं मित्रनन्दनम् ॥ ९
माद्री युधाजितं पुत्रं ततो वै देवमीढुषम् ।
अनमित्रममित्राणां जेतारं च महाबलम् ॥ १०
अनमित्रसुतो निघ्नो निघ्नस्य द्वौ बभूवतुः ।
प्रसेनश्चाथ सत्राजिच्छत्रुसेनाजितावुभौ ॥ ११
प्रसेनो द्वारवत्यां तु निविशन्त्यां महामणिम् ।
दिव्यं स्यमन्तकं नाम समुद्रादुपलब्धवान् ॥ १२
स मणिः स्यन्दते रुक्मं वृष्ण्यन्धकनिवेशने ।
कालवर्षी च पर्जन्यो न च व्याधिभयं भवेत् ॥
लिप्सांचक्रे प्रसेनात्तु मणिरत्नं स्यमन्तकम् ।
गोविन्दो न च तं लेभे शक्तोऽपि न जहार सः ॥
कदाचिन्मृगयां यातः प्रसेनस्तेन भूषितः ।
स्यमन्तककृते सिंहाद्वधं प्राप वनेचरात् ॥ १५
अथ सिंहं प्रधावन्तमृक्षराजो महाबलः ।
निहत्य मणिरत्नं तमादाय बिलमाविशत् ॥ १६
ततो वृष्ण्यन्धकाः कृष्णं प्रसेनवधकारणात् ।
प्रार्थनां तां मणेर्बुध्वा सर्व एव शशङ्किरे ॥ १७
स शङ्क्यमानो धर्मात्मा नकारी तस्य कर्मणः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

आहरिष्ये मणिमिति प्रतिज्ञाय वनं ययौ ॥ १८
प्रसेनस्य पदं गृह्य पुरुषैराप्तकारिभिः ।
ऋक्षवन्तं गिरिवरं विन्ध्यं च गिरिमुत्तमम् ॥ १९
अन्वेषयन्परिश्रान्तः स ददर्श महामनाः ।
साश्वं हतं प्रसेनं तु नाविन्दच्चैव तं मणिम् ॥ २०
अथ सिंहः प्रसेनस्य शरीरस्याविदूरतः ।
ऋक्षेण निहतो दृष्टः पादैर्ऋक्षस्य सूचितः ॥ २१
पादैस्तैरन्वियायाथ गुहामृक्षस्य माधवः ।
महत्यृक्षबिले वाणीं शुश्राव प्रमदेरिताम् ॥ २२
धात्र्या कुमारमादाय सुतं जाम्बवतो नृप ।
क्रीडापयन्त्या मणिना मा रोदीरित्यथेरिताम् ॥ २३

धात्र्युवाच ।

सिंहः प्रसेनमवधीत्सिंहो जाम्बवता हतः ।
सुकुमारक मा रोदीस्तव ह्येष स्यमन्तकः ॥ २४
व्यक्तीकृतश्च शब्दः स तूर्णं चापि ययौ बिलम् ।
शार्ङ्गधन्वा बिलस्थं तु जाम्बवन्तं ददर्श ह ॥ २५
युयुधे वासुदेवस्तु बिले जाम्बवता सह ।
बाहुभ्यामेव गोविन्दो दिवसानेकविंशतिम् ॥ २६
प्रविष्टे तु बिलं कृष्णे वसुदेवपुरःसराः ।
पुनर्द्वारवतीमेत्य हतं कृष्णं न्यवेदयन् ॥ २७
वासुदेवस्तु निर्जित्य जाम्बवन्तं महाबलम् ।
लेभे जाम्बवतीं कन्यामृक्षराजस्य संमताम् ॥ २८
मणिं स्यमन्तकं चैव जग्राहात्मविशुद्धये ।
अनुनीयर्क्षराजानं निर्ययौ च तदा बिलात् ॥ २९
एवं स मणिमाहृत्य विशोध्यात्मानमच्युतः ।
ददौ सत्राजिते तं वै सर्वसात्वतसंसदि ॥ ३०
एवं मिथ्याभिशस्तेन कृष्णेनामित्रघातिना ।
आत्मा विशोधितः पापाद्विनिर्जित्य स्यमन्तकम् ॥
सत्राजितो दश त्वासन्भार्यास्तासां शतं सुताः ।
ख्यातिमन्तस्त्रयस्तेषां भङ्गकारस्तु पूर्वजः ॥ ३२
वीरो वातपतिश्चैव उपस्वावांस्तथैव च ।
कुमार्यश्चापि तिस्रो वै दिक्षु ख्याता नराधिप ॥ ३३
सत्यभामोत्तमा स्त्रीणां व्रतिनी च दृढव्रता ।
तथा पद्मावती चैव भार्याः कृष्णस्य ता ददौ ॥ ३४
सभाक्षो भङ्गकारात्तु नारेयश्च नरोत्तमौ ।
जज्ञाते गुणसंपन्नौ विश्रुतौ गुणसंपदा ॥ ३५
मधोः पुत्रस्य जज्ञेऽथ पृश्निः पुत्रो युधाजितः ।
जज्ञाते तनयौ पृश्नेः श्वफल्कश्चित्रकस्तथा ॥ ३६
श्वफल्कः काशिराजस्य सुतां भार्यामविन्दत ।
गांदीं तस्यास्तु गांदीत्वं सदा गाः प्रददौ हि सा ॥
तस्यां जज्ञे तदा वीरः श्रुतवानिति भारत ।
अक्रूरोऽथ महाभागो यज्वा विपुलदक्षिणः ३८
उपासङ्गस्तथा मद्रुर्मृदुरश्चारिमर्दनः ।
गिरिक्षिपस्तथोपेक्षः शत्रुहा चारिमेजयः ॥ ३९
चर्मभृच्चारिवर्मा च गृध्रमोजा नरस्तथा ।
आवाहप्रतिवाहौ च सुन्दरा च वराङ्गना ॥ ४०
विश्रुता साम्बमहिषी कन्या चास्य वसुंधरा ।
रूपयौवनसंपन्ना सर्वसत्त्वमनोहरा ॥ ४१
अक्रूरेणोग्रसेन्यां तु सुगात्र्यां कुरुनन्दन ।
सुदेवश्चोपदेवश्च जज्ञाते देववर्चसौ ॥ ४२
चित्रकस्याभवन्पुत्राः पृथुर्विपृथुरेव च ।
अश्वसेनोऽश्वबाहुश्च सुपार्श्वकगवेषणौ ॥ ४३
अरिष्टनेमेस्तु सुता धर्मो धर्मभृदेव च ।
सुबाहुर्बहुबाहुश्च श्रविष्ठाश्रवणे स्त्रियौ ॥ ४४
इमां मिथ्याभिशस्तिं यः कृष्णस्य समुदाहृताम् ।
वेद मिथ्याभिशापास्तं न स्पृशन्ति कदाचन ॥ ४५

इति श्रीहरिवंशे अष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २८ ॥

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

२९

वैशंपायन उवाच ।

यत्तत्सत्राजिते कृष्णो मणिरत्नं स्यमन्तकम् ।
अदात्तद्धारयद्भुर्भोजेन शतधन्वना ॥ १
सदा हि प्रार्थयामास सत्यभामामनिन्दिताम् ।
अक्रूरोऽन्तरमन्विच्छन्मणिं चैव स्यमन्तकम् ॥ २
सत्राजितं ततो हत्वा शतधन्वा महाबलः ।
रात्रौ तं मणिमादाय ततोऽक्रूराय दत्तवान् ॥ ३
अक्रूरस्तु तदा रत्नमादाय भरतर्षभ ।
समयं कारयांचक्रे नावेद्योऽहं त्वयाच्युते ॥ ४
वयमभ्युपपत्स्यामः कृष्णेन त्वां प्रधर्षितम् ।
ममाद्य द्वारका सर्वा वशे तिष्ठत्यसंशयम् ॥ ५
हते पितरि दुःखार्ता सत्यभामा यशस्विनी ।
प्रययौ रथमारुह्य नगरं वारणावतम् ॥ ६
सत्यभामा तु तद्वृत्तं भोजस्य शतधन्वनः ।
भर्तुर्निवेद्य दुःखार्ता पार्श्वस्थाश्रूण्यवर्तयत् ॥ ७
पाण्डवानां तु दग्धानां हरिः कृत्वोदकं तदा ।
कुल्यार्थे च स भ्रातॄणां न्ययोजयत सात्यकिम् ॥८
ततस्त्वरितमागम्य द्वारकां मधुसूदनः ।
पूर्वजं हलिनं श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ९
हतः प्रसेनः सिंहेन सत्राजिच्छतधन्वना ।
स्यमन्तकः स मद्रामी तस्य प्रभुरहं विभो ॥ १०
तदारोह रथं शीघ्रं भोजं हत्वा महाबलम् ।
स्यमन्तको महाबाहो सह नौ स भविष्यति ॥११
ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं भोजकृष्णयोः ।
शतधन्वा ततोऽक्रूरमवैक्षत्सर्वतोदिशम् ॥ १२
अनाप्तौ च वधार्हौ च कृत्वा भोजजनार्दनौ ।
शक्तोऽपि शाठ्याद्धार्दिक्यं नाक्रूरोऽभ्युपपद्यत ॥१३
अपयाने ततो बुद्धिं भोजश्चक्रे भयार्दितः ।
योजनानां शतं साग्रं हयया प्रत्यपद्यत ॥ १४
विख्याता हृदया नाम शतयोजनगामिनी ।
भोजस्य वडवा राजन्यया कृष्णमयोधयत् ॥ १५
क्षीणां जवेन हृदयामध्वनः शतयोजने ।
दृष्ट्वा रथस्य स्वां वृद्धिं शतधन्वानमार्दयत् ॥ १६
ततस्तस्या हयायास्तु श्रमात्स्वेदाच्च भारत ।
खमुत्पेतुरथः प्राणाः कृष्णो राममथाब्रवीत् ॥ १७
तिष्ठस्वेह महाबाहो दृष्टदोषा हया मया ।
पद्भ्यां गत्वा हरिष्यामि मणिरत्नं स्यमन्तकम् ॥
पद्भ्यामेव ततो गत्वा शतधन्वानमच्युतः ।
मिथिलामभितो राजञ्जघान परमास्त्रवित् ॥ १९
स्यमन्तकं च नापश्यद्धत्वा भोजं महाबलम् ।
निवृत्तं चाब्रवीत्कृष्णं रत्नं देहीति लाङ्गली ॥ २०
नास्तीति कृष्णश्चोवाच ततो रामो रुषान्वितः ।
धिक्शब्दपूर्वमसकृत्प्रत्युवाच जनार्दनम् ॥ २१
भ्रातृत्वान्मर्षयाम्येष स्वस्ति तेऽस्तु व्रजाम्यहम् ।
कृत्यं न मे द्वारकया न त्वया न च वृष्णिभिः ॥
प्रविवेश ततो रामो मिथिलामरिमर्दनः ।
सर्वकामैरुपचितैर्मैथिलेनाभिपूजितः ॥ २३
एतस्मिन्नेव काले तु बभ्रुर्मतिमतां वरः ।
नानारूपान्क्रतून्सर्वानाजहार निरर्गलान् ॥ २४
दीक्षामयं स कवचं रक्षार्थं प्रविवेश ह ।
स्यमन्तककृते प्राज्ञो गांदीपुत्रो महायशाः ॥ २५
अर्थान्रत्नानि चाग्र्याणि द्रव्याणि विविधानि च ।
षष्टिं वर्षाणि धर्मात्मा यज्ञेषु विनियोजयत् ॥ २६
अक्रूरयज्ञा इति ते ख्यातास्तस्य महात्मनः ।
बह्वन्नदक्षिणाः सर्वे सर्वकामप्रदायिनः ॥ २७
अथ दुर्योधनो राजा गत्वा स मिथिलां प्रभुः ।
गदाशिक्षां ततो दिव्यां बलभद्रादवाप्तवान् ॥ २८
प्रसाद्य तु ततो रामो वृष्ण्यन्धकमहारथैः ।
आनीतो द्वारकामेव कृष्णेन च महात्मना ॥ २९

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

अक्रूरस्त्वन्धकैः सार्धमपायाद्भरतर्षभ ।
हत्वा सत्राजितं युद्धे सहबन्धुं महाबली ॥ ३०
ज्ञातिभेदभयात्कृष्णस्तमुपेक्षितवानथ ।
अपयाते तदाक्रूरे नावर्षत्पाकशासनः ॥ ३१
अनावृष्ट्या तदा राष्ट्रमभवद्बहुधा कृशम् ।
ततः प्रसादयामासुरक्रूरं कुकुरान्धकाः ॥ ३२
पुनर्द्वारवतीं प्राप्ते तस्मिन्दानपतौ ततः ।
प्रववर्ष सहस्राक्षः कच्छे जलनिधेस्तदा ॥ ३३
कन्यां च वासुदेवाय स्वसारं शीलसंमताम् ।
अक्रूरः प्रददौ धीमान्प्रीत्यर्थं कुरुनन्दन ॥ ३४
अथ विज्ञाय योगेन कृष्णो बभ्रुगतं मणिम् ।
सभामध्यगतं प्राह तमक्रूरं जनार्दनः ॥ ३५
यत्तद्रत्नं मणिवरं तव हस्तगतं विभो ।
तत्प्रयच्छस्व मानार्हं मयि मानार्थकं कृथाः ॥ ३६
षष्टिवर्षगते काले यद्रोषोऽभूत्तदा मम ।
स संरूढोऽसकृत्प्राप्तस्ततः कालात्ययो महान् ॥ ३७
ततः कृष्णस्य वचनात्सर्वसात्वतसंसदि ।
प्रददौ तं मणिं बभ्रुरक्लेशेन महामतिः ॥ ३८
ततस्तमार्यवत्प्राप्तं बभ्रोर्हस्तादरिंदमः ।
ददौ हृष्टमनाः कृष्णस्तं मणिं बभ्रवे पुनः ॥ ३९
स कृष्णहस्तात्संप्राप्य मणिरत्नं स्यमन्तकम् ।
आबध्य गांदिनीपुत्रो विरराजांशुमानिव ॥ ४०

इति श्रीहरिवंशे एकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २९ ॥

३०

जनमेजय उवाच ।

विस्तरेणैव सर्वाणि कर्माणि रिपुघातिनः ।
श्रोतुमिच्छाम्यशेषेण हरेः कृष्णस्य धीमतः ॥ १
कर्मणामानुपूर्व्या च प्रादुर्भावाश्च ये विभोः ।
या चास्य प्रकृतिर्ब्रह्मंस्तां च व्याख्यातुमर्हसि ॥ २
कथं च भगवान्विष्णुः सुरेशोऽरिनिषूदनः ।
वसुदेवकुले धीमान्वासुदेवत्वमागतः ॥ ३
अमरैरावृतं पुण्यं पुण्यकृद्भिरलंकृतम् ।
देवलोकं समुत्सृज्य मर्त्यलोकमिहागतः ॥ ४
देवमानुषयोर्नेता द्योर्भुवः प्रभवो विभुः ।
किमर्थं दिव्यमात्मानं मानुष्ये संन्ययोजयत् ॥ ५
यश्चक्रं वर्तयत्येको मानुषाणामनामयम् ।
मानुष्ये स कथं बुद्धिं चक्रे चक्रभृतां वरः ॥ ६
गोपायनं यः कुरुते जगतः सार्वलौकिकम् ।
स कथं गां गतो विष्णुर्गोपत्वमगमद्विभुः ॥ ७
महाभूतानि भूतात्मा यो दधार चकार च ।
श्रीगर्भः स कथं गर्भे स्त्रिया भूचरया धृतः ॥ ८
येन लोकान्क्रमैर्जित्वा त्रिभिस्त्रींस्त्रिदशेप्सया ।
स्थापिता जगतो मार्गास्त्रिवर्गप्रभवास्त्रयः ॥ ९
योऽन्तकाले जगत्पीत्वा कृत्वा तोयमयं वपुः ।
लोकमेकार्णवं चक्रे दृश्यादृश्येन वर्त्मना ॥ १०
यः पुराणे पुराणात्मा वाराहं वपुरास्थितः ।
विषाणाग्रेण वसुधामुज्जहारारिसूदनः ॥ ११
यः पुरा पुरुहूतार्थे त्रैलोक्यमिदमव्ययम् ।
ददौ जित्वा वसुमतीं सुराणां सुरसत्तमः ॥ १२
येन सैंहं वपुः कृत्वा द्विधा कृत्वा च तत्पुनः ।
पूर्वदैत्यो महावीर्यो हिरण्यकशिपुर्हतः ॥ १३
यः पुरा ह्यनलो भूत्वा और्वः संवर्तको विभुः ।
पातालस्थोऽर्णवगतं पपौ तोयमयं हविः ॥ १४
सहस्रचरणं ब्रह्मन्सहस्रांशुं सहस्रशः ।
सहस्रशिरसं देवं यमाहुर्वै युगे युगे ॥ १५
नाभ्यरण्यां समुत्पन्नं यस्य पैतामहं गृहम् ।
एकार्णवगते लोके तत्पङ्कजमपङ्कजम् ॥ १६
येन ते निहता दैत्याः संग्रामे तारकामये ।
सर्वदेवमयं कृत्वा सर्वायुधधरं वपुः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

गरुडस्थेन चोत्सिक्तः कालनेमिर्निपातितः ॥ १७
उत्तरान्ते समुद्रस्य क्षीरोदस्यामृतोदधेः ।
यः शेते शाश्वतं योगमास्थाय तिमिरं महत् ॥१८
सुरारणिर्गर्भमधत्त दिव्यं
तपःप्रकर्षाददितिः पुराणम् ।
शक्रं च यो दैत्यगणावरुद्धं
गर्भावसाने नकृशं चकार ॥ १९
पदानि यो लोकपदानि कृत्वा
चकार दैत्यान्सलिलाशयस्थान् ।
कृत्वा च देवांस्त्रिदिवस्य देवां-
श्चक्रे सुरेशं पुरुहूतमेव ॥ २०
गार्हपत्येन विधिना अन्वाहार्येण कर्मणा ।
अग्निमाहवनीयं च वेदीं चैव कुशान्स्रुवम् ॥ २१
प्रोक्षणीयं ध्रुवां चैव आवभृथ्यं तथैव च ।
अरांस्त्रीणि च यश्चक्रे हव्यकव्यप्रदान्मखे ॥ २२
हव्यादांश्च सुरांश्चक्रे कव्यादांश्च पितॄनपि ।
भागार्थे यज्ञविधिना योगज्ञो यज्ञकर्मणि ॥ २३
यूपान्समित्स्रुचं सोमं पवित्रं परिधीनपि ।
यज्ञियानि च द्रव्याणि यज्ञांश्च चयनानलान् ।
सदस्यान्यजमानांश्च मेधादींश्च क्रतूत्तमान् ॥ २४
विबभाज पुरा यश्च पारमेष्ठ्येन कर्मणा ।
युगानुरूपं यः कृत्वा लोकाननु परिक्रमन् ॥ २५
क्षणा निमेषाः काष्ठाश्च कलास्त्रैकाल्यमेव च ।
मुहूर्तास्तिथयो मासा दिनसंवत्सरास्तथा ॥ २६
ऋतवः कालयोगाश्च प्रमाणं विविधं नृषु ।
आयुः क्षेत्राण्युपचयो लक्षणं रूपसौष्ठवम् ॥ २७
त्रयो वर्णास्त्रयो लोकास्त्रैविद्यं पावकास्त्रयः ।
त्रैकाल्यं त्रीणि कर्माणि त्रयोऽपायास्त्रयो गुणाः ।
सृष्टा लोकास्त्रयोऽनन्ता येनानन्त्येन वर्त्मना ॥२८
सर्वभूतगुणस्रष्टा सर्वभूतगुणात्मकः ।
नृणामिन्द्रियपूर्वेण योगेन रमते च यः ।
गतागताभ्यां यो नेता तत्रेह च विधीश्वरः ॥ २९
यो गतिर्धर्मयुक्तानामगतिः पापकर्मणाम् ।
चातुर्वर्ण्यस्य प्रभवश्चातुर्वर्ण्यस्य रक्षिता ॥ ३०
चातुर्विद्यस्य यो वेत्ता चातुराश्रम्यसंश्रयः ।
दिगन्तरो नभोभूतो वायुर्वायुविभावनः ॥ ३१
चन्द्रसूर्यद्वयं ज्योतिर्योगीशः क्षणदातनुः ।
यः परं श्रूयते ज्योतिर्यः परं श्रूयते तपः ॥ ३२
यः परं प्राह परतः परं यः परमात्मवान् ।
आदित्यादिस्तु यो दिव्यो यश्च दैत्यान्तको विभुः ॥
युगान्तेष्वन्तको यश्च यश्च लोकान्तकान्तकः ।
सेतुर्यो लोकसेतूनां मेध्यो यो मेध्यकर्मणाम् ॥३४
वेद्यो यो वेदविदुषां प्रभुर्यः प्रभवात्मनाम् ।
सोमभूतश्च भूतानामग्निभूतोऽग्निवर्चसाम् ॥ ३५
मनुष्याणां मनोभूतस्तपोभूतस्तपस्विनाम् ।
विनयो नयवृत्तानां तेजस्तेजस्विनामपि ॥ ३६
सर्गकारश्च सर्गाणां लोकहेतुरनुत्तमः ।
विग्रहो विग्रहार्हाणां गतिर्गतिमतामपि ॥ ३७
आकाशप्रभवो वायुर्वायुप्राणो हुताशनः ।
देवा हुताशनप्राणाः प्राणोऽग्नेर्मधुसूदनः ॥ ३८
रसाद्वै शोणितं भवति शोणितान्मांसमुच्यते ।
मांसात्तु मेदसो जन्म मेदसोऽस्थि निरुच्यते ॥३९
अस्थ्नो मज्जा समभवन्मज्जायाः शुक्रसंभवः ।
शुक्राद्गर्भः समभवद्रसमूलेन कर्मणा ॥ ४०
तत्रापां प्रथमो भागः स सौम्यो राशिरुच्यते ।
गर्भोष्मसंभवो ज्ञेयो द्वितीयो राशिरुच्यते ॥ ४१
शुक्रं सोमात्मकं विद्यादार्तवं पावकात्मकम् ।
भावौ रसानुगावेतौ वीर्यं च शशिपावकौ ॥ ४२
कफवर्गे भवेच्छुक्रं पित्तवर्गे च शोणितम् ।
कफस्य हृदयं स्थानं नाभ्यां पित्तं प्रतिष्ठितम् ॥४३

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

देहस्य मध्ये हृदयं स्थानं तु मनसः स्मृतम् ।
नाभिकण्ठान्तरस्थस्तु तत्र देवो हुताशनः ॥ ४४
मनः प्रजापतिर्ज्ञेयः कफः सोमो विभाव्यते ।
पित्तमग्निः स्मृतस्त्वेवमग्नीषोममयं जगत् ॥ ४५
एवं प्रवर्तिते गर्भे वर्तितेऽर्बुदसंनिभे ।
वायुः प्रवेशनं चक्रे संगतः परमात्मना ॥ ४६
स पञ्चधा शरीरस्थो भिद्यते वर्धते पुनः ।
प्राणापानौ समानश्च उदानो व्यान एव च ॥ ४७
प्राणोऽस्य प्रथमं स्थानं वर्धयन्परिवर्तते ।
अपानः पश्चिमं कायमुदानोर्ध्वं शरीरिणः ॥ ४८
व्यानो व्यायच्छते येन समानः संनिवर्तते ।
भूतावाप्तिस्ततस्तस्य जायतेन्द्रियगोचरा ॥ ४९
पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।
तस्येन्द्रियाणि शिष्टानि स्वं स्वं योगं प्रचक्रिरे ॥
पार्थिवं देहमाहुस्तु प्राणात्मानं च मारुतम् ।
छिद्राण्याकाशयोनीनि जलस्रावः प्रवर्तते ॥ ५१
ज्योतिश्चक्षुषि तेजश्च तेषां यन्तृ मनः स्मृतम् ।
ग्राम्याश्च विषयाश्चैव यस्य वीर्यात्प्रवर्तिताः ॥ ५२
इत्येतान्पुरुषः सर्वान्सृजँल्लोकान्सनातनान् ।
नैधनेऽस्मिन्कथं लोके नरत्वं विष्णुरागतः ॥ ५३
एष मे संशयो ब्रह्मन्नेष मे विस्मयो महान् ।
कथंगतिर्गतिमतामापन्नो मानुषीं तनुम् ॥ ५४
श्रुतो मे स्वस्य वंशस्य पूर्वजानां च संभवः ।
श्रोतुमिच्छामि विष्णोस्तु वृष्णीनां च यथाक्रमम् ॥
आश्चर्यं परमं विष्णुर्देवैर्दैत्यैश्च कथ्यते ।
विष्णोरुत्पत्तिमाश्चर्यं ममाचक्ष्व महामुने ॥ ५६
एतदाश्चर्यमाख्यानं कथयस्व सुखावहम् ।
प्रख्यातबलवीर्यस्य विष्णोरमिततेजसः ।
कर्मणाश्चर्यभूतस्य विष्णोस्तत्त्वमिहोच्यताम् ॥ ५७

इति श्रीहरिवंशे त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥

३१

वैशंपायन उवाच ।

प्रश्नभारो महांस्तात त्वयोक्तः शार्ङ्गधन्वनि ।
यथाशक्ति तु वक्ष्यामि श्रूयतां वैष्णवं यशः ॥ १
विष्णोः प्रभावश्रवणे दिष्ट्या ते मतिरुत्थिता ।
हन्त विष्णोः समस्तास्त्वं शृणु दिव्याः प्रवृत्तयः ॥२
सहस्रास्यं सहस्राक्षं सहस्रचरणं च यम् ।
सहस्रशिरसं देवं सहस्रकरमव्ययम् ॥ ३
सहस्रजिह्वं भास्वन्तं सहस्रमुकुटं प्रभुम् ।
सहस्रदं सहस्रादिं सहस्रभुजमव्यम् ॥ ४
सवनं हवनं चैव हव्यं होतारमेव च ।
पात्राणि च पवित्राणि वेदिं दीक्षां चरुं स्रुवम् ॥५
स्रुक्सोमशूर्पमुपभृत्प्रोक्षणीं दक्षिणायनम् ।
अध्वर्युं सामगं विप्रं सदस्यं सदनं सवम् ॥ ६
यूपं समित्स्रुवं दर्वीं चमसोलूखलानि च ।
प्राग्वंशं यज्ञभूमिं च होतारं चयनं च यत् ॥ ७
ह्रस्वान्यतिप्रमाणानि स्थावराणि चराणि च ।
प्रायश्चित्तानि चार्घ्यं च स्थण्डिलानि कुशांस्तथा ॥८
मन्त्रं यज्ञवहं वह्निं भागं भागवहं च यत् ।
अग्रेभुजं सोमभुजं हुतार्चिषमुदायुधम् ।
आहुर्वेदविदो विप्रा यं यज्ञं शाश्वतं विभुम् ॥ ९
तस्य विष्णोः सुरेशस्य श्रीवत्साङ्कस्य धीमतः ।
प्रादुर्भावसहस्राणि समतीतान्यनेकशः ।
भूयश्चैव भविष्यन्तीत्येवमाह पितामहः ॥ १०
यत्पृच्छसि महाराज दिव्यां पुण्यां कथां शुभाम् ।
किमर्थं भगवान्विष्णुर्वसुदेवकुलेऽभवत् ॥ ११
तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि शृणु सर्वमशेषतः ।
वासुदेवस्य माहात्म्यं चरितं च महाद्युतेः ॥ १२
हितार्थं सुरमर्त्यानां लोकानां प्रभवाय च ।
बहुशः सर्वभूतात्मा प्रादुर्भवति कार्यतः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

प्रादुर्भावांश्च वक्ष्यामि पुण्यान्देवगुणैर्युतान् ॥१३
सुप्त्वा युगसहस्रं स प्रादुर्भवति कार्यवान् ।
पूर्णे युगसहस्रे तु देवदेवो जगत्पतिः ॥ १४
ब्रह्मा च कपिलश्चैव परमेष्ठी तथैव च ।
देवाः सप्तर्षयश्चैव त्र्यम्बकश्च महायशाः ॥ १५
सनत्कुमारश्च महानुभावो
मनुर्महात्मा भगवान्प्रजाकरः ।
पुराणदेवोऽथ पुराणि चक्रे
प्रदीप्तवैश्वानरतुल्यतेजाः ॥ १६
येन चार्णवमध्यस्थौ नष्टे स्थावरजंगमे ।
नष्टे देवासुरनरे प्रनष्टोरगराक्षसे ॥ १७
योद्धुकामौ सुदुर्धर्षौ दानवौ मधुकैटभौ ।
हतौ प्रभवता तेन तयोर्दत्त्वामितं वरम् ॥ १८
पुरा कमलनाभस्य स्वपतः सागराम्भसि ।
पुष्करे यत्र संभूता देवाः सर्षिगणाः पुरा ॥ १९
एष पौष्करको नाम प्रादुर्भावः प्रकीर्तितः ।
पुराणं कथ्यते यत्र वेदश्रुतिसमाहितम् ॥ २०
वाराहस्तु श्रुतिसुखः प्रादुर्भावो महात्मनः ।
यत्र विष्णुः सुरश्रेष्ठो वाराहं रूपमास्थितः ॥ २१
वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुदन्तश्चितीमुखः ।
अग्निजिह्वो दर्भलोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः ॥ २२
अहोरात्रेक्षणो दिव्यो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः ।
आज्यनासः स्रुवस्तुण्डः सामघोषस्वनो महान् ॥
धर्मसत्यमयः श्रीमान्क्रमविक्रमसत्कृतः ।
प्रायश्चित्तनखो धीरः पशुजानुर्महावृषः ॥ २४
उद्गात्रान्त्रो होमलिङ्गः फलबीजमहौषधिः ।
वाय्वन्तरात्मा मन्त्रस्फिग्विकृतः सोमशोणितः ॥२५
वेदिस्कन्धो हविर्गन्धो हव्यकव्यातिवेगवान् ।
प्राग्वंशकायो द्युतिमान्नानादीक्षाभिराचितः ॥ २६
दक्षिणाहृदयो योगी महासत्रमयो महान् ।
उपाकर्मोष्ठरुचकः प्रवर्ग्यावर्तभूषणः ।
छायापत्नीसहायो वै मणिशृङ्ग इवोच्छ्रितः ॥ २७
महीं सागरपर्यन्तां सशैलवनकाननाम् ।
एकार्णवजले भ्रष्टामेकार्णवगतिः प्रभुः ॥ २८
दंष्ट्रया यः समुद्धृत्य लोकानां हितकाम्यया ।
सहस्रशीर्षो देवादिश्चकार जगतीं पुनः ॥ २९
एवं यज्ञवराहेण भूत्वा भूतहितार्थिना ।
उद्धृता पृथिवी देवी सागराम्बुधरा पुरा ॥ ३०
वाराह एष कथितो नारसिंहमतः शृणु ।
यत्र भूत्वा मृगेन्द्रेण हिरण्यकशिपुर्हतः ॥ ३१
पुरा कृतयुगे राजन्सुरारिर्बलदर्पितः ।
दैत्यानामादिपुरुषश्चकार तप उत्तमम् ॥ ३२
दश वर्षसहस्राणि शतानि दश पञ्च च ।
जलोपवासस्तस्यासीत्स्थानमौनदृढव्रतः ॥ ३३
ततः शमदमाभ्यां च ब्रह्मचर्येण चानघ ।
ब्रह्मा प्रीतमनास्तस्य तपसा नियमेन च ॥ ३४
तं वै स्वयंभूर्भगवन्स्वयमागम्य भूपते ।
विमानेनार्कवर्णेन हंसयुक्तेन भास्वता ॥ ३५
आदित्यैर्वसुभिः साध्यैर्मरुद्भिर्दैवतैः सह ।
रुद्रैर्विश्वसहायैश्च यक्षराक्षसकिंनरैः ॥ ३६
दिशाभिर्विदिशाभिश्च नदीभिः सागरैस्तथा ।
नक्षत्रैश्च मुहूर्तैश्च खेचरैश्च महाग्रहैः ॥ ३७
देवर्षिभिस्तपोवृद्धैः सिद्धैः सप्तर्षिभिस्तथा ।
राजर्षिभिः पुण्यतमैर्गन्धर्वैरप्सरोगगणैः ॥ ३८
चराचरगुरुः श्रीमान्वृतः सर्वैः सुरैस्तथा ।
ब्रह्मा ब्रह्मविदां श्रेष्ठो दैत्यं वचनमब्रवीत् ॥ ३९
प्रीतोऽस्मि तव भक्तस्य तपसानेन सुव्रत ।
वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि ॥ ४०

हिरण्यकशिपुरुवाच ।

न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

न मानुषाः पिशाचा वा हन्युर्मां देवसत्तम ॥ ४१
ऋषयो वा न मां शापैः क्रुद्धा लोकपितामह ।
शपेयुस्तपसा युक्ता वरमेतं वृणोम्यहम् ॥ ४२
न शस्त्रेण न चास्त्रेण गिरिणा पादपेन वा ।
न शुष्केण न चार्द्रेण स्यान्न चान्येन मे वधः ॥४३
भवेयमहमेवार्कः सोमो वायुर्हुताशनः ।
सलिलं चान्तरिक्षं च नक्षत्राणि दिशो दश ॥ ४४
अहं क्रोधश्च कामश्च वरुणो वासवो यमः ।
धनदश्च धनाध्यक्षो यक्षः किंपुरुषाधिपः ॥ ४५

ब्रह्मोवाच ।

एते दिव्या वरास्तात मया दत्तास्तवाद्भुताः ।
सर्वान्कामानिमांस्तात प्राप्स्यसि त्वं न संशयः ॥
एवमुक्त्वा तु भगवाञ्जगामाकाशमेव ह ।
वैराजं ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितम् ॥ ४७
ततो देवाश्च नागाश्च गन्धर्वा मुनयस्तथा ।
वरप्रदानं श्रुत्वैव पितामहमुपस्थिताः ॥ ४८

देवा ऊचुः ।

वरदानेन भगवन्वधिष्यति स नोऽसुरः ।
तत्प्रसीदस्व भगवन्वधोऽस्य प्रविचिन्त्यताम् ॥ ४९
भगवान्सर्वभूतानां स्वयंभूरादिकृद्विभुः ।
स्रष्टा च हव्यकव्यानामव्यक्तः प्रकृतिर्ध्रुवः ॥ ५०
ततो लोकहितं वाक्यं श्रुत्वा देवः प्रजापतिः ।
प्रोवाच भगवान्वाक्यं सर्वान्देवगणांस्तदा ॥ ५१
अवश्यं त्रिदशास्तेन प्राप्तव्यं तपसः फलम् ।
तपसोऽन्तेऽस्य भगवान्वधं विष्णुः करिष्यति ॥५२
एतच्छ्रुत्वा सुराः सर्वे वाक्यं पङ्कजजन्मनः ।
स्वानि स्थानानि दिव्यानि जग्मुस्ते वै मुदा युताः॥
लब्धमात्रे वरे चापि सर्वाः सोऽबाधतः प्रजाः ।
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो वरदानेन दर्पितः ॥ ५४
आश्रमेषु महाभागान्मुनीन्वै संशितव्रतान् ।
सत्यधर्मरतान्दान्तान्पुरा धर्षितवांस्तु सः ॥ ५५
देवांस्त्रिभुवनस्थांश्च पराजित्य महासुरः ।
त्रैलोक्यं वशमानीय स्वर्गे वसति दानवः ॥ ५६
यदा वरमदोन्मत्तो न्यवसद्दानवो भुवि ।
यज्ञियानकरोद्दैत्यानयज्ञीयाश्च देवताः ॥ ५७
आदित्याश्च ततः साध्या विश्वेऽथ वसवस्तथा ।
शरण्यं शरणं विष्णुमुपतस्थुर्महाबलम् ॥ ५८
देवं ब्रह्ममयं यज्ञं ब्रह्मदेवं सनातनम् ।
भूतभव्यभविष्यस्य प्रभुं लोकनमस्कृतम् ।
नारायणं विभुं देवाः शरण्यं शरणं गताः ॥ ५९
त्रायस्व नोऽद्य देवेश हिरण्यकशिपोर्वधात् ।
त्वं हि नः परमो देवस्त्वं हि नः परमो गुरुः ।
त्वं हि नः परमो धाता ब्रह्मादीनां सुरोत्तम ॥६०
उत्फुल्लाम्बुजपत्राक्ष शत्रुपक्षभयावह ।
क्षयाय दितिवंशस्य शरणं त्वं भवस्व नः ॥ ६१

विष्णुरुवाच ।

भयं त्यजध्वममरा अभयं वो ददाम्यहम् ।
तथैव त्रिदिवं देवाः प्रतिपद्यत माचिरम् ॥ ६२
एषोऽहं सगणं दैत्यं वरदानेन दर्पितम् ।
अवध्यममरेन्द्राणां दानवेन्द्रं निहन्मि तम् ॥ ६३
एवमुक्त्वा स भगवान्विसृज्य त्रिदशेश्वरान् ।
हिरण्यकशिपो राजन्नाजगाम हरिः सभाम् ॥ ६४
नरस्य कृत्वार्धतनुं सिंहस्यार्धतनुं तथा ।
नारसिंहेन वपुषा पाणिं संस्पृश्य पाणिना ॥ ६५
जीमूतघनसंकाशो जीमूतघननिस्वनः ।
जीमूतघनदीप्तौजा जीमूत इव वेगवान् ॥ ६६
दैत्यं सोऽतिबलं दृप्तं दृप्तशार्दूलविक्रमम् ।
दृप्तैर्दैत्यगणैर्गुप्तं हतवानेकपाणिना ॥ ६७
नृसिंह एष कथितो भूयोऽयं वामनोऽपरः ।
यत्र वामनमाश्रित्य रूपं दैत्यविनाशनम् ॥ ६८

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

बलेर्बलवतो यज्ञे बलिना विष्णुना पुरा ।
विक्रमैस्त्रिभिरक्षोभ्याः क्षोभितास्ते महासुराः ॥६९
विप्रचित्तिः शिबिः शङ्कुरयःशङ्कुस्तथैव च ।
अयःशिरा अश्वशिरा हयग्रीवश्च वीर्यवान् ।
वेगवान्केतुमानुग्रः सोग्रव्यग्रो महासुरः ॥ ७०
पुष्करः पुष्कलश्चैव साश्वोऽश्वपतिरेव च ।
प्रह्लादोऽश्वशिराः कुम्भः संह्लादो गगनप्रियः ॥७१
अनुह्लादो हरिहरौ वराहः संहरो रुजः ।
शरभः शलभश्चैव कुपनः कोपनः क्रथः ॥ ७२
बृहत्कीर्तिर्महाजिह्वः शङ्कुकर्णो महास्वनः ।
दीर्घजिह्वोऽर्कनयनो मृदुपादो मृदुप्रियः ॥ ७३
वायुर्गविष्ठो नमुचिः शम्बरो विक्षरो महान् ।
चन्द्रहन्ता क्रोधहन्ता क्रोधवर्धन एव च ॥ ७४
कालकः कालकेयश्च वृत्रः क्रोधो विरोचनः ।
गरिष्ठश्च वरिष्ठश्च प्रलम्बनरकावुभौ ॥ ७५
इन्द्रतापनवातापी केतुमान्बलदर्पितः ।
असिलोमा पुलोमा च बाष्कलः प्रमदो मदः ॥
खसृमः कालवदनः करालः केशिरेव च ।
एकाक्षश्चन्द्रहा राहुः संह्लादः समरः स्वनः ॥ ७७
शतघ्नीचक्रहस्ताश्च तथा परिघपाणयः ।
अश्मयन्त्रायुधोपेता भिण्डिपालायुधास्तथा ॥ ७८
शूलोलूखलहस्ताश्च परश्वधधरास्तथा ।
पाशमुद्गरहस्ता वै तथा लगुडपाणयः ॥ ७९
महाशिलाप्रहरणाः शूलहस्ताश्च दानवाः ।
नानाप्रहरणा घोरा नानावेषा महाजवाः ॥ ८०
कूर्मकुक्कुटवक्त्राश्च शशोलूकमुखास्तथा ।
खरोष्ट्रवदनाश्चैव वराहवदनास्तथा ॥ ८१
भीमा मकरवक्त्राश्च क्रोष्टुवक्त्राश्च दानवाः ।
आखुदर्दुरवक्त्राश्च घोरा वृकमुखास्तथा ॥ ८२
मार्जारशशवक्त्राश्च महावक्त्रास्तथापरे ।
नक्रमेषाननाः शूरा गोजाविमहिषाननाः ॥ ८३
गोधाशल्यकवक्त्राश्च क्रौञ्चवक्त्रास्तथापरे ।
गरुडाननाः खड्गमुखा मयूरवदनास्तथा ॥ ८४
गजेन्द्रचर्मवसनास्तथा कृष्णाजिनाम्बराः ।
चीरसंवृतगात्राश्च तथा वल्कलवाससः ॥ ८५
उष्णीषिणो मुकुटिनस्तथा कुण्डलिनोऽसुराः ।
किरीटिनो लम्बशिखाः कम्बुग्रीवाः सुवर्चसः ।
नानावेषधरा दैत्या नानामाल्यानुलेपनाः ॥ ८६
स्वान्यायुधानि संगृह्य प्रदीप्तानीव तेजसा ।
क्रममाणं हृषीकेशमुपावर्तन्त सर्वशः ॥ ८७
प्रमथ्य सर्वान्दैतेयान्पादहस्ततलैस्ततः ।
रूपं कृत्वा महाभीमं जहाराशु स मेदिनीम् ॥ ८८
तस्य विक्रमतो भूमिं चन्द्रादित्यौ स्तनान्तरे ।
नभः प्रक्रममाणस्य नाभ्यां किल समास्थितौ ॥८९
परमाक्रममाणस्य जानुभ्यां तौ व्यवस्थितौ ।
विष्णोरमितवीर्यस्य वदन्त्येवं द्विजातयः ॥ ९०
हृत्वा स मेदिनीं कृत्स्नां हत्वा चासुरपुंगवान् ।
ददौ शक्राय वसुधां विष्णुर्बलवतां वरः ॥ ९१
एष ते वामनो नाम प्रादुर्भावो महात्मनः ।
वेदविद्भिर्द्विजैरेतत्कथ्यते वैष्णवं यशः ॥ ९२
भूयो भूतात्मनो विष्णोः प्रादुर्भावो महात्मनः ।
दत्तात्रेय इति ख्यातः क्षमया परया युतः ॥ ९३
तेन नष्टेषु वेदेषु प्रक्रियासु मखेषु च ।
चातुर्वर्ण्ये च संकीर्णे धर्मे शिथिलतां गते ॥ ९४
अभिवर्धति चाधर्मे सत्ये नष्टेऽनृते स्थिते ।
प्रजासु शीर्यमाणासु धर्मे चाकुलतां गते ॥ ९५
सयज्ञाः सक्रिया वेदाः प्रत्यानीता हि तेन वै ।
चातुर्वर्ण्यमसंकीर्णं कृतं तेन महात्मना ॥ ९६
तेन हेहयराजस्य कार्तवीर्यस्य धीमतः ।
वरदेन वरो दत्तो दत्तात्रेयेण धीमता ॥ ९७

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

एतद्बाहुद्वयं यत्ते तत्ते मम कृते नृप ।
शतानि दश बाहूनां भविष्यति न संशयः ॥ ९८
पालयिष्यसि कृत्स्नां च वसुधां वसुधेश्वर ।
दुर्निरीक्ष्योऽरिवृन्दानां युद्धस्थश्च भविष्यसि ॥९९
एष ते वैष्णवः श्रीमान्प्रादुर्भावोऽद्भुतः शुभः ।
भूयश्च जामदग्न्योऽयं प्रादुर्भावो महात्मनः ॥
यत्र बाहुसहस्रेण विस्मितं दुर्जयं रणे ।
रामोऽर्जुनमनीकस्थं जघान नृपतिं प्रभुः ॥ १०१
रथस्थं पार्थिवं रामः पातयित्वार्जुनं भुवि ।
धर्षयित्वा यथाकामं क्रोशमानं च मेघवत् ॥१०२
कृत्स्नं बाहुसहस्रं च चिच्छेद भृगुनन्दनः ।
परश्वधेन दीप्तेन ज्ञातिभिः सहितस्य वै ॥ १०३
कीर्णा क्षत्रियकोटीभिर्मेरुमन्दरभूषणा ।
त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवी तेन निःक्षत्रिया कृता ॥१०४
कृत्वा निःक्षत्रियां चैव भार्गवः सुमहातपाः ।
सर्वपापविनाशाय वाजिमेधेन चेष्टवान् ॥ १०५
तस्मिन्यज्ञे महादाने दक्षिणां भृगुनन्दनः ।
मारीचाय ददौ प्रीतः कश्यपाय वसुंधराम् ॥१०६
वारुणांस्तुरगाञ्शुभ्रान्रथं च रथिनां वरः ।
हिरण्यमक्षयं धेनूर्गजेन्द्रांश्च महामतिः ।
ददौ तस्मिन्महायज्ञे वाजिमेधे महायशाः ॥१०७
अद्यापि च हितार्थाय लोकानां भृगुनन्दनः ।
चरमाणस्तपो दीप्तं जामदग्न्यः पुनः पुनः ।
तिष्ठते देववच्छ्रीमान्महेन्द्रे पर्वतोत्तमे ॥ १०८
एष विष्णोः सुरेशस्य शाश्वतस्याव्ययस्य च ।
जामदग्न्य इति ख्यातः प्रादुर्भावो महात्मनः ॥
चतुर्विंशे युगे चापि विश्वामित्रपुरःसरः ।
जज्ञे दशरथस्याथ पुत्रः पद्मायतेक्षणः ॥ ११०
कृत्वात्मानं महाबाहुश्चतुर्धा प्रभुरीश्वरः ।
लोके राम इति ख्यातस्तेजसा भास्करोपमः ॥
प्रसादनार्थं लोकस्य रक्षसां निग्रहाय च ।
धर्मस्य च विवृद्ध्यर्थं जज्ञे तत्र महायशाः ।
तमप्याहुर्मनुष्येन्द्रं सर्वभूतपतेस्तनुम् ॥ ११२
तस्मै दत्तानि चास्त्राणि विश्वामित्रेण धीमता ।
वधार्थं देवशत्रूणां दुर्धराणि सुरैरपि ॥ ११३
यज्ञविघ्नकरौ येन मुनीनां भावितात्मनाम् ।
मारीचश्च सुबाहुश्च बलेन बलिनां वरौ ।
निहतौ च निराशौ च कृतौ तेन महात्मना ॥११४
वर्तमाने मखे येन जनकस्य महात्मनः ।
भग्नं माहेश्वरं चापं क्रीडता लीलया पुरा ॥ ११५
यः समाः सर्वधर्मज्ञश्चतुर्दश वनेऽवसत् ।
लक्ष्मणानुचरो रामः सर्वभूतहिते रतः ॥ ११६
रूपिणी यस्य पार्श्वस्था सीतेति प्रथिता जनैः ।
पूर्वोचितत्वाद्या लक्ष्मीर्भर्तारमनुगच्छति ॥ ११७
चतुर्दश वने तप्त्वा तपो वर्षाणि राघवः ।
जनस्थाने वसन्कार्यं त्रिदशानां चकार सः ॥११८
सीतायाः पदमन्विच्छन्निजघान महामनाः ।
विराधं च कबन्धं च राक्षसौ भीमविक्रमौ ।
जघान पुरुषव्याघ्रो गन्धर्वौ शापविक्षतौ ॥ ११९
हुताशनार्कांशुतडित्प्रकाशैः
प्रतप्तजाम्बूनदचित्रपुङ्खैः ।
सुरेन्द्रवज्राशनितुल्यसारैः
शरैः शरीरेषु वियोजितौ बलात् ॥ १२०
सुग्रीवस्य कृते येन वानरेन्द्रो महाबलः ।
वाली विनिहतः संख्ये सुग्रीवश्चाभिषेचितः ॥
देवासुरगणानां हि यक्षराक्षसपक्षिणाम् ।
यत्रावध्यं राक्षसेन्द्रं रावणं युधि दुर्जयम् ॥ १२२
गुप्तं राक्षसकोटीभिर्नीलाञ्जनचयोपमम् ।
त्रैलोक्यरावणं क्रूरं राक्षसं राक्षसेश्वरम् ॥ १२३
दुर्जरं दुर्धरं दृप्तं शार्दूलसमविक्रमम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

दुर्निरीक्ष्यं सुरगणैर्वरदानेन दर्पितम् ॥ १२४
जघान सचिवैः सार्धं ससैन्यं रावणं युधि ।
महाभ्रघनसंकाशं महाकायं महाबलम् ॥ १२५
तमागस्कारिणं क्रूरं पौलस्त्यं पुरुषर्षभः ।
रावणं निजघानाशु रामो भूतपतिः पुरा ॥ १२६
मधोश्च तनयो हन्तो लवणो नाम दानवः ।
हतो मधुवने भीमो वरदत्तो महासुरः ।
समरे युद्धशौण्डेन तथान्ये चापि राक्षसाः ॥१२७
एतानि कृत्वा कर्माणि रामो धर्मभृतां वरः ।
दशाश्वमेधाञ्जारूथ्यानाजहार निरर्गलान् ॥ १२८
नाश्रूयन्ताशुभा वाचो नाकुलं मारुतो ववौ ।
न वित्तहरणं चासीद्रामे राज्यं प्रशासति ॥१२९
पर्यदेवन्न विधवा नानर्थश्चाभवत्तदा ।
सर्वमासीज्जगद्दान्तं रामे राज्यं प्रशासति ॥ १३०
न प्राणिनां भयं चासीज्जलानलविघातजम् ।
न च स्म वृद्धा बालानां प्रेतकार्याणि कुर्वते ॥१३१
ब्रह्म पर्यचरत्क्षत्रं विशः क्षत्रमनुव्रताः ।
शूद्राश्चैव हि वर्णास्त्रीञ्शुश्रूषन्त्यनहंकृताः ॥ १३२
नार्यो नात्यचरन्भर्तॄन्भार्यां नात्यचरत्पतिः ।
सर्वमासीज्जगद्दान्तं निर्दस्युरभवन्मही ।
राम एकोऽभवद्भर्ता रामः पालयिताभवत् ॥१३३
आसन्वर्षसहस्राणि तथा पुत्रसहस्रिणः ।
अरोगाः प्राणिनश्चासन्रामे राज्यं प्रशासति ॥१३४
देवतानामृषीणां च मनुष्याणां च सर्वशः ।
पृथिव्यां सहवासोऽभूद्रामे राज्यं प्रशासति ॥१३५
गाथा अप्यत्र गायन्ति ये पुराणविदो जनाः ।
रामे निबद्धास्तत्त्वार्था माहात्म्यं तस्य धीमतः ॥
श्यामो युवा लोहिताक्षो दीप्तास्यो मितभाषिता ।
आजानुबाहुः सुमुखः सिंहस्कन्धो महाभुजः ॥१३७
दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च ।
अयोध्याधिपतिर्भूत्वा रामो राज्यमकारयत् ॥१३८
ऋक्सामयजुषां घोषो ज्याघोषश्च महात्मनः ।
अव्युच्छिन्नोऽभवद्राष्ट्रे दीयतां भुज्यतामिति ॥१३९
सत्त्ववान्गुणसंपन्नो दीप्यमानः स्वतेजसा ।
अति सूर्यं च चन्द्रं च रामो दाशरथिर्बभौ ॥१४०
ईजे क्रतुशतैः पुण्यैः समाप्तवरदक्षिणैः ।
हित्वायोध्यां दिवं यातो राघवोऽसौ महाबलः ॥
एवमेष महाबाहुरिक्ष्वाकुकुलनन्दनः ।
रावणं सगणं हत्वा दिवमाचक्रमे प्रभुः ॥ १४२
अपरः केशवस्यायं प्रादुर्भावो महात्मनः ।
विख्यातो माथुरे कल्पे सर्वलोकहिताय वै ॥१४३
यत्र साल्वं च कंसं च मैन्दं द्विविदमेव च ।
अरिष्टं वृषभं केशिं पूतनां दैत्यदारिकाम् ॥ १४४
नागं कुवलयापीडं चाणूरं मुष्टिकं तथा ।
दैत्यान्मानुषदेहस्थान्सूदयामास वीर्यवान् ॥ १४५
छिन्नं बाहुसहस्रं च बाणस्याद्भुतकर्मणः ।
नरकश्च हतः संख्ये यवनश्च महाबलः ॥ १४६
हृतानि च महीपानां सर्वरत्नानि तेजसा ।
दुराचाराश्च निहताः पार्थिवा ये महीतले ॥ १४७
एते लोकहितार्थाय प्रादुर्भावा महात्मनः ।
कल्की विष्णुयशा नाम भूयश्चोत्पत्स्यते प्रभुः ॥
एते चान्ये च बहवो दिव्या देवगुणैर्युताः ।
प्रादुर्भावाः पुराणेषु गीयन्ते ब्रह्मवादिभिः ॥१४९
यत्र देवा विमुह्यन्ति प्रादुर्भावानुकीर्तने ।
पुराणं वर्तते यत्र वेदश्रुतिसमाहितम् ॥ १५०
एतदुद्देशमात्रेण प्रादुर्भावानुकीर्तनम् ।
कीर्तितं कीर्तनीयस्य सर्वलोकगुरोः प्रभोः ॥१५१
प्रीयन्ते पितरस्तस्य प्रादुर्भावानुकीर्तनात् ।
विष्णोरमितवीर्यस्य यः शृणोति कृताञ्जलिः ॥१५२
एतास्तु योगेश्वरयोगमायाः

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

श्रुत्वा नरो मुच्यति सर्वपापैः ।
ऋद्धिं समृद्धिं विपुलांश्च भोगा-
न्प्राप्नोति शीघ्रं भगवत्प्रसादात् ॥ १५३

इति श्रीहरिवंशे एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

३२

वैशंपायन उवाच ।

विश्वत्वं शृणु मे विष्णोर्हरित्वं च कृते युगे ।
वैकुण्ठत्वं च देवेषु कृष्णत्वं मानुषेषु च ॥ १
ईश्वरस्य हि तस्येमां कर्मणां गहनां गतिम् ।
संप्रत्यतीतां भाव्यां च शृणु राजन्यथातथम् ॥ २
अव्यक्तो व्यक्तलिङ्गस्थो य एष भगवान्प्रभुः ।
नारायणो ह्यनन्तात्मा प्रभवोऽव्यय एव च ॥ ३
एष नारायणो भूत्वा हरिरासीत्सनातनः ।
ब्रह्मा शक्रश्च सोमश्च धर्मः शुक्रो बृहस्पतिः ॥ ४
अदितेरपि पुत्रत्वमेत्य यादवनन्दनः ।
एष विष्णुरिति ख्यात इन्द्रादवरजोऽभवत् ॥ ५
प्रसादजं ह्यस्य विभोरदित्यां पुत्रजन्म तत् ।
वधार्थं सुरशत्रूणां दैत्यदानवरक्षसाम् ॥ ६
प्रधानात्मा पुरा ह्येष ब्रह्माणमसृजत्प्रभुः ।
सोऽसृजत्पूर्वपुरुषः पुराकल्पे प्रजापतीन् ॥ ७
ते तन्वानास्तनूस्तत्र ब्रह्मवंशाननुत्तमान् ।
तेभ्योऽभवन्महात्मभ्यो बहुधा ब्रह्म शाश्वतम् ॥ ८
एतदाश्चर्यभूतस्य विष्णोः कर्मानुकीर्तनम् ।
कीर्तितं कीर्तनीयस्य कीर्त्यमानं निबोध मे ॥ ९
वृत्ते वृत्रवधे तात वर्तमाने कृते युगे ।
आसीत्त्रैलोक्यविख्यातः संग्रामस्तारकामयः ॥ १०
तत्र स्म दानवा घोराः सर्वे संग्रामदर्पिताः ।
घ्नन्ति देवान्सगन्धर्वान्सयक्षोरगचारणान् ॥ ११
ते वध्यमाना विमुखाः क्षीणप्रहरणा रणे ।
त्रातारं मनसा जग्मुर्देवं नारायणं प्रभुम् ॥ १२
एतस्मिन्नन्तरे मेघा निर्वाणाङ्गारवर्चसः ।
सार्कचन्द्रग्रहगणं छादयन्तो नभस्तलम् ॥ १३
चञ्चद्विद्युद्गणाविद्धा घोरा निह्रादकारिणः ।
अन्योन्यवेगाभिहताः प्रववुः सप्त मारुताः ॥ १४
दीप्ततोयाशनीपातैर्वज्रवेगानलानिलैः ।
ररास घोरैरुत्पातैर्दह्यमानमिवाम्बरम् ॥ १५
पेतुरुल्कासहस्राणि पेतुराकाशगान्यपि ।
न्युब्जानि च विमानानि प्रपतन्त्युत्पतन्ति च ॥ १६
चतुर्युगान्तपर्याये लोकानां यद्भयं भवेत् ।
अरूपवन्ति रूपाणि तस्मिन्नुत्पातलक्षणे ॥ १७
तमसा निष्प्रभं सर्वं न प्राज्ञायत किंचन ।
तिमिरौघपरिक्षिप्ता न रेजुश्च दिशो दश ॥ १८
विवेश रूपिणी काली कालमेघावगुण्ठिता ।
द्यौर्न भात्यभिभूतार्का घोरेण तमसा वृता ॥ १९
तान्घनौघान्सतिमिरान्दोर्भ्यां विक्षिप्य स प्रभुः ।
वपुः संदर्शयामास दिव्यं कृष्णवपुर्हरिः ॥ २०
बलाहकाञ्जननिभं बलाहकतनूरुहम् ।
तेजसा वपुषा चैव कृष्णं कृष्णमिवाचलम् ॥ २१
दीप्तपीताम्बरधरं तप्तकाञ्चनभूषणम् ।
धूमान्धकारवपुषं युगान्ताग्निमिवोत्थितम् ॥ २२
चतुर्द्विगुणपीनांसं किरीटच्छन्नमूर्धजम् ।
चामीकरकरासक्तमायुधैरुपशोभितम् ॥ २३
चन्द्रार्ककिरणोपेतं गिरिकूटमिवोच्छ्रितम् ।
नन्दकानन्दितकरं शराशीविषधारिणम् ॥ २४
शक्तिचित्रं हलोदग्रं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
विष्णुशैलं क्षमामूलं श्रीवृक्षं शार्ङ्गशृङ्गिणम् ॥ २५
हर्यश्वरथसंयुक्ते सुपर्णध्वजशोभिते ।
चन्द्रार्कचक्ररचिते मन्दराक्षधृतान्तरे ॥ २६
अनन्तरश्मिसंयुक्ते दुर्दर्शे मेरुकूबरे ।
तारकाचित्रकुसुमे ग्रहनक्षत्रबन्धुरे ॥ २७

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

भयेष्वभयदं व्योम्नि देवा दैत्यपराजिताः ।
ददृशुस्ते स्थितं देवं दिव्यलोकमये रथे ॥ २८
ते कृताञ्जलयः सर्वे देवाः शक्रपुरोगमाः ।
जयशब्दं पुरस्कृत्य शरण्यं शरणं गताः ॥ २९
स तेषां तां गिरं श्रुत्वा विष्णुर्दयितदैवतः ।
मनश्चक्रे विनाशाय दानवानां महामृधे ॥ ३०
आकाशे तु स्थितो विष्णुरुत्तमं वपुरास्थितः ।
उवाच देवताः सर्वाः सप्रतिज्ञमिदं वचः ॥ ३१
शान्तिं व्रजत भद्रं वो मा भैष्ट मरुतां गणाः ।
जिता मे दानवाः सर्वे त्रैलोक्यं प्रतिगृह्यताम् ॥
ते तस्य सत्यसंधस्य विष्णोर्वाक्येन तोषिताः ।
देवाः प्रीतिं परां जग्मुः प्राप्येवामृतमुत्तमम् ॥ ३३
ततस्तमः संह्रियते विनेशुश्च बलाहकाः ।
प्रववुश्च शिवा वाताः प्रसन्नाश्च दिशो दश ॥ ३४
सुप्रभाणि च ज्योतींषि चन्द्रं चक्रुः प्रदक्षिणम् ।
दीप्तिमन्ति च तेजांसि चक्रुरर्कं प्रदक्षिणम् ॥ ३५
न विग्रहं ग्रहाश्चक्रुः प्रसेदुश्चापि सिन्धवः ।
विरजस्का बभुर्मार्गा नाकमार्गादयस्त्रयः ॥ ३६
यथार्थमूहुः सरितो नापि चुक्षुभिरेऽर्णवाः ।
आसञ्शुभानीन्द्रियाणि नराणामन्तरात्मसु ॥ ३७
महर्षयो वीतशोका वेदानुच्चैरधीयिरे ।
यज्ञेषु च हविः स्वादु शिवमाप च पावकः ॥३८
प्रवृत्तधर्माः संवृत्ता लोका मुदितमानसाः ।
विष्णोर्दत्तप्रतिज्ञस्य श्रुत्वारिनिधने गिरम् ॥ ३९

इति श्रीहरिवंशे द्वात्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

३३

वैशंपायन उवाच ।

ततो भयं विष्णुमयं श्रुत्वा दैतेयदानवाः ।
उद्योगं विपुलं चक्रुर्युद्धाय युधि दुर्जयाः ॥ १
मयस्तु काञ्चनमयं त्रिनल्वान्तरमव्ययम् ।
चतुश्चक्रं सुवपुषं सुकल्पितमहायुधम् ॥ २
किंकिणीजालनिर्घोषं द्वीपिचर्मपरिष्कृतम् ।
रचितं रत्नजालैश्च हेमजालैश्च शोभितम् ॥ ३
ईहामृगगणाकीर्णं पक्षिभिश्च विराजितम् ।
दिव्यास्त्रतूणीरधरं पयोधरनिनादितम् ॥ ४
स्वक्षं रथवरोदारं सूपस्थमगमोपमम् ।
गदापरिघसंपूर्णं मूर्तिमन्तमिवार्णवम् ॥ ५
हेमकेयूरवलयं स्वर्णकुण्डलकूबरम् ।
सपताकध्वजोदग्रं सादित्यमिव मन्दरम् ॥ ६
गजेन्द्राम्भोदवपुषं क्वचित्केसरवर्चसम् ।
युक्तमृक्षसहस्रेण सहस्राम्बुदनादितम् ॥ ७
दीप्तमाकाशगं दिव्यं रथं पररथारुजम् ।
अतिष्ठत्समराकाङ्क्षी मेरुं दीप्तं इवांशुमान् ॥ ८
तारस्तु क्रोशविस्तारमायसं वाहयन्रथम् ।
शैलोत्करिमसंकाशं नीलाञ्जनचयोपमम् ॥ ९
काललोहाष्टचरणं लोहेषायुगकूबरम् ।
तिमिरोद्गारिकिरणं गर्जन्तमिव तोयदम् ॥ १०
लोहजालेन महता सगवाक्षेण दंशितम् ।
आयसैः परिघैः पूर्णं क्षेपणीयैश्च मुद्गरैः ॥ ११
प्रासैः पाशैश्च विततैरवसक्तैश्च मुद्गरैः ।
शोभितं त्रासनीयैश्च तोमरैः सपरश्वधैः ॥ १२
उद्यतं द्विषतां हेतोर्द्वितीयमिव मन्दरम् ।
युक्तं खरसहस्रेण सोऽध्यारोहद्रथोत्तमम् ॥ १३
विरोचनस्तु संक्रुद्धो गदापाणिरवस्थितः ।
प्रमुखे तस्य सैन्यस्य दीप्तशृङ्ग इवाचलः ॥ १४
युक्तं हयसहस्रेण हयग्रीवस्तु दानवः ।
स्यन्दनं वाहयामास सपत्नानीकमर्दनम् ॥ १५
व्यायतं बहुसाहस्रं धनुर्विस्फारयन्महत् ।
वराहः प्रमुखे तस्थौ सावरोह इवाचलः ॥ १६

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

क्षरस्तु विक्षरन्दर्पान्नेत्राभ्यां रोषजं जलम् ।
स्फुरदन्तौष्ठवदनः संग्रामं सोऽभ्यकाङ्क्षत ॥ १७
त्वष्टा त्वष्टादशहयं यानमास्थाय दानवः ।
व्यूहितो दानवैर्व्यूहैः परिचक्राम वीर्यवान् ॥ १८
विप्रचित्तिसुतः श्वेतः श्वेतकुण्डलभूषणः ।
श्वेतशैलप्रतीकाशो युद्धायाभिमुखः स्थितः ॥ १९
अरिष्टो बलिपुत्रस्तु वरिष्ठोऽद्रिशिलायुधः ।
युद्धायातिष्ठदायस्तो धराधर इवापरः ॥ २०
किशोरस्त्वतिसंहर्षात्किशोर इव चोदितः ।
अभवद्दैत्यसैन्यस्य मध्ये रविरिवोदितः ॥ २१
लम्बस्तु लम्बमेघाभः प्रलम्बाम्बरभूषणः ।
दैत्यव्यूहगतो भाति सनीहार इवांशुमान् ॥ २२
स्वर्भानुरास्ययोधी तु दशनौष्ठेक्षणायुधः ।
हसंस्तिष्ठति दैत्यानां प्रमुखे सुमुखो ग्रहः ॥ २३
अन्ये हयगता भान्ति नागस्कन्धगताः परे ।
सिंहव्याघ्रगताश्चान्ये वराहर्क्षगताः परे ॥ २४
केचित्खरोष्ट्रयातारः केचित्तोयदवाहनाः ।
नानापक्षिगताः केचित्केचित्पवनवाहनाः ॥ २५
पत्तिनस्त्वपरे दैत्या भीषणा विकृताननाः ।
एकपादा द्विपादाश्च ननृतुर्युद्धकाङ्क्षिणः ॥ २६
प्रक्ष्वेडमाना बहवः स्फोटयन्तश्च दानवाः ।
दृप्तशार्दूलनिर्घोषा नेदुर्दानवपुंगवाः ॥ २७
ते गदापरिघैरुग्रैर्धनुर्व्यायामशालिनः ।
बाहुभिः परिघाकारैस्तर्जयन्ति स्म दानवाः ॥ २८
प्रासैः पाशैश्च खड्गैश्च तोमराङ्कुशपट्टिसैः ।
चिक्रीडुस्ते शतघ्नीभिः शितधारैश्च मुद्गरैः ॥ २९
गण्डशैलैश्च शैलैश्च परिघैश्चोत्तमायुधैः ।
चक्रैश्च दैत्यप्रवराश्चक्रुरानन्दितं बलम् ॥ ३०
एवं तद्दानवं सैन्यं सर्वं युद्धमदोत्कटम् ।
देवानभिमुखं तस्थौ मेघानीकमिवोद्धतम् ॥ ३१

तदद्भुतं दैत्यसहस्रगाढं
वाय्वग्नितोयाम्बुदशैलकल्पम् ।
बलं रणौघाभ्युदयाभ्युदीर्णं
युयुत्सयोन्मत्तमिवाबभासे ॥ ३२

इति श्रीहरिवंशे त्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

३४

वैशंपायन उवाच ।

श्रुतस्ते दैत्यसैन्यस्य विस्तरस्तात विग्रहे ।
सुराणां सर्वसैन्यस्य विस्तरं वैष्णवं शृणु ॥ १
आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च महाबलौ ।
सबलाः सानुगाश्चैव संनह्यन्त यथाक्रमम् ॥ २
पुरुहूतस्तु पुरतो लोकपालः सहस्रदृक् ।
ग्रामणीः सर्वदेवानामारुरोह सुरद्विपम् ॥ ३
सव्ये चास्य रथः पार्श्वे पक्षिप्रवरवेगवान् ।
सुचारुचक्रचरणो हेमवज्रपरिष्कृतः ॥ ४
देवगन्धर्वयक्षौघैरनुयातः सहस्रशः ।
दीप्तिमद्भिः सदस्यैश्च ब्रह्मर्षिभिरभिष्टुतः ॥ ५
वज्रविस्फूर्जितोद्धूतैर्विद्युदिन्द्रायुधार्पितैः ।
गुप्तो बलाहकगणैः पर्वतैरिव कामगैः ॥ ६
यमारूढः स भगवान्पर्येति मघवान्गजम् ।
हविर्धानेषु गायन्ति विप्रा मखमुखे स्थिताः ॥ ७
स्वर्गे शक्रानुयातेषु देवतूर्यानुनादिषु ।
इन्द्रं समुपनृत्यन्ति शतशो ह्यप्सरोगणाः ॥ ८
केतुना वंशराजेन भ्राजमानो यथा रविः ।
युक्तो हयसहस्रेण मनोमारुतरंहसा ॥ ९
स स्यन्दनवरो भाति युक्तो मातलिना तदा ।
कृत्स्नः परिवृतो मेरुर्भास्करस्येव तेजसा ॥ १०
यमस्तु दण्डमुद्यम्य कालयुक्तं च मुद्गरम् ।
तस्थौ सुरगणानीके दैत्यान्नादेन भीषयन् ॥ ११

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

चतुर्भिः सागरैर्गुप्तो लेलिहद्भिश्च पन्नगैः ।
शङ्खमुक्ताङ्गदधरो बिभ्रत्तोयमयं वपुः ॥ १२
कालपाशान्समाविध्य हयैः शशिकरोपमैः ।
वाय्वीरितजलोद्गारैः कुर्वल्लीलाः सहस्रशः ॥ १३
पाण्डुरोद्धूतवसनः प्रवालरुचिराङ्गदः ।
मणिश्यामोत्तमवपुर्हारभारार्पितोदरः ॥ १४
वरुणः पाशभृन्मध्ये देवानीकस्य तस्थिवान् ।
युद्धवेलामभिलषन्भिन्नवेल इवार्णवः ॥ १५
यक्षराक्षससैन्येन गुह्यकानां गणैरपि ।
युक्तश्च शङ्खपद्माभ्यां निधीनामधिपः प्रभुः ।
राजराजेश्वरः श्रीमान्गदापाणिरदृश्यत ॥ १६
विमानयोधी धनदो विमाने पुष्पके स्थितः ।
स राजराजः शुशुभे युद्धार्थी नरवाहनः ।
प्रेक्ष्यमाणः शिवसखः साक्षादिव शिवः स्वयम् ॥
पूर्वं पक्षं सहस्राक्षः पितृराजस्तु दक्षिणम् ।
वरुणः पश्चिमं पक्षमुत्तरं नरवाहनः ॥ १८
चतुर्षु युक्ताश्चत्वारो लोकपाला बलोत्कटाः ।
स्वां स्वां दिशं ररक्षुस्ते तस्य देवबलस्य ह ॥ १९
सूर्यः सप्ताश्वयुक्तेन रथेनाम्बरगामिना ।
श्रिया जाज्वल्यमानेन दीप्यमानैश्च रश्मिभिः ॥
उदयास्तगचक्रेण मेरुपर्यन्तगामिना ।
त्रिदिवद्वारचित्रेण तपता लोकमव्ययम् ॥ २१
सहस्ररश्मियुक्तेन भ्राजमानेन तेजसा ।
चचार मध्ये देवानां द्वादशात्मा दिनेश्वरः ॥ २२
सोमः श्वेतहयो भाति स्यन्दने शीतरश्मिवान् ।
हिमतोयप्रपूर्णाभिर्भाभिराप्लावयञ्जगत् ॥ २३
तमृक्षयोगानुगतं शिशिरांशुं द्विजेश्वरम् ।
शशच्छायाङ्कितनुं नैशस्य तमसः क्षयम् ॥ २४
ज्योतिषामीरणं व्योम्नि रसानां रसनं प्रभुम् ।
ओषधीनां परित्राणं निधानममृतस्य च ॥ २५
जगतः प्रथमं भागं सौम्यं शैत्यमयं रसम् ।
ददृशुर्दानवाः सोमं हिमप्रहरणं स्थितम् ॥ २६
यः प्राणः सर्वभूतानां पञ्चधा भिद्यते नृषु ।
सप्तस्कन्धगतो लोकांस्त्रीन्दधार चचार च ॥ २७
यमाहुरग्रेयन्तारं सर्वप्रभवमीश्वरम् ।
सप्तस्वरगता यस्य योनिर्गीर्भिरुदीर्यते ॥ २८
यं वदन्त्युत्तमं भूतं यं वदन्त्यशरीरिणम् ।
यमाहुराकाशगमं शीघ्रगं शब्दयोनिनम् ॥ २९
स वायुः सर्वभूतायुरुद्धतः स्वेन तेजसा ।
प्रववौ व्यथयन्दैत्यान्प्रतिलोमः सतोयदः ॥ ३०
मरुतो देवगन्धर्वा विद्याधरगणैः सह ।
चिक्रीडुरसिभिः शुभ्रैर्निर्मुक्तैरिव पन्नगैः ॥ ३१
सृजन्तः सर्पपतयस्तीव्रं रोषमयं विषम् ।
शरभूताः सुरेन्द्राणां चेरुर्व्यात्तमुखा दिवि ॥ ३२
पर्वतास्तु शिलाशृङ्गैः शतशाखैश्च पादपैः ।
उपतस्थुः सुरगणान्प्रहर्तुं दानवं बलम् ॥ ३३
यः स देवो हृषीकेशः पद्मनाभस्त्रिविक्रमः ।
कृष्णवर्त्मा युगान्ताभो विश्वस्य जगतः प्रभुः ॥३४
समुद्रयोनिर्मधुहा हव्यभुक्क्रतुसत्कृतः ।
भूम्यापोव्योमभूतात्मा श्यामः शान्तिकरोऽरिहा ॥
सोऽर्कमग्राविवोद्यन्तमुद्यम्योत्तमतेजसम् ।
अरिघ्नमसुरानीके चक्रं चक्रगदाधरः ।
सपरीवेषमुद्यन्तं सवितुर्मण्डलं यथा ॥ ३६
सव्येनालम्ब्य महतीं सर्वासुरविनाशिनीम् ।
करेण कालीं वपुषा शत्रुकालप्रदां गदाम् ॥ ३७
शेषैर्भुजैः प्रदीप्तानि भुजगारिध्वजः प्रभुः ।
दधारायुधजातानि शार्ङ्गादीनि महायशाः ॥ ३८
स कश्यपस्यात्मभुवं द्विजं भुजगभोजनम् ।
पवनाधिकसंपात गगनक्षोभणं खगम् ॥ ३९
भुजगेन्द्रेण वदने निविष्टेन विराजितम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

अमृतारम्भनिर्मुक्तं मन्दराद्रिमिवोच्छ्रितम् ॥ ४०
देवासुरविमर्देषु शतशो दृष्टविक्रमम् ।
महेन्द्रेणामृतस्यार्थे वज्रेण कृतलक्षणम् ॥ ४१
शिखिनं चूडिनं चैव तप्तकुण्डलभूषणम् ।
विचित्रपत्रवसनं धातुमन्तमिवाचलम् ॥ ४२
स्फीतक्रोडावलम्बेन शीतांशुसमतेजसा ।
भोगिभोगावसक्तेन मणिरत्नेन भास्वता ॥ ४३
पक्षाभ्यां चारुपत्राभ्यामावृत्य दिवि लीलया ।
युगान्ते सेन्द्रचापाभ्यां तोयदाभ्यामिवाम्बरम् ॥
नीललोहितपीताभिः पताकाभिरलंकृतम् ।
केतुवेषप्रतिच्छन्नं महाकायनिकेतनम् ॥ ४५
अरुणावरजं श्रीमानारुरोह रणे हरिः ।
सुपर्णः स्वेन वपुषा सुपर्णं खेचरोत्तमम् ॥ ४६
तमन्वयुर्देवगणा मुनयश्च समाहिताः ।
स्तोत्रैः परममन्त्राभिस्तुष्टुवुश्च गदाधरम् ॥ ४७
तद्वैश्रवणमुत्सृष्टं वैवस्वतपुरःसरम् ।
वारिराजपरिक्षिप्तं देवराजविराजितम् ॥ ४८
चन्द्रप्रभाभिर्विमलं युद्धाय समवस्थितम् ।
पवनाविद्धनिर्घोषं संप्रदीप्तहुताशनम् ॥ ४९
विष्णोर्जिष्णोः सहिष्णोश्च भ्राजिष्णोस्तेजसा वृतम् ।
बलं बलवदुद्भूतं युद्धाय समवर्तत ॥ ५०
स्वस्त्यस्तु देवेभ्य इति स्तुवंस्तत्राङ्गिरा जगौ ।
स्वस्त्यस्तु दैत्येभ्य इति उशना वाक्यमब्रवीत् ॥ ५१

इति श्रीहरिवंशे चतुस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

३५

वैशंपायन उवाच ।

ताभ्यां बलाभ्यां संजज्ञे तुमुलो विमहस्तदा ।
सुराणामसुराणां च परस्परजयैषिणाम् ॥ १
दानवा देवतैः सार्धं नानाप्रहरणोद्यताः ।
समीयुर्युध्यमाना वै पर्वता इव पर्वतैः ॥ २
तत्सुरासुरसंयुक्तं युद्धमत्यद्भुतं बभौ ।
धर्माधर्मसमायुक्तं दर्पेण विनयेन च ॥ ३
ततो रथैः प्रज्वलितैर्वह्निभिश्च प्रचोदितैः ।
उत्पतद्भिश्च गगनं सासिहस्तैः समन्ततः ॥ ४
क्षिप्यमाणैश्च मुसलैः संप्रयुद्धैश्च सायकैः ।
चापैर्विस्फार्यमाणैश्च पात्यमानैश्च मुद्गरैः ॥ ५
तद्युद्धमभवद्घोरं देवदानवसंकुलम् ।
जगतस्त्रासजननं युगसंवर्तकोपमम् ॥ ६
स्वहस्तमुक्तैः परिघैः क्षिप्तमुक्तैश्च पर्वतैः ।
दानवाः समरे जघ्नुर्देवानिन्द्रपुरोगमान् ॥ ७
ते वध्यमाना बलिभिर्दानवैर्विक्षतैरपि ।
विषण्णमनसो देवा जग्मुरार्तिं महामृधे ॥ ८
तेऽब्जालैः प्रसृतैः परिघैर्गिरिमुक्तैः ।
भिन्नैरस्त्रैः दिविजुर्देवेषु रणे प्रोषेद्धु ॥ ९
संदिताः पद्मजालैश्च निर्भिन्नश्च शरैः हताः ।
प्रविष्टा दानवीं सेनां न शेकुस्ते विचेष्टितुम् ॥ १०
तत्तस्मिन्नभिवाभाति निष्प्रभासहस्राकृति ।
बलं सुराणामसुरैर्निष्प्रभमभवद्धतम् ॥ ११
मायाभिश्चाभिचक्रैश्च छिन्दन्नस्त्रेण दानवान् ।
शक्रो देवबलं घोरं दिवेव बहुलोचनः ॥ १२
स दैत्यान्प्रमुखे हत्वा तद्दानवबलं महत् ।
तामसेनाब्जजालेन तमोभूतमथाकरोत् ॥ १३
तेऽन्योन्यं नावबुध्यन्त देवान्वा वाहनानि वा ।
घोरेण तमसाविष्टाः पुम्हूतस्य तेजसा ॥ १४
मायापाशैर्विमुक्तास्तु यत्नवन्तः सुरोत्तमाः ।
वपूंषि दैत्यसंघानां तमोभूतान्यपातयन् ॥ १५
अपश्यन्तो विसंज्ञाश्च तमसा नीलवर्चसः ।
पेतुस्ते दानवगणाश्छिन्नपक्षा इवाचलाः ॥ १६
तद्घनीभूतदैत्येन्द्रमन्धकारमिवार्णवम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

दानवं देवसदनं तमोभूतमिवाबभौ ॥ १७
तदासृजन्महामायां मयस्तां तामसीं दहन् ।
युगान्तोद्योतजननीं सृष्टामौर्वेण वह्निना ॥ १८
सा ददाह तमः सर्वं माया मयविकल्पिता ।
दैत्याश्चादित्यवपुषः सद्य उत्तस्थुराहवे ॥ १९
मायामौर्वीं समासाद्य दह्यमाना दिवौकसः ।
भेजिरे चन्द्रविषयं शीतांशुसलिलह्रदम् ॥ २०
ते दह्यमाना और्वेण तेजसा भ्रष्टतेजसः ।
शशंसुर्वज्रिणे देवाः संतप्ताः शरणैषिणः ॥ २१
संतप्ते मायया सैन्ये दह्यमाने च दानवैः ।
चोदितो देवराजेन वरुणो वाक्यमब्रवीत् ॥ २२
पुरा ब्रह्मर्षिजः शक्र तपस्तेपे सुदारुणम् ।
और्वः पूर्वं स तेजस्वी सदृशो ब्रह्मणो गुणैः ॥२३
तं तपन्तमिवादित्यं तपसा जगदव्ययम् ।
उपतस्थुर्मुनिगणा देवा देवर्षिभिः सह ॥ २४
हिरण्यकशिपुश्चैव दानवो दानवेश्वरः ।
ऋषिं विज्ञापयामास पुरा परमतेजसम् ॥ २५
तमुचुर्ब्रह्मऋषयो वचनं धर्मसंहितम् ।
ऋषिवंशेषु भगवंश्छिन्नमूलमिदं कुलम् ॥ २६
एकस्त्वमनपत्यश्च गोत्रापत्यं न वर्तते ।
कौमारं व्रतमास्थाय क्लेशमेवानुवर्तसे ॥ २७
बहूनि विप्र गोत्राणि मुनीनां भावितात्मनाम् ।
एकदेहानि तिष्ठन्ति विविक्तानि विना प्रजाः ॥२८
धरत्सूत्सन्नभूतेषु तेषु ते नास्ति कारणम् ।
भवांस्तु तपसा श्रेष्ठः प्रजापतिसमद्युतिः ॥ २९
तत्प्रवर्तस्व वंशाय वर्धयात्मानमात्मना ।
आदधत्स्वोर्जितं तेजो द्वितीयां कुरु वै तनुम् ॥३०
स एवमुक्तो मुनिभिर्मुनिर्मनसि ताडितः ।
जगर्ह तानृषिगणान्वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ३१
यथायं शाश्वतो धर्मो मुनीनां विहितः पुरा ।
आर्षं वै सेवतां कर्म वन्यमूलफलाशिनः ॥ ३२
ब्रह्मयोनौ प्रसूतस्य ब्राह्मणस्यात्मवर्तिनः ।
ब्रह्मचर्यं सुचरितं ब्रह्माणमपि चालयेत् ॥ ३३
द्विजानां वृत्तयस्तिस्रो ये गृहाश्रमवासिनः ।
अस्माकं तु वनं वृत्तिर्वन्याश्रमनिवासिनाम् ॥ ३४
अब्भक्षा वायुभक्षाश्च दन्तोलूखलिनस्तथा ।
अश्मकुट्टा दशतपाः पञ्चसप्ततपाश्च ये ॥ ३५
एते तपसि तिष्ठन्तो व्रतैरपि सुदुश्चरैः ।
ब्रह्मचर्यं पुरस्कृत्य प्रार्थयन्ति परां गतिम् ॥ ३६
ब्रह्मचर्याद्ब्राह्मणस्य ब्राह्मणत्वं विधीयते ।
एवमाहुः परे लोके ब्रह्मचर्यविदो जनाः ॥ ३७
ब्रह्मचर्ये स्थितं धैर्यं ब्रह्मचर्ये स्थितं तपः ।
ये स्थिता ब्रह्मचर्येण ब्राह्मणा दिवि ते स्थिताः ॥३८
नास्ति योगं विना सिद्धिर्नास्ति सिद्धिं विना यशः ।
नास्ति लोके यशोमूलं ब्रह्मचर्यात्परं तपः ॥ ३९
यो निगृह्येन्द्रियग्रामं भूतग्रामं च पञ्चकम् ।
ब्रह्मचर्यं समाधत्ते किमतः परमं तपः ॥ ४०
अयोगे केशधरणमसंकल्पे व्रतक्रिया ।
ब्रह्मचर्यं च चर्या च त्रयं स्याद्दम्भसंज्ञितम् ॥४१
क्व दाराः क्व च संयोगः क्व च भावविपर्ययः ।
यदियं ब्रह्मणा सृष्टा मनसा मानसी प्रजा ॥ ४२
यद्यस्ति तपसो वीर्यं युष्माकममितात्मनाम् ।
सृजध्वं मानसान्पुत्रान्प्राजापत्येन कर्मणा ॥ ४३
मनसा निर्मिता योनिराधातव्या तपस्विना ।
न दारयोगं बीजं वा व्रतमुक्तं तपस्विनाम् ॥ ४४
यदिदं लुप्तधर्मार्थं युष्माभिरिह निर्भयैः ।
व्याहृतं सद्भिरत्यर्थमसद्भिरिव मे मतम् ॥ ४५
वपुर्दीप्तान्तरात्मानमेष कृत्वा मनोमयम् ।
दारयोगं विना स्रक्ष्ये पुत्रमात्मतनूरुहम् ॥ ४६
एवमात्मानमात्मा मे द्वितीयं जनयिष्यति ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

बन्धेनानेन विधिना दिधक्षन्निव प्रजाः ॥ ४७
ऊर्वस्तु तपसाविष्टो निवेश्योरुं हुताशने ।
ममन्थैकेन दर्भेण सुतस्य प्रभवारणिम् ॥ ४८
तस्योरुं सहसा भित्त्वा ज्वालामाली निरिन्धनः ।
जगतो दहनाकाङ्क्षी पुत्रोऽग्निः समपद्यत ॥ ४९
ऊर्वस्योरुं विनिर्भिद्य और्वो नामान्तकोऽनलः ।
दिधक्षन्निव लोकांस्त्रीञ्जज्ञे परमकोपनः ॥ ५०
उत्पन्नमात्रश्चोवाच पितरं दीप्तया गिरा ।
क्षुधा मे बाधते तात जगद्भक्ष्ये त्यजस्व माम् ॥५१
त्रिदिवारोहिभिर्ज्वालैर्जृम्भमाणो दिशो दश ।
निर्दहन्सर्वभूतानि ववृधे सोऽन्तकोऽनलः ॥ ५२
एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा मुनिमूर्वं सभाजयन् ।
पुत्रेदं धार्यतां तेजो लोकानां क्रियतां दया ॥ ५३
अस्यापत्यस्य ते विप्र करिष्ये साह्यमुत्तमम् ।
वासं चास्य प्रदास्यामि प्राशनं चामृतोपमम् ।
तथ्यमेतन्मम वचः शृणु त्वं वदतां वर ॥ ५४

ऊर्व उवाच ।

धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यन्मेऽद्य भगवान्शिशोः ।
मतिमेतां ददातीह परमानुग्रहाय वै ॥ ५५
प्रभातकाले संप्राप्ते काङ्क्षितव्ये समागमे ।
भगवंस्तर्पितः पुत्रः कैर्हव्यैः प्राप्स्यते सुखम् ॥५६
कुत्र वास्य निवासः स्याद्भोजनं च किमात्मकम् ।
विधास्यति भवानस्य वीर्यतुल्यं महौजसः ॥ ५७

ब्रह्मोवाच ।

वडवामुखेऽस्य वसतिः समुद्रे वै भविष्यति ।
मम योनिर्जलं विप्र तच्च मे तोयपं मुखम् ॥ ५८
तत्राहमासे निरतः पिबन्वारिमयं हविः ।
तद्धविस्तव पुत्रस्य विसृज्याम्यालयं च तत् ॥ ५९
ततो युगान्ते भूतानामेष चाहं च सुव्रत ।
सहितौ विचरिष्यावो निष्पापतकरावहि ॥ ६०
एषोऽग्निरन्तकाख्यस्य सलिलाशी मया कृतः ।
दहनः सर्वभूतानां सदेवासुररक्षसाम् ॥ ६१
एवमस्त्विति सोऽप्यग्निः संवृतज्वालमण्डलः ।
प्रविवेशार्णवमुखं निक्षिप्य पितरि प्रभाम् ॥ ६२
प्रतियातस्ततो ब्रह्मा ते च सर्वे महर्षयः ।
और्वस्याग्नेः प्रभावज्ञाः स्वां स्वां गतिमुपाश्रिताः ॥
हिरण्यकशिपुर्दृष्ट्वा तदद्भुतमपूजयत् ।
और्वं प्रणतसर्वाङ्गो वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ ६४
भगवन्नद्भुतमिदं निर्वृत्तं लोकसाक्षिकम् ।
तपसा ते मुनिश्रेष्ठ परितुष्टः पितामहः ॥ ६५
अहं तु तव पुत्रस्य तव चैव महाव्रत ।
भृत्य इत्यवगन्तव्यः श्लाघ्योऽस्मि यदि कर्मणा ॥
तं मा पश्य समापन्नं तवैवाराधने रतम् ।
यत्सीदेयं मुनिश्रेष्ठ तवैव स्यात्पराजयः ॥ ६७

ऊर्व उवाच ।

धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य तेऽहं गुरुर्मतः ।
नास्ति ते तपसानेन भयमद्येह सुव्रत ॥ ६८
इमां च मायां गृह्णीष्व मम पुत्रेण निर्मिताम् ।
निरिन्धनामग्निमयीं दुःस्पर्शां पावकैरपि ॥ ६९
एषा ते स्वस्य वंशस्य वशगारिविनिग्रहे ।
रक्षिष्यत्यात्मपक्षं च परांश्च प्रदहिष्यति ॥ ७०
एवमस्त्विति तां गृह्य प्रणम्य मुनिपुंगवम् ।
जगाम त्रिदिवं हृष्टः कृतार्थो दानवेश्वरः ॥ ७१
सैषा दुर्विषहा माया देवैरपि दुरासदा ।
और्वेण निर्मिता पूर्वं पावकेनोर्वसूनुना ॥ ७२
तस्मिंस्तु व्युत्थिते दैत्ये निर्वीर्यैषा न संशयः ।
शापो ह्यस्याः पुरा दत्तः सृष्टा येनैव तेजसा ॥ ७३
यद्येषा प्रतिहन्तव्या कर्तव्यो भगवान्सुखी ।
दीयतां मे सखा शक्र तोययोनिर्निशाकरः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

मायामेतां हनिष्यामि त्वत्प्रसादान्न संशयः ॥ ७४

इति श्रीहरिवंशे पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

३६

वैशंपायन उवाच ।

एवमस्त्विति संहृष्टः शक्रस्त्रिदशवर्धनः ।
संदिदेशाग्रतः सोमं युद्धाय शिशिरायुधम् ॥ १
गच्छ सोम सहायत्वं कुरु पाशधरस्य वै ।
असुराणां विनाशाय जयार्थं च दिवौकसाम् ॥ २
त्वमप्रतिमवीर्यश्च ज्योतिषां चेश्वरेश्वरः ।
त्वन्मयं सर्वलोकानां रसं रसविदो विदुः ॥ ३
क्षयवृद्धिस्तव व्यक्ता सागरे खे च मण्डले ।
परिवर्तस्यहोरात्रं कालं जगति योजयन् ॥ ४
लोकच्छायामयं लक्ष्म तवाङ्के शशसंस्थितम् ।
न विदुः सोम देवाश्च ये च नक्षत्रयोगिनः ॥ ५
त्वमादित्यपथादूर्ध्वं ज्योतिषां चोपरि स्थितः ।
तमः प्रोत्सार्य वपुषा भासयस्यखिलं जगत् ॥ ६
श्वेतभानुर्हिमतनुर्ज्योतिषामधिपः शशी ।
अब्दकृत्कालयोगात्मा ईज्यो यज्ञरसोऽव्ययः ॥ ७
ओषधीशः क्रियायोनिरब्जयोनिरनुष्णभाक् ।
शीतांशुरमृताधारश्चपलः श्वेतवाहनः ॥ ८
त्वं कान्तिः कान्तवपुषां त्वं सोमः सोमवृत्तिनाम् ।
सौम्यस्त्वं सर्वभूतानां तिमिरघ्नस्त्वमृक्षराट् ॥ ९
तद्गच्छ त्वं सहानेन वरुणेन वरूथिना ।
शमयस्वासुरीं मायां यथा दह्याम संयुगे ॥ १०

सोम उवाच ।

यन्मा वदसि युद्धार्थे देवराज वरप्रद ।
एष वर्षामि शिशिरं दैत्यमायापकर्षणम् ॥ ११
एतान्मच्छीतनिर्दग्धान्पश्यस्व हिमवेष्टितान् ।
विमायान्विमदांश्चैव दैत्यसंघान्महाहवे ॥ १२
ततो हिमकरोत्सृष्टाः सबाष्पा हिमवृष्टयः ।
वेष्टयन्ति स्म तान्घोरान्दैत्यान्मेघगणा इव ॥ १३
तौ पाशशुक्लांशुधरौ वरुणेन्दू महारणे ।
जघ्नतुर्हिमपातैश्च पाशपातैश्च दानवान् ॥ १४
द्वावम्बुनाथौ समरे तौ पाशहिमयोधिनौ ।
मृधे चेरतुरम्भोभिः क्षुब्धाविव महार्णवौ ॥ १५
ताभ्यामाप्लावितं सैन्यं तद्दानवमदृश्यत ।
जगत्संवर्तकाम्भोदैः प्रवृत्तैरिव संवृतम् ॥ १६
तावुभतांशुपाशौ तु शशाङ्कवरुणावुभौ ।
तां मायां शमयामास्तां देवौ दैतेयनिर्मिताम् ॥ १७
शीतांशुजलनिर्दग्धाः पाशैश्च प्रसिता मृधे ।
न शेकुश्चलितुं दैत्या विशिरस्का इवाद्रयः ॥ १८
शीतांशुनिहतास्ते तु पेतुर्दैत्या हिमार्दिताः ।
हिमप्लावितसर्वाङ्गा निरुष्माण इवाग्नयः ॥ १९
तेषां तु दिवि दैत्यानां विपरीतप्रभाणि ह ।
विमानानि विचित्राणि प्रपतन्त्युत्पतन्ति च ॥ २०
तान्पाशहस्तग्रथितांश्छादिताञ्शीतरश्मिभिः ।
मयो ददर्श मायावी दानवान्दिवि दानवः ॥ २१
स शिलाजालवितताँ गण्डशैलाट्टहासिनीम् ।
पादपोत्कटकूटाग्रां कन्दराकीर्णकाननाम् ॥ २२
सिंहव्याघ्रगजाकीर्णां नन्दन्तीं द्विपयूथपैः ।
ईहामृगगणाकीर्णां पवनाघूर्णितद्रुमाम् ॥ २३
निर्मितां स्वेन पुत्रेण क्रौञ्चेन दिवि कामगाम् ।
प्रथितां पार्वतीं मायां ससृजे स समन्ततः ॥ २४
साश्मशब्दैः शिलावर्षैः प्रपतद्भिश्च पादपैः ।
निजघ्ने देवसंघांस्तान्दानवांश्चाप्यजीवयत् ॥ २५
नैशाकरी वारुणी च मायेऽन्तर्दधतुस्ततः ।
अश्मभिश्चायसघनैः किरद्देवगणान्रणे ॥ २६
साश्मसंघातविषमा द्रुमपर्वतसंकटा ।
अभवद्घोरसंहार्या पृथिवी पर्वतैरिव ॥ २७

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

नानाहतोऽश्मभिः कश्चिच्छिलाभिश्चाप्यताडितः ।
नानिरुद्धो द्रुमगणैर्देवोऽदृश्यत संयुगे ॥ २८
तदसंस्रस्तधनुषं भग्नप्रहरणाविलम् ।
निष्प्रयत्नं सुरानीकं वर्जयित्वा गदाधरम् ॥ २९
स हि युद्धगतः श्रीमानीशो न स्म व्यकम्पत ।
सहिष्णुत्वाज्जगत्स्वामी न चुक्रोध गदाधरः ॥ ३०
कालज्ञः कालमेघाभः समीक्षन्कालमाहवे ।
देवासुरविमर्दं स द्रष्टुकामो जनार्दनः ॥ ३१
ततो भगवतादिष्टौ रणे पावकमारुतौ ।
चोदितौ विष्णुवाक्येन तौ मायामपकर्षताम् ॥३२
ताभ्यामुद्भ्रान्तमेघाभ्यां प्रवृद्धानां महामृधे ।
दग्धा सा पार्वती माया भस्मभूता ननाश ह ॥३३
सोऽनलोऽनिलसंयुक्तः सोऽनिलश्चानलाकुलः ।
दैत्यसेनां ददहतुर्युगान्तेष्विव मूर्च्छितौ ॥ ३४
वायुः प्रधावितस्तत्र पश्चादग्निश्च मारुतात् ।
चेरतुर्दानवानीके क्रीडन्तावनिलानलौ ॥ ३५
भस्मावयवभूतेषु प्रपतत्सूत्पतत्सु च ।
दानवानां विमानेषु विमानेषु समन्ततः ॥ ३६
वातस्कन्धापविद्धेषु कृतकर्मणि पावके ।
मायावधे विनिर्वृत्ते स्तूयमाने गदाधरे ॥ ३७
निष्प्रयत्नेषु दैत्येषु त्रैलोक्ये मुक्तबन्धने ।
संप्रहृष्टेषु देवेषु साधु साध्विति सर्वशः ॥ ३८
जये दशशताक्षस्य मयस्य च पराजये ।
दिक्षु सर्वासु शुद्धासु प्रवृत्ते धर्मसंस्तरे ॥ ३९
अपावृते चन्द्रपथे स्वयनस्थे दिवाकरे ।
प्रकृतिस्थेषु लोकेषु नृषु चारित्रबन्धुषु ॥ ४०
अभिन्नबन्धने मृत्यौ हूयमाने हुताशने ।
यज्ञशोभिषु देवेषु स्वर्गार्थं दर्शयत्सु च ॥ ४१
लोकपालेषु सर्वेषु दिक्षु संयानवर्तिषु ।
भावे तपसि शुद्धानामभावे पापकर्मणाम् ॥ ४२
देवपक्षे प्रमुदिते दैत्यपक्षे विषीदति ।
त्रिपादविग्रहे धर्मे अधर्मे पादविग्रहे ॥ ४३
अपावृते महाद्वारे वर्तमाने च सत्पथे ।
स्वधर्मस्थेषु वर्णेषु लोकेऽस्मिन्नाश्रमेषु च ॥ ४४
प्रजारक्षणयुक्तेषु भ्राजमानेषु राजसु ।
प्रशान्तकल्मषे लोके शान्ते तमसि दारुणे ॥ ४५
अग्निमारुतयोस्तस्मिन्वृत्ते संग्रामकर्मणि ।
तन्मया विमला लोकास्ताभ्यां जयकृतक्रियाः ॥४६
पूर्वदेवभयं श्रुत्वा मारुताग्निभवं महत् ।
कालनेमिरिति ख्यातो दानवः प्रत्यदृश्यत ॥ ४७
भास्कराकारमुकुटः शिञ्जिताभरणाङ्गदः ।
मन्दरोत्कीर्णसंकाशो महारजतसंवृतः ॥ ४८
शतप्रहरणोदग्रः शतबाहुः शताननः ।
शतशीर्षः स्थितः श्रीमाञ्शतशृङ्ग इवाचलः ।
कक्षे महति संवृद्धो निदाघ इव पावकः ॥ ४९
धूम्रकेशो हरिश्मश्रुर्दंष्ट्रालौष्ठपुटाननः ।
त्रैलोक्यान्तरविस्तारि धारयन्विपुलं वपुः ॥ ५०
बाहुभिस्तुलयन्व्योम क्षिपन्पद्भ्यां महीधरान् ।
ईरयन्मुखनिःश्वासैर्वृष्टिमन्तो बलाहकान् ॥ ५१
तिर्यगायतरक्ताक्षं मन्दरोदग्रवक्षसम् ।
दिधक्षन्तमिवायान्तं सर्वान्देवगणान्मृधे ॥ ५२
तर्जयन्तं सुरगणांश्छादयन्तं दिशो दश ।
संवर्तकाले तृषितं दृप्तं मृत्युमिवोत्थितम् ॥ ५३
सुतलेनोच्छ्रयवता विपुलाङ्गुलिपर्वणा ।
लम्बाभरणपूर्णेन किंचिच्चलितवर्मणा ॥ ५४
उच्छ्रितेनाप्रहस्तेन दक्षिणेन वपुष्मता ।
दानवान्देवनिहतानुत्तिष्ठत इति ब्रुवन् ॥ ५५
तं कालनेमिं समरे द्विषतां कालसंमितम् ।
वीक्षन्ति स्म सुराः सर्वे भयवित्रस्तलोचनाः ॥५६
तं स्म वीक्षन्ति भूतानि क्रमन्तं कालनेमिनम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

त्रिविक्रमे विक्रमन्तं नारायणमिवापरम् ॥ ५७
सोच्छ्रयन्प्रथमं पादं मारुताघूर्णिताम्बरम् ।
प्राक्रामदसुरो युद्धे त्रासयन्सर्वदेवताः ॥ ५८
स भयेनासुरेन्द्रेण परिष्वक्तः क्रमन्रणे ।
कालनेमिर्बभौ दैत्यः सविष्णुरिव मन्दरः ॥ ५९
अथ प्रविव्यथुर्देवाः सर्वे शक्रपुरोगमाः ।
दृष्ट्वा कालमिवायान्तं कालनेमिं भयावहम् ॥६०

इति श्रीहरिवंशे षट्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

३७

वैशंपायन उवाच ।

दानवानां तु पिप्रीषुः कालनेमिः स दानवः ।
व्यवर्धत महातेजास्तपान्ते जलदो यथा ॥ १
तं त्रैलोक्यान्तरगतं दृष्ट्वा ते दानवेश्वराः ।
उत्तस्थुरपरिश्रान्ताः प्राप्येवामृतमुत्तमम् ॥ २
ते वीतभयसंत्रासा मयतारपुरोगमाः ।
रेजुरायोधनगता दानवा युद्धकाङ्क्षिणः ॥ ३
मन्त्रमभ्यस्यतां तेषां व्यूहं च परिधावताम् ।
प्रेक्षतां चाभवत्प्रीतिर्दानवं कालनेमिनम् ॥ ४
ये तु तत्र मयस्यासन्मुख्या युद्धपुरःसराः ।
तेऽपि सर्वे भयं त्यक्त्वा हृष्टा योद्धुमुपस्थिताः ॥५
मयस्तारो वराहश्च हयग्रीवश्च वीर्यवान् ।
विप्रचित्तिसुतः श्वेतः खरलम्बावुभावपि ॥ ६
अरिष्टो बलिपुत्रश्च किशोरौष्ट्रौ तथैव च ।
स्वर्भानुश्चामरप्रख्यो वक्त्रयोधी महासुरः ॥ ७
एतेऽस्त्रविदुषः सर्वे सर्वे तपसि संस्थिताः ।
दानवाः कृतिनो जग्मुः कालनेमिनमुत्तमम् ॥ ८
ते गदाभिश्च गुर्वीभिश्चक्रैश्च सपरश्वधैः ।
कालकल्पैश्च मुसलैः क्षेपणीयैश्च मुद्गरैः ॥ ९
अश्मभिश्चाट्टसदृशैर्गण्डशैलैश्च दंशितैः ।
पट्टिसैर्भिण्डिपालैश्च परिघैश्चोत्तमायसैः ॥ १०
घातनीभिश्च गुर्वीभिः शतघ्नीभिस्तथैव च ।
युगैर्यन्त्रैश्च निर्मुक्तैरर्गलैश्चाग्रताडितैः ॥ ११
दोर्भिश्चायतपीनाभिः प्रासैः पाशैश्च मुद्गरैः ।
सर्पैर्लेलिह्यमानैश्च विसर्पद्भिश्च सायकैः ॥ १२
वज्रैः प्रहरणीयैश्च दीप्यद्भिश्चापि तोमरैः ।
विकोशैश्चासिभिस्तीक्ष्णैः शूलैश्च शितनिर्मलैः ॥१३
ते वै संदीप्तमनसः प्रगृहीतोत्तमायुधाः ।
कालनेमिं पुरस्कृत्य तस्थुः संग्राममूर्धनि ॥ १४
सा दीप्तशस्त्रप्रवरा दैत्यानां शुशुभे चमूः ।
द्यौर्निमीलितनक्षत्रा घननीलाम्बुदागमे ॥ १५
देवतानामपि चमूर्मुमुदे शक्रपालिता ।
दीप्ता शीतोष्णतेजोभ्यां चन्द्रभास्करतेजसा ॥१६
वायुवेगवती सौम्या तारागणपताकिनी ।
तोयदाविद्धवसना ग्रहनक्षत्रहासिनी ॥ १७
यमेन्द्रवरुणैर्गुप्ता धनदेन च धीमता ।
संप्रदीप्ताग्निपवना नारायणपरायणा ॥ १८
सा समुद्रौघसदृशी दिव्या देवमहाचमूः ।
रराजास्त्रवती भीमा यक्षगन्धर्वशालिनी ॥ १९
तयोश्चम्वोस्तदानीं तु बभूव स समागमः ।
द्यावापृथिव्योः संयोगो यथा स्याद्युगपर्यये ॥ २०
तद्युद्धमभवद्घोरं देवदानवसंकुलम् ।
क्षमापराक्रममयं दर्पस्य विनयस्य च ॥ २१
निश्चक्रमुर्बलाभ्यां तु ताभ्यां भीमाः सुरासुराः ।
पूर्वापराभ्यां संरब्धाः सागराभ्यामिवाम्बुदाः ॥२२
ताभ्यां बलाभ्यां संहृष्टाश्चेरुस्ते देवदानवाः ।
वनाभ्यां पार्वतीयाभ्यां पुष्पिताभ्यां यथा गजाः ॥
समाजघ्नुस्ततो भेरीः शङ्खान्दध्मुश्च नैकशः ।
स द्यां दिवं भुवं चैव दिशश्च समपूरयत् ॥ २४
ज्याघाततलनिर्घोषो धनुषां कूजितानि च ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

दुंदुभीनां च निनदा दैत्यमन्तर्दधुः स्वनम् ॥ २५
तेऽन्योन्यमभिसंपेतुः पातयन्तः परस्परम् ।
बभञ्जुर्बाहुभिर्बाहून्द्वंद्वमन्ये युयुत्सवः ॥ २६
देवतास्त्वशनीर्घोराः परिघांश्चोत्तमायसान् ।
ससर्जुराजौ निस्त्रिंशान्गदा गुर्वीश्च दानवाः ॥ २७
गदानिपातैर्भग्नाङ्गा बाणैश्च शकलीकृताः ।
परिपेतुर्भृशं केचिन्न्युब्जाः केचिच्च जज्ञिरे ॥ २८
ततो रथैः सतुरगैर्विमानैश्चाशुगामिभिः ।
समीयुस्ते सुसंरब्धा रोषादन्योन्यमाहवे ॥ २९
संवर्तमानाः समरे विवर्तन्तस्तथापरे ।
रथा रथैर्निरुध्यन्ते पदाताश्च पदातिभिः ॥ ३०
तेषां रथानां तुमुलः स शब्दः शब्दवाहिनाम् ।
नभः सस्वान हि यथा नभस्ये जलदस्वनैः ॥ ३१
बभञ्जिरे रथान्केचित्केचित्संमृदिता रथैः ।
संबाधमेके संप्राप्य न शेकुश्चलितुं रथाः ॥ ३२
अन्योन्यमन्ये समरे दोर्भ्यामुत्क्षिप्य दर्पिताः ।
संह्रादमानाभरणा जघ्नुस्तत्रासिचर्मिणः ॥ ३३
अस्त्रैरन्ये विनिर्भिन्ना रक्तं वेमुर्हता युधि ।
क्षरज्जलानां सदृशा जलदानां समागमे ॥ ३४
तदस्त्रशस्त्रग्रथितं क्षिप्तोत्क्षिप्तगदाविलम् ।
देवदानवसंक्षुब्धं संकुलं युद्धमाबभौ ॥ ३५
तद्दानवमहामेघं देवायुधविराजितम् ।
अन्योन्यबाणवर्षं तद्युद्धदुर्दिनमाबभौ ॥ ३६
एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धः कालनेमिः स दानवः ।
व्यवर्धत समुद्रौघैः पूर्यमाण इवाम्बुदः ॥ ३७
तस्य विद्युच्चलापीडाः प्रदीप्ताशनिवर्षिणः ।
गात्रान्नागशिरःप्रख्या विनिष्पेतुर्बलाहकाः ॥ ३८
क्रोधान्निःश्वसतस्तस्य भ्रूभेदस्वेदवर्षिणः ।
साग्निनिष्पेषपवना मुखान्निश्चेरुरर्चिषः ॥ ३९
तिर्यगूर्ध्वं च गगने ववृधुस्तस्य बाहवः ।
पञ्चास्याः कृष्णवपुषो लेलिहन्त इवोरगाः ॥ ४०
सोऽस्त्रजालैर्बहुविधैर्धनुर्भिः परिघैरपि ।
दिव्यमाकाशमावव्रे पर्वतैरुच्छ्रितैरिव ॥ ४१
सोऽनिलोद्धूतवसनस्तस्थौ संग्राममूर्धनि ।
संध्यातपप्रस्तशिखः साक्षान्मेरुरिवाचलः ॥ ४२
ऊरुवेगप्रतिक्षिप्तैः शैलशृङ्गाग्रपादपैः ।
अपातयद्देवगणान्वज्रेणेव महागिरीन् ॥ ४३
बहुभिः शस्त्रनिस्त्रिंशैश्छिन्नभिन्नशिरोरसः ।
न शेकुश्चलितुं देवाः कालनेमिहता युधि ॥ ४४
मुष्टिभिर्निहताः केचित्केचिद्धि विदलीकृताः ।
यक्षगन्धर्वपतगाः पेतुः सह महोरगैः ॥ ४५
तेन वित्रासिता देवाः समरे कालनेमिना ।
न शेकुर्यत्नवन्तोऽपि यत्नं कर्तुं विचेतसः ॥ ४६
तेन शक्रः सहस्राक्षः संदितः शरबन्धनैः ।
ऐरावतगतः संख्ये चलितुं न शशाक ह ॥ ४७
निर्जलाम्भोदसदृशो निर्जलार्णवसप्रभः ।
निर्व्यापारः कृतस्तेन विपाशो वरुणो मृधे ॥ ४८
रणे वैश्रवणस्तेन परिघैः कामरूपिभिः ।
विलपल्लोकपालेशस्त्याजितो धनदक्रियाम् ॥ ४९
यमः सर्वहरस्तेन मृत्युप्रहरणो रणे ।
याम्यामवस्थाममरो नीतः स्वां दिशमाविशत् ॥५०
स लोकपालानुत्साद्य हृत्वा तेषां च कर्म तत् ।
दिक्षु सर्वासु देहं स्वं चतुर्धा विदधे तदा ॥ ५१
स नक्षत्रपथं गत्वा दिव्यं स्वर्भानुदर्शितम् ।
जहार लक्ष्मीं सोमस्य तं चास्य विषयं महत् ॥
चालयामास दीप्तांशुं स्वर्गद्वारात्स भास्करम् ।
सायनं चास्य विषयं जहार दिनकर्म च ॥ ५३
सोऽग्निं देवमुखे दृष्ट्वा चकारात्ममुखेशयम् ।
वायुं च तरसा जित्वा चकारात्मवशानुगम् ॥ ५४
स समुद्रान्समानीय सर्वाश्च सरितो बलात् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

चकारात्मवशे वीर्याद्देहभूताश्च सिन्धवः ॥ ५५
आपः स वशगाः कृत्वा दिविजाताश्च भूमिजाः ।
स्थापयामास जगतीं सुगुप्तां धरणीधरैः ॥ ५६
स स्वयंभूरिवाभाति महाभूतपतिर्महान् ।
सर्वलोकमयो दैत्यः सर्वलोकभयावहः ॥ ५७
स लोकपालैकवपुश्चन्द्रसूर्यग्रहात्मवान् ।
पावकानिलसंघातो रराज युधि दानवः ॥ ५८
पारमेष्ठ्ये स्थितः स्थाने लोकानां प्रभवाप्यये ।
तं तुष्टुवुर्दैत्यगणा देवा इव पितामहम् ॥ ५९

इति श्रीहरिवंशे सप्तत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

३८

वैशंपायन उवाच ।

पञ्च तं नाभ्यवर्तन्त विपरीतेन कर्मणा ।
वेदो धर्मः क्षमा सत्यं श्रीश्च नारायणाश्रया ॥ १
स तेषामनुपस्थानात्सक्रोधो दानवेश्वरः ।
वैष्णवं पदमन्विच्छन्ययौ नारायणान्तिकम् ॥ २
स ददर्श सुपर्णस्थं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
दानवानां विनाशाय भ्रामयन्तं गदां शुभाम् ॥ ३
सजलाम्भोदसदृशं विद्युत्सदृशवाससम् ।
स्वारूढं स्वर्णपत्राढ्यं शिखिनं काश्यपं खगम् ॥ ४
दृष्ट्वा दैत्यविनाशाय रणे स्वस्थमवस्थितम् ।
दानवो विष्णुमक्षोभ्यं बभाषे क्षुब्धमानसः ॥ ५
अयं स रिपुरस्माकं पूर्वेषां दानवर्षिणाम् ।
अर्णवावासिनश्चैव मधोर्वै कैटभस्य च ॥ ६
अयं स विग्रहोऽस्माकमशाम्यः किल कथ्यते ।
येन नः संयुगेष्वद्य बहवो दानवा हताः ॥ ७
अयं स निर्घृणो युद्धे स्त्रीबालनिरपत्रपः ।
येन दानवनारीणां सीमन्तोद्धरणं कृतम् ॥ ८
अयं स विष्णुर्देवानां वैकुण्ठश्च दिवौकसाम् ।
अनन्तो भोगिनामप्सु स्वयंभूश्च स्वयंभुवः ॥ ९
अयं स नाथो देवानामस्माभिर्विप्रकृष्यताम् ।
अस्य क्रोधं समासाद्य हिरण्यकशिपुर्हतः ॥ १०
अस्य च्छायां समाश्रित्य देवा मखमुखे स्थिताः ।
आज्यं महर्षिभिर्दत्तमश्नुवन्ति त्रिधा हुतम् ॥ ११
अयं स निधने हेतुः सर्वेषां दैवतद्विषाम् ।
अस्य चक्रं प्रविष्टानि कुलान्यस्माकमाहवे ॥ १२
अयं स किल युद्धेषु सुरार्थे त्यक्तजीवितः ।
सवितुस्तेजसा तुल्यं चक्रं क्षिपति शत्रुषु ॥ १३
अयं स कालो दैत्यानां कालभूते मयि स्थिते ।
अतिक्रान्तस्य कालस्य फलं प्राप्स्यति दुर्मतिः ॥ १४
दिष्ट्येदानीं समक्षं मे विष्णुरेष समागतः ।
अद्य मद्बाणनिष्पिष्टो मय्येव प्रणमिष्यति ॥ १५
यास्याम्यपचितिं दिष्ट्या पूर्वेषामद्य संयुगे ।
इमं नारायणं हत्वा दानवानां भयावहम् ॥ १६
क्षिप्रमेव वधिष्यामि रणे नारायणं शरैः ।
जात्यन्तरगतो ह्येष मृधे बाधति दानवान् ॥ १७
एषोऽन्तकः पुरा भूत्वा पद्मनाभ इति स्मृतः ।
जघानैकार्णवे घोरे तावुभौ मधुकैटभौ ॥ १८
द्विधाभूतं वपुः कृत्वा सिंहार्धं नरसंस्थितम् ।
पितरं मे जघानैको हिरण्यकशिपुं पुरा ॥ १९
शुभं गर्भमधत्तैनमदितिर्देवतारणिः ।
त्रीँल्लोकांश्च जहारैष क्रममाणस्त्रिभिः क्रमैः ॥ २०
भूयस्त्विदानीं समरे संप्राप्ते तारकामये ।
मया सह समागम्य सदेवो विनशिष्यति ॥ २१
स एवमुक्त्वा बहुधा क्षिपन्नारायणं रणे ।
वाग्भिरप्रतिरूपाभिर्युद्धमेवाभ्यरोचयत् ॥ २२
क्षिप्यमाणोऽसुरेन्द्रेण न चुकोप गदाधरः ।
क्षमाबलेन मनसा सस्मितं वाक्यमब्रवीत् ॥ २३
अलं दर्पबलं दैत्य स्थिरं मत्क्रोधजं बलम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

हतस्त्वं दर्पजैर्दोषैः क्षमां योऽतीत्य भाषसे ॥ २४
अधमस्त्वं मम मतो धिगेतत्तव वाग्बलम् ।
न तत्र पुरुषाः सन्ति यत्र गर्जन्ति योषितः ॥२५
अहं त्वां दैत्य पश्यामि पूर्वेषां मार्गगामिनम् ।
प्रजापतिकृतं सेतुं को भित्त्वा स्वस्तिमान्व्रजेत् ॥
अद्य त्वां नाशयिष्यामि देवव्याघातकारिणम् ।
स्वेषु स्वेषु च स्थानेषु स्थापयिष्यामि देवताः ॥२७
एवं ब्रुवति वाक्यं तु मृधे श्रीवत्सधारिणि ।
जहास दानवः क्रोधाद्धस्तांश्चक्रे च सायुधान् ॥
स बाहुशतमुद्यम्य सर्वास्त्रग्रहणं रणे ।
क्रोधाद्रुधिररक्ताक्षो विष्णोर्वक्षस्यताडयत् ॥ २९
दानवाश्चापि समरे मयतारपुरोगमाः ।
उद्यतायुधनिस्त्रिंशाः सर्वे विष्णुमभिद्रवन् ॥ ३०
स ताड्यमानोऽतिबलैर्दैत्यैः सर्वायुधोद्यतैः ।
न चचाल हरिर्युद्धेऽकम्प्यमान इवाचलः ॥ ३१
संसक्तश्च सुपर्णेन कालनेमिर्महासुरः ।
सर्वप्राणेन महतीं गदामुद्यम्य बाहुभिः ।
मुमोच ज्वलितां घोरां संरब्धो गरुडोपरि ॥ ३२
कर्मणा तेन दैत्यस्य विष्णुर्विस्मयमागमत् ।
येन तस्य सुपर्णस्य पतिता मूर्ध्नि सा गदा ॥ ३३
सुपर्णं व्यथितं दृष्ट्वा क्षतं च वपुरात्मनः ।
क्रोधात्संरक्तनयनो वैकुण्ठश्चक्रमाददे ॥ ३४
व्यवर्धत च वेगेन सुपर्णेन समं विभुः ।
भुजाश्चास्य व्यवर्धन्त व्याप्नुवन्तो दिशो दश ॥३५
स दिशः प्रदिशश्चैव खं च गां चैव पूरयन् ।
ववृधे स पुनर्लोकान्क्रान्तुकाम इवौजसा ॥ ३६
तं जयाय सुरेन्द्राणां वर्धमानं नभस्तले ।
ऋषयः सह गन्धर्वैस्तुष्टुवुर्मधुसूदनम् ॥ ३७
स द्यां किरीटेन लिखन्साभ्रमम्बरमम्बरैः ।
पद्भ्यामाक्रम्य वसुधां दिशः प्रच्छाद्य बाहुभिः ॥
स सूर्यकरतुल्याभं सहस्रारमरिक्षयम् ।
दीप्ताग्निसदृशं घोरं दर्शनीयं सुदर्शनम् ॥ ३९
सुवर्णरेणुपर्यन्तं वज्रनाभं भयावहम् ।
मेदोस्थिमज्जारुधिरैः सिक्तं दानवसंभवैः ॥ ४०
अद्वितीयं प्रहारेषु क्षुरपर्यन्तमण्डलम् ।
स्रग्दाममालावितितं कामगं कामरूपिणम् ॥ ४१
स्वयं स्वयंभुवा सृष्टं भयदं सर्वविद्विषाम् ।
महर्षिरोषैराविष्टं नित्यमाहवदर्पितम् ॥ ४२
क्षेपणाद्यस्य मुह्यन्ति लोकाः सस्थाणुजंगमाः ।
क्रव्यादानि च भूतानि तृप्तिं यान्ति महामृधे ॥४३
तमप्रतिमकर्माणं समानं सूर्यवर्चसा ।
चक्रमुद्यम्य समरे क्रोधदीप्तो गदाधरः ॥ ४४
संमुष्णन्दानवं तेजः समरे स्वेन तेजसा ।
चिच्छेद बाहूंश्चक्रेण श्रीधरः कालनेमिनः ॥ ४५
तच्च वक्त्रशतं घोरं साग्निचूर्णाट्टहासि यत् ।
तस्य दैत्यस्य चक्रेण प्रममाथ बलाद्धरिः ॥ ४६
स च्छिन्नबाहुर्विशिरा न प्राकम्पत दानवः ।
कबन्धावस्थितः संख्ये विशाख इव पादपः ॥४७
तं वितत्य महापक्षौ वायोः कृत्वा समं जवम् ।
उरसा पातयामास गरुडः कालनेमिनम् ॥ ४८
स तस्य देहो विमुखो विशाखः खात्परिभ्रमन् ।
निपपात दिवं त्यक्त्वा क्षोभयन्धरणीतलम् ॥ ४९
तस्मिन्निपतिते दैत्ये देवाः सर्षिगणास्तदा ।
साधु साध्विति वैकुण्ठं समेताः प्रत्यपूजयन् ॥५०
अपरे ये तु दैत्या वै युद्धे दृष्टपराक्रमाः ।
ते सर्वे बाहुभिर्व्याप्ता न शेकुश्चलितुं रणे ॥ ५१
कांश्चित्केशेषु जग्राह कांश्चित्कण्ठे न्यपीडयत् ।
पाटयन्कस्यचिद्वक्त्रं मध्ये कांश्चिदगृह्णत ॥ ५२
ते गदाचक्रनिर्दग्धा गतसत्त्वा गतासवः ।
गगनाद्भ्रष्टसर्वाङ्गा निपेतुर्धरणीतले ॥ ५३

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

तेषु सर्वेषु दैत्येषु हतेषु पुरुषोत्तमः ।
तस्थौ शक्रप्रियं कृत्वा कृतकर्मा गदाधरः ॥ ५४
तस्मिन्विमर्दे निर्वृत्ते संग्रामे तारकामये ।
तं देशमाजगामाशु ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ५५
सर्वैर्ब्रह्मर्षिभिः सार्धं गन्धर्वैः साप्सरोगणैः ।
देवदेवो हरिं देवं पूजयन्वाक्यमब्रवीत् ॥ ५६
कृतं देव महत्कर्म सुराणां शल्यमुद्धृतम् ।
वधेनानेन दैत्यानां वयं च परितोषिताः ॥ ५७
योऽहं त्वया हतो विष्णो कालनेमिर्महासुरः ।
त्वमेकोऽस्य मृधे हन्ता नान्यः कश्चन विद्यते ॥५८
एष देवान्परिभवल्लोकांश्च सचराचरान् ।
ऋषीणां कदनं कृत्वा मामपि प्रतिगर्जति ॥ ५९
तदनेन तवोग्रेण परितुष्टोऽस्मि कर्मणा ।
यदयं कालतुल्याभः कालनेमिर्निपातितः ॥ ६०
तदागच्छस्व भद्रं ते गच्छाम दिवमुत्तमम् ।
ब्रह्मर्षयस्त्वां तत्रस्थाः प्रतीक्षन्ते सदोगताः ॥ ६१
किं चाहं तव दास्यामि वरं वरभृतां वर ।
सुरेष्वपि सदैत्येषु वराणां वरदो भवान् ॥ ६२
निर्यातयैतत्त्रैलोक्यं स्फीतं निहतकण्टकम् ।
अस्मिन्नेव मृधे विष्णो शक्राय सुमहात्मने ॥ ६३
एवमुक्तो भगवता ब्रह्मणा हरिरीश्वरः ।
देवाञ्शक्रमुखान्सर्वानुवाच शुभया गिरा ॥ ६४
श्रूयतां त्रिदशाः सर्वे यावन्तः स्थ समागताः ।
श्रवणावहितैर्देहैः पुरस्कृत्य पुरंदरम् ॥ ६५
अस्मिन्नः समरे सर्वे कालनेमिमुखा हताः ।
दानवा विक्रमोपेताः शक्रादपि महत्तराः ॥ ६६
अस्मिन्महति संक्रन्दे द्वावेव तु विनिःसृतौ ।
वैरोचनिश्च दैत्येन्द्रः स्वर्भानुश्च महाग्रहः ॥ ६७
तदिष्टां भजतां शक्रो दिशं वरुण एव च ।
याम्यां यमः पालयतामुत्तरां च धनाधिपः ॥ ६८
ऋक्षैः सह यथायोगं कालं चरतु चन्द्रमाः ।
अब्दं ह्यृतुमुखं सूर्यो भजतामयनैः सह ॥ ६९
आज्यभागाः प्रवर्तन्तां सदस्यैरभिपूजिताः ।
हूयन्तामग्नयो विप्रैर्वेददृष्टेन कर्मणा ॥ ७०
देवाश्च बलिहोमेन स्वाध्यायेन महर्षयः ।
श्राद्धेन पितरश्चैव तृप्तिं यान्तु यथासुखम् ॥ ७१
वायुश्चरतु मार्गस्थस्त्रिधा दीप्यतु पावकः ।
त्रयो वर्णाश्च लोकांस्त्रींस्तर्पयन्त्वात्मजैर्गुणैः ॥ ७२
क्रतवः संप्रवर्तन्तां दीक्षणीयैर्द्विजातिभिः ।
दक्षिणाश्चापि वर्तन्तां यथोक्तं सर्पसत्रिणाम् ॥७३
गाश्च सूर्यो रसान्सोमो वायुः प्राणांश्च प्राणिषु ।
तर्पयन्तः प्रवर्तन्तां शिवैः सौम्यैश्च कर्मभिः ॥ ७४
यथावदनुपूर्वेण महेन्द्र सलिलोद्वहाः ।
त्रैलोक्यमातरः सर्वाः सागरं यान्तु निम्नगाः ॥७५
दैत्येभ्यस्त्यज्यतां भीतिः शान्तिं व्रजत देवताः ।
स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि ब्रह्मलोकं सनातनम्॥७६
स्वगृहे स्वर्गलोके वा संग्रामे वा विशेषतः ।
विस्रम्भो वो न गन्तव्यो नित्यं क्षुद्रा हि दानवाः॥
छिद्रेषु प्रहरन्त्येते न चैषां संस्थितिर्ध्रुवा ।
सौम्यानामृजुभावानां भवतां चार्जवा मतिः ॥७८
एवमुक्त्वा सुरगणान्विष्णुः सत्यपराक्रमः ।
जगाम ब्रह्मणा सार्धं ब्रह्मलोकं महायशाः ॥ ७९
एतदाश्चर्यमभवत्संग्रामे तारकामये ।
दानवानां च विष्णोश्च यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥८०

इति श्रीहरिवंशे अष्टत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

३९

जनमेजय उवाच ।

ब्रह्मणा देवदेवेन सार्धं सलिलयोनिना ।
ब्रह्मलोकं गतो ब्रह्मन्वैकुण्ठः किं चकार ह ॥ १

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

किमर्थं चादिदेवेन नीतः सलिलयोनिना ।
विष्णुर्दैत्यवधे वृत्ते देवैरकृतसत्क्रियः ॥ २
ब्रह्मलोके च किं स्थानं कं वा योगमुपास्त सः ।
कं वा दधार नियमं स विभुर्भूतभावनः ॥ ३
कथं तत्रासतस्तस्य विश्वं जगदिदं महत् ।
श्रियमाप्नोति विपुलां सुरासुरनरार्चिताम् ॥ ४
कथं स्वपिति घर्मान्ते बुध्यते चाम्बुदक्षये ।
कथं च ब्रह्मलोकस्थो धुरं वहति लौकिकीम् ॥ ५
चरितं तस्य विप्रेन्द्र दिव्यं भगवतो दिवि ।
विस्तरेण यथातत्त्वं सर्वमिच्छामि वेदितुम् ॥ ६

वैशंपायन उवाच ।

शृणु नारायणास्यादौ विस्तरेण प्रवृत्तयः ।
ब्रह्मलोकं यथारूढो ब्रह्मणा सह मोदते ॥ ७
कामं तस्य गतिः सूक्ष्मा देवैरपि दुरानुगा ।
यत्तु शक्ष्याम्यहं वक्तुं तन्मे निगदतः शृणु ॥ ८
एष लोकमयो देवो लोकाश्चैतन्मयास्त्रयः ।
एष देवमयश्चैव देवाश्चैतन्मया दिवि ॥ ९
देवेन वर्धते यद्धि सर्वं तद्धि जनार्दनात् ।
यत्प्रवृत्तं च देवेभ्यस्तद्विद्धि मधुसूदनात् ॥ १०
अग्नीषोममयं लोकं यं विदुर्विदुषो जनाः ।
तं सोममग्निं लोकं च वेद विष्णुं पितामहः ॥ ११
क्षीराद्यथा दधि भवेद्दध्नः सर्पिर्यथा भवेत् ।
मथ्यमानेषु भूतेषु तथा लोको जनार्दनात् ॥ १२
यथेन्द्रियैश्च भूतैश्च परमात्मा विधीयते ।
तथा वेदैश्च देवैश्च लोकैश्च विदितो हरिः ॥ १३
यथा भूतेन्द्रियावाप्तिर्विहिता भुवि देहिनाम् ।
तथा प्राणेश्वरावाप्तिर्देवानां दिवि वैष्णवी ॥ १४
सत्रिणां सत्रफलदः पवित्रं परमात्मवान् ।
लोकतन्त्रधरो ह्येष मन्त्रैर्मन्त्र इवार्च्यते ॥ १५
अस्य पारं न पश्यन्ति बहवः पारतन्त्रिणः ।
एष पारं परं चैव लोकानां वेद माधवः ॥ १६
अस्य देवान्धकारस्य मार्गितव्यस्य दैवतैः ।
शृणु वै यत्तदा वृत्तं ब्रह्मलोके पुरातनम् ॥ १७
स गत्वा ब्रह्मणो लोकं दृष्ट्वा पैतामहं पदम् ।
ववन्दे तानृषीन्सर्वान्विष्णुरार्षेण कर्मणा ॥ १८
सोऽग्निं प्राक्सवने दृष्ट्वा हूयमानं महर्षिभिः ।
अवन्दत महातेजाः कृत्वा पौर्वाह्णिकं विधिम् ॥
स ददर्श मखेष्वाज्यैरिज्यमानं महर्षिभिः ।
भागं यज्ञियमश्नानं स्वदेहमपरं स्थितम् ॥ २०
अभिवाद्याभिवाद्यानामृषीणां ब्रह्मवर्चसाम् ।
परिचक्राम सोऽचिन्त्यो ब्रह्मलोकं सनातनम् ॥ २१
स ददर्शोच्छ्रितान्यूपांश्चषालाग्रविभूषितान् ।
मखेषु च ब्रह्मर्षिभिः शतशः कृतलक्षणान् ॥ २२
आज्यधूमं समाघ्राय शृण्वन्वेदान्द्विजेरितान् ।
यज्ञैरिज्यन्तमात्मानं पश्यंस्तत्र चचार ह ॥ २३
तमूचुर्ऋषयो देवाः सदस्याः सदसि स्थिताः ।
अर्घ्योद्यतभुजाः सर्वे पवित्रान्तरिताननाः ॥ २४
स्वागतं ते सुरश्रेष्ठ पद्मनाभ महाद्युते ।
इदं यज्ञियमातिथ्यं मन्त्रतः प्रतिगृह्यताम् ॥ २५
त्वमस्य यज्ञपूतस्य पात्रं पाद्यस्य पावनः ।
अतिथिस्त्वं हि मन्त्रोक्तः स दृष्टः सततं मतः ॥ २६
त्वयि योद्धुं गते विष्णो न प्रावर्तन्त नः क्रियाः ।
अवैष्णवस्य यज्ञस्य न हि कर्म विधीयते ॥ २७
सदक्षिणस्य यज्ञस्य त्वत्प्रसूतं फलं भवेत् ।
यद्यात्मानमिहास्माभिरिज्यमानं निरीक्षसे ॥ २८
एवमस्त्विति तान्विप्रान्भगवान्प्रत्यपूजयत् ।
मुमुदे ब्रह्मलोकस्थो ब्रह्मैव हि पितामहः ॥ २९

इति श्रीहरिवंशे एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

४०

वैशंपायन उवाच ।

ऋषिभिः पूजितस्तैस्तु विवेश हरिरीश्वरः ।
पौराणं ब्रह्मसदनं दिव्यं नारायणाश्रमम् ॥ १
स तत्र विविशे हृष्टस्तानामन्त्र्य सदोगतान् ।
प्रणम्य चादिदेवाय ब्रह्मणे पद्मयोनये ॥ २
स्वेन नाम्ना परिज्ञातं स तं नारायणाश्रमम् ।
प्रविशन्नेव भगवानायुधानि व्यसर्जयत् ॥ ३
स तत्राम्बुपतिप्रख्यं ददर्शालयमात्मनः ।
स्वधिष्ठितं भूतगणैः शाश्वतैश्च महर्षिभिः ॥ ४
संवर्तकाम्बुदोपेतं नक्षत्रस्थानसंकुलम् ।
तिमिरौघपरिक्षिप्तमप्रधृष्यं सुरासुरैः ॥ ५
न तत्र विषयो वायोर्नेन्दोर्नापि विवस्वतः ।
वपुषा पद्मनाभस्य स देशस्तेजसा वृतः ॥ ६
स तत्र प्रविशन्नेव जटाभारं समुद्वहन् ।
स सहस्रशिरा भूत्वा शयनायोपचक्रमे ॥ ७
लोकानामन्तकालज्ञा काली नयनशालिनी ।
उपतस्थे महात्मानं निद्रा तं कालरूपिणी ॥ ८
स शिश्ये शयने दिव्ये समुद्राम्भोदशीतले ।
हरिरेकार्णवोक्तेन व्रतेन व्रतिनां वरः ॥ ९
तं शयानं महात्मानं भवाय जगतः प्रभुम् ।
उपासांचक्रिरे विष्णुं देवाः सर्षिगणास्तदा ॥ १०
तस्य सुप्तस्य शुशुभे नाभिमध्यात्समुत्थितम् ।
आद्यस्य सदनं पद्मं ब्रह्मणः सूर्यसंनिभम् ॥ ११
ब्रह्मसूत्रोद्यतकरः स्वपन्नेव महामुनिः ।
आवर्तयति लोकानां सर्वेषां कालपर्ययम् ॥ १२
विवृतात्तस्य वदनान्निःश्वासपवनेरिताः ।
प्रजानां पङ्क्तयो ह्योघैर्निष्पतन्ति विशन्ति च ॥१३
ते सृष्टाः प्राणिनामोघा विभक्ता ब्रह्मणा स्वयम् ।
चतुर्धा स्वां गतिं जग्मुः कृतान्तोक्तेन कर्मणा ॥
न तं वेद स्वयं ब्रह्मा नापि ब्रह्मर्षयोऽव्ययाः ।
विष्णुं निद्रामयं योगं प्रविष्टं तपसावृतम् ॥ १५
ते तु ब्रह्मर्षयः सर्वे पितामहपुरोगमाः ।
न विदुस्तं क्वचित्सुप्तं क्वचिदासीनमासने ॥ १६
जागर्ति कोऽत्र कः शेते कः श्वसन्कश्च नेङ्गते ।
को भोगवान्को द्युतिमान्कृष्णात्कृष्णतरश्च कः ॥
विमृशन्ति स्म तं देवं दिव्याभिरुपपत्तिभिः ।
न चैनं शेकुरन्वेष्टुं कर्मतो जन्मतोऽपि वा ॥ १८
कथाभिस्तत्प्रदिष्टाभिर्ये तस्य चरितं विदुः ।
पुराणं तं पुराणेषु ऋषयः संप्रचक्षते ॥ १९
श्रूयते चास्य चरितं देवेष्वपि पुरातनम् ।
महापुराणात्प्रभृति परं तस्य न विद्यते ॥ २०
यच्चास्य वेद वेदोऽपि चरितं स्वप्रभावजम् ।
तेनेमाः श्रुतयो व्याप्ता वैदिका लौकिकाश्च याः ॥
भवकाले भवत्येष लोकानां भूतभावनः ।
दानवानामभावाय जागर्ति मधुसूदनः ॥ २२
यदैनं वीक्षितुं देवा न शेकुः सुप्तमच्युतम् ।
ततः स्वपिति घर्मान्ते जागर्ति जलदक्षये ॥ २३
तस्मिन्सुप्ते न वर्तन्ते मन्त्रपूताः क्रतुक्रियाः ।
शरत्प्रवृत्तयज्ञो हि जागर्ति मधुसूदनः ॥ २४
तदिदं वार्षिकं चक्रं कारयत्यम्बुदेश्वरः ।
वैष्णवं कर्म कुर्वाणः सुप्ते विष्णौ पुरंदरः ॥ २५
या ह्येषा गह्वरी माया निद्रेति जगति स्थिता ।
अकस्माद्वेषिणी घोरा कालरात्रिर्महीक्षिताम् ॥ २६
अस्यास्तनुस्तमोद्वारा निशादिवसनाशिनी ।
जीवितार्धहरी घोरा सर्वप्राणभृतां भुवि ॥ २७
नैतया कश्चिदाविष्टो जृम्भमाणो मुहुर्मुहुः ।
शक्तः प्रसहितुं वेगं मज्जन्निव महार्णवे ॥ २८
अन्नजा भुवि मर्त्यानां श्रमजा वा कथंचन ।
नैशा भवति लोकस्य निद्रा सर्वस्य लौकिकी ॥२९

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

स्वप्नान्ते क्षीयते ह्येषा प्रायशो भुवि देहिनाम् ।
मृत्युकाले च भूतानां प्राणान्नाशयते भृशम् ॥ ३०
देवेष्वपि दधारैनां नान्यो नारायणादृते ।
सखी सर्वहरस्यैषा माया विष्णुशरीरजा ॥ ३१
सैषा नारायणमुखे दृष्टा कमललोचना ।
लोकानल्पेन कालेन भजते भूतमोहिनी ॥ ३२
एवमेषा हितार्थाय लोकानां कृष्णवर्त्मना ।
ध्रियते सेवनीयेन पतिनेव पतिव्रता ॥ ३३
स तया निद्रया छन्नस्तस्मिन्नारायणाश्रमे ।
शेते स्म हि तदा विष्णुर्मोहयञ्जगदव्ययः ॥ ३४
तस्य वर्षसहस्राणि शयानस्य महात्मनः ।
जग्मुः कृतयुगं चैव त्रेता चैव युगोत्तमम् ॥ ३५
स तु द्वापरपर्यन्ते दृष्ट्वा लोकान्सुदुःखितान् ।
प्राबुध्यत महातेजाः स्तूयमानो महर्षिभिः ॥ ३६

ऋषय ऊचुः ।

जहीहि निद्रां सहजां भुक्तपूर्वामिव स्रजम् ।
इमे ते ब्रह्मणा सार्धं देवा दर्शनकाङ्क्षिणः ॥ ३७
इमे त्वां ब्रह्मविदुषो ब्रह्मसंस्तववादिनः ।
वर्धयन्ति हृषीकेश ऋषयः संशितव्रताः ॥ ३८
एतेषामात्मभूतानां भूतानां भूतभावन ।
शृणु विष्णो शुभां वाचं भूव्योमाग्न्यनिलाम्भसाम् ॥
इमे त्वा सप्त मुनयः सहिता मुनिमण्डलैः ।
स्तुवन्ति देव दिव्याभिर्गेयाभिर्गीर्भिरञ्जसा ॥ ४०
उत्तिष्ठ शतपत्राक्ष पद्मनाभ महाद्युते ।
कारणं किंचिदुत्पन्नं देवानां कार्यगौरवात् ॥ ४१

वैशंपायन उवाच ।

स संक्षिप्य जगत्सर्वं तिमिरौघं विदारयन् ।
उदतिष्ठद्धृषीकेशः श्रिया परमया ज्वलन् ॥ ४२
स ददर्श सुरान्सर्वान्समेतान्सपितामहान् ।
विवक्षतः प्रक्षुभिताञ्जगदर्थे समागतान् ॥ ४३
तानुवाच हरिर्देवान्निद्राविश्रान्तलोचनः ।
तत्त्वदृष्टार्थया वाचा धर्महेत्वर्थयुक्तया ॥ ४४
कुतो वा विग्रहो देवाः कुतो वो भयमागतम् ।
कस्य वा केन वा कार्यं किं वा मयि न वर्तते ॥
न खल्वकुशलं लोके वर्तते दानवोत्थितम् ।
नृणामायासजननं शीघ्रमिच्छामि वेदितुम् ॥ ४६
एष ब्रह्मविदां मध्ये विहाय शयनोत्तमम् ।
शिवाय भवतामर्थे स्थितः किं करवाणि वः ॥ ४७

इति श्रीहरिवंशे चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४० ॥

४१

वैशंपायन उवाच ।

तच्छ्रुत्वा विष्णुगदितं ब्रह्मा लोकपितामहः ।
उवाच परमं वाक्यं हितं सर्वदिवौकसाम् ॥ १
नास्ति किंचिद्भयं विष्णो सुराणामसुरान्तक ।
येषां भवानभयदः कर्णधारो रणे रणे ॥ २
शक्रे जयति देवेशे त्वयि चासुरसूदने ।
धर्मे प्रयतमानानां मानवानां कुतो भयम् ॥ ३
सत्ये धर्मे च निरता मानवा विगतज्वराः ।
नाकालधर्मणा मृत्युः शक्नोति प्रसमीक्षितुम् ॥ ४
मानवानां च पतयः पार्थिवाश्च परस्परम् ।
षड्भागमुपयुञ्जाना न भेदं कुर्वते मिथः ॥ ५
ते प्रजानां शुभकराः करदैरविगर्हिताः ।
अकरैर्विप्रयुक्तार्थाः कोशमापूरयन्सदा ॥ ६
स्फीताञ्जनपदान्स्वान्स्वान्पालयन्तः क्षमापराः ।
अतीक्ष्णदण्डाश्चतुरो वर्णाञ्जुगुपुरञ्जसा ॥ ७
नोद्वेजनीया भूतानां सचिवैः साधु पूजिताः ।
चतुरङ्गबलैर्युक्ताः षड्गुणानुपयुञ्जते ॥ ८
धनुर्वेदपराः सर्वे सर्वे वेदेषु निष्ठिताः ।
यजन्ति च यथाकालं यज्ञैर्विपुलदक्षिणैः ॥ ९

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

वेदानधीत्य दीक्षाभिर्महर्षीन्ब्रह्मचर्यया ।
श्राद्धैश्च मेध्यैः शतशस्तर्पयन्ति पितामहान् ॥ १०
नैषामविदितं किंचित्त्रिविधं भुवि विद्यते ।
वैदिकं लौकिकं चैव धर्मशास्त्रोक्तमेव च ॥ ११
ते परावरदृष्टार्था महर्षिसमतेजसः ।
भूयः कृतयुगं कर्तुमुत्सहन्ते नराधिपाः ॥ १२
तेषामेव प्रभावेन शिवं वर्षति वासवः ।
यथार्थं च ववुर्वाता विरजस्का दिशो दश ॥ १३
निरुत्पाता च वसुधा सुप्रचाराश्च वै ग्रहाः ।
चन्द्रमाश्च सनक्षत्रः सौम्यं चरति योगतः ॥ १४
अनुलोमकरः सूर्यो अयने द्वे चचार ह ।
हव्यैश्च विविधैस्तृप्तः शुभगन्धो हुताशनः ॥ १५
एवं सम्यक्प्रवृत्तेषु निवृत्तेष्वपराधतः ।
तर्पयत्सु महीं कृत्स्नां नृणां कालभयं कृतः ॥ १६
तेषां ज्वलितकीर्तीनामन्योन्यमनुवर्तिनाम् ।
राज्ञां बलैर्बलवतां पीड्यते वसुधातलम् ॥ १७
सेयं भारपरिश्रान्ता पीड्यमाना नराधिपैः ।
पृथिवी समनुप्राप्ता नौरिवासन्नविप्लवा ॥ १८
युगान्तसदृशं रूपं शैलोच्चलितबन्धनम् ।
जलोत्पीडाकुला स्वेदं दर्शयन्ती मुहुर्मुहुः ॥ १९
क्षत्रियाणां वपुर्भिश्च तेजसा च बलेन च ।
नृणां च राष्ट्रैर्विस्तीर्णैः श्राम्यतीव वसुंधरा ॥ २०
पुरे पुरे नरपतिः कोटिसंख्यैर्बलैर्वृतः ।
राष्ट्रे राष्ट्रे च बहवो ग्रामाः शतसहस्रशः ॥ २१
भूमिपानां सहस्रैश्च तेषां च बलिनां बलैः ।
ग्रामायुताढ्यै राष्ट्रैश्च भूमिर्निर्विवरीकृता ॥ २२
सेयं निरामिषं कृत्वा निश्चेष्टं कालमग्रतः ।
प्राप्ता ममालयं विष्णो भवांश्चास्याः परा गतिः ॥२३
कर्मभूमिरिहस्थानां भूमिरेषा व्यथां गता ।
यथा न सीदेत्तत्कार्यं जगत्येषा हि शाश्वती ॥२४
अस्या हि पीडने दोषो महान्स्यान्मधुसूदन ।
क्रियालोपश्च लोकानां दूषितं च जगद्भवेत् ॥ २५
श्राम्यते व्यक्तमेवेयं पार्थिवौघप्रपीडिता ।
सहजां वा क्षमां त्यक्त्वा चलत्वमचला गता ॥२६
तदस्याः श्रुतवन्तः स्म तच्चापि भवता श्रुतम् ।
भारावतरणार्थं हि मन्त्रयामस्त्वया सह ॥ २७
सत्पथे हि स्थिताः सर्वे राजानो राष्ट्रवर्धनाः ।
नराणां च त्रयो वर्णा ब्राह्मणाननुयायिनः ॥ २८
सर्वं सत्यमयं वाक्यं वर्णा धर्मपरास्तथा ।
सर्वे वेदपरा विप्राः सर्वे विप्रपरा नराः ॥ २९
एवं जगति वर्तन्ते मनुष्या धर्मकारणात् ।
यथा धर्मवधो न स्यात्तथा मन्त्रः प्रवर्तताम् ॥ ३०
सतां गतिरियं नान्या धर्मश्चास्याः सुसाधनम् ।
राज्ञां चैव वधः कार्यो धरण्या भारनिर्णये ॥ ३१
तदागच्छ महाभाग सह वै मन्त्रकारणात् ।
व्रजाम मेरुशिखरं पुरस्कृत्य वसुंधराम् ॥ ३२

इति श्रीहरिवंशे एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

४२

वैशंपायन उवाच ।

बाढमित्येव सह तैर्दुर्दिनाम्भोदनिस्वनः ।
प्रतस्थे दुर्दिनाकारः सदुर्दिन इवाचलः ॥ १
समुक्तामणिविद्योतं सचन्द्राम्भोदवर्चसम् ।
स जटामण्डलं कृष्णं बिभ्रत्कृष्णवपुर्हरिः ॥ २
स चास्योरसि विस्तीर्णे रोमाञ्चोद्गतराजिमान् ।
श्रीवत्सो राजते श्रीमान्स्तनद्वयमुखाञ्चितः ॥ ३
पीते वसानो वसने लोकानां गुरुरव्ययः ।
हरिः सोऽभवदालक्ष्यः ससंध्याभ्र इवाचलः ॥ ४
तं व्रजन्तं सुपर्णेन पद्मयोनिगतानुगम् ।
अनुजग्मुः सुराः सर्वे तद्गतासक्तचक्षुषः ॥ ५

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

नातिदीर्घेण कालेन ते गता रत्नपर्वतम् ।
ददृशुर्देवतास्तत्र स्वां सभां कामरूपिणीम् ॥ ६
मेरोः शिखरविन्यस्तां संसक्तां सूर्यवर्चसा ।
काञ्चनस्तम्भचरणां वज्रसंघाततोरणाम् ॥ ७
मनोनिर्माणचित्राढ्यां विमानाकुलमालिनीम् ।
रत्नजालान्तरवतीं कामगां रत्नभूषिताम् ॥ ८
क्लृप्तरत्नसमाकीर्णां सर्वर्तुकुसुमोत्कटाम् ।
देवमायाधरां दिव्यां निर्मितां विश्वकर्मणा ॥ ९
तां हृष्टमनसः सर्वे यथास्थानं यथावयः ।
यथानिदेशं त्रिदशा विविशुस्ते सभां शुभाम् ॥१०
ते निषेदुर्यथोक्तेषु विमानेष्वासनेषु च ।
भद्रासनेषु पीठेषु कुथास्वास्तरणेषु च ॥ ११
ततः प्रभञ्जनो वायुर्ब्रह्मणा साधु चोदितः ।
मा शब्द इति सर्वत्र प्रचक्राम सभां शुभाम् ॥१२
निःशब्दे स्तिमिते तस्मिन्समाजे त्रिदिवौकसाम् ।
बभाषे धरणी वाक्यं खेदात्करुणभाषिणी ॥ १३
अहमादौ पुरानेन संक्षिप्ता पद्मयोनिना ।
मां च बध्वा कृतौ पूर्वं मृण्मयौ द्वौ महासुरौ ॥
कर्णस्रोतोद्भवौ तौ हि विष्णोरस्य महात्मनः ।
महार्णवे प्रस्वपतः काष्ठकुड्यसमौ स्थितौ ॥ १५
तौ विवेश स्वयं वायुर्ब्रह्मणा साधु चोदितः ।
तौ दिवं छादयन्तौ तु ववृधाते महासुरौ ॥ १६
वायुप्राणौ तु तौ गृह्य ब्रह्मा परिमृशञ्शनैः ।
एकं मृदुतरं मेने कठिनं वेद चापरम् ॥ १७
नामनी तु तयोश्चक्रे स विभुः सलिलोद्भवः ।
मृदुस्त्वयं मधुर्नाम कठिनः कैटभोऽभवत् ॥ १८
तौ दैत्यौ कृतनामानौ चेरतुर्बलदर्पितौ ।
सर्वमेकार्णवं लोकं योद्धुकामौ सुनिर्भयौ ॥ १९
तावागतौ समालोक्य ब्रह्मा लोकपितामहः ।
एकार्णवाम्बुनिचये तत्रैवान्तरधीयत ॥ २०
स पद्मे पद्मनाभस्य नाभिमध्यात्समुत्थिते ।
रोचयामास वसतिं गुह्यां ब्रह्मा चतुर्मुखः ॥ २१
तावुभौ जलगर्भस्थौ नारायणपितामहौ ।
बहून्वर्षगणानप्सु शयानौ न चकम्पतुः ॥ २२
अथ दीर्घस्य कालस्य तावुभौ मधुकैटभौ ।
आजग्मतुस्तमुद्देशं यत्र ब्रह्मा व्यवस्थितः ॥ २३
दृष्ट्वा तावसुरौ घोरौ महान्तौ युद्धदुर्मदौ ।
उत्पपाताशु शयनात्पद्मनाभो महाद्युतिः ॥ २४
तद्युद्धमभवद्घोरं तयोस्तस्य च वै तदा ।
एकार्णवे तदा लोके त्रैलोक्ये जलतां गते ॥ २५
तदभूत्तुमुलं युद्धं वर्षसंख्याः सहस्रशः ।
न च तावसुरौ युद्धे तदा श्रममवापतुः ॥ २६
अथ दीर्घस्य कालस्य तौ दैत्यौ युद्धदुर्मदौ ।
ऊचतुः प्रीतमनसौ देवं नारायणं हरिम् ॥ २७
प्रीतौ स्वस्तव युद्धेन श्लाघ्यस्त्वं मृत्युराहवे ।
आवां जहि न यत्रोर्वी जलेन समभिप्लुता ॥ २८
हतौ च तव पुत्रत्वं प्राप्नुयावः सुरोत्तम ।
यो ह्यावां युधि निर्जेता तस्यावां विहितौ सुतौ ॥
स हि गृह्य मृधे दैत्यौ दोर्भ्यां तौ समपीडयत् ।
जग्मतुर्निधनं चापि तावुभौ मधुकैटभौ ॥ ३०
तावुभावाप्लुतौ तोये वपुर्भ्यामेकतां गतौ ।
मेदो मुमुचतुर्दैत्यौ मथ्यमानौ जलोर्मिभिः ॥ ३१
मेदसा तज्जलं व्याप्तं ताभ्यामन्तर्दधे तदा ।
नारायणश्च भगवानसृजत्स पुनः प्रजाः ॥ ३२
दैत्ययोर्मेदसा छन्ना मेदिनीति ततः स्मृता ।
प्रभावात्पद्मनाभस्य शाश्वती च नृणां कृता ॥ ३३
वराहेण पुनर्भूत्वा मार्कण्डेयस्य पश्यतः ।
विषाणेनाहमेकेन तोयमध्यात्समुद्धृता ॥ ३४
हृताहं क्रमता भूयस्तदा युष्माकमग्रतः ।
बलेः सकाशाद्दैत्यस्य विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ ३५

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

सांप्रतं खिद्यमानाहमेनमेव गदाधरम् ।
अनाथा जगतो नाथं शरण्यं शरणं गता ॥ ३६
अग्निः सुवर्णस्य गुरुर्गवां सूर्यो गुरुः स्मृतः ।
नक्षत्राणां गुरुः सोमो मम नारायणो गुरुः ॥ ३७
यदहं धारयाम्येका जगत्स्थावरजंगमम् ।
मया धृतं धारयते सर्वमेतद्गदाधरः ॥ ३८
जामदग्न्येन रामेण भारावतरणेप्सया ।
रोषात्त्रिःसप्तकृत्वोऽहं क्षत्रियैर्विप्रयोजिता ॥ ३९
सास्मि वेद्यां समारोप्य तर्पिता नृपशोणितैः ।
भार्गवेण पितुः श्राद्धे कश्यपाय निवेदिता ॥ ४०
मांसमेदोस्थिदुर्गन्धा दिग्धा क्षत्रियशोणितैः ।
रजस्वलेव युवतिः कश्यपं समुपस्थिता ॥ ४१
स मां ब्रह्मर्षिरप्याह किमुर्वि त्वमवाङ्मुखी ।
वीरपत्नीव्रतमिदं वीरपत्नि निषेवसे ॥ ४२
साहं विज्ञापितवती कश्यपं लोकभावनम् ।
पतयो मे हता ब्रह्मन्भार्गवेण महात्मना ॥ ४३
साहं विहीना विक्रान्तैः क्षत्रियैः शस्त्रवृत्तिभिः ।
विधवा शून्यनगरा न धारयितुमुत्सहे ॥ ४४
तन्मह्यं दीयतां भर्ता भगवंस्त्वत्समो नृपः ।
रक्षेत्सग्रामनगरां यो मां सागरमालिनीम् ॥ ४५
स श्रुत्वा भगवान्वाक्यं बाढमित्यब्रवीत्प्रभुः ।
ततो मां मानवेन्द्राय मनवे संप्रयच्छत ॥ ४६
सा मनुप्रभवं पुण्यं प्राप्येक्ष्वाकुकुलं महत् ।
विपुलेनास्मि कालेन पार्थिवात्पार्थिवं गता ॥ ४७
एवं दत्तास्मि मनवे मानवेन्द्राय धीमते ।
भुक्ता राजकुलैश्चापि महर्षिकुलसंमितैः ॥ ४८
बहवः क्षत्रियाः शूरा मां जित्वा दिवमाश्रिताः ।
ते स्म कालवशं प्राप्य मय्येव प्रलयं गताः ॥ ४९
मत्कृते विग्रहा लोके वृत्ता वर्तन्त एव च ।
क्षत्रियाणां बलवतां संग्रामेष्वनिवर्तिनाम् ॥ ५०
एतद्युष्मत्प्रवृत्तेन दैवेन परिणामिता ।
जगद्धितार्थं कुरुत राज्ञां हेतुं रणक्षये ॥ ५१
यद्यस्ति मयि कारुण्यं भारशैथिल्यकारणात् ।
एकश्चक्रधरः श्रीमानभयं मे प्रयच्छतु ॥ ५२
यमहं भारसंतप्ता संप्राप्ता शरणैषिणी ।
भारो यद्यवरोप्तव्यो विष्णुरेव ब्रवीतु माम् ॥ ५३

इति श्रीहरिवंशे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

४३

वैशंपायन उवाच ।

ते श्रुत्वा पृथिवीवाक्यं सर्व एव दिवौकसः ।
तदर्थकृत्यं संचिन्त्य पितामहमथाब्रुवन् ॥ १
भगवन्क्रियतामस्या धरण्या भारसंनतिः ।
शरीरकर्ता लोकानां त्वं हि लोकस्य चेश्वरः ॥ २
यत्कर्तव्यं महेन्द्रेण यमेन वरुणेन च ।
यद्वा कार्यं धनेशेन स्वयं नारायणेन वा ॥ ३
यद्वा चन्द्रमसा कार्यं भास्करेणानिलेन वा ।
आदित्यैर्वसुभिर्वापि रुद्रैर्वा लोकभावनैः ॥ ४
अश्विभ्यां वा सुराज्याभ्यां साध्यैर्वा त्रिदिवालयैः ।
बृहस्पत्युशनोभ्यां वा कालेन कलिनापि वा ॥ ५
महेश्वरेण वा ब्रह्मन्विशाखेन गुहेन वा ।
यक्षराक्षसगन्धर्वैश्चारणैर्वा महोरगैः ॥ ६
पर्वतैः शैलमुख्यैर्वा सागरैर्वा महोर्मिभिः ।
गङ्गामुखाभिर्दिव्याभिः सरिद्भिर्वा सुरेश्वर ॥ ७
क्षिप्रमाज्ञापय विभो कथमंशः प्रयुज्यताम् ।
यदि ते पार्थिवं कार्यं कार्यं पार्थिवविग्रहे ॥ ८
कथमंशावतरणं कुर्मः सर्वे पितामह ।
अन्तरिक्षगता ये च पृथिव्यां ये च पार्थिवाः ॥ ९
सदस्यानां च विप्राणां पार्थिवानां कुलेषु च ।
अयोनिजाश्चापि तनूः सृजाम जगतीतले ॥ १०

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

सुराणामेककार्याणां श्रुत्वैतन्निश्चितं महत् ।
देवैः परिवृतः प्राह वाक्यं लोकपितामहः ॥ ११
रोचते मे सुरश्रेष्ठा युष्माकमपि निश्चयः ।
सृजध्वं स्वशरीरांशांस्तेजसात्मसमान्भुवि ॥ १२
सर्व एव सुरश्रेष्ठास्तेजोभिरवरोहत ।
भावयन्तो भुवं देवीं लब्ध्वा त्रिभुवनश्रियम् ॥१३
पार्थिवे भारते वंशे पूर्वमेव विजानता ।
पृथिव्यां संभवमिमं श्रूयतां यन्मया कृतम् ॥ १४
समुद्रेऽहं सुराः पूर्वं वेलामासाद्य पश्चिमाम् ।
आसे सार्धं तनूजेन कश्यपेन महात्मना ॥ १५
कथाभिः पूर्ववृत्ताभिर्लोकवेदानुगामिभिः ।
इतिवृत्तैश्च बहुभिः पुराणप्रभवैर्गुणैः ॥ १६
कुर्वतस्तु कथास्तास्ताः समुद्रः सह गङ्गया ।
समीपमाजगामाशु युक्तस्तोयदमारुतैः ॥ १७
स वीचिविषमां कुर्वन्गतिं वेगतरंगिणीम् ।
यादोगणविचित्रेण संछन्नस्तोयवाससा ॥१८
शङ्खमुक्तामलतनुः प्रवालमणिभूषणः ।
युक्तश्चन्द्रमसा पूर्णः साभ्रगम्भीरनिस्वनः ॥ १९
स मां परिभवन्नेव स्वां वेलां समतिक्रमन् ।
क्लेदयामास चपलैर्लवणैरम्बुविस्रवैः ॥ २०
तं च देशं व्यवसितः समुद्रोऽद्भिर्विमर्दितुम् ।
उक्तः संरब्धया वाचा शान्तोऽसीति ततो मया ॥
शान्तोऽसीत्युक्तमात्रस्तु तनुत्वं सागरो गतः ।
संहतोर्मितरंगौघः स्थितो राजश्रिया ज्वलन् ॥ २२
भूयश्चैव मया शप्तः समुद्रः सह गङ्गया ।
सकारणां मतिं कृत्वा युष्माकं हितकाम्यया ॥ २३
यस्मात्त्वं राजतुल्येन वपुषा समुपस्थितः ।
गच्छार्णव महीपालो राजैव त्वं भविष्यसि ॥ २४
तत्रापि सहजां लीलां धारयन्स्वेन तेजसा ।
भविष्यसि नृणां भर्ता भारतानां कुलोद्वहः ॥ २५
शान्तोऽसीति मयोक्तस्त्वं यच्चासि तनुतां गतः ।
सुतनुर्यशसा लोके शंतनुस्त्वं भविष्यसि ॥ २६
इयमप्यायतापाङ्गी गङ्गा सर्वाङ्गशोभना ।
रूपिणी वै सरिच्छ्रेष्ठा तत्र त्वामुपयास्यति ॥ २७
एवमुक्तस्तु मां क्रुद्धः सोऽभिगम्यार्णवोऽब्रवीत् ।
मां प्रभो देवदेवेश किमर्थं शप्तवानसि ॥ २८
अहं तव विधेयात्मा त्वत्कृतस्त्वत्परायणः ।
अशपोऽसदृशैर्वाक्यैरात्मजं मां किमात्मना ॥ २९
भगवंस्त्वत्प्रसादेन वेगात्पर्वणि वर्धितः ।
यद्यहं चलितो ब्रह्मन्कोऽत्र दोषो ममात्मनः ॥३०
क्षिप्ताभिः पवनेनाद्भिः स्पृष्टो यद्यसि पर्वणि ।
अत्र मे भगवन्किं नु विद्यते शापकारणम् ॥ ३१
उद्धूतैश्च महावातैः प्रवृद्धैश्च बलाहकैः ।
पर्वणा चेन्दुयुक्तेन त्रिभिः क्षुब्धोऽस्मि कारणैः ॥
एवं यद्यपराद्धोऽहं कारणैस्त्वत्प्रवर्तितैः ।
क्षन्तुमर्हसि मे ब्रह्मञ्शापोऽयं विनिवर्त्यताम् ॥३३
एवं मयि निरालम्बे शापाच्छिथिलतां गते ।
कारुण्यं कुरु देवेश प्रमाणं यद्यवेक्षसे ॥ ३४
अस्याश्च देव गङ्गाया गां गतायास्तवाज्ञया ।
मद्दोषात्समदोषायाः प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ ३५
तमहं श्लक्ष्णया वाचा महार्णवमथाब्रुवम् ।
अकारणज्ञं देवानां त्रस्तं शापानिलेरितम् ॥ ३६
शान्तिं व्रज न भेतव्यं प्रसन्नोऽस्मि महामते ।
शापेऽस्मिन्सरितां नाथ भविष्यं शृणु कारणम् ॥
त्वं गच्छ भारते वंशे स्वदेहं स्वेन तेजसा ।
आधत्स्व सरितां नाथ त्यक्त्वेमां सागरीं तनुम् ॥
महोदधे महीपालस्तत्र राजश्रिया वृतः ।
पालयंश्चतुरो वर्णान्रंस्यसे सलिलेश्वर ॥ ३९
इयं च त्वां सरिच्छ्रेष्ठा बिभ्रती मानुषीं तनुम् ।
तत्कालरमणीयाङ्गी गङ्गा परिचरिष्यति ॥ ४०

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

अनया सह जाह्नव्या मोदमानो ममाज्ञया ।
इमं सलिलसंक्लेदं विस्मरिष्यसि सागर ॥ ४१
त्वरता चैव कर्तव्यं त्वयेदं देवशासनम् ।
प्राजापत्येन विधिना गङ्गया सह सागर ॥ ४२
वसवः प्रच्युताः स्वर्गात्प्रविष्टाश्च रसातलम् ।
तेषामुत्पादनार्थाय त्वं मया विनियोजितः ॥ ४३
अष्टौ ताञ्जाह्नवीगर्भानपत्यार्थं ददाम्यहम् ।
विभावसोस्तुल्यगुणान्सुराणां प्रीतिवर्धनान् ॥ ४४
उत्पाद्य त्वं वसूञ्शीघ्रं कृत्वा कुरुकुलं महत् ।
प्रवेष्टासि तनुं त्यक्त्वा पुनः सागर सागरीम् ॥४५
एवमेतन्मया पूर्वं हितार्थं वः सुरोत्तमाः ।
भविष्यं पश्यता भारं पृथिव्याः पार्थिवात्मकम् ॥
तदेष शंतनोर्वंशः पृथिव्यां रोपितो मया ।
वसवो यत्र गङ्गायामुत्पन्नास्त्रिदिवौकसः ॥ ४७
अद्यापि भुवि गाङ्गेयस्तत्रैव वसुरष्टमः ।
सप्तेमे वसवः प्राप्ताः स एकः परिलम्बते ॥ ४८
द्वितीयायां स्त्रियां सृष्टा द्वितीया शंतनोस्तनुः ।
विचित्रवीर्यो द्युतिमानासीद्राजा प्रतापवान् ॥ ४९
वैचित्रवीर्यौ द्वावेव पार्थिवौ भुवि सांप्रतम् ।
पाण्डुश्च धृतराष्ट्रश्च विख्यातौ पुरुषर्षभौ ॥ ५०
तत्र पाण्डोः श्रिया जुष्टे द्वे भार्ये यौवनस्थिते ।
शुभे कुन्ती च माद्री च देवयोषोपमे भुवि ॥ ५१
धृतराष्ट्रस्य राज्ञस्तु भार्यैका तुल्यचारिणी ।
गान्धारी भुवि विख्याता भर्तुर्नित्यं व्रते स्थिता ॥
अत्र वोंऽशा विभज्यन्तां विपक्षः पक्ष एव च ।
पुत्राणां हि तयो राज्ञोर्भविता विग्रहो महान् ॥५३
तेषां विमर्दे दायाद्ये नृपाणां भविता क्षयः ।
युगान्तप्रतिमं चैव भविष्यति महद्भयम् ॥ ५४
सबलेषु नरेन्द्रेषु शातयत्स्वितरेतरम् ।
विविक्तपुरराष्ट्रौघा क्षितिः शैथिल्यमेष्यति ॥ ५५

द्वापरस्य युगस्यान्ते मया दृष्टं पुरातने ।
क्षयं यास्यन्ति शस्त्रेण पार्थिवाः सह वाहनैः ॥५६
तत्रावशिष्टान्मनुजान्सुप्तान्निशि विचेतसः ।
धक्ष्यते शंकरस्यांशः पावकेनास्त्रतेजसा ॥ ५७
अन्तकप्रतिमे तस्मिन्निवृत्ते क्रूरकर्मणि ।
समाप्तमिदमाख्यास्ये तृतीयं द्वापरं युगम् ॥ ५८
महेश्वरांशेऽपसृते ततो माहेश्वरं युगम् ।
तिष्यं प्रपत्स्यते पश्चाद्युगं दारुणमानुषम् ॥ ५९
अधर्मप्रायपुरुषं स्वल्पधर्मपरिग्रहम् ।
उत्सन्नसत्यसंयोगं वर्धितानृतसंचयम् ॥ ६०
महेश्वरं कुमारं च द्वौ च देवौ समाश्रिताः ।
भविष्यन्ति नराः सर्वे लोके नस्थविरायुषः ॥ ६१
तदेष निर्णयः श्रेष्ठः पृथिव्यां पार्थिवान्तकः ।
अंशावतरणं सर्वे सुराः कुरुत माचिरम् ॥ ६२
धर्मस्यांशोऽथ कुन्त्यां वै माद्र्यां च विनियुज्यताम् ।
विग्रहस्य कलिर्मूलं गान्धार्यां विनियुज्यताम् ॥ ६३
एतौ पक्षौ भविष्यन्ति राजानः कालचोदिताः ।
जातरागाः पृथिव्यर्थे सर्वे संग्रामलालसाः ॥ ६४
गच्छत्वियं वसुमती स्वां योनिं लोकधारिणी ।
सृष्टोऽयं नैष्ठिको राज्ञामुपायो लोकविश्रुतः ॥ ६५
श्रुत्वा पितामहवचः सा जगाम यथागतम् ।
पृथिवी सह कालेन वधाय पृथिवीक्षिताम् ॥ ६६
देवानचोदयद्ब्रह्मा निग्रहार्थं सुरद्विषाम् ।
नरं चैव पुराणर्षिं शेषं च धरणीधरम् ॥ ६७
सनत्कुमारं साध्यांश्च देवांश्चाग्निपुरोगमान् ।
वरुणं च यमं चैव सूर्याचन्द्रमसौ तथा ।
गन्धर्वाप्सरसश्चैव रुद्रादित्यांस्तथाश्विनौ ॥ ६८
ततोंऽशानवनिं देवाः सर्व एवावतारयन् ।
यथा ते कथितं पूर्वमंशावतरणं मया ॥ ६९
अयोनिजा योनिजाश्च ते देवाः पृथिवीतले ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

दैत्यदानवहन्तारः संभूताः पुरुषेश्वराः ।
क्षीरिकावृक्षसंघाता वज्रसंहननास्तथा ॥ ७०
नागायुतबलाः केचित्केचिदोघबलान्विताः ।
गदापरिघशक्तीनां सहाः परिघबाहवः ।
गिरिशृङ्गप्रहर्तारः सर्वे परिघयोधिनः ॥ ७१
वृष्णिवंशे समुत्पन्नाः शतशोऽथ सहस्रशः ।
कुरुवंशे च देवास्ते पाञ्चालेषु च पार्थिवाः ॥ ७२
याज्ञिकानां समृद्धानां ब्राह्मणानां च योनिषु ।
सर्वास्त्रज्ञा महेष्वासा वेदव्रतपरायणाः ॥ ७३
आचालयेयुः शैलांस्ते क्रुद्धा भिन्द्युर्महीतलम् ।
उत्पतेयुरथाकाशं क्षोभयेयुर्महोदधिम् ॥ ७४
एवमादिश्य तान्ब्रह्मा भूतभव्यभवत्प्रभुः ।
नारायणे समावेश्य लोकाञ्शान्तिमुपागमत् ॥७५
भूयः शृणु यथा विष्णुरवतीर्णो महीतलम् ।
प्रजानां वै हितार्थाय प्रभुः प्राणधनेश्वरः ॥ ७६
ययातिवंशजस्याथ वसुदेवस्य धीमतः ।
कुले पूज्ये यशस्कामो जज्ञे नारायणः प्रभुः ॥ ७७

इति श्रीहरिवंशे त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

४४

वैशंपायन उवाच ।

कृतकार्ये गते काले जगत्यां च यथानयम् ।
अंशावतरणे वृत्ते सुराणां भारते कुले ॥ १
भागेऽवतीर्णे धर्मस्य शक्रस्य पवनस्य च ।
अश्विनोर्देवभिषजोर्भागे वै भास्करस्य च ॥ २
पूर्वमेवावनिगते भागे देवपुरोधसः ।
वसूनामष्टमे भागे प्रागेव धरणीं गते ॥ ३
मृत्योर्भागे क्षितिगते कलेर्भागे तथैव च ।
भागे सोमस्य वह्नेश्च वरुणस्य च गां गते ॥ ४
शंकरस्य गते भागे विश्वेषां च दिवौकसाम् ।
गन्धर्वोरगयक्षाणां भागांशेषु गतेष्वथ ॥ ५
भागेष्वेतेषु गगनादवतीर्णेषु मेदिनीम् ।
तिष्ठन्नारायणस्यांशे नारदः प्रत्यदृश्यत ॥ ६
ज्वलिताग्निप्रतीकाशो बालार्कसदृशेक्षणः ।
सव्यापवृत्तं विपुलं जटामण्डलमुद्वहन् ॥ ७
चन्द्रांशुशुक्ले वसने वसानो रुक्मभूषणः ।
वीणां गृहीत्वा महतीं कक्षासक्तां सखीमिव ॥ ८
कृष्णाजिनोत्तरासङ्गो हेमयज्ञोपवीतवान् ।
दण्डी कमण्डलुधरः साक्षाच्छक्र इवापरः ॥ ९
भेत्ता जगति गुह्यानां विग्रहाणां ग्रहोपमः ।
महर्षिर्विग्रहरुचिर्विद्वान्गान्धर्ववेदवित् ॥ १०
वैरिकेलिकिलो विप्रो ब्राह्मः कलिरिवापरः ।
गाता चतुर्णां वेदानामुद्गाता प्रथमर्त्विजाम् ॥ ११
स नारदोऽथ ब्रह्मर्षिर्ब्रह्मलोकचरोऽव्ययः ।
स्थितो देवसभामध्ये संरब्धो विष्णुमब्रवीत् ॥१२
अंशावतरणं विष्णो यदिदं त्रिदशैः कृतम् ।
क्षयाय पृथिवीन्द्राणां सर्वमेतदकारणम् ॥ १३
यदेतत्पार्थिवं क्षत्रं स्थितं त्वयि विधीश्वर ।
नृनारायणयुक्तोऽयं कार्यार्थः प्रतिभाति मे ॥ १४
न युक्तं जानता देव त्वया तत्त्वार्थदर्शिना ।
देवदेव पृथिव्यर्थे प्रयोक्तुं कार्यमीदृशम् ॥ १५
त्वं हि चक्षुष्मतां चक्षुः श्लाघ्यः प्रभवतां प्रभुः ।
श्रेष्ठो योगवतां योगी गतिर्गतिमतामपि ॥ १६
देवभागान्गतान्दृष्ट्वा किं त्वं सर्वाग्रगो विभुः ।
वसुंधरायाः साह्यार्थमंशं स्वं नानुयुञ्जसे ॥ १७
त्वया सनाथा देवांशास्त्वन्मयास्त्वत्प्रचोदिताः ।
जगत्यां संतरिष्यन्ति कार्यात्कार्यान्तरं गताः ॥१८
तदहं त्वरया विष्णो प्राप्तः सुरसभामिमाम् ।
तव संचोदनार्थं वै शृणु चाप्यत्र कारणम् ॥ १९
ये त्वया निहता दैत्याः संग्रामे तारकामये ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

तेषां शृणु गतिं विष्णो ये गताः पृथिवीतलम् ॥
पूः पृथिव्यां समुदिता मथुरा नाम नामतः ।
निविष्टा यमुनातीरे स्फीता जनपदायुता ॥ २१
मधुर्नाम महानासीद्दानवो युधि दुर्जयः ।
तस्य स्म सुमहद्ध्यासीन्महापादपसंततम् ।
घोरं मधुवनं नाम यत्रासौ न्यवसत्तदा ॥ २२
तस्य पुत्रो महानासील्लवणो नाम दानवः ।
त्रासनः सर्वभूतानां बले महति तस्थिवान् ॥ २३
स तत्र दानवः क्रीडन्वर्षपूगाननेकशः ।
सदैवतगणाँल्लोकानुद्वासयति दर्पितः ॥ २४
अयोध्यायामयोध्यायां रामे दाशरथौ स्थिते ।
राज्यं शासति धर्मज्ञे राक्षसानां भयावहे ॥ २५
स दानवो बलश्लाघी घोरं वनमुपाश्रितः ।
प्रेषयामास रामाय दूतं परुषवादिनम् ॥ २६
विषयासन्नभूतोऽस्मि तव राम रिपुश्च सः ।
न च सामन्तमिच्छन्ति राजानो बलदर्पितम् ॥२७
राज्ञा राजव्रतस्थेन प्रजानां शुभमिच्छता ।
जेतव्या रिपवः सर्वे स्फीतं विषयमिच्छता ॥ २८
अभिषेकार्द्रकेशेन राज्ञा रञ्जनकाम्यया ।
जेतव्यानीन्द्रियाण्यादौ तज्जये हि ध्रुवो जयः ॥
सम्यग्वर्तितुकामस्य विशेषेण महीपतेः ।
नयानामुपदेशेन नास्ति लोकसमो गुरुः ॥ ३०
व्यसनेषु जघन्यस्य धर्ममध्यस्य धीमतः ।
बलज्येष्ठस्य नृपतेर्नास्ति सामन्तजं भयम् ॥ ३१
सहजैर्बध्यते सर्वः प्रवृद्धैरिन्द्रियारिभिः ।
अमित्राणां प्रियकरैर्मोहैरधृतिरीश्वरः ॥ ३२
यत्त्वया स्त्रीकृते मोहात्सबलो रावणो हतः ।
नैतदौपयिकं मन्ये महत्ते कर्म कुत्सितम् ॥ ३३
वनवासप्रवृत्तेन यत्त्वया व्रतशालिना ।
प्रहृतं राक्षसे नीचे नैष दृष्टः सतां विधिः ॥ ३४
सतामक्रोधजो धर्मः शुभां नयति सद्गतिम् ।
यत्त्वया निहतो मोहाद्दूषिताश्च वनौकसः ॥ ३५
स एव रावणो धन्यो यस्त्वया व्रतचारिणा ।
स्त्रीनिमित्तं हतो युद्धे ग्राम्यान्धर्मानवेक्षता ॥ ३६
यदि ते स हतः संख्ये दुर्बुद्धिरजितेन्द्रियः ।
युध्यस्वाद्य मया सार्धं मृधे यद्यसि वीर्यवान् ॥३७
तस्य दूतस्य तच्छ्रुत्वा भाषितं तत्त्ववादिनः ।
धैर्यादसंभ्रान्तवपुः सस्मितं राघवोऽब्रवीत् ॥ ३८
असदेतत्त्वया दूत कथितं तस्य गौरवात् ।
यन्मां क्षिपसि दोषेण वेदात्मानं च सुस्थिरम् ॥३९
यद्यहं सत्पथे मूढो यदि वा रावणो हतः ।
यदि वा मे हृता भार्या तस्य का परिदेवना ॥४०
न वाङ्मात्रेण दुष्यन्ति साधवः सत्पथे स्थिताः ।
जागर्ति च यथा दैवं सदा सत्स्वितरेषु च ॥ ४१
कृतं दूतेन यत्कार्यं गच्छ त्वं दूत माचिरम् ।
नात्मश्लाघिषु नीचेषु प्रहरन्तीह मद्विधाः ॥ ४२
अयं ममानुजो भ्राता शत्रुघ्नः शत्रुतापनः ।
तस्य दैत्यस्य दुर्बुद्धे मृधे प्रतिकरिष्यति ॥ ४३
एवमुक्तः स दूतस्तु ययौ सौमित्रिणा सह ।
अनुज्ञातो नरेन्द्रेण राघवेण महात्मना ॥ ४४
स शीघ्रयानः संप्राप्तस्तद्दानववनं महत् ।
चक्रे निवेशं सौमित्रिर्वनान्ते युद्धलालसः ॥ ४५
ततो दूतस्य वचनात्स दैत्यः क्रोधमूर्च्छितः ।
जघने तद्वनं कृत्वा युद्धायाभिमुखः स्थितः ॥ ४६
तद्युद्धमभवद्घोरं सौमित्रेर्दानवस्य च ।
उभयोरेव धृतयोः शूरयो रणमूर्धनि ॥ ४७
तौ शरैः साधुनिशितैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ।
न च तौ युद्धवैमुख्यं श्रमं वाप्युपजग्मतुः ॥ ४८
अथ सौमित्रिणा बाणैः पीडितो दानवो युधि ।
ततः स शूलरहितः पर्यहीयत दानवः ॥ ४९

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

स रुक्मत्सरुमुद्यम्य शत्रुघ्नः शत्रुतापनः ।
शिरश्चिच्छेद खड्गेन लवणस्य महामृधे ॥ ५०
स हत्वा दानवं संख्ये सौमित्रिर्मित्रनन्दनः ।
तद्वनं तस्य दैत्यस्य चिच्छेदास्त्रेण बुद्धिमान् ॥ ५१
छित्त्वा वनं स सौमित्रिर्निवेशमभिरोचयत् ।
भवाय तस्य देशस्य पुरीं परमधर्मवित् ॥ ५२
तस्मिन्मधुवनस्थाने मथुरा नाम सा पुरी ।
शत्रुघ्नेन पुरा सृष्टा हत्वा तं दानवं रणे ॥ ५३
सा पुरी परमोदारा साट्टप्राकारतोरणा ।
स्फीता राष्ट्रसमाकीर्णा समृद्धभवनाकुला ॥ ५४
उद्यानवनसंपन्ना सुसीमा सुप्रतिष्ठिता ।
प्रांशुप्राकारसंपन्ना परिखार्गलमेखला ॥ ५५
चयाट्टालककेयूरा प्रासादावरकुण्डला ।
सुसंवृतद्वारमुखी चत्वरोद्धारहासिनी ॥ ५६
अरोगवीरपुरुषा हस्त्यश्वरथसंकुला ।
अर्धचन्द्रप्रतीकाशा यमुनातीरशोभिता ॥ ५७
पुण्यापणवती दुर्गा रत्नसंचयगर्विता ।
क्षेत्राणि रसवन्त्यस्याः काले देवश्च वर्षति ॥ ५८
नरनारीसमुदिता सा पुरी स्म प्रकाशते ।
निविष्टो विषयश्चैव शूरसेनस्ततोऽभवत् ॥ ५९
तस्यां पुर्यां महावीर्यो राजा भोजकुलोद्वहः ।
उग्रसेन इति ख्यातो महासेनपराक्रमः ॥ ६०
तस्य पुत्रत्वमापन्नो योऽसौ विष्णो त्वया हतः ।
कालनेमिर्महादैत्यः संग्रामे तारकामये ॥ ६१
कंसो नाम विशालाक्षो भोजवंशविवर्धनः ।
राजा पृथिव्यां विख्यातः सिंहविस्पष्टविक्रमः ॥६२
राज्ञां भयंकरो घोरः शङ्कनीयो महीक्षिताम् ।
भयदः सर्वभूतानां सत्पथाद्राह्यतां गतः ॥ ६३
दारुणाभिनिवेशेन दारुणेनान्तरात्मना ।
युक्तस्तेनैव दर्पेण प्रजानां लोमहर्षणः ॥ ६४
न राजधर्माभिरतो नात्मपक्षसुखावहः ।
नात्मराज्यप्रियकरश्चण्डः कररुचिः सदा ॥ ६५
स कंसस्तत्र संभूतस्त्वया युद्धे पराजितः ।
क्रव्यादो बाधते लोकानासुरेणान्तरात्मना ॥ ६६
योऽप्यसौ हयविक्रान्तो हयग्रीव इति स्मृतः ।
केशी नाम हयो जातः स तस्यैव जघन्यजः ॥
स दुष्टो हेषितपटुः केसरी निरवग्रहः ।
वृन्दावने वसत्येको नृणां मांसानि भक्षयन् ॥ ६८
अरिष्टो बलिपुत्रस्तु ककुद्मी वृषरूपधृक् ।
गवामरित्वमापन्नः कामरूपी महासुरः ॥ ६९
रिष्टो नाम दितेः पुत्रो वरिष्ठो दानवेषु यः ।
स कुञ्जरत्वमापन्नो दैत्यः कंसस्य वाहनः ॥ ७०
लम्बो नामेति विख्यातो योऽसौ दैत्येषु दर्पितः ।
प्रलम्बो नाम भूत्वासौ वटं भाण्डीरमाश्रितः ॥७१
खर इत्युच्यते दैत्यो धेनुकः सोऽसुरोत्तमः ।
घोरं तालवनं दैत्यश्चरत्युत्सारयन्प्रजाः ॥ ७२
वराहश्च किशोरश्च तावुभौ दानवोत्तमौ ।
मल्लौ रङ्गगतौ तौ तु जातौ चाणूरमुष्टिकौ ॥ ७३
यौ तौ मयश्च तारश्च दानवौ दानवान्तक ।
प्राग्ज्योतिषे तौ भौमस्य नरकस्य पुरे रतौ ॥ ७४
एते दैत्या विनिहतास्त्वया विष्णो निराकृताः ।
मानुषं वपुरास्थाय बाधन्ते भुवि मानवान् ॥ ७५
त्वत्कथाद्वेषिणः सर्वे त्वन्मयान्नन्ति मानवान् ।
तव प्रसादात्तेषां वै दानवानां क्षयो भवेत् ॥ ७६
तव ते दिवि बिभ्यन्ति त्वत्तो बिभ्यन्ति सागरे ।
पृथिव्यां बिभ्यति त्वत्तो नान्यस्य तु कथंचन ॥
दुर्वृत्तस्य हतस्यापि त्वया नान्येन श्रीधर ।
दिवश्च्युतस्य दैत्यस्य गतिर्भवति मेदिनी ॥ ७८
व्युत्थितस्य तु मेदिन्यां हतस्य नृशरीरिणः ।
दुर्लभं स्वर्गगमनं त्वयि जाग्रति केशव ॥ ७९

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

तदागच्छ स्वयं विष्णो गच्छाव पृथिवीतलम् ।
दानवानां विनाशाय विसृजात्मानमात्मना ॥ ८०
मूर्तयो हि तवाव्यक्ता दृश्यादृश्याः सुरोत्तमैः ।
तासु सृष्टास्त्वया देवाः संभविष्यन्ति भूतले ॥८१
तवावतरणे विष्णो कंसः स विनशिष्यति ।
सेत्स्यते च स कार्यार्थो यस्यार्थे भूमिरागता ॥८२
त्वं भारते कार्यगुरुस्त्वं चक्षुस्त्वं परायणः ।
तदागच्छ हृषीकेश क्षितौ ताञ्जहि दानवान् ॥८३

इति श्रीहरिवंशे चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

४५

वैशंपायन उवाच ।

नारदस्य वचः श्रुत्वा सस्मितं मधुसूदनः ।
प्रत्युवाच शुभं वाक्यं वरेण्यः प्रभुरीश्वरः ॥ १
त्रैलोक्यस्य हितार्थाय यन्मा वदसि नारद ।
तस्य सम्यक्प्रवृत्तस्य श्रूयतामुत्तरं वचः ॥ २
विदिता देहिनो जाता मयैते भुवि दानवाः ।
यां यां तनुं समास्थाय दैत्यः पुष्यति विग्रहम् ॥३
जानामि कंसं संभूतमुग्रसेनसुतं भुवि ।
केशिनं चापि जानामि दैत्यं तुरगविग्रहम् ॥ ४
हस्तिनं चोत्पलापीडं मल्लौ चाणूरमुष्टिकौ ।
अरिष्टं चैव जानामि दैत्यं वृषभरूपिणम् ॥ ५
विदितो मे खरश्चैव प्रलम्बश्च महासुरः ।
सा च मे विदिता विप्र पूतना दुहिता बलेः ॥ ६
कालियं चापि जानामि यमुनाह्रदगोचरम् ।
वैनतेयभयाद्विप्र सर्पमज्ञातरूपिणम् ॥ ७
विदितो मे जरासंधः स्थितो मूर्ध्नि महीक्षिताम् ।
प्राग्ज्योतिषपुरे चापि नरकं साधु तर्कये ॥ ८
मय्यासक्तां च जानामि भारतीं महतीं धुरम् ।
तच्च सर्वं विजानामि यथा स्थास्यन्ति ते नृपाः ॥९
क्षयो भुवि मया दृष्टः शक्रलोके च सत्क्रिया ।
तेषां पुरुषदेहानामपरावृत्तिवर्तिनाम् ॥ १०
संप्रवेक्ष्याम्यहं योगमात्मनश्च परस्य च ।
संप्राप्य पार्थिवं लोकं मानुषत्वमुपागतः ॥ ११
कंसादींश्चापि तान्सर्वान्वधिष्यामि महासुरान् ।
तेन तेन विधानेन येन यः शान्तिमेष्यति ॥ १२
अनुप्रविश्य योगेन तास्ता हि गतयो मम ।
अमीषाममरेन्द्राणां हन्तव्या रिपवो युधि ॥ १३
जगत्यर्थे कृतो योऽयमंशोत्सर्गो महात्मभिः ।
सुरदेवर्षिगन्धर्वैरेतच्चानुमतं मम ॥ १४
विनिश्चयो हि प्रागेव नारदायं कृतो मया ।
निवासं तु न मे ब्रह्मा विदधाति पितामहः ॥ १५
यत्र देशे यथा जातो येन वेषेण वा वसन् ।
तानहं समरे हन्यां तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १६

ब्रह्मोवाच ।

नारायणेमं सिद्धार्थमुपायं शृणु मे विभो ।
भुवि यस्ते जनयिता जननी च भविष्यति ॥ १७
यत्र वै त्वं महाबाहो जातः कुलकरो भुवि ।
यादवानां महद्वंशमखिलं धारयिष्यसि ॥ १८
तांश्चासुरान्समुत्साद्य वंशं कृत्वात्मनो महत् ।
स्थापयिष्यसि मर्यादां नृणां तन्मे निशामय ॥१९
पुरा हि कश्यपो विष्णो वरुणस्य महात्मनः ।
जहार यज्ञिया गावः पयोदाश्च महामखे ॥ २०
अदितिः सुरभिश्चोभे द्वे भार्ये कश्यपस्य तु ।
प्रदीयमाना गास्तास्तु नैच्छतां वरुणस्य वै ॥ २१
ततो मां वरुणोऽभ्येत्य प्रणम्य शिरसानतः ।
उवाच भगवन्गावो गुरुणा मे हृता इति ॥ २२
कृतकार्यो हि गास्तास्तु नानुजानाति मे गुरुः ।
अन्ववर्तत भार्ये द्वे अदितिं सुरभिं तथा ॥ २३
मम ता ह्यक्षया गावो दिव्याः कामदुघा विभो ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

चरन्ति सागरान्सर्वान्रक्षिताः स्वेन तेजसा ॥ २४
कस्ता धर्षयितुं शक्तो मम गाः कश्यपादृते ।
अक्षयं याः क्षरन्त्यग्रं पयो देवामृतोपमम् ॥ २५
प्रभुर्वा व्युत्थितो ब्रह्मन्गुरुर्वा यदि वेतरः ।
त्वया नियम्याः सर्वे वै त्वं हि नः परमा गतिः ॥
यदि प्रभवतां दण्डो लोके कार्यमजानताम् ।
न विद्यते लोकगुरो न स्युर्वै लोकसेतवः ॥ २७
यथा वास्तु तथा वास्तु कर्तव्ये भगवान्प्रभुः ।
मम गावः प्रदीयन्तां ततो गन्तास्मि सागरम् ॥२८
यस्तेऽऽत्मा देवता गावो या गावः स त्वमव्ययम् ।
लोकानां त्वत्प्रवृत्तानामेकं गोब्राह्मणं स्मृतम् ॥ २९
त्रातव्याः प्रथमं गावस्त्रातास्त्रायन्ति ता द्विजान् ।
गोब्राह्मणपरित्राणात्परित्रातं जगद्भवेत् ॥ ३०
इत्यम्बुपतिना प्रोक्तो वरुणेनाहमच्युत ।
गवां कारणतत्त्वज्ञः कश्यपे शापमुत्सृजम् ॥ ३१
येनांशेन हृता गावः कश्यपेन महात्मना ।
स तेनांशेन जगतीं गत्वा गोपत्वमेष्यति ॥ ३२
या च सा सुरभिर्नाम यादितिश्च सुरारणिः ।
तेऽप्युभे तस्य वै भार्ये सह तेनैव यास्यतः ॥ ३३
तदस्य कश्यपस्यांशस्तेजसा कश्यपोपमः ।
वसुदेव इति ख्यातो गोषु तिष्ठति भूतले ॥ ३४
गिरिर्गोवर्धनो नाम मथुरायास्त्वदूरतः ।
तत्रासौ गोषु निरतः कंसस्य करदायकः ॥ ३५
तस्य भार्याद्वयं चैव अदितिः सुरभिस्तथा ।
देवकी रोहिणी चैव वसुदेवस्य धीमतः ॥ ३६
तत्रावतर लोकानां भवाय मधुसूदन ।
जयाशीर्वचनैस्त्वेते वर्धयन्ति दिवौकसः ॥ ३७
आत्मानमात्मना हि त्वमवतार्य महीतलम् ।
देवकीं रोहिणीं चैव गर्भाभ्यां परितोषय ॥ ३८
तत्र त्वं शिशुरेवादौ गोपालकृतलक्षणः ।
वर्धयस्व महाबाहो पुरा त्रैविक्रमे यथा ॥ ३९
छादयित्वात्मनात्मानं मायया योगरूपया ।
गोपकन्यासहस्राणि रमयंश्चर मेदिनीम् ॥ ४०
गाश्च ते रक्षतो विष्णो वनानि परिधावतः ।
वनमालापरिक्षिप्तं धन्या द्रक्ष्यन्ति ते वपुः ॥ ४१
विष्णो पद्मपलाशाक्ष गोपालवसतिं गते ।
बाले त्वयि महाबाहो लोको बालत्वमेष्यति ॥४२
त्वद्भक्ताः पुण्डरीकाक्ष तव चित्तवशानुगाः ।
वने चारयतो गास्तु गोष्ठांश्च परिधावतः ।
मज्जतो यमुनायां च रतिमाप्स्यन्ति ते त्वयि ॥४३
जीवितं वसुदेवस्य भविष्यति सुजीवितम् ।
यस्त्वया तात इत्युक्तः पुत्र इत्येव वक्ष्यति ॥४४
अथ वा कस्य पुत्रत्वं गच्छेरन्यत्र कश्यपात् ।
का च धारयितुं शक्ता विष्णो त्वामदितिं विना ॥४५
योगेनात्मसमुत्थेन त्वं गच्छ विजयाय वै ।
वयमप्यालयं स्वं स्वं गच्छामो मधुसूदन ॥ ४६
स देवानभ्यनुज्ञाय विविक्ते त्रिदिवालये ।
जगाम विष्णुः स्वं देशं क्षीरोदस्योत्तरां दिशम् ॥
तत्रैव पार्वती नाम गुहा मेरोः सुदुर्गमा ।
त्रिभिस्तस्यैव विक्रान्तैर्नित्यं पर्वसु पूजिता ॥ ४८
पुराणं तत्र विन्यस्य देहं हरिरुदारधीः ।
आत्मानं योजयामास वसुदेवगृहे प्रभुः ॥ ४९

इति श्रीहरिवंशे पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

॥ हरिवंशपर्व समाप्तम् ॥

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

४६

वैशंपायन उवाच ।

ज्ञात्वा विष्णुं क्षितिगतं भागांश्च त्रिदिवौकसाम् ।
विनाशशंसी कंसस्य नारदो मथुरां ययौ ॥ १
त्रिविष्टपादापतितो मथुरोपवने स्थितः ।
प्रेषयामास कंसस्य उग्रसेनसुतस्य वै ॥ २
स नारदस्यागमनं श्रुत्वा त्वरितविक्रमः ।
निर्जगामासुरः कंसः स्वपुर्याः पद्मलोचनः ॥ ३
स ददर्शातिथिं श्लाघ्यं देवर्षिं वीतकल्मषम् ।
तेजसा ज्वलनाकारं वपुषा सूर्यवर्चसम् ॥ ४
सोऽभिवाद्यर्षये तस्मै पूजां चक्रे यथाविधि ।
आसनं चाग्निवर्णाभं विसृज्योपजहार वै ॥ ५
निषसादासने तस्मिन्स वै शक्रसखो मुनिः ।
उवाच चोग्रसेनस्य सुतं परमकोपनम् ॥ ६
पूजितोऽहं त्वया वीर विधिदृष्टेन कर्मणा ।
गते त्वेवं मम वचः श्रूयतां गृह्यतां च वै ॥ ७
अनुसृत्य दिवो लोकानहं ब्रह्मपुरोगमान् ।
गतः सूर्यसखं तात विपुलं मेरुपर्वतम् ॥ ८
सनन्दनवनं चैव दृष्ट्वा चैत्ररथं वनम् ।
आप्लुतं मे सुतीर्थासु सरित्सु सह दैवतैः ॥ ९
दिव्या त्रिधारा दृष्टा मे पुण्या त्रिपथगा नदी ।
उपस्पृष्टं च तीर्थेषु दिव्येषु च यथाक्रमम् ॥ १०
दृष्टं मे ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितम् ।
देवगन्धर्वनिर्घोषैरप्सरोभिश्च नादितम् ॥ ११
सोऽहं कदाचिद्देवानां समाजं मेरुमूर्धनि ।
संगृह्य वीणां संसक्तामगच्छं ब्रह्मणः सभाम् ॥१२
सोऽहं तत्र सितोष्णीषान्नानारत्नविभूषितान् ।
दिव्यासनगतान्देवानपश्यं सपितामहान् ॥ १३
तत्र मन्त्रयतामेवं देवतानां मया श्रुतः ।
भवतः सानुगस्येह वधोपायः सुदारुणः ॥ १४
तत्रैषा देवकी या ते मथुरायां पितृष्वसा ।
अस्या गर्भोऽष्टमः कंस स ते मृत्युर्भविष्यति ॥१५
देवानां स तु सर्वस्वं त्रिदिवस्य गतिश्च सः ।
परं रहस्यं देवानां स ते मृत्युर्भविष्यति ॥ १६
परतोऽपि परस्त्वेषां स्वयंभूश्च स्वयंभुवाम् ।
ततस्ते तन्महद्भूतं दिव्यं न कथयाम्यहम् ॥ १७
श्लाघ्यश्च स हि ते मृत्युर्भूतपूर्वश्च तं स्मर ।
यत्नश्च क्रियतां कंस गर्भस्थे यदि शक्यते ॥ १८
एषा मे त्वद्गता प्रीतिरित्यर्थं चाहमागतः ।
भुज्यन्तां सर्वकामार्थाः स्वस्ति तेऽस्तु व्रजाम्यहम् ॥
इत्युक्त्वा नारदे याते तस्य वाक्यं विचिन्तयन् ।
जहासोच्चैस्ततः कंसः प्रकाशदशनश्चिरम् ॥ २०
सस्मितं चैव प्रोवाच भृत्यानामग्रतः स्थितः ।
हास्यः खलु स सत्त्वेषु नारदो न विशारदः ॥२१
नाहं भीषयितुं शक्यो देवैरपि सवासवैः ।
आहवस्थः शयानो वा प्रमत्तो मत्त एव वा ॥२२
योऽहं दोर्भ्यामुदाराभ्यां क्षोभयेऽहं धरामिमाम् ।
कोऽस्ति यो मानुषे लोके मां क्षोभयितुमुत्सहेत् ॥
अद्यप्रभृति भूतानामेष देवानुवर्तिनाम् ।
नृपक्षिपशुसंघानां करोमि कदनं महत् ॥ २४
आज्ञाप्यतां हयः केशी प्रलम्बो धेनुकस्तथा ।
अरिष्टो वृषभश्चैव पूतना कालियस्तथा ॥ २५
अटध्वं पृथिवीं कृत्स्नां यथेष्टं कामरूपिणः ।
प्रहरध्वं च सर्वेषु येऽस्माकं पक्षदूषकाः ॥ २६
गर्भस्थानामपि गतिर्विज्ञेया भुवि देहिनाम् ।
नारदेन हि गर्भेभ्यो भयं नः समुदाहृतम् ॥ २७
भवन्तो हि यथाकामं मोदन्तां विगतज्वराः ।
मां च वो नाथमाश्रित्य नास्ति देवकृतं भयम् ॥२८
स तु केलिकिलो विप्रो भेदशीलश्च नारदः ।
सुश्लिष्टानपि लोकेषु भेदयल्लभते रतिम् ॥ २९

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

कण्डूयमानः सततं लोकानटति चञ्चलः ।
घटयानो नरेन्द्राणां तन्त्रीवैराणि चैव ह ॥ ३०
एवं स विलपन्नेव वाङ्मात्रेण तु केवलम् ।
विवेश कंसो भवनं दह्यमानेन चेतसा ॥ ३१

इति श्रीहरिवंशे षट्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

४७

वैशंपायन उवाच ।

सोऽऽज्ञापयत संरब्धः सचिवानात्मनो हितान् ।
यत्ता भवत सर्वे वै देवक्या गर्भकृन्तने ॥ १
प्रथमादेव हन्तव्या गर्भास्ते सर्व एव हि ।
मूलादेव हि हन्तव्यः सोऽनर्थो यत्र संशयः ॥ २
देवकी च गृहे गुप्ता प्रच्छन्नैरभिरक्षिता ।
स्वैरं चरतु विस्रब्धा मद्बलैर्यत्नमास्थितैः ॥ ३
मासान्वै पुष्पमासादीन्गणयन्तु मम स्त्रियः ।
परिणामे तु गर्भस्य शेषं ज्ञास्यामहे वयम् ॥ ४
वसुदेवश्च संरक्ष्यः स्त्रीसनाथासु भूमिषु ।
अप्रमत्तैर्मम हितै रात्रावहनि चैव ह ।
स्त्रीभिर्वर्षवरैश्चैव वक्तव्यं न च कारणम् ॥ ५
एष मानुषको यत्नो मानुषैरेव साध्यते ।
श्रूयतां येन दैवं हि मद्विधैः प्रतिहन्यते ॥ ६
मन्त्रग्रामैः सुविहितैरौषधैश्च सुयोजितैः ।
यत्नेन चानुकूलेन दैवमप्यनुवर्तते ॥ ७
एवं स यत्नवान्कंसो देवकीगर्भकृन्तने ।
भयेन मन्त्रयामास श्रुतार्थो नारदात्स वै ॥ ८
एवं श्रुत्वा प्रयत्नं वै कंसस्यारिष्टसंज्ञितम् ।
अन्तर्धानं गतो विष्णुश्चिन्तयामास वीर्यवान् ॥ ९
सप्तमान्देवकीगर्भान्भोजपुत्रो वधिष्यति ।
अष्टमे च मया गर्भे कार्यमाधानमात्मनः ॥ १०
तस्य चिन्तयतस्त्वेवं पातालमगमन्मनः ।
यत्र ते गर्भशयनाः षड्गर्भा नाम दानवाः ॥ ११
विक्रान्तवपुषो दीप्तास्तेऽमृतप्राशनोपमाः ।
अमरप्रतिमा युद्धे पुत्रा वै कालनेमिनः ॥ १२
उपासांचक्रिरे दैत्याः पुरा लोकपितामहम् ।
तप्यमानास्तपस्तीव्रं जटामण्डलधारिणः ॥ १३
तेषां प्रीतोऽभवद्ब्रह्मा षड्गर्भाणां वरं ददौ ।
ब्रूत वो यस्य यः कामः को वरो वः प्रदीयताम् ॥
ते तु सर्वे समानार्था दैत्या ब्रह्माणमब्रुवन् ।
यदि नो भगवान्प्रीतः श्रूयतां नो वरो वरः ॥ १५
अवध्याः स्याम भगवन्दैवतैः समहोरगैः ।
शापप्रहरणैश्चापि नियतैः परमर्षिभिः ॥ १६
यक्षगन्धर्वपतिभिः सिद्धचारणमानवैः ।
मा भूद्वधो नो भगवन्ददासि यदि नो वरम् ॥१७
तानुवाच ततो ब्रह्मा सुप्रीतेनान्तरात्मना ।
भवद्भिर्यदिदं प्रोक्तं सर्वमेतद्भविष्यति ॥ १८
षड्गर्भाणां वरं दत्त्वा स्वयंभूस्त्रिदिवं गतः ।
ततो हिरण्यकशिपुः सरोषो वाक्यमब्रवीत् ॥ १९
मामुत्सृज्य वरो यस्माद्धृतो वः पद्मसंभवात् ।
तस्माद्वस्त्याजितः स्नेहः शत्रुभूतांस्त्यजाम्यहम् ॥२०
षड्गर्भा इति योऽयं वः शब्दः पित्राभिवर्धितः ।
स एव वो गर्भगतान्पिता सर्वान्विधिष्यति ॥ २१
षडेव देवकीगर्भाः षड्गर्भा वै महासुराः ।
भविष्यन्ति ततः कंसो गर्भस्थान्वो वधिष्यति ॥२२
जगामाथ ततो विष्णुः पातालं यत्र तेऽसुराः ।
षड्गर्भाः संयताः सन्ति जलगर्भगृहेशयाः ॥ २३
स ददर्श जले सुप्तान्षड्गर्भान्गर्भसंस्थितान् ।
निद्रया कालरूपिण्या सर्वानन्तर्हितानिव ॥ २४
स्वप्नरूपेण तेषां वै विष्णुर्देहानथाविशत् ।
प्राणेश्वरांश्च निष्कृष्य निद्रायै प्रददौ तदा ॥ २५
तां चोवाच तदा निद्रां विष्णुः सत्यपराक्रमः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

गच्छ निद्रे मयोत्सृष्टा देवकीभवनान्तिकम् ॥ २६
इमान्प्राणेश्वरान्गृह्य षड्गर्भान्नाम देहिनः ।
षट्सु गर्भेषु देवक्या योजयस्व यथाक्रमम् ॥ २७
जातेष्वेतेषु गर्भेषु नीतेषु च यमक्षयम् ।
कंसस्य विफले यत्ने देवक्याः सफले श्रमे ॥ २८
प्रसादं ते करिष्यामि मत्प्रसादसमं भुवि ।
येन सर्वस्य लोकस्य देवि देवी भविष्यसि ॥ २९
सप्तमो देवकीगर्भो योंऽशः सौम्यो ममाग्रजः ।
स संक्रामयितव्यस्ते सप्तमे मासि रोहिणीम् ॥३०
संकर्षणात्तु गर्भस्य स तु संकर्षणो युवा ।
भविष्यत्यग्रजो भ्राता मम शीतांशुदर्शनः ॥ ३१
पतितो देवकीगर्भः सप्तमोऽयं भयादिति ।
अष्टमे मयि गर्भस्थे कंसो यत्नं करिष्यति ॥ ३२
या तु सा नन्दगोपस्य दयिता कंसगोपतेः ।
यशोदा नाम भद्रं ते भार्या गोपकुलोद्वहा ॥ ३३
तस्यास्त्वं नवमोऽस्माकं कुले गर्भो भविष्यसि ।
नवम्यामेव संजाता कृष्णपक्षस्य वै तिथौ ॥ ३४
अहं त्वभिजितो योगे निशाया यौवने गते ।
अर्धरात्रे करिष्यामि गर्भमोक्षं यथासुखम् ॥ ३५
अष्टमस्य तु मासस्य जातावावां ततः समम् ।
प्राप्स्यावो गर्भव्यत्यासं प्राप्ते कंसस्य शासने ॥३६
अहं यशोदां यास्यामि त्वं देवि भज देवकीम् ।
आवयोर्गर्भव्यत्यासे कंसो गच्छतु मूढताम् ॥ ३७
ततस्त्वां गृह्य चरणे शिलायां निरसिष्यति ।
निरस्यमाना गगने स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥३८
मच्छवीसदृशी कृष्णा संकर्षणसमानना ।
बिभ्रती विपुलान्बाहून्मम बाहूपमान्भुवि ॥ ३९
त्रिशिखं शूलमुद्यम्य खड्गं च कनकत्सरुम् ।
पात्रीं च पूर्णां मधुनः पङ्कजं च सुनिर्मलम् ॥४०
वसाना मेचकं क्षौमं पीतेनोत्तरवाससा ।
शशिरश्मिप्रकाशेन हारेणोरसि राजता ॥ ४१
दिव्यकुण्डलपूर्णाभ्यां श्रवणाभ्यां विभूषिता ।
चन्द्रसापत्न्यभूतेन त्वं मुखेन विराजिता ॥ ४२
मुकुटेन त्रिचक्रेण केशबन्धेन शोभिता ।
भुजगाभोगनिर्घोषैर्बाहुभिः परिघोपमैः ॥ ४३
ध्वजेन शिखिबर्हाणामुच्छ्रितेन समीपतः ।
अङ्गजेन मयूराणामङ्गदेन च भास्वता ॥ ४४
कीर्णा भूतगणैर्घोरैर्मन्निदेशानुवर्तिनी ।
कौमारं व्रतमास्थाय त्रिदिवं त्वं गमिष्यसि ॥ ४५
तत्र त्वां शतदृक्शक्रो मत्प्रदिष्टेन कर्मणा ।
अभिषेकेण दिव्येन दैवतैः सह योक्ष्यते ॥ ४६
तत्रैव त्वां भगिन्यर्थे ग्रहीष्यति स वासवः ।
कुशिकस्य तु गोत्रेण कौशिकी त्वं भविष्यसि ॥
स ते विन्ध्ये नगश्रेष्ठे स्थानं दास्यति शाश्वतम् ।
ततः स्थानसहस्रैस्त्वं पृथिवीं शोभयिष्यसि ॥ ४८
ततः सुम्भनिसुम्भौ च दानवौ नगचारिणौ ।
तौ च कृत्वा मनसि मां सानुगौ नाशयिष्यसि ॥
त्रैलोक्यचारिणी सा त्वं भुवि सत्योपयाचिता ।
भविष्यसि महाभागे वरदा कामरूपिणी ॥ ५०
कृतानुयात्रा भूतैस्त्वं नित्यं मांसबलिप्रिया ।
तिथौ नवम्यां पूजां च प्राप्स्यसे सपशुक्रियाम् ॥
ये च त्वां मत्प्रभावज्ञाः प्रणमिष्यन्ति मानवाः ।
न तेषां दुर्लभं किंचित्पुत्रतो धनतोऽपि वा ॥ ५२
कान्तारेष्ववसन्नानां मग्नानां च महार्णवे ।
दस्युभिर्वा निरुद्धानां त्वं गतिः परमा नृणाम् ॥५३
त्वं सिद्धिः श्रीर्धृतिः कीर्तिर्ह्रीर्विद्या संनतिर्मतिः ।
संध्या रात्रिः प्रभा निद्रा कालरात्रिस्तथैव च ॥५४
नृणां बन्धं वधं घोरं पुत्रनाशं धनक्षयम् ।
व्याधिमृत्युभयं चैव पूजिता शमयिष्यसि ॥ ५५
मोहयित्वा च तं कंसमेका त्वं भोक्ष्यसे जगत् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

स्ववृद्ध्यर्थमहं चैव करिष्ये कंसघातनम् ॥ ५६
एवं तु तां समादिश्य गतोऽन्तर्धानमीश्वरः ।
सा चापि तं नमस्कृत्य तथास्त्विति विनिर्गता ॥५७

इति श्रीहरिवंशे सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

४८

वैशंपायन उवाच ।

कृते गर्भविधाने तु देवकी देवतोपमा ।
जग्राह सप्त तान्गर्भान्यथावत्समुदाहृतान् ॥ १
षड्गर्भान्निःसृतान्कंसस्ताञ्जघान शिलातले ।
आपन्नं सप्तमं गर्भं सा निनायाथ रोहिणीम् ॥ २
सार्धरात्रे स्थितं गर्भं शातयन्ती रजस्वला ।
निद्रया सहसाविष्टा पपात धरणीतले ॥ ३
सा स्वप्नमिव तं दृष्ट्वा गर्भं निःसृतमात्मनः ।
अपश्यन्ती च तं गर्भं मुहूर्तं व्यथिताभवत् ॥ ४
तामाह निद्रा संविग्नां नैशे तमसि रोहिणीम् ।
रोहिणीमिव सोमस्य वसुदेवस्य रोहिणीम् ॥ ५
कर्षणेनास्य गर्भस्य स्वगर्भे चाहितस्य वै ।
संकर्षणो नाम शुभे तव पुत्रो भविष्यति ॥ ६
सा तं पुत्रमवाप्यैव हृष्टा किंचिदवाङ्मुखी ।
विवेश रोहिणी वेश्म सुप्रभा रोहिणी यथा ॥ ७
तस्य गर्भस्य मार्गेण गर्भमाधत्त देवकी ।
यदर्थं सप्त ते गर्भाः कंसेन विनिपातिताः ॥ ८
तं तु गर्भं प्रयत्नेन ररक्षुस्तस्य रक्षिणः ।
स तत्र गर्भवसतिं वसत्यात्मेच्छया हरिः ॥ ९
यशोदापि समाधत्त गर्भं तदहरेव तु ।
विष्णोः शरीरजां निद्रां विष्णोर्निर्देशकारिणीम् ॥
गर्भकाले त्वसंपूर्णे अष्टमे मासि ते स्त्रियौ ।
देवकी च यशोदा च सुषुवाते समं तदा ॥ ११
यामेव रजनीं कृष्णो जज्ञे वृष्णिकुले प्रभुः ।
तामेव रजनीं कन्यां यशोदापि व्यजायत ।
नन्दगोपस्य भार्या वै कंसगोपस्य संमता ॥ १२
तुल्यकालं हि गर्भिण्यौ यशोदा देवकी तथा ।
देवक्यजनयद्विष्णुं यशोदा तां तु कन्यकाम् ।
मुहूर्तेऽभिजिते प्राप्ते सार्धरात्रे विभूषिते ॥ १३
सागराः समकम्पन्त चेलुश्च धरणीधराः ।
जज्वलुश्चाग्नयः शान्ता जायमाने जनार्दने ॥ १४
शिवाः संप्रववुर्वाताः प्रशान्तमभवद्रजः ।
ज्योतींषि च प्रकाशन्त जायमाने जनार्दने ॥ १५
अनाहता दुंदुभयो देवानां प्राणदन्दिवि ।
आकाशात्पुष्पवर्षं च ववर्ष त्रिदिवेश्वरः ॥ १६
गीर्भिर्मङ्गलयुक्ताभिः स्तुवन्तो मधुसूदनम् ।
महर्षयः सगन्धर्वा उपतस्थुः सहाप्सराः ॥१७
वसुदेवस्तु संगृह्य दारकं क्षिप्रमेव तु ।
यशोदाया गृहं भीतो विवेश सुतवत्सलः ॥ १८
यशोदायास्त्वविज्ञातं तत्र निक्षिप्य दारकम् ।
गृह्य तां दारिकां चापि देवकीशयनेऽन्यसत् ॥१९
परिवर्ते कृते ताभ्यां गर्भाभ्यां भयविक्लवः ।
वसुदेवः कृतार्थो वै निर्जगाम निवेशनात् ॥ २०
उग्रसेनसुतायाथ कंसायानकदुंदुभिः ।
निवेदयामास तदा कन्यां तां वरवर्णिनीम् ॥ २१
तच्छ्रुत्वा त्वरितो कंसो रक्षिभिः सह वेगितः ।
आजगाम गृहद्वारं वसुदेवस्य वीर्यवान् ॥ २२
स तत्र त्वरितो द्वारि किं जातमिति चाब्रवीत् ।
दीयतां शीघ्रमित्येवं वाग्भिः समभितर्जयत् ॥२३
ततो हाहाकृताः सर्वा देवकीप्रमुखाः स्त्रियः ।
दारिका पुत्र जातेति कंसं तूवाच देवकी ॥ २४
श्रीमन्तो मे हताः सप्त पुत्रगर्भास्त्वया विभो ।
दारिकेयं हतैवैषा पश्यस्व यदि मन्यसे ॥ २५
दृष्ट्वा कंसस्तु ता कन्यामहृष्यत मुदा युतः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

हतैवैषा यदा कन्या जातेत्युक्त्वा वृथामतिः ॥२६
सा गर्भशयने क्लिष्टा गर्भाम्बुक्लिन्नमूर्धजा ।
कंसस्य पुरतो न्यस्ता पृथिव्यां पृथिवीसमा ॥ २७
पादे तां गृह्य पुरुषः समाविध्यावधूय च ।
उद्यच्छन्नेव सहसा शिलायां समपोथयत् ।
सावधूता शिलापृष्ठेऽनिष्पिष्टा दिवमुत्पतत् ॥ २८
हित्वा गर्भतनुं चापि सहसा मुक्तमूर्धजा ।
जगामाकाशमाविश्य दिव्यस्रगनुलेपना ।
कन्यैव चाभवन्नित्यं दिव्या देवैरभिष्टुता ॥ २९
नीलपीताम्बरधरा गजकुम्भोपमस्तनी ।
रथविस्तीर्णजघना चन्द्रवक्त्रा चतुर्भुजा ॥ ३०
विद्युद्विस्पष्टवर्णाभा बालार्कसदृशेक्षणा ।
पयोधरस्वनवती संध्येव सपयोधरा ॥ ३१
सा वै निशि तमोग्रस्ते बभौ भूतगणाकुले ।
नृत्यती हसती चैव विपरीतेन भास्वती ॥ ३२
विहायसगता रौद्रा पपौ पानमनुत्तमम् ।
जहास च महाहासं कंसं च रुषिताब्रवीत् ॥ ३३
कंस कंस विनाशाय यदहं घातिता त्वया ।
सहसा च समुत्क्षिप्य शिलायां विनिपातिता ॥३४
तस्मात्तवान्तकालेऽहं कृष्यमाणस्य शत्रुणा ।
पाटयित्वा करैर्देहमुष्णं पास्यामि शोणितम् ॥ ३५
एवमुक्त्वा वचो घोरं सा यथेष्टेन वर्त्मना ।
खं सा देवालयं देवी सगणा विचचार ह ॥ ३६
तस्यां गतायां कंसस्तु तां मेने मृत्युमात्मनः ।
विविक्ते देवकीं चैव व्रीडितः प्रत्यभाषत ॥ ३७
पितृष्वसः कृतो यत्नस्तव गर्भा हता मया ।
अन्यथैवान्यतो देवि मम मृत्युः समुत्थितः ॥ ३८
नैराश्येन कृतो यत्नः स्वजने प्रहृतं मया ।
दैवं पुरुषकारेण न चातिक्रान्तवानहम् ॥ ३९
त्यज गर्भकृतां चिन्तां त्वमिमां शोककारिकाम् ।
हेतुभूतस्त्वहं तेषां सति कालविपर्यये ॥ ४०
काल एव नृणां शत्रुः कालश्च परिणामकः ।
कालो नयति सर्वं वै हेतुभूतश्च मद्विधः ॥ ४१
मा कार्षीः पुत्रजां चिन्तां विलापं शोकजं त्यज ।
एवंप्राया नृणां योनिर्नास्ति कालस्य संस्थितिः ॥
पतामि पादयोर्मूर्ध्ना पुत्रवत्तव देवकि ।
मद्गतस्त्यज्यतां रोषो जानाम्यपकृतं स्वयम् ॥ ४३
साश्रुपूर्णमुखी दीना भर्तारमभिवीक्षती ।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ वत्सेति कंसं मातेव जल्पती ॥४४

देवक्युवाच ।

ममाग्रतो हता गर्भा ये त्वया कालरूपिणा ।
कारणं त्वं न वै पुत्र कृतान्तो ह्यत्र कारणम् ॥४५
गर्भकृन्तनमेतन्मे सहनीयं त्वया कृतम् ।
मूर्ध्ना पद्भ्यां निपतता स्वं च कर्म जुगुप्सता ॥
गर्भेऽपि नियतो मृत्युर्बाल्येऽपि न निवर्तते ।
युवापि मृत्योर्वशगः स्थविरो मृत एव तु ॥ ४७
अजाते दर्शनं नास्ति यथा नास्ति तथैव सः ।
जातोऽप्यजाततां याति विधात्रा यत्र नीयते ॥४८
तद्गच्छ पुत्र मा ते भून्मद्गतं मन्युकारणम् ।
मृत्युनापहृते पूर्वं शेषो हेतुः प्रवर्तते ॥ ४९
विधिना पूर्वदृष्टेन प्रजासर्गेण तत्त्वतः ।
मातापित्रोस्तु कार्येण जन्मतस्तूपपद्यते ॥ ५०
निशम्य देवकीवाक्यं स कंसः स्वं निवेशनम् ।
कृत्ये प्रतिहते दीनो जगाम विमना भृशम् ॥ ५१

इति श्रीहरिवंशे अष्टचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

४९

वैशंपायन उवाच ।

प्रागेव वसुदेवस्तु व्रजे शुश्राव रोहिणीम् ।
प्रजातां पुत्रमेवाग्रे चन्द्रात्कान्ततराननम् ॥ १

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

स नन्दगोपं त्वरितः प्रोवाच शुभया गिरा ।
गच्छानया सह त्वं तु व्रजमेव यशोदया ॥ २
तत्रेमौ दारकौ गत्वा जातकर्मादिभिर्गुणैः ।
योजयित्वा व्रजे तात संवर्धय यथासुखम् ।
रौहिणेयं च मे पुत्रं परिरक्ष शिशुं व्रजे ॥ ३
बाल्ये केलिकिलः सर्वो बाल्ये मूर्छन्त्यमानुषाः ।
बाल्ये चण्डतमः सर्वस्तत्र यत्नपरो भव ॥ ४
अहं वाच्यो भविष्यामि पितृपक्षेषु पुत्रिणाम् ।
योऽहमेकस्य पुत्रस्य न पश्यामि शिशोर्मुखम् ॥ ५
ह्रियते हि बलात्प्रज्ञा प्राज्ञस्यापि सतो मम ।
अस्माद्धि मे भयं कंसान्निर्घृणाद्वै शिशोर्वधे ॥ ६
तद्यथा रौहिणेयं त्वं नन्दगोप ममात्मजम् ।
गोपायसि यथा तात तत्त्वान्वेषी तथा कुरु ।
विघ्ना हि बहवो लोके बालानुत्त्रासयन्ति हि ॥ ७
स च पुत्रो मम ज्यायान्कनीयांस्तव चाप्ययम् ।
उभावपि समं प्रेम्णा निरीक्षस्व यथासुखम् ॥ ८
वर्धमानावुभावेतौ समानवयसौ यथा ।
शोभेतां गोव्रजे तस्मिन्नन्दगोप तथा कुरु ॥ ९
न च वृन्दावने कार्यो गवां घोषः कदाचन ।
तत्र वासे तु भेतव्यं केशिनः पापदर्शिनः ॥ १०
सरीसृपेभ्यः कीटेभ्यः शकुनिभ्यस्तथैव च ।
गोष्ठेषु गोभ्यो वत्सेभ्यो रक्ष्यौ ते द्वाविमौ शिशू ॥
नन्दगोप गता रात्रिः शीघ्रयानो व्रजाशुगः ।
इमे त्वां त्वरयन्तीह पक्षिणः सव्यदक्षिणाः ॥१२
रहिते वसुदेवेन सोऽनुज्ञातो महात्मना ।
यानं यशोदया सार्धमारुरोह मुदा युतः ॥ १३
कुमारं स्कन्धबाह्यायां शिबिकायां समाहितः ।
संवेशयामास शिशुं शयनीये महामतिः ॥ १४
स जगाम विविक्तेन शीतानिलविसर्पिणा ।
बहूदकेन मार्गेण यमुनातीरशोभिना ॥ १५

स ददर्श शिवे देशे गोवर्धननगोपगे ।
यमुनातीरसंबद्धं शीतमारुतसेवितम् ॥ १६
विरतश्वापदं रम्यं लतावल्लीमहाद्रुमम् ।
गोभिस्तृणनिमग्नाभिः स्यन्दन्तीभिरलंकृतम् ॥ १७
समप्रचारं च गवां समतीर्थजलाशयम् ।
विषाणस्कन्दघातैश्च वृषाणां घृष्टपादपम् ॥ १८
भासामिषादानुसृतं श्येनैश्चामिषगृद्धिभिः ।
सृगालमृगसिंहैश्च वसामेदोशिभिर्वृतम् ॥ १९
शार्दूलशब्दाभिरुतं नानापक्षिसमाकुलम् ।
स्वादुपुष्पफलं रम्यं पर्याप्ततृणसंस्तरम् ॥ २०
गोव्रजं गोरुतशिवं गोपनारीभिरावृतम् ।
हम्भारवैश्च वत्सानां सर्वतः कृतनिस्वनम् ॥ २१
शकटावर्तविपुलं कण्टकीवाटसंकुलम् ।
पर्यन्तेष्वावृतं वन्यैर्बृहद्भिः पतितैर्द्रुमैः ॥ २२
वत्सानां रोपितैः कीलैर्दामभिश्च विभूषितम् ।
करीषाकीर्णवसुधं कटच्छन्नकुटीमठम् ॥ २३
क्षेमप्रचारबहुलं हृष्टपुष्टजनायुतम् ।
दामनीप्रायबहुलं गर्गरोद्गारनिस्वनम् ॥ २४
तक्रनिस्रावबहुलं दधिमण्डार्द्रमृत्तिकम् ।
मन्थानवलयोद्गारैर्गोपीनां जनितस्वनम् ॥ २५
काकपक्षधरैर्बालैर्गोपालैः क्रीडितालयम् ।
सार्गलद्वारगोवाटं मध्ये गोस्थानसंकुलम् ।
सर्पिषा पच्यमानेन सुरभीकृतमारुतम् ॥ २६
नीलपीताम्बराभिश्च तरुणीभिः समन्ततः ।
वन्यपुष्पावतंसाभिर्गोपकन्याभिरावृतम् ॥ २७
शिरसा घृतकुम्भाभिर्बद्धैरुद्ग्रथिताम्बरैः ।
यमुनातीरमार्गेण जलहारीभिरावृतम् ॥ २८
स तत्र प्रविशन्हृष्टो गोव्रजं गोपनादितम् ।
प्रत्युद्गतो गोपवृद्धैः स्त्रीभिर्वृद्धाभिरेव च ।
निवेशं रोचयामास परिवर्ते सुखाश्रये ॥ २९

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

सा यत्र रोहिणी देवी वसुदेवसुखावहा ।
तत्र तं बालसूर्याभं कृष्णं गूढं न्यवेशयत् ॥ ३०

इति श्रीहरिवंशे एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

५०

वैशंपायन उवाच ।

तत्र तस्यासतः कालः सुमहानत्यवर्तत ।
गोव्रजे नन्दगोपस्य बल्लवत्वं प्रकुर्वतः ॥ १
दारकौ कृतनामानौ ववृधाते सुखं च तौ ।
ज्येष्ठः संकर्षणो नाम यवीयान्कृष्ण एव तु ॥ २
मेघकृष्णस्तु कृष्णोऽभूद्देहान्तरगतो हरिः ।
व्यवर्धत गवां मध्ये सागरस्य इवाम्बुदः ॥ ३
शकटस्य त्वधः सुप्तं कदाचित्पुत्रगृद्धिनी ।
यशोदा तं समुत्सृज्य जगाम यमुनां नदीम् ॥ ४
शिशुलीलां ततः कुर्वन्स्वहस्तचरणौ क्षिपन् ।
रुरोद मधुरं कृष्णः पादावूर्ध्वं प्रसारयन् ॥ ५
स तत्रैकेन पादेन शकटं पर्यवर्तयत् ।
न्युब्जं पयोधराकाङ्क्षी चकार च रुरोद च ॥ ६
एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता यशोदा शीघ्रगामिनी ।
स्नाता प्रस्नवदिग्धाङ्गी बद्धवत्सेव सौरभी ॥ ७
सा ददर्श विपर्यस्तं शकटं वायुना विना ।
हाहेति कृत्वा त्वरिता दारकं जगृहे तदा ॥ ८
न सा बुबोध तत्तेन शकटं परिवर्तितम् ।
स्वस्ति मे दारकायेति प्रीत्या भीता च साभवत् ॥
किं नु वक्ष्यति ते पुत्र पिता परमकोपनः ।
त्वय्यधःशकटे सुप्ते शकटे च विलोडिते ॥ १०
किं मे स्नानेन दुःस्नानं किं च मे गमने नदीम् ।
पर्यस्ते शकटे पुत्र या त्वा पश्याम्यपावृतम् ॥ ११
एतस्मिन्नन्तरे गोभिराजगाम वनेचरः ।
काषाये वाससी बिभ्रन्नन्दगोपो व्रजान्तिकम् ॥ १२
स ददर्श विपर्यस्तं भिन्नभाण्डघटीघटम् ।
अपास्तधूर्विभग्नाक्षं शकटं चक्रमालि वै ॥ १३
भीतस्त्वरितमागम्य सहसा साश्रुलोचनः ।
अपि मे स्वस्ति पुत्रायेत्यसकृद्वचनं वदन् ॥ १४
पिबन्तं स्तनमालक्ष्य पुत्रं स्वस्थोऽब्रवीत्पुनः ।
वृषयुद्धं विना केन पर्यस्तं शकटं मम ॥ ॥ १५
प्रत्युवाच यशोदा तं भीता गद्गदभाषिणी ।
न विजानाम्यहं केन शकटं पातितं भुवि ॥ १६
अहं गता नदीमार्य चैलप्रक्षालनार्थिनी ।
आगता च विपर्यस्तमपश्यं शकटं भुवि ॥ १७
तयोः कथयतोरेवमब्रुवंस्तत्र दारकाः ।
अनेन शिशुना यानमेतत्पादेन पातितम् ।
अस्माभिः संपतद्भिस्तु दृष्टमेतद्यदृच्छया ॥ १८
आश्चर्यमिति ते सर्वे विस्मयोत्फुल्ललोचनाः ।
स्वस्थाने शकटं चैव चक्रबन्धमकारयन् ॥ १९
धात्री कंसस्य भोजस्य पूतनेति परिश्रुता ।
ततोऽर्धरात्रसमये शकुनिः प्रत्यदृश्यत ॥ २०
व्याघ्रगम्भीरनिर्घोषा व्याहरन्ती पुनः पुनः ।
निलिल्ये शकटाक्षे सा प्रस्नवोत्पीडवर्षिणी ॥ २१
ददौ स्तनं च कृष्णाय तत्र सुप्तजने निशि ।
तस्याः स्तन पपौ कृष्णः प्राणैः सह ननाद च ।
छिन्नस्तनी सा सहसा पपात शकुनी भुवि ॥ २२
तेन शब्देन वित्रस्तास्ततो बुबुधिरे जनाः ।
स नन्दगोपो गोपाश्च यशोदा च सुविह्वला ॥ २३
ते तामपश्यन्पतितां विसंज्ञां विपयोधराम् ।
शकुनिं निहतां भूमौ वज्रेणेव विदारिताम् ॥ २४
इदं किं न्विति संत्रस्ताः कस्येदं कर्म चेति च ।
नन्दगोपं पुरस्कृत्य गोपास्तं पर्यवारयन् ॥ २५
गतेषु तेषु गोपेषु विस्मितेषु यथागृहम् ।
यशोदां नन्दगोपस्तु पप्रच्छागतसंभ्रमः ॥ २६

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

कोऽयं विधिर्न जानामि विस्मयो मे महानयम् ।
पुत्रस्य मे भयं भीरु भीरुत्वं समुपागतम् ॥ २७
यशोदा त्वब्रवीद्भीता नार्य जानामि किं न्विदम् ।
दारकेण सहानेन सुप्ता शब्देन बोधिता ॥ २८
यशोदायामजानन्त्यां नन्दगोपः सबान्धवः ।
कंसाद्भयं चकारोग्रं विस्मयं च जगाम ह ॥ २९

इति श्रीहरिवंशे पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

५१

वैशंपायन उवाच ।

काले गच्छति सौम्यौ तौ दारकौ कृतनामकौ ।
कृष्णसंकर्षणौ चोभौ रिङ्गिणौ समपद्यताम् ॥ १
तावन्योन्यगतौ बालौ बाल्यादेवैकतां गतौ ।
एकमन्त्रधरौ कान्तौ बालचन्द्रार्कवर्चसौ ॥ २
एकनिर्माणनिर्युक्तावेकशय्यासनाशनौ ।
एकवेषधरावेकं पुष्यमाणौ शिशुव्रतम् ॥ ३
एककार्यान्तरगतावेकदेहौ द्विधा कृतौ ।
एकचर्यौ महावीर्यावेकस्य शिशुतां गतौ ॥ ४
एकप्रमाणौ लोकानां देववृत्तान्तमानुषौ ।
कृत्स्नस्य जगतो गोप्तौ संवृत्तौ गोपदारकौ ॥ ५
अन्योन्यव्यतिषक्ताभिः क्रीडाभिरभिशोभितौ ।
अन्योन्यकिरणग्रस्तौ चन्द्रसूर्यावितावम्बरे ॥ ६
विसर्पन्तौ तु सर्वत्र सर्पभोगभुजावुभौ ।
रेजतुः पांशुदिग्धाङ्गौ दृप्तौ कलभकाविव ॥ ७
क्वचिद्भस्मप्रदिग्धाङ्गौ करीषप्रोक्षितौ क्वचित् ।
तौ तत्र परिधावेतां कुमारविव पावकी ॥ ८
क्वचिज्जानुभिर्द्वष्टैः सर्पमाणौ विरेजतुः ।
क्रीडन्तौ वत्सशालासु शकृद्दिग्धाङ्गमूर्धजौ ॥ ९
शुशुभाते श्रिया जुष्टावानन्दजननौ पितुः ।
जनं च विप्रकुर्वाणौ हसन्तौ च क्वचित्क्वचित् ॥ १०
तौ बालकौ ललितकौ मूर्धजव्याकुलेक्षणौ ।
रेजतुश्चन्द्रवदनौ दारकौ सुकुमारकौ ॥ ११
अतिप्रसक्तौ तौ दृष्ट्वा सर्वव्रजविचारिणौ ।
नाशक्नुवद्वारयितुं नन्दगोपः सुदुर्मदौ ॥ १२
ततो यशोदा संक्रुद्धा कृष्णं कमललोचनम् ।
आनाय्य शकटीमूलं भर्त्सयन्ती पुनः पुनः ॥ १३
दाम्ना चैवोदरे बध्वा प्रत्यबन्धदुदूखले ।
यदि शक्तोपि गच्छेति तमुक्त्वा कर्म साकरोत् ।
व्यग्रायां तु यशोदायां निर्जगाम ततोऽङ्गणात् ॥
शिशुलीलां ततः कुर्वन्कृष्णो विस्मापयन्व्रजम् ।
सोऽङ्गणान्निःसृतः कृष्णः कर्षमाण उदूखलम् ॥ १५
स यमाभ्यां प्रवृद्धाभ्यामर्जुनाभ्यां चरन्वने ।
निश्चक्राम शिशुर्मध्यात्कर्षमाण उदूखलम् ॥ १६
तत्तस्य कर्षतो बद्धं तिर्यग्गतमुदूखलम् ।
लग्नं ताभ्यां समूलाभ्यामर्जुनाभ्यां चकर्ष ह ॥ १७
तावर्जुनौ कृष्यमाणौ तेन बालेन रंहसा ।
समूलविटपौ भग्नौ स तु मध्ये जहास वै ॥ १८
निदर्शनार्थं गोपानां दिव्यं स्वबलमास्थितः ।
तद्दाम तस्य बालस्य प्रभावादभवद्दृढम् ॥ १९
यमुनातीरमार्गस्था गोप्यस्तं ददृशुः शिशुम् ।
क्रन्दन्त्यो विस्मयन्त्यश्च यशोदानिकटं ययुः ॥ २०
तास्तु संभ्रान्तवदना यशोदामूचुरङ्गनाः ।
एह्यागच्छ यशोदेति संभ्रमे किं विलम्बसे ॥ २१
यौ तावर्जुनवृक्षौ तु व्रजे सत्योपयाचितौ ।
पुत्रस्योपरि तावेतौ पतितौ ते महीरुहौ ॥ २२
दृढेन दाम्ना तत्रैव बद्धो वत्स इवोदरे ।
जहास मध्ये वृक्षाभ्यां तव पुत्रः स बालकः ॥
उत्तिष्ठ गच्छ दुर्मेधे मूढे पण्डितमानिनि ।
पुत्रमानय जीवन्तं मुक्तं मृत्युमुखादिव ॥ २४
सा भीता सहसोत्थाय हाहाकारं प्रकुर्वती ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

तं देशमगमद्यत्र पतितौ तौ महाद्रुमौ ॥ २५
ददर्श ताभ्यां सा मध्ये द्रुमाभ्यामात्मजं शिशुम् ।
दाम्ना निबद्धमुदरे कर्षमाणमुदूखलम् ॥ २६
सगोपीगोपवृद्धश्च सयुवा च व्रजस्तदा ।
पर्यगच्छत्ततो द्रष्टुं गोपेषु महदद्भुतम् ॥ २७
जजल्पुस्ते यथाकामं गोपा वनविचारिणः ।
केनेमौ पातितौ वृक्षौ घोषस्यैवाग्रपादपौ ॥ २८
विना वातं विना वर्षं विद्युत्प्रपतनं विना ।
विना हस्तिकृतं दोषं केनेमौ पतितौ द्रुमौ ॥ २९
अहो बत न शोभेतां विमूलावर्जुनाविमौ ।
इमौ निपतितौ भूमौ वितोयौ जलदाविव ॥ ३०
नन्दगोप प्रसन्नौ ते द्रुमावेवंगतावपि ।
यत्र ते दारको मुक्तो विमूलाभ्यामविक्षतः ॥ ३१
औत्पातिकमिदं घोषे तृतीयं वर्तते त्विह ।
पूतनाया निपातश्च द्रुमयोः शकटस्य च ॥ ३२
अस्मिन्स्थाने निवेशोऽयं घोषस्यास्य न विद्यते ।
उत्पाता ह्यत्र दृश्यन्ते कथयन्तो नशोभनम् ॥ ३३
नन्दगोपस्तु सहसा मुक्त्वा कृष्णमुदूखलात् ।
निवेश्य चाङ्के सुचिरं मृतं पुनरिवागतम् ॥ ३४
ततो यशोदां गर्हन्वै नन्दगोपो विवेश ह ।
स च गोपजनः सर्वो घोषमेव जगाम ह ॥ ३५
स च तेनैव नाम्ना तु कृष्णो वै दामबन्धनात् ।
घोषे दामोदर इति गोपीभिः परिगीयते ॥ ३६
एतदाश्चर्यभूतं हि बालस्यासीद्विचेष्टितम् ।
कृष्णस्य भरतश्रेष्ठ घोषे निवसतस्तदा ॥ ३७

इति श्रीहरिवंशे एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

५२

वैशंपायन उवाच ।

एवं तौ बाल्यमुत्तीर्णौ कृष्णसंकर्षणावुभौ ।
तस्मिन्नेव व्रजस्थाने सप्तवर्षौ बभूवतुः ॥ १
नीलपीताम्बरधरौ पीतश्वेतानुलेपनौ ।
बभूवतुर्वत्सपालौ काकपक्षधरावुभौ ॥ २
पर्णवाद्यं श्रुतिसुखं वादयन्तौ वराननौ ।
शुशुभाते वनगतौ त्रिशीर्षाविव पन्नगौ ॥ ३
मयूराङ्गदबाहू तौ पल्लवापीडधारिणौ ।
वनमालाकृतोरस्कौ द्रुमपोताविवोद्गतौ ॥ ४
अरविन्दकृतापीडौ रज्जुयज्ञोपवीतिनौ ।
सशिक्यतुम्बकरकौ गोपवेणुप्रवादकौ ॥ ५
क्वचिद्धसन्तावन्योन्यं क्रीडमानौ क्वचित्क्वचित् ।
पर्णशय्यासु संसुप्तौ क्वचिन्निद्रान्तरैषिणौ ॥ ६
एवं वत्सान्पालयन्तौ शोभयन्तौ महावनम् ।
चञ्चूर्यन्तौ रमन्तौ स्म किशोराविव चञ्चलौ ॥ ७
अथ दामोदरः श्रीमान्संकर्षणमुवाच ह ।
आर्य नास्मिन्वने शक्यं गोपालैः सह क्रीडितुम् ॥
अवगीतमिदं सर्वमावाभ्यां भुक्तभोजनम् ।
प्रक्षीणतृणकाष्ठं च गोपैर्मथितपादपम् ॥ ९
गहनानीह यान्यासन्काननानि वनानि च ।
तान्याकाशनिकाशानि दृश्यन्तेऽद्य यथासुखम् ॥ १०
गोवाटेष्वपि ये वृक्षाः परिवृत्तार्गलेषु च ।
सर्वे गोष्ठाग्निषु गताः क्षयमक्षयवर्चसः ॥ ११
संनिकृष्टानि यान्यासन्काष्ठानि च तृणानि च ।
तानि दूरावकृष्टानि मार्गितव्यानि भूमिषु ॥ १२
अरण्यमिदमल्पोदमल्पकक्षं निराश्रयम् ।
अन्वेषितव्यविश्रामं दारुणं विरलद्रुमम् ।
अकर्मण्येषु वृक्षेषु स्थितविप्रस्थितद्विजम् ॥ १३
निरानन्दं निरास्वादं निष्प्रयोजनमारुतम् ।
निर्विहंगमिदं शून्यं निर्व्यञ्जनमिवाशनम् ॥ १४
विक्रीयमाणैः काष्ठैश्च शाकैश्च वनसंभवैः ।
उत्सन्नसंचयतृणो घोषोऽयं नगरायते ॥ १५

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

शैलानां भूषणं धोषो घोषाणां भूषणं वनम् ।
तस्मादन्यद्वनं यामः प्रत्यग्रयवसेन्धनम् ॥ १६
इच्छन्त्यनुपभुक्तानि भोक्तुं गावस्तृणानि च ।
तस्माद्वनं नवतृणं गच्छन्तु धनिनो व्रजाः ॥ १७
न द्वारबन्धावरणा न गृहक्षेत्रिणस्तथा ।
प्रशस्ता वै व्रजा लोके यथा वै चक्रचारिणः ॥१८
शकृन्मूत्रेषु तेष्वेव जातं क्षाररसायनम् ।
न तृणं भुञ्जते गावो नापि तत्पयसो हितम् ॥ १९
स्थलीप्रायासु रम्यासु नवासु वनराजिषु ।
चरामः सहिता गोभिः क्षिप्रं संवाह्यतां व्रजः ॥२०
श्रूयते हि वनं रम्यं पर्याप्ततृणसंस्तरम् ।
नाम्ना वृन्दावनं नाम स्वादुवृक्षफलोदकम् ॥ २१
अझिल्लिकण्टकवनं सर्वैर्वनगुणैर्युतम् ।
कदम्बपादपप्रायं यमुनातीरसंश्रितम् ॥ २२
स्निग्धशीतानिलवनं सर्वर्तुनिलयं शुभम् ।
गोपीनां सुखसंचारं चारुचित्रवनान्तरम् ॥ २३
तस्य गोवर्धनो नाम नातिदूरे गिरिर्महान् ।
भ्राजते दीर्घशिखरो नन्दनस्येव मन्दरः ॥ २४
मध्येन चास्य महाशाखो न्यग्रोधो योजनोच्छ्रितः ।
भाण्डीरो नाम शुशुभे नीलमेघ इवाम्बरे ॥ २५
मध्येन चास्य कालिन्दी सीमन्तमिव कुर्वती ।
प्रयाता नन्दनस्येव नलिनी सरितां वरा ॥ २६
तत्र गोवर्धनं चैव भाण्डीरं च वनस्पतिम् ।
कालिन्दीं च नदीं रम्यां द्रक्ष्यावश्चरतः सुखम् ॥
तत्रायं वसतां घोषस्त्यज्यतां निर्गुणं वनम् ।
संवाहयाम भद्रं ते किंचिदुत्पाद्य कारणम् ॥ २८
एवं कथयतस्तस्य वासुदेवस्य धीमतः ।
प्रादुर्बभूवुः शतशो रक्तमांसवसाशनाः ॥ २९
घोराश्चिन्तयतस्तस्य स्वतनूरुहजास्तदा ।
विनिष्पेतुर्भयकराः सर्वतः शतशो वृकाः ॥ ३०
वृकान्निष्पतितान्दृष्ट्वा गोषु वत्सेष्वथो नृषु ।
गोपीषु च यथाकामं व्रजे त्रासोऽभवन्महान् ॥३१
ते वृकाः पञ्चबद्धाश्च दशबद्धास्तथापरे ।
त्रिंशद्विंशतिबद्धाश्च शतबद्धास्तथापरे ॥ ३२
निश्चेरुस्तस्य गात्राद्धि श्रीवत्सकृतलक्षणाः ।
कृष्णस्य कृष्णवदना गोपानां भयवर्धनाः ॥ ३३
भक्षयद्भिश्च तैर्वत्सांस्त्रासयद्भिश्च गोव्रजान् ।
निशि बालान्हरद्भिश्च वृकैरुत्साद्यते व्रजः ॥ ३४
न वनं शक्यते गन्तुं न गाश्च परिरक्षितुम् ।
न वनात्किंचिदाहर्तुं न च वा तरितुं नदीम् ॥३५
एवं वृकैरुदीर्णैस्तु व्याघ्रतुल्यपराक्रमैः ।
व्रजो निष्पन्दचेष्टः स एकस्थानचरः कृतः ॥ ३६

इति श्रीहरिवंशे द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

५३

वैशंपायन उवाच ।

ईतिं वृकाणां दृष्ट्वा तु वर्धमानां दुरासदाम् ।
सस्त्रीपुंसोऽथ घोषो वै समस्तोऽमन्त्रयत्तदा ॥ १
स्थानेनेह न नः कार्यं व्रजामोऽन्यन्महद्वनम् ।
यच्छिवं च सुखाढ्यं च गवां चैव सुखावहम् ॥२
अद्यैव किं चिरेण स्म व्रजामः सह गोधनैः ।
यावद्वृकैर्वधं घोरं न नः सर्वो व्रजो व्रजेत् ॥ ३
एषां धूम्रारुणाङ्गानां दंष्ट्रिणां मुखकर्षिणाम् ।
वृकाणां कृष्णवक्त्राणां विभीमो निशि गर्जताम् ॥
मम पुत्रो मम भ्राता मम वत्सोऽथ गौर्मम ।
वृकैर्व्यापादितेत्येवं क्रन्दन्ति स्म गृहे गृहे ॥ ५
तासां रुदितशब्देन गवां हम्भारवेण च ।
व्रजस्योत्थापनं चक्रुर्घोषवृद्धाः समागताः ॥ ६
तेषां मतमथाज्ञाय गन्तुं वृन्दावनं प्रति ।
व्रजस्य च निवेशाय गवां चैव सुखाय च ॥ ७

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

वृन्दावननिवेशाय ज्ञात्वा तान्कृतनिश्चयान् ।
नन्दगोपो बृहद्वाक्यं बृहस्पतिरिवाददे ॥ ८
अद्यैव निश्चयप्राप्तिर्यदि गन्तव्यमेव नः ।
शीघ्रमाज्ञाप्यतां घोषः सज्जीभवत माचिरम् ॥ ९
ततोऽवघुष्यत तदा घोषे तत्प्राकृतैर्नरैः ।
शीघ्रं गावः प्रकाल्यन्तां युज्यन्तां शकटानि च ॥
वत्सयूथानि काल्यन्तां भाण्डं समधिरोप्यताम् ।
वृन्दावनमितः स्थानान्निवेशाय च गम्यताम् ॥११
तच्छ्रुत्वा नन्दगोपस्य वचनं साधु भाषितम् ।
उदतिष्ठद्व्रजः सर्वः शीघ्रं गमनलालसः ॥ १२
प्रयाह्युत्तिष्ठ गच्छामः किं शेषे याहि योजय ।
उत्तिष्ठति व्रजे तस्मिन्गोपकोलाहलो ह्यभूत् ॥ १३
उत्तिष्ठमानः शुशुभे शकटीसंकटस्तु सः ।
व्याघ्रघोषमहाघोषो घोषः सागरघोषवान् ॥ १४
गोपीनां गर्गरीभिश्च मूर्ध्नि चोत्तंसितैर्घटैः ।
निष्पपात व्रजात्पङ्क्तिस्तारापङ्क्तिरिवाम्बरात् ॥ १५
नीलपीतारुणैस्तासां वस्त्रैरुद्ग्रथितोच्छ्रितैः ।
शक्रचापायते पङ्क्तिर्गोपीनां मार्गगामिनी ॥ १६
दामनीदामभारैश्च केचित्कायावलम्बिभिः ।
गोपा मार्गगता भान्ति सावरोहा इव द्रुमाः ॥१७
स व्रजो व्रजता भाति शकटौघेन भास्वता ।
ओघैः पवनविक्षिप्तैर्निष्पतद्भिरिवार्णवः ॥ १८
क्षणेन तद्व्रजस्थानमिरिणं समपद्यत ।
द्रव्यावयवनिर्धूतं कीर्णं वायसमण्डलैः ॥ १९
ततः क्रमेण घोषः स प्राप्तो वृन्दावनं वनम् ।
निवेशं विपुलं चक्रे निवेशाय गवां हितम् ॥ २०
शकटावर्तपर्यन्तं चन्द्रार्धाकारसंस्थितम् ।
मध्ये योजनविस्तारं तावद्द्विगुणमायतम् ॥ २१
कण्टकीभिः प्रवृद्धाभिस्तथा कण्टकितैर्द्रुमैः ।
निखातोच्छ्रितशाखाग्रैरभिगुप्तं समन्ततः ॥ २२
मन्थैरारोप्यमाणैश्च मन्थबन्धानुकर्षणैः ।
अद्भिः प्रक्षाल्यमानाभिर्गर्गरीभिस्ततस्ततः ॥ २३
कीलैरारोप्यमाणैश्च दामनीपाशपाशितैः ।
स्तम्भनीभिर्धृतैश्चापि शकटैः परिवर्तितैः ॥ २४
नियोगपाशैरासक्तैर्गर्गरीस्तम्भमूर्धसु ।
छादनार्थं प्रकीर्णैश्च कटैस्तृणगृहैस्तथा ॥ २५
शाखाविटङ्कैर्वृक्षाणां क्रियमाणैरितस्ततः ।
शोध्यमानैर्गवां स्थानैः स्थाप्यमानैरुदूखलैः ॥ २६
प्राङ्मुखैः सिच्यमानैश्च संदीप्यद्भिश्च पावकैः ।
सवत्सचर्मास्तरणैः पर्यङ्कैश्चावरोपितैः ॥ २७
तोयमुत्तारयन्तीभिः प्रोक्षन्तीभिश्च तद्वनम् ।
शाखाश्चाकर्षमाणाभिर्गोपीभिश्च समन्ततः ॥ २८
युवभिः स्थविरैश्चैव गोपैर्व्यग्रकरैर्भृशम् ।
विशसद्भिः कुठारैश्च काष्ठान्यपि तरूनपि ॥ २९
तद्व्रजस्थानमधिकं चकाशे काननावृतम् ।
रम्यं वननिवेशं वै स्वभिवृष्ट्यामृतोपमम् ॥ ३०
तास्तु कामदुघा गावः सर्वकालतृणं वनम् ।
वृन्दावनमनुप्राप्ता नन्दनोपमकाननम् ॥ ३१
पूर्वमेव तु कृष्णेन गवां सत्कारकारिणा ।
शिवेन मनसा दृष्टं तद्वनं वनचारिणा ॥ ३२
पश्चिमे तु ततः पक्षे घर्ममासि निरामये ।
वर्षतीवामृतं देवे तृणं तत्र व्यवर्धत ॥ ३३
न तत्र वत्साः सीदन्ति न गावो नेतरे जनाः ।
यत्र तिष्ठति लोकानां भवाय मधुसूदनः ॥ ३४
तास्तु गावः स घोषश्च स च संकर्षणो युवा ।
कृष्णेन विहितं वासं तमध्यासन्त निर्वृताः ॥ ३५

इति श्रीहरिवंशे त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

५४

वैशंपायन उवाच ।

तौ तु वृन्दावनं प्राप्तौ वसुदेवसुतावुभौ ।
चेरतुर्वत्सयूथानि चारयन्तौ सुनिर्वृतौ ॥ १
पूर्णस्तु धर्मसमयस्तयोस्तत्र वने सुखम् ।
क्रीडतोः सह गोपालैर्यमुनां चावगाहतोः ॥ २
ततः प्रावृडनुप्राप्ता मनसः कामदीपनी ।
प्रववर्षुर्महाघोराः शक्रचापाङ्कितोदराः ।
बभूवादर्शनः सूर्यो भूमिश्चादर्शयत्तृणम् ॥ ३
पतता मेघवातेन नवतोयानुकर्षिणा ।
संमार्जिततला भूमिर्यौवनस्थेव लक्ष्यते ॥ ४
नववर्षावसिक्तानि शक्रगोपकुलानि च ।
नष्टदावाग्निधूमानि वनानि प्रचकाशिरे ॥ ५
नृत्तव्यापारकालश्च मयूराणां कलापिनाम् ।
मदरक्ताः प्रवृत्ताश्च केका पटुरवाः कृताः ॥ ६
नवप्रावृषि कान्तानां षट्पदाहारदायिनाम् ।
यौवनस्थं कदम्बानां नवाभ्रैर्भ्राजते वपुः ॥ ७
हासितं कुटजैः फुल्लैः कदम्बैर्वासितं वनम् ।
त्रासितं जलदैरुष्णं तोषिता वसुधा जलैः ॥ ८
संतप्ता भास्करजलैरभितप्ता दवाग्निभिः ।
जलैर्बलाहकोत्सृष्टैरुच्छ्वसन्तीव पर्वताः ॥ ९
महावातसमुद्धूतं महामेघगणार्पितम् ।
महीमहारजःपूरैस्तुल्यमापद्यते नभः ॥ १०
क्वचित्कदम्बहासाढ्यं सिलीन्ध्राभरणं क्वचित् ।
संप्रदीप्तमिवाभाति फुल्लनीपद्रुमं वनम् ॥ ११
ऐन्द्रेण पयसा सिक्तं मारुतेन नवीकृतम् ।
पार्थिवं गन्धमाघ्राय लोकः क्षुभितमानसः ॥ १२
दृप्तसारङ्गनिनदैर्दर्दुरव्याहृतेन च ।
नवैश्च शिखिविक्रुष्टैरेकवर्णा वसुंधरा ॥ १३
भ्रमत्तूर्णमहावेगा वर्षप्राप्तमहारयाः ।
हरन्त्यस्तीरजान्वृक्षान्विस्तारं यान्ति निम्नगाः ॥१४
संततासारनिर्यत्नाः छिन्नपत्रोत्तरच्छदाः ।
न त्यजन्त्यगमाग्राणि श्रान्ता इव पतत्रिणः ॥ १५
तोयगम्भीरलम्बेषु प्रस्रवत्सु नदत्सु च ।
उदरेषु नवाभ्राणां मज्जतीव दिवाकरः ॥ १६
तनूरुहैरुत्पतितैः सलिलोत्पीडसंकुला ।
अन्वेष्यमार्गा वसुधा भाति शाद्वलमालिनी ॥१७
वज्रेणेवावरुग्णानां नगानां नगशालिनाम् ।
स्रोतोभिः परिकृत्तानि पतन्ति शिखराणि च ॥ १८
पतता मेघवर्षेण यथानिम्नानुसारिणा ।
पल्वलोद्दीर्णरक्तेन पूर्यन्ते वनराजयः ॥ १९
हस्तोच्छ्रितमुखा वन्या मेघनादानुसारिणः ।
भान्त्यातिवृष्ट्या मातङ्गा गां गता इव तोयदाः ॥
प्रावृट्प्रवृत्तिं संदृश्य दृष्ट्वा चाम्बुधरान्घनान् ।
रौहिणेयो मिथः काले कृष्णं वचनमब्रवीत् ॥ २१
पश्य कृष्ण घनान्कृष्णान्बलाकोत्पातभूषणान् ।
गगने तव गात्राणां वर्णचोरान्समुत्थितान् ॥ २२
तव निद्राकरः कालस्तव गात्रोपमं नभः ।
त्वमिवाज्ञातवसतिं चन्द्रो वसति वार्षिकीम् ॥ २३
एतन्नीलोत्पलश्यामं नीलोत्पलदलप्रभम् ।
संप्राप्ते दुर्दिने काले दुर्दिनं भाति वै नभः ॥ २४
पश्य कृष्ण जलोदग्रैः कृष्णैरुद्ग्रथितैर्घनैः ।
गोवर्धनो यथा रम्यो भाति गोवर्धनो गिरिः ॥२५
पतितेनाम्भसा ह्येते समन्तान्मददर्पिताः ।
भ्राजन्ते कृष्णसारङ्गाः काननेषु मुदान्विताः ॥ २६
एतान्यम्बुप्रहृष्टानि हरितानि मृदूनि च ।
तृणानि शतपत्राक्ष पत्रैर्गृह्णन्ति मेदिनीम् ॥ २७
क्षरज्जलानां शैलानां वनानां च जलागमे ।
ससस्यानां च सीमानां न लक्ष्मीर्व्यतिरिच्यते ॥
शीघ्रवातसमुद्धूताः प्रोषितौत्सुक्यकारिणः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

दामोदरोद्दामरवाः प्रागल्भ्यं यान्ति तोयदाः ॥२९
हरे हर्यश्वचापेन त्रिवर्णेन त्रिविक्रम ।
विबाणज्येन धनुषा तवेदं मध्यमं पदम् ॥ ३०
नभस्ये च नभश्चक्षुर्न भात्येष नभश्चरः ।
मेघैः शीतातपकरो विरश्मिरिव रश्मिवान् ॥ ३१
द्यावापृथिव्योः संसर्गः सततं विततैः कृतः ।
अव्यवच्छिन्नधारौघैः समुद्रौघनिभैर्घनैः ॥ ३२
नीपार्जुनकदम्बानां पृथिव्यां चाभिवृष्टयः ।
गन्धैः कोलाहला वान्ति वाता मदनदीपनाः ॥३३
संप्रवृत्तमहावर्षं लम्बमानमहाम्बुदम् ।
भात्यगाधमपर्यन्तं ससागरमिवाम्बरम् ॥ ३४
धारानिर्मलनाराचं विद्युत्कवचनिर्मलम् ।
शक्रचापायुधधरं युद्धसज्जमिवाम्बरम् ॥ ३५
शैलानां च वनानां च द्रुमाणां च वरानन ।
प्रतिच्छन्नानि भासन्ते शिखराणि घनैर्घनैः ॥ ३६
गजानीकैरिवाकीर्णं सलिलोद्गारिभिर्घनैः ।
वर्णसारूप्यतां याति गगनं सागरस्य वै ॥ ३७
समुद्रोद्धूतजनिता लोलशाद्वलकम्पिनः ।
शीताः सपृषतोद्गाराः कर्कशा वान्ति मारुताः ॥३८
निशासु सुप्तचन्द्रासु मुक्ततोयासु तोयदैः ।
मग्नसूर्यस्य नभसो नाभिभान्ति दिशो दश ॥ ३९
घर्मदोषपरित्यक्तं मेघतोयविभूषितम् ।
पश्य वृन्दावनं कृष्ण वनं चैत्ररथं यथा ॥ ४०
एवं प्रावृड्गुणान्सर्वाञ्श्रीमान्कृष्णस्य पूर्वजः ।
कथयन्नेव बलवान्व्रजमेव जगाम ह ॥ ४१
तौ रामयन्तावन्योन्यं कृष्णसंकर्षणावुभौ ।
तत्कालं ज्ञातिभिः सार्धं चेरतुस्तन्महद्वनम् ॥ ४२

इति श्रीहरिवंशे चतुष्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

५५

वैशंपायन उवाच ।

कदाचित्तु तदा कृष्णो विना संकर्षणं गुरुम् ।
चचार तद्वनवरं कामरूपी वरानन: ॥ १
काकपक्षधरः श्रीमाञ्श्यामः पद्मदलेक्षणः ।
श्रीवत्सेनोरसा युक्तः शशाङ्क इव लक्ष्मणा ॥ २
साङ्गदेनाग्रपादेन पङ्कजोद्भिन्नवर्चसा ।
सुकुमाराभिताम्रेण क्रान्तविक्रान्तगामिना ॥ ३
पीते प्रीतिकरे नृणां पद्मकिञ्जल्कसप्रभे ।
सूक्ष्मे वसानो वसने ससंध्य इव तोयदः ॥ ४
वन्यव्यापारयुक्ताभ्यां व्यग्राभ्यां दण्डरज्जुभिः ।
भुजाभ्यां साधुवृत्ताभ्यां पूजिताभ्यां दिवौकसैः ॥५
सदृशं पुण्डरीकस्य गन्धेन कमलस्य च ।
रराज तस्य तद्वाल्ये रुचिरोष्ठपुटं मुखम् ॥ ६
शिखाभिस्तस्य मुक्ताभी रराज मुखपङ्कजम् ।
वृत्तं षट्पदपङ्क्तीभिर्यथा स्यात्पद्ममण्डलम् ॥ ७
तस्यार्जुनकदम्बाढ्या नीपकन्दलमालिनी ।
रराज माला शिरसि नक्षत्राणां यथा दिवि ॥ ८
स तया मालया वीरः शुशुभे सर्वपुष्पया ।
मेघकालाम्बुदश्यामो नभस्य इव मूर्तिमान् ॥ ९
एकेनामलपत्रेण कण्ठसूत्रावलम्बिना ।
रराज बर्हिपत्रेण मन्दमारुतकम्पिना ॥ १०
क्वचिद्गायन्क्वचित्क्रीडंश्चञ्चूर्यंश्च क्वचित्क्वचित् ।
पर्णवाद्यं श्रुतिसुखं वादयानः क्वचिद्वने ॥ ११
गोपवेणुं सुमधुरं कामात्तमपि वादयन् ।
प्रह्लादनार्थं च गवां क्वचिद्वनगतो युवा ।
गोकुलेऽम्बुधरश्यामश्चचार द्युतिमान्प्रभुः ॥ १२
रेमे च तत्र रम्यासु चित्रासु वनराजिषु ।
मयूररवघुष्टासु मदनोद्दीपनीषु च ।
मेघनादप्रतिव्यूहैर्नादितासु समन्ततः ॥ १३

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

शाद्वलच्छन्नमार्गासु सिलीन्ध्राभरणासु च ।
कन्दलामलदन्तीषु स्रवन्तीषु नवं जलम् ॥ १४
केसराणां नवैर्गन्धैर्मदनिःश्वसितोपमैः ।
अभीक्ष्णं निःश्वसन्तीषु योषित्स्विव समन्ततः ॥१५
सेव्यमानो नवैर्वातैर्द्रुमसंघातनिःसृतैः ।
तासु कृष्णो मुदं लेभे सौम्यासु वनराजिषु ॥१६
स कदाचिद्वने तस्मिन्गोभिः सह परिव्रजन् ।
ददर्श विपुलोदग्रं शाखिनं शाखिनां वरम् ॥ १७
स्थितं धरण्यां मेघाभं निविडं पत्रसंचयैः ।
गगनार्धोच्छ्रिताकारं पवनाभोगकारिणम् ॥ १८
नीलचित्राङ्गवर्णैश्च सेवितं बहुभिर्द्विजैः ।
फलैः प्रवालैश्च घनं सेन्द्रचापघनोपमम् ॥ १९
भवनाकारविटपं लतापुष्पसुमण्डितम् ।
विशालमूलावततं पवनाम्भोदधारिणम् ॥ २०
आधिपत्यमिवान्येषां तस्य देशस्य शाखिनाम् ।
कुर्वाणं शुभकर्माणं तिरो वर्षन्तमव्ययम् ॥ २१
न्यग्रोधं पर्वताकारं भाण्डीरं नाम नामतः ।
दृष्ट्वा तत्र मतिं चक्रे निवासाय दिवा प्रभुः ॥ २२
स तत्र वयसा तुल्यैर्वत्सपालैः सहानघः ।
रेमे वै दिवसं कृष्णः पुरा स्वर्गगतो यथा ॥ २३
तं क्रीडमानं गोपालाः कृष्णं भाण्डीरवासिनम् ।
रमयन्ति स्म बहवो वन्यैः क्रीडनकैस्तदा ॥ २४
अन्ये स्म परिगायन्ति गोपा मुदितमानसाः ।
गोपालाः कृष्णमेवान्ये गायन्ति स्म रतिप्रियाः ॥
तेषां स गायतामेव वादयामास वीर्यवान् ।
पर्णवाद्यान्तरे वेणुं तुम्बवीणां च तत्र ह ॥ २६
कदाचिच्चारयन्नेव गावो गोवृषभेक्षणः ।
जगाम यमुनातीरं लतालंकृतपादपम् ॥ २७
तरंगापाङ्गकुटिलां वारिस्पर्शसुखानिलाम् ।
तां च पद्मोत्पलवतीं ददर्श यमुनां नदीम् ॥ २८
सुतीर्थां स्वादुसलिलां ह्रदिनीं वेगगामिनीम् ।
तोयवातोद्धतैर्वेगैरवनामितपादपाम् ॥ २९
हंसकारण्डवोद्घुष्टां सारसैश्च विनादिताम् ।
अन्योन्यमिथुनैश्चैव सेवितां मिथुनेचरैः ॥ ३०
जलजैः प्राणिभिः कीर्णां जलजैर्भूषितां गुणैः ।
जलजैः कुसुमैश्चित्रां जलजैर्हरितोदकाम् ॥ ३१
प्रस्थितस्रोतचरणां पुलिनश्रोणिमण्डलाम् ।
आवर्तनाभिगम्भीरां पद्मलोमानुरञ्जिताम् ॥ ३२
ह्रदशातोदराक्रान्तां त्रितरंगवलीधराम् ।
चक्रवाकस्तनतटां तीरपार्श्वायताननाम् ॥ ३३
फेनप्रहृष्टदशनां प्रसन्नां हंसहासिनीम् ।
रुचिरोत्पलपत्राक्षीं नतभ्रूं जलजेक्षणाम् ॥ ३४
ह्रददीर्घललाटान्तां कान्तां शैवलमूर्धजाम् ।
दीर्घस्रोतायतभुजामाभोगश्रवणायताम् ॥ ३५
कारण्डवाकुण्डलिनीं श्रीमत्पङ्कजलोचनाम् ।
काशचामीकरं वासो वसानां हंसलक्षणाम् ॥ ३६
तटजाभरणोपेतां मीननिर्मलमेखलाम् ।
पारिप्लवप्लवक्षौमां सारसारावनूपुराम् ॥ ३७
झषनक्रानुलिप्ताङ्गीं कूर्मलक्षणशोभिनीम् ।
निपानश्वापदापीडां नृभिः पीतपयोधराम् ।
श्वापदोच्छिष्टसलिलामाश्रमस्थानसंकुलाम् ॥ ३८
तां समुद्रस्य महिषीं वीक्षमाणः समन्ततः ।
चचार रुचिरं कृष्णो यमुनामुपशोभयन् ॥ ३९
तां चरन्स नदीं श्रेष्ठां ददर्श ह्रदमुत्तमम् ।
दीर्घं योजनविस्तारं दुस्तरं त्रिदशैरपि ॥ ४०
गम्भीरमक्षोभ्यजलं निष्कम्पमिव सागरम् ।
तोयपैः श्वापदैस्त्यक्तं शून्यं तोयचरैः खगैः ॥ ४१
अगाधेनाम्भसा पूर्णं मेघपूर्णमिवाम्बरम् ।
दुःखोपसर्प्यं तीरेषु ससर्पैर्विपुलैर्बिलैः ॥ ४२
विषारणिगतस्याग्नेर्धूमेन परिवेष्टितम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

अभोज्यं तत्पशूनां हि अपेयं च जलार्थिनाम् ॥४३
उपभोगैः परित्यक्तं सद्भिस्त्रिषवणार्थिभिः ।
आकाशादप्यसंचार्यं खगैराकाशगोचरैः ॥ ४४
तृणेष्वपि पतत्स्वग्नौ ज्वलन्तमिव तेजसा ।
समन्ताद्योजनं साग्रं तीरेष्वपि दुरासदम् ॥ ४५
विषानलेन घोरेण ज्वालाप्रज्वलितं ह्रदम् ।
व्रजस्योत्तरतस्तस्य क्रोशमात्रे निरामये ॥ ४६
तं दृष्ट्वा चिन्तयामास कृष्णो वै विपुलं ह्रदम् ।
अगाधं द्योतमानं च कस्येदं सुमहद्ध्रदम् ॥ ४७
अस्मिन्स कालियो नाम कालाञ्जनचयोपमः ।
उरगाधिपतिः साक्षाद्ध्रदे वसति दारुणः ॥ ४८
उत्सृज्य सागरे वासं यो मया वाहितः पुरा ।
भयात्पतगराजस्य सुपर्णस्योरगाशिनः ॥ ४९
तेनेयं दूषिता सर्वा यमुना सागरंगमा ।
भयात्तस्योरगपतेर्नायं देशो निषेव्यते ॥ ५०
तदिदं दारुणाकारमरण्यं रूढशाड्वलम् ।
सावरोहद्रुमं घोरं कीर्णं नानालताद्रुमैः ॥ ५१
रक्षितं सर्पराजस्य सचिवैर्वनवासिभिः ।
वनं निर्विषयाकारं विषान्नमिव दुःस्पृशम् ।
तैराप्तकारिभिर्नित्यं सर्वतः परिरक्षितम् ॥ ५२
शैवालमलिनैश्चापि वृक्षैः क्षुपलताकुलैः ।
कर्तव्यमार्गौ भ्राजेते ह्रदस्यास्य तटावुभौ ॥ ५३
तदस्य सर्पराजस्य कर्तव्यो निग्रहो मया ।
यथेयं सरिदम्भोदा भवेच्छिवजलाशया ॥ ५४
व्रजोपभोग्या च शुभा नागे वै दमिते मया ।
सर्वर्तुसुखसंचारा सर्वतीर्थसुखाश्रया ॥ ५५
एतदर्थं च वासोऽयं व्रजेऽस्मिन्गोपजन्म च ।
अमीषामुत्पथस्थानां शासनार्थं दुरात्मनाम् ॥ ५६
एतं कदम्बमारुह्य तदेष शिशुलीलया ।
विनिपत्य ह्रदे घोरे दमयिष्यामि कालियम् ॥५७

इति श्रीहरिवंशे पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

५६

वैशंपायन उवाच ।

सोपसृत्य नदीतीरं बध्वा परिकरं दृढम् ।
आरोहच्चपलः कृष्णः कदम्बशिखरं युवा ॥ १
कृष्णः कदम्बशिखराल्लम्बमानोऽम्बुदाकृतिः ।
ह्रदमध्येऽकरोच्छब्दं निपतन्नम्बुजेक्षणः ॥ २
स कृष्णेनावपतता क्षोभितः स महाह्रदः ।
संप्रासिच्यत वेगेन भिद्यमान इवार्णवः ॥ ३
तेन शब्देन संक्षुब्धं तत्सर्पभवनं महत् ।
उत्तिष्ठदुदकात्सर्पो रोषपर्याकुलेक्षणः ॥ ४
स चोरगपतिः क्रुद्धो मेघराशिसमप्रभः ।
ततो रक्तान्तनयनः कालियः समदृश्यत ॥ ५
पञ्चास्यः पावकोच्छ्वासश्चलज्जिह्वोऽनलाननः ।
पृथुभिः पञ्चभिर्घोरैः शिरोभिः परिवारितः ॥ ६
पूरयित्वा ह्रदं सर्वं भोगेनानलवर्चसा ।
स्फुरन्निव स रोषेण ज्वलन्निव च तेजसा ॥ ७
क्रोधेन तज्जलं तस्य सर्वं शृतमिवाभवत् ।
प्रतिस्रोताश्च भीतेव जगाम यमुना नदी ।
तस्य क्रोधाग्निपूर्णेन वक्त्रेणाभूच्च मारुतः ॥ ८
दृष्ट्वा कृष्णं ह्रदगतं क्रीडन्तं शिशुलीलया ।
सधूमाः पन्नगेन्द्रस्य मुखान्निश्चेरुरर्चिषः ॥ ९
सृजता तेन रोषाग्निं समीपे तीरजा द्रुमाः ।
क्षणेन भस्मसान्नीता युगान्तप्रतिमेन वै ॥ १०
तस्य पुत्राश्च दाराश्च भृत्याश्चान्ये महोरगाः ।
वमन्तं पावकं घोरं वक्त्रेभ्यो विषसंभवम् ।
सधूमाः पन्नगेन्द्रास्ते निष्पेतुरमितौजसः ॥ ११
प्रवेशितश्च तैः सर्पैः स कृष्णो भोगबन्धनम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

निर्यत्नचरणाकारस्तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥ १२
ददंशुर्दशनैस्तीक्ष्णैर्विषोत्पीडजलाविलैः ।
ते कृष्णं सर्पपतयो न ममार च वीर्यवान् ॥ १३
एतस्मिन्नन्तरे भीता गोपालाः सर्व एव ते ।
क्रन्दमाना व्रजं जग्मुर्बाष्पसंदिग्धया गिरा ॥ १४
एष मोहं गतः कृष्णो मग्नो वै कालियह्रदे ।
भक्ष्यते सर्पराजेन तदागच्छत माचिरम् ॥ १५
नन्दगोपाय वै क्षिप्रं बल्लवाय निवेद्यताम् ।
एष ते कृष्यते पुत्रः सर्पेणेति महाह्रदे ॥ १६
नन्दगोपस्तु तच्छ्रुत्वा वज्रपातोपमं वचः ।
आर्तस्खलितविक्रान्तस्तं जगाम ह्रदोत्तमम् ॥ १७
सबालयुवतीवृद्धः स च संकर्षणो युवा ।
आक्रीडं पन्नगेन्द्रस्य जनस्तं समुपागमत् ॥ १८
नन्दगोपमुखा गोपास्ते सर्वे साश्रुलोचनाः ।
हाहाकारं प्रकुर्वन्तस्तस्थुस्तीरे ह्रदस्य वै ॥ १९
व्रीडिता विस्मिताश्चैव शोकार्ताश्च पुनः पुनः ।
केचित्तु कृष्ण हाहेति हा धिगित्यपरे पुनः ।
अपरे हा हताः स्मेति रुरुदुर्भृशदुःखिताः ॥ २०
स्त्रियश्चैव यशोदां तां हा हतासीति चुक्रुशुः ।
या पश्यसि प्रियं पुत्रं सर्पराजवशं गतम् ।
संदितं सर्पभोगेन कृष्यमाणं यथा मृगम् ॥ २१
अश्मसारमयं नूनं ह्रदयं तेऽभिलक्ष्यते ।
पुत्रं कथमिमं दृष्ट्वा यशोदे नावदीर्यते ॥ २२
दुःखितं वत पश्यामो नन्दगोपं ह्रदान्तिके ।
न्यस्य पुत्रमुखे दृष्टिं निश्चेतनमवस्थितम् ॥ २३
यशोदामनुगच्छन्त्यः सर्पावासमिमं ह्रदम् ।
प्रविशामो न यास्यामः सर्वा दामोदरं विना ॥२४
दिवसः को विना सूर्यं विना चन्द्रेण का निशा ।
विना वृषेण का गावो विना कृष्णेन को व्रजः ।
विना कृष्णं न यास्यामो विवत्सा इव धेनवः ॥२५

तासां विलपितं श्रुत्वा तेषां च व्रजवासिनाम् ।
एकभावशरीरज्ञ एकदेहो द्विधा कृतः ।
संकर्षणस्तु संक्रुद्धो बभाषे कृष्णमव्ययम् ॥ २६
कृष्ण कृष्ण महाबाहो गोपानां नन्दिवर्धन ।
दम्यतामेष वै क्षिप्रं सर्पराजो विषायुधः ॥ २७
इमे नो बान्धवास्तात त्वां मत्वा मानुषं प्रभो ।
परिदेवन्ति करुणं सर्वे मानुषबुद्धयः ॥ २८
तच्छ्रुत्वा रौहिणेयस्य वाक्यं संज्ञासमीरितम् ।
विक्रीड्यास्फोटयद्बाहू तद्भित्त्वा भोगबन्धनम् ॥२९
तस्य पद्भ्यामथाक्रम्य भोगराशिं जलोक्षितम् ।
शिरोऽस्य कृष्णो जग्राह स्वहस्तेनावनाम्य च ॥३०
तस्यारुहोह सहसा मध्यमं तन्महच्छिरः ।
सोऽस्य मूर्ध्नि स्थितः कृष्णो ननर्त रुचिराङ्गदः ॥
मृद्यमानः स कृष्णेन श्रान्तमूर्धा भुजंगमः ।
आस्यैः सरुधिरोद्गारैः कातरं वाक्यमब्रवीत् ॥ ३२
अविज्ञानान्मया कृष्ण रोषोऽयं संप्रदर्शितः ।
दमितोऽहं हतविषो वशगस्ते वरानन ॥ ३३
तदाज्ञापय किं कुर्यां सदारापत्यबान्धवः ।
कस्य वा वश्यतां यामि जीवितं मे प्रदीयताम् ॥
पञ्चमूर्धानतं दृष्ट्वा सर्पं सर्पारिकेतनः ।
अक्रुद्ध एव भगवान्प्रत्युवाचोरगेश्वरम् ॥ ३५
तवास्मिन्यमुनातोये नैव स्थानं ददाम्यहम् ।
गच्छार्णवजलं सर्प सभार्यः सहबान्धवः ॥ ३६
यश्चेह भूयो दृश्येत स्थले वा यदि वा जले ।
तव भृत्यस्तनूजो वा क्षिप्रं वध्यः स मे भवेत् ॥
शिवं चास्य जलस्यास्तु त्वं च गच्छ महार्णवम् ।
स्थाने त्विह भवेद्दोषस्तवान्तकरणो महान् ॥ ३८
मत्पदानि च ते सर्प दृष्ट्वा मूर्धसु सागरे ।
गरुडः पन्नगरिपुस्त्वयि न प्रहरिष्यति ॥ ३९
गृह्य मूर्ध्ना तु चरणौ कृष्णस्योरगपुंगवः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

पश्यतामेव गोपानां जगामादर्शनं ह्रदात् ॥ ४०
निर्जिते तु गते सर्पे कृष्णमुत्तीर्य विष्ठितम् ।
विस्मितास्तुष्टुवुर्गोपाश्चक्रुश्चैव प्रदक्षिणम् ॥ ४१
ऊचुः सर्वे सुसंप्रीता नन्दगोपं वनेचराः ।
धन्योऽस्यनुगृहीतोऽसि यस्य ते पुत्र ईदृशः ॥ ४२
अद्यप्रभृति गोपानां गवां घोषस्य चानघ ।
आपत्सु शरणं कृष्णः प्रभुश्चायतलोचनः ॥ ४३
जाता शिवजला सर्वा यमुना मुनिसेविता ।
सर्वैस्तीर्थैः सुखं गावो विचरिष्यन्ति नः सदा ॥
व्यक्तमेव वयं गोपा वने यत्कृष्णमीदृशम् ।
महद्भूतं न जानीमश्छन्नमग्निमिव व्रजे ॥ ४५
एवं ते विस्मिताः सर्वे स्तुवन्तः कृष्णमव्ययम् ।
जग्मुर्गोपगणा घोषं देवाश्चैत्ररथं यथा ॥ ४६

इति श्रीहरिवंशे षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

५७

वैशंपायन उवाच ।

दमिते सर्पराजे तु कृष्णेन यमुनाह्रदे ।
तमेव चेरतुर्देशं सहितौ रामकेशवौ ॥ १
जग्मतुस्तौ तु संरक्तौ गोधनैः सहगामिनौ ।
गिरिं गोवर्धनं रम्यं वसुदेवसुतावुभौ ॥ २
गोवर्धनस्योत्तरतो यमुनातीरमाश्रितम् ।
ददृशातेऽथ तौ वीरौ रम्यं तालवनं महत् ॥ ३
तौ तालपर्णप्रतते रम्ये तालवने रतौ ।
चेरतुः परमप्रीतौ वृषपोताविवोद्धतौ ॥ ४
स तु देशः समः स्निग्धो लोष्टपाषाणवर्जितः ।
दर्भप्रायस्थलीभूतः सुमहान्कृष्णमृत्तिकः ॥ ५
तालैस्तैर्विपुलस्कन्धैरुच्छ्रितैः श्यामपर्वभिः ।
फलाग्रशाखिभिर्भाति नागहस्तैरिवोच्छ्रितैः ॥ ६
तत्र दामोदरो वाक्यमुवाच वदतां वरः ।
अहो तालफलैः पक्वैर्वासितेयं वनस्थली ॥ ७
स्वादून्यार्य सुगन्धीनि श्यामानि रसवन्ति च ।
तालपक्वानि सहितौ पातयावो लघुक्रमौ ॥ ८
यद्येषामीदृशो गन्धो मधुरो घ्राणसंमतः ।
रसेनामृतकल्पेन भविष्यन्तीति मे मतिः ॥ ९
दामोदरवचः श्रुत्वा रौहिणेयो हसन्निव ।
पातयंस्तालपक्वानि चालयामास तांस्तरून् ॥ १०
तत्तु तालवनं नृणामसेव्यं दुरतिक्रमम् ।
निर्माणभूतमिरिणं पुरुषादालयोपमम् ॥ ११
दारुणो धेनुको नाम दैत्यो गर्दभरूपवान् ।
खरयूथेन महता वृतः समुपसेवते ॥ १२
स तत्तालवनं घोरं गर्दभः परिरक्षति ।
नृपक्षिश्वापदगणांस्त्रासयानः स दुर्मतिः ॥ १३
तालशब्दं स तं श्रुत्वा संघुष्टं फलपातने ।
नामर्षयत संक्रुद्धस्तालस्वनमिव द्विपः ॥ १४
शब्दानुसारी संक्रुद्धो दर्पाविद्धसटाननः ।
स्तब्धाक्षो हेषितपटुः खुरैर्निर्दारयन्महीम् ॥ १५
आविद्धपुच्छो हृषितो व्यात्तानन इवान्तकः ।
आपतन्नेव ददृशे रौहिणेयमवस्थितम् ॥ १६
तालानां तमधो दृष्ट्वा सध्वजाकारमव्ययम् ।
रौहिणेयं खरो दुष्टः सोऽदशद्दशनायुधः ॥ १७
पद्भ्यामुभाभ्यां च पुनः पश्चिमाभ्यां पराङ्मुखः ।
जघानोरसि दैत्यः स रौहिणेयं निरायुधम् ॥१८
ताभ्यामेव स जग्राह पद्भ्यां तं दैत्यगर्दभम् ।
आवर्जितमुखस्कन्धं प्रैरयत्तालमूर्धनि ॥ १९
स भग्नोरुकटिग्रीवो भग्नपृष्ठो दुराकृतिः ।
खरस्तालफलैः सार्धं पपात धरणीतले ॥ २०
तं गतासुं गतश्रीकं पतितं वीक्ष्य गर्दभम् ।
ज्ञातींस्तथापरांस्तस्य चिक्षेप तृणराजनि ॥ २१
सा भूर्गर्दभदेहैश्च तालपक्वैश्च पातितैः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

बभासे छन्नजलदा द्यौरिवाव्यक्तशारदी ॥ २२
तस्मिन्गर्दभदैत्ये तु सानुगे विनिपातिते ।
रम्यं तालवनं तद्धि भूयो रम्यतरं बभौ ॥ २३
विप्रमुक्तभयं शुभ्रं विविक्ताकारदर्शनम् ।
चरन्ति स्म सुखं गावस्तत्तालवनमुत्तमम् ॥ २४
ततः प्रव्याहृताः सर्वे गोपा वननिवासिनः ।
वीतशोका वनं सर्वे चञ्चूर्यन्ते स्म ते सुखम् ॥२५
ततः सुखं प्रकीर्णासु गोपु नागेन्द्रविक्रमौ ।
द्रुमपर्णासने कृत्वा तौ यथार्हं निषीदतुः ॥ २६

इति श्रीहरिवंशे सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

५८

वैशंपायन उवाच ।

अथ तौ जातहर्षौ तु वसुदेवसुतावुभौ ।
तत्तालवनमुत्सृज्य भूयो भाण्डीरमागतौ ॥ १
चारयन्तौ विवृद्धानि गोधनानि शुभाननौ ।
स्फीतसस्यप्ररूढानि वीक्षमाणौ वनानि च ॥ २
क्ष्वेडयन्तौ प्रगायन्तौ प्रचिन्वन्तौ च पादपान् ।
नामभिर्व्याहरन्तौ च सवत्सा गाः परंतपौ ॥ ३
निर्योगपाशैरासक्तौ स्कन्धाभ्यां शुभलक्षणौ ।
वनमालाकृतोरस्कौ बालशृङ्गाविवर्षभौ ॥ ४
सुवर्णाञ्जनवर्णाभावन्योन्यसदृशाम्बरौ ।
महेन्द्रायुधसंसक्तौ शुक्लकृष्णाविवाम्बुदौ ॥ ५
कुशाग्रकुसुमानां च कर्णपूरमनोरमौ ।
वनमार्गेषु कुर्वाणौ वन्यवेषधरावुभौ ॥ ६
गोवर्धनस्यानुचरौ वने सानुचरौ च तौ ।
चेरतुर्लोकसिद्धाभिः क्रीडाभिरपराजितौ ॥ ७
तावेवं मानुषीं दीक्षां वहन्तौ सुरपूजितौ ।
तज्जातिगुणयुक्ताभिः क्रीडाभिश्चेरतुर्वनम् ॥ ८
तौ तु भाण्डीरमुचिते काले क्रीडानुवर्तिनौ ।
प्राप्तौ परमशाखाढ्यं न्यग्रोधं शाखिनां वरम् ॥ ९
तत्र स्पन्दोलिकाभिश्च युद्धमार्गैश्च दंशितौ ।
अश्मभिः क्षेपणीयैश्च तौ व्यायाममकुर्वताम् ॥१०
युद्धमार्गैश्च विविधैर्गोपालैः सहितावुभौ ।
मुदितौ सिंहविक्रान्तौ यथाकामं विचेरतुः ॥ ११
तयो रमयतोरेवं तल्लिप्सुरसुरोत्तमः ।
प्रलम्बोऽभ्यागमत्तेषां छिद्रान्वेषी तयोस्तदा ॥ १२
गोपालवेषमास्थाय वन्यपुष्पविभूषितः ।
लोभयानः स तौ वीरौ हास्यैः क्रीडनकैस्तथा ॥
सोऽवगाहत निःशङ्कस्तेषां मध्यममानुषः ।
मानुषं वपुरास्थाय प्रलम्बो दानवोत्तमः ॥ १४
प्रक्रीडिताश्च ते सर्वे सह तेनामरारिणा ।
गोपालवपुषं गोपा मन्यमानाः स्ववान्धवम् ॥ १५
स तु छिद्रान्तरप्रेप्सुः प्रलम्बो गोपतां गतः ।
दृष्टिं परिदधे कृष्णे रौहिणेये च दारुणाम् ॥ १६
अविषह्यं ततो मत्वा कृष्णमद्भुतविक्रमम् ।
रौहिणेयवधे यत्नमकरोद्दानवोत्तमः ॥ १७
हरिणाक्रीडनं नाम बालक्रीडनकं ततः ।
प्रक्रीडिताश्च ते सर्वे द्वौ द्वौ युगपदुत्पतन् ॥ १८
कृष्णः श्रीदामसहितः पुप्लुवे गोपसूनुना ।
संकर्षणस्तु प्लुतवान्प्रलम्बेन सहानघः ॥ १९
गोपालास्त्वपरे द्वंद्वं गोपालैरपरैः सह ।
प्रद्रुता लङ्घयन्तो तेऽन्योन्यं लघुविक्रमाः ॥ २०
श्रीदाममजयत्कृष्णः प्रलम्बं रोहिणीसुतः ।
गोपालैः कृष्णपक्षीयैर्गोपालास्त्वपरे जिताः ॥ २१
ते वाहयन्तस्त्वन्योन्यं संहर्षात्सहसा द्रुताः ।
भाण्डीरस्कन्धमुद्दिश्य मर्यादां पुनरागमन् ॥ २२
संकर्षणं तु स्कन्धेन शीघ्रमुत्क्षिप्य दानवः ।
द्रुतं जगाम विमुखः सचन्द्र इव तोयदः ॥ २३
स भारमसहंस्तस्य रौहिणेयस्य धीमतः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

ववृधे सुमहाकायश्चन्द्राक्रान्त इवाम्बुदः ॥ २४
स भाण्डीरवटप्रख्यं दग्धाञ्जनगिरिप्रभम् ।
स्वं वपुर्दर्शयामास प्रलम्बो दानवोत्तमः ॥ २५
पञ्चस्तबकयुक्तेन मुकुटेनार्कवर्चसा ।
दीप्यमाननो दैत्यः सूर्याक्रान्त इवाम्बुदः ॥ २६
महाननो महाग्रीवः सुमहानन्तकोपमः ।
रौद्रः शकटचक्राक्षो नामयंश्चरणैः क्षितिम् ॥ २७
स्रग्दामलम्बाभरणः प्रलम्बाम्बरभूषणः ।
धीरः प्रलम्बः प्रययौ तोयलम्ब इवाम्बुदः ॥ २८
स जहारैव वेगेन रौहिणेयं महासुरः ।
सागरोपप्लवगतं कृत्स्नं लोकमिवान्तकः ॥ २९
ह्रियमाणः प्रलम्बेन स तु संकर्षणो युवा ।
उह्यमान इवैकेन कालमेघेन चन्द्रमाः ॥ ३०
स संदिग्धमिवात्मानं मेने संकर्षणस्तदा ।
दैत्यस्कन्धगतः श्रीमान्कृष्णं चेदमुवाच ह ॥ ३१
ह्रियेऽहं कृष्ण दैत्येन पर्वतोदग्रवर्चसा ।
प्रदर्शयित्वा महतीं माया मानुषरूपिणीम् ॥ ३२
कथमस्य मया कार्यं शासनं दुष्टचेतसः ।
प्रलम्बस्य प्रवृद्धस्य दर्पाद्विगुणवर्चसः ॥ ३३
तमाह सस्मितं कृष्णः साम्ना हर्षकलेन वै ।
अभिज्ञो रौहिणेयस्य वृत्तस्य च बलस्य च ॥ ३४
अहोऽयं मानुषो भावो व्यक्तमेवानुगृह्यते ।
यस्त्वं जगन्मयं गुह्यं गुह्याद्गुह्यतरं गतः ॥ ३५
स्मरार्थं तनुमात्मानं लोकानां त्वं विपर्यये ।
अवगच्छात्मनात्मानं समुद्राणां समागमे ॥ ३६
पुरातनानां देवानां ब्रह्मणः सलिलस्य च ।
आत्मवृत्तप्रवृत्तानि संस्मरार्थं च वै वपुः ॥ ३७
शिरः खं ते जलं मूर्तिः क्षमा भूर्दहनो मुखम् ।
वायुर्लोकायुरुच्छ्वासो मनःस्रष्टा मनुस्तव ॥ ३८
सहस्रास्यः सहस्राङ्गः सहस्रचरणेक्षणः ।
सहस्रपत्रनाभस्त्वं सहस्रांशुधरोऽरिहा ॥ ३९
यत्त्वया दर्शितं लोके तत्पश्यन्ति दिवौकसः ।
यत्त्वया नोक्तपूर्वं हि कस्तदन्वेष्टुमर्हति ॥ ४०
यद्वेदितव्यं लोकेऽस्मिंस्तत्त्वया समुदाहृतम् ।
विदितं यत्तवैकस्य देवा अपि न तद्विदुः ॥ ४१
आत्मजं ते वपुर्व्योम्नि न पश्यन्त्यात्मसंभवम् ।
यत्तु ते कृत्रिमं रूपं तदर्चन्ति दिवौकसः ॥ ४२
देवैर्न दृष्टश्चान्तस्ते तेनानन्त इति स्मृतः ।
त्वं हि सूक्ष्मो महानेकः सूक्ष्मैरपि दुरासदः ॥४३
त्वय्येव पर्वतस्तम्भा शाश्वती जगती स्थिता ।
अचला प्राणिनां योनिर्धारयत्यखिलं जगत् ॥ ४४
चतुःसागरभोगस्त्वं चातुर्वर्ण्यविभागवित् ।
चतुर्युगेशो लोकानां चातुर्होत्रफलाशनः ॥ ४५
यथा त्वमसि लोकानां तथाहं तच्च मे मतम् ।
उभावेकशरीरौ स्वो जगदर्थे द्विधा कृतौ ॥ ४६
लोकानां शाश्वतो देवस्त्वं हि शेषः सनातनः ।
आवयोर्देहमात्रेण द्विधेदं धार्यते जगत् ॥ ४७
अहं यः स भवानेव यस्त्वं सोऽहं सनातनः ।
द्वावेव विहितौ ह्यावामेकदेहौ महाबलौ ॥ ४८
तदास्से मूढवत्किं त्वं प्रागेनं जहि दानवम् ।
मूर्ध्नि देवरिपुं देव वज्रकल्पेन मुष्टिना ॥ ४९
संस्मारितः स कृष्णेन रौहिणेयः पुरातनम् ।
स बलेन तदा पूर्णस्त्रैलोक्यान्तरचारिणा ॥ ५०
ततः प्रलम्बं दुर्वृत्तं सुबद्धेन महाभुजः ।
मुष्टिना वज्रकल्पेन मूर्ध्नि वीरः समाहनत् ॥ ५१
तस्योत्तमाङ्गं स्वे काये विकपालं विवेश ह ।
जानुभ्यां जगतीं चैव गतासुः स जगाम ह ॥५२
जगत्यां विनिकीर्णस्य तस्य रूपमभूत्तदा ।
प्रलम्बस्याम्बरस्थस्य मेघस्येव विदीर्यतः ॥ ५३
तस्य भग्नोत्तमाङ्गस्य देहात्सुस्राव शोणितम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

बहुगैरिकसंयुक्तं शैलशृङ्गादिवोदकम् ॥ ५४
स निहत्य प्रलम्बं तु संहृत्य बलमात्मनः ।
पर्यष्वजत कृष्णं वै रौहिणेयः प्रतापवान् ॥ ५५
तं तु कृष्णश्च गोपाश्च दिविस्थाश्च दिवौकसः ।
तुष्टुवुर्निहते दैत्ये जयाशीर्भिर्महाबलम् ॥ ५६
बलेनायं हतो दैत्यो बालेनाक्लिष्टकर्मणा ।
बलदेवेति नामास्य देवैश्चोक्तं दिवि स्थितैः ॥ ५७
बलं तु बलदेवस्य तदा भुवि जना विदुः ।
कर्मजं निहते दैत्ये देवैरपि दुरासदे ॥ ५८

इति श्रीहरिवंशे अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

५९

वैशंपायन उवाच ।

तयोः प्रवृत्तयोरेवं कृष्णस्य च बलस्य च ।
वने विचरतोर्मासौ व्यतियातौ स्म वार्षिकौ ॥ १
व्रजमाजग्मुतुस्तौ तु व्रजे शुश्रुवतुस्तदा ।
प्राप्तं शक्रमहं वीरौ गोपांश्चोत्सवलालसान् ॥ २
कौतूहलादिदं वाक्यं कृष्णः प्रोवाच तत्र वै ।
कोऽयं शक्रमहो नाम येन वो हर्ष आगतः ॥ ३
तत्र वृद्धतमस्त्वेको गोपो वाक्यमुवाच ह ।
श्रूयतां तात शक्रस्य यदर्थं मह इष्यते ॥ ४
देवानामीश्वरः शक्रो मेघानां चारिसूदन ।
तस्य चायं क्रतुः कृष्ण लोकपालस्य शाश्वतः ॥ ५
तेन संचोदिता मेघास्तस्यायुधविभूषिताः ।
तस्यैवाज्ञाकराः सस्यं जनयन्ति नवाम्बुभिः ॥ ६
मेघस्य पयसो दाता पुरुहूतः पुरंदरः ।
संप्रहृष्टः स भगवान्प्रीणयत्यखिलं जगत् ॥ ७
तेन संपादितं सस्यं वयमन्ये च मानवाः ।
वर्तयामोपभुञ्जानास्तर्पयामश्च देवताः ॥ ८
देवो वर्षति लोकेषु ततः सस्यं प्रवर्तते ।
पृथिव्यां तर्पितायां च सामृतं लक्ष्यते जगत् ॥ ९
क्षीरवत्य इमा गावो वत्सवत्यश्च निर्वृताः ।
तेन संवर्धिता गावस्तृणैः पुष्टाः सपुंगवाः ॥ १०
नासस्या नातृणा गावो न बुभुक्षार्दितो जनः ।
दृश्यते यत्र दृश्यन्ते वृष्टिमन्तो बलाहकाः ॥ ११
दुदोह सवितुर्गा वै शक्रो दिव्याः पयस्वलाः ।
ताः क्षरन्ति नवं क्षीरं मेध्यं मेघौघधारितम् ॥ १२
वाय्वीरितं तु मेघेषु करोति निनदं महत् ।
जवेनावर्जितं चैव गर्जतीति जना विदुः ॥ १३
तस्य चैवोह्यमानस्य वातयुक्तैर्बलाहकैः ।
वज्राशनिसमाः शब्दा भवन्त्यगमभेदिनः ॥ १४
तज्जलं वज्रनिष्पेषैर्विमुञ्चति नभोगतम् ।
बहुभिः कामगैर्मेघैः शक्रो भृत्यैरिवेश्वरः ॥ १५
क्वचिद्दुर्दिनसंकाशैः क्वचिच्छिन्नाभ्रसंस्थितैः ।
क्वचिच्छीकरमुक्ताभं कुर्वद्भिर्गगनं घनैः ॥ १६
एवमेतत्पयो दुग्धं गोभिः सूर्यस्य वारिदः ।
पर्जन्यः सर्वलोकानां भवाय भुवि वर्षति ॥ १७
तस्मात्प्रावृषि राजानः सर्वे शक्रं मुदा युताः ।
महैः सुरेशमर्चन्ति वयमन्ये च मानवाः ॥ १८
गोपवृद्धस्य वचनं श्रुत्वा शक्रपरिग्रहे ।
प्रभावज्ञोऽपि शक्रस्य वाक्यं दामोदरोऽब्रवीत् ॥
वयं वनचरा गोप गोपा गोधनजीविनः ।
गावोऽस्मद्दैवतं विद्धि गिरयश्च वनानि च ॥ २०
कर्षकाणां कृषिर्वृत्तिः पण्यं विपणिजीविनाम् ।
अस्माकं गौः परा वृत्तिरेतत्त्रैविध्यमुच्यते ।
विद्यया यो यया युक्तस्तस्य सा दैवतं परम् ॥ २१
योऽन्यस्य फलमश्नानः करोत्यन्यस्य सत्क्रियाम् ।
द्वावनर्थौ स लभते प्रेत्य चेह च मानवः ॥ २२
कृष्यन्ताः प्रथिताः सीमाः सीमान्तं श्रूयते वनम् ।
वनान्ता गिरयः सर्वे सा चास्माकं गतिर्ध्रुवा ॥ २३

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

श्रूयन्ते गिरयश्चापि वनेऽस्मिन्कामरूपिणः ।
प्रविश्य तास्तास्तनवो रमन्ते स्वेषु सानुषु ॥ २४
भूत्वा केसरिणः सिंहा व्याघ्राश्च नखिनां वराः ।
वनानि स्वानि रक्षन्ति त्रासयन्तो द्रुमच्छिदः ॥
यदा चैषां विकुर्वन्ति ते वनालयजीविनः ।
घ्नन्ति तानेव दुर्वृत्तान्पौरुषादेन कर्मणा ॥ २६
मन्त्रयज्ञपरा विप्राः सीतायज्ञाश्च कर्षकाः ।
गिरियज्ञा वयं गोपा इज्योऽस्माभिर्गिरिर्वने ॥ २७
तन्मह्यं रोचते गोपा गिरियज्ञं वयं वने ।
कुर्मः कृत्वा सुखं स्थानं पादपे वाथ वा गिरौ ॥
तत्र हत्वा पशून्मेध्यान्वितत्यायतने कृते ।
सर्वघोषस्य संदोहः क्रियतां किं विचार्यते ॥ २९
तं शरत्कुसुमापीडाः परिवार्य प्रदक्षिणम् ।
गावो गिरिवरं सर्वास्ततो यान्तु वनं पुनः ॥ ३०
प्राप्ता किलेयं हि गवां स्वादुवीर्यतृणा गुणैः ।
शरत्प्रमुदिता रम्या गतमेघजलाशया ॥ ३१
प्रियकैः पुष्पितैर्गौरं श्यामं बाणवनैः क्वचित् ।
कठोरतृणमाभाति निर्मयूररुतं वनम् ॥ ३२
विमला विजला व्योम्नि विबलाका विविद्युतः ।
विवर्तन्ते जलधरा विमदा इव कुञ्जराः ॥ ३३
पटुना मेघवातेन वार्षिकेणावकम्पिताः ।
पर्णोत्करघनाः सर्वे प्रसादं यान्ति पादपाः ॥ ३४
सितवर्णाम्बुदोष्णीषं हंसचामरवीजितम् ।
पूर्णचन्द्रामलच्छत्रं साभिषेकमिवाम्बरम् ॥ ३५
हंसैर्विहसितानीव सुमुत्कुष्टानि सारसैः ।
सर्वाणि तनुतां यान्ति जलानि जलदक्षये ॥ ३६
चक्रवाकस्तनतटाः पुलिनश्रोणिमण्डलाः ।
हंसलक्षणहासिन्यः पतिं यान्ति समुद्रगाः ॥ ३७
कुमुदोत्फुल्लमुदकं ताराभिश्चित्रमम्बरम् ।
सममभ्युत्स्मयन्तीव शर्वरीष्वितरेतरम् ॥ ३८

मत्तक्रौञ्चावघुष्टेषु कलमापक्वपाण्डुषु ।
निर्विष्टरमणीयेषु वनेषु रमते मनः ॥ ३९
पुष्करिण्यस्तडागानि वाप्यश्च विकचोत्पलाः ।
केदाराः सरितश्चैव सरांसि च श्रियाज्वलन् ॥ ४०
पङ्कजानि च पद्मानि तथान्यानि सितानि च ।
उत्पलानि च नीलानि भेजिरे वारिजां श्रियम् ॥
मदं जहुः सितापाङ्गा मन्दं ववृधिरेऽनिलाः ।
अभवद्व्यभ्रमाकाशमभूच्च निभृतोऽर्णवः ॥ ४२
ऋतुपर्यायशिथिलैर्वृत्तनृत्तसमुज्झितैः ।
मयूराङ्गरुहैर्भूमिर्वहुनेत्रेव लक्ष्यते ॥ ४३
स्वपङ्कमलिनैस्तीरैः काशपुष्पलताकुलैः ।
हंससारसविन्यासैर्यमुना याति संयता ॥ ४४
कलमापक्वसस्येषु केदारेषु वनेषु च ।
सस्यादा जलजादाश्च मत्ता विरुरुवुः खगाः ॥४५
सिषिचुर्यानि जलदा जलेन जलदागमे ।
तानि शष्पाण्यबालानि कठिनत्वं गतानि वै ॥ ४६
त्यक्त्वा मेघमयं वासः शरद्गुणविदीपितः ।
एष वीतमले व्योम्नि हृष्टो वसति चन्द्रमाः ॥ ४७
क्षीरिण्यो द्विगुणं गावः प्रमत्ता द्विगुणं वृषाः ।
वनानां द्विगुणा लक्ष्मीः सस्यैर्गुणवती मही ॥४८
ज्योतींषि घनमुक्तानि पद्मवन्ति जलानि च ।
मनांसि च मनुष्याणां प्रसादमुपयान्ति वै ॥ ४९
असृजत्सविता व्योम्नि निर्मुक्तजलदे भृशम् ।
शरत्प्रज्वलितं तेजस्तीक्ष्णरश्मिर्विशोषयन् ॥ ५०
नीराजयित्वा सैन्यानि निर्यान्ति विजिगीषवः ।
अन्योन्यराष्ट्राभिमुखाः पार्थिवाः पृथिवीक्षितः ॥
बन्धुजीवाभिताम्रासु बद्धपङ्कवतीषु च ।
मनस्तिष्ठति कान्तासु चित्रासु वनराजिषु ॥ ५२
वनेषु च विराजन्ते पादपा वनशोभिनः ।
असनाः सप्तपर्णाश्च कोविदाराश्च पुष्पिताः ॥ ५३

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

इषुसाह्वा निकुम्भाश्च प्रियकाः स्वर्णकास्तथा ।
सृमराः पिचुकाश्चैव केतक्यश्च समन्ततः ॥ ५४
व्रजेषु च विशेषेण गर्गरोद्गारहासिषु ।
शरत्प्रकाशयोषेव गोष्ठेष्वटति रूपिणी ॥ ५५
नूनं त्रिदशलोकस्थं मेघकालसुखोषितम् ।
पतत्रिकेतनं देवं बोधयन्ति दिवौकसः ॥ ५६
शरद्येवं सुसस्यायां प्राप्तायां प्रावृषः क्षये ।
अर्चयाम गिरिं देवं गाश्चैव सविशेषतः ॥ ५७
सावर्तसैर्विषाणैश्च बर्हापीडैश्च दंशितैः ।
घण्टाभिश्च प्रलम्बाभिः पुष्पैः शारदिकैस्तथा ॥ ५८
शिवाय गावः पूज्यन्तां गिरियज्ञः प्रवर्तताम् ।
पूज्यन्तां त्रिदशैः शक्रो गिरिरस्माभिरिज्यताम् ॥५९
कारयिष्यामि गोयज्ञं बलादपि न संशयः ।
यदास्ति मयि वः प्रीतिर्यदि वा सुहृदो वयम् ॥
गावो हि पूज्याः सततं सर्वेषां नात्र संशयः ।
स्यात्तु साम्ना भवेत्प्रीतिर्भवतां वैभवाय च ।
तत एतन्मम वचः क्रियतामविचारितम् ॥ ६१

इति श्रीहरिवंशे एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

६०

वैशंपायन उवाच ।

दामोदरवचः श्रुत्वा हृष्टास्ते गोषु जीविनः ।
तद्वागमृतमाख्यातं प्रत्यूचुरविशङ्कया ॥ १
तवैषा बाल महती गोपानां हर्षवर्धिनी ।
प्रीणयत्येव नः सर्वान्बुद्धिर्वृद्धिकरी नृणाम् ॥ २
त्वं गतिस्त्वं रतिश्चैव त्वं वेत्ता त्वं परायणम् ।
भयेष्वभयदस्त्वं नस्त्वं चैव सुहृदां सुहृत् ॥ ३
त्वत्कृते कृष्ण घोषोऽयं क्षेमो मुदितगोकुलः ।
कृत्स्नो वसति शान्तारिर्यथा स्वर्गगतस्तथा ॥ ४
जन्मप्रभृति दिव्यैस्तैर्विक्रान्तैर्भुवि दुष्करैः ।
बोद्धव्याश्चाभिमानाश्च विस्मितानि मनांसि नः ॥५
बलेन च परार्ध्येन यशसा विक्रमेण च ।
उत्तमस्त्वं च मर्त्येषु देवेष्विव पुरंदरः ॥ ६
कान्त्या लक्ष्म्या प्रसादेन वदनेन स्मितेन च ।
उत्तमस्त्वं च मर्त्येषु देवेष्विव निशाकरः ॥ ७
वेषेण वपुषा चैव बाल्येन चरितेन च ।
स्यात्ते शक्तिधरस्तुल्यो न तु कश्चन मानुषः ॥ ८
यत्त्वयाभिहितं वाक्यं गिरियज्ञं प्रति प्रभो ।
कस्तल्लङ्घयितुं शक्तो वेलामिव महोदधेः ॥ ९
स्थितः शक्रमहस्तात श्रीमान्गिरिमहस्त्वयम् ।
त्वत्प्रणीतोऽद्य गोपानां गवां हेतोः प्रवर्तताम् ॥१०
भोजनान्युपकल्प्यन्तां पयसः पेशलानि च ।
कुम्भाश्च विनिवेश्यन्तामुदपानेषु शोभनाः ।
लेह्यस्य पायसस्यार्थे द्रोण्यश्च विपुलायताः ॥ ११
भक्ष्यं भोज्यं च पेयं च तत्सर्वमुपनीयताम् ।
भाजनानि च मांसस्य न्यस्यन्तामोदनस्य च ।
त्रिरात्रं चैव संदोहः सर्वघोषस्य गृह्यताम् ॥ १२
विशस्यन्तां च पशवो भोज्या ये महिषादयः ।
प्रवर्ततां च यज्ञोऽयं सर्वगोपसुसंकुलः ॥ १३
आनन्दजननो घोषो महान्मुदितगोकुलः ।
तूर्यप्रणादघोषैश्च वृषभाणां च गर्जितैः ॥ १४
हम्भारवैश्च वत्सानां गोपानां हर्षवर्धनः ।
दधिह्रदो घृतावर्तः पयःकुल्यासमाकुलः ॥ १५
मांसराशिप्रकृष्टाढ्यः प्रकाशौदनपर्वतः ।
संप्रावर्तत यज्ञः स गिरेर्गोभिः समाकुलः ।
तुष्टगोपजनाकीर्णो गोपनारीमनोहरः ॥ १६
अथाधिश्रितपर्यन्ते पर्याप्ते यज्ञसंविधौ ।
यज्ञं गिरेस्तिथौ सौम्ये चक्रुर्गोपा द्विजैः सह ॥
यजनान्ते तदन्नं तु तत्पयो दधि चोत्तमम् ।
मांसं च मायया कृष्णो गिरिर्भूत्वा समश्नुते ॥१८

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

तर्पिताश्चापि विप्राग्र्यास्तुष्टाः संपूर्णभोजनाः ।
उत्तस्थुः प्रीतमनसः स्वस्ति वाच्य यथासुखम् ॥१९
भुक्त्वा चावभृथे कृष्णः पयः पीत्वा च कामतः ।
संतृप्तोऽस्मीति दिव्येन रूपेण प्रजहास वै ॥ २०
तं गोपाः पर्वताकारं दिव्यस्रगनुलेपनम् ।
गिरिमूर्ध्नि स्थितं दृष्ट्वा कृष्णं जग्मुः प्रधानतः ॥
भगवानपि तेनैव रूपेणाच्छादितः प्रभुः ।
सह तैः प्रणतो गोपैर्ववन्दात्मानमात्मना ॥ २२
तमूचुर्विस्मिता गोपा देवं गिरिवरे स्थितम् ।
भगवंस्त्वद्वशे युक्ता दासाः किं कुर्म किंकराः ॥२३
स उवाच ततो गोपान्गिरिः सुप्रभया गिरा ।
अद्यप्रभृति याज्योऽहं गोषु यद्यस्ति वो दया ॥२४
अहं वः प्रथमो देवः सर्वकामकरः शिवः ।
मम प्रभावाच्च गवामयुतान्येव भोक्ष्यथ ॥ २५
शिवश्च वो भविष्यामि मद्भक्तानां वने वने ।
रंस्ये च सह युष्माभिर्यथा दिविगतस्तथा ॥ २६
ये चेमे प्रथिता गोपा नन्दगोपादयः स्थिताः ।
एषां प्रीतः प्रयच्छामि गोपानां विपुलं धनम् ॥२७
पर्याप्नुवन्तु मां क्षिप्रं गावो वत्ससमाकुलाः ।
एवं मम परा प्रीतिर्भविष्यति न संशयः ॥ २८
ततो नीराजनार्थं वै वृन्दशो गोकुलानि च ।
परिवव्रुर्गिरिवरं सवृषाणि सहस्रशः ॥ २९
ता गावः प्रस्नुता वत्सैः सापीडस्तवकाङ्गदाः ।
सस्रगापीडशृङ्गाग्राः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ३०
अनुजग्मुश्च गोपालाः कालयन्तो धनानि च ।
भक्तिच्छेदानुलिप्ताङ्गा रक्तपीतासिताम्बराः ३१
मयूरचित्राङ्गदिनो भुजैः प्रहरणावृतैः ।
मयूरपत्रबृन्तानां केशबन्धैः सुयोजितैः ।
बभ्राजुरधिकं गोपाः समवाये तदाद्भुते ॥ ३२
अन्ये वृषानारुरुहुर्नृत्यन्ति स्मापरे मुदा ।
गोपालास्त्वपरे गाश्च जगृहुर्वेगगामिनः ॥ ३३
तस्मिन्पर्यायनिर्वृत्ते गवां नीराजनोत्सवे ।
अन्तर्धानं जगामाशु तेन देहेन सो गिरिः ॥ ३४
कृष्णोऽपि गोपसहितो विवेश व्रजमेव ह ।
गिरियज्ञप्रवृत्तेन तेनाश्चर्येण विस्मितः ॥ ३५

इति श्रीहरिवंशे षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

६१

वैशंपायन उवाच ।

महे प्रतिहते शक्रः सक्रोधस्त्रिदशेश्वरः ।
संवर्तकं नाम गणं तोयदानामथाब्रवीत् ॥ १
भो बलाहकमातङ्गाः श्रूयतां मम भाषितम् ।
यदि वो मत्प्रियं कार्यं राजभक्तिपुरस्कृतम् ॥ २
एते वृन्दावनगता दामोदरपरायणाः ।
नन्दगोपादयो गोपा विद्विषन्ति ममोत्सवम् ॥ ३
आजीवो यः परस्तेषां गोपत्वं च यतः स्मृतम् ।
ता गावः सप्तरात्रेण पीड्यन्तां वृष्टिमारुतैः ॥ ४
ऐरावतगतश्चाहं स्वयमेवाम्बु दारुणम् ।
स्रक्ष्यामि वृष्टिं वातं च वज्राशनिसमप्रभम् ॥ ५
भवद्भिश्चण्डवर्षेण चरता मारुतेन च ।
हतास्ताः सव्रजा गावस्त्यक्ष्यन्ति भुवि जीवितम् ॥
एवमाज्ञापयामास स सर्वाञ्जलदान्प्रभुः ।
प्रत्याहते वै कृष्णेन शासने पाकशासनः ॥ ७
ततस्ते जलदाः कृष्णा घोरनादा भयावहाः ।
आकाशं छादयामासुः सर्वतः पर्वतोपमाः ॥ ८
विद्युत्संपातजननाः शक्रचापविभूषिताः ।
तिमिरावृतमाकाशं चक्रुस्ते जलदास्तदा ॥ ९
गजा इवान्ये संसक्ताः केचिन्मकरवर्चसः ।
नागा इवान्ये गगने चेरुर्जलदपुंगवाः ॥ १०
तेऽन्योन्यवपुषा बद्धा नागयूथायुतोपमाः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

दुर्दिनं विपुलं चक्रुश्छादयन्तो नभस्तलम् ॥ ११
नृहस्तनागहस्तानां वेणूनां चैव सर्वशः ।
धाराभिस्तुल्यरूपाभिर्ववृषुस्ते बलाहकाः ॥ १२
समुद्रं मेनिरे तं हि खमारूढं नृचक्षुषः ।
दुर्विगाह्यमपर्यन्तमगाधं दुर्दिनं महत् ॥ १३
न संपतन्ति खगमा दुद्रुवुर्मृगजातयः ।
पर्वताभेषु मेघेषु खे नदत्सु समन्ततः ॥ १४
सुप्रसूर्येन्दुसदृशे मेघैर्नभसि दारुणैः ।
अतिवृष्टेन लोकस्य विरूपमभवद्वपुः ॥ १५
मेघौघैर्निष्प्रभाकारमदृश्यग्रहतारकम् ।
चन्द्रसूर्यांशुरहितं खं बभूवातिनिष्प्रभम् ॥ १६
वारिणा मेघमुक्तेन मुच्यमानेन चासकृत् ।
आबभौ सर्वतस्तत्र भूमिस्तोयमयी यथा ॥ १७
विनेदुर्बर्हिणस्तत्र स्तोककालपरुताः खगाः ।
विवृद्धिं निम्नगा याताः प्लवगाः संप्लवं गताः ॥१८
गर्जितेन च मेघानां पर्जन्यनिनदेन च ।
तर्जितानीव कम्पन्ते तृणानि तरुभिः सह ॥ १९
प्राप्तोऽन्तकालो लोकानां प्राप्ता चैकार्णवा मही ।
इति गोपगणा वाक्यं व्याहरन्ति भयार्दिताः॥ २०
हम्भारवैः क्रन्दमाना न चेलुः स्तम्भितोपमाः ।
निष्कम्पसक्थिश्रवणा निष्प्रयत्नखुराननाः ।
हृष्टलोमार्द्रतनवः क्षामकुक्षिपयोधराः ॥ २१
काश्चित्प्राणाञ्जहुः श्रान्ता निपेतुः काश्चिदातुराः ।
काश्चित्सवत्साः पतिता गावः शीकरवेजिताः ॥२२
काश्चिदाक्रम्य क्रोडेन वत्सांस्तिष्ठन्ति मातरः ।
विमुखाः श्रान्तसक्थ्यश्च निराहाराः कृशोदराः ॥
पेतुरार्ता वेपमाना गावो वर्षपराजिताः ।
वत्साश्चोन्मुखका बाला दामोदरमुखाः स्थिताः ।
त्राहीति वदनैर्दीनैः कृष्णमूचुरिवार्तवत् ॥ २४
गवां तत्कदनं दृष्ट्वा दुर्दिनागमजं भयम् ।
गोपांश्चासन्नवदनान्कोपं कृष्णः समादधे ॥ २५
स चिन्तयित्वा संरब्धो दृष्टो योगो गवामिति ।
आत्मानमात्मना वाक्यमिदमाह प्रियंवदः ॥ २६
अद्याहमिममुत्पाट्य सकाननवनं गिरिम् ।
कल्पयेयं गवां स्थानं वर्षत्राणाय दुर्धरम् ॥ १७
अयं धृतो मया शैलो भूमीगृहनिभोपमः ।
त्रास्यन्ते सव्रजा गावो मद्वश्यश्च भविष्यति ॥२८
एवं स चिन्तयित्वा तु विष्णुः सत्यपराक्रमः ।
बाह्वोर्बलं दर्शयिष्यन्समीपं तं महीधरम् ।
दोर्भ्यामुत्पाटयामास कृष्णो गिरिरिवापरः ॥ २९
स धृतः संगतो मेघैर्गिरिः सव्येन पाणिना ।
गृहभावं गतस्तत्र गृहाकारेण वर्चसा ॥ ३०
भूमेरुत्पाट्यमानस्य तस्य शैलस्य सानुषु ।
शिलाः प्रशिथिलाश्चेलुर्निष्पेतुश्च सपादपाः ॥ ३१
शिखरैर्घूर्णमानैश्च सीदमानैश्च सर्वतः ।
विधृतैश्चोच्छ्रितैः शृङ्गैरगमः खगमोऽभवत् ॥ ३२
चलत्प्रस्रवणैः पार्श्वैर्मेघौघैरेकतां गतैः ।
भिद्यमानाश्मनिचयश्चचाल धरणीधरः ॥ ३३
न मेघानां प्रवृष्टानां न शैलस्याश्मवर्षिणः ।
विविदुस्ते जना रूपं वायोस्तस्य च गर्जतः ॥ ३४
मेघैः शिखरसंधानैर्जलप्रस्रवणान्वितैः ।
मिश्रीकृत इवाभाति गिरिरुद्दामबर्हिणः ॥ ३५
आप्लुतोऽयं गिरिः पक्षैरिति विद्याधरोरगाः ।
गन्धर्वऋषयश्चैव वाचो मुञ्चन्ति सुस्वराः ॥ ३६
स कृष्णतलविन्यस्तो मुक्तमूलः क्षितेस्तलात् ।
रीतीर्निर्वर्तयामास काञ्चनाञ्जनराजतीः ॥ ३७
कानिचिच्छादितानीव संकीर्णार्धानि कानिचित् ।
गिरेर्मेघं प्रविष्टानि तस्य शृङ्गाणि चाभवन् ॥ ३८
गिरिणा कम्प्यमानेन कम्पितानां तु शाखिनाम् ।
पुष्पमुच्चावचं भूमौ व्यशीर्यत समन्ततः ॥ ३९

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

निःसृताः पृथुमूर्धानः स्वस्तिकार्धविभूषिताः ।
द्विजिह्वपतयः क्रुद्धाः खेचराः खे समन्ततः ॥ ४०
आर्तिं जग्मुः खगगणा वर्षेण च भयेन च ।
उत्पत्योत्पत्य गगनात्पुनः पेतुरवाङ्मुखाः ॥ ४१
रेजुश्चारोषिताः सिंहाः सजला इव तोयदाः ।
गर्गरा इव मथ्यन्तो नेदुः शार्दूलपुंगवाः ॥ ४२
विषमैश्च समीभूतैः समैश्चात्यन्तदुर्गमैः ।
व्यावृत्तदेहः स गिरी रम्य एवोपलक्ष्यते ॥ ४३
अभिवृष्टस्य तैर्मेघैस्तस्य रूपं बभूव ह ।
स्तम्भितस्येव रुद्रेण त्रिपुरस्य विहायसि ॥ ४४
बाहुदण्डेन कृष्णस्य विधृतं सुमहत्तदा ।
नीलाभ्रपटलच्छन्नं तद्गिरिच्छत्रमाबभौ ॥ ४५
स्वप्नायमानो जलदैर्निमीलितगुहामुखः ।
बाहूपधाने कृष्णस्य प्रसुप्त इव खे गिरिः ॥ ४६
निर्विहंगरुतैर्वृक्षैर्निर्मयूररुतैर्वनैः ।
निरालम्ब इवाभाति गिरिः स शिखरैर्वृतः ॥ ४७
पर्यस्तैर्घूर्णमानैश्च प्रचलद्भिश्च सानुभिः ।
सञ्चराणीव शैलस्य वनानि शिखराणि च ॥ ४८
उत्तमाङ्गगतास्तस्य मेघाः पवनवाहनाः ।
त्वर्यमाणा महेन्द्रेण तोयं मुमुचुरक्षयम् ॥ ४९
स लम्बमानः कृष्णस्य भुजाग्रे सघनो गिरिः ।
चक्रारूढ इवाभाति देशो नृपतिपीडितः ॥ ५०
स मेघनिचयस्तस्थौ गिरिं तं परिवार्य ह ।
पुरं पुरस्कृत्य यथा स्फीतो जनपदो महान् ॥ ५१
निवेश्य तं करे शैलं तुलयित्वा च सस्मितम् ।
प्रोवाच गोप्ता गोपानां प्रजापतिरिव स्थितः ॥ ५२
एतद्दैवरसंभाव्यं दिव्येन विधिना मया ।
कृतं गिरिगृहं गोपा निवातशरणं गवाम् ॥ ५३
क्षिप्रं विशन्तु यूथानि गवामिह हि शान्तये ।
निवातेषु च देशेषु निवसन्तु यथासुखम् ।
यथाव्रजं यथायूथं यथासारं च वै सुखम् ॥ ५४
विभज्यतामयं देशः कृतो वर्षनिवारणः ।
शैलोत्पाटनभूरेषा महती निर्मिता मया ।
त्रैलोक्यमप्युत्सहते ग्रसितुं किं पुनर्व्रजम् ॥ ५५
ततः किलकिलाशब्दो गवां हम्भारवाश्रितः ।
गोपानां तुमुलो जज्ञे मेघनादश्च बाह्यतः ॥ ५६
प्रविशन्ति ततो गावो गोपैर्यूथप्रकल्पिताः ।
तस्य शैलस्य विपुलं प्रदरं गह्वरोदरम् ॥ ५७
कृष्णोऽपि मूले शैलस्य शैलस्तम्भ इवोच्छ्रितः ।
दधारैकेन हस्तेन शैलं प्रियमिवातिथिम् ॥ ५८
ततो व्रजस्य भाण्डानि युक्तानि शकटानि च ।
विविशुर्वर्षभीतानि तद्गृहं गिरिनिर्मितम् ॥ ५९
अतिदैवं तु कृष्णस्य दृष्ट्वा तत्कर्म वज्रभृत् ।
मिथ्याप्रतिज्ञो जलदान्वारयामास वै विभुः ॥ ६०
सप्तरात्रे तु निर्वृत्ते धरण्यां विगतोत्सवे ।
जगाम संवृतो मेघैर्वृत्रहा स्वर्गमुत्तमम् ॥ ६१
निवृत्ते सप्तरात्रे तु तिष्ये स्कन्ने शतक्रतौ ।
गताभ्रे विमले व्योम्नि दिवसे दीप्तभास्करे ॥ ६२
गावस्तेनैव मार्गेण परिजग्मुर्गतश्रमाः ।
स्वं च स्थानं ततो घोषः प्रत्ययात्पुनरेव सः ॥ ६३
कृष्णोऽपि तं गिरिश्रेष्ठं स्वस्थाने स्थावरात्मवान् ।
प्रीतो निवेशयामास ध्रुवाय वरदो विभुः ॥ ६४

इति श्रीहरिवंशे एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

६२

वैशंपायन उवाच ।

धृतं गोवर्धनं दृष्ट्वा परित्रातं च गोकुलम् ।
कृष्णस्य दर्शनं शक्रो रोचयामास विस्मितः ॥ १
स निर्जलाम्बुदाकारं मत्तं मदजलोक्षितम् ।
आरुह्यैरावतं नागमाजगाम महीतलम् ॥ २

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

स ददर्शोपविष्टं वै गोवर्धनशिलातले ।
कृष्णमक्लिष्टकर्माणं पुरुहूतः पुरंदरः ॥ ३
तं दृश्य बालं महता तेजसा दीप्तमव्ययम् ।
गोपवेषधरं विष्णुं परिजज्ञे पुरंदरः ॥ ४
तालस्तम्भवनश्यामं स तं श्रीवत्सलक्षणम् ।
पर्याप्तनयनः शक्रः सर्वैर्नेत्रैरुदैक्षत ॥ ५
दृष्ट्वा चैनं श्रिया जुष्टं मर्त्यलोकेऽमरोपमम् ।
सूपविष्टं शिलापृष्ठे शक्रः स व्रीडितोऽभवत् ॥ ६
तस्योपविष्टस्य सुखं पक्षाभ्यां पक्षिपुंगवः ।
अन्तर्धानगतश्छायां चकारोरगभोजनः ॥ ७
तं विविक्ते नगगतं लोकवृत्तान्ततत्परम् ।
उपतस्थे गजं हित्वा कृष्णं बलनिषूदनः ॥ ८
स समीपगतस्तस्य दिव्यस्रगनुलेपनः ।
रराज देवराजो वै वज्रपूर्णकरः प्रभुः ॥ ९
किरीटेनार्कवर्णेन विद्युद्विद्योतकारिणा ।
अथ दिव्येन मधुरं व्याजहार स्वरेण तम् ॥ १०
कृष्ण कृष्ण महाबाहो ज्ञातीनां नन्दिवर्धन ।
अतिदैवं कृतं कर्म त्वया प्रीतिमता गवाम् ॥ ११
मया सृष्टेषु मेघेषु युगान्तावर्तकारिषु ।
यत्त्वया रक्षिता गावस्तेनास्मि परितोषितः ॥ १२
स्वायंभुवेन योगेन यच्चायं पर्वतोत्तमः ।
धृतो वेश्म इवाकाशे को ह्येतेन न विस्मयेत् ॥१३
प्रतिषिद्धे मम महे मयेयं रुषितेन वै ।
अतिवृष्टिः कृता कृष्ण गवां वै सप्तरात्रिकी ॥ १४
सा त्वया प्रतिषिद्धेयं मेघवृष्टिर्दुरासदा ।
देवैः सदानवगणैर्दुर्निवार्या मयि स्थिते ॥ १५
अहो मे सुप्रियं कृष्ण यत्त्वं मानुषदेहवान् ।
समग्रं वैष्णवं तेजो विनिगूहसि रोषितः ॥ १६
साधितं देवतानां हि मन्येऽहं कार्यमव्ययम् ।
त्वयि मानुषमापन्ने युक्तेनैवं स्वतेजसा ॥ १७
सेत्स्यते वीर कार्यार्थो न किंचित्परिहास्यते ।
देवानां यद्भवान्नेता सर्वकार्यपुरोगमः ॥ १८
एकस्त्वमसि लोकानां देवानां च सनातनः ।
द्वितीयं नानुपश्यामि धुरं यस्ते समुद्वहेत् ॥ १९
यथा हि पुंगवः श्रेष्ठो मग्ने धुरि नियुज्यते ।
एवं त्वमसि देवानां मग्नानां द्विजवाहन ॥ २०
त्वच्छरीरगतं कृष्ण जगत्प्रहरणं त्विदम् ।
ब्रह्मणा साधु निर्दिष्टं धातुभ्य इव काञ्चनम् ॥२१
स्वयं स्वयंभूर्भगवान्बुद्ध्याथ वयसापि वा ।
न त्वानुगन्तुं शक्तो वै पङ्गुर्द्रुतगतिं यथा ॥ २२
स्थाणुभ्यो हिमवाञ्श्रेष्ठो ह्रदानां वरुणालयः ।
गरुत्मानन्पक्षिणां श्रेष्ठो देवतानां भवान्वरः ॥ २३
अपामधस्ताल्लोको वै तस्योपरि महीधराः ।
नागानामुपरिष्टाद्भूः पृथिव्युपरि मानुषाः ॥ २४
मनुष्यलोकादूर्ध्वं तु खगानां गतिरुच्यते ।
आकाशस्योपरि रविर्द्वारं स्वर्गस्य भानुमान् ॥ २५
देवलोकः परस्तस्माद्विमानगहनो महान् ।
यत्राहं कृष्ण देवानामैन्द्रे विनिहितः पदे ॥ २६
स्वर्गादूर्ध्वं ब्रह्मलोको ब्रह्मर्षिगणसेवितः ।
तत्र सोमगतिश्चैव ज्योतिषां स महात्मनाम् ॥ २७
तस्योपरि गवां लोकः साध्यास्तं पालयन्ति हि ।
स हि सर्वगतः कृष्ण महाकाशगतो महान् ॥२८
उपर्युपरि तत्रापि गतिस्तव तपोमयी ।
यां न विद्मो वयं सर्वे पृच्छन्तोऽपि पितामहम् ॥
लोकस्त्वर्वाग्दुष्कृतिनां नागलोकस्तु दारुणः ।
पृथिवी कर्मशीलानां क्षेत्रं सर्वस्य कर्मणः ॥ ३०
खमस्थिराणां विषयो वायुना तुल्यवृत्तिनाम् ।
गतिः शमदमाढ्यानां स्वर्गः सुकृतकर्मणाम् ॥ ३१
ब्राह्मे तपसि युक्तानां ब्रह्मलोकः परा गतिः ।
गवामेव हि गोलोको दुरारोहा हि सा गतिः ॥३२

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

स तु लोकस्त्वया कृष्ण सीदमानः कृतात्मना ।
धृतो धृतिमता वीर निघ्नतोपद्रवं गवाम् ॥ ३३
तदहं समनुप्राप्तो गवां वाक्येन चोदितः ।
ब्रह्मणश्च महाभाग गौरवात्तव चागतः ॥ ३४
अहं भूतपतिः कृष्ण देवराजः पुरंदरः ।
अदितेर्गर्भपर्याये पूर्वजस्ते पुरातनः ॥ ३५
तेजस्तेजस्विनश्चैव यत्ते दर्शितवानहम् ।
मेघरूपेण तत्सर्वं क्षन्तुमर्हसि मे विभो ॥ ३६
एवं क्षान्तमनाः कृष्ण स्वेन सौम्येन तेजसा ।
ब्रह्मणः शृणु मे वाक्यं गवां च गजविक्रम ॥ ३७
आह त्वा भगवान्ब्रह्मा गावश्चाकाशगा दिवि ।
कर्मभिस्तोषिता दिव्यैस्तव संरक्षणादिभिः ॥ ३८
भवता रक्षिता गावो गोभिर्लोकाश्च रक्षिताः ।
यद्वयं पुंगवैः सार्धं वर्धामः प्रस्रवैस्तथा ॥ ३९
कर्षकान्पुंगवैर्वाह्यैर्मेध्येन हविषा सुरान् ।
श्रियं शकृत्पवित्रेण तर्पयिष्याम कामगाः ॥ ४०
तदस्माकं गुरुस्त्वं हि प्राणदश्च महाबल ।
अद्यप्रभृति नो राजा त्वमिन्द्रो वै भविष्यसि ॥
तस्मात्त्वं काञ्चनैः पूर्णैर्दिव्यस्य पयसो घटैः ।
एभिस्त्वमभिषिच्यस्व मया हस्तावनामितैः ॥ ४२
अहं किलेन्द्रो देवानां त्वं गवामिन्द्रतां गतः ।
गोविन्द इति लोकास्त्वां स्तोष्यन्ति भुवि शाश्वतम् ॥
ममोपरि यथेन्द्रस्त्वं स्थापितो गोभिरीश्वरः ।
उपेन्द्र इति कृष्ण त्वां गास्यन्ति दिवि देवताः ॥
ये चेमे वार्षिका मासाश्चत्वारो विहिता मम ।
एषामर्धं प्रयच्छामि शरत्कालं तु पश्चिमम् ॥ ४५
अद्यप्रभृति मासौ द्वौ ज्ञास्यन्ति मम मानवाः ।
वर्षार्धे च ध्वजो नित्यं ततः पूजामवाप्स्यति ।
ममाम्बुप्रभवं दर्पं तदा त्यक्ष्यन्ति बर्हिणः ॥ ४६
अल्पवीर्यमदाश्चैव ये चान्ये मेघनादिनः ।
शान्तिं सर्वे गमिष्यन्ति जलकालविचारिणः ॥४७
त्रिशङ्कुगस्त्यचरितामाशां न विचरिष्यति ।
सहस्ररश्मिरादित्यस्तापयन्स्वेन तेजसा ॥ ४८
ततः शरदि युक्तानां मौनमूकेषु बर्हिषु ।
यावत्सुखतरैस्तोयैर्विप्लुतेषु प्लुतेषु च ॥ ॥ ४९
मत्तक्रौञ्चप्रणादेषु मत्तेषु वृषभेषु च ।
गोषु चैव प्रहृष्टासु क्षरन्तीषु पयो बहु ॥ ५०
निवृत्तेषु च मेघेषु निर्यात्य जगतो जलम् ।
आकाशे शस्त्रसंकाशे हंसेषु विचरत्सु च ॥ ५१
जातपद्मेषु तोयेषु वापीषु च सरित्सु च ।
कलमावनताग्रासु पक्वकेदारपङ्क्तिषु ॥ ५२
मध्यस्थं सलिलारम्भं कुर्वन्तीषु नदीषु च ।
ससस्यायां च सीमायां मनोहर्यां मुनेरपि ॥ ५३
पृथिव्यां पृथुराष्ट्रायां रम्यायां वर्षसंक्षये ।
श्रीमत्सु पङ्क्तिमार्गेषु फलवत्सु तृणेषु च ।
इक्षुमत्सु च देशेषु प्रवृत्तेषु मखेषु च ॥ ५४
ततः प्रवर्त्स्यते पुण्या शरत्सुप्तोत्थिते त्वयि ।
लोकेऽस्मिन्कृष्ण निखिले यथैव त्रिदिवे तथा ॥
नरास्त्वां चैव मां चैव ध्वजाकारासु यष्टिषु ।
महेन्द्रश्चाप्युपेन्द्रश्च महीयेतां महीतले ॥ ५६
ये चावयोः स्थिता वृत्ते महेन्द्रोपेन्द्रसंज्ञिते ।
मानवाः प्रणमिष्यन्ति तेषां नास्त्यनयागमः ॥ ५७
ततः शक्रस्तु तान्गृह्य घटान्दिव्यपयोधरान् ।
अभिषेकेण गोविन्दं योजयामास योगवित् ॥ ५८
दृष्ट्वा तमभिषिच्यन्तं गावस्ताः सह यूथपैः ।
स्तनैः प्रस्रवसंयुक्तैः सिषिचुः कृष्णमव्ययम् ॥५९
मेघाश्च दिवि मुक्ताभिः सामृताभिः समन्ततः ।
सिषिचुस्तोयधाराभिरभिषिच्यन्तमव्ययम् ॥ ६०
वनस्पतीनां सर्वेषां सुस्रावेन्दुनिभं पयः ।
ववर्षुः पुष्पवर्षं च नेदुस्तूर्याणि चाम्बरे ॥ ६१

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

स्तुवन्ति मुनयः सर्वे वाग्भिर्मन्त्रपरायणाः ।
एकार्णवविमुक्तं च दधार वसुधा वपुः ॥ ६२
प्रसादं सागरा जग्मुर्ववुर्वाता जगद्धिताः ।
ईतयः प्रशमं जग्मुर्जग्मुर्निर्वैरतां नृपाः ॥ ६३
मार्गस्थो विबभौ भानुः सोमो योगेन संगतः ।
प्रवालपुष्पशबलाः फलवन्तश्च पादपाः ॥ ६४
मदं प्रसुस्रुवुर्नागा यातास्तोषं वने मृगाः ।
अलंकृता गात्ररुहैर्धातुभिर्भान्ति पर्वताः ॥ ६५
देवलोकोपमो लोकस्तृप्तोऽमृतसुतर्पितः ।
आसीत्कृष्णाभिषेके हि दिव्यस्वर्गरसोक्षितः ॥६६
अभिषिक्तं तु तं गोभिः शक्रो गोविन्दमव्ययम् ।
दिव्यशुक्लाम्बरधरं देवराजोऽब्रवीदिदम् ॥ ६७
एष मे प्रथमः कृष्ण नियोगो गोषु यः कृतः ।
श्रूयतामपरं चापि ममागमनकारणम् ॥ ६८
क्षिप्रं संसाध्यतां कंसः केशी च तुरगाधमः ।
अरिष्टश्च मदाविष्टो राजराज्यं ततः कुरु ॥ ६९
पितृष्वसरि जातस्ते ममांशोऽहमिव स्थितः ।
स ते रक्ष्यश्च मान्यश्च सख्ये च विनियुज्यताम् ॥
त्वया ह्यनुगृहीतः स तव वृत्तानुवर्तकः ।
त्वद्वशे वर्तमानः स प्राप्स्यते विपुलं यशः ॥ ७१
भारतस्य च वंशस्य स वरिष्ठो धनुर्धरः ।
भविष्यत्यनुरूपश्च त्वामृते न च रंस्यते ॥ ७२
भारतं त्वयि चासक्तं तस्मिंश्च पुरुषोत्तमे ।
उभाभ्यामपि संयोगे यास्यन्ति निधनं नृपाः ॥७३
प्रतिज्ञातं च मे कृष्ण ऋषिमध्ये सुरेषु च ।
मम पुत्रोऽर्जुनो नाम जातः कुन्त्यां कुरूद्वहः ॥७४
सोऽस्त्राणां पारतत्त्वज्ञः श्रेष्ठश्चापविकर्षणे ।
तं प्रवेक्ष्यन्ति वै सर्वे राजानः शस्त्रयोधिनः ॥७५
अक्षौहिण्यश्च शूराणां राज्ञां संग्रामशालिनाम् ।
समरे राजधर्मेण योजयिष्यन्ति मृत्युना ॥ ७६
तस्यास्त्रचरितं मार्गं धनुषो लाघवेन च ।
नानुयास्यन्ति राजानो देवा वा त्वां विना प्रभो ॥
स ते बन्धुः सहायश्च संग्रामेषु भविष्यति ।
तस्य योगो विधातव्यस्त्वया गोविन्द मत्कृते ॥७८
द्रष्टव्यः स यथाहं वै त्वया मान्यश्च नित्यशः ।
ज्ञाता त्वमेव लोकानामर्जुनस्य च नित्यशः ॥ ७९
त्वया हि नित्यं रक्ष्यः स आहवेषु महत्सु च ।
रक्षितस्य त्वया तस्य न मृत्युः प्रभविष्यति ॥ ८०
अर्जुनं विद्धि मां कृष्ण मां चैवात्मानमात्मना ।
आत्मा तेऽहं यथा शश्वत्तथैव तव सोऽर्जुनः ॥८१
त्वया लोकानिमाञ्जित्वा बलेर्हस्तात्त्रिभिः क्रमैः ।
देवतानां कृतो राजा पुरा ज्येष्ठक्रमादहम् ॥ ८२
त्वां च सत्यमयं ज्ञात्वा सत्येष्टं सत्यविक्रमम् ।
सत्येनोपेत्य देवा वै योजयन्ति रिपुक्षये ॥ ८३
सोऽर्जुनो नाम मे पुत्रः पितुस्ते भगिनीसुतः ।
इह सौहृदतां यातु भूत्वा सहचरः पुरा ॥ ८४
तस्य ते युध्यतः कृष्ण स्वस्थानेऽथ गृहेऽपि वा ।
वोढव्या पुंगवेनेव धूः सर्वा रणवाहिनी ॥ ८५
कंसे विनिहते कृष्ण त्वया भाव्यर्थदर्शिना ।
अभितस्तन्महद्युद्धं भविष्यति महीक्षिताम् ॥ ८६
तत्र तेषां नृवीराणामतिमानुषकर्मणाम् ।
विजयस्यार्जुनो भोक्ता यशसा त्वं तु योक्ष्यसे ॥
एतन्मे कृष्ण कार्त्स्न्येन कर्तुमर्हसि भाषितम् ।
यद्यहं ते सुराश्चैव सत्यं च प्रियमच्युत ॥ ८८
शक्रस्य वचनं श्रुत्वा कृष्णो गोविन्दतां गतः ।
प्रीतेन मनसा युक्तः प्रीतिवाक्यं जगाद ह ॥ ८९
प्रीतोऽस्मि दर्शनादेव तव शक्र शचीपते ।
यत्त्वयाभिहितं चेदं न किंचित्परिहास्यते ॥ ९०
जानामि भवतो भावं जानाम्यर्जुनसंभवम् ।
जाने पितृष्वसा दत्ता पाण्डोर्वसुमतीपतेः ॥ ९१

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

युधिष्ठिरं च जानामि कुमारं धर्मनिर्मितम् ।
भीमसेनं च जानामि वायोः संतानजां तनुम् ॥
अश्विभ्यां साधु जानामि सृष्टं पुत्रद्वयं शुभम् ।
नकुलं सहदेवं च माद्र्याः कुक्षिभवावुभौ ॥ ९३
कानीनं चापि जानामि सवितुः प्रथमं सुतम् ।
पितृष्वसरि कर्णं वै प्रसूतं सूततां गतम् ॥ ९४
धार्तराष्ट्राश्च मे सर्वे विदिता युद्धकाङ्क्षिणः ।
पाण्डोरुपरमं चैव शापाशनिनिपातजम् ॥ ९५
तद्गच्छ त्रिदिवं शक्र सुखाय त्रिदिवौकसाम् ।
नार्जुनस्य रिपुः कश्चिन्ममाग्रे प्रभविष्यति ॥ ९६
अर्जुनार्थे च तान्सर्वान्पाण्डवानक्षतान्युधि ।
कुन्त्या निर्यातयिष्यामि निवृत्ते भारते मृधे ॥९७
यच्च वक्ष्यति मां शक्र तनूजस्तव सोऽर्जुनः ।
भृत्यवत्तत्करिष्यामि तव स्नेहेन यन्त्रितः ॥ ९८
सत्यसंधस्य तच्छ्रुत्वा प्रियं प्रीतस्य भाषितम् ।
कृष्णस्य साक्षात्त्रिदिवं जगाम त्रिदशेश्वरः ॥ ९९

इति श्रीहरिवंशे द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

६३

वैशंपायन उवाच ।

गते शक्रे ततः कृष्णः पूज्यमानो व्रजौकसैः ।
गोवर्धनधरः श्रीमान्विवेश व्रजमेव ह ॥ १
तं स्म वृद्धाभिनन्दन्ति ज्ञातयश्च सहोषिताः ।
धन्याः स्मोऽनुगृहीताः स्मस्त्वद्धृतेन नगेन ह ॥ २
गावो वर्षभयात्तीर्णा वयं तीर्णा महाभयात् ।
तव प्रसादाद्गोविन्द देवतुल्य महाद्युते ॥ ३
अमानुषाणि कर्माणि तव पश्याम गोपते ।
धारणेनास्य शैलस्य विद्मस्त्वां कृष्णमव्ययम् ॥ ४
कस्त्वं भवसि रुद्राणां मरुतां वा महाबल ।
वसूनां वा किमर्थं च वसुदेवः पिता तव ॥ ५
वने च बालक्रीडा ते जन्म चास्मासु गर्हितम् ।
कृष्ण दिव्या च ते चेष्टा शङ्कितानि मनांसि नः ॥
किमर्थं गोपवेषेण रमसेऽस्मासु गर्हितम् ।
लोकपालोपमश्चैव गास्त्वं किं परिरक्षसि ॥ ७
देवो वा दानवो वा त्वं यक्षो गन्धर्व एव वा ।
अस्माकं बान्धवो जातो योऽसि सोऽसि नमोऽस्तु ते॥
केनचिद्यदि कार्येण वससीह यदृच्छया ।
वयं तवानुगाः सर्वे भवन्तं शरणं गताः ॥ ९
गोपानां वचनं श्रुत्वा कृष्णः पद्मनिभेक्षणः ।
प्रत्युवाच स्मितं कृत्वा ज्ञातीन्सर्वान्समागतान् ॥
यथा मन्यन्ति मां सर्वे भवन्तो भीमविक्रमाः ।
तथाहं नावगन्तव्यः स्वजातीयोऽस्मि बान्धवः ॥
यदि त्ववश्यं श्रोतव्यः कालः संप्रतिपाल्यताम् ।
ततो भवन्तः श्रोष्यन्ति मां च द्रक्ष्यन्ति तत्त्वतः॥
यद्यहं भवतां श्लाघ्यो बान्धवो देवसप्रभः ।
परिज्ञानेन किं कार्यं यद्येषोऽनुग्रहो मम ॥ १३
एवमुक्तास्तु ते गोपा वसुदेवसुतेन वै ।
बद्धमौना दिशः सर्वे भेजिरे पिहिताननाः ॥ १४
कृष्णस्तु यौवनं दृष्ट्वा निशि चन्द्रमसो नवम् ।
शारदीनां निशानां च मनश्चक्रे रतिं प्रति ॥ १५
स करीषाङ्गरागासु व्रजरथ्यासु वीर्यवान् ।
वृषाणां जातरागाणां युद्धानि समयोजयत् ॥ १६
गोपालांश्च बलोद्ग्रान्योधयामास वीर्यवान् ।
वने स वीरो गाश्चैव जग्राह ग्राहवद्विभुः ॥ १७
युवत्यो गोपकन्याश्च रात्रौ संकाल्य कालवित् ।
कैशोरकं मानयानः सह ताभिर्मुमोद ह ॥ १८
तास्तस्य वदनं कान्तं कान्ता गोपस्त्रियो निशि ।
पिबन्ति नयनाक्षेपैर्गां गतं शशिनं यथा ॥ १९
हरितालार्द्रपीतेन कौशेयेन च भास्वता ।
भद्रवस्त्रेण वसितः कृष्णः कान्ततरोऽभवत् ॥ २०

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

स बद्धाङ्गदनिर्व्यूहश्चित्रया वनमालया ।
शोभमानो हि गोविन्दः शोभयामास तं व्रजम् ॥
नमो दामोदरायेति गोपकन्यास्तदाब्रुवन् ।
विचित्रं चरितं घोषे दृष्ट्वा तत्तस्य भास्वतः ॥ २२
तास्तं पयोधरोत्तानैरुरोभिः समपीडयन् ।
भ्रामिताक्षैश्च वदनैर्निरीक्षन्ते वराङ्गनाः ॥ २३
स वार्यमाणाः पितृभिर्भ्रातृभिर्मातृभिस्तथा ।
कृष्णं गोपाङ्गना रात्रौ मृगयन्ति रतिप्रियाः ॥ २४
तास्तु पङ्क्तीकृताः सर्वा रमयन्ति मनोरमम् ।
गायन्त्यः कृष्णचरितं द्वंद्वशो गोपकन्यकाः ॥ २५
कृष्णलीलानुकारिण्यः कृष्णप्रणिहितेक्षणाः ।
कृष्णस्य गतिगामिन्यस्तरुण्यस्ता वराङ्गनाः ॥ २६
वनेषु तालहस्ताग्रैः कुट्टयन्त्यस्तथापराः ।
चेरुर्वै चरितं तस्य कृष्णस्य व्रजयोषितः ॥ २७
तास्तस्य नृत्यं गीतं च विलासस्मितवीक्षितम् ।
मुदिताश्चानुकुर्वन्त्यः क्रीडन्ति व्रजयोषितः ॥ २८
भावनिष्पन्नमधुरं गायन्त्यस्ता वराङ्गनाः ।
व्रजं गताः सुखं चेरुर्दामोदरपरायणाः ॥ २९
करीषपांसुदिग्धाङ्ग्यस्ता कृष्णमनुवव्रिरे ।
रमयन्त्यो यथा नागं सप्रमोदाः करेणवः ॥ ३०
तमन्या भावविकचैर्नेत्रैः प्रहसिताननाः ।
पिबन्त्यतृप्ता वनिताः कृष्णं कृष्णमृगेक्षणाः ॥ ३१
मुखमस्यापरा वीक्ष्य तृषिता गोपकन्यकाः ।
रत्यन्तरगता रात्रौ पिबन्ति रतिलालसाः ॥ ३२
हाहेति कुर्वतस्तस्य प्रहृष्टास्ता वराङ्गनाः ।
जगृहुर्निःसृतां वाणीं साम्ना दामोदरेरिताम् ॥ ३३
तासां ग्रथितसीमन्ता रतिचिन्ताकुलीकृताः ।
चारु विस्रंसिरे केशाः कुचाग्रे गोपयोषिताम् ॥ ३४
एवं स कृष्णो गोपीनां चक्रवालैरलंकृतः ।
शारदीषु सचन्द्रासु निशासु मुमुदे सुखी ॥ ३५

इति श्रीहरिवंशे त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

६४

वैशंपायन उवाच ।

प्रदोषार्धे कदाचित्तु कृष्णे रतिपरायणे ।
त्रासयन्समदो गोष्ठानरिष्टः प्रत्यदृश्यत ॥ १
निर्वाणाङ्गारमेघाभस्तीक्ष्णशृङ्गोऽर्कलोचनः ।
क्षुरतीक्ष्णाग्रचरणः कालः काल इवापरः ॥ २
लेलिहानः सनिष्पेषं जिह्वयौष्ठौ पुनः पुनः ।
गर्वितावद्धलाङ्गूलः कठिनस्कन्धबन्धनः ॥ ३
ककुदोदग्रनिर्माणः प्रमाणाद्दुरतिक्रमः ।
शकृन्मूत्रोपलिप्ताङ्गो गवामुद्वेजनो भृशम् ॥ ४
महाकटिः स्थूलमुखो दृढजानुर्महोदरः ।
विषाणावलिगतगतिर्लम्बता कण्ठचर्मणा ॥ ५
गवारोहेषु चपलस्तरुघाताङ्कितानन: ।
युद्धसज्जविषाणाग्रो द्विषद्वृषभसूदनः ॥ ६
अरिष्टो नाम हि गवामरिष्टो दारुणाकृतिः ।
दैत्यो वृषभरूपेण गोष्ठान्विपरिधावति ॥ ७
पातयानो गवां गर्भान्दृप्तो गच्छत्यनार्तवम् ।
भजमानश्च चपलो गृष्टीः संप्रचचार ह ॥ ८
शृङ्गप्रहरणो रौद्रः प्रहरन्गोषु दुर्मदः ।
गोष्ठेषु न रतिं लेभे विना युद्धं स गोवृषः ॥ ९
एतस्मिन्नेव काले तु गावः कृष्णसमीपगाः ।
त्रासयामास दुष्टात्मा वैवस्वतपथे स्थितः ॥ १०
सेन्द्राशनिरिवाम्भोदो नर्दमानो महावृषः ।
चकार निर्वृषं गोष्ठं निर्वत्सशिशुपुंगवम् ॥ ११
तालशब्देन तं कृष्णः सिंहनादैश्च मोहयन् ।
अभ्यधावत गोविन्दो दैत्यं वृषभरूपिणम् ॥ १२
स कृष्णं गोवृषो दृष्ट्वा हृष्टलाङ्गूललोचनः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

रुपितस्तलशब्देन युद्धाकाङ्क्षी ननर्द ह ॥ १३
तमापतन्तमुद्वृत्तं दृष्ट्वा वृषभदानवम् ।
तस्मात्स्थानान्न व्यचलत्कृष्णो गिरिरिवाचलः ॥ १४
स वृषः कक्षयोर्दृष्टिं प्रणिधाय धृताननः ।
कृष्णस्य निधनाकाङ्क्षी तूर्णमभ्युत्पपात ह ॥ १५
तमापतन्तं प्रमुखे प्रतिजग्राह दुर्धरम् ।
कृष्णः कृष्णाञ्जननिभं वृषं प्रतिवृषोपमः ॥ १६
स संसक्तस्तु कृष्णेन वृषेणेव महावृषः ।
मुमोच वक्त्रजं फेनं नस्ततोऽथ स शब्दवत् ॥ १७
तावन्योन्यावरुद्धाङ्गौ युद्धे कृष्णवृषावुभौ ।
रेजतुर्मेघसमये संसक्ताविव तोयदौ ॥ १८
तस्य दर्पबलं हत्वा कृत्वा शृङ्गान्तरे पदम् ।
अपीडयदरिष्टस्य कण्ठं छिन्नमिवाम्बरम् ॥ १९
शृङ्गं चास्य पुनः सव्यमुत्पाट्य यमदण्डवत् ।
तेनैव प्राहरद्वक्त्रे स ममार भृशं हतः ॥ २०
विभिन्नशृङ्गो भग्नास्यो भग्नस्कन्धश्च दानवः ।
पपात रुधिरोद्गारी साम्बुधार इवाम्बुदः ॥ २१
गोविन्देन हतं दृष्ट्वा हतं वृषभदानवम् ।
साधु साध्विति भूतानि तत्कर्मास्याभितुष्टुवुः ॥ २२
स चोपेन्द्रो वृषं हत्वा कान्तवक्त्रो निशामुखे ।
अरविन्दाभनयनः पुनरेव रराज ह ॥ २३
तेऽपि गोवृत्तयः सर्वे कृष्णं कमललोचनम् ।
उपासांचक्रिरे हृष्टाः स्वर्गे शक्रमिवामराः ॥ २४

इति श्रीहरिवंशे चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

६५

वैशंपायन उवाच ।

कृष्णं व्रजगतं श्रुत्वा वर्धमानमिवानलम् ।
उद्वेगमगमत्कंसः शङ्कमानस्ततो भयम् ॥ १
पूतनायां हतायां च कालिये च पराजिते ।
धेनुके प्रलयं नीते प्रलम्बे च निपातिते ॥ २
धृते गोवर्धने चैव विफले शक्रशासने ।
गोषु त्रातासु च तथा स्पृहणीयेन कर्मणा ॥ ३
ककुद्मिनि हतेऽरिष्टे गोपेषु मुदितेषु च ।
दृश्यमाने विनाशे च संनिकृष्टे महाभये ॥ ४
कर्षणेन च वृक्षाभ्यां बालेनाबालकर्मणा ।
अचिन्त्यं कर्म तच्छ्रुत्वा वर्धमानेषु शत्रुषु ॥ ५
प्राप्तारिष्टमिवात्मानं मेने स मथुरेश्वरः ।
विसंज्ञेन्द्रियभूतात्मा गतासुप्रतिमोऽभवत् ॥ ६
ततो ज्ञातीन्समानाय्य पितरं चोग्रशासनः ।
निशि स्तिमितमूकायां मथुरायां जनाधिपः ॥ ७
वसुदेवं च देवाभं कङ्कं चाहूय यादवम् ।
सत्यकं दारुकं चैष कङ्कावरजमेव च ॥ ८
भोजं वैतरणं चैव विकङ्कं च महाबलम् ।
भयेसखं च राजानं विपृथुं च पृथुश्रियम् ॥ ९
बभ्रुं दानपतिं चैव कृतवर्माणमेव च ।
भूरितेजसमक्षोभ्यं भूरिश्रवसमेव च ॥ १०
एतान्स यादवान्सर्वानाभाष्य शृणुतेति च ।
उग्रसेनसुतो राजा प्रोवाच मथुरेश्वरः ॥ ११
भवन्तः सर्वकार्यज्ञाः सर्वशास्त्रविशारदाः ।
न्यायवृत्तान्तकुशलास्त्रिवर्गस्य प्रवर्तकाः ॥ १२
कर्तव्यानां च कर्तारो लोकस्य विबुधोपमाः ।
पर्वता इव निष्कम्पा वृत्ते महति तस्थुषः ॥ १३
अदम्भवृत्तयः सर्वे गुरुकर्मसु चोद्यताः ।
राजमन्त्रधराः सर्वे सर्वे धनुषि पारगाः ॥ १४
यशःप्रदीपा लोकानां वेदार्थानां विवक्षवः ।
आश्रमाणां निसर्गज्ञा वर्णानां क्रमपारगाः ॥ १५
प्रवक्तारः सुनियता नेतारो नयदर्शिनः ।
भेत्तारः परराष्ट्राणां त्रातारः शरणार्थिनाम् ॥ १६
एवमक्षतचारित्रैः श्रीमद्भिरुदितोदितैः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

द्यौरप्यनुगृहीता स्याद्भवद्भिः किं पुनर्मही ॥ १७
ऋषीणामिव वो वृत्तं प्रभावो मरुतामिव ।
रुद्राणामिव वः क्रोधो दीप्तिरङ्गिरसामिव ॥ १८
व्यावर्तमानं सुमहद्भवद्भिः ख्यातकीर्तिभिः ।
धृतं यदुकुलं वीरैर्भूतलं पर्वतैरिव ॥ १९
एवं भवत्सु युक्तेषु मम चित्तानुवर्तिषु ।
वर्धमानो ममानर्थो भवद्भिः किमुपेक्षितः ॥ २०
एष कृष्ण इति ख्यातो नन्दगोपसुतो व्रजे ।
वर्धमान इवाम्भोदो मूलं नः परिकृन्तति ॥ २१
अनमात्यस्य शून्यस्य चारान्धस्य ममैव तु ।
कारणान्नन्दगोपस्य स सुतो गोपितो गृहे ॥ २२
उपेक्षित इव व्याधिः पूर्यमाण इवाम्बुदः ।
नदन्मेघ इवोष्णान्ते स दुरात्मा विवर्धते ॥ २३
तस्य नाहं गतिं जाने न योगं न परायणम् ।
नन्दगोपस्य भवने जातस्याद्भुतकर्मणः ॥ २४
किं तद्भूतं समुत्पन्नं देवापत्यं न विद्महे ।
अतिदेवैरमानुष्यैः कर्मभिः सोऽनुमीयते ॥ २५
पूतना शकुनी बाल्ये शिशुना स्तनपायिना ।
स्तनपानेप्सुना पीता प्राणैः सह दुरासदा ॥ २६
यमुनायां ह्रदे नागः कालियो दमितस्तथा ।
रसातलचरो नीतः क्षणेनादर्शनं ह्रदात् ।
नन्दगोपसुतो योगं कृत्वा च पुनरुत्थितः ॥ २७
धेनुकस्तालशिखरात्पातितो जीवितं विना ॥ २८
प्रलम्बं यं मृधे देवा न शेकुरभिवीक्षितुम् ।
बालेन मुष्टिनैकेन स हतः प्राकृतो यथा ॥ २९
वासवस्योत्सवं भङ्क्त्वा वर्षं वासवरोषजम् ।
निर्जलं गोकुलं कृत्वा धृतो गोवर्धनो गिरिः ॥ ३०
हतस्त्वरिष्टो बलवान्विशृङ्गश्च कृतो व्रजे ।
अबालो बाल्यमास्थाय रमते बाललीलया ॥ ३१
प्रबन्धः कर्मणामेष तस्य गोव्रजवासिनः ।
संनिकृष्टं भयं चैव केशिनो मम च ध्रुवम् ॥ ३२
भूतपूर्वश्च मे मृत्युः स नूनं पूर्वदैहिकः ।
युद्धकाङ्क्षी हि स यथा तिष्ठतीव ममाग्रतः ॥ ३३
क्व च गोपत्वमशुभं मानुष्यं मृत्युदुर्बलम् ।
क्व च देवप्रभावेन क्रीडितव्यं व्रजे मम ॥ ३४
अहो नीचेन वपुषा छादयित्वात्मनो वपुः ।
कोऽप्येष रमते देवः श्मशानस्य इवानलः ॥ ३५
श्रूयते हि पुरा विष्णुः सुराणां कारणान्तरे ।
वामनेन तु रूपेण जहार पृथिवीमिमाम् ॥ ३६
कृत्वा केसरिणो रूपं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
हतो हिरण्यकशिपुर्दानवानां पितामहः ॥ ३७
अचिन्त्यं रूपमास्थाय श्वेतशैलस्य मूर्धनि ।
भवेन च्यावितो दैत्याः पुरा तत्त्रिपुरं व्रता ॥ ३८
पालितो गुरुपुत्रेण भार्गवोऽङ्गिरसेन वै ।
प्रविश्य चासुरीं मायामनावृष्टिं चकार ह ॥ ३९
अनन्तः शाश्वतो देवः सहस्रवदनोऽव्ययः ।
वाराहं रूपमास्थाय उज्जहारार्णवान्महीम् ॥ ४०
अमृते निर्मिते पूर्वं विष्णुः स्त्रीरूपमास्थितः ।
सुराणामसुराणां च युद्धं चक्रे सुदारुणम् ॥ ४१
अमृतार्थे पुरा चापि देवदैत्यसमागमे ।
दधार मन्दरं विष्णुरकूपार इति श्रुतिः ॥ ४२
चतुर्धा तेजसो भागं कृत्वा दाशरथे गृहे ।
स एव रामसंज्ञो वै रावणं व्यशसत्तदा ॥ ४३
एवमेष निकृत्या वै तत्तद्रूपमुपागतः ।
साधयत्यात्मनः कार्यं सुराणामर्थसिद्धये ॥ ४४
तदेष नूनं विष्णुर्वा शक्रो वा मरुतां वरः ।
मत्साधनेप्सया प्राप्तो नारदो मां यदुक्तवान् ॥४५
अत्र मे शङ्कते बुद्धिर्वसुदेवं प्रति प्रभो ।
अस्य बुद्धिविशेषेण वयं कातरतां गताः ॥ ४६
अहं हि खट्वाङ्गवने नारदेन समागतः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

द्वितीयं स हि मां विप्रः पुनरेवाब्रवीद्वचः ॥ ४७
यत्त्वयानुष्ठितो यत्नः कंस गर्भकृते महान् ।
वसुदेवेन ते रात्रौ कर्म तद्विफलीकृतम् ॥ ४८
दारिका या त्वया रात्रौ शिलायां कंस पातिता ।
तां यशोदासुतां विद्धि कृष्णं च वसुदेवजम् ॥ ४९
रात्रौ व्यावर्तितावेतौ गर्भौ तव वधाय वै ।
वसुदेवेन संधाय मित्ररूपेण शत्रुणा ॥ ५०
सा तु कन्या यशोदाया विन्ध्ये पर्वतसत्तमे ।
हत्वा शुम्भनिशुम्भौ द्वौ दानवौ नगचारिणौ ॥५१
कृताभिषेका वरदा भूतसंघनिषेविता ।
अर्च्यते दस्युभिर्घोरैर्महापशुबलिप्रिया ॥ ५२
सुरापिशितपूर्णाभ्यां कुम्भाभ्यामुपशोभिता ।
मयूराङ्गदचित्रैश्च बर्हभारैश्च भूषिता ॥ ५३
दृप्तकुक्कुटसंनादं वनं वायसनादितम् ।
छागयूथैश्च संपूर्णमविरुद्धैश्च पक्षिभिः ॥ ५४
सिंहव्याघ्रवराहाणां नादेन प्रतिनादितम् ।
वृक्षगम्भीरनिबिडं कान्तारैः सर्वतो वृतम् ॥ ५५
दिव्यभृङ्गारचमरैरादर्शैश्च विभूषितम् ।
देवतूर्यनिनादैश्च शतशः प्रतिनादितम् ।
स्थानं तस्या नगे विन्ध्ये निर्मितं स्वेन तेजसा ॥
रिपूणां त्रासजननी नित्यं तत्र मनोरमे ।
वसते परमप्रीता देवतैरपि पूजिता ॥ ५७
यस्त्वयं नन्दगोपस्य कृष्ण इत्युच्यते सुतः ।
अत्र मे नारदः प्राह सुमहत्कर्म कारणम् ॥ ५८
द्वितीयो वसुदेवाद्वै वासुदेवो भविष्यति ।
स हि ते सहजो मृत्युर्बान्धवश्च भविष्यति ॥ ५९
स एव वासुदेवो वै वसुदेवसुतो बली ।
बान्धवो धर्मतो मह्यं हृदयेनान्तको रिपुः ॥ ६०
यथा हि वायसो मूर्ध्नि पद्भ्यां यस्यैव तिष्ठति ।
नेत्रे तुदति तस्यैव वक्त्रेणामिषगृद्धिना ॥ ६१
वसुदेवस्तथैवायं सपुत्रः सहबान्धवः ।
छिनत्ति मम मूलानि भुङ्क्ते च मम पार्श्वतः ॥६२
भ्रूणहत्यापि संतार्या गोवधः स्त्रीवधोऽपि वा ।
न कृतघ्नस्य लोकोऽस्ति बान्धवस्य विशेषतः ॥६३
पतितानुगतं मार्गं निषेवत्यचिरेण सः ।
यः कृतघ्नोऽनुबन्धेन प्रीतिं वहति दारुणाम् ॥ ६४
नरकाध्युषितः पन्था गन्तव्यस्तेन दारुणः ।
अपापे पापहृदयो यः पापमनुतिष्ठति ॥ ६५
अहं वा स्वजनः श्लाघ्यः स वा श्लाघ्यतरः सुतः ।
नियमैर्गुरुवृत्तेन त्वया बान्धवकाम्यया ॥ ६६
हस्तिनां कलहे घोरे वधमृच्छन्ति वीरुधः ।
युद्धव्युपरमे ते तु सहाश्नन्ति महावने ॥ ६७
बान्धवानामपि तथा भेदकाले समुत्थिते ।
वध्यते योऽन्तरप्रेप्सुः स्वजनो याति विक्रियाम् ॥
कलिस्त्वं हि विनाशाय मया पुष्टो विजानता ।
वसुदेव कुलस्यास्य यद्विरोधयसे भृशम् ।
अमर्षी वैरशीलश्च सदा पापमतिः शठः ॥ ६९
स्थाने यदुकुलं मूढ शोचनीयं त्वया कृतम् ।
वसुदेव वृथावृद्ध यन्मया त्वं पुरस्कृतः ॥ ७०
श्वेतेन शिरसा वृद्धो नैव वर्षशती भवेत् ।
यस्य बुद्धिः परिणता स वै वृद्धतमो नृणाम् ॥७१
त्वं तु कर्कशशीलश्च बुद्ध्या च न बहुश्रुतः ।
केवलं वयसा वृद्धो यथा शरदि तोयदः ॥ ७२
किं च त्वं साधु जानीषे वसुदेव वृथामते ।
हते कंसे मम सुतो मथुरां पालयिष्यति ॥ ७३
छिन्नाशस्त्वं वृथावृद्ध मिथ्या ह्येवं विचारितम् ।
जिजीविषुर्न स ह्यस्ति यो हि तिष्ठेन्ममाग्रतः ॥७४
प्रहर्तुकामो विश्वस्ते यस्त्वं स्वस्थेन चेतसा ।
तत्ते प्रतिकरिष्यामि पुत्रयोस्तव पश्यतः ॥ ७५
न मे वृद्धवधः कश्चिद्द्विजस्त्रीवध एव वा ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

कृतपूर्वः करिष्ये वा विशेषेण तु बान्धवे ॥ ७६
इह त्वं जातसंवृद्धो मम पित्रा विवर्धितः ।
पितृष्वसुर्मे भर्ता च यदूनां प्रथमो गुरुः ॥ ७७
कुले महति विख्यातः प्रथिते चक्रवर्तिनाम् ।
गुर्वर्थं पूजितः सद्भिर्यदुभिर्धर्मबुद्धिभिः ॥ ७८
किं करिष्यामहे सर्वे सत्सु वक्तव्यतां गताः ।
यदूनां यूथमुख्यस्य यस्य ते वृत्तमीदृशम् ॥ ७९
मद्वधो वा जयो वाथ वसुदेवस्य दुर्णयैः ।
सत्सु यास्यन्ति पुरुषा यदूनामवगुण्ठिताः ॥ ८०
त्वया हि मद्वधोपायं तर्कयानेन वै मृधे ।
अविश्वास्यं कृतं कर्म वाच्याश्च यदवः कृताः ॥
अशाम्यं वैरमुत्पन्नं मम कृष्णस्य चोभयोः ।
शान्तिमेकतरे शान्तिं गते यास्यन्ति यादवाः ॥८२
गच्छत्वयं दानपतिः क्षिप्रमानयितुं व्रजात् ।
नन्दगोपं च गोपांश्च करदान्मम शासनात् ॥ ८३
वाच्यश्च नन्दगोपो वै करमादाय वार्षिकम् ।
शीघ्रमागच्छ नगरं गोपैः सर्वैः समन्वितः ॥ ८४
कृष्णसंकर्षणौ चैव वसुदेवसुतावुभौ ।
द्रष्टुमिच्छति वै कंसः सभृत्यः सपुरोहितः ॥ ८५
एतौ युद्धविदौ रङ्गे कालनिर्माणयोधिनौ ।
दृढप्रतिकृती चैव शृणोमि व्यायतोद्यमौ ॥ ८६
अस्माकमपि मल्लौ द्वौ सज्जौ जयधृतोत्सवौ ।
ताभ्यां सह नियोत्स्येते तौ युद्धकुशलावुभौ ॥८७
द्रष्टव्यौ च मयावश्यं बालौ तावमरोपमौ ।
पितृष्वसुः सुतौ मुख्यौ व्रजवासौ वनेचरौ ॥ ८८
वक्तव्यं च व्रजे तस्मिन्समीपे व्रजवासिनाम् ।
राजा धनुर्महं नाम कारयिष्यति वै सुखी ॥ ८९
संनिकृष्टे व्रजास्तत्र निवसन्तु यथासुखम् ।
जनस्यामन्त्रितस्यार्थे यथा स्यात्सर्वमव्ययम् ॥ ९०
पयसः सर्पिषश्चैव दध्नो दध्युत्तरस्य च ।
यथाकामप्रदानाय भोज्याधिश्रयणाय च ॥ ९१
अक्रूर गच्छ शीघ्रं त्वं तावानय ममाज्ञया ।
संकर्षणं च कृष्णं च द्रष्टुं कौतूहलं हि मे ॥ ९२
ताभ्यामागमने प्रीतिः परा मम कृता भवेत् ।
दृष्ट्वा तु तौ महावीर्यौ तद्विधास्यामि यद्धितम्॥९३
स्यान्नाम वाक्यं श्रुत्वैवं मम तौ परिभाषितम् ।
नागच्छेतां यथाकालं निग्राह्यावपि तौ मम ॥ ९४
सान्त्वमेव तु बालेषु प्रधानं प्रथमो नयः ।
मधुरेणैव तौ मन्दौ स्वयमेवानयाशु वै ॥ ९५
अक्रूर कुरु मे प्रीतिमेतां परमदुर्लभाम् ।
यदि वा नोपजग्मोऽसि वसुदेवेन सुव्रत ॥ ९६
एवमाक्रुश्यमानस्तु वसुदेवो वसूपमः ।
सागराकारमात्मानं निष्प्रकम्पमधारयत् ॥ ९७
वाक्शल्यैस्ताड्यमानस्तु कंसेनादीर्घदर्शिना ।
क्षमां मनसि संधाय नोत्तरं प्रत्यभाषत ॥ ९८
ये तु तं ददृशुस्तत्र क्षिप्यमाणमनेकशः ।
धिग्धिगित्यसकृत्ते वै शनैरूचुरवाङ्मुखाः ॥ ९९
अक्रूरस्तु महातेजा जानन्दिव्येन चक्षुषा ।
जलं दृष्ट्वेव तृषितः प्रेषितः प्रीतिमानभूत् ॥ १००
तस्मिन्नेव मुहूर्ते तु मथुरायां स निर्ययौ ।
प्रीतिमान्पुण्डरीकाक्षं द्रष्टुं दानपतिः स्वयम् ॥१०१

इति श्रीहरिवंशे पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

६६

वैशंपायन उवाच ।

क्षिप्तं यदुवृषं दृष्ट्वा सर्वे ते यदुपुंगवाः ।
निपीड्य श्रवणान्हस्तैर्मेनिरे तं गतायुषम् ॥ १
अन्धस्त्वनाविग्नमना धैर्यादविकृतं वचः ।
प्रोवाच वदतां श्रेष्ठः समासात्कंसमोजसा ॥ २
अश्लाघ्यो मे मतः पुत्र तवायं वाक्परिश्रमः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

अयुक्तो गर्हितः सद्भिर्बान्धवेषु विशेषतः ॥ ३
अयादवो यदि भवाञ्छृणु तावद्यदुच्यते ।
न हि त्वां यादवा वीर बलात्कुर्वन्ति यादवम् ॥ ४
अश्लाघ्या वृष्णयः पुत्र येषां त्वमनुशासिता ।
इक्ष्वाकुवंशजो राजा विनिवृत्तः स्ववंशकृत् ॥ ५
भोजो वा यादवो वासि कंसो वासि यथातथा ।
सहजं ते शिरस्तात जटी मुण्डोऽपि वा भव ॥ ६
उग्रसेनस्त्वयं शोच्यो योऽस्माकं कुलपांसनः ।
दुर्जातीयेन येन त्वमीदृशो जनितः सुतः ॥ ७
न चात्मनो गुणांस्तात प्रवदन्ति मनीषिणः ।
परेणोक्ता गुणा गौण्यं यान्ति वेदार्थसंमिताः ॥ ८
पृथिव्यां यदुवंशोऽयं निन्दनीयो महीक्षिताम् ।
बालः कुलान्तकृन्मूढो येषां त्वमनुशासिता ॥ ९
साधुस्त्वमेभिर्वाक्यैश्च त्वया साध्विति भाषितैः ।
न वाचा साधितं कार्यमात्मा च विवृतः कृतः ॥
गुरोरनवलिप्तस्य मान्यस्य महतामपि ।
क्षेपणं कः शुभं मन्येद्विजस्येव वधं कृतम् ॥ ११
मान्याश्चैवाभिगम्याश्च वृद्धास्तात यथाग्नयः ।
क्रोधो हि तेषां प्रदहेल्लोकानन्तर्गतानपि ॥ १२
बुधेन तात दान्तेन नित्यमभ्युच्छ्रितात्मना ।
धर्मस्य गतिरन्वेष्या मत्स्यस्य गतिरप्स्विव ॥ १३
केवलं त्वं तु गर्वेण वृद्धानग्निसमानिह ।
वाचा दुनोषि मर्मघ्न्या अमन्त्रोक्ता यथाहुतिः ॥
वसुदेवं च पुत्रार्थे यदि त्वं परिगर्हसे ।
तत्र मिथ्याप्रलापं ते निन्दामि कृपणं वचः ॥ १५
दारुणेऽपि पिता पुत्रे नैव दारुणतां व्रजेत् ।
पुत्रार्थे ह्यापदः कष्टाः पितरः प्राप्नुवन्ति हि ॥ १६
छादितो वसुदेवेन यदि पुत्रः शिशुस्तदा ।
मन्यसे यद्यकर्तव्यं पृच्छस्व पितरं स्वकम् ॥ १७
गर्हता वसुदेवं च यदुवंशं च निन्दता ।
त्वया यादवपुत्राणां वैरजं विषसर्जितम् ॥ १८
अकर्तव्यं यदि कृतं वसुदेवेन पुत्रजम् ।
किमर्थमुग्रसेनेन शिशुस्त्वं न विनाशितः ॥ १९
पुन्नाम्नो नरकात्पुत्रो यस्मात्त्राता पितॄन्सदा ।
तस्माद्ब्रुवन्ति पुत्रेति पुत्रं धर्मविदो जनाः ॥ २०
जात्या हि यादवः कृष्णः स च संकर्षणो युवा ।
त्वं चापि विधृतस्ताभ्यां जातवैरेण चेतसा ॥२१
उद्धूतानीह सर्वेषां यदूनां हृदयानि वै ।
वसुदेवे त्वया क्षिप्ते वासुदेवे च कोपिते ॥ २२
कृष्णे च भवतो द्वेषाद्वसुदेवविगर्हणात् ।
शंसन्ति हीमानि भयं निमित्तान्यशुभानि ते ॥२३
सर्पाणां दर्शनं तीव्रं स्वप्नानां च निशाक्षये ।
पुर्या वैधव्यशंसीनि कारणैरनुमीमहे ॥ २४
एष घोरो ग्रहः स्वातीमुल्लिखन्खे गभस्तिभिः ।
वक्रमङ्गारकश्चक्रे व्याहरन्ति खरं द्विजाः ॥ २५
शिवा श्मशानान्निष्क्रम्य निःश्वासाङ्गारवर्षिणी ।
उभे संध्ये पुरीं घोरा पर्येति बहु वाशती ॥ २६
उल्का निर्घातनादेन पपात धरणीतले ।
चलत्यपर्वणि मही गिरीणां शिखराणि च ॥ २७
प्राक्संध्या परिघग्रस्ता भाभिर्बध्नाति भास्करम् ।
प्रतिलोमं च यान्त्येते व्याहरन्तो मृगद्विजाः ॥२८
ग्रस्तः स्वर्भानुना सूर्यो दिवा नक्तमजायत ।
धूमोत्पातैर्दिशो व्याप्ताः शुष्काशनिसमाहताः ॥२९
प्रस्रवन्ति घना रक्तं साशनिस्तनयित्नवः ।
चलिता देवताः स्थानात्त्यजन्ति विहगा नगान् ॥
यानि राजविनाशाय दैवज्ञाः कथयन्ति हि ।
तानि सर्वाणि पश्यामो निमित्तान्यशुभानि वै ॥३१
त्वं चापि स्वजनद्वेषी राजधर्मपराङ्मुखः ।
अनिमित्तागतक्रोधः संनिकृष्टभयो ह्यसि ॥ ३२
यस्त्वं देवोपमं वृद्धं वसुदेवं धृतव्रतम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

मोहात्क्षिपसि दुर्बुद्धे कुतस्ते शान्तिरात्मनः ॥ ३३
त्वद्गतो यो हि नः स्नेहस्तं त्यजामोऽद्य वै वयम् ।
अहितं स्वस्य वंशस्य न त्वां वयमुपास्महे ॥ ३४
स हि दानपतिर्धन्यो यो द्रक्ष्यति वने गतम् ।
पुण्डरीकपलाशाक्षं कृष्णमक्लिष्टकारिणम् ॥ ३५
छिन्नमूलो ह्ययं वंशो यदूनां त्वत्कृते कृतः ।
कृष्णो ज्ञातीन्समानाय्य स संधानं करिष्यति ॥ ३६
क्षान्तमेव तदानेन वसुदेवेन धीमता ।
कालसंपक्वविज्ञानो ब्रूहि त्वं यद्यदिच्छसि ॥ ३७
मह्यं तु रोचते कंस वसुदेवसहायवान् ।
गच्छ कृष्णस्य निलयं प्रीतिस्ते तेन रोचताम् ॥ ३८
अन्धकस्य वचः श्रुत्वा कंसः संरक्तलोचनः ।
किंचिदप्यब्रुवन्क्रोधाद्विवेश स्वं निवेशनम् ॥ ३९
ते च सर्वे यथावेश्म यादवाः श्रुतविस्तराः ।
जग्मुर्विगतसंकल्पाः कंसवैकृतशंसिनः ॥ ४०

इति श्रीहरिवंशे षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

६७

वैशंपायन उवाच ।

अक्रूरोऽपि यथाज्ञप्तः कृष्णदर्शनलालसः ।
जगाम रथमुख्येन मनसस्तुल्यगामिना ॥ १
कृष्णस्यापि निमित्तानि शुभान्यङ्गगतानि वै ।
पितृतुल्येन शंसन्ति बान्धवेन समागमम् ॥ २
प्रागेव च नरेन्द्रेण माथुरेणौग्रसेनिना ।
केशिनः प्रेषितो दूतो वधायोपेन्द्रकारणात् ॥ ३
स तु दूतवचः श्रुत्वा केशी क्लेशकरो नृणाम् ।
वृन्दावनगते गोपान्बाधते स्म दुरासदः ॥ ४
मानुषं मांसमश्नानः क्रुद्धो दुष्टपराक्रमः ।
दुर्दान्तो वाजिदैत्योऽसौ करोति कदनं महत् ॥ ५
निघ्नन्गा वै सगोपाला गवां पिशितभोजनः ।
दुर्दमः कामचारी च केसरी निरवग्रहः ॥ ६
तदरण्यं श्मशानाभं नृणामस्थिभिरावृतम् ।
यत्रास्ते स हि दुष्टात्मा केशी तुरगदानवः ॥ ७
खुरैर्दारयते भूमिं वेगेनारुजते द्रुमान् ।
हेषितैः स्पर्धते वायुं प्लुतैर्लङ्घयते नभः ॥ ८
अतिप्रवृद्धो मत्तश्च दुष्टाश्वो वनगोचरः ।
आकम्पितसटो रौद्रः कंसस्य चरितानुगः ॥ ९
हरिणं तद्वनं सर्वं तेन सौदासकर्मणा ।
कृतं तुरगदैत्येन सर्वान्गोपाञ्जिघांसता ॥ १०
तेन दुष्टप्रचारेण दूषितं तद्वनं महत् ।
न नृभिर्गोधनैर्वापि सेव्यते वनवृत्तिभिः ॥ ११
निःसंपातः कृतः पन्थास्तेन तद्विषयाश्रयः ।
मदाञ्चलितवृत्तेन नृमांसान्यश्नता भृशम् ॥ १२
नृशब्दानुसरः क्रुद्धः स कदाचिद्दिनागमे ।
जगाम घोषसंवासं चोदितः कालधर्मणा ॥ १३
तं दृष्ट्वा दुद्रुवुर्गोपाः स्त्रियश्च शिशुभिः सह ।
क्रन्दमाना जगन्नाथं कृष्णं नाथमुपाश्रिताः ॥ १४
तासां रुदितशब्देन गोपानां क्रन्दितेन च ।
दत्त्वाभयं तु कृष्णो वै केशिनं सोऽभिदुद्रुवे ॥ १५
केशी चाभ्युद्यतग्रीवः प्रकाशदशनेक्षणः ।
हेषमाणो जवोदग्रो गोविन्दाभिमुखो ययौ ॥ १६
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य केशिनं हयदानवम् ।
प्रत्युज्जगाम गोविन्दस्तोयदः शशिनं यथा ॥ १७
केशिनस्तु तमभ्याशे दृष्ट्वा कृष्णमवस्थितम् ।
मनुष्यबुद्धयो गोपाः कृष्णमूचुर्हितैषिणः ॥ १८
कृष्ण तात न खल्वेष सहसा ते हयाधमः ।
उपसर्प्यो भवान्बालः पापश्चैव दुरासदः ॥ १९
एष कंसस्य सहजः प्राणस्तात बहिश्चरः ।
उत्तमश्च हयेन्द्राणां दानवोऽप्रतिमो युधि ॥ २०
त्रासनः परसैन्यानां तुरगाणां महाबलः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

अवध्यः सर्वसत्त्वानां प्रथमः पापकर्मणाम् ॥ २१
गोपानां तद्वचः श्रुत्वा वदतां मधुसूदनः ।
केशिना सह युद्धाय मतिं चक्रेऽरिसूदनः ॥ २२
ततः सव्यं दक्षिणं च मण्डलानि परिभ्रमन् ।
पद्भ्यामुभाभ्यां स हयः क्रोधेनारुजते द्रुमान् ॥२३
मुखे लम्बसटे चास्य स्कन्धदेशे घनावृते ।
वलयोऽभ्रतरंगाभाः सुस्रुवुः क्रोधजं जलम् ॥ २४
स फेनं वक्त्रजं चैव ववर्ष रजसावृतम् ।
हिमकाले यथा व्योम्नि नीहारमिव चन्द्रमाः ॥२५
गोविन्दमरविन्दाक्षं हेषितोद्गारशीकरैः ।
स फेनैर्गात्रनिर्गीर्णैः प्रोक्षयामास सर्वतः ॥ २६
खुरोद्धरणमुक्तेन मधुरक्षोदपाण्डुना ।
रजसा स हयः कृष्णं चकारारुणमूर्धजम् ॥ २७
प्लुतवल्गितपादस्तु तक्षमाणो धरां खुरैः ।
दन्तान्निर्दशमानस्तु केशी कृष्णमुपाद्रवत् ॥ २८
स संसक्तस्तु कृष्णेन केशी तुरगसत्तमः ।
पूर्वाभ्यां चरणाभ्यां वै कृष्णं वक्षस्यताडयत् ॥२९
पुनः पुनश्च स बली प्राहिणोत्पार्श्वतः खुरान् ।
वक्त्रेण चास्य घोरेण तीक्ष्णदंष्ट्रायुधेन वै ।
अदशद्बाहुविवरं कृष्णस्य रुषितो हयः ॥ ३०
स लम्बकेसरसटः कृष्णेन सह संगतः ।
रराज केशी मेघेन संसक्तः ख इवांशुमान् ॥ ३१
उरश्चास्योरसा हन्तुमियेष बलवान्हयः ।
वेगेन वासुदेवस्य क्रोधाद्द्विगुणविक्रमः ॥ ३२
तस्योत्सिक्तस्य बलवान्कृष्णोऽप्यमितविक्रमः ।
बाहुमाभोगिनं कृत्वा मुखे क्रुद्धः समादधत् ॥ ३३
स तं बाहुमशक्तो वै खादितुं भोक्तुमेव वा ।
दशनैर्मूलनिर्मुक्तैः सफेनं रुधिरं वमन् ॥ ३४
विपाटिताभ्यामोष्ठाभ्यां कटाभ्यां विदलीकृतः ।
अक्षिणी विकृते चक्रे विसृते मुक्तबन्धने ॥ ३५
निरस्तहनुराविष्टः शोणितास्राविलेक्षणः ।
उत्कर्णो नष्टचेतास्तु स केशी बह्वचेष्टत ॥ ३६
उत्पत्य चासकृत्पादैः शकृन्मूत्रं समुत्सृजन् ।
स्विन्नार्द्रलोमा श्रान्तस्तु निर्यत्नचरणोऽभवत् ॥ ३७
केशिवक्त्रविलग्नस्तु कृष्णबाहुरशोभत ।
व्याभुग्न इव घर्मान्ते चन्द्रार्धकिरणैर्घनः ॥ ३८
केशी च कृष्णसंसक्तः श्रान्तगात्रो व्यरोचत ।
प्रभातावनतश्चन्द्रः श्रान्तो मेरुमिवाश्रितः ॥ ३९
तस्य कृष्णभुजोद्धूताः केशिनो दशना मुखात् ।
पेतुः शरदि निस्तोयाः सिताभ्रावयवा इव ॥ ४०
बाहुना कृत्तदेहस्य केशिनो रूपमावभौ ।
पशोरिव महाघोरं निहतस्य पिनाकिना ॥ ४१
द्विपादपृष्ठपुच्छार्धं श्रवणैकाक्षिनासिके ।
केशिनस्ते द्विधाभूते द्वे अर्धे रेजतुः क्षितौ ॥ ४२
केशिदन्तक्षतश्चापि कृष्णस्य शुशुभे भुजः ।
वृद्धस्ताल इवारण्ये गजेन्द्रदशनाङ्कितः ॥ ४३
तं हत्वा केशिनं युद्धे कल्पयित्वा च भागशः ।
कृष्णः पद्मपलाशाक्षो हसंस्तत्रैव तस्थिवान् ॥ ४४
तं हतं केशिनं दृष्ट्वा गोपा गोपस्त्रियश्च ताः ।
बभूवुर्मुदिताः सर्वे हतविघ्ना हतक्लमाः ॥ ४५
दामोदरं च श्रीमन्तं यथास्थानं यथावयः ।
अभ्यनन्दन्प्रियैर्वाक्यैः पूजयन्तः पुनः पुनः ॥४६
अहो तात कृतं कर्म हतोऽयं लोककण्टकः ।
दैत्यः क्षितिचरः कृष्ण हयरूपं समास्थितः ॥ ४७
कृतं वृन्दावनं क्षेमं सेव्यं सर्वनृपक्षिणाम् ।
घ्नता पापमिमं तात केशिनं हयमाहवे ॥ ४८
हता नो बहवो गोपा गावो वत्साश्च वत्सलाः ।
नैके चान्ये जनपदा हतानेन दुरात्मना ॥ ४९
एष संवर्तकं कर्तुमुद्यतः किल पापकृत् ।
नृलोकं निर्नरं कृत्वा चर्तुकामो यथासुखम् ॥ ५०

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

नैतस्य प्रमुखे स्थातुं कश्चिच्छक्तो जिजीविषुः ।
अपि देवसमूहेषु किं पुनः पृथिवीतले ॥ ५१
अथाहान्तर्हितो विप्रो नारदः खगमो मुनिः ।
प्रीतोऽस्मि विष्णो देवेश कृष्ण कृष्णेति चासकृत् ॥
यदिदं दुष्करं कर्म कृतं केशिजिघांसया ।
त्वय्येव केवलं युक्तं त्रिदिवे त्र्यम्बकेऽपि वा ॥५३
अहं युद्धोत्सुकस्तात तर्पितेनान्तरात्मना ।
इदं नरहयं युद्धं द्रष्टुं स्वर्गादिहागतः ॥ ५४
पूतनानिधनादीनि कर्माणि तव दृष्टवान् ।
अहं त्वनेन गोविन्द कर्मणा परितोषितः ॥ ५५
हयस्यास्य महेन्द्रोऽपि बिभेति बलसूदनः ।
कुर्वाणस्य वपुर्घोरं केशिनो दुष्टचेतसः ॥ ५६
यत्त्वया पाटितो द्वेधं भुजेनायतपर्वणा ।
एषोऽस्य मृत्युरन्ताय विहितो विश्वयोनिना ॥ ५७
यस्मात्त्वया हतः केशी तस्मान्मच्छासनं शृणु ।
केशवो नाम नाम्ना त्वं ख्यातो लोके भविष्यसि ॥
स्वस्त्यस्तु भवतो लोके साधयाम्यहमाशुगः ।
कृत्यशेषं च ते कार्यं शक्तस्त्वमसि माचिरम् ॥५९
त्वयि कार्यान्तरगते नरा इव दिवौकसः ।
विडम्बयन्तः क्रीडन्ति लीलां त्वद्बलमाश्रिताः ॥६०
अभ्याशे वर्तते कालो भारतस्याहवोदधेः ।
हस्तप्राप्तानि युद्धानि राज्ञां त्रिदिवगामिनाम् ॥ ६१
पन्थानः शोधिता व्योम्नि विमानारोहिणोर्ध्वगाः ।
अवकाशा विभज्यन्ते शक्रलोके महीक्षिताम् ॥६२
उग्रसेनसुते शान्ते पदस्थे त्वयि केशव ।
अभितस्तन्महद्युद्धं भविष्यति महीक्षिताम् ॥ ६३
त्वां चाप्रतिमकर्माणं संश्रयिष्यन्ति पार्थिवाः ।
भेदकाले नरेन्द्राणां पक्षग्राहो भविष्यसि ॥ ६४
त्वयि राजासनस्थे हि राजश्रीं वहति प्रभो ।
श्रियं त्यक्ष्यन्ति राजानस्त्वत्प्रभावान्न संशयः ॥६५
एष मे कृष्ण संदेशः श्रुतिभिः ख्यातिमेष्यति ।
देवतानां दिविस्थानां जगतश्च जगत्पते ॥ ६६
दृष्टं मे भवतः कर्म दृष्टश्चासि मया प्रभो ।
कंसे भूयः समेष्यामि शासिते साधयाम्यहम् ॥
नारदस्य वचः श्रुत्वा देवसंगीतयोगिनः ।
गोपान्कृष्णः समासाद्य व्रजमेव विवेश ह ॥ ६८

इति श्रीहरिवंशे सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

६८

वैशंपायन उवाच ।

अथास्तं गच्छति तदा मन्दरश्मौ दिवाकरे ।
संध्यारक्ततले व्योम्नि शशाङ्के पाण्डुमण्डले ॥ १
नीडस्थेषु विहंगेषु सत्सु प्रादुष्कृताग्निषु ।
ईषत्तमःसंवृतासु दिक्षु सर्वासु सर्वतः ॥ २
घोषावासेषु सुप्तेषु वाशन्तीषु शिवासु च ।
नक्तंचरेषु हृष्टेषु पिशितामिषकाङ्क्षिषु ॥ ३
शक्रगोपाह्वयामोदे प्रदोषेऽभ्याशतस्करे ।
संध्यामयीमिव गुहां संप्रविष्टे दिवाकरे ॥ ४
अधिश्रयणवेलायां प्राप्तायां गृहमेधिनाम् ।
वन्यैर्वैखानसैर्मन्त्रैर्हूयमाने हुताशने ॥ ५
उपावृत्तासु वै गोषु दुह्यमानासु च व्रजे ।
असकृद्व्याहरन्तीषु बद्धवत्सासु धेनुषु ॥ ६
प्रकीर्णदामनीकेषु गास्तथैवाह्वयत्सु च ।
सनिनादेषु गोपेषु काल्यमाने च गोधने ॥ ७
करीषेषु प्रक्लृप्तेषु दीप्यमानेषु सर्वशः ।
काष्ठभारानतस्कन्धैर्गोपैरभ्यागतैस्तथा ॥ ८
किंचिदभ्युत्थिते सोमे मन्दरश्मौ विराजति ।
ईषद्विगाहमानायां रजन्यां दिवसे गते ॥ ९
प्राप्ते दिनव्युपरमे प्रवृत्ते क्षणदामुखे ।
भास्करे तेजसि गते सौम्ये तेजस्युपस्थिते ॥ १०

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

अग्निहोत्राकुले काले सौम्येन्दौ प्रत्युपस्थिते ।
अग्नीषोमात्मके संधौ वर्तमाने जगन्मये ॥ ११
पश्चिमेनाग्निना दीप्ते पूर्वेणोत्तरवर्चसा ।
दग्धाद्रिसदृशे व्योम्नि किंचित्तारागणाकुले ॥ १२
वयोभिर्वासशुभतां बन्धुभिश्च समागमम् ।
शंसद्भिः स्यन्दनेनाशु प्राप्तो दानपतिर्व्रजम् ॥ १३
प्रविशन्नेव पप्रच्छ सांनिध्यं केशवस्य सः ।
रौहिणेयस्य चाक्रूरो नन्दगोपस्य चासकृत् ॥ १४
स नन्दगोपस्य गृहं वासाय वसुदोपमः ।
अवरुह्य ततो यानात्प्रविवेश महाबलः ॥ १५
प्रविशन्नेव च द्वारि ददर्शादोहने गवाम् ।
वत्समध्ये स्थितं कृष्णं सवत्समिव गोवृषम् ॥ १६
स तं हर्षपरीतेन वचसा गद्गदेन वै ।
एहि केशव तातेति प्रव्याहरत धर्मवित् ॥ १७
उत्तानशायिनं दृष्ट्वा पुनर्दृष्ट्वा श्रिया वृतम् ।
अव्यक्तयौवनं कृष्णमक्रूरः प्रशशंस ह ॥ १८
अयं स पुण्डरीकाक्षः सिंहशार्दूलविक्रमः ।
संपूर्णजलमेघाभः पर्वतप्रवराकृतिः ॥ १९
मृधेष्वधर्षणीयेन सश्रीवत्सेन वक्षसा ।
द्विषन्निधनदक्षाभ्यां भुजाभ्यां साधु भूषितः ॥२०
मूर्तिमान्सरहस्यात्मा जगतोऽग्र्यस्य भाजनम् ।
गोपवेषधरो विष्णुरुदग्राग्रतनूरुहः ॥ २१
किरीटलाञ्छनेनापि शिरसा छत्रवर्चसा ।
कुण्डलोत्तमयोग्याभ्यां श्रवणाभ्यां विभूषितः ॥२२
हारार्हेण च पीनेन सुविस्तीर्णेन वक्षसा ।
द्वाभ्यां भुजाभ्यां दीर्घाभ्यां वृत्ताभ्यामुपशोभितः ॥
स्त्रीसहस्रोपचर्येण वपुषा मन्मथाग्निना ।
पीते वसानो वसने सोऽयं विष्णुः सनातनः ॥२४
धरण्याश्रयभूताभ्यां चरणाभ्यामरिंदमः ।
त्रैलोक्याक्रान्तिभूताभ्यां भुवि पद्भ्यामवस्थितः ॥
रुचिराग्रकरश्चास्य चक्रोचित इवेक्ष्यते ।
द्वितीय उद्यतश्चैव गदासंयोगमिच्छति ॥ २६
अवतीर्णो भवायेह प्रथमं पदमात्मनः ।
शोभतेऽद्य भुवि श्रेष्ठस्त्रिदशानां धुरंधरः ॥ २७
अयं भविष्ये दृष्टो वै भविष्यकुशलैर्बुधैः ।
गोपालो यादवं वंशं क्षीणं विस्तारयिष्यति ॥ २८
तेजसा चास्य यदवः शतशोऽथ सहस्रशः ।
वंशमापूरयिष्यन्ति ओघा इव महार्णवम् ॥ २९
अस्येदं शासने सर्वं जगत्स्थास्यति शाश्वतम् ।
निहतामित्रसामन्तं स्फीतं कृतयुगे यथा ॥ ३०
अयमास्थाय वसुधां स्थापयित्वा जगद्वशे ।
राज्ञां भविष्यत्युपरि न च राजा भविष्यति ॥३१
नूनं त्रिभिः क्रमैर्जित्वा यथानेन कृतः प्रभुः ।
पुरा पुरंदरो राजा देवतानां त्रिविष्टपे ॥ ३२
तथैव वसुधां जित्वा जितपूर्वां त्रिभिः क्रमैः ।
स्थापयिष्यति राजानमुग्रसेनं न संशयः ॥ ३३
प्रमृष्टवैरगाधोऽयं प्रश्नैश्च बहुभिः श्रुतः ।
ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादैश्च पुराणोऽयं हि गीयते ॥ ३४
स्पृहणीयो हि लोकस्य भविष्यति च केशवः ।
तथा ह्यस्योत्थिता बुद्धिर्मानुष्यमुपसेवितुम् ॥ ३५
अहं त्वस्याद्य वसतिं पूजयिष्ये यथाविधि ।
विष्णुत्वं मनसा चैव पूजयिष्यामि मन्त्रवत् ॥ ३६
यच्च जातिपरिज्ञानं प्रादुर्भावाश्च वै नृषु ।
अमानुषं वेद्मि चैनं ये चान्ये दिव्यचक्षुषः ॥३७
सोऽहं कृष्णेन वै रात्रौ संमन्त्र्य विदितात्मना ।
सहानेन गमिष्यामि सव्रजो यदि मंस्यते ॥ ३८
एवं बहुविधं कृष्णं दृष्ट्वा हेत्वर्थकारणैः ।
विवेश नन्दगोपस्य कृष्णेन सह संसदम् ॥ ३९

इति श्रीहरिवंशे अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

६९

वैशंपायन उवाच ।

स नन्दगोपस्य गृहं प्रविष्टः सहकेशवः ।
गोपवृद्धान्समानीय प्रोवाचामितदक्षिणः ॥ १
कृष्णं चैवाब्रवीत्प्रीतो रौहिणेयेन संगतम् ।
श्वः पुरीं मथुरां तात गमिष्यामः शिवाय वै ॥ २
यास्यन्ति च व्रजाः सर्वे सगोकुलपरिग्रहाः ।
कंसाज्ञया समुचितं करमादाय वार्षिकम् ॥ ३
समृद्धस्तस्य कंसस्य भविष्यति धनुर्महः ।
तं द्रक्ष्यथ समृद्धं च स्वजनं च समेष्यथ ॥ ४
पितरं वसुदेवं च सततं दुःखभाजनम् ।
दीनं पुत्रवधश्रान्तं युवामथ समेष्यथः ॥ ५
सततं पीड्यमानं च कंसेनाशुभबुद्धिना ।
दशान्ते शोषितं वृद्धं दुःखैः शिथिलतां गतम् ॥६
कंसस्य च भयात्रस्तं भवद्भ्यां च विनाकृतम् ।
दह्यमानं दिवा रात्रौ सोत्कण्ठेनान्तरात्मना ॥ ७
तां च द्रक्ष्यसि गोविन्द पुत्रैरमृदितस्तनीम् ।
देवकीं देवसंकाशां सीदन्तीं विहतप्रभाम् ॥ ८
पुत्रशोकेन शुष्यन्तीं त्वद्दर्शनपरायणाम् ।
वियोगशोकसंतप्तां विवत्सामिव सौरभीम् ॥ ९
उपप्लुतेक्षणां नित्यं नित्यं मलिनवाससम् ।
स्वर्भानुवदनग्रस्तां शशाङ्कस्य प्रभामिव ॥ १०
त्वद्दर्शनपरां नित्यं तवागमनकाङ्क्षिणीम् ।
त्वत्प्रवृत्तेन शोकेन सीदन्तीं वै तपस्विनीम् ॥ ११
त्वत्प्रलापेष्वकुशलां त्वया बाल्ये वियोजिताम् ।
अरूपज्ञां तव विभो वक्त्रस्यास्येन्दुवर्चसः ॥ १२
यदि त्वां जनयित्वा सा छिद्यते कृष्ण देवकी ।
अपत्यार्थो नु कस्तस्या वरं ह्येवानपत्यता ॥ १३
एकः शोको हि नारीणामपुत्राणां विधीयते ।
सपुत्रा त्वफले पुत्रे धिक्प्रजातेन तप्यते ॥ १४
त्वं तु शक्रसमः पुत्रो यस्यास्त्वत्सदृशो गुणैः ।
परेषामप्यभयदो न सा शोचितुमर्हति ॥ १५
वृद्धौ तवाम्बापितरौ परभृत्यत्वमागतौ ।
त्वत्कृते भर्त्स्यमानौ तौ कंसेनादीर्घदर्शिना ॥ १६
यदि ते देवकी मान्या पृथिवीवात्मधारिणी ।
तां शोकसलिले मग्नामुत्तारयितुमर्हसि ॥ १७
तं च वृद्धं प्रियसुतं वसुदेवं महाबलम् ।
पुत्रयोगेन संयोज्य कृष्ण धर्ममवाप्स्यसि ॥ १८
यथा नागः सुदुर्वृत्तो दमितो यमुनाह्रदे ।
विपुलश्च धृतः शैलो यथा वै भूधरस्त्वया ॥ १९
दर्पोद्धृत्तश्च बलवानरिष्टो विनिपातितः ।
परप्राणहरः केशी दुष्टात्मा च हतस्त्वया ॥ २०
एतेनैव प्रयत्नेन वृद्धावुद्धृत्य दुःखितौ ।
यथा धर्ममवाप्नोषि तत्कृष्ण परिचिन्त्यताम् ॥ २१
निर्भर्त्स्यमानो यैर्दृष्टः पिता ते कृष्ण संसदि ।
ते सर्वे चक्रुरश्रूणि नेत्रैर्दुःखान्विता भृशम् ॥ २२
गर्भावकर्तनादीनि दुःखानि सुबहूनि सा ।
माता ते देवकी कृष्ण कंसस्य सहतेऽवशा ॥ २३
मातापितृभ्यां सर्वेण जातेन निभृतेन वै ।
ऋणं वै प्रतिकर्तव्यं यथायोगमुदाहृतम् ॥ २४
एवं ते कुर्वतः कृष्ण मातापित्रोरनुग्रहम् ।
परित्यजेतां तौ शोकं स्याच्च धर्मस्तवातुलः ॥ २५
कृष्णस्तु विदितार्थो वै तमाहामितदक्षिणम् ।
बाढमित्येव तेजस्वी न च चुक्रोध केशवः ॥ २६
ते च गोपाः समागम्य नन्दगोपपुरोगमाः ।
अक्रूरवचनं श्रुत्वा संचेलुः कंसशासनात् ॥ २७
गमनाय च ते सज्जा बभूवुर्व्रजवासिनः ।
सज्जं चोपायनं कृत्वा गोपवृद्धाः प्रतस्थिरे ॥ २८
करं चानडुहः सर्पिर्महिषांश्चोपनायिकान् ।
यथासारं यथायूथमुपनीय पयो घृतम् ॥ २९

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

तं सज्जयित्वा कंसस्य करं चोपायनानि च ।
ते सर्वे गोपपतयो गमनायोपतस्थिरे ॥ ३०
अक्रूरस्य कथाभिस्तु सह कृष्णेन जाग्रतः ।
रौहिणेयतृतीयस्य सा निशा व्यत्यवर्तत ॥ ३१

इति श्रीहरिवंशे एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

७०

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रभाते विमले पक्षिव्याहारसंकुले ।
नैशाकरे रश्मिजाले क्षणदाक्षयसंहृते ॥ १
नभस्यरुणसंस्तीर्णे पर्यस्ते ज्योतिमण्डले ।
प्रत्यूषपवनासारैः क्लेदिते धरणीतले ॥ २
क्षीणाकारासु तारासु सुप्तनिष्प्रतिभासु च ।
नैशमन्तर्दधे रूपमुदगच्छद्दिवाकरः ॥ ३
शीतांशुः शान्तकिरणो निष्प्रभः समपद्यत ।
गोभिः समवकीर्णासु व्रजनिर्याणभूमिषु ।
मन्थावर्तनपूर्णेषु गर्गरेषु नदत्सु च ॥ ४
दामभिर्यम्यमानेषु वत्सेषु तरुणेषु च ।
गोपैरापूर्यमाणासु घोषरथ्यासु सर्वशः ॥ ५
तत्रैव गुरुकं भाण्डं शकटारोपितं बहु ।
त्वरिताः पृष्ठतः कृत्वा जग्मुः स्यन्दनवाहनाः ॥ ६
कृष्णोऽथ रौहिणेयश्च स चैवामितदक्षिणः ।
त्रयो रथगता जग्मुस्त्रिलोकपतयो यथा ॥ ७
अथाह कृष्णमक्रूरो यमुनातीरमाश्रितः ।
स्यन्दनं तात रक्षस्व यत्नं च कुरु वाजिषु ॥ ८
हयेभ्यो यवसं दत्त्वा हयभाण्डे रथे तथा ।
प्रगाढं यत्नमास्थाय क्षणं तात प्रतीक्षताम् ॥ ९
यमुनाया ह्रदे ह्यस्मिन्स्तोष्यामि भुजगेश्वरम् ।
दिव्यैर्भागवतैर्मन्त्रैः सर्वलोकप्रभुं यतः ॥ १०
श्रीमत्स्वस्तिकमूर्धानं प्रणमिष्यामि भोगिनम् ।
सहस्रशिरसं देवमनन्तं नीलवाससम् ॥ ११
धर्मदेवस्य तस्यास्याद्यद्विषं प्रभविष्यति ।
सर्वं तदमृतप्रख्यमशिष्याम्यमरो यथा ॥ १२
स्वस्तिकायतनं दृष्ट्वा द्विजिह्वं श्रीविभूषितम् ।
समाजस्तत्र सर्पाणां शान्त्यर्थं वै भविष्यति ॥ १३
आस्तां मां समुदीक्षन्तौ भवन्तौ संगतावुभौ ।
निवृत्तो भुजगेन्द्रस्य यावदस्मि ह्रदोत्तमात् ॥ १४
तमाह कृष्णः संहृष्टो गच्छ धर्मिष्ठ माचिरम् ।
आवां खलु न शक्तौ स्वस्त्वया हीनाविहासितुम् ॥
स ह्रदे यमुनायास्तु ममज्जामितदक्षिणः ।
रसातले स ददृशे सर्पलोकमिमं यथा ॥ १६
तस्य मध्ये सहस्रास्यं हेमतालोच्छ्रितध्वजम् ।
लाङ्गलासक्तहस्ताग्रं मुसलापाश्रितोदरम् ॥ १७
असिताम्बरसंवीतं पाण्डुरं पाण्डुराननम् ।
कुण्डलैकधरं मत्तं सुप्तमम्बुरुहेक्षणम् ॥ १८
भोगोदरासने शुभ्रे स्वेन देहेन कल्पिते ।
स्वासीनं स्वस्तिकाभ्यां च वराभ्यां च महीधरम् ॥
किंचित्सव्यापवृत्तेन मौलिना हेमचूलिना ।
जातरूपमयैः पद्मैर्मालया छन्नवक्षसम् ॥ २०
रक्तचन्दनदिग्धाङ्गं दीर्घबाहुमरिंदमम् ।
पद्मनाभं सिताभ्राभं भाभिर्ज्वलिततेजसम् ॥२१
ददर्श भोगिनां नाथं स्थितमेकार्णवेश्वरम् ।
पूज्यमानं द्विजिह्वेन्द्रैर्वासुकिप्रमुखैः प्रभुम् ॥ २२
कम्बलाश्वतरौ नागौ तौ चामरधरावुभौ ।
अवीजयेतां तं देवं धर्मासनगतं प्रभुम् ॥ २३
तस्याभ्याशगतो भाति वासुकिः पन्नगेश्वरः ।
वृतोऽन्यैः सचिवैः सर्पैः कर्कोटकपुरःसरैः ॥ २४
तं घटैः काञ्चनैर्दिव्यैः पङ्कजच्छन्नमूर्धजम् ।
राजानं स्नापयामासुः स्नातमेकार्णवाम्बुभिः ॥२५
तस्योत्सङ्गे घनश्यामं श्रीवत्साच्छादितोदरम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

पीताम्बरधरं विष्णुं सूपविष्टं ददर्श ह ॥ २६
आसीनं चैव सोमेन तुल्यसंहननं प्रभुम् ।
संकर्षणमिवासीनं तं दिव्यं विष्टरं विना ॥ २७
स कृष्णं तत्र सहसा व्याहर्तुमुपचक्रमे ।
तस्य संस्तम्भयामास वाक्यं कृष्णः स्वतेजसा ॥
सोऽनुभूय भुजंगानां तं भागवतमव्ययम् ।
उदतिष्ठत्पुनस्तोयाद्विस्मितोऽमितदक्षिणः ॥ २९
स तौ रथस्थावासीनौ तत्रैव बलकेशवौ ।
उदीक्षमाणावन्योन्यं ददर्शाद्भुतरूपिणौ ॥ ३०
अथामज्जत्पुनस्तत्र तदाक्रूरः कुतूहलात् ।
इज्यते यत्र देवः स नीलवासाः सनातनः ॥ ३१
तथैवासीनमुत्सङ्गे सहस्रास्यधरस्य वै ।
ददर्श कृष्णमक्रूरः पूज्यमानं यथाविधि ॥ ३२
भूयश्च सहसोत्थाय तं मन्त्रं मनसा वहन् ।
रथं तेनैव मार्गेण जगामामितदक्षिणः ॥ ३३
तमाह केशवो हृष्टः स्थितमक्रूरमागतम् ।
कीदृशं नागलोकस्य वृत्तं भागवते ह्रदे ॥ ३४
चिरं तु भवता कालं व्याक्षेपेण विलम्बितम् ।
मन्ये दृष्टं त्वयाश्चर्यं हृदयं ते यथाचलम् ॥ ३५
प्रत्युवाच स तं कृष्णमाश्चर्यं भवता विना ।
किं भविष्यति लोकेषु चरेषु स्थावरेषु च ॥ ३६
तत्राश्चर्यं मया दृष्टं यत्कृष्ण भुवि दुर्लभम् ।
तदिहापि यथा तत्र पश्यामि च रमामि च ॥३७
संगतश्चास्मि लोकानामाश्चर्येणेह रूपिणा ।
अतः परतरं कृष्ण नाश्चर्यं द्रष्टुमुत्सहे ॥ ३८
तदागच्छ गमिष्यामः कंसराजपुरीं प्रभो ।
यावन्नास्तं व्रजत्येष दिवसान्ते दिवाकरः ॥ ३९

इति श्रीहरिवंशे सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

७१

वैशंपायन उवाच ।

ते तु युक्त्वा रथवरं सर्व एवामितौजसः ।
विविशुः पूःप्रधानां वै काले रक्तदिवाकरे ॥ १
तौ तु स्वभवनं वीरौ कृष्णसंकर्षणावुभौ ।
प्रवेशितौ बुद्धिमता अक्रूरेणार्कतेजसा ॥ २
तावाह वरवर्णाङ्गौ भीतो दानपतिस्तदा ।
त्यक्तव्या तात गमने वसुदेवगृहे स्पृहा ॥ ३
युवयोर्हि कृते वृद्धः कंसेन स निरस्यते ।
भर्त्स्यते च दिवा रात्रौ नेह स्थातव्यमित्यपि ॥ ४
तमुवाच ततः कृष्णो यास्यावोऽऽवामतर्कितौ ।
प्रेक्षन्तौ मथुरां वीर राजमार्गं च धार्मिक ॥ ५
अनुशिष्टौ च तौ वीरौ प्रस्थितौ प्रेक्षकावुभौ ।
आलानाभ्यामिवोत्सृष्टौ कुञ्जरौ युद्धकाङ्क्षिणौ ॥ ६
तौ तु मार्गगतं दृष्ट्वा रजकं रङ्गकारकम् ।
अयाचेतां ततस्तानि वासांसि विरजानि वै ॥ ७
रजकः स तु तौ प्राह युवां कस्य वनेचरौ ।
राज्ञो वासांसि यौ मूर्खौ याचेतां निर्भयावुभौ ॥८
अहं कंसस्य वासांसि नानादेशोद्भवानि च ।
कामरागाणि शतशो रजामि विविधानि च ॥ ९
युवां कस्य वने जातौ मृगैः सह विवर्धितौ ।
जातरागाविदं दृष्ट्वा रक्तमाच्छादनं बहु ॥ १०
अहो वां जीवितं त्यक्तं यौ भवन्ताविहागतौ ।
मूर्खौ प्राकृतविज्ञानौ वासो याचितुमर्हथ ॥ ११
तस्मै चुक्रोध वै कृष्णो रजकायाल्पमेधसे ।
प्राप्तारिष्टाय मूर्खाय सृजते वाङ्मयं विषम् ॥ १२
तलेनाशनिकल्पेन स तं मूर्धन्यताडयत् ।
गतासुः स पपातोर्व्यां रजको व्यस्तमस्तकः ॥ १३
तं हतं परिदेवन्त्यो भार्यास्तस्य विचुक्रुशुः ।
त्वरितं मुक्तकेश्यश्च जग्मुः कंसनिवेशनम् ॥ १४

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

तावप्युभौ सुवसनौ जग्मतुर्माल्यकारणात् ।
वीथीं माल्यापणानां वै गन्धाघ्रातौ द्विपाविव ॥१५
गुणको नाम तत्रासीन्माल्यवृत्तिः प्रियंवदः ।
प्रभूतमाल्यापणवाँल्लक्ष्मीवान्माल्यजीवनः ॥ १६
तं कृष्णः श्लक्ष्णया वाचा माल्यार्थमभिसृष्टया ।
देहीत्युवाच तत्कालं मालाकारमकातरम् ॥ १७
ताभ्यां प्रीतो ददौ माल्यं प्रभूतं माल्यजीवनः ।
भवतोः स्वमिदं चेति प्रोवाच प्रियदर्शनः ॥ १८
प्रीतस्तु मनसा कृष्णो गुणकाय वरं ददौ ।
श्रीस्त्वां मत्संश्रया सौम्य धनौघैरभिवर्त्स्यते ॥ १९
स लब्ध्वा वरमव्यग्रो माल्यवृत्तिरधोमुखः ।
कृष्णस्य पतितो मूर्ध्ना प्रतिजग्राह तं वरम् ॥ २०
यक्षाविमाविति तदा स मेने माल्यजीवनः ।
स भृशं भयसंविग्नो नोत्तरं प्रत्यपद्यत ॥ २१
वसुदेवसुतौ तौ तु राजमार्गगतावुभौ ।
कुब्जां ददृशतुर्भूयः सानुलेपनभाजनाम् ॥ २२
तामाह कृष्णः कुब्जेति कस्येदमनुलेपनम् ।
नयस्यम्बुजपत्राक्षि क्षिप्रमाख्यातुमर्हसि ॥ २३
सा स्थितावेक्षिणी भूत्वा प्रत्युवाचाम्बुजेक्षणम् ।
कृष्णं जलदगम्भीरं विद्युत्कुटिलगामिनी ॥ २४
राज्ञः स्नानगृहं यामि तद्गृहाणानुलेपनम् ।
स्थितास्म्यागच्छ भद्रं ते हृदयस्यासि मे प्रियः ॥
कुतश्चागम्यते सौम्य यन्मां त्वं नावबुध्यसे ।
महाराजस्य दयितां नियुक्तामनुलेपने ॥ २६
तामुवाच हसन्तीं तु कृष्णः कुब्जामवस्थिताम् ।
आवयोर्गात्रसदृशं दीयतामनुलेपनम् ॥ २७
वयं हि देशातिथयो मल्लाः प्राप्ता वरानने ।
द्रष्टुं धनुर्महं दिव्यं राष्ट्रं चैव महर्द्धिमत् ॥ २८
प्रत्युवाचाथ सा कृष्णं प्रियोऽसि मम दर्शने ।
राजार्हमिदमग्र्यं च तद्गृहाणानुलेपनम् ॥ २९

तावुभावनुलिप्ताङ्गावार्द्रगात्रौ विरेजतुः ।
तीर्थगौ पङ्कदिग्धाङ्गौ यमुनायां यथा वृषौ ॥ ३०
तां तु कुब्जां ततः कृष्णो द्व्यङ्गुलेनाग्रपाणिना ।
शनैः संतोलयामास कृष्णो लीलाविधानवित् ॥३१
सा तु मग्नस्तनयुगा स्वायताङ्गी शुचिस्मिता ।
जहासोच्चैःस्तनतटा ऋजुयष्टिर्लता यथा ॥ ३२
प्रणयाच्चापि कृष्णं सा बभाषे मत्तकाशिनी ।
क्व यास्यसि मया रुद्धः कान्त तिष्ठ गृहाण माम् ॥
तौ जातहासावन्योन्यं सतलाक्षेपमव्ययौ ।
वीक्षमाणौ प्रहसितौ कुब्जायाः श्रुतविस्तरौ ॥ २४
कृष्णस्तु कुब्जां कामार्तां सस्मितं विससर्ज ह ।
ततस्तौ कुब्जया मुक्तौ प्रविष्टौ राजसंसदम् ॥३५
तावुभौ व्रजसंवृद्धौ गोपवेषविभूषितौ ।
गूढचेष्टाननौ भूत्वा प्रविष्टौ राजवेश्म तत् ॥ ३६
धनुःशालां गतौ तौ तु बालावपरिशङ्कितौ ।
हिमवद्वनसंभूतौ सिंहाविव बलोत्कटौ ॥ ३७
दिदृक्षन्तौ महत्तत्र धनुरायागभूषितम् ।
पप्रच्छतुश्च तौ वीरावायुधागारिकं तदा ॥ ३८
भोः कंसधनुषां पाल श्रूयतामावयोर्वचः ।
कतरत्तद्धनुः सौम्य महोऽयं यस्य वर्तते ।
आयागभूतं कंसस्य दर्शयस्व यदीच्छसि ॥ ३९
स तयोर्दर्शयामास तद्धनुः स्तम्भसंनिभम् ।
अनारोप्यमसंभेद्यं देवैरपि सवासवैः ॥ ४०
तद्गृहीत्वा ततः कृष्णस्तोलयामास वीर्यवान् ।
दोर्भ्यां कमलपत्राक्षः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ ४१
तोलयित्वा यथाकामं तद्धनुर्दैत्यपूजितम् ।
आरोपयामास बली नामयामास चासकृत् ॥ ४२
आनम्यमानं कृष्णेन प्रकर्षादुरगोपगम् ।
द्विधाभूतमभून्मध्ये धनुरायागभूषितम् ॥ ४३
भङ्क्त्वा तु तद्धनुः श्रेष्ठं कृष्णस्त्वरितविक्रमः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

निश्चक्राम महावेगः स च संकर्षणो युवा ॥ ४४
धनुषो भङ्गनादेन वायुनिर्घोषकारिणा ।
चचालान्तःपुरं सर्वं दिशश्चैव पुपूरिरे ॥ ४५
स त्वायुधागारनरो भीतस्त्वरितविक्रमः ।
समीपं नृपतेर्गत्वा काकोच्छ्वासोऽभ्यभाषत ॥ ४६
श्रूयतां मम विज्ञाप्यमाश्चर्यं धनुषो गृहे ।
निर्वृत्तमस्मिन्काले यज्जगतः संभ्रमोपमम् ॥ ४७
नरौ कस्यापि सहितौ शिखाविततमूर्धजौ ।
नीलपीताम्बरधरौ पीतश्वेतानुलेपनौ ॥ ४८
देवपुत्रोपमौ वीरौ बालाविव हुताशनौ ।
स्थितौ धनुर्गृहे सौम्यौ सहसा खादिवागतौ ।
मया दृष्टौ परिव्यक्तं रुचिराच्छादनस्रजौ ॥ ४९
ताभ्यामेकस्तु पद्माक्षः श्यामः पीताम्बरस्रजः ।
जग्राह तद्धनूरत्नं दुर्ग्रहं देवतैरपि ॥ ५०
तत्स बालो बृहद्रूपं बलाद्यन्त्रमिवायसम् ।
आरोपयित्वा वेगेन नामयामास लीलया ॥ ५१
कृष्यमाणं तु तत्तेन विषाणं बाहुशालिना ।
मुष्टिदेशे विकृजित्वा द्विधाभूतमभज्यत ॥ ५२
स तु तच्चापरत्नं वै भङ्क्त्वा स्तम्भमिव द्विपः ।
निष्पपातानिलगतिः सानुगोऽमितविक्रमः ।
जगाम तद्द्विधा कृत्वा न जाने कोऽप्यसौ नृप ॥
श्रुत्वैव धनुषो भङ्गं कंसोऽप्युद्विग्नमानसः ।
विसृज्यायुधपालं वै प्रविवेश गृहोत्तमम् ॥ ५४

इति श्रीहरिवंशे एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

७२

वैशंपायन उवाच ।

स चिन्तयित्वा धनुषो भङ्गं भोजविवर्धनः ।
प्रेक्षागारं जगामाशु मञ्चानामवलोककः ॥ १
स दृष्ट्वा सर्वनिर्युक्तं प्रेक्षागारं नृपोत्तमः ।
श्रेणीनां दृढसंयुक्तैर्मञ्चवाटैर्निरन्तरम् ॥ २
सोत्तमागारयुक्ताभिर्वलभीभिर्विभूषितम् ।
कुटीभिश्च प्रवृद्धाभिरेकस्तम्भैश्च भूषितम् ॥ ३
सर्वतः सारनिर्युक्तं स्वायतं सुप्रतिष्ठितम् ।
उदक्प्रवणसंश्लिष्टं मञ्चारोहणमुत्तमम् ॥ ४
नृपासनपरिक्षिप्तं संचारपथसंकुलम् ।
छन्नं तद्वेदिकाभिश्च मानवौघभरक्षमम् ॥ ५
स दृष्ट्वा भूषितं रङ्गमाज्ञापयत बुद्धिमान् ।
श्वः सचित्राः समाल्याश्च सपताकास्तथैव च ॥ ६
सुवासिता वपुष्मन्त उपनीतोत्तरच्छदाः ।
क्रियन्तां मञ्चवाटाश्च वलभीवीथयस्तथा ॥ ७
अक्षवाटे करीषस्य कल्प्यन्तां राशयोऽव्ययाः ।
पटास्तरणशोभाश्च वलयश्चानुरूपतः ॥ ८
स्थाप्यन्तां सुनिखाताश्च महाकुम्भा यथाक्रमम् ।
उदभारसहाः सर्वे सकाञ्चनघटोत्तराः ॥ ९
वलयश्चोपकल्प्यन्तां कषायाश्चैव कुम्भशः ।
प्राश्निकाश्च निमन्त्र्यन्तां श्रेण्यश्च सपुरोगमाः ॥१०
आज्ञा च देया मल्लानां प्रेक्षकाणां तथैव च ।
समाजे मञ्चशोभाश्च कल्प्यन्तां सूपकल्पिताः ॥
एवमाज्ञाप्य राजा स समाजविधिमुत्तमम् ।
समाजवाटान्निष्क्रम्य विवेश स्वं निवेशनम् ॥ १२
आह्वानं तत्र संचक्रे तस्य मल्लद्वयस्य वै ।
चाणूरस्याप्रमेयस्य मुष्टिकस्य तथैव च ॥ १३
तौ तु मल्लौ महावीर्यौ बलिनौ युद्धशालिनौ ।
कंसस्याज्ञां पुरस्कृत्य हृष्टौ विविशतुस्तदा ॥ १४
तौ समीपगतौ मल्लौ दृष्ट्वा जगति विश्रुतौ ।
उवाच कंसो नृपतिः सोपन्यासमिदं वचः ॥ १५
भवन्तौ मम विख्यातौ मल्लौ वीरध्वजोचितौ ।
पूजितौ च यथान्यायं सत्काराहौ विशेषतः ॥ १६
तन्मत्तो यदि सत्कारः स्मर्यते सुकृतानि वा ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

कर्तव्यं मे महत्कर्म भवद्भ्यां स्वेन तेजसा ॥ १७
यावेतौ मम संवृद्धौ व्रजे गोपालकावुभौ ।
संकर्षणश्च कृष्णश्च बालावपि जितश्रमौ ॥ १८
एतौ रङ्गगतौ युद्धे युध्यमानौ वनेचरौ ।
निपातानन्तरं शीघ्रं हन्तव्यौ नात्र संशयः ॥ १९
बालाविमौ चपलकावक्रियाविति सर्वथा ।
नावज्ञा तत्र कर्तव्या कर्तव्यो यत्न एव हि ॥ २०
ताभ्यां युधि निरस्ताभ्यां गोपाभ्यां रङ्गसंनिधौ ।
आयत्यां च तदात्वे च श्रेयो मम भविष्यति ॥
नृपतेः स्नेहसंयुक्तैर्वचोभिर्हृष्टमानसौ ।
ऊचतुर्युद्धसंमत्तौ मल्लौ चाणूरमुष्टिकौ ॥ २२
यद्यावयोस्तौ प्रमुखे स्थास्येते गोपकिल्बिषौ ।
हताविव्यवगन्तव्यौ प्रेतरूपौ तपस्विनौ ॥ २३
यदि वा प्रतियोत्स्येते तावरिष्टपरिप्लुतौ ।
आवाभ्यां रोषयुक्ताभ्यां प्रमुखस्थौ वनौकसौ ॥२४
एवं वाग्विषमुत्सृज्य तावुभौ मल्लपुंगवौ ।
अनुज्ञातौ नरेन्द्रेण स्वगृहं प्रतिजग्मतुः ॥ २५

इति श्रीहरिवंशे द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

७३

वैशंपायन उवाच ।

महामात्रं ततः कंसो बभाषे हस्तिजीविनम् ।
हस्ती कुवलयापीडः समाजद्वारि तिष्ठतु ॥ १
बलवान्मदलोलाक्षश्चपलः क्रोधनो नृषु ।
दानोत्कटकटश्चण्डः प्रतिवारणरोषणः ॥ २
स संचोदयितव्यस्ते तावुद्दिश्य वनौकसौ ।
वसुदेवसुतौ नीचौ यथा स्यातां गतायुषौ ॥ ३
त्वया चैव गजेन्द्रेण यदि तौ गोषु जीविनौ ।
भवेतां घातितौ रङ्गे पश्येयमहमुत्कटौ ॥ ४
ततस्तौ पतितौ दृष्ट्वा वसुदेवः सबान्धवः ।
छिन्नमूलो निरालम्बः सभार्यो विनशिष्यति ॥ ५
ये चेमे यादवा मूर्खाः सर्वे कृष्णपरायणाः ।
विनशिष्यन्ति छिन्नाशा दृष्ट्वा कृष्णं निपातितम् ॥
एतौ हत्वा गजेन्द्रेण मल्लैर्वा स्वयमेव वा ।
पुरीं निर्यादवां कृत्वा विचरिष्याम्यहं सुखी ॥ ७
पितापि मे परित्यक्तो यो यादवकुलोद्वहः ।
शेषाश्च मे परित्यक्ता यादवाः कृष्णपक्षिणः ॥ ८
न चाहमुग्रसेनेन जातः किल सुतार्थिना ।
मानुषेणाल्पवीर्येण यथा मामाह नारदः ॥ ९
सुयामुनं नाम गिरिं मम माता रजस्वला ।
प्रेक्षितुं सह सा स्त्रीभिर्गता वनकुतूहलात् ॥ १०
सा तत्र रमणीयेषु रुचिरद्रुमसानुषु ।
चचार नगशृङ्गेषु कन्दरेषु नदीषु च ॥ ११
किंनरोद्गीतमधुराः प्रतिश्रुत्यानुनादिताः ।
शृण्वन्ती कामजननीर्वाचः श्रोत्रसुखावहाः ॥ १२
बर्हिणानां च विरुतं खगानां च विकूजितम् ।
अभीक्ष्णमभिशृण्वन्ती स्त्रीधर्ममभिरोचयत् ॥ १३
एतस्मिन्नन्तरे वायुर्वनराजिविनिःसृतः ।
हृद्यः कुसुमगन्धाढ्यो ववौ मन्मथबोधनः ॥ १४
द्विरेफाभरणाश्चैव कदम्बा वायुघट्टिताः ।
मुमुचुर्गन्धमधिकं संततासारमूर्छिताः ॥ १५
केसराः पुष्पवर्षैश्च ववृषुर्मदबोधनाः ।
नीपा दीपा इवाभान्ति पुष्पकण्टकधारिणः ॥ १६
मही नवतृणच्छन्ना शक्रगोपविभूषिता ।
यौवनस्थेव वनिता स्वं दधारार्तवं वपुः ॥ १७
अथ सौभपतिः श्रीमान्द्रुमिलो नाम दानवः ।
उग्रसेनस्य रूपेण मातरं मे प्रधर्षयत् ॥ १८
सा पतिस्निग्धहृदया भावेनोपससर्प तम् ।
शङ्किता चाभवत्पश्चात्तस्य गौरवदर्शनात् ॥ १९
सा तमाहोत्थिता भीता न त्वं मम पतिर्ध्रुवम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

कश्च त्वं विकृताकारो येनास्मि मलिनीकृता ॥ २०
एकपत्नीव्रतमिदं मम संदूषितं त्वया ।
पत्युर्मे रूपमास्थाय नीच नीचेन कर्मणा ॥ २१
किं मां वक्ष्यन्ति रुषिता बान्धवाः कुलपांसनीम् ।
जुगुप्सिता च वत्स्यामि पतिपक्षैर्निराकृता ॥ २२
धिक्त्वामीदृशमक्षान्तं दौष्कुलं व्युत्थितेन्द्रियम् ।
अविश्वास्यमनायुष्यं परदाराभिमर्शनम् ॥ २३
स तामाह प्रसज्जन्तीं क्षिप्रः क्रोधेन दानवः ।
अहं वै द्रुमिलो नाम सौभस्य पतिरूर्जितः ॥ २४
किं मां क्षिपसि दोषेण मूढे पण्डितमानिनि ।
मानुषं पतिमाश्रित्य हीनवीर्यपराक्रमम् ॥ २५
व्यभिचारान्न दुष्यन्ति स्त्रियः स्त्रीमानगर्विते ।
न ह्यासीन्नियता बुद्धिर्मानुषीणां विशेषतः ॥ २६
श्रूयन्ते हि स्त्रियो बह्व्यो व्यभिचारव्यतिक्रमैः ।
प्रसूता देवसंकाशान्पुत्रानमितविक्रमान् ॥ २७
अतीव त्वं हि लोकेऽस्मिन्पतिधर्मवती सती ।
शुद्धा केशान्विधुन्वन्ती भाषसे यद्यदिच्छसि ॥२८
कस्य त्वमिति यच्चाहं त्वयोक्तो मत्तकाशिनि ।
कंसो नाम रिपुध्वंसी तव पुत्रो भविष्यति ॥ २९
सा सरोषा पुनर्भूत्वा निन्दती तस्य तं वरम् ।
उवाच व्यथिता देवी दानवं दुष्टवादिनम् ॥ ३०
धिक्ते वृत्तं सुदुर्वृत्त यः सर्वा निन्दसे स्त्रियः ।
सन्ति स्त्रियो नीचवृत्ताः सन्ति चैव पतिव्रताः ॥
यास्त्वेकपत्न्यः श्रूयन्तेऽरुन्धतीप्रमुखाः स्त्रियः ।
धृतास्ताभिस्त्रयो लोकाः सर्वे वै कुलपांसन ॥ ३२
यस्त्वया मम पुत्रो वै दत्तो वृत्तविनाशनः ।
न मे बहुमतस्त्वेष शृणु चापि यदुच्यते ॥ ३३
उत्पत्स्यति पुमान्नीच पतिवंशे ममाव्ययः ।
भविष्यति स ते मृत्युर्यश्च दत्तस्त्वया सुतः ॥ ३४
द्रुमिलस्त्वेवमुक्तस्तु जगामाकाशमेव तु ।
जगाम च पुरीं दीना माता तदहरेव मे ॥ ३५
क्षेत्रजोऽहं सुतस्त्वेवमुग्रसेनस्य हस्तिप ।
मातापितृभ्यां संत्यक्तः स्थापितः स्वेन तेजसा ॥
उभाभ्यां चापि विद्विष्टो बान्धवैश्च विशेषतः ।
एतानपि हनिष्यामि हत्वा गोपालकावुभौ ॥ ३७
तद्गच्छ गजमारुह्य साङ्कुशप्रासतोमर ।
स्थिरो भव महामात्र समाजद्वारि माचिरम् ॥ ३८

इति श्रीहरिवंशे त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

७४

वैशंपायन उवाच ।

तस्मिन्नहनि निर्वृत्ते द्वितीये समुपस्थिते ।
संकीर्यत महारङ्गः पौरैर्युद्धदिदृक्षुभिः ॥ १
सचित्राष्टास्त्रिचरणाः सार्गलद्वारवेदिकाः ।
सगवाक्षार्धचन्द्राश्च सतलोत्तमभूषिताः ॥ २
प्राङ्मुखैश्चारुनिर्मुक्तैर्माल्यदामावतंसितैः ।
अलंकृतैर्विराजद्भिः शारदैरिव तोयदैः ॥ ३
मञ्चागारैः सुनिर्युक्तैर्युद्धार्थं सुविभूषितैः ।
समाजवाटः शुशुभे स मेघौघैरिवार्णवः ॥ ४
स्वकर्मद्रव्ययुक्ताभिः पताकाभिर्निरन्तरम् ।
श्रेणीनां च गणानां च मञ्चा भान्त्यचलोपमाः ॥५
अन्तःपुरगतानां च प्रेक्षागाराण्यदूरतः ।
रेजुः काञ्चनचित्राणि रत्नज्वालाकुलानि च ॥ ६
तानि रत्नौघकल्पानि ससानुप्रग्रहाणि च ।
रेजुर्जवनिकाक्षेपैः सपक्षा इव खे नगाः ॥ ७
तत्र चामरहासैश्च भूषणानां च शिञ्जितैः ।
मणीनां च विचित्राणां विचित्राश्चेरुरर्चिषः ॥ ८
गणिकानां पृथङ्मञ्चाः शुभैरास्तरणाम्बरैः ।
शोभिता वारमुख्याभिर्विमानप्रतिमौजसः ॥ ९
तत्रासनानि मुख्यानि पर्यङ्काश्च हिरण्मयाः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

प्रकीर्णाश्च कुथाश्चित्राः सपुष्पस्तबकद्रुमाः ॥ १०
सौवर्णाः पानकुम्भाश्च पानभूम्यश्च शोभिताः ।
फलावदंशपूर्णाश्च चाङ्गैर्यः पानयोजिताः ॥ ११
अन्ये च मञ्चा बहवः काष्ठसंचयबन्धनाः ।
रेजुः प्रस्तरशस्तत्र प्रकाशा मञ्चसंचयाः ॥ १२
उत्तमागारिकाश्चान्ये सूक्ष्मजालावलोकिनः ।
स्त्रीणां प्रेक्षागृहा भान्ति राजहंसा इवाम्बरे ॥ १३
प्राङ्मुखश्चारुनिर्युक्तो मेरुशृङ्गसमप्रभः ।
रुक्मपत्रनिभस्तम्भश्चित्रनिर्योगशोभितः ॥ १४
प्रेक्षागारः स कंसस्य प्रचकाशेऽधिकं श्रिया ।
शोभितो माल्यदामैश्च निवासकृतलक्षणः ॥ १५
तस्मिन्नानाजनाकीर्णे जनौघप्रतिनादिते ।
समाजवाटे संस्तब्धे कम्पमानार्णवप्रभे ॥ १६
राजा कुवलयापीडो रङ्गस्य द्वारि कुञ्जरः ।
तिष्ठत्विति समाज्ञाप्य प्रेक्षागारमथाययौ ॥ १७
स शुक्ले वाससी बिभ्रच्छ्वेतव्यजनचामरः ।
शुशुभे श्वेतमुकुटः श्वेताभ्र इव चन्द्रमाः ॥ १८
तस्य सिंहासनस्थस्य सुखासीनस्य धीमतः ।
रूपमप्रतिमं दृष्ट्वा पौराः प्रोचुर्जयाशिषः ॥ १९
ततः प्रविविशुर्मल्ला रङ्गमावल्गिताम्बराः ।
तिस्रश्च भागशः कक्ष्याः प्राविशन्बलशालिनः॥२०
ततस्तूर्यनिनादेन क्ष्वेडितास्फोटितेन च ।
वसुदेवसुतौ हृष्टौ रङ्गद्वारमुपस्थितौ ॥ २१
तावापतन्तौ त्वरितौ प्रतिषिद्धौ वराननौ ।
तेन मत्तेन नागेन चोद्यमानेन वै भृशम् ॥ २२
स मत्तहस्ती दुष्टात्मा कृत्वा कुण्डलिनं करम् ।
चकार चोदितो यत्नं निहन्तुं बलकेशवौ ॥ २३
ततः प्रहसितः कृष्णस्त्रास्यमानो गजेन वै ।
कंसस्य मत्सरं चैव जगर्हे स दुरात्मनः ॥ २४
त्वरते खलु कंसोऽयं गन्तुं वैवस्वतक्षयम् ।
यो मामनेन नागेन प्रधर्षयितुमिच्छति ॥ २५
संनिकृष्टे ततो नागे गर्जमाने यथा घने ।
सहसोत्पत्य गोविन्दश्चक्रे तालस्वनं प्रभुः ॥ २६
क्ष्वेडितास्फोटितरवं कृत्वा नागस्य चाग्रतः ।
करं च श्रीधरस्तस्य प्रतिजग्राह वक्षसा ॥ २७
विषाणान्तरगो भूत्वा पुनश्चरणमध्यगः ।
बबाधे तं गजं कृष्णः पवनस्तोयदं यथा ॥ २८
स हस्ताच्च विनिष्क्रान्तो विषाणाग्राच्च दन्तिनः ।
विमुक्तः पादमध्याच्च कृष्णो द्विपममोहयत् ॥ २९
सोऽतिकायस्तु संमूढो हन्तुं कृष्णमशक्नुवन् ।
गजः स्वेष्वेव गात्रेषु मथ्यमानो ररास ह ॥ ३०
पपात भूमौ जानुभ्यां दशनाभ्यां तुतोद ह ।
मदं सुस्राव रोषाच्च घर्मापाये यथा घनः ॥ ३१
कृष्णस्तु तेन नागेन क्रीडित्वा शिशुना यथा ।
निधनाय मतिं चक्रे कंसद्विष्टेन चेतसा ॥ ३२
स तस्य प्रमुखे पादं कृत्वा कुम्भादनन्तरम् ।
दोर्भ्यां विषाणमुत्पाट्य तेनैव प्राहरत्तदा ॥ ३३
स तेन वज्रकल्पेन स्वेन दन्तेन कुञ्जरः ।
हन्यमानः शकृन्मूत्रं चकारार्तो ररास ह ॥ ३४
कृष्णजर्जरिताङ्गस्य कुञ्जरस्यार्तचेतसः ।
कटाभ्यामतिसुस्राव वेगवद्भूरि शोणितम् ॥ ३५
लाङ्गूलं चास्य वेगेन निश्चकर्ष हलायुधः ।
शैलपृष्ठार्धसंलीनं वैनतेय इवोरगम् ॥ ३६
तेनैव गजदन्तेन कृष्णो हत्वा तु कुञ्जरम् ।
जघानैकप्रहारेण गजारोहमथोल्बणम् ॥ ३७
सोऽऽर्तनादं महत्कृत्वा विदन्तो दन्तिनां वरः ।
पपात समहामात्रो वज्रभिन्न इवाचलः ॥ ३८
तं हत्वा पुण्डरीकाक्षो नदन्तं दन्तिनां वरम् ।
अवतीर्णोऽर्णवाकारं समाजं सहपूर्वजः ॥ ३९

इति श्रीहरिवंशे चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

७५

वैशंपायन उवाच ।

प्रविशन्तं तु वेगेन मारुतावल्गिताम्बरम् ।
पूर्वजं पुरतः कृत्वा कृष्णं कमललोचनम् ॥ १
गजदन्तकृतोल्लेखं सुभुजं देवकीसुतम् ।
लीलाकृताङ्गदं वीरं मदेन रुधिरेण च ॥ २
वल्गमानं यथा सिंहं गर्जमानं यथा घनम् ।
बाहुशब्दप्रहारेण चालयन्तं वसुंधराम् ॥ ३
औग्रसेनिः समालोक्य दन्तिदन्तोद्यतायुधम् ।
कृष्णं भृशायस्तमुखः सरोषं समुदैक्षत ॥ ४
भुजासक्तेन शुशुभे गजदन्तेन केशवः ।
चन्द्रार्धबिम्बसंयुक्तो यथैकशिखरो गिरिः ॥ ५
वल्गमाने तु गोविन्दे स कृत्स्नो रङ्गसागरः ।
जनौघप्रतिनादेन पूर्यमाण इवाबभौ ॥ ६
कंसेनापि समाज्ञप्तश्चाणूरः पूर्वमेव तु ।
योद्धव्यं सह कृष्णेन त्वया यत्नवतेति वै ॥ ७
स रोषेण तु चाणूरः कषायीकृतलोचनः ।
अभ्यवर्तत युद्धाय अपां पूर्णो यथा घनः ॥ ८
अवघुष्टे समाजे तु निःशब्दस्तिमिते जने ।
यादवास्तत्र सहिता इदं वचनमब्रुवन् ॥ ९
बाहुयुद्धमिदं रङ्गे सप्राश्निकमकातरम् ।
क्रियाबलसमाज्ञातमशस्त्रं निर्मितं पुरा ॥ १०
अद्भिश्चापि श्रमो नित्यं विनेयः कालदर्शिभिः ।
करीषेण च मल्लस्य सततं प्रक्रिया स्मृता ॥ ११
स्थितो भूमिगतश्चैव यो यथामार्गतः स्थितः ।
नियुध्यतश्च पर्यायः प्राश्निकैः समुदाहृतः ॥ १२
बालो वा यदि वा मध्यः स्थविरो वा कृशोऽपि वा ।
बलस्थो वा स्थितो रङ्गे ज्ञेयः कक्ष्यान्तरेण वै ॥
बलतश्च क्रियातश्च बाहुयुद्धविधिर्युधि ।
निर्घातानन्तरं किंचिन्न कर्तव्यं विजानता ॥ १४
तदिदं प्रस्तुतं रङ्गे युद्धं कृष्णान्ध्रमल्लयोः ।
बालः कृष्णो महानन्ध्रस्तत्र न स्याद्विचारणा ॥१५
ततः किलकिलाशब्दः समाजे समवर्तत ।
प्रावल्गत च गोविन्दो वाक्यं चेदमुवाच ह ॥१६
अहं बालो महानन्ध्रो वपुषा पर्वतोपमः ।
युद्धं मम सहानेन रोचते बाहुशालिना ॥ १७
युद्धव्यतिक्रमः कश्चिन्न भविष्यति मत्कृतः ।
न ह्यहं बाहुयोधानां दूषयिष्यामि यन्मतम् ॥ १८
योऽयं करीषधर्मश्च तोयधर्मश्च रङ्गजः ।
कषायस्य च संसर्गः समयो ह्येष कल्पितः ॥ १९
संयमः स्थिरता शौर्यं व्यायामः सत्क्रिया बलम् ।
रङ्गे च नियता सिद्धिरेतद्युद्धमुखे व्रतम् ॥ २०
यदयं बाहुभिर्युद्धं सवैरं कर्तुमुद्यतः ।
अत्र वै निग्रहः कार्यस्तोषयिष्याम्यहं जगत् ॥२१
करूषेषु प्रसूतोऽयं चाणूरो नाम नामतः ।
बाहुयोधी शरीरेण कर्मभिश्चानुचिन्त्यताम् ॥ २२
एतेन बहवो मल्ला निहता युद्धदुर्मदाः ।
रङ्गप्रतापकामेन मल्लमार्गश्च दूषितः ॥ २३
शस्त्रसिद्धिस्तु योधानां संग्रामे शस्त्रयोधिनाम् ।
रङ्गसिद्धिस्तु मल्लानां प्रतिमल्लनिघातजा ॥ २४
रणे विजयमानस्य कीर्तिर्भवति शाश्वती ।
हतस्यापि रणे शस्त्रैर्नाकपृष्ठं विधीयते ॥ २५
रणे ह्युभयतः सिद्धिर्हतस्यापि व्रतोऽपि वा ।
सा हि प्राणान्तिका यात्रा महद्भिः साधु पूजिता ॥
अयं तु मार्गो बलतः क्रियातश्च विनिःसृतः ।
मृतस्य रङ्गे कः स्वर्गो जयतो वा कुतो रतिः ॥२७
ये तु केचित्स्वदोषेण राज्ञः पण्डितमानिनः ।
प्रतापार्थे हता मल्ला मल्लहन्तुर्वधो हि सः ॥ २८
एवं संजल्पतामेव ताभ्यां युद्धं सुदारुणम् ।
उभाभ्यामभवद्घोरं वारणाभ्यां यथा वने ॥ २९

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

कृतप्रतिकृतैश्चित्रैर्बाहुभिश्च ससंकटैः ।
संनिपातावधूतैश्च प्रमाथोन्मथनैस्तथा ॥ ३०
क्षेपणैर्मुष्टिभिश्चैव वराहोद्धूतनिस्वनैः ।
कीलैर्वज्रनिपातैश्च प्रसृष्टाभिस्तथैव च ॥ ३१
शलाकानखपातैश्च पादोद्धूतैश्च दारुणैः ।
जानुभिश्चाश्मनिर्घोषैः शिरोभिश्चावघट्टितैः ॥ ३२
तद्युद्धमभवद्घोरमशस्त्रं बाहुतेजसा ।
बलप्राणेन शूराणां समाजोत्सवसंनिधौ ॥ ३३
संरज्यत जनः सर्वः सोत्क्रुष्टनिनदोत्थितः ।
साधुवादांश्च मञ्चेषु घोषयन्त्यपरे जनाः ॥ ३४
ततः प्रस्विन्नवदनः कृष्णप्रणिहितेक्षणः ।
न्यवारयत तूर्याणि कंसः सव्येन पाणिना ॥ ३५
प्रतिषिद्धेषु तूर्येषु मृदङ्गादिषु तेषु वै ।
खे संगतान्यवाद्यन्त देवतूर्याण्यनेकशः ॥ ३६
युध्यमाने हृषीकेशे पुण्डरीकनिभेक्षणे ।
स्वयमेव प्रवाद्यन्त तूर्यघोषाश्च सर्वशः ॥ ३७
अन्तर्धानगता देवा विमानैः कामरूपिभिः ।
चेरुर्विद्याधरैः सार्धं कृष्णस्य जयकाङ्क्षिणः ॥ ३८
जयस्व कृष्ण चाणूरं दानवं मल्लदेहिनम् ।
इति सप्तर्षयः सर्वे ऊचुश्चैव नभोगताः ॥ ३९
चाणूरेण चिरं कालं क्रीडित्वा देवकीसुतः ।
बलमाहारयामास कंसस्याभावदर्शिवान् ॥ ४०
ततश्चचाल वसुधा मञ्चाश्चैव जुघूर्णिरे ।
मुकुटाच्चापि कंसस्य पपात मणिरुत्तमः ॥ ४१
दोर्भ्यामानम्य कृष्णस्तु चाणूरं पूर्णजीवितम् ।
प्राहरन्मुष्टिना मूर्ध्नि वक्षस्याहत्य जानुना ॥ ४२
निःसृते साश्रुरुधिरे तस्य नेत्रे सबन्धने ।
तापनीये यथा घण्टे कक्ष्योपरि विलम्बिते ॥ ४३
स पपात च रङ्गस्य मध्ये निःसृतलोचनः ।
चाणूरो विगतप्राणो जीवितान्ते महीतले ॥ ४४
देहेन तस्य रङ्गस्य चाणूरस्य गतायुषः ।
संनिरुद्धो महामार्गः स शैलेनेव लक्ष्यते ॥ ४५

इति श्रीहरिवंशे पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

७६

वैशंपायन उवाच ।

रौहिणेयो हते तस्मिंश्चाणूरे बलदर्पिते ।
जग्राह मुष्टिकं रङ्गे कृष्णस्तोसलकं पुनः ॥ १
संनिपाते तु तौ मल्लौ प्रथमे क्रोधमूर्छितौ ।
समेयातां रामकृष्णौ कालस्य वशवर्तिनौ ॥ २
कृष्णस्तोसलमुद्यम्य गिरिशृङ्गोपमं बली ।
भ्रामयित्वा शतगुणं निष्पिपेष महीतले ॥ ३
तस्य कृष्णाभिपन्नस्य पीडितस्य बलीयसा ।
मुखाद्रुधिरमत्यर्थमाजगाम मुमूर्षतः ॥ ४
संकर्षणस्तु सुचिरं योधयित्वा महाबलः ।
अन्ध्रमल्लं महामल्लो मण्डलानि विदर्शयन् ॥ ५
मुष्टिनैकेन तेजस्वी साशनिस्तनयित्नुना ।
शिरस्यभ्यहनद्वीरो वज्रेणेव महागिरिम् ॥ ६
स निष्पतितमस्तिष्को विस्रस्तनयनाननः ।
पपाताभिमुखस्तत्र ततो नादो महानभूत् ॥ ७
अन्ध्रतोसलकौ हत्वा कृष्णसंकर्षणावुभौ ।
क्रोधसंरक्तनयनौ रङ्गमध्ये ववल्गतुः ॥ ८
समाजवाटो निर्मल्लः सोऽभवद्भीमदर्शनः ।
अन्ध्रे तदा महामल्ले मुष्टिके च निपातिते ॥ ९
ये च संप्रेक्षका गोपा नन्दगोपपुरोगमाः ।
भयक्षोभितसर्वाङ्गाः सर्वे तत्रावतस्थिरे ॥ १०
हर्षजं वारि नेत्राभ्यां वर्तयाना प्रवेपती ।
प्रस्नवोत्पीडिता कृष्णं देवकी समुदैक्षत ॥ ११
कृष्णदर्शनयुक्तेन बाष्पेणाकुलितेक्षणः ।
वसुदेवो जरां त्यक्त्वा स्नेहेन तरुणायते ॥ १२

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

वारमुख्याश्च ताः सर्वाः कृष्णस्य मुखपङ्कजम् ।
पपुर्हि नेत्रभ्रमरैर्निमेषान्तरगामिभिः ॥ १३
कंसस्यापि मुखे स्वेदो भ्रूभेदान्तरगोचरः ।
अभवद्रोषनिर्यासः कृष्णसंदर्शनेरितः ॥ १४
केशवायासधूमेन रोषनिःश्वासवायुना ।
दीप्तमन्तर्गतं तस्य हृदयं मानसाग्निना ॥ १५
तस्य प्रस्फुरितौष्ठस्य भिन्नालीकस्य तस्य वै ।
कंसवक्त्रस्य रोषेण रक्तसूर्यायते वपुः ॥ १६
क्रोधरक्तान्मुखात्तस्य प्रसृताः स्वेदबिन्दवः ।
उद्यतस्येव सूर्यस्य प्रसृताः पादपङ्कयः ॥ १७
सोऽऽज्ञापयत संक्रुद्धः पुरुषान्व्यायतान्बहून् ।
गोपावेतौ समाजौघान्निष्क्रास्येतां वनेचरौ ॥ १८
न चैतौ द्रष्टुमिच्छामि विकृतौ पापदर्शिनौ ।
गोपानामपि मे राज्ये न कश्चित्स्थातुमर्हति ॥ १९
नन्दगोपश्च दुर्मेधाः पापेष्वभिरतो मम ।
आयसैर्निगडाकारैर्लोहपाशैर्निगृह्यताम् ॥ २०
वसुदेवश्च दुर्वृत्तो नित्यं छद्मचरो मम ।
अवृद्धार्हेण दण्डेन क्षिप्रमद्यैव वध्यताम् ॥ २१
ये चेमे प्राकृता गोपा दामोदरपरायणाः ।
एषां ह्रियन्तां गावश्च यच्चास्ति वसु किंचन ॥ २२
एवमाज्ञापयानं तु कंसं परुषभाषिणम् ।
ददर्शायस्तनयनः कृष्णः सत्यपराक्रमः ॥ २३
क्षिप्ते पितरि चुक्रोध नन्दगोपे च केशवः ।
ज्ञातीनां च व्यथां दृष्ट्वा विसंज्ञां चैव देवकीम् ॥
स सिंह इव वेगेन केसरी जातविक्रमः ।
आरुरुक्षुर्महाबाहुः कंसनाशार्थमच्युतः ॥ २५
रङ्गमध्यादुत्पपात कृष्णः कंसासनान्तिकम् ।
असज्जन्वायुना क्षिप्तो यथा विद्युद्घनाद्घनम् ॥ २६
ददृशुर्न हि तं सर्वे रङ्गमध्यादवप्लुतम् ।
केवलं कंसपार्श्वस्थं ददृशुः पुरवासिनः ॥ २७

सोऽपि कंसस्तथायस्तः परीतः कालधर्मणा ।
आकाशादिव गोविन्दं मेने तत्रागतं विभुम् ॥ २८
स कृष्णेनायतं कृत्वा बाहुं परिघसंनिभम् ।
मूर्धजेषु परामृष्टः कंसो वै रङ्गसंसदि ॥ २९
मुकुटश्चापतत्तस्य काञ्चनो वज्रभूषितः ।
शिरसस्तस्य कृष्णेन परामृष्टस्य पाणिना ॥ ३०
स हस्तप्रस्तकेशश्च कंसो निर्यत्नतां गतः ।
तथैव च विसंमूढो विह्वलः समपद्यत ॥ ३१
निगृहीतश्च केशेषु मन्दासुरिव निःश्वसन् ।
न शशाक मुखं द्रष्टुं कंसः कृष्णस्य वै तदा ॥ ३२
विकुण्डलाभ्यां कर्णाभ्यां छिन्नहारेण वक्षसा ।
प्रलम्बाभ्यां च बाहुभ्यां गात्रैर्विसृतभूषणैः ॥ ३३
भ्रंशितेनोत्तरीयेण सहसा चलितासनः ।
वेष्टमानः समाक्षिप्तः कंसः कृष्णेन तेजसा ॥ ३४
चकर्ष च महारङ्गे मञ्चान्निष्क्रम्य केशवः ।
केशेषु बलवद्गृह्य कंसं क्लेशार्हतां गतम् ॥ ३५
कृष्यमाणः स कृष्णेन भोजराजो महाद्युतिः ।
समाजवाटे परिखां देहकृष्टां चकार ह ॥ ३६
समाजवाटे विक्रीड्य विकृष्य च गतायुषम् ।
कृष्णो विसर्जयामास कंसदेहमदूरतः ॥ ३७
धरण्यां मृदितः शेते तस्य देहः सुखोचितः ।
क्रमेण विपरीतेन पांसुभिः परुषीकृतः ॥ ३८
तस्य तद्वदनं श्यावं सुप्राक्षं मुकुटं विना ।
न विभाति विपर्यस्तं विपलाशं यथाम्बुजम् ॥ ३९
असंग्रामे हतः कंसः स बाणैरपरिक्षतः ।
कण्ठग्राहान्निरस्तासुर्वीरमार्गान्निराकृतः ॥ ४०
तस्य देहे प्रकाशन्ते सहसा केशवार्पिताः ।
मांसच्छेदघनाः सर्वे नखाग्रा जीवितच्छिदः ॥४१
तं हत्वा पुण्डरीकाक्षः प्रहर्षाद्द्विगुणप्रभः ।
ववन्दे वसुदेवस्य पादौ निहतकण्टकः ॥ ४२

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

मातुश्च शिरसा पादौ निपीड्य यदुनन्दनः ।
सासिञ्चत्प्रस्रवोत्पीडैः कृष्णमानन्दनिःसृतैः ॥ ४३
यादवांश्चैव तान्सर्वान्यथास्थानं यथावयः ।
पप्रच्छ कुशलं कृष्णो दीप्यमानः स्वतेजसा ॥ ४४
बलदेवोऽपि धर्मात्मा कंसभ्रातरमूर्जितम् ।
बाहुभ्यामेव तरसा सुनामानमपोथयत् ॥ ४५
तौ जितारी जितक्रोधौ चिरं विप्रोषितौ व्रजे ।
स्वपितुर्भवनं वीरौ जग्मतुर्हृष्टमानसौ ॥ ४६

इति श्रीहरिवंशे षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

७७

वैशंपायन उवाच ।

भर्तारं पतितं दृष्ट्वा क्षीणपुण्यमिव ग्रहम् ।
कंसपत्न्यो हतं कंसं समन्तात्पर्यवारयन् ॥ १
तं महीशयने सुप्तं क्षितिनाथं गतायुषम् ।
भार्याः स्म दृष्ट्वा शोचन्ति मृग्यो मृगवधे यथा ॥२
हा हताः स्म महाबाहो हताशा हतबान्धवाः ।
वीरपत्न्यो हते वीरे त्वयि वीरव्रतप्रिये ॥ ३
इमामवस्थां पश्यन्त्यः पश्चिमां तव नैष्ठिकीम् ।
कृपणं राजशार्दूल विलपामः सबान्धवाः ॥ ४
छिन्नमूलाः स्म संवृत्ताः परित्यक्ताः स्म शोभनैः ।
त्वयि पञ्चत्वमापन्ने नाथेऽस्माकं महाबले ॥ ५
को नः पांसुपरीताङ्ग्यो रतिसंसर्गलालसाः ।
लता इव विचेष्टन्त्यः शयनीयानि नेष्यति ॥ ६
इदं ते सततं सौम्य हृद्यनिःश्वासमारुतम् ।
दहत्यर्को मुखं कान्तं निस्तोयमिव पङ्कजम् ॥ ७
इमौ ते श्रवणौ शून्यौ न शोभेते विकुण्डलौ ।
शिरोधरायां संलीनौ सततं कुण्डलप्रिय ॥ ८
क्व ते स मुकुटो वीर सर्वरत्नविभूषितः ।
अत्यन्तं शिरसो लक्ष्मीं यो दधात्यर्कसप्रभः ॥ ९
अनेन स्त्रीकलत्रेण तवान्तःपुरशोभिना ।
कथं दीनेन कर्तव्यं त्वयि लोकान्तरं गते ॥ १०
ननु नाम स्त्रियः साध्व्यः प्रियभोगेष्ववञ्चिताः ।
पतीनामपरित्याज्यास्त्वं तु नस्त्यज्य गच्छसि ॥११
अहो कालो महावीर्यो येन पर्यायकर्मणा ।
कालतुल्यः सपत्नानां त्वं क्षिप्रमपनीयसे ॥ १२
वयं दुःखेष्वनुचिताः सुखेष्वेव तु योजिताः ।
कथं वत्स्याम विधवा नाथ कार्पण्यमाश्रिताः ॥१३
स्त्रीणां चारित्रलुब्धानां पतिरेकः परा गतिः ।
त्वं हि नः सा गतिश्छिन्ना कृतान्तेन बलीयसा ॥
वैधव्येनाभिभूताः स्मः शोकसंतप्तमानसाः ।
रोदितव्ये ध्रुवे मग्नाः क्व गच्छामस्त्वया विना ॥१५
सह त्वया गतः कालस्त्वदङ्के क्रीडितं गतम् ।
क्षणेन च विहीनाः स्म अनित्या हि नृणां गतिः ॥
अहो बत विपन्नाः स्म विपन्ने त्वयि मानद ।
एकदुष्कृतकारिण्यः सर्वा वैधव्यलक्षणाः ॥ १७
त्वया स्वर्गप्रतिच्छन्दैर्लालिताः स्म रतिप्रियाः ।
त्वयि कामवशाः सर्वाः स नस्त्यज्य क्व गच्छसि ॥
आसां विलपमानानां कुररीणामिव प्रभो ।
प्रतिवाक्यं जगन्नाथ दातुमर्हसि मानद ॥ १९
एवमार्तकलत्रस्य श्राम्यमाणेषु बन्धुषु ।
गमनं ते महाराज दारुणं प्रतिभाति नः ॥ २०
नूनं कान्ततराः कान्त तस्मिँल्लोके वरस्त्रियः ।
ततस्त्वं प्रस्थितो वीर विहायेमं गृहे जनम् ॥ २१
किं नु ते करुणं वीर भार्यास्वेतासु भूमिप ।
आर्तनादं रुदन्तीषु यन्नेहाद्यावबुध्यसे ॥ २२
अहो निष्करुणा यात्रा नराणामौर्ध्वदेहिकी ।
ये परित्यज्य दारान्स्वान्निरपेक्षा व्रजन्ति ह ॥ २३
अपतित्वं स्त्रियाः श्रेयो न तु शूरः स्त्रियाः पतिः ।
स्वर्गस्त्रीणां प्रियाः शूरास्तेषामपि च ताः प्रियाः ॥

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

अहो क्षिप्रमदृश्येन नयता त्वा रणप्रियम् ।
प्रहृतं नः कृतान्तेन सर्वासामन्तरात्मसु ॥ २५
हत्वा जरासंधबलं जित्वा यक्षांश्च संयुगे ।
कथं मानुषमात्रेण हतस्त्वं जगतीपते ॥ २६
इन्द्रेण सह संग्रामं कृत्वा सायकविग्रहम् ।
अमर्त्यैरजितो युद्धे मर्त्येनासि कथं हतः ॥ २७
त्वया सागरमक्षोभ्यं विक्षोभ्य शरवृष्टिभिः ।
रत्नसर्वस्वहरणं जित्वा पाशधरं कृतम् ॥ २८
त्वया पौरजनास्यार्थे मन्दं वर्षति वासवे ।
सायकैर्जलदान्भित्त्वा बलाद्वर्षं प्रवर्तितम् ॥ २९
प्रतापावनताः सर्वे तव तिष्ठन्ति पार्थिवाः ।
प्रेषमाणा वरार्हाणि रत्नान्याच्छादनानि च ॥ ३०
तवैवं देवकल्पस्य दृष्टवीर्यस्य शत्रुभिः ।
कथं प्राणान्तिकं घोरमीदृशं भयमागतम् ॥ ३१
प्राप्ताः स्मो विधवाशब्दं त्वयि नाथे निपातिते ।
अप्रमत्ताः प्रमत्ताः स्म कृतान्तेन निराकृताः ॥३२
यद्येवं नाथ गन्तव्यं यदि वा विस्मृता वयम् ।
वाक्यमात्रेण यास्येति कर्तव्यो नः परिग्रहः ॥ ३३
प्रसीद नाथ भीताः स्म पादौ ते याम मूर्धभिः ।
अलं दूरप्रवासेन निवर्त मथुराधिप ॥ ३४
अहो वीर कथं शेषे निषण्णस्तृणपांसुषु ।
शयानस्य हि ते भूमौ कस्मान्नोद्विजते मनः ॥ ३५
केन सुप्तप्रहारोऽयं दत्तोऽस्माकमतर्कितः ।
प्रहृतं केन सर्वासु नारीष्वेवं सुदारुणम् ॥ ३६
रुदितानुशयो नार्या जीवन्त्याः परिदेवनम् ।
किं वयं सति गन्तव्ये सह भर्त्रा रुदामहे ॥ ३७
एतस्मिन्नन्तरे दीना कंसमाता प्रवेपती ।
क मे वत्सः क मे पुत्र इति रोरूयते भृशम् ॥३८
सापश्यत्तं हतं पुत्रं निपीतं शशिनं यथा ।
हृदयेन विदीर्णेन श्राम्यमाणा पुनः पुनः ॥ ३९
पुत्रं समभिवीक्षन्ती हा हतास्मीति वाशती ।
स्नुषाणामार्तनादेन विललाप रुरोद च ॥ ४०
सा तस्य वदनं दीनमुत्सङ्गे पुत्रगृद्धिनी ।
कृत्वा पुत्रेति करुणं विललापार्तया गिरा ॥ ४१
पुत्र शूरव्रते युक्त ज्ञातीनां नन्दिवर्धन ।
किमिदं त्वरितं तात प्रस्थानं कृतवानसि ॥ ४२
प्रसुप्तश्चासि विवृते किं पुत्र शयनं विना ।
तात नैवंविधा भूमौ शेरते कृतलक्षणाः ॥ ४३
रावणेन पुरा गीतः श्लोकोऽयं साधुसंमतः ।
बलज्येष्ठेन लोकेषु राक्षसानां समागमे ॥ ४४
एवमूर्जितवीर्यस्य मम देवनिघातिनः ।
बान्धवेभ्यो भयं घोरमनिवार्यं भविष्यति ॥ ४५
तथैव ज्ञातिलुब्धस्य मम पुत्रस्य धीमतः ।
ज्ञातिभ्यो भयमुत्पन्नं शरीरान्तकरं महत् ॥ ४६
सा पतिं भूपतिं वृद्धमुग्रसेनं विचेतसम् ।
उवाच रुदती वाक्यं विवत्सा सौरभी यथा ॥४७
एह्येहि राजन्धर्मात्मन्पश्य पुत्रं जनेश्वरम् ।
शयानं वीरशयने वज्राहतमिवाचलम् ॥ ४८
अस्म कुर्मो महाराज निर्याणसदृशीं क्रियाम् ।
प्रेतत्वमुपपन्नस्य गतस्य यमसादनम् ॥ ४९
वीरभोज्यानि राज्यानि वयं चापि पराजिताः ।
गच्छ विज्ञाप्यतां कृष्णः कंससंस्कारकारणात् ॥
मरणान्तानि वैराणि शान्ते शान्तिर्भविष्यति ।
प्रेतकार्याणि कार्याणि मृतः किमपराध्यते ॥ ५१
एवमुक्त्वा पतिं भोजं केशानारुज्य दुःखिता ।
पुत्रस्य मुखमीक्षन्ती विललापैव सा भृशम् ॥ ५२
इमास्ते किं करिष्यन्ति भार्या राजन्सुखोचिताः ।
त्वां पतिं सुपतिं प्राप्य या विपन्नमनोरथाः ॥ ५३
इमं ते पितरं वृद्धं कृष्णस्य वशवर्तिनम् ।
कथं द्रक्ष्यामि शुष्यन्तं कासारसलिलं यथा ॥ ५४

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

अहं ते जननी पुत्र किमर्थं नाभिभाषसे ।
प्रस्थितो दीर्घमध्वानं परित्यज्य प्रियं जनम् ॥ ५५
अहो वीराल्पभाग्यायाः कृतान्तेनानिवर्तिना ।
आच्छिद्य मम मन्दाया नीयसे नयकोविद ॥ ५६
दानमानगृहीतानि तृप्तान्येतानि ते गुणैः ।
रुदन्ति तव भृत्यानां कुलानि कुलयूथप ॥ ५७
उत्तिष्ठ नरशार्दूल दीर्घबाहो महाबल ।
त्राहि दीनं जनं सर्वं पुरमन्तःपुरं तथा ॥ ५८
रुदतीनां भृशार्तानां कंसस्त्रीणां सविस्तरम् ।
जगामास्तं दिनकरः संध्यारागेण रञ्जितः ॥ ५९

इति श्रीहरिवंशे सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

७८

वैशंपायन उवाच ।

उग्रसेनस्तु कृष्णस्य समीपं दुःखितो ययौ ।
पुत्रशोकाभिसंतप्तो विषपीत इव स्खलन् ॥ १
स ददर्श गृहे कृष्णं यादवैरभिसंवृतम् ।
पश्चानुतापाद्ध्यायन्तं कंसस्य निधनाविलम् ॥ २
कंसनारीप्रलापांश्च श्रुत्वा सुकरुणान्बहून् ।
विगर्हमाणमात्मानं तस्मिन्यादवसंसदि ॥ ३
अहो मयातिबाल्येन नररोषानुवर्तिना ।
वैधव्यं स्त्रीसहस्राणां कंसस्यास्य कृते कृतम् ॥ ४
कारुण्यं खलु नारीषु प्राकृतस्यापि जायते ।
एवमार्तं रुदन्तीषु मया भर्तरि पातिते ॥ ५
परिदेवितमात्रेण शोकः खलु विधीयते ।
कृतान्तस्यानभिज्ञातः स्त्रीणां कारुण्यसंभवः ॥ ६
कंसस्य हि वधः श्रेयान्प्रागेवाभिमतो मम ।
सतामुद्वेजनीयस्य पापेष्वभिरतस्य च ॥ ७
लोके पतितवृत्तस्य पुरुषस्याल्पमेधसः ।
अक्लिष्टं मरणं श्रेयो न विद्विष्टस्य जीवितम् ॥ ८
कंसः पापरतिश्चैव साधूनां चाप्यसंमतः ।
धिक्शब्दपतितश्चैव जीविते चास्य का दया ॥ ९
स्वर्गे तपोभृतां वासः फलं पुण्यस्य कर्मणः ।
इहापि यशसा युक्तस्तत्रस्थैरुपधार्यते ॥ १०
यदि स्युर्निर्वृता लोकाः स्युश्च धर्मपराः प्रजाः ।
नरा धर्मप्रवृत्ताश्च न नृपो विकृतो भवेत् ॥ ११
गुणेषु दुष्टवृत्तानां कृतान्तः कुरुते पदम् ।
इष्टधर्मेषु लोकेषु कर्तव्यं पारलौकिकम् ॥ १२
अतीव देवा रक्षन्ति नरं धर्मपरायणम् ।
कर्तारः सुलभा लोके दुष्कृतस्येह कर्मणः ॥ १३
हतः सोऽयं मया कंसः साध्वेतदवगम्यताम् ।
मूलच्छेदः कृतस्तस्य विपरीतस्य कर्मणः ॥ १४
तदेष सान्त्व्यतां सर्वः शोकार्तः प्रमदाजनः ।
पौराश्च पुर्यां श्रेण्यश्च सान्त्व्यतां सर्व एव हि ॥
एवं ब्रुवति गोविन्दे विवेशावनताननः ।
उग्रसेनो यदून्गृह्य पुत्रकिल्बिषशङ्कितः ॥ १६
स कृष्णं पुण्डरीकाक्षमुवाच यदुसंसदि ।
बाष्पसंदिग्धया वाचा दीनया सज्जमानया ॥ १७
पुत्र निर्यातितः क्रोधो नीतो याम्यां दिशं रिपुः ।
स्वधर्माधिगता कीर्तिर्नाम विश्रावितं भुवि ॥ १८
स्थापितं सत्सु माहात्म्यं शङ्किता रिपवः कृताः ।
स्थापितो यादवो वंशो गर्विताः सुहृदः कृताः ॥१९
सामन्तेषु नरेन्द्रेषु प्रतापस्ते प्रकाशितः ।
मित्राणि त्वां भजिष्यन्ति संश्रयिष्यन्ति चार्थिनः ॥
प्रकृतयोऽनुयास्यन्ति स्तोष्यन्ति त्वां द्विजातयः ।
संधिविग्रहमुख्यास्त्वां प्रणमिष्यन्ति मन्त्रिणः ॥२१
हस्त्यश्वरथसंपूर्णं पदातिगणसंकुलम् ।
प्रतिगृहाण कृष्णेदं कंसस्य बलमव्ययम् ॥ २२
धनं धान्यं च यत्किंचिद्रत्नान्याच्छादनानि च ।
स्त्रियो हिरण्यं वासांसि यच्चान्यद्वसु किंचन ॥ २३

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

एवं हि विहिते योगे पर्याप्ते कृष्ण विग्रहे ।
प्रतिष्ठितायां मेदिन्यां यदूनां शत्रुसूदन ॥ २४
शृणु तद्भवतां वीर कृपणानामिदं वचः ।
अस्य त्वत्क्रोधदग्धस्य कंसस्याशुभकर्मणः ।
तव प्रसादाद्गोविन्द प्रेतकार्यं क्रियेत ह ॥ २५
अस्य कृत्वा नरेन्द्रस्य विपन्नस्यौर्ध्वदेहिकम् ।
सस्नुषोऽहं सभार्यश्च चरिष्यामि मृगैः सह ॥२६
प्रेतसंस्कारमात्रेण कृते बान्धवकर्मणि ।
आनृण्यं लौकिकं कृष्ण गतः किल भवाम्यहम् ॥
अस्याग्निं पश्चिमं दत्त्वा चितिस्थाने विधिं विना ।
तोयप्रदानमात्रेण कंसस्यानृण्यमाप्नुयाम् ॥ २८
एतन्मे कृष्ण विज्ञाप्यं स्नेहोऽत्र मम युज्यताम् ।
प्राप्नोतु सुगतिं तत्र कृपणः पश्चिमां क्रियाम् ॥२९
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य कृष्णः परमहर्षितः ।
प्रत्युवाचोग्रसेनं वै सान्त्वपूर्वमिदं वचः ॥ ३०
सदृशं राजशार्दूल वृत्तस्य च कुलस्य च ।
यत्त्वमेवंविधं ब्रूषे गतेऽर्थे दुरतिक्रमे ॥ ३१
प्राप्स्यते नृप संस्कारं कंसः प्रेतगतोऽपि सन् ।
ब्रवीमि यदहं तात तदनुष्ठीयतां वचः ॥ ३२
न हि राज्येन मे कार्यं नाप्यहं राज्यलालसः ।
न चापि राज्यलुब्धेन मया कंसो निपातितः ॥३३
किं तु लोकहितार्थाय कीर्त्यर्थं च सुतस्तव ।
व्यङ्गभूतः कुलस्यास्य सानुजो विनिपातितः ॥३४
अहं स एव गोमध्ये गोपैः सह वनेचरः ।
प्रीतिमान्विचरिष्यामि कामचारी यथा गजः ॥३५
एतावच्छतशोऽप्येवं सत्येन प्रब्रवीमि ते ।
न मे कार्यं नृपत्वेन विज्ञाप्यं क्रियतामिदम् ॥३६
भवान्राजास्तु मे मान्यो यदूनामग्रणीः प्रभुः ।
विजयायाभिषिच्यस्व स्वराज्ये राजसत्तम ॥ ३७
यदि ते मत्प्रियं कार्यं यदि वा नास्ति ते व्यथा ।
मया निसृष्टं राज्यं स्वं चिराय प्रतिगृह्यताम् ॥ ३८
व्रीडिताथोमुखं तं तु राजानं यदुसंसदि ।
अभिषेकेण गोविन्दो योजयामास योगवित् ॥३९
स बद्धमुकुटः श्रीमानुग्रसेनो महीपतिः ।
चकार सह कृष्णेन कंसस्य निधनक्रियाम् ॥ ४०
तं सर्वे यादवा मुख्या राजानं कृष्णशासनात् ।
अनुजग्मुः पुरीमार्गे देवा इव शतक्रतुम् ॥ ४१
रजन्यां तु प्रभातायां ततः सूर्ये चिरोदिते ।
पश्चिमं कंससंस्कारं चक्रुस्ते यदुपुंगवाः ॥ ४२
शिविकायां समारोप्य कंसदेहं यथाक्रमम् ।
नैष्ठिकेन विधानेन चक्रुस्ते तस्य सत्क्रियाम् ॥ ४३
स नीतो यमुनातीरमुत्तरं नृपतेः सुतः ।
संस्कृतश्च यथान्यायं नैधनेन चिताग्निना ॥ ४४
तथैव भ्रातरं चास्य सुनामानं महाभुजम् ।
संस्कारं लम्भयामासुः सह कृष्णेन यादवाः ॥४५
ताभ्यां ते सलिलं चक्रुर्वृष्ण्यन्धकमहारथाः ।
अक्षयं चापि प्रेतेभ्यो भाषमाणाः प्रतस्थिरे ॥ ४६
तयोस्ते सलिलं दत्त्वा यादवाः दीनमानसाः ।
पुरस्कृत्योग्रसेनं वै विविशुर्मथुरां पुरीम् ॥ ४७

इति श्रीहरिवंशे अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

७९

वैशंपायन उवाच ।

स कृष्णस्तत्र बलवान्रौहिणेयेन संगतः ।
मथुरां यादवाधीनां पुरीं तां सुखमावसत् ॥ १
प्राप्तयौवनदेहस्तु युक्तो राजश्रिया ज्वलन् ।
चकार मथुरां वीरः स रत्नाकरभूषणाम् ॥ २
कस्यचित्त्वथ कालस्य सहितौ रामकेशवौ ।
गुरुं सांदीपनिं काश्यमवन्तिपुरवासिनम् ।
धनुर्वेदचिकीर्षार्थमुभौ तावभिजग्मतुः ॥ ३

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

निवेद्य गोत्रं स्वाध्यायमाचारेणाभ्यलंकृतौ ।
शुश्रूषू निरहंकारावुभौ रामजनार्दनौ ।
प्रतिजग्राह तौ काश्यो विद्याः प्रादाच्च केवलाः ॥४
तौ च श्रुतिधरौ वीरौ यथावत्प्रतिपद्यताम् ।
अहोरात्रैश्चतुःषष्ट्या साङ्गं वेदमधीयताम् ॥ ५
चतुष्पादे धनुर्वेदे चास्त्रग्रामे ससंग्रहे ।
अचिरेणैव कालेन गुरुस्तावभ्यशिक्षयत् ॥ ६
अतीवामानुषीं मेधां तयोश्चिन्त्य गुरुस्तदा ।
मेने तावागतौ देवावुभौ चन्द्रदिवाकरौ ॥ ७
ददर्श च महात्मानावुभौ तावपि पर्वसु ।
पूजयन्तौ महादेवं साक्षात्त्र्यक्षमवस्थितम् ॥ ८
गुरुं सांदीपनिं कृष्णः कृतकृत्योऽभ्यभाषत ।
गुर्वर्थं किं ददानीति रामेण सह भारत ॥ ९
तयोः प्रभावं स ज्ञात्वा गुरुः प्रोवाच हृष्टवत् ।
पुत्रमिच्छाम्यहं दत्तं यो मृतो लवणाम्भसि॥ १०
पुत्र एको हि मे जातः स चापि तिमिना हतः ।
प्रभासे तीर्थयात्रायां तं मे त्वं पुनरानय ॥ ११
तथेत्येवाब्रवीत्कृष्णो रामस्यानुमते स्थितः ।
गत्वा समुद्रं तेजस्वी विवेशान्तर्जले हरिः ॥ १२
समुद्रः प्राञ्जलिर्भूत्वा दर्शयामास तं तदा ।
तमाह कृष्णः क्वासौ भोः पुत्रः सांदीपनेरिति ॥
समुद्रस्तमुवाचेदं दैत्यः पञ्चजनो महान् ।
तिमिरूपेण तं बालं ग्रस्तवानिति माधव ॥ १४
स पञ्चजनमामाद्य जघान पुरुषोत्तमः ।
न चाससाद तं बालं गुरुपुत्रं तदाच्युतः ॥ १५
स तु पञ्चजनं हत्वा शङ्खं लेभे जनार्दनः ।
यः स देवमनुष्येषु पाञ्चजन्य इति श्रुतः ॥ १६
ततो वैवस्वतं देवं निर्जित्य पुरुषोत्तमः ।
आनिनाय गुरोः पुत्रं चिरनष्टं यमक्षयात् ॥ १७
ततः सांदीपनेः पुत्रः प्रसादादमितौजसः ।
दीर्घकालगतः प्रेतः पुनरासीच्छरीरवान् ॥ १८
तदशक्यमचिन्त्यं च दृष्ट्वा सुमहदद्भुतम् ।
सर्वेषामेव भूतानां विस्मयः समजायत ॥ १९
स गुरोः पुत्रमादाय पाञ्चजन्यं च माधवः ।
रत्नानि च महार्हाणि पुनरायाज्जगत्पतिः ॥ २०
रक्षसस्तस्य रत्नानि महार्हाणि बहूनि च ।
आनाय्यावेदयामास गुरवे वासवानुजः ॥ २१
गदापरिघयुद्धेषु सर्वास्त्रेषु च तावुभौ ।
अचिरान्मुख्यतां प्राप्तौ सर्वलोके धनुर्भृताम् ॥ २२
ततः सांदीपनेः पुत्रं तद्रूपवयसं तदा ।
प्रादात्कृष्णः प्रतीताय सह रत्नैरुदारधीः ॥ २३
चिरनष्टेन पुत्रेण काश्यः सांदीपनिस्तदा ।
समेत्य मुमुदे राजन्पूजयन्रामकेशवौ ॥ २४
कृतास्त्रौ तावुभौ वीरौ गुरुमामन्त्र्य सुव्रतौ ।
आयातौ मथुरां भूयो वसुदेवसुतावुभौ ॥ २५
ततः प्रत्युद्ययुः सर्वे यादवा यदुनन्दनौ ।
सबाला हृष्टमनस उग्रसेनपुरोगमाः ॥ २६
श्रेण्यः प्रकृतयश्चैव मन्त्रिणोऽथ पुरोहिताः ।
सबालवृद्धा सा चैव पुरी समभिवर्तत ॥ २७
नन्दितूर्याण्यवाद्यन्त तुष्टुवुश्च जनार्दनम् ।
रथ्याः पताकामालिन्यो भ्राजन्ति स्म समन्ततः ॥
प्रहृष्टमुदितं सर्वमन्तःपुरमशोभत ।
गोविन्दागमनेऽत्यर्थं यथैवेन्द्रमहे तथा ॥ २९
मुदिताश्चाप्यगायन्त राजमार्गेषु गायनाः ।
स्तवाशीःप्रथमा गाथा यादवानां प्रियंकराः ॥ ३०
गोविन्दरामौ संप्राप्तौ भ्रातरौ लोकविश्रुतौ ।
स्वे पुरे निर्भयाः सर्वे क्रीडध्वं सह बान्धवैः ॥३१
न तत्र कश्चिद्दीनो वा मलिनो वा विचेतनः ।
मथुरायां बभौ राजन्गोविन्दे समुपस्थिते ॥ ३२
वयांसि साधुवाक्यानि प्रहृष्टा गोहयद्विपाः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

नरनारीगणाः सर्वे भेजिरे मनसः सुखम् ॥ ३३
शिवाश्च वाताः प्रववुर्विरजस्का दिशो दश ।
दैवतानि च सर्वाणि हृष्टान्यायतनेष्वपि ॥ ३४
यानि लिङ्गानि लोकस्य बभुः कृतयुगे पुरा ।
तानि सर्वाण्यदृश्यन्त पुरीं प्राप्ते जनार्दने ॥ ३५
ततः काले शिवे पुण्ये स्यन्दनेनारिमर्दनः ।
हरियुक्तेन गोविन्दो विवेश मथुरां पुरीम् ॥ ३६
विशन्तं मथुरां रम्यां तमुपेन्द्रमरिंदमम् ।
अनुजग्मुर्यदुगणाः शक्रं देवगणा इव ॥ ३७
वसुदेवस्य भवनं ततस्तौ यदुनन्दनौ ।
प्रविष्टौ हृष्टवदनौ चन्द्रादित्याविवाचलम् ॥ ३८
तावायुधानि विन्यस्य गृहे स्वे स्वैरचारिणौ ।
मुमुदाते यदुवरौ वसुदेवसुतावुभौ ॥ ३९
एवं तावेकनिर्माणौ मथुरायां शुभाननौ ।
उग्रसेनानुगौ भूत्वा कंचित्कालं मुमोदतुः ॥ ४०

इति श्रीहरिवंशे एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

८०

वैशंपायन उवाच ।

कस्यचित्त्वथ कालस्य राजा राजगृहेश्वरः ।
शुश्राव निहतं कंसं जरासंधः प्रतापवान् ॥ १
आजगाम षडङ्गेन बलेन महता वृतः ।
जिघांसुर्हि यदून्क्रुद्धः कंसस्यापचितिं चरन् ॥ २
अस्तिः प्राप्तिश्च नाम्नास्तां मागधस्य सुते नृप ।
जरासंधस्य कल्याण्यौ पीनश्रोणिपयोधरे ।
उभे कंसस्य ते भार्ये प्रादाद्बार्हद्रथो नृपः ॥३
स ताभ्यां मुमुदे राजा बध्वा पितरमाहुकम् ।
समाश्रित्य जरासंधमनादृत्य च यादवान् ।
शूरसेनेश्वरो राजा यथा ते बहुशः श्रुतः ॥ ४
ज्ञातिकार्यार्थसिद्ध्यर्थमुग्रसेनहिते स्थितः ।
वसुदेवोऽभवन्नित्यं कंसो न ममृषे च तम् ॥ ५
रामकृष्णौ व्यपाश्रित्य हते कंसे दुरात्मनि ।
उग्रसेनोऽभवद्राजा भोजवृष्ण्यन्धकैर्वृतः ॥ ६
दुहितृभ्यां जरासंधः प्रियाभ्यां बलवान्नृपः ।
प्रियार्थं वीरपत्नीभ्यामुपायान्मथुरां ततः ।
कृत्वा सर्वसमुद्योगं क्रोधादभिययौ यदून् ॥ ७
प्रतापावनता ये हि जरासंधस्य पार्थिवाः ।
मित्राणि ज्ञातयश्चैव संयुक्ताः सुहृदस्तथा ॥ ८
त एनमन्वयुः सर्वे सैन्यैः समुदितैर्वृताः ।
महेष्वासा महावीर्या जरासंधप्रियैषिणः ॥ ९
कारूषो दन्तवक्त्रश्च चेदिराजश्च वीर्यवान् ।
कलिङ्गाधिपतिश्चैव पौण्ड्रश्च बलिनां वरः ।
आहृतिः कैशिकश्चैव भीष्मकश्च नराधिपः ॥ १०
पुत्रश्च भीष्मकस्यापि रुक्मी मुख्यो धनुर्भृताम् ।
वासुदेवार्जुनाभ्यां यः स्पर्धते स्म सदा बले ॥११
वेणुदारिः श्रुतर्वा च क्राथश्चैवांशुमानपि ।
अङ्गराजश्च बलवान्वङ्गानामधिपस्तथा ॥ १२
कौसल्यः काशिराजश्च दशार्णाधिपतिस्तथा ।
सुह्मेश्वरश्च विक्रान्तो विदेहाधिपतिस्तथा ॥ १३
मद्रराजश्च बलवांस्त्रिगर्तानामथेश्वरः ।
साल्वराजश्च विक्रान्तो दरदश्च महाबलः ॥ १४
यवनाधिपतिश्चैव भगदत्तश्च वीर्यवान् ।
सौवीरराजः शैब्यश्च पाण्ड्यश्च बलिनां वरः ।
गान्धारराजः सुबलो नग्नजिच्च महाबलः ॥ १५
एते चान्ये च राजानो बलवन्तो महारथाः ।
तमन्वयुर्जरासंधं विद्विषन्तो जनार्दनम् ॥ १६
ते शूरसेनानाविश्य प्रभूतयवसेन्धनान् ।
ऊषुः संरुध्य मथुरां परिक्षिप्य बलैस्तदा ॥ १७

इति श्रीहरिवंशे अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

८१

वैशंपायन उवाच ।

मथुरोपवने गत्वा निविष्टांस्तान्नराधिपान् ।
अपश्यन्वृष्णयः सर्वे पुरस्कृत्य जनार्दनम् ॥ १
ततो हृष्टमनाः कृष्णो रामं वचनमब्रवीत् ।
त्वरते खलु कार्यार्थी देवतानां न संशयः ॥ २
यथायं संनिकृष्टो हि जरासंधो नराधिपः ।
लक्ष्यन्ते हि ध्वजाग्राणि रथानां वातरंहसाम् ॥ ३
एतानि शशिकल्पानि नराणां विजिगीषताम् ।
छत्राण्यार्य विराजन्ते प्रोच्छ्रितानि सितानि च ॥४
अहो नृपरथोदग्रा विमलाश्छत्रपङ्क्तयः ।
अभिवर्तन्ति नः शुभ्रा यथा खे हंसपङ्क्तयः ॥ ५
काले खलु नृपः प्राप्तो जरासंधो महीपतिः ।
आवयोर्युद्धनिकषः प्रथमः समरातिथिः ॥ ६
आर्य तिष्ठाव सहितावनुप्राप्ते महीपतौ ।
युद्धारम्भः प्रयोक्तव्यो बलं तावद्विमृश्यताम् ॥ ७
एवमुक्त्वा ततः कृष्णः स्वस्थः संग्रामलालसः ।
जरासंधमभिप्रेप्सुश्चकार बलदर्शनम् ॥ ८
वीक्षमाणश्च तान्सर्वान्नृपान्यदुवरोऽव्ययः ।
आत्मानमात्मना वाक्यमुवाच हृदि मन्त्रवित् ॥ ९
इमे ते पृथिवीपालाः पार्थिवे वर्त्मनि स्थिताः ।
ये विनाशमिहेष्यन्ति शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ १०
प्रोक्षिताः खल्विमे मन्ये मृत्युना नृपपुंगवाः ।
स्वर्गगानि तथा ह्येषां वपूंषि प्रचकाशिरे ॥ ११
स्थाने भारपरिश्रान्ता वसुधेयं दिवं गता ।
एषां नृपतिमुख्यानां बलौघैरभिपीडिता ।
भूमिर्निरन्तरा चेयं बलराष्ट्राभिसंवृता ॥ १२
स्वल्पेन खलु कालेन विविक्तं पृथिवीतलम् ।
भविष्यति नरेन्द्रौघैः शतशो विनिपातितैः ॥ १३
जरासंधस्ततः क्रुद्धः प्रभुः सर्वमहीक्षिताम् ।
नराधिपसहस्रौघैरनुयातो महाद्युतिः ॥ १४
व्यायतोदग्रतुरगैः सयन्त्रैः सुसमाहितैः ।
रथैः सांग्रामिकैर्युक्तैरसङ्गगतिभिः क्वचित् ॥ १५
हेमकक्ष्यैर्महाघण्टैर्वारणैर्वारिदोपमैः ।
महामात्रोत्तमारूढैः कल्पितै रणकोविदैः ॥ १६
स्वारूढैः सादिभिर्युक्तैः प्रेक्षमाणैः प्रवल्गितैः ।
वाजिभिर्मेघसंकाशैः प्लवद्भिरिव पत्तिभिः ॥ १७
खड्गचर्मधरोदग्रैः पत्तिभिर्वल्गिताम्बरैः ।
सहस्रसंख्यासंयुक्तैरुत्पतद्भिरिवोरगैः ॥ १८
एवं चतुर्विधैः सैन्यैः कम्पमानैरिवाम्बुदैः ।
नृपोऽभियातो बलवाञ्जरासंधो धृतव्रतः ॥ १९
स रथैर्मेघनिर्घोषैर्गजैश्च मदशिञ्जितैः ।
हेषमाणैश्च तुरगैः क्ष्वेडमाणैश्च पत्तिभिः ॥ २०
नादयानो दिशः सर्वास्तस्याः पुर्या वनानि च ।
स राजा सागराकारः ससैन्यः प्रत्यदृश्यत ॥ २१
तद्बलं पृथिवीशानां दृप्तयोधजनाकुलम् ।
क्ष्वेडितास्फोटितरवं मेघसैन्यमिवाबभौ ॥ २२
रथैः पवनसंपातैर्गजैश्च जलदोपमैः ।
तुरगैश्च जवोपेतैः पत्तिभिः खगमैरिव ॥ २३
विमिश्रं सर्वतो भाति मत्तद्विपरथाकुलम् ।
घर्मान्ते सागरगतं यथैवाभ्रबलं तथा ॥ २४
सबलास्ते महीपाला जरासंधपुरोगमाः ।
परिवार्य पुरीं सर्वे निवेशायोपचक्रिरे ॥ २५
बभौ तस्य निविष्टस्य बलश्रीः शिबिरस्य वै ।
शुक्लपर्यन्तपूर्णस्य यथा रूपं महोदधेः ॥ २६
वीतरात्रे ततः काले समुत्तस्थुर्महीक्षितः ।
आरोहणार्थं पुर्यास्ते समीयुर्युद्धलालसाः ॥ २७
समवायीकृताः सर्वे यमुनामनु ते नृपाः ।
निविष्टा मन्त्रयामासुर्युद्धकालकुतूहलाः ॥ २८
तेषां सुतुमुलः शब्दः शुश्रुवे पृथिवीक्षिताम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

युगान्ते भिद्यमानानां सागराणां यथा स्वनः ॥२९
तेषां सकञ्चुकोष्णीषाः स्थविरा वेत्रपाणयः ।
चेरुर्मा शब्द इत्येवं ब्रुवन्तो राजशासनात् ॥ ३०
तस्य रूपं बलस्यासीन्निःशब्दस्तिमितस्य वै ।
लीनमीनग्रहस्येव निःशब्दस्य महोदधेः ॥ ३१
निःशब्दस्तिमिते तस्मिन्योगादिव महार्णवे ।
जरासंधो बृहद्वाक्यं बृहस्पतिरिवाददे ॥ ३२
शीघ्रं समभिवर्तन्तां बलानि पृथिवीक्षिताम् ।
सर्वतो नगरी चेयं जनौघैः परिवार्यताम् ॥ ३३
अश्मयन्त्राणि युज्यन्तां क्षेपणीयाश्च मुद्गराः ।
ऊर्ध्वं चापानि वाह्यन्तां प्रासा वै तोमरास्तथा ॥३४
दार्यतां चैव टङ्कौघैः खनित्रैश्च पुरी द्रुतम् ।
नृपाश्च युद्धमार्गज्ञा विन्यस्यन्तामदूरतः ॥ ३५
अद्यप्रभृति सैन्यैर्मे पुरीरोधः प्रवर्त्यताम् ।
आकाशमपि बाणौघैर्निःसंपातं यथा भवेत् ॥ ३६
मयानुशिष्टास्तिष्ठन्तु पुरीभूमिषु पार्थिवाः ।
तेषु तेष्ववकाशेषु शीघ्रमारुह्यतां पुरी ॥ ३७
मद्रः कलिङ्गाधिपतिश्चेकितानः सबाह्लिकः ।
कश्मीरराजो गोनर्दः करूषाधिपतिस्तथा ॥ ३८
द्रुमः किंपुरुषश्चैव पार्वतीयश्च दामनः ।
नगर्याः पश्चिमं द्वारं क्षिप्रमारोहयन्त्विति ॥ ३९
पौरवो वेणुदारिश्च वैदर्भः सोमकस्तथा ।
रुक्मी च भोजाधिपतिः सूर्याक्षश्चैव मालवः ॥४०
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ दन्तवक्त्रश्च वीर्यवान् ।
छागलिः पुरुमित्रश्च विराटश्च महीपतिः ॥ ४१
कौशाम्ब्यो मालवश्चैव शतधन्वा विदूरथः ।
भूरिश्रवास्त्रिगर्तश्च बाणः पञ्चनदस्तथा ॥ ४२
उत्तरं नगरद्वारमेते दुर्गसहा नृपाः ।
आरोहन्तां विमर्दन्तां वज्रप्रतिमगौरवाः ॥ ४३
उलूकः कैतवेयश्च वीरश्चांशुमतः सुतः ।
एकलव्यो बृहत्क्षत्रः क्षत्रधर्मा जयद्रथः ॥ ४४
उत्तमौजाश्च शल्यश्च कौरवाः कैकयास्तथा ।
वैदिशो वामदेवश्च साकेतश्च सिनीपतिः ॥ ४५
पूर्वं नगरनिर्व्यूहमेतेष्वायत्तमस्तु वः ।
त्वरयन्तोऽभिधावन्तु वाता इव बलाहकान् ॥४६
अहं च दरदश्चैव चेदिराजश्च संगताः ।
दक्षिणं नगरद्वारं पालयिष्याम दंशिताः ॥ ४७
एवमेषा पुरी क्षिप्रं समन्ताद्वेष्टिता बलैः ।
वज्रावपातप्रतिमं प्राप्नोतु तुमुलं भयम् ॥ ४८
गदिनो ये गदाभिस्ते परिघैः परिघायुधाः ।
अपरे विविधैः शस्त्रैर्दारयन्तु पुरीमिमाम् ॥ ४९
अद्यैव तु नगर्येषा विषमोच्चयसंकटा ।
कार्या भूमिसमा सर्वा भवद्भिर्वसुधाधिपैः ॥ ५०
चतुरङ्गबलं व्यूह्य जरासंधो व्यवस्थितः ।
अथाभ्ययाद्यदून्क्रुद्धः सह सर्वैर्नराधिपैः ।
प्रतिजग्मुर्दशार्हास्तं व्यूढानीकाः प्रहारिणः ॥ ५१
तद्युद्धमभवद्घोरं तेषां देवासुरोपमम् ।
अल्पानां बहुभिः सार्धं व्यतिषक्तरथद्विपम् ॥ ५२
नगरान्निःसृतौ दृष्ट्वा वसुदेवसुतावुभौ ।
क्षुब्धं नरवरानीकं त्रस्तसंमूढवाहनम् ॥ ५३
रथस्थौ दंशितौ चैव चेरतुस्तत्र यादवौ ।
मकराविव संरब्धौ समुद्रक्षोभणावुभौ ॥ ५४
ताभ्यां मृधे प्रयुक्ताभ्यां यादवाभ्यां मतिर्बभौ ।
आयुधानां पुराणानामादाने कृतलक्षणा ॥ ५५
ततः खान्निपतन्ति स्म दीप्तान्याहवसंप्लवे ।
लेलिहानानि दिव्यानि महान्ति सुदृढानि च ॥
क्रव्यादैरनुयातानि मूर्तिमन्ति बृहन्ति च ।
तृषितान्याहवे भोक्तुं नृपमांसानि वै भृशम् ॥ ५७
दिव्यस्रग्दामधारीणि त्रासयन्ति नभश्चरान् ।
प्रभया भासमानानि दंशितानि दिशो दश ॥ ५८

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

हलं संवर्तकं नाम सौभद्रं मुसलं तथा ।
धनुषां प्रवरं शार्ङ्गं गदा कौमोदकी च ह ॥ ५९
चत्वार्येतानि तेजांसि विष्णुप्रहरणानि च ।
ताभ्यां समवतीर्णानि यादवाभ्यां महारणे ॥ ६०
जग्राह प्रथमं रामो ललामप्रतिमं हलम् ।
तं सर्पमिव सर्पन्तं दिव्यमालाकुलं मृधे ॥ ६१
सौनन्दं च ततः श्रीमान्निरानन्दकरं द्विषाम् ।
सव्येन सात्वतां श्रेष्ठो जग्राह मुसलोत्तमम् ॥ ६२
दर्शनीयं च लोकेषु धनुर्जलदनिस्वनम् ।
नाम्ना शार्ङ्गमिति ख्यातं विष्णुर्जग्राह वीर्यवान् ॥
देवैर्निगदितार्थस्य गदा तस्यापरे करे ।
विषक्ता कुमुदाक्षस्य नाम्ना कौमोदकीति सा ॥६४
तौ सप्रहरणौ वीरौ साक्षाद्विष्णोस्तनूपमौ ।
समरे रामगोविन्दौ रिपूंस्तान्प्रत्ययुध्यताम् ॥ ६५
सायुधप्रग्रहौ वीरौ तावन्योन्यमयावुभौ ।
पूर्वजानुजसंज्ञौ तौ रामगोविन्दलक्षणौ ।
द्विषत्सु प्रतिकुर्वाणौ पराक्रान्तौ यथेश्वरौ ॥ ६६
हलमुद्यम्य रामस्तु सर्पेन्द्रमिव कोपितः ।
चचार समरे वीरो द्विषतामन्तको यथा ॥ ६७
विकर्षन्रथयूथानि क्षत्रियाणां महात्मनाम् ।
चकार रोषं सफलं नागेषु च हयेषु च ॥ ६८
कुञ्जरालँलाङ्गलक्षिप्तान्मुसलाक्षेपताडितान् ।
रामो विराजन्समरे निर्ममन्थ यथाचलान् ॥ ६९
ते विध्यमाना रामेण समरे क्षत्रियर्षभाः ।
जरासंधान्तिकं वीराः समरार्ताः प्रजग्मिरे ॥ ७०
तानुवाच जरासंधः क्षत्रधर्मे व्यवस्थितः ।
धिगेतां क्षत्रवृत्तिं वः समरे कातरात्मनाम् ॥ ७१
परावृत्तस्य समरे विरथस्य पलायतः ।
भ्रूणहत्यामिवासह्यां प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ७२
भीताः कस्मान्निवर्तध्वं धिगेतां क्षत्रवृत्तिताम् ।
क्षिप्रं समभिवर्तध्वं मम वाक्येन चोदिताः ।
यावदेतौ रणे गोपौ प्रेषयामि यमक्षयम् ॥ ७३
ततस्ते क्षत्रियाः सर्वे जरासंधेन चोदिताः ।
सृजन्तः शरजालानि हृष्टा योद्धुं व्यवस्थिताः ॥७४
ते हयैः काञ्चनापीडै रथैश्चाम्बुदनादिभिः ।
नागैश्चाम्भोदसंकाशैर्महामात्रप्रचोदितैः ॥ ७५
सतनुत्राः सनिस्त्रिंशाः सपताकायुधध्वजाः ।
स्वारोपितधनुष्मन्तः सतूणीराः सतोमराः ॥ ७६
सच्छत्रोत्सेधिनः सर्वे चारुचामरवीजिताः ।
रणे तेऽभिगता रेजुः स्यन्दनस्था महीक्षितः ॥ ७७
ते युद्धरागा रथिनो व्यगाहन्त युधां वराः ।
गदाभिश्चैव गुर्वीभिः क्षेपणीयैश्च मुद्गरैः ॥ ७८
सुपर्णध्वजमास्थाय कृष्णस्तु रथमुत्तमम् ।
तदाभ्ययाज्जरासंधं शरैर्विव्याध चाष्टभिः ॥ ७९
सारथिं चास्य विव्याध पञ्चभिर्निशितैः शरैः ।
जघान तुरगांश्चाजौ यतमानस्य वीर्यवान् ॥ ८०
तं कृच्छ्रगतमाज्ञाय चित्रसेनो महारथः ।
सेनानीः कैशिकश्चैव कृष्णं विव्याधतुः शरैः ॥८१
त्रिभिर्विव्याध संसक्तं बलदेवं च कैशिकः ।
बलदेवो धनुश्चास्य भल्लेनाजौ द्विधाकरोत् ।
जवेनाभ्यर्दयच्चापि तानरीञ्शरवृष्टिभिः ॥ ८२
तं चित्रसेनः संरब्धो विव्याध नवभिः शरैः ।
कैशिकः पञ्चभिश्चापि जरासंधश्च सप्तभिः ॥ ८३
त्रिभिस्त्रिभिश्च नाराचैस्तान्बिभेद जनार्दनः ।
पञ्चभिः पञ्चभिश्चैव बलदेवः शितैः शरैः ॥ ८४
रथेषां चापि चिच्छेद चित्रसेनस्य वीर्यवान् ।
बलदेवो धनुश्चाजौ भल्लेनास्य द्विधाकरोत् ॥ ८५
स च्छिन्नधन्वा विरथो गदामादाय वीर्यवान् ।
अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धो जिघांसुर्मुसलायुधम् ॥ ८६
सिसृक्षतस्तु नाराचांश्चित्रसेनवधैषिणः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

धनुश्चिच्छेद रामस्य जरासंधो महाबलः ।
गदया च जघानाश्वान्कोपात्स मगधेश्वरः ॥ ८७
आदाय मुसलं रामो जरासंधमुपाद्रवत् ।
तयोस्तु युद्धमभवत्परस्परवधैषिणोः ॥ ८८
ततः सैन्येन महता जरासंधोऽभिसंवृतः ।
रामकृष्णाग्रगान्भोजानाससाद महाबलः ॥ ८९
ततः प्रक्षुभितस्येव सागरस्य महास्वनः ।
प्रादुर्बभूव तुमुलः सेनयोरुभयोस्तयोः ॥ ९०
वेणुभेरीमृदङ्गानां शङ्खानां च सहस्रशः ।
उभयोः सेनयो राजन्प्रादुरासीन्महास्वनः ॥ ९१
क्ष्वेडितास्फोटितोत्क्रुष्टैस्तुमुलः सर्वतोऽभवत् ।
उत्पपात रजश्चापि खुरनेमिसमुद्धतम् ॥ ९२
समुद्यतमहाशस्त्राः प्रगृहीतशरासनाः ।
अन्योन्यमभिगर्जन्तः शूरास्तत्रावतस्थिरे ॥ ९३
रथिनः सादिनश्चैव पत्तयश्च सहस्रशः ।
गजाश्चातिबलास्तत्र संनिपेतुरभीतवत् ॥ ९४
स संप्रहारस्तुमुलस्त्यक्त्वा प्राणानवर्तत ।
वृष्णिभिः सह योधानां जरासंधस्य दारुणः ॥९५
ततः शिनिरनाधृष्टिर्बभ्रुर्विपृथुराहुकः ।
बलदेवं पुरस्कृत्य सैन्यस्यार्धेन दंशिताः ॥ ९६
दक्षिणं पक्षमासेदुः शत्रुसैन्यस्य भारत ।
पालितं चेदिराजेन जरासंधेन चाभिभो ॥ ९७
उदीच्यैश्च महावीर्यैः शल्यसाल्वादिभिर्नृपैः ।
सृजन्तः शरवर्षाणि समभित्यक्तजीविताः ॥ ९८
आगावहः पृथुः कह्वः शतद्युम्नो विदूरथः ।
हृषीकेशं पुरस्कृत्य सैन्यस्यार्धेन दंशिताः ॥ ९९
भीष्मकेणाभिगुप्तस्य रुक्मिणा च महात्मना ।
प्राच्यैश्च दाक्षिणात्यैश्च गुप्तवीर्यबलान्वितैः ॥१००
तेषां युद्धं समभवत्समभित्यक्तजीवितम् ।
शक्त्यृष्टिप्रासबाणौघान्सृजतां तुमुलं महत् ॥१०१
सात्यकिश्चित्रकः श्यामो युयुधानश्च वीर्यवान् ।
राजाधिदेवो मृदुरः श्वफल्कश्च महाबलः ॥ १०२
सत्राजिच्च प्रसेनश्च बलेन महता वृताः ।
व्यूहस्य पक्षं ते सव्यं प्रतीयुर्द्विषतां मृधे ॥ १०३
व्यूहस्यार्धं समासेदुर्मृदुरेणाभिरक्षितम् ।
राजभिश्चापि बहुभिर्वेणुदारिमुखैः सह ॥ १०४

इति श्रीहरिवंशे एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

८२

वैशंपायन उवाच ।

ततो युद्धानि वृष्णीनां बभूवुः सुमहान्त्यथ ।
मागधस्य महामात्यैर्नृपैश्चैवानुयायिभिः ॥ १
रुक्मिणा वासुदेवस्य भीष्मकस्याहुकेन च ।
क्राथस्य वसुदेवेन कैशिकस्य च बभ्रुणा ।
गदेन चेदिराजस्य दन्तवक्त्रस्य शंभुना ॥ २
तथान्यैर्वृष्णिवीराणां नृपाणां च महात्मनाम् ।
युद्धमासीद्धि सैन्यानां सैनिकैर्भरतर्षभ ॥ ३
गजैर्गजा हयैरश्वाः पदाताश्च पदातिभिः ।
रथा रथैर्विमिश्राश्च योधा युयुधिरे नृप ॥ ४
जरासंधस्य राज्ञस्तु रामेणासीत्समागमः ।
महेन्द्रस्येव वृत्रेण दारुणो लोमहर्षणः ॥ ५
अन्येषां सुमहानासीद्बलौघानां परिक्षयः ।
उभयोः सेनयो राजन्मांसशोणितकर्दमः ॥ ६
कबन्धानि समुत्तस्थुः सुबहूनि समन्ततः ।
तस्मिन्विमर्दे योधानां संख्याव्यक्तिर्न विद्यते ॥ ७
रथी रामो जरासंधं शरैराशीविषोपमैः ।
आवृण्वन्नभ्ययाद्वीरस्तं च राजा स मागधः ॥ ८
तौ क्षीणशस्त्रौ विरथौ हताश्वौ हतसारथी ।
गदे गृहीत्वा विक्रान्तावन्योन्यमभिधावतम् ॥ ९
कम्पयन्तौ भुवं वीरौ तावुद्यतमहागदौ ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

ददृशाते महात्मानौ गिरी सशिखरावुभौ ॥ १०
व्युपारमन्त युद्धानि प्रेक्षन्तौ पुरुषर्षभौ ।
संरब्धावभिधावन्तौ गदायुद्धेषु विश्रुतौ ॥ ११
उभौ तौ परमाचार्यौ लोके ख्यातौ महाबलौ ।
मत्ताविव गजौ युद्धे अन्योन्यमभिधावताम् ॥ १२
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
समन्ततश्चाप्सरसः समाजग्मुः सहस्रशः ॥ १३
तद्देवयक्षगन्धर्वमहर्षिभिरलंकृतम् ।
शुशुभेऽभ्यधिकं राजन्दिवं ज्योतिर्गणैरिव ॥ १४
अभिदुद्राव रामं तु जरासंधो महाबलः ।
सव्यं मण्डलमावृत्य बलदेवस्तु दक्षिणम् ॥ १५
तौ प्रजह्रतुरन्योन्यं गदायुद्धविशारदौ ।
दन्ताभ्यामिव मातङ्गौ नादयन्तौ दिशो दश ॥१६
गदानिपातो रामस्य शुश्रुवेऽशनिनिस्वनः ।
जरासंधस्य चरणे पर्वतस्येव दीर्यतः ॥ १७
न स्म कम्पयते रामं जरासंधकरच्युता ।
गदा गदाभृतां श्रेष्ठं विन्ध्यं गिरिमिवाचलम् ॥१८
रामस्य तु गदावेगं वीर्यात्स मगधेश्वरः ।
सेहे धैर्येण महता शिक्षया च व्यपोहयत् ॥ १९
ततोऽन्तरिक्षे वागासीत्सुस्वरा लोकसाक्षिणी ।
न त्वया राम वध्योऽयमलं खेदेन माधव ॥ २०
विहितोऽस्य मया मृत्युस्तस्मात्साधु व्युपारम ।
अचिरेणैव कालेन प्राणांस्त्यक्ष्यति मागधः ॥ २१
जरासंधस्तु तच्छ्रुत्वा विमनाः समपद्यत ।
न प्रजह्रे ततस्तस्मै पुनरेव हलायुधः ।
तौ व्युपारमतां चैव वृष्णयस्ते च पार्थिवाः ॥ २२
प्रसक्तमभवद्युद्धं तेषामेव महात्मनाम् ।
दीर्घकालं महाराज निघ्नतामितरेतरम् ॥ २३
पराजिते त्वपक्रान्ते जरासंधे महीपतौ ।
अस्तं याते दिनकरे नानुसस्रुस्तदा निशि ॥ २४
समानीय स्वसैन्यं तु लब्धलक्ष्या महाबलाः ।
पुरीं प्रविविशुर्हृष्टाः केशवेनाभिपूजिताः ॥ २५
जरासंधं तु ते जित्वा मन्यन्ते नैव तं जितम् ।
वृष्णयः कुरुशार्दूल राजा ह्यतिबलः स वै ॥ २६
दश चाष्टौ च संग्रामाञ्जरासंधस्य यादवाः ।
ददुर्न चैनं समरे हन्तुं शेकुर्महारथाः ॥ २७
अक्षौहिण्यो हि तस्यासन्विंशतिर्भरतर्षभ ।
जरासंधस्य नृपतेस्तदर्थं याः समागताः ॥ २८
अल्पत्वादभिभूतास्तु वृष्णयो भरतर्षभ ।
बार्हद्रथेन राजेन्द्र राजभिः सहितेन वै ॥ २९
जित्वा तु मागधं संख्ये जरासंधं महीपतिम् ।
विहरन्ति स्म सुखिनो वृष्णिसिंहा महारथाः ॥३०

इति श्रीहरिवंशे द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

८३

वैशंपायन उवाच ।

एतस्मिन्नेव काले तु स्मृत्वा गोपेषु यत्कृतम् ।
जगामैको व्रजं रामः कृष्णस्यानुमते स्वयम् ॥ १
स तत्र गत्वा रम्याणि ददर्श विपुलानि वै ।
भुक्तपूर्वाण्यरण्यानि सरांसि सुरभीणि च ॥ २
स प्रविष्टः प्रवेगेन तं व्रजं कृष्णपूर्वजः ।
वन्येन रमणीयेन वेषेणालंकृतः प्रभुः ॥ ३
स तान्सर्वानाबभाषे यथापूर्वं यथाविधि ।
गोपांस्तेनैव विधिना यथान्यायं यथावयः ॥ ४
तथैव प्राह तान्सर्वांस्तथैव परिहर्षयन् ।
तथैव सह गोपीभी रोचयन्मधुराः कथाः ॥ ५
तमूचुः स्थविरा गोपाः प्रियं मधुरभाषिणः ।
रामं रमयतां श्रेष्ठं प्रवासात्पुनरागतम् ॥ ६
स्वागतं ते महाबाहो यदूनां कुलनन्दन ।
अद्य स्मो निर्वृतास्तात यत्त्वां पश्याम निर्वृतम् ॥७

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

प्रीताश्चैव वयं वीर यत्त्वं पुनरिहागतः ।
विख्यातस्त्रिषु लोकेषु रामः शत्रुभयंकरः ॥ ८
वर्धनीया वयं नूनं त्वया यादवनन्दन ।
अथ वा प्राणिनस्तात रमन्ते जन्मभूमिषु ॥ ९
त्रिदशानां वयं मान्या ध्रुवमद्यामलानन ।
ये स्म दृष्टास्त्वया तात काङ्क्षमाणास्तवागमम् ॥१०
दिष्ट्या ते निहता मल्लाः कंसश्च विनिपातितः ।
उग्रसेनोऽभिषिक्तश्च माहात्म्येनानुजेन वै ॥ ११
समुद्रे च श्रुतोऽस्माभिस्तिमिना सह विग्रहः ।
तच्चायुधावतरणं श्रुतं नः पारमाहवे ॥ १२
मथुरायां प्रवेशश्च कीर्तनीयः सुरैरपि ।
प्रतिष्ठिता च वसुधा शङ्किताः सर्वपार्थिवाः ॥ १३
तव चागमनं दृष्ट्वा सभाग्याः स्म यथा पुरा ।
तेन स्म परितुष्टाश्च हृषिताश्च सबान्धवाः ॥ १४
प्रत्युवाच ततो रामः सर्वांस्तानभितः स्थितान् ।
यादवेष्वपि सर्वेषु भवन्तो मम बान्धवाः ॥ १५
सहास्माभिर्गतं बाल्यं सहास्माभी रतं वने ।
भवद्भिर्वर्धिताश्चैव कथं यास्याम विक्रियाम् ॥ १६
गृहेषु भवतां भुक्तं गावश्च परिरक्षिताः ।
अस्माकं बान्धवाः सर्वे भवन्तो बद्धसौहृदाः ॥ १७
एवं ब्रुवति तत्त्वं वै गोपमध्ये हलायुधे ।
संहृष्टवदनास्तत्र बभूवुर्गोपयोषितः ।
ततो वनान्तरगतो रेमे रामो महाबलः ॥ १८
एतस्मिन्नन्तरे गोपा रामाय विदितात्मने ।
गोपालैर्देशकालज्ञैरुपानीयत वारुणी ॥ १९
सोऽपिबत्पाण्डुराभ्राभस्तत्कालं ज्ञातिभिर्वृतः ।
वनान्तरगतो रामः पानं मदसमीरणम् ॥ २०
उपजह्रुस्ततस्तस्मै वन्यानि विविधानि च ।
प्रत्यग्ररमणीयानि पुष्पाणि च फलानि च ॥ २१
मेध्यांश्च विविधान्भक्षान्गन्धांश्च हृदयंगमान् ।
सद्योद्धृतावमुक्तं च प्रभूतं कमलोत्पलम् ॥ २२
शिरसा चारुकेशेन किंचिदावृत्तमौलिना ।
श्रवणैकावलम्बेन कुण्डलेन विराजिता ॥ २३
चन्दनागरुशीतेन वनमालावलम्बिना ।
विबभावुरसा रामः कैलासेनेव मन्दरः ॥ २४
नीले वसानो वसने प्रत्यग्रजलदप्रभे ।
रराज वपुषा शुभ्रः शशीव घनमालया ॥ २५
लाङ्गलेनावसक्तेन भुजगाभोगवर्तिना ।
तथा भुजाग्रश्लिष्टेन मुसलेन च भास्वता ॥ २६
स मत्तो बलिनां श्रेष्ठो रराजाघूर्णिताननः ।
शैशिरीष्विव रात्रीषु यथा खेदालसः शशी ॥ २७
स मत्तो यमुनामाह स्नातुमिच्छे महानदि ।
इहैव माभिगच्छस्व रूपिणी सागरंगमे ॥ २८
संकर्षणस्य मत्तोक्तां भारतीं परिभूय सा ।
नाभ्यवर्तत तं देशं स्त्रीस्वभावेन मोहिता ॥ २९
ततश्चुक्रोध बलवान्रामो मदसमीरितः ।
चकार च हलं हस्ते कर्षणाधोमुखं बली ॥ ३०
तस्यां तु पानमेदिन्यां पेतुस्तामरसस्रजः ।
मुमुचुः पुष्पकोशैश्च स्वं रजोरञ्जितं जलम् ॥ ३१
स हलेनानताग्रेण तीरे गृह्य महानदीम् ।
चकर्ष यमुनां रामो व्युत्थितां वनितामिव ॥ ३२
सा विह्वलजलस्रोता ह्रदप्रस्थितसंचया ।
व्यावर्तत नदी भीता हलमार्गानुसारिणी ॥ ३३
लाङ्गलाकृष्टमार्गा सा वेगवक्रानुगामिनी ।
संकर्षणभयत्रस्ता योषेवाकुलतां गता ॥ ३४
स्रोतःपुलिनबिम्बोष्ठी मृदितैस्तोयताडितैः ।
फेनमेखलसूत्रैश्च चिह्नैस्तीरानुहासिभिः ॥ ३५
तरंगविषमापीडा चक्रवाकोन्मुखस्तनी ।
वेगगम्भीरवक्राङ्गी त्रस्तमीनविहंगमा ॥ ३६
सा तु हंसेक्षणापाङ्गी काशक्षौमोज्झिताम्बरा ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

तीरजोद्धूतकेशान्ता जलस्खलितगामिनी ॥ ३७
लाङ्गलोल्लिखितापाङ्गी क्षुभिता सागरंगमा ।
मत्तेव कुटिला नारी राजमार्गेण गच्छती ॥ ३८
कृष्यते सा स्म वेगेन स्रोतःस्खलितगामिनी ।
उन्मार्गानीतमार्गा सा येन वृन्दावनं वनम् ॥ ३९
वृन्दावनस्य मध्येन सा नीता यमुना नदी ।
रोरूयमाणैः खगमैरन्विता तीरवासिभिः ॥ ४०
सा यदा समतिक्रान्ता नदी वृन्दावनं वनम् ।
ततः स्त्रीविग्रहा भूत्वा यमुना राममब्रवीत् ॥ ४१
प्रसीद राम भीतास्मि प्रतिलोमेन कर्मणा ।
विपरीतमिदं रूपं तोयं च मम जायते ॥ ४२
असत्यहं नदीमध्ये रौहिणेय त्वया कृता ।
कर्षणेन महाबाहो स्वमार्गव्यभिचारिणी ॥ ४३
प्राप्तां मां सागरे नूनं सपत्न्यो वेगगर्विताः ।
फेनहासैर्हसिष्यन्ति तोयव्यावृत्तगामिनीम् ॥ ४४
प्रसादं कुरु मे वीर याचे त्वां कृष्णपूर्वज ।
कर्षणायुधकृष्टास्मि रोषोऽयं विनिवर्त्यताम् ॥ ४५
एषा मूर्ध्नाभिगच्छामि चरणौ ते हलायुध ।
मार्गमादिष्टमिच्छामि क्व गच्छामि महाभुज ॥४६
तामेवं ब्रुवतीं दृष्ट्वा यमुनां लाङ्गलायुधः ।
प्रत्युवाचार्णववधूं मदाक्रान्तालसो बलः ॥ ४७
लाङ्गलाकृष्टमार्गा त्वमिमं मे प्रियदर्शने ।
देशमम्बुप्रदानेन निखिलं भावयस्व नः ॥ ४८
एष ते सुभ्रु संदेशः कथितः सागरंगमे ।
शान्ति व्रज महाभागे गम्यतां च यथासुखम् ।
लोका हि यावत्स्थास्यन्ति तावत्स्थास्यति मे यशः ॥
यमुनाकर्षणं दृष्ट्वा सर्वे ते व्रजवासिनः ।
साधु साध्विति रामाय प्रणामं चक्रिरे तदा ॥५०
तां विसृज्य महावेगां तांश्च सर्वान्व्रजौकसः ।
ततः संचिन्त्य मनसा बुद्ध्या निश्चित्य चैव ह ।
पुनः प्रतिजगामाशु मथुरां रोहिणीसुतः ॥ ५१
स गत्वा मथुरां रामो भवने मधुसूदनम् ।
परिवर्तमानं ददृशे पृथिव्याः सारमव्ययम् ॥ ५२
तथैव वनवेषेण सोपसृप्तो जनार्दनम् ।
प्रत्यग्रवनमालेन वक्षसाभिविराजता ॥ ५३
स दृष्ट्वा तूर्णमायान्तं रामं लाङ्गलधारिणम् ।
सहसोत्थाय गोविन्दो ददावासनमुत्तमम् ॥ ५४
उपविष्टं ततो रामं पप्रच्छ कुशलं व्रजे ।
बान्धवेषु च सर्वेषु गोषु चैव जनार्दनः ॥ ५५
प्रत्युवाच ततो रामो भ्रातरं साधुभाषिणम् ।
सर्वत्र कुशलं कृष्ण येषां कुशलमिच्छसि ॥ ५६
ततस्तयोर्विचित्राश्च पौराण्यश्च कथाभवन् ।
वसुदेवाग्रतः पुण्या रामकेशवयोस्तदा ॥ ५७

इति श्रीहरिवंशे त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

८४

वैशंपायन उवाच ।

कस्यचित्त्वथ कालस्य सभायां यदुसंसदि ।
बभाषे पुण्डरीकाक्षो हेतुमद्वाक्यमुत्तमम् ॥ १
यादवानामियं भूमिर्मथुरा राष्ट्रवर्धनी ।
वयं चैवेह संभूता व्रजे च परिवर्धिताः ॥ २
तदिदानीं गतं दुःखं शत्रवश्च पराजिताः ।
नृपेषु जनितं वैरं जरासंधे च विग्रहः ॥ ३
वाहनानि च नः सन्ति पादातं चाप्यनन्तकम् ।
रत्नानि च विचित्राणि मित्राणि बहुलानि च ॥ ४
इयं च माथुरी भूमिरल्पा गम्या परस्य नः ।
वृद्धिश्चापि परास्माकं बलतो मित्रतस्तथा ॥ ५
कुमारकोट्यो याश्चेमा गणाश्चैव पदातिनाम् ।
एषामपीह वसतां संमर्दमुपलक्षये ॥ ६
तन्मे न रोचते ह्यत्र निवासो यदुपुंगवाः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

पुरीं निवेशयिष्यामि मम तत्क्षन्तुमर्हथ ॥ ७
एतद्यद्यनुकूलं वो ममाभिप्रायजं वचः ।
भवाय भवतां काले रोचतां यदुसंसदि ॥ ८
तमूचुर्यादवाः सर्वे हृष्टेन मनसा तदा ।
साध्यतां यदभिप्रेतं जनस्यास्य भवाय च ॥ ९
ततः संमन्त्रयामासुर्वृष्णयो मन्त्रमुत्तमम् ।
अवध्योऽसौ कृतोऽस्माकं सुमहच्च रिपोर्बलम् ॥१०
कृतः सैन्यक्षयश्चापि महानिह नराधिपैः ।
बलानि च ससैन्यानि हन्तुं वर्षशतैरपि ।
न शक्ष्यामो ह्यतस्तेषामपयानेऽभवन्मतिः ॥ ११
एतस्मिन्नन्तरे राजा स कालयवनो महान् ।
सैन्येन तद्विधेनैव मथुरामभ्युपागमत् ॥ १२
ततो जरासंधबलं दुर्निवार्यं महत्तदा ।
ते कालयवनं चैव श्रुत्वैवं प्रतिपेदिरे ॥ १३
केशवः पुनरेवाह यादवान्सत्यसंगरान् ।
अद्यैव दिवसः पुण्यो निर्याम सपदानुगाः ॥ १४
निश्चक्रमुस्ते यदवः सर्वे केशवशासनात् ।
ओघा इव समुद्रस्य बलौघप्रतिवारणाः ॥ १५
संगृह्य ते कलत्राणि वसुदेवपुरोगमाः ।
सुसंनद्धैर्गजैर्मत्तै रथैरश्वैश्च दंशितैः ॥ १६
आहत्य दुंदुभीन्सर्वे सधनज्ञातिबान्धवाः ।
निर्ययुर्यादवाः सर्वे मथुरामपहाय वै ॥ १७
स्यन्दनैः काञ्चनापीडैर्मत्तैश्च वरवारणैः ।
सृतप्रुतैश्च तुरगैः कशापार्ष्णिप्रचोदितैः ॥ १८
स्वानि स्वानि बलाग्राणि शोभयन्तः प्रकर्षिणः ।
प्रत्यङ्मुखा ययुर्हृष्टा वृष्णयो भरतर्षभ ॥ १९
ततो मुख्यतमाः सर्वे यादवा रणशोभिनः ।
अनीकाग्राणि कर्षन्तो वासुदेवपुरोगमाः ॥ २०
ते स्म नानालताचित्रं नारिकेलवनायुतम् ।
कीर्णं नागवनैः कान्तैः केतकीषण्डमण्डितम् ॥२१
पुंनागतालीबहुलं द्राक्षावनघनं क्वचित् ।
अनूपं सिन्धुराजस्य प्रपेदुर्यदुपुंगवाः ॥ २२
ते तत्र रमणीयेषु विषयेषु सुखप्रियाः ।
मुमुदुर्यादवाः सर्वे देवाः स्वर्गगता इव ॥ २३
पुरवास्तु विचिन्वन्स कृष्णस्तु परवीरहा ।
ददर्श विपुलं देशं सागरानूपभूषितम् ॥ २४
वाहनानां हितं चैव सिकतातामृमृत्तिकम् ।
पुरलक्षणसंपन्नं कृतास्पदमिव श्रिया ॥ २५
सागरानिलसंवीतं सागराम्बुनिषेवितम् ।
विषयं सिन्धुराजस्य शोभितं पुरलक्षणैः ॥ २६
तत्र रैवतको नाम पर्वतो नातिदूरतः ।
मन्दरोदारशिखरः सर्वतोऽभिविराजते ॥ २७
तत्रैकलव्यसंवासो द्रोणेनाध्युषितश्चिरम् ।
बभूव पुरुषोपेतः सर्वरत्नसमाकुलः ॥ २८
विहारभूमिस्तत्रैव तस्य राज्ञः सुनिर्मिता ।
नाम्ना द्वारवती नाम स्वायताष्टापदोपमा ॥ २९
केशवस्य मतिस्तत्र पुर्यर्थे विनिवेशिता ।
निवेशं तत्र सैन्यानां रोचयन्ति स्म यादवाः ॥३०
ते रक्तसूर्ये दिवसे तत्र यादवपुंगवाः ।
सेनापालाश्च संचक्रुः स्कन्धावारनिवेशनम् ॥ ३१
ध्रुवाय तत्र न्यवसत्केशवः सह यादवैः ।
देशे पुरनिवेशाय स यदुप्रवरो विभुः ॥ ३२
तस्यास्तु विधिवन्नाम वास्तूनि च गदाग्रजः ।
निर्ममे पुरुषश्रेष्ठो मनसा यादवोत्तमः ॥ ३३
एवं द्वारवतीं चैव पुरीं प्राप्य सबान्धवाः ।
सुखिनो न्यवसन्राजन्स्वर्गे देवगणा इव ॥ ३४
कृष्णोऽपि कालयवनं ज्ञात्वा केशिनिषूदनः ।
जरासंधभयाच्चापि पुरीं द्वारवतीं ययौ ॥ ३५

इति श्रीहरिवंशे चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

८५

जनमेजय उवाच ।

भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि विस्तरेण महात्मनः ।
चरितं वासुदेवस्य यदुश्रेष्ठस्य धीमतः ॥ १
किमर्थं च परित्यज्य मथुरां मधुसूदनः ।
मध्यदेशस्य ककुदं धाम लक्ष्म्याश्च केवलम् ॥ २
शृङ्गं पृथिव्याः स्वालक्ष्यं प्रभूतधनधान्यवत् ।
आर्याढ्यजनभूयिष्ठमधिष्ठानवरोत्तमम् ।
अयुद्धेनैव दाशार्हस्त्यक्तवान्द्विजसत्तम ॥ ३
स कालयवनश्चापि कृष्णे किं प्रत्यपद्यत ॥ ४
द्वारकां च समाश्रित्य वारिदुर्गां जनार्दनः ।
किं चकार महाबाहुर्महायोगी महामनाः ॥ ५
किंवीर्यः कालयवनः केन जातश्च वीर्यवान् ।
यमसह्यं समालक्ष्य व्यपयातो जनार्दनः ॥ ६

वैशंपायन उवाच ।

वृष्णीनामन्धकानां च गुरुर्गार्ग्यो महातपाः ।
ब्रह्मचारी पुरा भूत्वा न स्म दारान्स विन्दति ॥ ७
तथा हि वर्तमानं तमूर्ध्वरेतसमव्ययम् ।
स्यालोऽभिशप्तवान्गार्ग्यमपुमानिति भूपते ॥ ८
सोऽभिशप्तस्तदा राजन्नगरे त्वमितंजये ।
लिप्सुः पुत्रं ततो गत्वा तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ ९
ततो द्वादश वर्षाणि सोऽयश्चूर्णमभक्षयन् ।
आराधयन्महादेवमचिन्त्यं शूलपाणिनम ॥ १०
रुद्रस्तस्मै वरं प्रादात्समर्थं युधि निग्रहे ।
वृष्णीनामन्धकानां च सर्वतेजोमयं सुतम् ॥ ११
ततः शुश्राव तं राजा यवनाधिपतिर्वरम् ।
पुत्रप्रसवजं देवादपुत्रः पुत्रकामुकः ॥ १२
तमुपानाय्य स नृपः सान्त्वयित्वा द्विजोत्तमम् ।
गोपमध्ये यवनराड् गोपस्त्रीषु समुत्सृजत् ॥ १३
गोपाली त्वप्सरास्तत्र गोपस्त्रीवेषधारिणी ।
धारयामास गार्ग्यस्य गर्भं दुर्धरमच्युतम् ॥ १४
मानुष्यां गार्ग्यभार्यायां नियोगाच्छूलपाणिनः ।
स कालयवनो नाम जज्ञे शूरो महाबलः ।
अपुत्रस्याथ राज्ञस्तु ववृधेऽन्तःपुरे शिशुः ॥ १५
तस्मिन्नुपरते राजन्स कालयवनो नृपः ।
युद्धाभिकामो राजा तु पर्यपृच्छद्द्विजोत्तमम् ।
वृष्ण्यन्धककुलं तस्य नारदो वै न्यवेदयत् ॥ १६
ज्ञात्वा तु वरदानं तन्नारदान्मधुसूदनः ।
उपप्रैक्षत तेजस्वी वर्धन्तं यवनेषु तम् ॥ १७
स विवृद्धो यदा राजा यवनानां महाबलः ।
तत एनं नृपा म्लेच्छाः संश्रित्यानुययुस्तदा ॥ १८
शकास्तुषारा दरदाः पारदास्तङ्गणाः खशाः ।
पह्लवाः शतशश्चान्ये म्लेच्छा हैमवतास्तथा ॥ १९
स तैः परिवृतो राजा दस्युभिः शलभैरिव ।
नानावेषधरैर्भीमैर्मथुरामभ्यवर्तत ॥ २०
गजवाजिखरोष्ट्राणां सहस्रैरयुतैरपि ।
पृथिवीं कम्पयामास सैन्येन महता तदा ॥ २१
रेणुना सूर्यमार्गं तु समवच्छाद्य पार्थिवः ।
मूत्रेण शकृता चैव सैन्येन ससृजे नदीम् ॥ २२
अश्वोष्ट्रशकृतो राशेर्निःसृतेति जनाधिप ।
ततोऽश्वशकृदित्येव नाम नद्या बभूव ह ॥ २३
तत्सैन्यं महदायाद्वै श्रुत्वा वृष्ण्यन्धकाग्रणीः ।
वासुदेवः समानाय्य ज्ञातीनिदमुवाच ह ॥ २४
इदं समुत्थितं घोरं वृष्ण्यन्धकभयं महत् ।
अवध्यश्चापि नः शत्रुर्वरदानात्पिनाकिनः ॥ २५
सामादयोऽभ्युपायाश्च विहितास्तस्य सर्वशः ।
मत्तो मदबलाभ्यां च युद्धमेव चिकीर्षति ।
एतावानिह वासश्च कथितो नारदेन मे ॥ २६
जरासंधश्च नो राजा नित्यमेव न मृष्यते ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

तथान्ये पृथिवीपाला वृष्णिचक्रप्रतापिताः ॥ २७
केचित्कंसवधाच्चापि विरक्तास्तद्गता नृपाः ।
समाश्रित्य जरासंधमस्मानिच्छन्ति बाधितुम् ॥२८
बहवो ज्ञातयश्चैव यदूनां निहता नृपैः ।
विवर्धितुं न शक्ष्यामः पुरेऽस्मिन्निति केशवः ।
अपयाने मतिं कृत्वा दूतं तस्मै ससर्ज ह ॥ २९
ततः कुम्भे महासर्पं भिन्नाञ्जनचयोपमम् ।
घोरमाशीविषं कृष्णं कृष्णः प्राक्षेपयत्तदा ॥ ३०
ततस्तं मुद्रयित्वा तु स्वेन दूतेन हारयत् ।
निदर्शनार्थं गोविन्दो भीषयाणश्च तं नृपम् ।
स दूतः कालयवनं दर्शयामास तं घटम् ॥ ३१
कालसर्पोपमः कृष्ण इत्युक्त्वा भरतर्षभ ।
तत्कालयवनो बुध्वा त्रासनं यादवैः कृतम् ।
पिपीलिकानां चण्डानां पूरयामास तं घटम् ॥३२
स सर्पो बहुभिस्तीक्ष्णैः सर्वतस्तैः पिपीलिकैः ।
भक्ष्यमाणः किलाङ्गेषु भस्मीभूतोऽभवत्तदा ॥ ३३
तं मुद्रयित्वाथ घटं तथैव यवनाधिपः ।
प्रेषयामास कृष्णाय बाहुल्यमुपवर्णयन् ॥ ३४
वासुदेवस्तु तं दृष्ट्वा योगं विहितमात्मनः ।
उत्सृज्य मथुरामाशु द्वारकामभिजग्मिवान् ॥ ३५
वैरस्यान्तं विधित्संस्तु वासुदेवो महायशाः ।
निवेश्य द्वारकां राजन्वृष्णीनाश्वास्य चैव ह ॥ ३६
पदातिः पुरुषव्याघ्रो बाहुप्रहरणस्तदा ।
आजगाम महायोगी मथुरां मधुसूदनः ॥ ३७
तं दृष्ट्वा निर्ययौ हृष्टः स कालयवनो रुषा ।
प्रेक्षापूर्वं च कृष्णोऽपि निश्चक्राम महाबलः ॥ ३८
अथान्वगच्छद्गोविन्दं जिघृक्षुर्यवनेश्वरः ।
न चैनमशकद्राजा ग्रहीतुं योगधर्मिणम् ॥ ३९
मान्धातुस्तु सुतो राजा मुचुकुन्दो महायशाः ।
पुरा देवासुरे युद्धे कृतकर्मा महाबलः ॥ ४०
वरेण च्छन्दितो देवैर्निद्रामेव गृहीतवान् ।
श्रान्तस्य तस्य वागेवं तदा प्रादुरभूत्किल ॥ ४१
प्रसुप्तं बोधयेद्यो मां तं दहेयमहं सुराः ।
चक्षुषा क्रोधदीप्तेन एवमाह पुनः पुनः ॥ ४२
एवमस्त्विति शक्रस्तमुवाच त्रिदशैः सह ।
स सुरैरभ्यनुज्ञातो लोकं मानुषमागमत् ॥ ४३
स पर्वतगुहां कांचित्प्रविश्य श्रमकर्शितः ।
सुष्वाप कालमेतं वै यावत्कृष्णस्य दर्शनम् ॥ ४४
तत्सर्वं वासुदेवस्य नारदेन निवेदितम् ।
वरदानं च देवेभ्यस्तेजस्तस्य च भूपतेः ॥ ४५
अनुगम्यमानः कृष्णश्च तेन म्लेच्छेन शत्रुणा ।
तां गुहां मुचुकुन्दस्य प्रविवेश विनीतवत् ॥ ४६
शिरःस्थाने तु राजर्षेर्मुचुकुन्दस्य केशवः ।
संदर्शनपथं त्यक्त्वा तस्थौ बुद्धिमतां वरः ॥ ४७
अनुप्रविश्य यवनो ददर्श पृथिवीपतिम् ।
प्रस्वपन्तं कृतान्ताभमाससाद सुदुर्मतिः ॥ ४८
वासुदेवं तु तं मत्वा घट्टयामास पार्थिवम् ।
पादेनात्मविनाशाय शलभः पावकं यथा ॥ ४९
मुचुकुन्दश्च राजर्षिः पादस्पर्शविबोधितः ।
चुकोप निद्राच्छेदेन पादस्पर्शेन तेन च ॥ ५०
संस्मृत्य च वरं शक्रादवैक्षत तमग्रतः ।
स दृष्टमात्रः क्रुद्धेन संप्रजज्वाल सर्वतः ॥ ५१
ददाह पावकस्तं तु शुष्कं वृक्षमिवाशनिः ।
क्षणेन कालयवनं नेत्रतेजोविनिर्गतः ॥ ५२
तं वासुदेवः श्रीमन्तं चिरसुप्तं नराधिपम् ।
कृतकार्योऽब्रवीद्धीमानिदं वचनमुत्तमम् ॥ ५३
राजंश्चिरप्रसुप्तोऽसि कथितो नारदेन मे ।
कृतं मे सुमहत्कार्यं स्वस्ति तेऽस्तु व्रजाम्यहम् ॥
वासुदेवमथालक्ष्य राजा ह्रस्वं प्रमाणतः ।
परिवृत्तं युगं मेने कालेन महता ततः ॥ ५५

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

उवाच राजा गोविन्दं को भवान्किमिहागतः ।
कश्च कालः प्रसुप्तस्य यदि जानासि कथ्यताम् ॥

वासुदेव उवाच ।

सोमवंशोद्भवो राजा ययातिर्नाम नाहुषः ।
तस्य पुत्रो यदुर्ज्येष्ठश्चत्वारोऽन्ये यवीयसः ॥ ५७
यदुवंशे समुत्पन्नं वसुदेवात्मजं विभो ।
वासुदेवं विजानीहि नृपते मामिहागतम् ॥ ५८
त्रेतायुगे समुत्पन्नो विदितो मेऽसि नारदात् ।
इदं कलियुगं विद्धि किमन्यत्करवाणि ते ॥ ५९
मम शत्रुस्त्वया दग्धो देवदत्तवरो नृप ।
अवध्यो यो मया संख्ये भवेद्वर्षशतैरपि ॥ ६०
इत्युक्तः स तु कृष्णेन निर्जगाम गुहामुखात् ।
अन्वीयमानः कृष्णेन कृतकार्येण धीमता ॥ ६१
ततो ददर्श पृथिवीमावृतां ह्रस्वकैर्नरैः ।
अल्पोत्साहैरल्पबलैरल्पवीर्यपराक्रमैः ।
परेणाधिष्ठितं चैव राज्यं केवलमात्मनः ॥ ६२
विसर्जयित्वा गोविन्दं प्रविवेश महद्वनम् ।
हिमवन्तमगाद्राजा तपसे धृतमानसः ॥ ६३
ततः स तप आस्थाय विनिर्मुच्य कलेवरम् ।
आरुरोह दिवं राजा कर्मभिः स्वैर्जितं शुभैः ॥ ६४
वासुदेवोऽपि धर्मात्मा उपायेन महामनाः ।
घातयित्वात्मनः शत्रुं तत्सैन्यं प्रत्यपद्यत ॥ ६५
प्रभूतरथहस्त्यश्ववर्मशस्त्रायुधध्वजम् ।
आदायोपययौ धीमांस्तत्सैन्यं निहतेश्वरम् । ६६
निवेदयामास ततो नराधिपे
तदुग्रसेने प्रतिपूर्णमानसः ।
जनार्दनो द्वारवतीं च तां पुरी-
मशोभयत्तेन धनेन भूरिणा ॥ ६७

इति श्रीहरिवंशे पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

८६

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रभाते विमले भास्करेऽभ्युदिते तदा ।
कृतजप्यो हृषीकेशो वनान्ते निषसाद ह ॥ १
परिचक्राम तं देशं दुर्गस्थानदिदृक्षया ।
उपतस्थुः कुलाग्र्या यादवा यदुनन्दनम् ॥ २
रोहिण्यामहनि श्रेष्ठे स्वस्ति वाच्य द्विजोत्तमान् ।
पुण्याहघोषैर्विपुलैर्दुर्गस्यारब्धवान्क्रियाम् ॥ ३
ततः पङ्कजपत्राक्षो यादवान्केशिसूदनः ।
प्रोवाच वदतां श्रेष्ठो देवान्वृत्रिपुर्यथा ॥ ४
कल्पितेयं मया भूमिः पश्यध्वं देवसद्मवत् ।
नाम चास्याः कृतं पुर्याः ख्यातिं यदुपयास्यति ॥
इयं द्वारवती नाम पृथिव्यां निर्मिता मया ।
भविष्यति पुरी रम्या शक्रस्येवामरावती ॥ ६
तान्येवास्याः कारयिष्ये चिह्नान्यायतनानि च ।
चत्वरान्राजमार्गांश्च समानन्तःपुराणि च ॥ ७
देवा इवात्र मोदन्तु भवन्तो विगतज्वराः ।
बाधमाना रिपुगणानुग्रसेनपुरोगमाः ॥ ८
गृह्यन्तां वेश्मवास्तूनि कल्प्यन्तां त्रिकचत्वराः ।
मीयन्तां राजमार्गाश्च प्राकारस्य च या गतिः ॥ ९
प्रेष्यन्तां शिल्पिमुख्याश्च नियुक्ता वेश्मकर्मसु ।
नियुज्यन्तां च देशेषु प्रेष्यकर्मकरा जनाः ॥ १०
एवमुक्तास्तु कृष्णेन गृहसंग्रहतत्पराः ।
यथानिदेशं संहृष्टाश्चक्रुर्वास्तुपरिग्रहान् ॥ ११
सूत्रहस्तास्ततो मानं चक्रुर्यादवसत्तमाः ।
पुण्येऽहनि महाराज द्विजातीनभिपूज्य च ॥ १२
वास्तुदैवतकर्माणि विधिना कारयन्ति च ।
स्थपतीनथ गोविन्दस्तत्रोवाच महामतिः ॥ १३
अस्मदर्थे सुविहितं क्रियतामत्र मन्दिरम् ।
विभक्तचत्वरपथं सुनिविष्टेष्टदैवतम् ॥ १४

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

ते तथेति महाबाहुमुक्त्वा स्थपतयस्तदा ।
दुर्गकर्मणि संभारानुपलभ्य यथाविधि ॥ १५
यथान्यायं निर्मिमिरे द्वाराण्यायतनानि च ।
स्थानानि विदधुश्चात्र ब्रह्मादीनां यथाक्रमम् ॥ १६
अपामग्नेः सुरेशस्य दृषदोलूखलस्य च ।
चतुर्दैवानि चत्वारि द्वाराणि विदधुश्च ते ।
गृहक्षेत्रेन्द्रभल्लाटं पुष्पदन्तं तथैव च ॥ १७
तेषु वेश्मसु युक्तेषु यादवेषु महात्मसु ।
पुर्याः क्षिप्रं निवेशार्थं चिन्तयामास माधवः ॥१८
तस्य दैवी स्थिता बुद्धिश्चपला क्षिप्रकारिणी ।
पुरी सा वै प्रियकरी यदूनामभिवर्धनी ॥ १९
शिल्पिमुख्योऽस्ति देवानां प्रजापतिसुतः प्रभुः ।
विश्वकर्मा स्वमत्या वै पुरीं संस्थापयिष्यति ॥ २०
मनसा तमनुध्याय तस्यागमनकारणम् ।
त्रिदशाभिमुखः कृष्णो विविक्ते समपद्यत ॥ २१
तस्मिन्नेव ततः काले शिल्पाचार्यो महामतिः ।
विश्वकर्मा सुरश्रेष्ठः कृष्णस्य प्रमुखे स्थितः ॥ २२

विश्वकर्मोवाच ।

दैवेन मनसा क्षिप्रं तव विष्णो धृतव्रत ।
किंकरः समनुप्राप्तः शाधि मां किं करोमि ते ॥२३
यथा स्याद्देवदेवेशस्त्र्यम्बकश्च यथाव्ययः ।
तथा त्वं देव मान्योऽसि विशेषो नास्ति मे प्रभो ॥
त्रैलोक्यज्ञापिकां वाचमुत्सृजस्व महाभुज ।
एषोऽस्मि परिदृष्टार्थः किं करोमि प्रशाधि माम् ॥
श्रुत्वा विनीतवचनं केशवो विश्वकर्मणः ।
प्रत्युवाच यदुश्रेष्ठः कंसारिरतुलं वचः ॥ २६
श्रुतार्थो देवगुह्यस्य भवान्यत्र वयं स्थिताः ।
अवश्यं त्विह कर्तव्यं सदनं मे सुरोत्तम ॥ २७
तदियं भूः प्रकाशार्थं निवेश्या मयि सुव्रत ।
मत्प्रभावानुरूपैश्च गृहैश्चेयं समन्ततः ॥ २८
उत्तमा च पृथिव्यां वै यथा स्वर्गेऽमरावती ।
तथेयं हि त्वया कार्या शक्तो ह्यसि महामते ॥२९
मम स्थानमिदं कार्यं यथा वै त्रिदिवे तथा ।
मर्त्याः पश्यन्तु मे लक्ष्मीं पुर्या यदुकुलस्य च ॥
एवमुक्तस्ततः प्राह विश्वकर्मा मतीश्वरः ।
कृष्णमक्लिष्टकर्माणं देवामित्रविनाशनम् ॥ ३१
सर्वमेतत्करिष्यामि यत्त्वयाभिहितं प्रभो ।
पुरी त्वियं जनस्यास्य न पर्याप्ता भविष्यति ॥३२
भविष्यति च विस्तीर्णा वृद्धिरस्यास्तु शोभना ।
चत्वारः सागरा ह्यस्यां विचरिष्यन्ति रूपिणः ॥३३
यदीच्छेत्सागरः किंचिदुत्स्रष्टुमिह तोयराट् ।
ततः स्वायतलक्षण्या पुरी स्यात्पुरुषोत्तम ॥ ३४
एवमुक्तस्ततः कृष्णः प्रागेव कृतबुद्धिमान् ।
सागरं सरितां नाथमुवाच वदतां वरः ॥ ३५
समुद्र दश च द्वे च योजनानि जलाशये ।
प्रतिसंह्रियतामात्मा यद्यस्ति मयि मान्यता ॥ ३६
अवकाशे त्वया दत्ते पुरीयं मामकं बलम् ।
पर्याप्तविषयाकारा समग्रा विसहिष्यति ॥ ३७
ततः कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा नदनदीपतिः ।
समारुतेन योगेन उत्ससर्ज महार्णवः ॥ ३८
विश्वकर्मा ततः प्रीतः पुर्याः संदृश्य वास्तु तत् ।
गोविन्दे चैव संमानं सागरः कृतवांस्तदा ॥ ३९
विश्वकर्मा ततः कृष्णमुवाच यदुनन्दनम् ।
अद्यप्रभृति गोविन्द सर्वे समधिरोहत ॥ ४०
मनसा निर्मिता चेयं मया पूःप्रवरा विभो ।
अचिरेणैव कालेन गृहसंबाधमालिनी ॥ ४१
भविष्यति पुरी रम्या सुद्वारा प्राग्यतोरणा ।
चयाट्टालककेयूरा पृथिव्याः ककुदोपमा ॥ ४२
अन्तःपुरं च कृष्णस्य परिचर्याक्षमं महत् ।
चकार तस्यां पुर्यां वै देशे त्रिदशपूजिते ॥ ४३

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

ततः सा निर्मिता कान्ता पुरी द्वारावती तदा ।
मानसेन प्रयत्नेन वैष्णवी विश्वकर्मणा ॥ ४४
कान्तनारीनरगणा वणिग्भिरुपशोभिता ।
नानापण्यसमाकीर्णा खेचरीव च गां गता ॥ ४५
प्रपावापीप्रसन्नोदैरुद्यानैरुपशोभिता ।
समन्ततः संवृताङ्गी वनितेवायतेक्षणा ॥ ४६
समृद्धचत्वरवती वेश्मोत्तमघनाचिता ।
अप्रकाशं तदाकाशं प्रासादैरुपशोभिता ॥ ४७
पृथिव्यां पृथुराष्ट्रौघा जनौघप्रतिनादिता ।
ओघैश्च वारिराजस्य शिशिरीकृतमारुता ॥ ४८
अनूपोपवनैः कान्तैः कान्ता जनमनोरमा ।
सतारका द्यौरिव सा द्वारका प्रत्यराजत ॥ ४९
प्राकारेणार्कवर्णेन शातकौम्भेन संवृता ।
हिरण्यप्रतिपूर्णैश्च गृहैर्गम्भीरनिस्वनैः ॥ ५०
शुभ्रमेघप्रतीकाशैर्द्वारैः सौधैश्च शोभिता ।
क्वचित्क्वचिदुदग्राग्रैरुपावृत्तमहापथा ॥ ५१
तामावसत्पुरीं कृष्णः सर्वयादवनन्दनः ।
अभिप्रेतजनाकीर्णां सोमः खमिव भासयन् ॥५२
विश्वकर्मा च तां कृत्वा पुरीं शक्रपुरीमिव ।
जगाम त्रिदिवं देवो गोविन्देनाभिपूजितः ॥ ५३
भूयस्तु बुद्धिरभवत्कृष्णस्य विदितात्मनः ।
जनानिमान्धनौघैस्तु तर्पयेयमहं यदि ॥ ५४
स वैश्रवणवस्तव्यं निधीनामुत्तमं निधिम् ।
शङ्खमाह्वयतोपेन्द्रो निशि स्वभवने विभुः ॥ ५५
स शङ्खः केशवाह्वानं ज्ञात्वा गुह्यकराट् स्वयम् ।
आजगाम समीपं वै तस्य द्वारवतीपतेः ॥ ५६
स शङ्खः प्राञ्जलिर्भूत्वा विनयादवनिं गतः ।
कृष्णं विज्ञापयामास यथा वैश्रवणं तथा ॥ ५७
भगवन्किं मया कार्यं सुराणां वित्तरक्षिणा ।
नियोजय महाबाहो यत्कार्यं यदुनन्दन ॥ ५८
तमुवाच हृषीकेशः शङ्खं गुह्यकमुत्तमम् ।
जना येऽस्मिन्कृशधनास्तान्धनेनाभिपूरय ॥ ५९
नेच्छाम्यनाशितं द्रष्टुं कृशं मलिनमेव वा ।
देहीति चाभिभाषन्तं नगर्यां निर्धनं नरम् ॥ ६०
शिरसा शासनं गृह्य निधीनः केशवस्य सः ।
निधीनाज्ञापयामास द्वारवत्यां गृहे गृहे ।
धनोघैरभिवर्षध्वं चक्रुः सर्वे तथा च ते ॥ ६१
नाधनो विद्यते तत्र हीनभाग्योऽपि वा नरः ।
कृशो वा मलिनो वापि द्वारवत्यां गृहे गृहे ॥ ६२
चकार वायोराह्वानं भूयश्च पुरुषोत्तमः ।
तत्रस्थ एव भगवान्यादवानां प्रियंकरः ॥ ६३
प्राणयोनिस्तु भूतानामुपतस्थे गदाग्रजम् ।
एकमासीनमेकान्ते देवगुह्यधरं प्रभुम् ॥ ६४
किं मया देव कर्तव्यं सर्वगेनाशुगामिना ।
यथैव दूतो देवानां तथैवास्मि तवानघ ॥ ६५
तमुवाच ततः कृष्णो रहस्यं पुरुषोत्तमः ।
मारुतं जगतः प्राणं रूपिणं समुपस्थितम् ॥ ६६
गच्छ मारुत देवेशमनुमान्य सहामरैः ।
सभां सुधर्मामादाय देवेभ्यस्त्वमिहानय ॥ ६७
यादवा धार्मिका ह्येते विक्रान्ताश्च सहस्रशः ।
तस्यां विशेयुरेते हि न तु या कृत्रिमा भवेत् ॥
सा ह्यक्षया सभा वायो कामगा कामरूपिणी ।
सा यदून्धारयेत्सर्वान्यथैव त्रिदशांस्तथा ॥ ६९
स गृह्य वचनं तस्य कृष्णस्याक्लिष्टकर्मणः ।
वायुरात्मोपमगतिर्जगाम त्रिदिवालयम् ॥ ७०
सोऽनुमान्य सुरान्सर्वान्कृष्णवाक्यं निवेद्य च ।
सभां सुधर्मामादाय पुनरायान्महीतलम् ॥ ७१
सुधर्मां तां सुधर्माय कृष्णायाक्लिष्टकारिणे ।
देवो देवसभां दत्त्वा वायुरन्तरधीयत ॥ ७२
द्वारवत्यास्तु सा मध्ये केशवेन निवेशिता ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

सुधर्मां यदुमुख्यानां देवानां त्रिदिवे यथा ॥ ७३
एवं स दिव्यैर्भौमैश्च जलजैश्चाव्ययो हरिः ।
द्रव्यैरलंकरोति स्म पुरीं स्वां प्रमदामिव ॥ ७४
मर्यादाश्चैव संचक्रे श्रेणीः प्रकृतयस्तथा ।
बलाध्यक्षांश्च युक्तांश्च प्रकृतीशांस्तथैव च ॥ ७५
उग्रसेनं नरपतिं काश्यं चैव पुरोहितम् ।
सेनापतिमनाधृष्टिं विकद्रुं मन्त्रिपुंगवम् ॥ ७६
यादवानां कुलकरान्स्थविरान्दश तत्र वै ।
स्थापयामास मतिमान्सर्वकार्येष्वनन्तरान् । ७७
रथेष्वतिरथो यन्ता दारुकः केशवस्य वै ।
योधमुख्यश्च योधानां सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ ७८
विधानमेवं कृत्वा स कृष्णः पुर्यामनिन्दितः ।
मुमुदे यदुभिः सार्धं लोकस्रष्टा महीतले ॥ ७९
रेवतस्याथ कन्यां च रेवतीं शीलसंमताम् ।
प्राप्तवान्बलदेवस्तु कृष्णस्यानुमते तदा ॥ ८०

इति श्रीहरिवंशे षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

८७

वैशंपायन उवाच ।

एतस्मिन्नेव काले तु जरासंधः प्रतापवान् ।
नृपानुद्योजयामास चेदिराजप्रियेप्सया ॥ १
भीष्मकस्य सुतायां वै रुक्मिण्यां रुक्मभूषणः ।
शिशुपालस्य नृपतेर्विवाहो भविता किल ॥ २
दन्तवक्त्रस्य तनयं सुवक्त्रममितौजसम् ।
सहस्राक्षसमं युद्धे मायासु च विशारदम् ॥ ३
पौण्ड्रस्य वासुदेवस्य तथा पुत्रं महाबलम् ।
सुदेवं वीर्यसंपन्नं पृथगक्षौहिणीपतिम् ॥ ४
एकलव्यस्य पुत्रं च वीर्यवन्तं बलान्वितम् ।
पुत्रं च पाण्ड्यराजस्य कलिङ्गाधिपतिं तथा ॥ ५
कृताप्रियं च कृष्णेन वेणुदारिं नराधिपम् ।
अंशुमन्तं तथा क्राथं श्रुतर्वाणं च भारत ॥ ६
निकृत्तशत्रुं कालिङ्गं गान्धाराधिपतिं तथा ।
पटुशं च महाबाहुं काश्याधिपतिमेव च ॥ ७

जनमेजय उवाच ।

कस्मिन्देशे नृपो जज्ञे रुक्मी वेदविदां वर ।
कस्यान्ववाये द्युतिमान्संभूतो द्विजसत्तम ॥ ८

वैशंपायन उवाच ।

राजर्षेर्यादवस्यासीद्विदर्भो नाम वै सुतः ।
विन्ध्यस्य दक्षिणे पार्श्वे विदर्भान्यो न्यवेशयत् ॥
क्रथकैशिकमुख्यास्तु पुत्रास्तस्य महाबलाः ।
बभूवुर्वीर्यसंपन्नाः पृथग्वंशकरा नृपाः ॥ १०
तस्यान्ववाये भीमस्य वृष्णयो जज्ञिरे नृप ।
क्रथस्य त्वंशुमान्वंशे कैशिकस्य तु भीष्मकः ॥ ११
हिरण्यलोमेत्याहुर्यं दाक्षिणात्येश्वरं जनाः ।
अगस्त्यगुप्तामाशां यः कुण्डिनस्थोऽवशान्नृपः ।
रुक्मी तस्याभवत्पुत्रो रुक्मिणी च विशां पते ॥ १२
रुक्मी चास्त्राणि दिव्यानि द्रुमात्प्राप महाबलः ।
जामदग्न्यात्तथा रामाद्ब्राह्ममस्त्रमवाप्तवान् ।
प्रास्पर्धत्सह कृष्णेन नित्यमद्भुतकर्मणा ॥ १३
रुक्मिणी त्वभवद्राजन्रूपेणासदृशी भुवि ।
चकमे वासुदेवस्तां श्रवादेव महाद्युतिः ॥ १४
स चाभिलषितस्तस्याः श्रवादेव जनार्दनः ।
तेजोवीर्यबलोपेतः स मे भर्ता भवेदिति ॥ १५
तां ददौ न तु कृष्णाय रुक्मी द्वेषान्महाबलः ।
याचमानाय कंसस्य प्रेष्योऽसाविति चिन्तयन् ॥
चैद्यस्यार्थे सुनीथस्य जरासंधस्तु भूमिपः ।
वरयामास तां राजा भीष्मकं भीमविक्रमम् ॥ १७
चेदिराजस्य हि वसोरासीत्पुत्रो बृहद्रथः ।
मगधेषु पुरा येन निर्मितं तद्गिरिव्रजम् ॥ १८

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

तस्यान्ववाये जज्ञेऽथ जरासंधो महाबलः ।
वसोरेव तदा वंशे दमघोषोऽपि चेदिराट् ॥ १९
दमघोषस्य पुत्रास्तु पञ्च भीमपराक्रमाः ।
भगिन्यां वसुदेवस्य श्रुतश्रवसि जज्ञिरे ॥ २०
शिशुपालो दशग्रीवो रैभ्योऽथोपदिशो बली ।
सर्वास्त्रकुशला वीरा वीर्यवन्तो महाबलाः ॥ २१
ज्ञातेः समानवंशस्य सुनीथं प्रददौ सुतम् ।
जरासंधः स्वसुतवद्ददर्शैनं जुगोप च ॥ २२
जरासंधं पुरस्कृत्य वृष्णिशत्रुं महाबलम् ।
कृतान्यागांसि चैद्येन वृष्णीनां तत्प्रियैषिणा ॥ २३
जामाता त्वभवत्तस्य कंसस्तस्मिन्हते युधि ।
कृष्णार्थं वैरमभवज्जरासंधस्य वृष्णिभिः ॥ २४
भीष्मकं वरयामास सुनीथार्थेऽथ रुक्मिणीम् ।
तां ददौ भीष्मकश्चापि शिशुपालाय वीर्यवान् ॥
ततश्चैद्यमुपादाय जरासंधो नराधिपः ।
ययौ विदर्भान्सहितो दन्तवक्त्रेण यायिना ॥ २६
अनुयातश्च पौण्ड्रेण वासुदेवेन धीमता ।
अङ्गवङ्गकलिङ्गानामीश्वरः स महाबलः ॥ २७
मानयिष्यंश्च तान्रुक्मी प्रत्युद्गम्य नराधिपान् ।
परया पूजयोपेतानानिनाय पुरीं प्रति ॥ २८
पितृष्वसुः प्रियार्थं च रामकृष्णावुभावपि ।
प्रययुर्वृष्णयश्चान्ये रथैस्तत्र बलान्विताः ॥ २९
क्रथकैशिकभर्ता तान्प्रतिगृह्य यथाविधि ।
पूजयामास पूजार्हान्न्यवसन्त बहिश्च ते ॥ ३०
श्वोभाविनि विवाहे तु रुक्मिणी निर्ययौ बहिः ।
चतुर्युजा रथेनैन्द्रं देवतायतनं शुभा ॥ ३१
इन्द्राणीमर्चयिष्यन्ती कृतकौतुकमङ्गला ।
दीप्यमानेन वपुषा बलेन महता वृता ॥ ३२
तां ददर्श ततः कृष्णो लक्ष्मीं साक्षादिव स्थिताम् ।
रूपेणाग्र्येण संपन्नां देवतायतनान्तिके ॥ ३३
वह्नेरिव शिखां दीप्तां मायां भूमिगतामिव ।
पृथिवीमिव गम्भीरामुत्थितां पृथिवीतलात् ॥ ३४
मरीचिमिव सोमस्य सौम्यां स्त्रीविग्रहां भुवि ।
श्रियमग्र्यामिवापद्मां भविष्यां श्रीसहायिनीम् ।
कृष्णेन मनसा दृष्टां दुर्निरीक्ष्यां सुरैरपि ॥ ३५
श्यामावदाता सा ह्यासीत्पृथुचार्वायतेक्षणा ।
ताम्रौष्ठनयनापाङ्गी पीनोरुजघनस्तनी ॥ ३६
बृहती चारुसर्वाङ्गी तन्वी शशिनिभानना ।
ताम्रतुङ्गनखी सुभ्रूर्नीलकुञ्चितमूर्धजा ।
तीक्ष्णशुक्लैः समैर्दन्तैः प्रभासद्भिरलंकृता ॥ ३७
अनन्या प्रमदा लोके रूपेण यशसा श्रिया ।
रुक्मिणी रूपिणी देवी पाण्डुरक्षौमवासिनी ॥ ३८
तां दृष्ट्वा ववृधे कामः कृष्णस्य शुभदर्शनाम् ।
हविषेवानलस्यार्चिर्मनस्तस्यां समादधत् ॥ ३९
रामेण सह निश्चित्य केशवः सुमहाबलः ।
तत्प्रमाथेऽकरोद्बुद्धिं वृष्णिभ्यः प्रणिधाय च ॥ ४०
कृते तु देवताकार्ये निष्क्रामन्तीं सुरालयात् ।
उन्मथ्य सहसा कृष्णः स्वं निनाय रथोत्तमम् ॥
वृक्षमुत्पाट्य रामोऽपि जघानापततः परान् ।
समनह्यन्त दाशार्हास्तदाज्ञाय तु सर्वशः ॥ ४२
ते रथैर्विविधाकारैः समुच्छ्रितमहाध्वजैः ।
वाजिभिर्वारणैश्चापि परिवव्रुर्हलायुधम् ॥ ४३
आदाय रुक्मिणीं कृष्णो जगामाशु पुरीं प्रति ।
रामे चासज्य तं भारं युयुधाने च वीर्यवान् ॥४४
अक्रूरे विपृथौ चापि गदे च कृतवर्मणि ।
चक्रदेवे सुनक्षत्रे सारणे च महाबले ॥ ४५
निवृत्तशत्रौ विक्रान्ते भङ्गकारे विदूरथे ।
उग्रसेनात्मजे कङ्के शतद्युम्ने च केशवः ॥ ४६
राजाधिदेवे मृदरे प्रसेने चित्रके तथा ।
अतिदान्ते बृहद्दुर्गे श्वफल्के चित्रके पृथौ ॥ ४७

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

वृष्ण्यन्धकेषु चान्येषु मुख्येषु मधुसूदनः ।
गुरुमासज्य तं भारं ययौ द्वारवतीं प्रति ॥ ४८
दन्तवक्त्रो जरासंधः शिशुपालश्च वीर्यवान् ।
संनद्धा निर्ययुः क्रुद्धा जिघांसन्तो जनार्दनम् ॥४९
अङ्गवङ्गकलिङ्गैश्च सार्धं पौण्ड्रैश्च वीर्यवान् ।
निर्ययौ चेदिराजः स भ्रातृभिः सुमहारथैः ॥ ५०
तान्प्रत्यगृह्णन्संरब्धा वृष्णिवीरा महारथाः ।
संकर्षणं पुरस्कृत्य वासवं मरुतो यथा ॥ ५१
आपतन्तं हि वेगेन जरासंधं महाबलम् ।
षड्भिर्विव्याध नाराचैर्युयुधानो महामृधे ॥ ५२
अक्रूरो दन्तवक्त्रं तु विव्याध नवभिः शरैः ।
तं प्रत्यविध्यत्कारूषो बाणैर्दशभिराशुगैः ॥ ५३
विपृथुः शिशुपालं तु शरैर्विव्याध सप्तभिः ।
अष्टभिः प्रत्यविध्यत्तं शिशुपालः प्रतापवान् ॥ ५४
गवेषणोऽपि चैद्यं तु षड्भिर्विव्याध मार्गणैः ।
अनिर्दान्तस्तथाष्टाभिर्बृहद्रुर्गश्च पञ्चभिः ॥ ५५
प्रतिविव्याध तांश्चैद्यः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ।
जघान चाश्वांश्चतुरश्चतुर्भिर्विपृथोः शरैः ॥ ५६
बृहद्रुर्गस्य भल्लेन शिरश्चिच्छेद चारिहा ।
गवेषणस्य सूतं च प्राहिणोद्यमसादनम् ॥ ५७
हताश्वं स रथं त्यक्त्वा विपृथुस्तु महाबलः ।
आरुरोह रथं क्षिप्रं बृहद्रुर्गस्य वीर्यवान् ॥ ५८
विपृथोः सारथिश्चापि गवेषणरथं द्रुतम् ।
आरुह्य जवनानश्वान्नियन्तुमुपचक्रमे ॥ ५९
ते क्रुद्धाः शरवर्षेण सुनीथं समवाकिरन् ।
नृत्यन्तं रथमार्गेषु चापहस्ताः कलापिनः ॥ ६०
चक्रदेवो दन्तवक्त्रं विभेदोरसि कर्णिना ।
पटुशं पञ्चविंशत्या विव्याध युधि मार्गणैः ॥ ६१
ताभ्यां स विद्धो दशभिर्बाणैर्मर्मातिगैः शितैः ।
ततो बली चक्रदेवं बिभेद दशभिः शरैः ॥ ६२
पञ्चभिश्चापि विव्याध सोऽविदूराद्विदूरथम् ।
विदूरथोऽपि तं षड्भिर्विव्याधाजौ शितैः शरैः ॥६३
त्रिंशता प्रत्यविध्यत्तं बली बाणैर्महाबलम् ।
कृतवर्मा बिभेदाजौ राजपुत्रं त्रिभिः शरैः ॥ ६४
न्यहनत्सारथिं चास्य ध्वजं चिच्छेद चोच्छ्रितम् ।
प्रतिविव्याध तं क्रुद्धः पौण्ड्रः षड्भिः शिलीमुखैः ॥
धनुश्चिच्छेद चाप्यस्य भल्लेनायतपर्वणा ।
निवृत्तशत्रुः कालिङ्गं बिभेद निशितैः शरैः ।
तोमरेणांसदेशे तं निर्बिभेद कलिङ्गराट् ॥ ६६
गजेनासाद्य कङ्कस्तु गजमङ्गस्य वीर्यवान् ।
तोमरेण बिभेदाङ्गं बिभेदाङ्गश्च तं शरैः ॥ ६७
चित्रकश्च श्वफल्कश्च सत्यकश्च महारथः ।
कलिङ्गस्य तथानीकं नाराचैर्बिभिदुः शितैः ॥ ६८
विसृष्टेन द्रुमेणाजौ वङ्गराजस्य कुञ्जरम् ।
जघान रामः संक्रुद्धो वङ्गराजं च संयुगे ॥ ६९
तं हत्वा रथमारुह्य धनुरादाय वीर्यवान् ।
संकर्षणो जघानोग्रैर्नाराचैः कैशिकान्बहून् ॥ ७०
षड्भिर्निहत्य कारूषान्महेष्वासान्स वीर्यवान् ।
शतं जघान संक्रुद्धो मागधानां महारथः ।
निहत्य तान्महाबाहुर्जरासंधं ततोऽभ्ययात् ॥ ७१
तमापतन्तं विव्याध नाराचैर्मागधस्त्रिभिः ।
तं बिभेदाष्टभिः क्रुद्धो नाराचैर्मुसलायुधः ।
चिच्छेद चास्य भल्लेन ध्वजं रत्नविभूषितम् ॥ ७२
तद्युद्धमभवद्घोरं तेषां देवासुरोपमम् ।
सृजतां शरवर्षाणि निघ्नतामितरेतरम् ॥ ७३
गजैर्गजा हि संक्रुद्धाः संनिपेतुः सहस्रशः ।
रथैः रथाश्च संरब्धाः सादिभिश्चापि सादिनः ॥७४
पदातयः पदातींश्च शक्तिचर्मासिपाणयः ।
छिन्दन्तश्चोत्तमाङ्गानि विचेरुर्युधि ते पृथक् ॥ ७५
असीनां पात्यमानानां कवचेषु महास्वनः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

शराणां पततां शब्दः पक्षिणामिव शुश्रुवे ॥ ७६
भेरीशङ्खमृदङ्गानां वेणूनां च मृधे ध्वनिम् ।
जुगूह घोषः शस्त्राणां ज्याघोषश्च महात्मनाम् ॥७७

इति श्रीहरिवंशे सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

८८

वैशंपायन उवाच ।

कृष्णेन ह्रियमाणां तु रुक्मी श्रुत्वा तु रुक्मिणीम् ।
प्रतिज्ञामकरोत्क्रुद्धः समक्षं भीष्मकस्य ह ॥ १
अहत्वा युधि गोविन्दमनानीय च रुक्मिणीम् ।
कुण्डिनं न प्रवेक्ष्यामि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ २
आस्थाय स रथं वीरः समुदग्रायुधध्वजम् ।
जवेन प्रययौ क्रुद्धो बलेन महता वृतः ॥ ३
तमन्वयुर्नृपाश्चैव दक्षिणापथवासिनः ।
क्राथोंऽशुमाञ्श्रुतर्वा च वेणुदारिश्च वीर्यवान् ॥ ४
भीष्मकस्य सुतश्चापि रथेन रथिनां वरः ।
क्रथकैशिकमुख्याश्च सर्व एव महारथाः ॥ ५
ते गत्वा दूरमध्वानं सरितं नर्मदामनु ।
गोविन्दं ददृशुः क्रुद्धाः सहैव प्रियया स्थितम् ॥ ६
अवस्थाप्य च तत्सैन्यं रुक्मी बलमदान्वितः ।
चिकीर्षुर्द्वैरथं युद्धमभ्ययान्मधुसूदनम् ॥ ७
स विव्याध चतुःषष्ट्या गोविन्दं निशितैः शरैः ।
तं प्रत्यविध्यत्सप्तत्या बाणैर्युधि जनार्दनः ॥ ८
यतमानस्य चिच्छेद ध्वजं चास्य महाबलः ।
जहार च शिरः कायात्सारथेश्चास्य वीर्यवान् ॥ ९
तं कृच्छ्रगतमाज्ञाय परिवव्रुर्जनार्दनम् ।
दाक्षिणात्या जिघांसन्तो राजानः सर्व एव ते ॥१०
तमंशुमान्महाबाहुर्विव्याध दशभिः शरैः ।
श्रुतर्वा पञ्चभिः क्रुद्धो वेणुदारिश्च सप्तभिः ॥ ११
ततोंऽशुमन्तं गोविन्दो बिभेदोरसि वीर्यवान् ।
निषसाद रथोपस्थे व्यथितः स नराधिपः ॥ १२
श्रुतर्वणो जघानाश्वांश्चतुर्भिश्चतुरः शरैः ।
वेणुद्वारेर्ध्वजं छित्त्वा भुजं विव्याध दक्षिणम् ॥१३
तथैव च श्रुतर्वाणं शरैर्विव्याध पञ्चभिः ।
शिश्रिये स ध्वजं क्लान्तो न्यषीदच्च व्यथान्वितः ॥
मुञ्चन्तः शरवर्षाणि वासुदेवं ततोऽभ्ययुः ।
क्रथकैशिकमुख्यास्ते रथवंशेन सर्वशः ॥ १५
बाणैर्बाणांश्च चिच्छेद तेषां युधि जनार्दनः ।
जघान चैषां संरब्धो यतमानांश्च ताञ्शरान् ॥१६
पुनरन्यांश्चतुःषष्ट्या जघान निशितैः शरैः ।
क्रुद्धानाद्रवतो वीरानाद्रवत्स महाबलः ॥ १७
विद्रुतं स्वबलं दृष्ट्वा रुक्मी क्रोधवशं गतः ।
पञ्चभिर्निशितैर्बाणैर्विव्याधोरसि केशवम् ॥ १८
सारथिं चास्य विव्याध सायकैर्निशितैस्त्रिभिः ।
आजघान ध्वजं चास्य शरेण नतपर्वणा ॥ १९
केशवश्चापि तं षष्ट्या क्रुद्धो विव्याध मार्गणैः ।
धनुश्चिच्छेद चाप्यस्य यतमानस्य रुक्मिणः ॥२०
अथान्यद्धनुरादाय रुक्मी कृष्णजिघांसया ।
प्रादुश्चकार दिव्यानि दीप्तान्यस्त्राणि वीर्यवान् ॥२१
अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य तस्य कृष्णो महाबलः ।
पुनश्चिच्छेद तं चापं रथेषां च त्रिभिः शरैः ॥२२
स च्छिन्नधन्वा विरथः खड्गमादाय चर्म च ।
उत्पपात रथाद्वीरो गरुत्मानिव वीर्यवान् ॥ २३
तस्याभिपततः खड्गं चिच्छेद युधि केशवः ।
नाराचैश्च त्रिभिः क्रुद्धो बिभेदैनमथोरसि ॥ २४
स पपात महाबाहुर्वसुधामनुनादयन् ।
विसंज्ञो मूर्छितो राजा वज्रेणेव हतो गिरिः ॥२५
तांश्च राज्ञः शरैः सर्वान्पुनर्विव्याध केशवः ।
रुक्मिणं पतितं दृष्ट्वा व्यद्रवन्त नराधिपाः ॥ २६
विवेष्टमानं भूमौ तं भ्रातरं वीक्ष्य रुक्मिणी ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

पादयोर्न्यपतद्भर्तुर्भ्रातुर्जीवितकाङ्क्षिणी ॥ २७
तामुत्थाप्य परिष्वज्य सान्त्वयामास केशवः ।
अभयं रुक्मिणे दत्त्वा प्रययौ स्वां पुरीं ततः ॥२८
वृष्णयोऽपि जरासंधं भङ्क्त्वा तांश्चापि पार्थिवान् ।
प्रययुर्द्वारकां हृष्टाः पुरस्कृत्य हलायुधम् ॥ २९
प्रयाते पुण्डरीकाक्षे श्रुतर्वाभ्येत्य संयुगे ।
रुक्मिणं रथमारोप्य प्रययौ स्वपुरं ततः ॥ ३०
अनानीय स्वसारं तु रुक्मी वीर्यमदान्वितः ।
हीनप्रतिज्ञो नैच्छत्स प्रवेष्टुं कुण्डिनं पुरम् ॥ ३१
विदर्भेषु च वासार्थं निर्ममेऽन्यत्पुरं महत् ।
तद्भोजकटमित्येव बभूव भुवि विश्रुतम् ॥ ३२
तत्रौजसा महातेजाः सोऽन्वशाद्दक्षिणां दिशम् ।
भीष्मकः कुण्डिने चैव राजोवास महामनाः ॥३३
द्वारकामभिसंप्राप्ते रामे वृष्णिबलान्विते ।
रुक्मिण्याः केशवः पाणिं जग्राह विधिवत्प्रभुः ॥३४
ततः सह तया रेमे प्रियया प्रीयमाणया ।
सीतयेव पुरा रामः पौलोम्येव पुरंदरः ॥ ३५
सा हि तस्याभवज्ज्येष्ठा पत्नी कृष्णस्य भामिनी ।
पतिव्रतागुणोपेता रूपशीलगुणान्विता ॥ ३६
तस्यामुत्पादयामास पुत्रान्दश महारथान् ।
चारुदेष्णं सुदेष्णं च प्रद्युम्नं च महाबलम् ॥ ३७
सुषेणं चारुगुप्तं च चारुबाहुं च वीर्यवान् ।
चारुविन्दं सुचारुं च भद्रचारुं तथैव च ॥ ३८
चारुं च बलिनां श्रेष्ठं सुतां चारुमतीं तथा ।
धर्मार्थकुशलास्ते तु कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ॥ ३९
महिषीः सप्त कल्याणीस्ततोऽन्या मधुसूदनः ।
उपयेमे महाबाहुर्गुणोपेताः कुलोद्भवाः ॥ ४०
कालिन्दीं मित्रविन्दां च सत्यां नाग्नजितीमपि ।
सुतां जाम्बवतश्चापि रोहिणीं कामरूपिणीम् ॥४१
मद्रराजसुतां चापि सुशीलां शुभलोचनाम् ।
सत्राजितीं सत्यभामां लक्ष्मणां चारुहासिनीम् ।
शैब्यां सुदत्तां रूपेण श्रिया ह्यप्सरसोपमाम् ॥ ४२
स्त्रीसहस्राणि चान्यानि षोडशातुलविक्रमः ।
उपयेमे हृषीकेशः सर्वा भेजे स ताः समम् ।
परार्ध्यवस्त्राभरणाः कामैः सर्वैः समेधिताः ॥ ४३
जज्ञिरे तस्य पुत्राश्च तासु वीराः सहस्रशः ।
सर्वास्त्रकुशलाः सर्वे बलवन्तो महारथाः ।
यज्वानः पुण्यकर्माणो महाभागा महाबलाः ॥ ४४

इति श्रीहरिवंशे अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

८९

वैशंपायन उवाच ।

ततः काले व्यतीते तु रुक्मी महति वीर्यवान् ।
दुहितुः कारयामास स्वयंवरमरिंदमः ॥ १
तत्राहूताश्च राजानो राजपुत्राश्च रुक्मिणा ।
समाजग्मुर्महावीर्या नानादिग्भ्यः श्रियान्विताः ॥२
जगाम तत्र प्रद्युम्नः कुमारैरपरैर्वृतः ।
सा हि तं चकमे कन्या स च तां शुभलोचनाम् ॥
शुभाङ्गी नाम वैदर्भी कान्तिद्युतिसमन्विता ।
पृथिव्यामभवत्ख्याता रुक्मिण्यास्तनया तदा ॥ ४
उपविष्टेषु सर्वेषु पार्थिवेषु महात्मसु ।
वैदर्भी वरयामास प्रद्युम्नमरिसूदनम् ॥ ५
स हि सर्वास्त्रकुशलः सिंहसंहननो युवा ।
रूपेणाप्रतिमो लोके केशवस्यात्मजोऽभवत् ॥ ६
वयोरूपगुणोपेता राजपुत्री च साभवत् ।
नारायणी चन्द्रसेना जातकामा च तं प्रति ॥ ७
वृत्ते स्वयंवरे जग्मू राजानः स्वपुराणि ते ।
उपादाय तु वैदर्भीं प्रद्युम्नो द्वारकां ययौ ॥ ८
स तस्यां जनयामास देवगर्भोपमं सुतम् ।
अनिरुद्धमिति ख्यातं कर्मणाप्रतिमं भुवि ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

धनुर्वेदे च वेदे च नीतिशास्त्रे च पारगम् ॥ ९
अभवत्स यदा राजन्नतिरुद्धो वयोन्वितः ।
तदास्य रुक्मिणः पौत्रीं रुक्मिणी रुक्मसंनिभाम् ।
पत्न्यर्थं वरयामास नाम्ना रुक्मवतीति सा ॥ १०
अनिरुद्धं गुणैर्दातुं कृतबुद्धिर्नृपस्तदा ।
प्रीत्या च रौक्मिणेयस्य रुक्मिण्याश्चाप्युपग्रहात् ॥
विस्पर्धन्नपि कृष्णेन वैरं तदपहाय सः ।
ददानीत्यब्रवीद्राजा प्रीतिमाञ्जनमेजय ॥ १२
केशवः सह रुक्मिण्या पुत्रैः संकर्षणेन च ।
अन्यैश्च वृष्णिभिः सार्धं विदर्भान्सबलो ययौ ॥
संयुक्ता ज्ञातयश्चैव रुक्मिणः सुहृदश्च ये ।
आहूता रुक्मिणा तेऽपि तत्राजग्मुर्नराधिपाः ॥१४
शुभे तिथौ महाराज नक्षत्रे चाभिपूजिते ।
विवाहायानिरुद्धस्य बभूव परमोत्सवः ॥ १५
पाणौ गृहीते वैदर्भ्यास्त्वनिरुद्धेन भारत ।
रेमिरे वृष्णयस्तत्र पूज्यमाना यथामराः ॥ १६
अथाश्मकानामधिपो वेणुदारिरुदारधीः ।
अक्षः श्रुतर्वा चाणूरः क्राथश्चैवांशुमानपि ॥ १७
जयत्सेनः कलिङ्गानामधिपश्च महाबलः ।
पाण्ड्यश्च नृपतिः श्रीमानृषीकाधिपतिस्तथा ॥ १८
एते संमन्त्र्य राजानो दाक्षिणात्या महर्द्धयः ।
अभिगम्याब्रुवन्सर्वे रुक्मिणं रहसि प्रभुम् ॥ १९
भवानक्षेषु कुशलो वयं चापि रिरंसवः ।
प्रियद्यूतश्च रामोऽसावक्षेष्वनिपुणोऽपि च ॥ २०
ते भवन्तं पुरस्कृत्य जेतुमिच्छाम तं वयम् ।
इत्युक्तो रोचयामास द्यूतं रुक्मी महारथः ॥ २१
ते शुभां काञ्चनस्तम्भां कुसुमैर्भूषिताजिराम् ।
सभामाविविशुर्हृष्टाः सिक्तां चन्दनवारिणा ॥ २२
तां प्रविश्य ततः सर्वे शुभ्रस्रगनुलेपनाः ।
सौवर्णेष्वासनेष्वासांचक्रिरे विजिगीषवः ॥ २३
आहूतो बलदेवस्तु कितवैरक्षकोविदैः ।
बाढमित्यब्रवीद्धृष्टः सह दीव्याम पण्यताम् ॥ २४
निकृत्या तं जिगीषन्तो दाक्षिणात्या नराधिपाः ।
मणिमुक्ताः सुवर्णं च तत्रानिन्युः सहस्रशः ॥ २५
ततः प्रावर्तत द्यूतं तेषामरतिनाशनम् ।
कलहायास्पदं घोरं दुर्मतीनां क्षयावहम् ॥ २६
निष्काणां तु सहस्राणि सुवर्णस्य दशादितः ।
रुक्मिणा सह संपाते बलदेवो ग्लहं ददौ ॥ २७
तं जिगाय ततो रुक्मी यतमानं महारथम् ।
तावदेवापरं भूयो बलदेवं जिगाय सः ॥ २८
असकृज्जीयमानस्तु रुक्मिणा केशवाग्रजः ।
सुवर्णकोटिं जग्राह ग्लहं तस्य महात्मनः ॥ २९
जितमित्येव हृष्टोऽथ तमाहूतिरभाषत ।
श्लाघमानश्च चिक्षेप प्रहसन्मुसलायुधम् ॥ ३०
अविद्यो दुर्बलः श्रीमान्हिरण्यममितं मया ।
अजेयो बलदेवोऽयमक्षद्यूते पराजितः ॥ ३१
कलिङ्गराजस्तच्छ्रुत्वा प्रजहास भृशं तदा ।
दन्तान्विदर्शयन्हृष्टस्तत्राक्रुध्यद्बलायुधः ॥ ३२
रुक्मिणश्च वचः श्रुत्वा पराजयनिमित्तजम् ।
निगृह्यमाणस्तीक्ष्णाभिर्वाग्भिर्भीष्मकसूनुना ।
रोषमाहारयामास जितरोषोऽपि धर्मवित् ॥ ३३
संक्रुद्धो धर्षणां प्राप्य रौहिणेयो महाबलः ।
धैर्यान्मनः संनियम्य ततो वचनमब्रवीत् ॥ ३४
दशकोटिसहस्राणि ग्लह एको ममापरः ।
एतं संपरिगृह्णीष्व पातयाक्षान्नराधिप ।
कृष्णाक्षाँल्लोहिताक्षांश्च देशेऽस्मिंस्त्वमपांसुले ॥३५
इत्येवमाह्वयामास रुक्मिणं रोहिणीसुतः ।
अनुक्त्वा वचनं किंचिद्बाढमित्यब्रवीत्पुनः ॥ ३६
अक्षान्रुक्मी ततो हृष्टः पातयामास पार्थिवः ।
चातुरक्षे निर्वृत्ते तु निर्जितः स नराधिपः ॥ ३७

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

बलदेवेन धर्मेण नेत्युवाच ततो बलम् ।
धैर्यान्मनः संनियम्य स न किंचिदुवाच ह ।
बलदेवं ततो रुक्मी मया जितमिति स्मयन् ॥३८
बलदेवस्तु तच्छ्रुत्वा जिह्मं वाक्यं नराधिपात् ।
भूयः क्रोधसमाविष्टो नोत्तरं व्याजहार ह ॥ ३९
ततो गम्भीरनिर्घोषा वागुवाचाशरीरिणी ।
बलदेवस्य तं कोपं वर्धयन्ती महात्मनः ।
सत्यमाह बलः श्रीमान्धर्मेणैष पराजितः ॥ ४०
अनुक्त्वा वचनं किंचित्प्राप्तो भवति कर्मणा ।
मनसा समनुज्ञातं तत्स्यादित्यवगम्यताम् ॥ ४१
इति श्रुत्वा वचस्तथ्यमन्तरिक्षात्सुभाषितम् ।
संकर्षणस्तदोत्थाय सौवर्णेनोरुणा बली ।
रुक्मिण्या भ्रातरं ज्येष्ठं निष्पिपेष महीतले ॥ ४२
विवादे कुपितो रामः क्षेप्तारं क्रूरभाषिणम् ।
जघानाष्टापदेनैव प्रसह्य यदुपुंगवः ॥ ४३
ततोऽपसृत्य संक्रुद्धः कलिङ्गाधिपतेरपि ।
दन्तान्बभञ्ज संरम्भादुन्ननाद च सिंहवत् ।
खड्गमुद्यम्य तांश्चापि त्रासयामास पार्थिवान् ॥४४
स्तम्भं सभायाः सौवर्णमुत्पाट्य बलिनां वरः ।
गजेन्द्र इव तं स्तम्भं कर्षन्संकर्षणस्ततः ।
निर्जगाम सभाद्वारात्रासयन्क्रथकैशिकान् ॥ ४५
रुक्मिणं निकृतिप्रज्ञं स हत्वा यादवर्षभः ।
वित्रास्य द्विषतः सर्वान्सिंहः क्षुद्रमृगानिव ॥ ४६
जगाम शिबिरं रामः स्वमेव स्वजनावृतः ।
न्यवेदयत कृष्णाय तच्च सर्वं यथाभवत् ॥ ४७
नोवाच स तदा किंचित्कृष्णो रामं महाद्युतिम् ।
निगृह्य च तदात्मानं क्रोधादश्रूण्यवर्तयत् ॥ ४८
न हतो वासुदेवेन यः पूर्वं परवीरहा ।
स रामकरमुक्तेन निहतो द्यूतमण्डले ।
अष्टापदेन बलवान्राजा वज्रधरोपमः ॥ ४९
तस्मिन्हते महामात्रे नृपतौ भीष्मकात्मजे ।
द्रुमभार्गवतुल्ये वै द्रुमभार्गवशिक्षिते ॥ ५०
कृतौ च युद्धकुशले नित्ययाजिनि पातिते ।
वृष्णयश्चान्धकाश्चैव सर्वे विमनसोऽभवन् ॥ ५१
एतत्ते सर्वमाख्यातं रुक्मिणो निधनं यथा ।
वैरस्य च समुत्थानं वृष्णिभिर्भरतर्षभ ॥ ५२
वृष्णयोऽपि महाराज धनान्यादाय सर्वशः ।
रामकृष्णौ समाश्रित्य ययुर्द्वारवतीं पुरीम् ॥ ५३

इति श्रीहरिवंशे एकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

९०

जनमेजय उवाच ।

भूय एव तु विप्रर्षे बलदेवस्य धीमतः ।
माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि शेषस्य धरणीभृतः ॥ १
अतीव बलवन्तं हि तेजोराशिमनिर्जितम् ।
कथयन्ति महात्मानं ये पुराणविदो जनाः ॥ २
तस्य कर्माण्यहं विप्र श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
अनन्तं यं विदुर्नागमादिदेवं महौजसम् ॥ ३

वैशंपायन उवाच ।

पुराणे नागराजोऽसौ पठ्यते धरणीधरः ।
शेषस्तेजोनिधिः श्रीमानकम्प्यः पुरुषोत्तमः ॥ ४
योगाचार्यो महावीर्यः सुबलो बलवान्बली ।
जरासंधं गदायुद्धे जितवान्यो न चावधीत् ॥ ५
बहवश्चैव राजानः पार्थिवाः पृथिवीपते ।
अन्वयुर्मागधं संख्ये ते चापि विजिता रणे ॥ ६
नागायुतसमप्राणो भीमो भीमपराक्रमः ।
असकृद्बलदेवेन बाहुयुद्धे पराजितः ॥ ७
दुर्योधनस्य कन्यां तु हरमाणो न्यगृह्यत ।
साम्बो जाम्बवतीपुत्रो नगरे नागसाह्वये ॥ ८
तमुपश्रुत्य संक्रुद्ध आजगाम हलायुधः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

रामस्तस्य विमोक्षार्थमागतो नालभच्च तम् ।
ततश्चुक्रोध बलवानद्भुतं चाकरोन्महत् ॥ ९
अनिवार्यमभेद्यं च दिव्यमप्रतिमं बली ।
लाङ्गलास्त्रं समुद्यम्य ब्रह्मदण्डानुमन्त्रितम् ॥ १०
प्राकारवप्रे विन्यस्य पुरस्य स महाबलः ।
प्रक्षेप्तुमैच्छद्गङ्गायां नगरं कौरवस्य तत् ॥ ११
तदाघूर्णितमालक्ष्य पुरं दुर्योधनो नृपः ।
साम्बं निर्यातयामास सभार्यं तस्य धीमतः ॥ १२
ददौ शिष्यं तदात्मानं रामस्य सुमहात्मनः ।
गदायुद्धे कुरुपतिः प्रतिजग्राह तं च सः ॥ १३
ततःप्रभृति राजेन्द्र पुरमेतद्विघूर्णितम् ।
आवर्जितमिवाभाति गङ्गामभिमुखं नृप ॥ १४
इदमत्यद्भुतं कर्म रामस्य प्रथितं भुवि ।
भाण्डीरे कथ्यते राजन्यत्कृतं शौरिणा पुरा ॥ १५
प्रलम्बं मुष्टिनैकेन यज्जघान हलायुधः ।
धेनुकं च महाकायं चिक्षेप नगमूर्धनि ॥ १६

लवणजलगमा महानदी
द्रुतजलवेगतरंगमालिनी ।
नगरमभिमुखा यदाहृता
हलविधृता यमुना यमस्वसा ॥ १७

बलदेवस्य माहात्म्यमेतत्ते कथितं मया ।
अनन्तस्याप्रमेयस्य शेषस्य सुमहात्मनः ॥ १८

इति पुरुषवरस्य लाङ्गले-
र्बहुविधमुत्तममन्यदेव च ।
यदकथितमिहाद्य कर्म ते
तदुपलभख पुराणविस्तरात् ॥ १९

इति श्रीहरिवंशे नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

९१

जनमेजय उवाच ।

प्रत्येत्य द्वारकां विष्णुर्हते रुक्मिणि वीर्यवान् ।
अकरोद्यन्महाबाहुस्तन्मे वद महामुने ॥ १

वैशंपायन उवाच ।

स तैर्वृतः पुरीं गत्वा सर्वयादवनन्दनः ।
द्वारकां भगवान्विष्णुः प्रत्यवैक्षत वीर्यवान् ॥ २
प्रत्यपद्यत रत्नानि विविधानि वसूनि च ।
यथार्हं पुण्डरीकाक्षो नैर्ऋतान्प्रत्यपादयत् ॥ ३
तत्र विघ्नं चरन्ति स्म दैतेयाः सह दानवैः ।
ताञ्जघान महाबाहुर्वरदत्तान्महासुरान् ॥ ४
विघ्नं तत्राकरोत्तस्य नरको नाम दानवः ।
त्रासनः सुरसंघानां देवराजरिपुर्महान् ॥ ५
स बभौ मूर्तिलिङ्गस्थः सर्वदैवतबाधिता ।
ऋषीणां मानुषाणां च प्रतीपमकरोत्तदा ॥ ६
त्वष्टुर्दुहितरं भौमः कशेरुमगमत्तदा ।
गजरूपेण जग्राह रुचिराङ्गीं चतुर्दशीम् ॥ ७
प्रमथ्य च वरारोहां नरको वाक्यमब्रवीत् ।
नष्टशोकभयो मोहात्प्राग्ज्योतिषपतिस्तदा ॥ ८
यानि देवमनुष्येषु रत्नानि विविधानि च ।
बिभर्ति च मही कृत्स्ना सागरेषु च यद्वसु ॥ ९
अद्यप्रभृति तानीह सहिताः सर्वनैर्ऋताः ।
ममैवोपहरिष्यन्ति दैत्याश्च सह दानवैः ॥ १०
एवमुत्तमरत्नानि वस्त्राणि विविधानि च ।
संजहार तदा भौमस्तच्च नाधिचचार सः ॥ ११
गन्धर्वाणां च याः कन्या जहार नरको बली ।
याश्च देवमनुष्याणां सप्त चाप्सरसां गणाः ॥ १२
चतुर्दश सहस्राणि एकविंशच्छतानि च ।
एकवेणीधराः सर्वाः सतां मार्गमनुव्रताः ॥ १३

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

तासां पुरवरं भौमोऽकारयन्मणिपर्वतम् ।
अलकायामदीनात्मा मुरस्य विषयं प्रति ॥ १४
ताश्च प्राग्ज्योतिषपतिर्मुरोश्चैव दशात्मजाः ।
नैर्ऋताश्च यथामुख्याः पालयन्त उपासते ॥ १५
स एष तमसः पारे वरदत्तो महासुरः ।
अदितिं धर्षयामास कुण्डलार्थं महासुरः ॥ १६
न चासुरगणैः सर्वैः सहितैः कर्म तत्पुरा ।
कृतपूर्वं तदा घोरं यदकार्षीन्महासुरः ॥ १७
यं मही सुषुवे देवी यस्य प्राग्ज्योतिषं पुरम् ।
तस्यान्तपालाश्चत्वारस्तस्यासन्युद्धदुर्मदाः ॥ १८
हयग्रीवो निसुन्दश्च वीरः पञ्चजनस्तथा ।
मुरुः पुत्रसहस्रैश्च वरदत्तो महासुरः ॥ १९
आदेवयानमावृत्य पन्थानं समवस्थितः ।
वित्रासनः सुकृतिनां विरूपै राक्षसैः सह ॥ २०
तद्वधार्थं महाबाहुः शङ्खचक्रगदासिभृत् ।
जातो वृष्णिषु देवक्यां वसुदेवाज्जनार्दनः ॥ २१
तस्याथ पुरुषेन्द्रस्य लोके प्रथिततेजसः ।
निवासो द्वारका देवैरुपायादुपपादिता ॥ २२
अतीव हि पुरी रम्या द्वारका वासवक्षयात् ।
महार्णवपरिक्षिप्ता पञ्चपर्वतशोभिता ॥ २३
तस्यां देवपुराभायां सभा काञ्चनतोरणा ।
सुदाशार्हीति विख्याता योजनायुतविस्तृता ॥ २४
तत्र वृष्ण्यन्धकाः सर्वे रामकृष्णपुरोगमाः ।
लोकयात्रामिमां कृत्स्नां परिरक्षन्त आसते ॥ २५
तत्रासीनेषु सर्वेषु कदाचिद्भरतर्षभ ।
दिव्यगन्धो ववौ वायुः पुष्पवर्षं पपात ह ॥ २६
ततः किलकिलाशब्दः प्रभाजालाभिसंवृतः ।
मुहूर्तमन्तरिक्षेऽभूत्ततो भूमौ प्रतिष्ठितः ॥ २७
मध्ये तु तेजसस्तस्य पाण्डुरं गजमास्थितः ।
वृतो देवगणैः सर्वैर्वासवः प्रत्यदृश्यत ॥ २८
रामकृष्णौ च राजा च वृष्ण्यन्धकगणैः सह ।
प्रत्युद्ययुर्महात्मानं पूजयन्तः सुरेश्वरम् ॥ २९
सोऽवतीर्य गजात्तूर्णं परिष्वज्य जनार्दनम् ।
सस्वजे बलदेवं च तं च राजानमाहुकम् ।
वृष्णीनन्यान्सस्वजे च यथास्थानं यथावयः ॥ ३०
पूजितो रामकृष्णाभ्यामाविवेश सभां शुभाम् ।
तत्रासनमलंकृत्य सभां तां स सुरेश्वरः ।
अर्घ्यादिसमुदाचारं प्रत्यगृह्णाद्यथाविधि ॥ ३१
अथोवाच महातेजा वासवो वासवानुजम् ।
सान्त्वपूर्वं करेणास्य संस्पृशन्वदनं शुभम् ॥ ३२
देवकीनन्दन वचः शृणु मे मधुसूदन ।
येन त्वाभिगतोऽस्म्यद्य कार्येणामित्रकर्शन ॥ ३३
नैर्ऋतो नरको नाम ब्रह्मणो वरदर्पितः ।
अदित्याः कुण्डले मोहाज्जहार दितिनन्दनः ॥ ३४
देवानां विप्रिये नित्यमृषीणां च स वर्तते ।
तव चैवान्तरप्रेक्षी जहि तं पापपूरुषम् ॥ ३५
अयं त्वां गरुडस्तत्र प्रापयिष्यति कामगः ।
कामवीर्योऽतितेजस्वी वैनतेयोऽन्तरिक्षगः ॥ ३६
अवध्यः सर्वभूतानां भौमः स नरकोऽसुरः ।
निषूदयित्वा तं पापं क्षिप्रमागन्तुमर्हसि ॥ ३७
इत्युक्तः पुण्डरीकाक्षो देवराजेन केशवः ।
प्रतिजज्ञे महाबाहुर्नरकस्य निबर्हणम् ॥ ३८
ततः सहैव शक्रेण शङ्खचक्रगदासिभृत् ।
प्रतस्थे गरुडेनाथ सत्यभामासहायवान् ॥ ३९
क्रमेण सप्त स्कन्धान्स मरुतां सहवासवः ।
पश्यतां यदुसिंहानामूर्ध्वमाचक्रमे बली ॥ ४०
वारणेन्द्रगतः शक्रो गरुडस्थो जनार्दनः ।
विदूरस्थौ प्रकाशेते सूर्याचन्द्रमसाविव ॥ ४१
अथान्तरिक्षे गन्धर्वैरप्सरोभिश्च माधवः ।
स्तूयमानो यथा शक्रः क्रमेणान्तरधीयत ॥ ४२

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

समाधायेतिकर्तव्यं वासवो विबुधाधिपः ।
स्वमेव भवनं प्रायात्कृष्णः प्राग्ज्योतिषं ययौ ॥४३
सोऽभ्यान्रक्षोगणान्हत्वा नरकस्य महाबलान् ।
क्षुरान्तान्मौरवान्पाशान्षट्सहस्रान्ददर्श ह ॥ ४४
संछिद्य पाशान्सर्वांस्तान्मुरं हत्वा सहान्वयम् ।
शिलासंघानतिक्रम्य निसुन्दमवपोथयत् ।
यः सहस्रसमास्त्वेकः सर्वान्देवानपोथयत् ॥ ४५
यथा देवासुरं युद्धमभवद्भरतर्षभ ।
नानाप्रहरणाकीर्णं तथा घोरमवर्तत ॥ ४६
ततः शार्ङ्गविनिर्मुक्तैर्नानावर्णैर्महाशरैः ।
गरुडस्थो महाबाहुर्निजघान महासुरान् ॥ ४७
महालाङ्गलनिर्भिन्नाः शरखड्गनिपातिताः ।
विनेशुर्दानवास्तत्र समासाद्य जनार्दनम् ॥ ४८
केचिच्चक्राग्निनिर्दग्धा दानवाः पेतुरम्बरात् ।
संनिकर्षगताः केचिद्गतासुविकृताननाः ॥ ४९
तं जघान महाघोरं हयग्रीवं महासुरम् ।
अपारतेजा दुर्धर्षः सर्वयादवनन्दनः ॥ ५०
मध्ये लोहितगङ्गस्य भगवान्देवकीसुतः ।
अलकायां विरूपाक्षं पाप्मानं पुरुषोत्तमः ॥ ५१
अष्टौ शतसहस्राणि दानवानां परंतपः ।
निहत्य पुरुषव्याघ्रः प्राग्ज्योतिषमुपाद्रवत् ।
तं च पञ्चजनं घोरं नरकस्य महासुरम् ॥ ५२
ततः प्राग्ज्योतिषं नाम दीप्यमानमिव श्रिया ।
पुरमासादयामास तत्र युद्धमभून्महत् ॥ ५३
तत्रासीन्नरकेणास्य युद्धं परमदारुणम् ।
यत्समासेन वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥ ५४
त्रासनः सुरसंघानां नरकः पुरुषोत्तमम् ।
योधयामास तेजस्वी मधुवन्मधुसूदनम् ॥ ५५
मुहूर्तं योधयामास नरकं मधुसूदनः ।
अथोग्रचक्रश्चक्रेण प्रदीप्तेनाकरोद्द्विधा ॥ ५६
चक्रद्विधाकृतं तस्य शरीरमपतद्भुवि ।
विभक्तं क्रकचेनेव गिरेः शृङ्गं द्विधा कृतम् ॥ ५७
भूमिस्तु पतितं पुत्रं निरीक्ष्यादाय कुण्डले ।
उपातिष्ठत गोविन्दं वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ५८
दत्तस्त्वयैव गोविन्द त्वयैव विनिपातितः ।
इमे ते कुण्डले देव प्रजास्तस्यानुपालय ॥ ५९

इति श्रीहरिवंशे एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

९२

वैशंपायन उवाच ।

निहत्य नरकं भौमं वासवोपमविक्रमः ।
वासवावरजो विष्णुर्ददर्श नरकालयम् ॥ १
अथार्थगृहमासाद्य नरकस्य जनार्दनः ।
ददर्श धनमक्षय्यं रत्नानि विविधानि च ॥ २
मणिमुक्ताप्रवालानि वैदूर्यस्य च संचयान् ।
महारजतकूटानि तथा वज्रस्य संचयान् ॥ ३
जाम्बूनदमयान्यत्र शातकुम्भमयानि च ।
प्रदीप्तज्वलनाभानि शीतरश्मिप्रभाणि च ।
शयनानि महार्हाणि तथा सिंहासनानि च ॥ ४
हिरण्यवर्णं रुचिरं शीतरश्मिसमप्रभम् ।
ददर्श च महच्छत्रं वर्षमाणमिवाम्बुदम् ॥ ५
जातरूपस्य शुभ्रस्य धाराः शतसहस्रशः ।
वरुणादाहृतं पूर्वं नरकेणेति नः श्रुतम् ॥ ६
यादृशं तु गृहे दृष्टं नरकस्य धनं बहु ।
न वै राज्ञा कुबेरेण न शक्रेण यमेन च ।
रत्नसंनिचयस्तादृग्दृष्टपूर्वो न च श्रुतः ॥ ७
हते भौमे निसुन्दे च हयग्रीवे च दानवे ।
उपनिन्युस्ततस्तानि रत्नान्यन्तःपुराणि च ॥ ८
दानवा हतशिष्टा ये कोशसंचयरक्षिणः ।
केशवाय महार्हाणि यान्यर्हति जनार्दनः ॥ ९

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

दानवा ऊचुः ।
इमानि मणिरत्नानि विविधानि वसूनि च ।
भीमरूपाश्च मातङ्गाः प्रवालविकृताङ्कुशाः ॥ १०
हेमसूत्रमहाकक्ष्याश्चापतोमरशालिनः ।
रुचिराभिः पताकाभिर्वसाना विविधाः कुथाः ॥
ते च विंशतिसाहस्रा द्विस्तावत्यः करेणवः ।
अष्टौ शतसहस्राणि देशजाश्चोत्तमा हयाः ॥ १२
गोषु चापि कृतो यावत्कामस्तव जनार्दन ।
तावतीः प्रापयिष्यामो वृष्ण्यन्धकनिवेशनम् ॥ १३
आविकानि च सूक्ष्माणि शयनान्यासनानि च ।
कामव्याहारिणश्चैव पक्षिणः प्रियदर्शनाः ॥ १४
चन्दनागरुकाष्ठानि तथा कालीयकान्यपि ।
वसु यत्त्रिषु लोकेषु धर्मेणाधिगतं त्वया ।
प्रापयिष्याम तत्सर्वं वृष्ण्यन्धकनिवेशनम् ॥ १५
देवगन्धर्वरत्नानि पन्नगानां च यद्वसु ।
तानि सन्तीह सर्वाणि नरकस्य निवेशने ॥ १६
स तत्सर्वं हृषीकेशः प्रतिगृह्य परीक्ष्य च ।
सर्वमाहारयामास दानवैर्द्वारकां पुरीम् ॥ १७
ततस्तद्वारुणं छत्रं स्वयमुत्क्षिप्य माधवः ।
हिरण्यवर्षं वर्षन्तमारुरोह विहंगमम् ॥ १८
गरुडं पततां श्रेष्ठं मूर्तिमन्तमिवाम्बुदम् ।
ततोऽभ्ययाद्गिरिश्रेष्ठमभितो मणिपर्वतम् ॥ १९
तत्र पुण्या ववुर्वाता ह्यभवंश्चामलाः प्रभाः ।
मणीनां हेमवर्णानामभिभूय दिवाकरम् ॥ २०
तत्र वैदूर्यवर्णानि ददर्श मधुसूदनः ।
सतोरणपताकानि द्वाराणि शयनानि च ॥ २१
विद्युद्ग्रथितमेघाभः प्रबभौ मणिपर्वतः ।
हेमचित्रविमानैश्च प्रासादैरुपशोभितः ॥ २२
तत्र ता वरहेमाभा ददर्श मधुसूदनः ।
गन्धर्वासुरमुख्यानां प्रिया दुहितरस्तथा ॥ २३
ददर्श पृथुलश्रोणीः संरुद्धा गिरिकन्दरे ।
नरकेण समानीता रक्ष्यमाणाः समन्ततः ॥ २४
त्रिविष्टपसमे देशे तिष्ठन्तमपराजितम् ।
निवसन्त्यो यथा देव्यः सुखिन्यः कामवर्जिताः ॥
परिवव्रुर्महाबाहुमेकवेणीधराः स्त्रियः ।
सर्वाः काषायवासिन्यः सर्वाश्च नियतेन्द्रियाः ॥२६
व्रतोपवासतन्वङ्ग्यः काङ्क्षन्त्यः कृष्णदर्शनम् ।
समेत्य यदुसिंहस्य सर्वाश्चक्रुः स्त्रियोऽञ्जलीन् ॥
नरकं निहतं ज्ञात्वा मुरं चैव महासुरम् ।
हयग्रीवं निसुन्दं च ताः कृष्णं पर्यवारयन् ॥ २८
ते चासां रक्षिणो वृद्धा दानवा यदुनन्दनम् ।
कृताञ्जलिपुटाः सर्वे प्रणिपेतुर्वयोधिकाः ॥ २९
तासां परमनारीणामृषभाक्षं निरीक्ष्य तम् ।
सर्वासामेव संकल्पः पतित्वेनाभवत्ततः ॥ ३०
तस्य चन्द्रोपमं वक्त्रमुदीक्ष्य नियतेन्द्रियाः ।
संप्रहृष्टा महाबाहुमिदं वचनमब्रुवन् ॥ ३१
सत्यं बत पुरा वायुरिहास्मान्वाक्यमब्रवीत् ।
सर्वभूतरुतज्ञश्च देवर्षिरपि नारदः ॥ ३२
विष्णुर्नारायणो देवः शङ्खचक्रगदासिभृत् ।
स भौमं नरकं हत्वा भर्ता च भविता हि सः ॥
सुप्रियं बत पश्यामश्चिरश्रुतमरिंदमम् ।
दर्शनेन कृतार्था हि वयमद्य महात्मनः ॥ ३४
ततस्ताः सान्त्वयामास प्रमदा वासवानुजः ।
सर्वाः कमलपत्राक्षीर्दृष्ट्या वाचा च माधवः ॥३५
यथार्हतः सान्त्वयित्वा समाभाष्य च केशवः ।
यानैः किंकरसंयुक्तैरुवाह मधुसूदनः ॥ ३६
किंकराणां सहस्राणां रक्षसां वातरंहसाम् ।
शिबिकां वहतां तत्र निर्घोषः सुमहानभूत् ॥ ३७
तस्य पर्वतमुख्यस्य शृङ्गं यत्परमार्चितम् ।
विमलार्केन्दुसंकाशं मणिकाञ्चनतोरणम् ॥ ३८

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

सपक्षिगणमातङ्गं सव्यालमृगपन्नगम् ।
शाखामृगगणैर्जुष्टं सुप्रस्तरशिलातलम् ॥ ३९
न्यङ्कुभिश्च वराहैश्च रुरुभिश्च निषेवितम् ।
सप्रपातमहासानुं विचित्रशिखरद्रुमम् ॥ ४०
अत्यद्भुतमचिन्त्यं च मृगवृन्दविलोडितम् ।
जीवंजीवकसंघैश्च बर्हिभिश्च निनादितम् ॥ ४१
तदप्यतिबलो विष्णुर्दोर्भ्यामुत्पाट्य भास्वरम् ।
आरोपयामास तदा गरुडे पक्षिणां वरे ॥ ४२
मणिपर्वतशृङ्गं च सभार्यं च जनार्दनम् ।
उवाह लीलया पक्षी गरुडः पततां वरः ॥ ४३
स पक्षबलविक्षेपैर्महाद्रिशिखरोपमः ।
दिक्षु सर्वासु संह्लादं जनयामास पक्षिराट् ॥ ४४
आरुजन्पर्वताग्राणि पादपांश्च समाक्षिपन् ।
संजहार महाभ्राणि विजहार च कानिचित् ॥ ४५
विषयं समतिक्रम्य देवयोश्चन्द्रसूर्ययोः ।
ययौ वातजवः पक्षी जनार्दनवशे स्थितः ॥ ४६
स मेरुगिरिमासाद्य देवगन्धर्वसेवितम् ।
देवसद्मानि सर्वाणि ददर्श मधुसूदनः ॥ ४७
विश्वेषां मरुतां चैव साध्यानां च नराधिप ।
भ्राजमानान्यतिक्रामदश्विनोश्च परंतपः ॥ ४८
प्राप्य पुण्यकृतां लोकान्देवलोकमरिंदमः ।
शक्रसद्म समासाद्य प्रविवेश जनार्दनः ॥ ४९
अवतीर्य स तार्क्ष्यात्तु ददर्श विबुधाधिपम् ।
प्रीतश्चैवाभ्यनन्दत्तं देवराजः शतक्रतुः ॥ ५०
प्रदाय कुण्डले दिव्ये ववन्दे तं तदाच्युतः ।
सभार्यो विबुधश्रेष्ठं नरश्रेष्ठो जनार्दनः ॥ ५१
सोऽर्चितो देवराजेन रत्नैश्च प्रतिपूजितः ।
सत्यभामा च पौलोम्या यथावदभिनन्दिता ॥ ५२
वासवो वासुदेवश्च सहितौ जग्मतुस्ततः ।
अदित्या भवनं पुण्यं देवमातुर्महार्द्धिमत् ॥ ५३
तत्रादितिमुपास्यन्तीमप्सरोभिः समन्ततः ।
ददृशाते महात्मानौ महाभागां तपोन्विताम् ॥ ५४
ततस्ते कुण्डले दत्त्वा ववन्दे तां शचीपतिः ।
जनार्दनं पुरस्कृत्य कर्म चैव शशंस तत् ॥ ५५
अदितिस्तौ सुतौ प्रीत्या परिष्वज्याभिनन्द्य च ।
आशीर्भिरनुरूपाभिरुभावभ्यवदत्तदा ॥ ५६
पौलोमी सत्यभामा च प्रीत्या परमया युते ।
अगृह्णीतां वरार्हाया देव्याश्च चरणौ शुभौ ॥ ५७
ते चाप्यभ्यवदत्प्रेम्णा देवमाता यशस्विनी ।
यथावदब्रवीच्चैव जनार्दनमिदं वचः ॥ ५८
अधृष्यः सर्वभूतानामवध्यश्च भविष्यसि ।
यथैव देवराजोऽयमजितो लोकपूजितः ॥ ५९
सत्यभामोत्तमा स्त्रीणां सुभगा स्थिरयौवना ।
जरां न यास्यति वधूर्यावत्त्वं कृष्ण मानुषः ॥ ६०
एवमभ्यर्चितः कृष्णो देवमात्रा महाबलः ।
देवराजाभ्यनुज्ञातो रत्नैश्च प्रतिपूजितः ॥ ६१
वैनतेयं समारुह्य सहितः सत्यभामया ।
देवाक्रीडान्परिक्रामन्पूज्यमानः सुरर्षिभिः ॥ ६२
स ददर्श महाबाहुराक्रीडे वासवस्य ह ।
दिव्यमभ्यर्चितं चैत्यं पारिजातं महाद्रुमम् ॥ ६३
नित्यपुष्पधरं दिव्यं पुण्यगन्धमनुत्तमम् ।
यमासाद्य जनः सर्वो जातिं स्मरति पौर्विकीम् ॥
संरक्ष्यमाणं देवैस्तं प्रसह्यामितविक्रमः ।
उत्पाट्यारोपयामास विष्णुस्तं वै महाद्रुमम् ॥ ६५
सोऽपश्यत्सत्यभामां च दिव्यामप्सरसं हरिः ।
ततः प्रायाद्द्वारवतीं वायुजुष्टेन वै पथा ॥ ६६
श्रुत्वा तद्देवराजस्तु कर्म कृष्णस्य वै तदा ।
अनुमेने महाबाहुः कृतं कर्मेति चाब्रवीत् ॥ ६७
स पूज्यमानस्त्रिदशैर्महर्षिगणसंस्तुतः ।
प्रतस्थे द्वारकां कृष्णो देवलोकमरिंदमः ॥ ६८

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

सोऽभिपत्य महाबाहुर्दीर्घमध्वानमल्पवत् ।
पूजितो देवराजेन ददृशे यादवीं पुरीम् ॥ ६९
तथा कर्म महत्कृत्वा भगवान्वासवानुजः ।
उपायाद्द्वारकां विष्णुः श्रीमान्गरुडवाहनः ॥ ७०

इति श्रीहरिवंशे द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

९३

वैशंपायन उवाच ।

ददर्शाथ पुरीं कृष्णो द्वारकां गरुडे स्थितः ।
देवसद्मप्रतीकाशां समन्तात्प्रतिनादिताम् ॥ १
मणिपर्वतयात्रां हि गते देवकिनन्दने ।
विश्वकर्माणमाहूय देवराजोऽब्रवीदिदम् ॥ २
प्रियमिच्छसि चेत्कर्तुं मह्यं शिल्पवतां वर ।
कृष्णप्रियार्थं भूयस्त्वं करिष्यसि मनोहराम् ॥ ३
उद्यानवनसंबाधां द्वारकां स्वर्गसंनिभाम् ।
कुरुष्व विबुधश्रेष्ठ यथा मम पुरी तथा ॥ ४
यत्किंचित्त्रिषु लोकेषु रत्नभूतं प्रपश्यसि ।
तेन संयुज्यतां क्षिप्रं पुरी द्वारवती त्वया ॥ ५
कृष्णो हि सुरकार्येषु सर्वेषु सततोत्थितः ।
संग्रामान्घोररूपांश्च विगाहति महाबलः ॥ ६
तामिन्द्रवचनाद्गत्वा विश्वकर्मा पुरीं ततः ।
अलंचक्रे समन्ताद्वै यथेन्द्रस्यामरावती ॥ ७
तां ददर्श दशार्हाणामीश्वरः पक्षिवाहनः ।
विश्वकर्मकृतैर्दिव्यैरभिप्रायैरलंकृताम् ॥ ८
तां पुरीं द्वारकां दृष्ट्वा विभुर्नारायणो हरिः ।
हृष्टः सर्वार्थसंपन्नः प्रवेष्टुमुपचक्रमे ॥ ९
सोऽपश्यद्वृक्षषण्डांश्च रम्यान्दृष्टिमनोहरान् ।
द्वारकां प्रति दाशार्हश्चित्रितां विश्वकर्मणा ॥ १०
पद्मषण्डाकुलाभिश्च हंससेवितवारिभिः ।
गङ्गासिन्धुप्रकाशाभिः परिखाभिर्वृतां पुरीम् ॥ ११
प्राकारेणार्कवर्णेन शातकौम्भेन राजता ।
चयमूर्ध्नि निविष्टेन द्यां यथैवाभ्रमालया ॥ १२
काननैर्नन्दनप्रख्यैस्तथा चैत्ररथोपमैः ।
बभौ चारुपरिक्षिप्ता द्वारका द्यौरिवाम्बुभिः ॥ १३
भाति रैवतकः शैलो रम्यसानुगुहाजिरः ।
पूर्वस्यां दिशि लक्ष्मीवान्मणिकाञ्चनतोरणः ॥ १४
दक्षिणस्यां लतावेष्टः पञ्चवर्णो विराजते ।
इन्द्रकेतुप्रतीकाशः पश्चिमस्यां तथाक्षयः ॥ १५
उत्तरां दिशमत्यर्थं विभूषयति वेणुमान् ।
मन्दराद्रिप्रतीकाशः पाण्डुरः पार्थिवर्षभ ॥ १६
चित्रकम्बलवर्णं च पाञ्चजन्यवनं महत् ।
सर्वर्तुकवनं चैव भाति रैवतकं प्रति ॥ १७
लतावेष्टं समन्तात्तु मेरुप्रभवनं महत् ।
भाति भार्गवनं चैव पुष्पकं च महद्वनम् ॥ १८
अक्षकैर्बीजकैश्चैव मन्दारैश्चोपशोभितम् ।
शतावर्तवनं चैव करवीरकरम्भि च ॥ १९
भाति चैत्ररथं चैव नन्दनं च महद्वनम् ।
रमणं भावनं चैव वेणुमद्वै समन्ततः ॥ २०
वैदूर्यपत्रैर्जलजैस्तथा मन्दाकिनी नदी ।
भाति पुष्करिणी रम्या पूर्वस्यां दिशि भारत ॥२१
सानवो भूषितास्तत्र केशवस्य प्रियैषिभिः ।
बहुभिर्देवगन्धर्वैश्चोदितैर्विश्वकर्मणा ॥ २२
महानदी द्वारवतीं पञ्चाशद्भिर्महामुखैः ।
प्रविष्टा पुण्यसलिला भावयन्ती समन्ततः ॥ २३
अप्रमेयां महोत्सेधामगाधपरिखायुताम् ।
प्राकारवरसंपन्नां सुधापाण्डुरलेपनाम् ॥ २४
तीक्ष्णयन्त्रशतघ्नीभिर्यन्त्रजालैश्च भूषिताम् ।
आयसैश्च महाचक्रैर्ददृशे द्वारकां पुरीम् ॥ २५
अष्टौ रथसहस्राणि नगरे किंकिणीकिनाम् ।
समुच्छ्रितपताकानि यथा देवपुरे तथा ॥ २६

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

अष्टयोजनविस्तीर्णामचलां द्वादशायताम् ।
द्विगुणोपनिवेशां च ददृशे द्वारकां पुरीम् ॥ २७
अष्टमार्गमहाकक्ष्यां महाषोडशचत्वराम् ।
एकमार्गपरिक्षिप्तां साक्षादुशनसा कृताम् ।
स्त्रियोऽपि यस्यां युध्येरन्किमु वृष्णिमहारथाः ॥२८
व्यूहानामुत्तमा मार्गाः सप्त चैव महापथाः ।
तत्र वै विहिताः साक्षाद्विविधा विश्वकर्मणा ।
तस्मिन्पुरवरश्रेष्ठे दाशार्हाणां यशस्विनाम् ॥ २९
वेश्मानि जहृषे दृष्ट्वा ततो देवकिनन्दनः ।
काञ्चनैर्मणिसोपानैरुपेतानि नृहर्षणैः ॥ ३०
भीमघोषमहाघोषैः प्रासादवरचत्वरैः ।
समुच्छ्रितपताकानि पारिप्लवनिभानि च ॥ ३१
काञ्चनाग्राणि भास्वन्ति मेरुकूटनिभानि च ।
पाण्डुपाण्डुरशृङ्गैश्च शातकुम्भपरिच्छदैः ।
रम्यसानुगुहाशृङ्गैर्विचित्रैरिव पर्वतैः ॥ ३२
पञ्चवर्णसवर्णैश्च पुष्पवृष्टिसमप्रभैः ।
पर्जन्यतुल्यनिर्घोषैर्नानारूपैरिवाद्रिभिः ॥ ३३
दावाग्निज्वलितप्रख्यैर्निर्मितैर्विश्वकर्मणा ।
आलिखद्भिरिवाकाशमतिचन्द्रार्कभास्वरैः ॥ ३४
तैर्दाशार्हैर्महाभागैर्बभासे भवनह्रदैः ।
वासुदेवेन्द्रपर्जन्यैर्गृहमेघैरलंकृता ॥ ३५
ददृशे द्वारका चारुमेघैर्द्यौरिव संवृता ।
साक्षाद्भगवतो वेश्म विहितं विश्वकर्मणा ॥ ३६
ददृशे वासुदेवस्य चतुर्योजनमायतम् ।
तावदेव च विस्तीर्णमप्रमेयं महाधनैः ॥ ३७
प्रासादवरसंपन्नैर्युक्तं जगति पर्वतैः ।
यश्चकार महाभागस्त्वष्टा वासवचोदितः ॥ ३८
प्रासादं चैव हेमाभं सर्वभूतमनोहरम् ।
मेरोरिव गिरेः शृङ्गमुच्छ्रितं काञ्चनं महत् ।
रुक्मिण्याः प्रवरं वासं विहितं विश्वकर्मणा ॥ ३९
सत्यभामा पुनर्वेश्म यदावसत पाण्डुरम् ।
विचित्रमणिसोपानं तद्विदुर्भोगवानिति ।
विमलादित्यवर्णाभिः पताकाभिरलंकृतम् ॥ ४०
व्यक्तसंजवनोद्देशो यश्चतुर्दिङ्महाध्वजः ।
स च प्रासादमुख्यो यो जाम्बवत्या विभूषितः ।
प्रभयाभ्यभवत्सर्वांस्तानन्यान्भास्करो यथा ॥ ४१
उद्यद्भास्करवर्णाभस्तयोरन्तरमाश्रितः ।
विश्वकर्मकृतो दिव्यः कैलासशिखरोपमः ॥ ४२
जाम्बूनद इवादीप्तः प्रदीप्तज्वलनोपमः ।
सागरप्रतिमस्तिष्ठन्मेरुरित्यभिविश्रुतः ॥ ४३
तस्मिन्गान्धारराजस्य दुहिता कुलशालिनी ।
गान्धारी भरतश्रेष्ठ केशवेन निवेशिता ॥ ४४
पद्मकूटमिति ख्यातं पद्मवर्णं महाप्रभम् ।
सुभीमाया महाकूटं वासं सुपरमार्चितम् ॥ ४५
सूर्यप्रभस्तु प्रासादः सर्वकामगुणैर्युतः ।
लक्ष्मणायाः कुरुश्रेष्ठ निर्दिष्टः शार्ङ्गधन्वना ॥ ४६
वैदूर्यमणिवर्णाभः प्रासादो हरितप्रभः ।
यं विदुः सर्वभूतानि परमित्येव भारत ॥ ४७
वासं तं मित्रविन्दाया देवर्षिगणपूजितम् ।
महिष्या वासुदेवस्य भूषणं तेषु वेश्मसु ॥ ४८
यस्तु प्रासादमुख्योऽत्र विहितो विश्वकर्मणा ।
अतीव सौम्यः सोऽप्यासीद्विष्ठितः पर्वतो यथा ॥
सुदत्ताया निवासं तं प्रशस्तं सर्वदैवतैः ।
महिष्या वासुदेवस्य केतुमानिति विश्रुतः ॥ ५०
तत्र प्रासादमुख्यो वै यं त्वष्टा विदधे स्वयम् ।
योजनायतविष्कम्भः सर्वरत्नमयः शुभः ॥ ५१
स श्रीमान्विरजो नाम व्यराजत्तत्र सुप्रभः ।
उपस्थानगृहं यत्र केशवस्य महात्मनः ॥ ५२
तस्मिन्सुविहिताः सर्वे रुक्मदण्डाः पताकिनः ।
सदने वासुदेवस्य मार्गसंजवनध्वजाः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

रत्नजालानि तत्रैव तत्र तत्र निवेशिताः ॥ ५३
आहृत्य यदुसिंहेन वैजयन्तोऽचलो महान् ।
हंसकूटस्य यच्छृङ्गमिन्द्रद्युम्नसरः प्रति ।
षष्टितालसमुत्सेधमर्धयोजनमायतम् ॥ ५४
सकिंनरमहानागं तदप्यमिततेजसा ।
पश्यतां सर्वभूतानामानीतं लोकविश्रुतम् ॥ ५५
आदित्यपथगं यत्तु मेरोः शिखरमुत्तमम् ।
जाम्बूनदमयं दिव्यं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।
तदप्युत्पाट्य कृष्णार्थमानीतं विश्वकर्मणा ॥ ५६
भ्राजमानमतीवोग्रं सर्वौषधिविभूषितम् ।
तदिन्द्रवचनात्त्वष्टा आनयत्कार्यहेतुना ।
पारिजातस्तु तत्रैव केशवेनाहृतः स्वयम् ॥ ५७
नीयमाने हि तत्रासीद्युद्धमद्भुतकर्मणः ।
कृष्णस्य येऽभ्यरक्षंस्तं देवाः पादपमुत्तमम् ।
पुण्डरीकशतैर्जुष्टं विमानैश्च हिरण्मयैः ॥ ५८
विहिता वासुदेवार्थं ब्रह्मस्थलमहाद्रुमाः ।
पद्माकुलजलोपेता रत्नसौगन्धिकोत्पलाः ।
मणिहेमप्लवाकीर्णाः पुष्करिण्यः सरांसि च ॥ ५९
तासां परमकूलानि शोभयन्ति महाद्रुमाः ।
सालास्तालाः कदम्बाश्च शतशाखाश्च रोहिणाः ॥ ६०
ये च हैमवता वृक्षा ये च मेरुरुहास्तथा ।
आहृत्य यदुसिंहार्थं विहिता विश्वकर्मणा ॥ ६१
रक्तपीतारुणप्रख्याः श्वेतपुष्पाश्च पादपाः ।
सर्वर्तुफलसंपन्नास्तेषु काननसंधिषु ॥ ६२
समाकुलजलोपेताः पीतशर्करवालुकाः ।
तस्मिन्पुरवरे नद्यः प्रसन्नसलिला ह्रदाः ॥ ६३
पुष्पाकुलजलोपेता नानाद्रुमलताकुलाः ।
अपराश्चाभवन्नद्यो हेमशर्करवालुकाः ॥ ६४
मत्तबर्हिणसंघैश्च कोकिलैश्च सदामदैः ।
बभूवुः परमोपेतास्तस्यां पुर्यां तु पादपाः ॥ ६५
तत्रैव गजयूथानि पुरे गोमहिषास्तथा ।
निवासश्च कृतस्तत्र वराहमृगपक्षिणाम् ॥ ६६
पुर्यां तस्यां तु रम्यायां प्राकारो वै हिरण्मयः ।
व्यक्तं किष्कुशतोत्सेधो विहितो विश्वकर्मणा ॥६७
तेन ते च महाशैलाः सरितश्च सरांसि च ।
परिक्षिप्तानि भौमेन वनान्युपवनानि च ॥ ६८

इति श्रीहरिवंशे त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

९४

वैशंपायन उवाच ।

एवमालोकयामास द्वारकां वृषभेक्षणः ।
अपश्यत्स्वगृहं कृष्णः प्रासादशतशोभितम् ॥ १
मणिस्तम्भसहस्राणामयुतैर्विधृतं सितम् ।
तोरणैर्ज्वलनप्रख्यैर्मणिविद्रुमराजतैः ।
तत्र तत्र प्रभासद्भिश्चित्रकाञ्चनवेदिकैः ॥ २
प्रासादस्तत्र सुमहान्कृष्णोपस्थानिकोऽभवत् ।
स्फाटिकस्तम्भविधृतो विस्तीर्णः सर्वकाञ्चनः ॥ ३
पद्माकुलजलोपेता रक्तसौगन्धिकोत्पलाः ।
मणिहेमनिभाश्चित्रा रत्नसोपानभूषिताः ॥ ४
मत्तबर्हिणसंघैश्च कोकिलैश्च सदामदैः ।
बभूवुः परमोपेता वाप्यश्च विकचोत्पलाः ॥ ५
विश्वकर्मकृतः शैलः प्राकारस्तस्य वेश्मनः ।
व्यक्तकिष्कुशतोत्सेधः परिखायूथवेष्टितः ॥ ६
तद्गृहं वृष्णिसिंहस्य निर्मितं विश्वकर्मणा ।
महेन्द्रवेश्मप्रतिमं समन्तादर्धयोजनम् ॥ ७
ततस्तं पाण्डुरं शौरिर्मूर्ध्नि तिष्ठन्गरुत्मतः ।
प्रीतः शङ्खमुपाध्मासीद्विषतां लोमहर्षणम् ॥ ८
तस्य शङ्खस्य शब्देन सागरश्चुक्षुभे भृशम् ।
ररास च नभः कृत्स्नं तच्चित्रमभवत्तदा ॥ ९
पाञ्चजन्यस्य निर्घोषं संश्रुत्य कुकुरान्धकाः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

विशोकाः समपद्यन्त गरुडस्य च दर्शनात् ॥ १०
शङ्खचक्रगदापाणिं गरुडस्योपरि स्थितम् ।
दृष्ट्वा जहृषिरे भौमा भास्करोपमतेजसम् ॥ ११
ततस्तूर्यप्रणादश्च भेरीणां च महास्वनः ।
सिंहनादश्च संजज्ञे सर्वेषां पुरवासिनाम् ॥ १२
ततः सर्वे दशार्हाश्च सर्वे च कुकुरान्धकाः ।
प्रीयमाणाः समाजग्मुरालोक्य मधुसूदनम् ॥ १३
वसुदेवं पुरस्कृत्य भेरीशङ्खरवैः सह ।
उग्रसेनो ययौ राजा वासुदेवनिवेशनम् ॥ १४
आनन्दिनी पर्यचरत्स्वेषु वेश्मसु देवकी ।
रोहिणी च यथोद्देशमाहुकस्य च याः स्त्रियः ॥१५
ततः कृष्णः सुपर्णेन स्वं निवेशनमभ्ययात् ।
चचार च यथोद्देशमीश्वरानुचरो हरिः ॥ १६
अवतीर्य गृहद्वारि कृष्णस्तु यदुनन्दनः ।
यथार्हं पूजयामास यादवान्यादवर्षभः ॥ १७
रामाहुकगदाक्रूरप्रद्युम्नादिभिरर्चितः ।
प्रविवेश गृहं शौरिरादाय मणिपर्वतम् ॥ १८
तं च शक्रस्य दयितं पारिजातं महाद्रुमम् ।
प्रवेशयामास गृहं प्रद्युम्नो रुक्मिणीसुतः ॥ १९
तेऽन्योन्यं ददृशुर्भौमा देहबन्धानमानुषान् ।
पारिजातप्रभावेन ततो मुमुदिरे जनाः ॥ २०
तैः स्तूयमानो गोविन्दः प्रहृष्टैर्यादवेश्वरैः ।
प्रविवेश गृहं श्रीमान्विहितं विश्वकर्मणा ॥ २१
ततोऽन्तःपुरमध्ये तच्छिखरं मणिपर्वतम् ।
न्यवेशयदमेयात्मा वृष्णिभिः सहितोऽच्युतः ॥२२
तं च दिव्यं द्रुमश्रेष्ठं पारिजातममित्रजित् ।
अर्च्यमर्चितमव्यग्रमिष्टे देशे न्यवेशयत् ॥ २३
अनुज्ञाय ततो ज्ञातीन्केशवः परवीरहा ।
ताः स्त्रियः पूजयामास संक्षिप्ता नरकेण याः ॥२४
वस्त्रैराभरणैर्भोगैर्दासीभिर्धनसंचयैः ।
हारैश्चन्द्रांशुसंकाशैर्मणिभिश्च महाप्रभैः ॥ २५
पूर्वमभ्यर्चिताश्चैव वसुदेवेन ताः स्त्रियः ।
देवक्या सह रोहिण्या रेवत्या चाहुकेन च ॥ २६
सत्यभामोत्तमा स्त्रीणां सौभाग्येनाभवत्तदा ।
कुटुम्बस्येश्वरी त्वासीद्रुक्मिणी भीष्मकात्मजा ॥
तासां यथार्हं हर्म्याणि प्रासादशिखराणि च ।
आदिदेश गृहान्कृष्णः परिबर्हांश्च पुष्कलान् ॥ २८

इति श्रीहरिवंशे चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

९५

वैशंपायन उवाच ।

ततः संपूज्य गरुडं वासुदेवोऽनुमान्य च ।
सखिवच्चोपगृह्यैनमनुजज्ञे गृहं प्रति ॥ १
सोऽनुज्ञातो हि सत्कृत्य प्रणम्य च जनार्दनम् ।
ऊर्ध्वमाचक्रमे पक्षी यथेष्टं गगनेचरः ॥ २
स पक्षवातसंक्षुब्धं समुद्रं मकरालयम् ।
कृत्वा वेगेन महता ययौ पूर्वं महोदधिम् ॥ ३
कृत्यकाल उपस्थास्य इत्युक्त्वा गरुडे गते ।
कृष्णो ददर्श पितरं वृद्धमानकदुंदुभिम् ॥ ४
उग्रसेनं च राजानं बलदेवं च माधवः ।
काश्यं सांदीपनिं चैव ब्रह्मगार्ग्यं तथैव च ॥ ५
अन्यांश्च वृद्धान्वृष्णीनां तांश्च भोजान्धकांस्तथा ।
रत्नप्रवेकैर्दाशार्हो वीर्यलब्धैस्तदार्चयत् ॥ ६
हता ब्रह्मद्विषः सर्वे जयन्त्यन्धकवृष्णयः ।
रणात्प्रतिनिवृत्तोऽयमक्षतो मधुसूदनः ॥ ७
इति चत्वररथ्यासु द्वारवत्यां सुपूजितः ।
चाक्रिको घोषयामास पुरुषो मृष्टकुण्डलः ॥ ८
ततः सांदीपनिं पूर्वमुपगम्य जनार्दनः ।
ववन्दे वृष्णिनृपतिमाहुकं विनयान्वितः ॥ ९
अथाश्रुपरिपूर्णाक्षमानन्दगतचेतसम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

ववन्दे सह रामेण पितरं वासवानुजः ॥ १०
ततः शेषानभिक्रम्य सत्कृत्य च यथार्हतः ।
सर्वेषां नाम जग्राह दाशार्हाणामधोक्षजः ॥ ११
ततः सर्वाणि दिव्यानि सर्वरत्नमयानि च ।
आसनाग्र्याणि विविशुरुपेन्द्रप्रमुखास्तदा ॥ १२
ततस्तद्धनमक्षय्यं किंकरैर्यत्समाहृतम् ।
सभां समानयामासुः पुरुषाः कृष्णशासनात् ॥१३
ततः स मानयामास दाशार्हान्यदुसत्तमान् ।
सर्वान्दुंदुभिशब्देन पूजयिष्यञ्जनार्दनः ॥ १४
तामासनवतीं रम्यां मणिविद्रुमतोरणाम् ।
सुदाशार्हौ सुदाशार्हा विविशुः कृष्णशासनात् ॥
ततः पुरुषसिंहैः सा यदुभिः सर्वतो वृता ।
शुशुभेऽभ्यधिकं शुभ्रा सिंहैर्गिरिगुहा यथा ॥ १६
रामेण सह गोविन्दः काञ्चनं महदासनम् ।
उग्रसेनं पुरस्कृत्य भेजे वृष्णिपुरस्कृतः ॥ १७
तत्रोपविष्टांस्तान्वीरान्यथाप्रीति यथावयः ।
समाभाष्य यदुश्रेष्ठानुवाच मधुसूदनः ॥ १८

इति श्रीहरिवंशे पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

९६

वासुदेव उवाच ।

भवतां पुण्यकीर्तीनां तपोबलसमाधिभिः ।
अपध्यानाच्च पापात्मा भौमः स नरको हतः ॥ १
मोक्षितं बन्धनाद्गुप्तं कन्यापुरवरं महत् ।
मणिपर्वतमुत्पाट्य शिखरं चैतदाहृतम् ॥ २
अयं धनौघः सुमहान्किंकरैराहृतो मया ।
ईशा भवन्तस्तस्येति तानुक्त्वा विरराम ह ॥ ३
तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य भोजवृष्ण्यन्धका वचः ।
जहृषुर्हृष्टलोमानः पूजयन्तो जनार्दनम् ॥ ४
ऊचुश्चैनं नृवीरास्ते कृताञ्जलिपुटास्ततः ।
नैतच्चित्रं महाबाहो त्वयि देवकिनन्दन ॥ ५
यत्कृत्वा दुष्करं कर्म देवैरपि सुदुष्करम् ।
लालयेः स्वजनं भोगै रत्नैश्च स्वयमर्जितैः ॥ ६
ततः सर्वदशार्हाणामाहुकस्य च याः स्त्रियः ।
प्रीयमाणाः सभां जग्मुर्वासुदेवदिदृक्षया ॥ ७
देवकीसप्तमा देव्यो रोहिणी च शुभानना ।
ददृशुः कृष्णमासीनं रामं चैव महाभुजम् ॥ ८
तौ तु पूर्वमतिक्रम्य रोहिणीमभिवाद्य च ।
अभ्यवादयतां देवौ देवकीं रामकेशवौ ॥ ९
सा ताभ्यामृषभाक्षाभ्यां पुत्राभ्यां शुशुभेऽधिकम् ।
अदितिर्देवमातेव मित्रेण वरुणेन च ॥ १०
ततः प्राप्तौ नराग्र्यौ तु तस्या दुहितरं तदा ।
एकानंशेति यामाहुर्नरा वै कामरूपिणीम् ॥ ११
तथा क्षणमुहूर्ताभ्यां यया जज्ञे सहेश्वरः ।
यत्कृते सगणं कंसं जघान पुरुषोत्तमः ॥ १२
सा कन्या ववृधे तत्र वृष्णिसद्मनि पूजिता ।
पुत्रवत्पाल्यमाना वै वासुदेवाज्ञया तदा ॥ १३
तामेकामाहुरुत्पन्नामेकानंशेति मानवाः ।
योगकन्यां दुराधर्षां रक्षार्थं केशवस्य च ॥ १४
तां वै सर्वे सुमनसः पूजयन्ति स्म यादवाः ।
देववद्दिव्यवपुषा कृष्णः संरक्षितो यया ॥ १५
तां च तत्रोपसंगम्य प्रियामिव सखीं सखा ।
दक्षिणेन कराग्रेण परिजग्राह माधवः ॥ १६
तथैव रामोऽतिबलस्तां परिष्वज्य भाविनीम् ।
मूर्ध्न्युपाघ्राय सव्येन परिजग्राह पाणिना ॥ १७
ददृशुस्तां प्रियां मध्ये भगिनीं रामकृष्णयोः ।
रुक्मपद्मकरव्यग्रां श्रियं पद्मालयामिव ॥ १८
अथाक्षतमहावृष्ट्या पुष्पैश्च विविधैः शुभैः ।
अवकीर्य च लाजैस्तां स्त्रियो जग्मुर्यथागतम् ॥१९
ततस्ते यादवाः सर्वे पूजयन्तो जनार्दनम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

उपोपविविशुः प्रीताः प्रशंसन्तोऽद्भुतं कृतम् ॥२०
पूज्यमानो महाबाहुः पौराणां रतिवर्धनः ।
विजहार महाकीर्तिर्देवैरिव स तैः सह ॥ २१
समासीनेषु सर्वेषु यादवेषु जनार्दनम् ।
नियोगान्त्रिदशेन्द्रस्य नारदोऽभ्यागमत्सभाम् ॥ २२
सोऽथ संपूजितः पूज्यः शूरैस्तैर्यदुपुंगवैः ।
करे संस्पृश्य गोविन्दं विवेश महदासनम् ॥ २३
सुखोपविष्टस्तान्वृष्णीनुपविष्टानुवाच ह ।
आगतं शक्रवचनाज्जानीध्वं मां नरर्षभाः ॥ २४
शृणुध्वं राजशार्दूलाः कृष्णस्यास्य पराक्रमम् ।
यानि कर्माणि कृतवान्बाल्यात्प्रभृति केशवः ॥ २५
उग्रसेनसुतः कंसः सर्वान्निर्मथ्य बान्धवान् ।
राज्यं जग्राह दुर्बुद्धिर्बध्वा पितरमाहुकम् ॥ २६
समाश्रित्य जरासंधं श्वशुरं कुलपांसनः ।
भोजवृष्ण्यन्धकान्सर्वानवमन्यत दुर्मतिः ॥ २७
ज्ञातिकार्यं चिकीर्षंस्तु वसुदेवः प्रतापवान् ।
उग्रसेनस्य रक्षार्थं स्वपुत्रं पर्यरक्षत ॥ २८
स गोपैः सह धर्मात्मा मथुरोपवने वसन् ।
अत्यद्भुतानि कर्माणि कृतवान्मधुसूदनः ॥ २९
प्रत्यक्षं शूरसेनानां श्रूयते महदद्भुतम् ।
यथानेन शयानेन शकटान्तरचारिणा ॥ ३०
राक्षसी निहता रौद्रा शकुनीवेषधारिणी ।
पूतना नाम घोरा सा महाकाया महाबला ।
विषदिग्धं स्तनं क्षुद्रा प्रयच्छन्ती महात्मने ॥ ३१
ददृशुस्तां विनिहतां राक्षसीं ते वनेचराः ।
पुनर्जातोऽयमित्याहुरुक्तस्तस्मादधोक्षजः ॥ ३२
अत्यद्भुतमिदं चासीद्यच्छिशुः पुरुषोत्तमः ।
पादाङ्गुष्ठेन शकटं क्रीडमानो व्यलोडयत् ॥ ३३
दाम्ना चोलूखले बद्धो विप्रकुर्वन्कुमारकान् ।
दामोदर इति ख्यातो वसुदेवसुतस्ततः ॥ ३४
कालियश्च महानागो दुराधर्षो महाबलः ।
क्रीडता वासुदेवेन निर्जितो यमुनाह्रदे ॥ ३५
अक्रूरस्य च प्रत्यक्षं यन्नागभवने प्रभुः ।
पूज्यमानस्तदा नागैर्दिव्यं वपुरधारयत् ॥ ३६
शीतवातार्दिता गाश्च दृष्ट्वा कृष्णेन धीमता ।
धृतो गोवर्धनः शैलः सप्तरात्रं महात्मना ।
शिशुना वासुदेवेन गवां त्राणार्थमिच्छता ॥ ३७
तथा सुदुष्टोऽतिबलो महाकायो नरान्तकृत् ।
गोपतिर्वासुदेवेन निहतोऽरिष्टकः क्षितौ ॥ ३८
धेनुकः स महाकायो दानवः सुमहाबलः ।
निहतो वासुदेवेन गवां त्राणाय दुर्मतिः ॥ ३९
सुनामानममित्रघ्नं सर्वसैन्यपुरस्कृतम् ।
वृकैर्विद्रावयामास ग्रहीतुं समुपागतम् ॥ ४०
रौहिणेयेन संगम्य वने विचरता पुनः ।
गोपवेषधरेणैव कंसस्य भयमाहृतम् ॥ ४१
तथा वनगतः शौरिर्दंष्ट्रायुधबलं हयम् ।
प्रग्रहं भोजराजस्य जघान पुरुषोत्तमः ॥ ४२
प्रलम्बश्च महाकायो रौहिणेयेन धीमता ।
दानवो मुष्टिनैकेन कंसामात्यो निपातितः ॥ ४३
एतौ हि वसुदेवस्य पुत्रौ सुरसुतोपमौ ।
ववृधाते महात्मानौ ब्रह्मगार्ग्येण संस्कृतौ ॥ ४४
जन्मप्रभृति चाप्येतौ गार्ग्येण परमर्षिणा ।
याथातथ्येन विज्ञाय संस्कारं प्रतिपादितौ ॥४५
यदा त्विमौ नरश्रेष्ठौ स्थितौ यौवनगौ मुखे ।
सिंहशावाविवोदीर्णौ मत्तौ हैमवतौ यथा ॥ ४६
ततो मनांसि गोपीनां हरमाणौ महाबलौ ।
आस्तां गोष्ठचरौ वीरौ देवपुत्रसमद्युती ॥ ४७
नैतौ जवे वा युद्धे वा क्रीडासु विविधासु वा ।
नन्दगोपस्य गोपालाः शेकुः प्रतिसमीक्षितुम् ॥४८
व्यूढोरस्कौ महाबाहू सालस्कन्धाविवोद्गतौ ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

श्रुत्वेमौ व्यथितः कंसो मन्त्रिभिः सहितोऽभवत् ॥
नाशकच्च यदा कंसो ग्रहीतुं बलकेशवौ ।
निजग्राह ततः क्रोधाद्वसुदेवं सबान्धवम् ॥ ५०
सहोग्रसेनेन तदा चोरवद्गाढबन्धनम् ।
कालं महान्तवसकृत्कृच्छ्रमानकदुंदुभिः ॥ ५१
कंसस्तु पितरं बध्वा शूरसेनाञ्शशास ह ।
जरासंधं समाश्रित्य तथैवाह्वृतिभीष्मकौ ॥ ५२
कस्यचित्त्वथ कालस्य मथुरायां महोत्सवम् ।
पिनाकिनं समुद्दिश्य कंसश्चक्रे नराधिपः ॥ ५३
तत्र मल्लाः समापेतुर्नानादेश्या विशां पते ।
नर्तका गायकाश्चैव कुशला नृत्तसामसु ॥ ५४
ततः कंसो महातेजा रङ्गवाटं महाधनम् ।
कुशलैः कारयामास शिल्पिभिः साधुनिष्ठितैः ॥५५
तत्र मञ्चसहस्राणि पौरजानपदैर्जनैः ।
समाकीर्णान्यदृश्यन्त ज्योतिर्भिर्गगनं यथा ॥ ५६
भोजराजः श्रिया जुष्टं राजमञ्चं महर्द्धिमत् ।
आरुरोह ततः कंसो विमानं सुकृती यथा ॥ ५७
रङ्गद्वारे गजं मत्तं प्रभूतायुधकल्पितम् ।
शूरैरधिष्ठितं कंसः स्थापयामास वीर्यवान् ॥ ५८
यदा हि स महाभोजो रामकृष्णौ समागतौ ।
शुश्राव पुरुषव्याघ्रौ सूर्याचन्द्रमसाविव ॥ ५९
तदाप्रभृति यत्तोऽभूद्रक्षां प्रति नराधिपः ।
न च शेते सुखं रात्रौ रामकृष्णौ विचिन्तयन् ॥
श्रुत्वा तु रामकृष्णौ च तं समाजमनुत्तमम् ।
उभौ विविशतुर्वीरौ शार्दूलौ गोव्रजं यथा ॥ ६१
ततः प्रवेशे संरुद्धौ रक्षिभिः पुरुषर्षभौ ।
हत्वा कुवलयापीडं ससादिनमरिंदमौ ।
अवमृद्य दुराधर्षौ रङ्गं विविशतुस्तदा ॥ ६२
चाणूरान्ध्रौ विनिष्पिष्य केशवेन बलेन च ।
औग्रसेनिः स दुष्टात्मा सानुजो विनिपातितः ॥६३
यत्कृतं यदुसिंहेन देवैरपि सुदुःसहम्
कर्म तत्केशवादन्यः कर्तुमर्हति कः पुमान् ॥ ६४
यद्धि नाधिगतं पूर्वैः प्रह्लादबलिशम्बरैः ।
तदिदं शौरिणा वित्तं प्रापितं भवतामिह ॥ ६५
एतेन मुरमाक्रम्य दैत्यं पञ्चजनं तथा ।
शैलसंघानतिक्रम्य निसुन्दः सगणो हतः ॥ ६६
नरकश्च हतो भौमः कुण्डले चाहृते शुभे ।
प्राप्तं च दिवि देवेषु केशवेन महद्यशः ॥ ६७
वीतशोकभयाबाधाः कृष्णबाहुबलाश्रयाः ।
यजन्तु बहुभिर्यज्ञैर्यादवा वीतमत्सराः ॥ ६८
देवानां सुमहत्कार्यं कृतं कृष्णेन धीमता ।
क्षिप्रमावेदये चेदं भवतां भद्रमस्तु वः ॥ ६९
यदिष्टं वो यदुश्रेष्ठाः कर्तास्मि तदतन्द्रितः ।
भवतामस्मि यूयं च मम युष्मास्वहं स्थितः ॥७०
इति संबोधयन्कृष्णमब्रवीत्पाकशासनः ।
मामप्रैषीत्सुरश्रेष्ठः प्रीतास्तुष्टास्तथा वयम् ॥ ७१
यत्र ह्रीः श्रीः स्थिता तत्र यत्र श्रीस्तत्र संनतिः ।
संनतिर्ह्रीस्तथा श्रीश्च नित्यं कृष्णे महात्मनि ॥७२

इति श्रीहरिवंशे षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

९७

नारद उवाच ।

सादिता मौरवाः पाशा निसुन्दनरकौ हतौ ।
कृतः क्षेमः पुनः पन्थाः पुरं प्राग्ज्योतिषं प्रति ॥१
शौरिणा पृथिवीपालास्त्रासिताः स्पर्धिनो युधि ।
धनुषश्च निनादेन पाञ्चजन्यस्वनेन च ॥ २
मेघप्रख्यैरनीकैश्च दाक्षिणात्याभिरक्षिताम् ।
रुक्मिणीमाजहाराशु केशवो वृष्णिपुंगवः ॥ ३
ततः पर्जन्यघोषेण रथेनादित्यवर्चसा ।
उवाह महिषीं भोजां शङ्खचक्रगदासिभृत् ॥ ४

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

जारूथ्यामाहृतिः क्राथः शिशुपालश्च निर्जितः ।
वक्त्रश्च सह सैन्येन शतधन्वा च दुर्जयः ॥ ५
इन्द्रद्युम्नो हतः कोपाद्यवनश्च कशेरुमान् ।
हतः सौभपतिः साल्वः सौभश्च दृढधन्वना ॥ ६
पर्वतानां सहस्रं च चक्रेण पुरुषोत्तमः ।
विकीर्य पुण्डरीकाक्षो युमत्सेनमपोथयत् ॥ ७
महेन्द्रशिखरे चैव निमेषान्तरचारिणौ ।
जघान यो नरव्याघ्रो रावणस्याभितश्चरौ ॥ ८
इरावत्यां महाभोजावग्निसूर्यसमौ युधि ।
गोपतिस्तालकेतुश्च निहतौ शार्ङ्गधन्वना ॥ ९
अक्षप्रपतने चैव निमिर्हंसश्च दानवौ ।
उभौ तावपि कृष्णेन सराष्ट्रौ विनिपातितौ ॥ १०
दग्धा वाराणसी चैव केशवेन महात्मना ।
सानुबन्धः सराष्ट्रश्च काशीनामधिपो हतः ॥ ११
विजित्य च यमं संख्ये शरैः संनतपर्वभिः ।
अथैन्द्रसेनिरानीतः कृष्णेनाद्भुतकर्मणा ॥ १२
सहितः सर्वयादोभिः सागरेषु महाबलः ।
प्राप्य लोहितकूटानि कृष्णेन वरुणो जितः ॥ १३
महेन्द्रभवने जातो देवैर्गुप्तो महात्मभिः ।
अचिन्तयित्वा देवेन्द्रं पारिजातद्रुमो हृतः ॥ १४
पाण्ड्यं पौण्ड्रं च मत्स्यं च कलिङ्गं च जनार्दनः ।
जघान सहितान्सर्वान्वङ्गराजं तथैव च ॥ १५
एष चैकशतं हत्वा रणे राज्ञां महात्मनाम् ।
गान्धारीमावहद्भीष्मो महिषीं प्रियदर्शनाम् ॥ १६
तथा गाण्डीवधन्वानं क्रीडन्तं मधुसूदनः ।
जिगाय भरतश्रेष्ठं कुन्त्याः प्रमुखतो विभुः ॥ १७
द्रोणं द्रौणिं कृपं कर्णं भीमसेनं सुयोधनम् ।
चक्रानुयाते सहितांजिगाय पुरुषोत्तमः ॥ १८
बभ्रोश्च प्रियमन्विच्छञ्शङ्खचक्रगदासिभृत् ।
सौवीरराजस्य सुतां प्रसह्य हृतवान्प्रभुः ॥ १९

पर्यस्तां पृथिवीं कृत्स्नां साश्वां सरथकुञ्जराम् ।
वेणुदारिकृते यत्नाज्जिगाय पुरुषोत्तमः ॥ २०
अवाप्य तपसो वीर्यं बलमोजश्च माधवः ।
पूर्वदेहे जहारायं बलेस्त्रिभुवनं हरिः ॥ २१
वज्राशनिगदाशृङ्गैस्त्रासयद्भिश्च दानवैः ।
यस्य नाधिगतो मृत्युः पुरं प्राग्ज्योतिषं प्रति ॥२२
अभिभूतश्च कृष्णेन सगणः स महाबलः ।
बलेः पुत्रो महावीर्यो बाणो द्रविणवत्तरः ॥ २३
पीठं तथा महाबाहुः कंसामात्यं जनार्दनः ।
पैठिकं चासिलोमानं निजघान महाबलः ॥ २४
जम्भमैरावतं चापि विरूपं च महायशाः ।
जघान पुरुषव्याघ्रः शम्बरं चारिमर्दनः ॥ २५
तथा नागपतिं तोये कालियं च महौजसम् ।
निर्जित्य पुण्डरीकाक्षः प्रेषयामास सागरम् ॥ २६
संजीवयामास मृतं पुत्रं सांदीपनेस्तथा ।
निर्जित्य पुरुषव्याघ्रो यमं वैवस्वतं हरिः ॥ २७
एवमेष महाबाहुः शास्ता सर्वदुरात्मनाम् ॥ २८
निहत्य नरकं भौममाहृत्य मणिकुण्डले ।
देवमातुर्ददौ चापि प्रीत्यर्थं वज्रपाणिनः ॥ २९
एवं स्म देवदैत्यानां सुराणां च महायशाः ।
भयाभयकरः कृष्णः सर्वलोकेश्वरो विभुः ॥ ३०
संस्थाप्य धर्मान्मर्त्येषु यज्ञैरिष्ट्वाप्तदक्षिणैः ।
कृत्वा देवार्थममितं स्वस्थानं प्रतिपत्स्यते ॥ ३१
कृष्णो भोगवतीं रम्यामृषिकान्तां महायशाः ।
द्वारकामात्मसात्कृत्वा समुद्रं गमयिष्यति ॥ ३२
बहुरत्नसमाकीर्णा चैत्ययूपशताङ्किता ।
द्वारका वरुणावासं प्रवेक्ष्यति सकानना ॥ ३३
तां सूर्यसदनप्रख्यां मतज्ञः शार्ङ्गधन्वनः ।
विसृष्टां वासुदेवेन सागरः प्लावयिष्यति ॥ ३४
सुरासुरमनुष्येषु नासीन्न भविता क्वचित् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

य इमामावसेत्कश्चिदन्यत्र मधुसूदनात् ॥ ३५
एवमेष दशार्हाणां विधाय विधिना विधिम् ।
विष्णुर्नारायणः सोमः सूर्यश्च भविता स्वयम् ॥३६
अप्रमेयोऽनियोज्यश्च यत्रकामगमो वशी ।
मोदत्येष सदा भूतैर्बालः क्रीडनकैरिव ॥ ३७
न प्रमातुं महाबाहुः शक्योऽयं मधुसूदनः ।
परं ह्यपरमेतस्माद्विश्वरूपान्न विद्यते ॥ ३८
स्तव्योऽयमेवं शतशस्तथा शतसहस्रशः ।
अन्तो हि कर्मणामस्य दृष्टपूर्वो न केनचित् ॥ ३९
एवमेतानि कर्माणि शिशुर्मध्यवयास्तथा ।
कृतवान्पुण्डरीकाक्षः संकर्षणसहायवान् ॥ ४०
इत्युवाच पुरा व्यासस्तपोदीर्घेण चक्षुषा ।
महायोगी महाबुद्धिः सर्वप्रत्यक्षदर्शिवान् ॥ ४१
इति संस्तूय गोविन्दं महेन्द्रवचनादृषिः ।
यदुभिः पूजितः सर्वैर्नारदस्त्रिदिवं गतः ॥ ४२
ततस्तद्वसु गोविन्दो दिदेशान्धकवृष्णिषु ।
यथार्हं पुण्डरीकाक्षो विधिवन्मधुसूदनः ॥ ४३
यादवाश्च धनं प्राप्य विधिवद्भूरिदक्षिणैः ।
यज्ञैरिष्ट्वा महात्मानो द्वारकामावसन्पुरीम् ॥ ४४

इति श्रीहरिवंशे सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

९८

जनमेजय उवाच ।

बहूनां स्त्रीसहस्राणामष्टौ भार्याः प्रकीर्तिताः ।
तासामपत्यान्यष्टानां भगवान्प्रब्रवीतु मे ॥ १

वैशंपायन उवाच ।

अष्टौ महिष्यः पुत्रिण्य इति प्राधान्यतः स्मृताः ।
सर्वा वीरप्रजायिन्यस्तास्वपत्यानि मे शृणु ॥ २
रुक्मिणी सत्यभामा च देवी नग्नजिती तथा ।
सुदत्ता च तथा शैब्या लक्ष्मणा चारुहासिनी ॥३
मित्रविन्दा च कालिन्दी जाम्बवत्यथ पौरवी ।
सुभीमा च तथा माद्री रौक्मिणेयानिमाञ्शृणु ॥४
प्रद्युम्नः प्रथमो जज्ञे शम्बरान्तकरः सुतः ।
द्वितीयश्चारुदेष्णश्च वृष्णिसिंहो महारथः ॥ ५
चारुभद्रो भद्रचारुः सुदंष्ट्रो द्रुम एव च ।
सुषेणश्चारुगुप्तश्च चारुविन्दश्च चारुमान् ।
चारुबाहुः कनिष्ठश्च कन्या चारुमती तथा ॥ ६
जज्ञिरे सत्यभामायां भानुर्भीमरथः क्षुपः ।
रोहितो दीप्तिमांश्चैव ताम्रजाक्षो जलान्तकः ।
चतस्रो जज्ञिरे तेषां स्वसारो गरुडध्वजात् ॥ ७
जाम्बवत्याः सुतो जज्ञे साम्बः समितिशोभनः ।
मित्रवान्मित्रविन्दश्च मित्रवत्यपि चाङ्गना ॥ ८
मित्रबाहुः सुनीथश्च नग्नजित्याः प्रजाः शृणु ।
भद्रकारो भद्रविन्दः कन्या भद्रवती तथा ॥ ९
सुदत्तायास्तु शैब्यायाः संग्रामजिदजायत ।
सत्यजित्सेनजिच्चैव तथा शूरः सपत्नजित् ॥ १०
सुभीमायाः सुतो माद्र्या वृकाश्वो वृकनिर्वृतिः ।
कुमारो वृकदीप्तिश्च लक्ष्मणायाः प्रजाः शृणु ॥११
गात्रवान्गात्रगुप्तश्च गात्रविन्दश्च वीर्यवान् ।
जज्ञिरे गात्रवन्त्येते भगिन्यानुजया सह ॥ १२
अश्रुतश्च सुतो जज्ञे कालिन्द्याः श्रुतसत्तमः ।
अश्रुतं श्रुतसेनाय प्रददौ मधुसूदनः ॥ १३
तं प्रदाय हृषीकेशस्तां भार्यां मुदितोऽब्रवीत् ।
एष वामुभयोरस्तु दायादः शाश्वतीः समाः ॥ १४
बृहत्यां तु गदस्याहुः शैब्यायामङ्गदं सुतम् ।
उत्पन्नं कुमुदं चैव श्वेतं श्वेतां तथाङ्गनाम् ॥ १५
अगावहः सुमित्रश्च शुचिश्चित्ररथस्तथा ।
चित्रसेनः सुते चास्य चित्रा चित्रवती तथा ॥१६
वनस्तम्बस्य जज्ञाते स्तम्बः स्तम्बवनश्च ह ।
उपासङ्गस्य तु सुतौ वज्रः सुक्षिप्र एव च ॥ १७

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

कौशिक्यां सुतसोमायां योधिष्ठिर्यां युधिष्ठिरौ ।
कापाली गरुडश्चैव जज्ञाते चित्रयोधिनौ ॥ १८
प्रद्युम्नस्य सुतो यस्तु वैदर्भ्यां राजसत्तमः ।
अनिरुद्धो रणे योद्धा जज्ञे स मृगकेतनः ॥ १९
रेवत्यां बलदेवस्य जज्ञाते निशठोल्मुकौ ।
भ्रातरौ देवसंकाशावुभौ पुरुषसत्तमौ ॥ २०
सुतनुश्च नराची च शौरेरास्तां परिग्रहः ।
पौण्ड्रश्च कपिलश्चैव वासुदेवस्य तौ सुतौ ॥ २१
नराच्यां कपिलो जज्ञे पौण्ड्रश्च सुतनोः सुतः ।
तयोर्नृपोऽभवत्पौण्ड्रः कपिलश्च वनं ययौ ॥ २२
तुर्यां समभवद्वीरो वसुदेवान्महाबलः ।
जरा नाम निषादानां प्रभुः सर्वधनुष्मताम् ॥ २३
काश्या सुपार्श्वं तनयं लेभे साम्बात्तरस्विनम् ।
सानोर्वज्रोऽनिरुद्धस्य वज्रस्त्वादावजायत ॥ २४
वज्राज्जज्ञे प्रतिवहः सुचारुस्तस्य चात्मजः ।
अनमित्राच्छिनिर्जज्ञे कनिष्ठाद्वृष्णिनन्दनात् ॥ २५
शिनेस्तु सत्यवाग्जज्ञे सत्यकश्च महारथः ।
सत्यकस्यात्मजः शूरो युयुधानस्त्वजायत ॥ २६
असङ्गो युयुधानस्य भूमिस्तस्याभवत्सुतः ।
भूमेर्युगंधरः पुत्र इति वंशः समाप्यते ॥ २७

इति श्रीहरिवंशे अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

९९

जनमेजय उवाच ।

य एष भवता पूर्वं शम्बरघ्नेत्युदाहृतः ।
प्रद्युम्नः स कथं जघ्ने शम्बरं तद्ब्रवीहि मे ॥ १

वैशंपायन उवाच ।

रुक्मिण्यां वासुदेवस्य लक्ष्मीकामो धृतव्रतः ।
शम्बरान्तकरो जज्ञे प्रद्युम्नः कामदर्शनः ॥ २
तं सप्तरात्रे संपूर्णे निशीथे सूतिकागृहात् ।
जहार कृष्णस्य सुतं शिशुं वै कालशम्बरः ॥ ३
विदितं तच्च कृष्णस्य देवमायानुवर्तिनः ।
ततो न निगृहीतः स दानवो युद्धदुर्मदः ॥ ४
स मृत्युना परीतायुर्मायया भिजहार तम् ।
दोर्भ्यामुत्क्षिप्य नगरं स्वं जगाम महासुरः ॥ ५
अनपत्या तु तस्यासीद्भार्या रूपगुणान्विता ।
नाम्ना मायावती नाम मायेव शुभदर्शना ॥ ६
ददौ तं वासुदेवस्य पुत्रं पुत्रमिवात्मजम् ।
तस्या महिष्या नाथिन्या दानवः कालचोदितः ॥ ७
सा तं संवर्धयामास कार्ष्णिं कमललोचनम् ।
मायाश्चास्मै ददौ सर्वा दानवीः काममोहिता ॥ ८
स यदा यौवनस्थस्तु प्रद्युम्नः कामदर्शनः ।
चिकीर्षितज्ञो नारीणां सर्वास्त्रविधिपारगः ॥ ९
तं सा मायावती कान्तं कामयामास कामिनी ।
इङ्गितैश्चापि वीक्षन्ती प्रालोभयत सस्मिता ॥ १०
प्रसज्जन्तीं तु तां देवीं बभाषे चारुहासिनीम् ।
मातृभावं परित्यज्य किमेवं वर्तसेऽन्यथा ॥ ११
अहो दुष्टस्वभावासि स्त्रीत्वेन चलमानसा ।
या पुत्रभावमुत्सृज्य मयि कामात्प्रवर्तसे ॥ १२
ननु तेऽहं सुतः सौम्ये कोऽयं शीलव्यतिक्रमः ।
तत्त्वमिच्छाम्यहं देवि कथितं कस्त्वयं विधिः ॥ १३
विद्युत्संपातचपलः स्वभावः खलु योषिताम् ।
या नरेषु प्रसज्जन्ते नगाग्रेषु घना इव ॥ १४
यदि तेऽहं सुतः सौम्ये यदि वा नात्मजः शुभे ।
कथितं तत्त्वमिच्छामि किमिदं ते चिकीर्षितम् ॥
एवमुक्ता तु सा भीरुः कामेन व्यथितेन्द्रिया ।
प्रियं प्रोवाच वचनं विविक्ते केशवात्मजम् ॥ १६
न त्वं मम सुतः सौम्य नापि ते शम्बरः पिता ।
रूपवानसि विक्रान्तस्त्वं जात्या वृष्णिनन्दनः ।
पुत्रस्त्वं वासुदेवस्य रुक्मिण्या नन्दिवर्धनः ॥ १७

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

दिवसे सप्तमे बालो जातमात्रोऽपवाहितः ।
सूतिकागारमध्यात्त्वं शिशुरुत्तानशायितः ॥ १८
मम भर्त्रा हृतो वीर बलवीर्यप्रवर्तिना ।
पितुस्ते वासुदेवस्य धर्षयित्वा गृहं महत् ।
पाकशासनकल्पस्य हृतस्त्वं शम्बरेण ह ॥ १९
सा च ते करुणं माता त्वां बालमनुशोचती ।
अत्यर्थं श्राम्यते वीर विवत्सा सौरभी यथा ॥ २०
स हि शक्रादपि महान्पिता ते गरुडध्वजः ।
इह त्वां नाभिजानाति बालमेवापवाहितम् ॥ २१
कान्त वृष्णिकुमारस्त्वं न हि त्वं शम्बरात्मजः ।
वीर नैवंविधान्पुत्रान्दानवा जनयन्ति हि ॥ २२
ततोऽहं कामयामि त्वां न हि त्वं जनितो मया ।
रूपं ते सौम्य पश्यन्ती सीदामि हृदि दुर्बला ॥
यन्मे व्यवसितं कान्त यच्च मे हृदि वर्तते ।
तन्मे मनसि वार्ष्णेय प्रतिसंधातुमर्हसि ॥ २४
एष ते कथितः सौम्य सद्भावस्त्वयि यो मम ।
यथा न मम पुत्रस्त्वं न पुत्रः शम्बरस्य च ॥ २५
श्रुत्वैतन्निखिलं सर्वं मायावत्या प्रभाषितम् ।
चक्रायुधात्मजः क्रुद्धः शम्बरं स समाह्वयत् ॥ २६
समस्तमायामायाज्ञो विक्रान्तः समरेऽव्ययः ।
अष्टम्यां निहतो युद्धे मायया कालशम्बरः ॥ २७
तमृक्षवन्ते नगरे निहत्यासुरसत्तमम् ।
गृह्य मायावतीं देवीं स्वामगच्छत्पुरीं पितुः ॥ २८
सोऽन्तरिक्षगतो भूत्वा मायया शीघ्रविक्रमः ।
आजगाम पुरीं रम्यां रक्षितां तेजसा पितुः ॥ २९
सोऽन्तरिक्षात्प्रपतितः केशवान्तःपुरे शिशुः ।
मायावत्या सह तया रूपवानिव मन्मथः ॥ ३०
तस्मिंस्तत्रावपतिते महिष्यः केशवस्य याः ।
विस्मिताश्चैव हृष्टाश्च भीताश्चैवाभवंस्तदा ॥ ३१
ततस्तं कामसंकाशं कान्तया सह संगतम् ।
प्रक्षन्त्यो हृष्टवदनाः पिबन्त्यो नयनासवम् ॥ ३२
तं व्रीडितमुखं दृष्ट्वा सज्जमानं पदे पदे ।
अभवन्स्निग्धसंकल्पाः प्रहृष्टाः कृष्णयोषितः ॥ ३३
रुक्मिणी त्वेव तं दृष्ट्वा शोकार्ता पुत्रगृद्धिनी ।
सपत्नीशतसंकीर्णा सबाष्पा वाक्यमब्रवीत् ॥ ३४
धन्यायाः खल्वयं पुत्रो दीर्घायुः प्रियदर्शनः ।
ईदृशः कामसंकाशो यौवने प्रथमे स्थितः ॥ ३५
जीवपुत्रा त्वया पुत्र का सा भाग्यविभूषिता ।
किमर्थं चाम्बुदश्याम सभार्यस्त्वमिहागतः ॥ ३६
अस्मिन्वयसि सुव्यक्तं प्रद्युम्नो मम पुत्रकः ।
भवेद्यदि न नीतः स्यात्कृतान्तेन बलीयसा ॥ ३७
व्यक्तं वृष्णिकुमारोऽयं न मिथ्या मम तर्कितम् ।
विज्ञातोऽस्मि मया चिह्नैर्विना चक्रं जनार्दनः ॥
मुखं नारायणस्येव केशाः केशान्त एव च ।
मूर्धवक्षोभुजैस्तुल्यो हलिनः श्वशुरस्य मे ॥ ३९
कस्त्वं वृष्णिकुलं सर्वं वपुषा द्योतयन्स्थितः ।
अहो जनार्दनस्यास्य दिव्या त्वमपरा तनुः ॥ ४०
एतस्मिन्नन्तरे कृष्णः सहसा प्रविवेश ह ।
नारदस्य वचः श्रुत्वा शम्बरस्य वधं प्रति ॥ ४१
सोऽपश्यत्तं सुतं ज्येष्ठं सिद्धं मन्मथलक्षणैः ।
स्नुषां मायावतीं चैव हृष्टचेता जनार्दनः ॥ ४२
सोऽब्रवीत्सहसा देवीं रुक्मिणीं देवतामिव ।
अयं ते देवि संप्राप्तः पुत्रश्चापधरः प्रभुः ॥ ४३
अनेन शम्बरं हत्वा मायायुद्धविशारदम् ।
हता मायाश्च ताः सर्वा याभिर्देवानबाधत ॥ ४४
सती चेयं शुभा साध्वी भार्या वै तनयस्य ते ।
मायावतीति विख्याता शम्बरस्य गृहोषिता ।
मा च ते शम्बरस्येयं पत्नीत्येवं व्यथा भवेत् ॥
मन्मथे तु गते नाशं गते चानङ्गतां पुरा ।
कामपत्नी हि कन्यैषा कामकामा रतिः शुभा ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

मायारूपेण तं दैत्यं मोहयत्यसकृच्छुभा ॥ ४६
न चैषा तस्य कौमारे वशे तिष्ठति शोभना ।
आत्ममायामयं रूपं कृत्वा शम्बरमाविशत् ॥ ४७
पत्न्येषा मम पुत्रस्य स्नुषा तव वराङ्गना ।
लोककान्तस्य साहाय्यं करिष्यति मनोमयम् ॥४८
प्रवेशयैनां भवनं पूज्या ह्येषा स्नुषा मम ।
चिरप्रनष्टं च सुतं भजस्व पुनरागतम् ॥ ४९

इति श्रीहरिवंशे एकोनशतमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

१००

वैशंपायन उवाच ।

हृतो यदैव प्रद्युम्नः शम्बरेणात्मघातिना ।
तमेव मासं साम्बस्तु जाम्बवत्यामजायत ॥ १
बाल्यात्प्रभृति रामेण मानेषु विनियोजितः ।
रामादनन्तरं चैव मानितः सर्ववृष्णिभिः ॥ २
जातमात्रे ततः कृष्णः शुभं तत्पुरमाविशत् ।
निहतामित्रसामन्तः शक्रोद्यानं यथामरः ॥ ३
यादवीं च श्रियं दृष्ट्वा स्वां श्रियं द्वेष्टि वासवः ।
जनार्दनभयाच्चैव न शान्तिं लेभिरे नृपाः ॥ ४
कस्यचित्त्वथ कालस्य पुरे वारणसाह्वये ।
दुर्योधनस्य यज्ञे वै समेयुः सर्वपार्थिवाः ॥ ५
तां श्रुत्वा माधवीं लक्ष्मीं सपुत्रं च जनार्दनम् ।
पुरीं द्वारावतीं चैव निविष्टां सागरान्तरे ॥ ६
दूतैस्तैः कृतसंधानाः पृथिव्यां सर्वपार्थिवाः ।
श्रियं द्रष्टुं हृषीकेशमाजग्मुः कृष्णमन्दिरम् ॥ ७
दुर्योधनमुखाः सर्वे धृतराष्ट्रवशानुगाः ।
पाण्डवप्रमुखाश्चैव धृष्टद्युम्नादयो नृपाः ॥ ८
पाण्ड्यचोलकलिङ्गेशा बाह्लीका द्रविडाः शकाः ।
अक्षौहिणीः प्रकर्षन्तो दश चाष्टौ च भूमिपाः ।
आजग्मुर्यादवपुरीं गोविन्दभुजपालिताम् ॥ ९
ते पर्वतं रैवतकं परिवार्यावनीश्वराः ।
विविशुर्योजनाढ्यासु स्वासु स्वास्ववनीष्वथ ॥ १०
ततः श्रीमान्हृषीकेशः सह यादवपुंगवैः ।
समीपं मानवेन्द्राणां निर्ययौ कमलेक्षणः ॥ ११
स तेषां नरदेवानां मध्ये मधुनिषूदनः ।
व्यराजत यदुश्रेष्ठः शरदीव नभःशशी ॥ १२
स तत्र समुदाचारं यथास्थानं यथावयः ।
कृत्वा सिंहासने कृष्णः काञ्चने निषसाद ह ॥१३
राजानोऽपि यथास्थानं निषेदुर्विविधेष्वथ ।
सिंहासनेषु चित्रेषु पीठेषु च जनाधिपाः ॥ १४
स यादवनरेन्द्राणां समाजः शुशुभे तदा ।
सुराणामसुराणां च सदने ब्रह्मणो यथा ॥ १५
तेषां चित्राः कथास्तत्र प्रवृत्तास्तत्समागमे ।
यदूनां पार्थिवानां च केशवस्योपशृण्वतः ॥ १६
एतस्मिन्नन्तरे वायुर्ववौ मेघरवोद्धतः ।
तुमुलं दुर्दिनं चासीत्सविद्युत्स्तनयित्नुमत् ॥ १७
तद्दुर्दिनतलं भित्त्वा नारदः प्रत्यदृश्यत ।
संवेष्टितजटाभारो वीणासक्तेन बाहुना ॥ १८
स पपात नरेन्द्राणां मध्ये पावकवर्चसाम् ।
नारदोऽग्निशिखाकारः श्रीमाञ्शक्रसखो मुनिः ॥१९
तस्मिन्भूमौ निपतिते नारदे मुनिपुंगवे ।
तदुद्भूतमहामेघं दुर्दिनं व्यपकृष्यत ॥ २०
सोऽवगाह्य नरेन्द्राणां मध्यं सागरसंनिभम् ।
आसनस्थं यदुश्रेष्ठमुवाच मुनिरव्ययः ॥ २१
आश्चर्यं खलु देवानामेकस्त्वं पुरुषोत्तम ।
धन्यश्चासि महाबाहो लोके नान्योऽस्ति कश्चन ॥
एवमुक्तः स्मितं कृत्वा प्रत्युवाच मुनिं प्रभुः ।
आश्चर्यश्चैव धन्यश्च दक्षिणाभिः सहेत्यहम् ॥ २३
एवमुक्तो मुनिश्रेष्ठः प्राह मध्ये महीक्षिताम् ।
कृष्ण पर्याप्तवाक्योऽस्मि गमिष्यामि यथागतम् ॥

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

तं प्रस्थितमभिप्रेक्ष्य पार्थिवाः प्राहुरीश्वरम् ।
गुह्यं मन्त्रमजानन्तो वचनं नारदेरितम् ॥ २५
आश्चर्यं इत्यभिहितो धन्योऽसीति च माधव ।
दक्षिणाभिः सहेत्येवं प्रत्युक्तेऽपि च नारदे ॥ २६
किमेतन्नाभिजानीमो दिव्यं मन्त्रपदं महत् ।
यदि श्राव्यमिदं कृष्ण श्रोतुमिच्छाम तत्त्वतः ॥२७
तानुवाच ततः कृष्णः सर्वान्पार्थिवपुंगवान् ।
श्रोतव्यं नारदस्त्वेष द्विजो वः कथयिष्यति ॥ २८
ब्रूहि नारद तत्त्वार्थं श्राव्यन्तां पृथिवीक्षितः ।
यत्त्वयाभिहितं वाक्यं मया च प्रतिभाषितम् ॥२९
स पीठे काञ्चने शुभ्रे सूपविष्टः स्वलंकृतः ।
प्रभवं तस्य वाक्यस्य प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ३०
श्रूयतां भो नृपश्रेष्ठा यावन्तः स्थ समागताः ।
अस्य प्रश्नस्य महतो यथा पारमहं गतः ॥ ३१
अहं कदाचिद्गङ्गायास्तीरे त्रिषवणातिथिः ।
चराम्येकः क्षपापाये संदृश्यति दिवाकरे ॥ ३२
अपश्यमश्मकूटाभं कपालद्वयदेहिनम् ।
क्रोशमण्डलविस्तारं तावद्वृत्तं समन्ततः ॥ ३३
चतुरश्चरणसंश्लिष्टं छिन्नं शैवलपङ्किलम् ।
मम वीणाकृतिं कूर्मं गजचर्मचयोपमम् ॥ ३४
सोऽहं तं पाणिना स्पृष्ट्वा प्रोक्तवाञ्जलचारिणम् ।
त्वमाश्चर्यशरीरोऽसि कूर्म धन्यश्च मे मतः ॥ ३५
यस्त्वमेवमभेद्याभ्यां कपालाभ्यां समावृतः ।
तोये चरसि निःशङ्कः किंचिदप्यविचिन्तयन् ॥३६
स मामुवाचाम्बुचरः कूर्मो मानुषवत्स्वयम् ।
किमाश्चर्यं मयि मुने धन्यश्चाहं कथं विभो ॥३७
गङ्गेयं निम्नगा धन्या किमाश्चर्यमतः परम् ।
यत्राहमिव सत्त्वानि चरन्त्ययुतशो जले ॥ ३८
सोऽहं कुतूहलाविष्टो नदीं गङ्गामुपस्थितः ।
धन्यासि त्वं नदीश्रेष्ठे नित्यमाश्चर्यदर्शने ॥ ३९
या त्वमेवं महादेहैः श्वापदैरुपशोभिता ।
ह्रदिनी सागरं यासि रक्षन्ती तापसालयान् ॥ ४०
एवमुक्ता ततो गङ्गा रूपिणी प्रत्यभाषत ।
नारदं देवगन्धर्वं शक्रस्य दयितं द्विजम् ॥ ४१
नाहं धन्या द्विजश्रेष्ठ नाप्याश्चर्योपशोभिता ।
तव सत्ये निविष्टस्य वाक्यं मां प्रतिबाधते ॥ ४२
लोकाश्चर्यकरो लोके धन्यश्चैवार्णवो द्विज ।
यत्राहमिव विस्तीर्णाः शतशो यान्ति निम्नगाः ॥४३
सोऽहं त्रिपथगावाक्यं श्रुत्वार्णवमुपस्थितः ।
आश्चर्यः खलु लोकानां धन्यश्चासि महार्णव ।
तेन खल्वसि योनिस्त्वमम्भसां सलिलेश्वरः ॥४४
स्थाने त्वा वारिवाहिन्यः सरितो लोकभावनाः ।
इमाः समभिगच्छन्ति पत्न्यो लोकनमस्कृताः ॥४५
समुद्रस्त्वेवमुक्तस्तु ततो मामब्रवीद्वचः ।
स्वं जलौघतलं भित्त्वा व्युत्थितः पवनेरितः ॥४६
मा मैवं देवगन्धर्व नास्म्याश्चर्यो द्विजोत्तम ।
वसुधेयं मुने धन्या यत्राहमुपरि स्थितः ।
ऋते तु पृथिवीं लोके किमाश्चर्यमतः परम् ॥ ४७
सोऽहं सागरवाक्येन क्षितिं क्षितितले स्थितः ।
कौतूहलसमाविष्टो ह्यब्रुवं जगतो गतिम् ॥ ४८
धरित्रि देहिनां योनिर्धन्या खल्वसि शोभने ।
आश्चर्या चासि भूतेषु महत्या क्षमया युते ॥ ४९
तेन खल्वसि लोकानां धरणी मनुजारणिः ।
क्षमा त्वत्तः प्रसूता च कर्म चाम्बरगामिनाम् ॥ ५०
ततो भूः स्तुतिवाक्येन सा मयोक्तेन लज्जिता ।
विहाय सहजं धैर्यमथ मां प्रत्यभाषत ॥ ५१
देवगन्धर्व मा मैवं संग्रामकलहप्रिय ।
नास्मि धन्या न चाश्चर्या पारक्येयं धृतिर्मम ॥
एते धन्या द्विजश्रेष्ठ पर्वता धारयन्ति माम् ।
एष्वाश्चर्याणि दृश्यन्ते एते लोकस्य सेतवः ॥ ५३

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

सोऽहं पृथिव्या वाक्येन पर्वतान्समुपस्थितः ।
धन्या भवन्तो दृश्यन्ते बह्वाश्चर्याश्च भूधराः ॥५४
काञ्चनस्याग्ररत्नस्य धातूनां च विशेषतः ।
तेन रत्नाकराः सर्वे भवन्तो भुवि शाश्वताः ॥५५
मम त्वेतद्वचः श्रुत्वा पर्वतास्तस्थुषां वराः ।
ऊचुर्मां सान्त्वयुक्तानि वचांसि वनशोभिताः ॥५६
ब्रह्मर्षे न वयं धन्या नाप्याश्चर्याणि सन्ति नः ।
ब्रह्मा प्रजापतिर्धन्यः स चाश्चर्यः सुरेष्वपि ॥ ५७
सोऽहं पितामहं गत्वा सर्वप्रभवमव्ययम् ।
तस्य वाक्यस्य पर्यायं पर्याप्तमिव लक्षये ॥ ५८
सोऽहं स्वयंभुवं देवं लोकयोनिं चतुर्मुखम् ।
पारंपर्यादुपगतः प्रणामावनताननः ॥ ५९
सोऽहं वाक्यसमाप्त्यर्थं श्रावयाम्यात्मयोनिनम् ।
आश्चर्यो भगवानेको धन्यश्च जगतो गुरुः ॥ ६०
न किंचिदन्यत्पश्यामि भूतं यद्भवता समम् ।
त्वत्तः सर्वमिदं जातं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ ६१
सदेवदानवा मर्त्या लोके भूतेन्द्रियात्मकाः ।
भवन्ति सर्वदेवेश दृश्यं सर्वमिदं वपुः ॥ ६२
तेन खल्वसि देवानां देवदेवः सनातनः ।
तेषामेवासि यत्स्रष्टा लोकानामपि संभवः ॥ ६३
ततो मामाह भगवान्ब्रह्मा लोकपितामहः ।
धन्याश्चर्याश्रितैर्वाक्यैः किं मां नारद भाषसे ॥६४
आश्चर्यं परमं वेदा धन्या वेदाश्च नारद ।
ये लोकान्धारयन्ति स्म वेदास्तत्त्वार्थदर्शिनः ॥६५
ऋक्सामयजुषां सत्यमथर्वणि च यन्मतम् ।
तन्मयं विद्धि मां विप्र धृतोऽहं तैर्मया च ते ॥ ६६
पारमेष्ठ्येन वाक्येन चोदितोऽहं स्वयंभुवा ।
वेदोपस्थानिकां चक्रे मतिं संक्रान्तविस्तराम् ॥ ६७
सोऽहं स्वयंभुवचनाद्वेदान्वै समुपस्थितः ।
उवाच चैनांश्चतुरो मन्त्रप्रवचनार्चितान् ॥ ६८
धन्या भवन्तः पुण्याश्च नित्यमाश्चर्यविश्रुताः ।
आधाराश्चैव विप्राणामेवमाह प्रजापतिः ॥ ६९
स्वयंभुवोऽपीह परं भवत्सु प्रश्न आहितः ।
युष्मत्परतरं नास्ति श्रुत्या वा तपसापि वा ॥ ७०
प्रत्यूचुस्ते ततो वाक्यं वेदा मामभितः स्थिताः ।
आश्चर्याश्चैव धन्याश्च यज्ञाश्चात्मपरायणाः ॥ ७१
यज्ञार्थे तु वयं सृष्टाः सृष्टा येन स्म नारद ।
तदस्माकं परा यज्ञा न वयं स्ववशे स्थिताः ।
स्वयंभुवोऽपीह परा वेदानां च परा गतिः ॥ ७२
ततोऽहमब्रुवं यज्ञान्गृहस्थाग्निपुरस्कृतान् ॥ ७३
भो यज्ञाः परमं तेजो युष्मासु खलु लक्ष्यते ।
ब्रह्मणाभिहितं वाक्यं यन्मे वेदैरिहेरितम् ॥ ७४
आश्चर्यमेतल्लोकेषु भवद्भ्यो नाधिगम्यते ।
धन्याः खलु भवन्तो ये द्विजातीनां स्ववंशिनः ॥७५
तेन खल्वग्नयस्तृप्तिं युष्माभिर्यान्ति तर्पिताः ।
भागैश्च त्रिदशाः सर्वे मन्त्रैश्चैव महर्षयः ॥ ७६
अग्निष्टोमादयो यज्ञा मम वाक्यादनन्तरम् ।
प्रत्यूचुर्मां परं वाक्यं सर्वे यूपध्वजाः स्थिताः ॥७७
आश्चर्यशब्दो नास्मासु धन्यशब्दोऽपि वा मुने ।
आश्चर्यं परमं विष्णुः स ह्यस्माकं परा गतिः ॥७८
यदाज्यं वयमश्नीमो हुतमग्निषु पावनम् ।
तत्सर्वं पुण्डरीकाक्षो लोकमूर्तिः प्रयच्छति ॥ ७९
सोऽहं विष्णोर्गतिं प्रेप्सुरिह संपतितो भुवि ।
दृष्टश्चायं मया विष्णुर्भवद्भिरभिसंवृतः ॥ ८०
यन्मयाभिहितो ह्येष त्वमाश्चर्यं जनार्दन ।
धन्यश्चासीति भवतां मध्यस्थो ह्यत्र पार्थिवाः ॥८१
प्रत्युक्तोऽहमनेनाद्य वाक्यस्यास्य यदुत्तरम् ।
दक्षिणाभिः सहेत्येवं पर्याप्तं वचनं मम ॥ ८२
यज्ञानां हि गतिर्विष्णुः सर्वेषां सहदक्षिणः ।
दक्षिणाभिः सहेत्येवं प्रश्नो मम समाप्तवान् ॥८३

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

कूर्मेणाभिहितं पूर्वं पारंपर्यादिहागतम् ।
सदक्षिणेऽस्मिन्पुरुषे तद्वाक्यं पर्ययागतम् ॥ ८४
यन्मां भवन्तः पृच्छन्ति वाक्यस्यास्य विनिर्णयम् ।
तदेतत्सर्वमाख्यातं साधयामि यथागतम् ॥ ८५
नारदे तु गते स्वर्गं सर्वे ते पृथिवीक्षितः ।
विस्मिताः स्वानि राष्ट्राणि जग्मुः सबलवाहनाः ॥
जनार्दनोऽपि सहितो यदुभिः पावकोपमैः ।
स्वमेव भवनं वीरो विवेश यदुपुंगवः ॥ ८७

इति श्रीहरिवंशे शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

१०१

जनमेजय उवाच ।

पुनरेव महाबाहो कृष्णस्य जगतीपतेः ।
माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि परमं द्विजसत्तम ॥ १
न हि मे तृप्तिरस्तीह शृण्वतस्तस्य धीमतः ।
कर्मणामनुसंधानं पुराणस्य महात्मनः ॥ २

वैशंपायन उवाच ।

नान्तः शक्यं प्रभावस्य वक्तुं वर्षशतैरपि ।
गोविन्दस्य महाराज श्रूयतामिदमुत्तमम् ॥ ३
शरतल्पे शयानेन भीष्मेण परिचोदितः ।
गाण्डीवधन्वा बीभत्सुर्माहात्म्यं केशवस्य यत् ॥ ४
राज्ञां मध्ये महाराज ज्येष्ठं भ्रातरमब्रवीत् ।
युधिष्ठिरं जितामित्रमिति तच्छृणु कौरव ॥ ५

अर्जुन उवाच ।

पुराहं द्वारकां यातः संबन्धीनवलोककः ।
न्यवसं पूजितस्तत्र भोजवृष्ण्यन्धकोत्तमैः ॥ ६
ततः कदाचिद्धर्मात्मा दीक्षितो मधुसूदनः ।
एकाहेन महाबाहुः शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ ७
ततो दीक्षितमासीनमभिगम्य द्विजोत्तमः ।
कृष्णं विज्ञापयामास परित्राहीति चाब्रवीत् ॥ ८

ब्राह्मण उवाच ।

रक्षाधिकारो भवतः परिरक्षस्व मां विभो ।
चतुर्थांशं हि धर्मस्य रक्षिता लभते फलम् ॥ ९

वासुदेव उवाच ।

न भेतव्यं द्विजश्रेष्ठ रक्षामि त्वां कुतोऽनघ ।
ब्रूहि तत्त्वेन भद्रं ते यद्यपि स्यात्सुदुष्करम् ॥ १०

ब्राह्मण उवाच ।

जातो जातो महाबाहो पुत्रो मे ह्रियते विभो ।
त्रयो हृताश्चतुर्थं त्वं कृष्ण रक्षितुमर्हसि ॥ ११
ब्राह्मण्याः सूतिकालोऽद्य तत्र रक्षा विधीयताम् ।
यथा ध्रियेदपत्यं मे तथा कुरु जनार्दन ॥ १२

अर्जुन उवाच ।

ततो मामाह गोविन्दो दीक्षितोऽस्मि क्रताविति ।
रक्षा च ब्राह्मणे कार्या सर्वावस्थागतैरपि ॥ १३
श्रुत्वाहमेवं कृष्णस्य ततोऽवोचं नरोत्तम ।
मां नियोजय गोविन्द रक्षिष्यामि द्विजं भयात् ॥
इत्युक्तः स स्मितं कृत्वा मामुवाच जनार्दनः ।
शक्ष्यसीत्येवमुक्तस्तु व्रीडितोऽस्मि नराधिप ॥ १५
ततो मां व्रीडितं ज्ञात्वा पुनराह जनार्दनः ।
गम्यतां कौरवश्रेष्ठ शक्यते यदि रक्षितुम् ॥ १६
त्वत्पुरोगाश्च गच्छन्तु वृष्ण्यन्धकमहारथाः ।
ऋते रामं महाबाहुं प्रद्युम्नं च महाबलम् ॥ १७
ततोऽहं वृष्णिसैन्येन महता परिवारितः ।
तमग्रतो द्विजं कृत्वा प्रयातः सह सेनया ॥ १८

इति श्रीहरिवंशे एकोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

१०२

अर्जुन उवाच ।

सुमुहूर्तेन तु वयं तं ग्रामं प्राप्य भारत ।
विश्रान्तवाहनाः सर्वे वासायोपगतास्तदा ॥ १
ततो ग्रामस्य मध्येऽहं निविष्टः कुरुनन्दनः ।
समन्ताद्वृष्णिसैन्येन परिक्षिप्य जनव्रजम् ॥ २
ततः शकुनयो दीप्ता मृगाश्च क्रूरभाषिणः ।
दीप्तायां दिशि वाशन्तो भयमावेदयन्ति मे ॥ ३
संध्यारागो जपावर्णो भानुमांश्चैव निष्प्रभः ।
पपात महती चोल्का पृथिवी चाप्यकम्पत ॥ ४
तान्समीक्ष्य महोत्पातान्दारुणाँल्लोमहर्षणान् ।
योगमाज्ञापयं तत्र जनस्योत्सुकचेतसः ॥ ५
युयुधानपुरोगाश्च वृष्ण्यन्धकमहारथाः ।
सर्वे युक्तरथाः सज्जाः स्वयं चाहं तथाभवम् ॥ ६
गतेऽर्धरात्रसमये ब्राह्मणो भयविह्वलः ।
उपागम्य भयादस्मानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ७
कालोऽयं समनुप्राप्तो ब्राह्मण्याः प्रसवस्य मे ।
यत्ता भवन्तस्तिष्ठन्तु न भवेद्वञ्चना यथा ॥ ८
मुहूर्तादिव चाश्रौषं कृपणं रुदितस्वनम् ।
तस्य विप्रस्य भवने ह्रियते ह्रियते इति ॥ ९
अथाकाशे पुनर्वाचमश्रौषं बालकस्य वै ।
हाहेति ह्रियमाणस्य न च पश्यामि राक्षसम् ॥१०
ततोऽस्माभिस्तदा तात शरवर्षैः समन्ततः ।
विष्टम्भिता दिशः सर्वा हृत एव स बालकः ॥११
ब्राह्मणोऽऽर्तस्वरं कृत्वा हृते तस्मिन्कुमारके ।
वाचः स परुषास्तीव्राः श्रावयामास मां तदा ॥१२
वृष्णयो हतसंकल्पास्तथाहं नष्टचेतनः ।
मामेव हि विशेषेण ब्राह्मणः पर्यभाषत ॥ १३
रक्षिष्यामीति चोक्तं ते न च रक्षसि मे सुतम् ।
शृणु वाक्यमिदं शेषं यत्त्वमर्हसि दुर्मते ॥ १४
वृथा त्वं स्पर्धसे नित्यं कृष्णेनामितबुद्धिना ।
यदि स्यादिह गोविन्दो नैतदत्याहितं भवेत् ॥ १५
यथा चतुर्थं धर्मस्य रक्षिता लभते फलम् ।
पापस्यापि तथा मूढ भागं प्राप्नोत्यरक्षिता ॥ १६
रक्षिष्यामीति चोक्तं ते न च शक्तोऽपि रक्षितुम् ।
मोघं गाण्डीवमेतत्ते मोघं वीर्यं यशश्च ते ॥ १७
अकिंचिदुक्त्वा तं विप्रं ततोऽहं प्रस्थितस्तदा ।
सह वृष्ण्यन्धकसुतैर्यत्र कृष्णो महाद्युतिः ॥ १८
ततो द्वारवतीं गत्वा दृष्ट्वा मधुनिघातिनम् ।
व्रीडितः शोकसंतप्तो गोविन्देनोपलक्षितः ॥ १९
स तु मां व्रीडितं दृष्ट्वा समाश्वस्य च माधवः ।
सान्त्वयित्वा च तं विप्रमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २०
सुग्रीवं चैव शैब्यं च मेघपुष्पबलाहकौ ।
योजयाश्वानिति तदा दारुकं प्रत्यभाषत ॥ २१
आरोप्य ब्राह्मणं कृष्णस्त्वरोप्य च दारुकम् ।
मामुवाच ततः शौरिः सारथ्यं क्रियतामिति ॥२२
ततः समास्थाय रथं कृष्णोऽहं ब्राह्मणः स च ।
प्रयाताः स्म दिशं सौम्यामुदीचीं कौरवर्षभ ॥२३

इति श्रीहरिवंशे द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

१०३

अर्जुन उवाच ।

ततः पर्वतजालानि सरितश्च सरांसि च ।
अपश्यं समतिक्रम्य सागरं मकरालयम् ॥ १
ततोऽर्घ्यमुदधिः साक्षादुपनिन्ये जनार्दने ।
प्राञ्जलिः समुपस्थाय किं करोमीति चाब्रवीत् ॥ २
प्रतिगृह्य तु तां पूजां तमुवाच जनार्दनः ।
रथपन्थानमिच्छामि दत्तं नदनदीपते ॥ ३
अथाब्रवीत्समुद्रस्तं प्राञ्जलिर्गरुडध्वजम् ।
प्रसीद भगवन्मैवमन्योऽप्येवं गमिष्यति ॥ ४
त्वयैव स्थापितः पूर्वमगाधोऽस्मि जनार्दन ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

त्वया प्रवर्तिते गाधे यास्यामि गमनीयताम् ॥ ५
अन्येऽप्येवं गमिष्यन्ति राजानो दर्पमोहिताः ।
एवं निश्चित्य गोविन्द यत्क्षमं तत्समाचर ॥ ६

वासुदेव उवाच ।

ब्राह्मणार्थे मदर्थे च कुरु सागर मद्वचः ।
मामृते न पुमान्कश्चिदन्यस्त्वां धर्षयिष्यति ॥ ७
अथाब्रवीत्समुद्रस्तु पुनरेव जनार्दनम् ।
अभिशापभयाद्भीतो बाढमेवं भविष्यति ॥ ८
शोषयाम्येष मार्गं ते येन त्वं तात यास्यसि ।
रथेन सहसूतेन सध्वजेन च केशव ॥ ९

वासुदेव उवाच ।

मया दत्तवरः पूर्वं न शोषं त्वमिहार्हसि ।
मानुषास्ते न जानीयुर्विविधान्रत्नसंचयान् ॥ १०
जलं स्तम्भय साधो त्वं ततो यास्याम्यहं रथी ।
न हि कश्चित्प्रमाणं ते रत्नानां वेत्स्यते नरः ॥ ११
सागरेण तथेत्युक्ते प्रस्थिताः स्म जलेन वै ।
स्तम्भितेन यथा भूमौ मणिवर्णेन भास्वता ॥ १२
ततोऽर्णवं समुत्तीर्य कुरूनप्युत्तरान्वयम् ।
क्षणेन समतिक्रान्ता गन्धमादनमेव च ॥ १३
ततस्तु पर्वताः सप्त केशवं समुपस्थिताः ।
जयन्तो वैजयन्तश्च नीलो रजतपर्वतः ॥ १४
महामेरुः सकैलास इन्द्रकूटश्च नामतः ।
वर्णरूपाणि बिभ्रन्तो विविधान्यद्भुतानि च ॥ १५
उपस्थाय च गोविन्दं किं कुर्मेत्यब्रवंस्तदा ।
तांश्चापि प्रतिजग्राह विधिवन्मधुसूदनः ॥ १६
तानुवाच हृषीकेशः प्रणामावनतान्स्थितान् ।
विवरं गच्छतो मेऽद्य रथमार्गः प्रदीयताम् ॥ १७
ते कृष्णस्य वचः श्रुत्वा प्रतिगृह्य च पर्वताः ।
प्रददुः कामतो मार्गं गच्छतो भरतर्षभ ॥ १८
तत्रैवान्तर्हितास्ते च तदाश्चर्यतरं मम ।
असक्तं च रथो याति मेघजालेष्विवांशुमान् ॥१९
ततः कदाचिद्दुःखेन रथमूहुस्तुरंगमाः ।
पङ्कभूतं हि तिमिरं स्पर्शाद्विज्ञायतेऽनघ ॥ २०
अथ पर्वतभूतं तत्तिमिरं समपद्यत ।
तदासाद्य हया राजन्निष्प्रयत्नास्ततः स्थिताः ॥२१
ततश्चक्रेण गोविन्दः पाटयित्वा तु तत्तमः ।
आकाशं दर्शयामास रथपन्थानमुत्तमम् ॥ २२
निष्क्रम्य तमसस्तस्मादाकाशे दर्शिते तदा ।
भविष्यामीति संज्ञा मे भयं च विगतं मम ॥ २३
ततस्तेजः प्रज्वलितमपश्यं वदतां वर ।
सर्वलोकं समाविश्य स्थितं पुरुषविग्रहम् ॥ २४
तं प्रविष्टो हृषीकेशो दीप्तं तेजोनिधिं तदा ।
रथ एव स्थितश्चाहं स च ब्राह्मणसत्तमः ॥ २५
स मुहूर्तात्तमः कृष्णो निश्चक्राम तदा प्रभुः ।
चतुरो बालकान्गृह्य ब्राह्मणास्यात्मजांस्तदा ॥ २६
प्रददौ ब्राह्मणायाथ पुत्रान्सर्वाञ्जनार्दनः ।
त्रयः पूर्वं हृता ये च सद्योजातश्च बालकः ॥ २७
प्रहृष्टो ब्राह्मणस्तात पुत्रान्दृष्ट्वा पुनः प्रभो ।
अहं च परमप्रीतो विस्मितश्चाभवं नृप ॥ २८
ततो वयं पुनः सर्वे ब्राह्मणस्य च ते सुताः ।
यथागता निवृत्ताः स्म तथैव भरतर्षभ ॥ २९
ततः स्म द्वारकां प्राप्ताः क्षणेन नृपसत्तम ।
असंप्राप्तेऽर्धदिवसे विस्मितोऽहं ततः पुनः ॥ ३०
सपुत्रं भोजयित्वा तं द्विजं कृष्णो महायशाः ।
धनेन तर्पयित्वा च गृहं प्रास्थापयत्तदा ॥ ३१

इति श्रीहरिवंशे त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

१०४

अर्जुन उवाच ।

ततः कृष्णो भोजयित्वा शतानि सुबहूनि च ।
विप्राणामृषिकल्पानां कृतकृत्योऽभवत्तदा ॥ १
ततः सह मया भुक्त्वा वृष्णिभोजैश्च सर्वशः ।
विचित्राश्च कथा दिव्याः कथयामास भारत ॥ २
ततः कथान्ते तत्राहमभिगम्य जनार्दनम् ।
अपृच्छं तद्यथावृत्तं कृष्णं यद्दृष्टवानहम् ॥ ३
कथं समुद्रः स्तब्धोदः कृतस्ते कमलेक्षण ।
पर्वतानां च विवरं कृतं ते कथमच्युत ॥ ४
तमस्तच्च कथं घोरं घनं चक्रेण पाटितम् ।
यच्च तत्परमं तेजः प्रविष्टोऽस्मि कुतश्च तत् ॥ ५
किमर्थं तेन ते बालास्तदा चापहृताः प्रभो ।
यच्च ते दीर्घमध्वानं संक्षिप्तं तत्कथं पुनः ॥ ६
कथं चाल्पेन कालेन कृतं नस्तद्गतागतम् ।
एतत्सर्वं यथावृत्तमाचक्ष्व मम केशव ॥ ७

वासुदेव उवाच ।

मद्दर्शनार्थं ते बाला हृतास्तेन महात्मना ।
विप्रार्थमेष्यते कृष्णो नागच्छेदन्यथेति ह ॥ ८
ब्रह्मतेजोमयं दिव्यमाश्चर्यं दृष्टवानसि ।
अहं स भरतश्रेष्ठ मत्तेजस्तत्सनातनम् ॥ ९
प्रकृतिः सा मम परा व्यक्ताव्यक्ता च भारत ।
तां प्रविश्य भवन्तीह मुक्ता भरतसत्तम ॥ १०
सा सांख्यानां गतिः पार्थ योगिनां च तपस्विनाम् ।
तत्पदं परमं ब्रह्म सर्वं विभजते जगत् ॥ ११
मामेव तद्धनं तेजो ज्ञातुमर्हसि भारत ।
समुद्रः स्तब्धतोयोऽहमहं स्तम्भयिता जलम् ॥ १२
अहं ते पर्वताः सप्त ये दृष्टा विविधास्त्वया ।
अहं तमो घनीभूतमहमेव च पाटकः ॥ १३
अहं च कालो भूतानां धर्मश्चाहं प्रकीर्तितः ।
चातुर्वर्ण्यं मत्प्रसूतं चातुराश्रम्यमेव च ॥ १४
चतस्रश्च दिशः सर्वा ममैवात्मा चतुर्विधः ।
चातुर्वेद्यस्य कर्ताहमिति बुध्यस्व भारत ॥ १५

अर्जुन उवाच ।

भगवन्सर्वभूतेश वेत्तुमिच्छामि ते प्रभो ।
पृच्छामि त्वां प्रपन्नोऽहं नमस्ते पुरुषोत्तम ॥ १६

वासुदेव उवाच ।

ब्रह्म च ब्राह्मणाश्चैव तपः सत्यं च भारत ।
उक्थ्यं बृहद्रथं चैव मत्तस्तद्विद्धि पाण्डव ॥ १७
प्रियस्तेऽहं महाबाहो प्रियो मेऽसि धनंजय ।
वेत्स्यसे मां यथातथ्यं तद्व्याख्यास्यामि तेऽनघ ॥
अहं यजूंषि सामानि ऋचश्चाथर्वणानि च ।
ऋषयो देवता यज्ञा मत्तेजो भरतर्षभ ॥ १९
पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।
चन्द्रादित्यावहोरात्रे पक्षा मासास्तथा क्षपाः ।
मुहूर्ताश्च कलाश्चैव क्षणाः संवत्सरास्तथा ॥ २०
मन्त्राश्च विविधाः पार्थ यानि शास्त्राणि कानिचित् ।
विद्याश्च वेदितव्यं च मत्तः प्रादुर्भवन्ति वै ॥ २१
मन्मयं विद्धि कौन्तेय क्षयं सृष्टिं च भारत ।
सच्चासच्च ममैवात्मा सदसच्चैव यत्परम् ॥ २२
एवमुक्तोऽस्मि कृष्णेन प्रीयता भरतर्षभ ।
तथैव च मनो नित्यमभवन्मे जनार्दने ॥ २३
एतच्छ्रुतं च दृष्टं च माहात्म्यं केशवस्य मे ।
यन्मां पृच्छसि राजेन्द्र भूयश्चातो जनार्दने ॥ २४

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा कुरुश्रेष्ठो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
पूजयामास मनसा गोविन्दं पुरुषोत्तमम् ॥ २५
विस्मितश्चाभवद्राजा सह सर्वैः सहोदरैः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

राजभिश्च तथासन्नैर्ये तत्रासन्समागताः ॥ २६

इति श्रीहरिवंशे चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

१०५

जनमेजय उवाच ।

भूय एव द्विजश्रेष्ठ यदुसिंहस्य धीमतः ।
कर्माण्यपरिमेयानि श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १
श्रूयन्ते विविधानि स्म अद्भुतानि महाद्युते ।
असंख्येयानि दिव्यानि प्राकृतान्यपि सर्वशः ॥ २
यान्यहं विविधान्यस्य श्रुत्वा प्रीये महामुने ।
प्रब्रूयाः सर्वशस्तात तानि मे वक्तुमर्हसि ॥ ३

वैशंपायन उवाच ।

बहून्याश्चर्यभूतानि केशवस्य महात्मनः ।
कर्माण्युक्तानि वै राजन्भूयश्चैव श्रुतानि ते ॥ ४
कथितानि मया साधो नान्तं शक्यं हि कर्मणाम् ।
गन्तुं भरतशार्दूल विस्तरस्य महात्मनः ॥ ५
अवश्यं तु मया वाच्यं लेशमात्रेण भारत ।
विष्णोरतुलवीर्यस्य प्रथितोदारकर्मणः ॥ ६
आनुपूर्व्या प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप ।
द्वारवत्यां निवसता यदुसिंहेन धीमता ।
राष्ट्राणि नृपमुख्यानां क्षोभितानि महीक्षिताम् ॥ ७
यदूनामन्तरप्रेप्सुर्विचित्रो दानवो हतः ॥ ८
पुरं प्राग्ज्योतिषं गत्वा पुनस्तेन महात्मना ।
समुद्रमध्ये दुष्टात्मा नरको दानवो हतः ॥ ९
वासवं च रणे जित्वा पारिजातो हृतो बलात् ।
निर्जितश्चैव भगवान्वरुणो लोहितह्रदे ॥ १०
दन्तवक्त्रश्च कारूषो निहते दक्षिणापथे ।
शिशुपालश्च संपूर्णे किल्बिषैकशते हतः ॥ ११
गत्वा च शोणितपुरं शंकरेणाभिरक्षितः ।
बलेः सुतो महावीर्यो बाणो बाहुसहस्रवान् ।
महामृधे महाराज जित्वा जीवन्विसर्जितः ॥ १२
निर्जिताः पावकाश्चैव गिरिमध्ये महात्मना ।
साल्वश्च विजितः संख्ये सौभश्च विनिपातितः ॥ १३
विक्षोभ्य सागरं सर्वं पाञ्चजन्यो वशीकृतः ।
हयग्रीवश्च निहतो नृपाश्चान्ये महाबलाः ॥ १४
जरासंधस्य निधने मोक्षिताः सर्वपार्थिवाः ।
रथेन जित्वा नृपतीन्गान्धारतनया हृता ॥ १५
भ्रष्टराज्याश्च शोकार्ताः पाण्डवाः परिरक्षिताः ।
दाहितं च वनं घोरं पुरुहूतस्य खाण्डवम् ॥ १६
गाण्डीवं चाग्निना दत्तमर्जुनायोपपादितम् ।
दौत्यं च तत्कृतं घोरं विग्रहे जनमेजय ॥ १७
अनेन यदुमुख्येन यदुवंशश्च वर्धितः ।
कुन्त्याश्च प्रमुखे प्रोक्ता प्रतिज्ञा पाण्डवान्प्रति ।
निवृत्ते भारते युद्धे प्रतिदास्यामि ते सुतान् ॥ १८
मोक्षितश्च महातेजा नृगः शापात्सुदारुणात् ।
यवनश्च हतः संख्ये काल इत्यभिविश्रुतः ॥ १९
वानरौ च महावीर्यौ मैन्दो द्विविद एव च ।
विजितौ युधि दुर्धर्षौ जाम्बवांश्च पराजितः ॥ २०
सांदीपनेस्तथा पुत्रस्तव चैव पिता नृप ।
गतौ वैवस्वतवशं जीवितौ तस्य तेजसा ॥ २१
संग्रामा बहवश्चैव घोरा नरवरक्षयाः ।
निहताश्च नृपाः सर्वे कृत्वा तद्रूपमद्भुतम् ।
जनमेजय युद्धेषु यथा ते कथितं पुरा ॥ २२

इति श्रीहरिवंशे पञ्चोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

१०६

जनमेजय उवाच ।

कर्माण्यपरिमेयानि श्रुतानि द्विजसत्तम ।
त्वत्तः श्रुतवतां श्रेष्ठ वासुदेवस्य धीमतः ॥ १
यच्च तत्कथितं पूर्वं बाणं प्रति महासुरम् ।
तदहं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण तपोधन ॥ २

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

वासुदेवेन स कथं बाणः संख्ये पराजितः ।
संरब्धो द्वंद्वयुद्धार्थी जीवन्मुक्तः कथं च सः ॥ ३

वैशंपायन उवाच ।

शृणुष्वावहितो राजन्कृष्णस्यामिततेजसः ।
मनुष्यलोके बाणेन यथाभूद्विग्रहो महान् ॥ ४
वासुदेवेन यत्रासौ रुद्रस्कन्दसहायवान् ।
बलिपुत्रो रणश्लाघी जित्वा जीवन्विसर्जितः ॥ ५
यथा चास्य वरो दत्तः शंकरेण महात्मना ।
नित्यं सांनिध्यता चैव गाणपत्यं तथाक्षयम् ॥ ६
स रुद्रमभिगम्याथ प्रणिपत्याभिवाद्य च ।
बलिसूनुरिदं वाक्यं पप्रच्छ वृषभध्वजम् ॥ ७
असकृन्निर्जिता देवाः ससाध्याः समरुद्गणाः ।
मया बलमदोत्सेकात्ससैन्येन तवाश्रयात् ॥ ८
ते पराजयसंत्रस्ता निराशा मत्पराजये ।
नाकपृष्ठमुपागम्य निवसन्ति यथासुखम् ॥ ९
सोऽहं निराशो युद्धस्य जीवितं नाद्य कामये ।
अयुध्यतो वृथा ह्येषां बाहूनां धारणं मम ॥ १०
तद्ब्रूहि मम युद्धस्य कच्चिदागमनं भवेत् ।
न मे युद्धं विना देव रतिरस्ति प्रसीद मे ॥ ११
ततः प्रहस्य भगवानब्रवीद्वृषभध्वजः ।
भविता बाण युद्धं ते तथा तच्छृणु दानव ॥ १२
ध्वजस्यास्य यदा भङ्गस्तव तात भविष्यति ।
स्वस्थाने स्थापितस्याथ तदा युद्धं भविष्यति ॥ १३
इत्येवमुक्तः प्रहसन्बाणः सुबहुशो मुदा ।
प्रसन्नवदनो भूत्वा पादयोः पतितोऽब्रवीत् ॥ १४
दिष्ट्या बाहुसहस्रस्य न वृथा धारणं मम ।
दिष्ट्या सहस्राक्षमहं विजेता पुनराहवे ॥ १५
आनन्दजाश्रुपूर्णाभ्यां नेत्राभ्यामरिमर्दनः ।
पञ्चाञ्जलिशतैर्देवं पूजयन्पतितो भुवि ॥ १६

महेश्वर उवाच ।

उत्तिष्ठोत्तिष्ठ बाहूनामात्मनः स्वकुलस्य च ।
सदृशं प्राप्स्यसे वीर युद्धमप्रतिमं रणे ॥ १७
एवमुक्तस्ततो बाणस्त्र्यम्बकेन महात्मना ।
हर्षेणाभ्युत्थितः शीघ्रं नत्वा स वृषभध्वजम् ॥ १८
शितिकण्ठविसृष्टस्तु बाणः परपुरंजयः ।
ययौ स्वभवनं येन यत्र ध्वजगृहं महत् ॥ १९
तत्रोपविष्टः प्रहसन्कुम्भाण्डमिदमब्रवीत् ।
प्रियमावेदयिष्यामि भवतो मनसोऽनुगम् ॥ २०
इत्येवमुक्तः प्रहसन्बाणमप्रतिमं रणे ।
प्रोवाच राजन्किं त्वेतद्वक्तुकामोऽसि मत्प्रियम् ।
विस्मयोत्फुल्लनयनः प्रहर्षादिव सत्तम ॥ २१
शितिकण्ठप्रसादेन स्कन्दगोपायनेन च ।
कच्चित्त्रैलोक्यराज्यं ते व्यादिष्टं शूलपाणिना ॥ २२
कच्चिदिन्द्रस्तव भयात्पातालमुपयास्यति ।
कच्चिद्विष्णुपरित्रासं विमोक्ष्यन्ति दितेः सुताः ॥२३
यस्य चक्रभयत्रस्ता वसन्ति सलिलाशये ।
कच्चिच्छार्ङ्गगदापाणेः स्थितस्य परमाहवे ।
न विष्णोर्भयसंत्रासात्प्रयास्यन्ति दिशोऽसुराः ॥२४
पातालवासमुत्सृज्य कच्चित्तव बलाश्रयात् ।
विबुधावासनिरता भविष्यन्ति महासुराः ॥ २५
बलिर्विष्णुबलाक्रान्तो बद्धस्तव पिता नृप ।
सलिलौघाद्विनिःसृत्य कच्चिद्राज्यमवाप्स्यति ॥ २६
दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यस्रगनुलेपनम् ।
कच्चिद्वैरोचनिं तात द्रक्ष्यामः पितरं तव ॥ २७
कच्चित्त्रिभिः क्रमैः पूर्वं हृतालँल्लोकानिमान्प्रभो ।
पुनः प्रत्यानयिष्यामो जित्वा सर्वान्दिवौकसः ॥२८
स्निग्धगम्भीरनिर्घोषं शङ्खस्वनपुरोजवम् ।
कच्चिन्नारायणं देवं जेष्यामः समितिंजयम् ॥ २९
कच्चिद्वृषध्वजस्तात प्रसादसुमुखस्तव ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

यथा ते हृदयोत्कम्पः साश्रुबिन्दुः प्रवर्तते ॥ ३०
कच्चिदीश्वरतोषेण कार्त्तिकेयमतेन च ।
प्राप्तवानसि सर्वेषामस्माकं पार्थिवं पदम् ॥ ३१
इति कुम्भाण्डवचनैश्चोदितः पुरुषर्षभः ।
बाणो वाचमसंसक्तां प्रोवाच वदतां वरः ॥ ३२
चिरात्प्रभृति कुम्भाण्ड न युद्धं प्राप्यते मया ।
तदा मया मुदा पृष्टः शितिकण्ठः प्रतापवान् ॥३३
युद्धाभिलाषः सुमहान्देव संजायते मम ।
अपि प्राप्स्याम्यहं युद्धं मनसस्तुष्टिकारकम् ॥ ३४
ततोऽहं देवदेवेन हरेणामित्रघातिना ।
प्रहस्य सुचिरं कालमुक्तोऽद्य वचनं प्रियम् ॥ ३५
प्राप्स्यसे सुमहद्युद्धं त्वं बाणाप्रतिमं महत् ।
मयूरध्वजभङ्गस्ते भविष्यति यदासुर ॥ ३६
ततोऽहं परमप्रीतो भगवन्तं वृषध्वजम् ।
प्रणम्य शिरसा देवं तवान्तिकमुपागतः ॥ ३७
इत्येवमुक्तः कुम्भाण्डः प्रोवाच नृपतिं तदा ।
अहो न शोभनं राजन्यदेवं भाषसे वचः ॥ ३८
एवं कथयतोरेव तयोरन्योन्यमुच्छ्रितः ।
ध्वजः पपात वेगेन शक्राशनिसमाहतः ॥ ३९
तं तथा पतितं दृष्ट्वा सोऽसुरो ध्वजमुत्तमम् ।
प्रहर्षमतुलं लेभे मेने चाहवमागतम् ॥ ४०
ततश्चकम्पे वसुधा शक्राशनिसमाहता ।
ननादान्तर्हितो भूमौ वृषदंशो जगर्ज च ॥ ४१
देवानामपि यो देवः सोऽप्यवर्षत वासवः ।
शोणितं शोणितपुरे सर्वतः पुरमन्तिकात् ॥ ४२
सूर्यं भित्त्वा महोल्का च पपात धरणीतले ।
स्वपक्षे चोदितः सूर्यो धरणीं समपीडयत् ॥ ४३
चैत्यवृक्षेषु सहसा धाराः शतसहस्रशः ।
शोणितस्यास्रवन्घोरा निपेतुस्तारका भृशम् ॥ ४४
राहुरग्रसदादित्यमपर्वणि विशां पते ।
लोकक्षयकरे काले निर्घातश्चाभवन्महान् ॥ ४५
दक्षिणां दिशमास्थाय धूमकेतुः स्थितोऽभवत् ।
अनिशं चाप्यविच्छिन्ना ववुर्वाताः सुदारुणाः ॥४६
श्वेतलोहितपर्यन्तः कृष्णग्रीवस्तडिद्द्युतिः ।
त्रिवर्णः परिघो भानोः संध्यारागमथावृणोत् ॥ ४७
वक्रमङ्गारकश्चक्रे कृत्तिकासु भयंकरः ।
बाणस्य जन्मनक्षत्रं भर्त्सयन्निव सर्वशः ॥ ४८
अनेकशाखश्चैत्यश्च निपपात महीतले ।
अर्चितः सर्वकन्याभिर्दानवानां महात्मनाम् ॥ ४९
एवं विविधरूपाणि निमित्तानि निशामयन् ।
बाणो बलमदोन्मत्तो निश्चयं नाधिगच्छति ॥ ५०
विचेतास्त्वभवत्प्राज्ञः कुम्भाण्डस्तत्त्वदर्शिवान् ।
बाणस्य सचिवस्तत्र कीर्तयन्बहु किल्बिषम् ॥ ५१
बाणः प्रीतमनास्त्वेव पपौ पानमनुत्तमम् ।
दैत्यदानवनारीभिः सार्धमुत्तमविक्रमः ॥ ५२
कुम्भाण्डश्चिन्तयाविष्टो राजवेश्माभ्ययात्तदा ।
अचिन्तयच्च तत्त्वार्थं तैस्तैरुत्पातदर्शनैः ॥ ५३
राजा प्रमादी दुर्बुद्धिर्जितकाशी महासुरः ।
युद्धमेवाभिलषते न दोषान्पश्यते मदात् ॥ ५४
महोत्पातभयं चैव न तन्मिथ्या भविष्यति ।
अपीदानीं भवेन्मिथ्या सर्वमुत्पातदर्शनम् ॥ ५५
इह त्वास्ते त्रिनयनः कार्त्तिकेयश्च वीर्यवान् ।
तेनोत्पन्नोऽपि दोषो नः कच्चिद्गच्छेत्पराभवम् ॥५६
उत्पन्नदोषप्रभवः क्षयोऽयं भविता महान् ।
दोषाणां न भवेन्नाश इति मे धीयते मतिः ॥ ५७
नियतं दोष एवायं भविष्यति न संशयः ।
दौरात्म्यान्नृपतेरस्य दोषभूता हि दानवाः ॥ ५८
देवदानवसंघानां यः कर्ता भुवनप्रभुः ।
स भवः कार्त्तिकेयश्च कृतवासो हि नः पुरे ॥ ५९
प्राणैः प्रियतरो नित्यं भवस्य तु गुहः सदा ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

तद्विशिष्टश्च बाणोऽपि भवस्य सततं प्रियः ॥ ६०
एतयोश्च हि को युद्धं कुमारभवयोरिह ।
शक्तो दातुं समागम्य बाणसाहाय्यकाङ्क्षिणोः ॥६१
एवं स चिन्तयाविष्टः कुम्भाण्डस्तत्त्वदर्शिवान् ।
स्वस्तिप्रणिहितां बुद्धिं चकार स महासुरः ॥ ६२
ये हि देवैर्विरुध्यन्ते पुण्यकर्मभिराहवे ।
यथा बलिर्नियमितस्तथा ते यान्ति संक्षयम् ॥६३

इति श्रीहरिवंशे षडुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

१०७

वैशंपायन उवाच ।

क्रीडाविहारोपगतः कदाचिदभवद्भवः ।
देव्या सह नदीतीरे रम्ये श्रीमति स प्रभुः ॥ १
शतानि तत्राप्सरसां चिक्रीडुश्च समन्ततः ।
सर्वर्तुकवने रम्ये गन्धर्वपतयस्तथा ॥ २
कुसुमैः पारिजातस्य पुष्पैः संतानकस्य च ।
गन्धोद्दाममिवाकाशं नदीतीरं च सर्वशः ॥ ३
वेणुवीणामृदङ्गैश्च पणवैश्च सहस्रशः ।
वाद्यमानैः स शुश्राव गीतमप्सरसां तदा ॥ ४
सूतमागधकल्पैश्चाप्यस्तुवन्नप्सरोगणाः ।
देवदेवं सुवपुषं स्रग्विणं रक्तवाससम् ॥ ५
ततस्तु देव्या रूपेण चित्रलेखा वराप्सराः ।
भवं प्रसादयामास देवी च प्राहसत्तदा ॥ ६
ततो देव्यास्तु रूपेण लीलया वदनेन च ।
देवी प्रहासं मुमुचे ताश्चैवाप्सरसस्तदा ॥ ७
ततः किलिकिलाशब्दः प्रादुर्भूतः समन्ततः ।
प्रहर्षमतुलं चापि लेभे प्रीतमना भवः ॥ ८
बाणस्य दुहिता कन्या तत्रोषा नाम भामिनी ।
देवं प्रक्रीडितं दृष्ट्वा देव्या सह नदीगतम् ॥ ९
उषा मनोरथं चक्रे पार्वत्याः संनिधौ तदा ।
धन्या हि भर्तृसहिता रमन्त्येवं समागताः ॥ १०
विज्ञाय तमभिप्रायमुषायाः पर्वतात्मजा ।
प्राह देवी ततो वाक्यमुषां हर्षयती शनैः ॥ ११
उषे शीघ्रं त्वमप्येवं भर्त्रा सह रमिष्यसि ।
यथा देवो मया सार्धं शंकरः शत्रुसूदनः ॥ १२
एवमुक्ते तदा देव्या वाक्ये चिन्ताविलेक्षणा ।
उषा भावं हृदा चक्रे भर्त्रा रंस्ये कदा सह ॥१३
ततो हैमवती वाक्यं संप्रहस्येदमब्रवीत् ।
उषे शृणुष्व कल्याणि यदा संयोगमेष्यसि ॥ १४
वैशाखे मासि हर्म्यस्थां द्वादश्यां त्वां दिनक्षये ।
धर्षयिष्यति यः स्वप्ने स ते भर्ता भविष्यति ॥१५
एवमुक्ता दैत्यसुता कन्यागणसमावृता ।
अपाक्रामत हर्षेण रममाणा यथासुखम् ॥ १६
ततः क्रीडाविहारं तमनुभूय सहोमया ।
गतेऽहनि पुनः सर्वास्ता नार्यो जग्मुरद्भुताः ॥१७
काश्चिदश्वैस्तथा यानैर्गजैरन्यास्तथा रथैः ।
पुरं प्रविविशुर्हृष्टाः काश्चिदाकाशमास्थिताः ॥ १८
ततो हर्म्ये शयानां तु वैशाखे मासि भामिनीम् ।
द्वादश्यां शुक्लपक्षस्य सखीगणवृतां तदा ॥ १९
यथोक्तः पुरुषः स्वप्ने धर्षयामास तामुषाम् ।
विवेष्टमानां रुदतीं देव्या वचनचोदितः ॥ २०
सा स्वप्ने धर्षिता तेन स्त्रीभावं चापि लम्भिता ।
शोणिताक्ता प्ररुदती सहसैवोत्थिता निशि ॥ २१
तां तथा रुदतीं दृष्ट्वा सखी भयसमन्विताम् ।
चित्रलेखा वचः स्निग्धमुवाच परमाद्भुतम् ॥ २२
उषे मा भैः किमेवं त्वं रुदती परितप्यसे ।
बलेः सुतसुता च त्वं प्रख्याता किं भयान्विता ॥
न भयं विद्यते लोके तव सुभ्रु विशेषतः ।
भयदस्तव वामोरु पिता देवान्तको रणे ॥ २४
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते विषादं मा कृथाः शुभे ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

नैवंविधेषु वासेषु भयमस्ति वरानने ॥ २५
असकृद्देवसहितः शचीभर्ता सुरेश्वरः ।
अप्राप्त एव नगरं पित्रा ते मृदितो रणे ।
अयं देवसमूहस्य भयदस्ते पिता रणे ॥ २६

उषोवाच ।

एवं संदूषिता साध्वी कथं जीवितुमुत्सहे ।
पितरं किं नु वक्ष्यामि देवशत्रुमरिंदमम् ॥ २७
एवं संदूषणकरी वंशस्यास्य महौजसः ।
श्रेयो हि मरणं मन्ये न मे श्रेयोऽद्य जीवितम् ॥२८
कथमेवं कृता नाम कन्या जीवितुमुत्सहे ।
कुलोपक्रोशनकरी कुलाङ्गारा निराश्रया ।
जीवितुं स्पृहयेन्नारी साध्वीनामग्रतः स्थिता ॥ २९
इत्येवं बाष्पपूर्णाक्षी सखीजनवृता तदा ।
विललाप चिरं कालमुषा कमललोचना ॥ ३०
अनाथवत्तां रुदतीं सख्यः सर्वा विचेतसः ।
ऊचुरश्रुपरीताक्ष्य उषां सर्वाः समागताः ॥ ३१
दुष्टेन मनसा देवि शुभं वा यदि वाशुभम् ।
क्रियते न च ते सुभ्रु कश्चिद्दुष्टं मनस्तव ॥ ३२
स्वप्नयोगेन कल्याणि व्रतलोपो न विद्यते ।
व्यभिचारेण ते देवि नास्ति कश्चिद्व्यतिक्रमः ॥३३
मनसा चैव वाचा च कर्मणा च विशेषतः ।
दुष्टा या त्रिभिरेतैस्तु पापा सा प्रोच्यते भुवि ॥३४
न च ते दुष्यते भीरु मनः प्रजवितं सदा ।
कथं त्वं दोषदुष्टा वै नियता ब्रह्मचारिणी ॥ ३५
यदि सुप्ता सती साध्वी शुद्धभावा मनस्विनी ।
इमामवस्थां नीता त्वं नैव धर्मो विलुप्यते ॥ ३६
यस्या दुष्टं मनः पूर्वं कर्मणा चोपपादितम् ।
तामाहुरसतीं नाम सती त्वमसि भामिनि ॥ ३७
कुलजा रूपसंपन्ना नियता ब्रह्मचारिणी ।
इमामवस्थां नीतासि कालो हि दुरतिक्रमः ॥ ३८
इत्येवमुक्तां रुदतीं बाष्पेणावृतलोचनाम् ।
कुम्भाण्डदुहिता वाक्यं परमं त्विदमब्रवीत् ॥ ३९
उषे यदुक्ता देव्यासि भर्तारं ध्यायती तदा ।
समीपे देवदेवस्य स्मर भामिनि तद्वचः ॥ ४०
द्वादश्यां शुक्लपक्षस्य वैशाखे मासि यो निशि ।
हर्म्ये शयानां रुदतीं स्त्रीभावमुपनेष्यति ॥ ४१
भविता स हि ते भर्ता शूरः शत्रुनिबर्हणः ।
इत्युवाच ततो हृष्टा देवी तव मनोगतम् ॥ ४२
न हि तद्वचनं मिथ्या पार्वत्या यदुदाहृतम् ।
तत्त्वं किमिदमत्यर्थं रोदिषीन्दुनिभानने ॥ ४३
इत्येवमुक्ता वचनं स्मृत्वा देवीवचस्ततः ।
अभवन्नष्टशोका सा बाणपुत्री शुभेक्षणा ॥ ४४

उषोवाच ।

स्मरामि भामिनि वचो देव्याः क्रीडागते भवे ।
यथोक्तं सर्वमखिलं प्राप्तं हर्म्यतले मया ॥ ४५
भर्ता तु मम यद्येष लोकनाथस्य भार्यया ।
व्यादिष्टः स कथं ज्ञेयस्तत्र कार्यं विधीयताम् ॥४६
इत्येवमुक्ते वचने कुम्भाण्डदुहिता पुनः ।
व्याजहार यथान्यायमर्थतत्त्वविशारदा ॥ ४७
न हि तस्य कुलं देवि न कीर्तिर्नापि पौरुषम् ।
कश्चिज्जानाति तत्त्वेन किमिदं त्वं विहन्यसे ॥४८
अदृष्टश्चाश्रुतश्चैव दृष्टः स्वप्ने त्वयानघे ।
कथं ज्ञेयो भवेद्भीरु सोऽस्माभी रतिभास्करः ॥४९
येन त्वमसितापाङ्गे मत्तकाशिनि विक्रमात् ।
रुक्ती प्रसभं भुक्ता प्रविश्यान्तःपुरं सखि ॥ ५०
न ह्ययं प्राकृतः कश्चिद्यः प्रविष्टः प्रसह्य नः ।
नगरं लोकविख्यातमेकः शत्रुनिबर्हणः ॥ ५१
आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च महौजसौ ।
न शक्ताः शोणितपुरं प्रवेष्टुं भीमविक्रमाः ॥ ५२
सोऽयमेतैः शतगुणो विशिष्टः शत्रुसूदनः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

प्रविष्टः शोणितपुरं बाणमाक्रम्य मूर्धनि ॥ ५३
यस्या नैवंविधो भर्ता भवेद्युद्धविशारदः ।
कस्तस्या जीवितेनार्थो भोगैर्वा स्याच्छुभेक्षणे ॥५४
धन्यास्यनुगृहीतासि यस्यास्ते पतिरीदृशः ।
प्राप्तो देव्याः प्रसादेन पार्वत्या मत्तकाशिनि ॥५५
इदं तु ते कार्यतमं शृणु त्वं वै मयेरितम् ।
विज्ञेयो यस्य पुत्रस्तु यन्नामा यत्कुलश्च सः ॥ ५६
इत्येवमुक्ते वचने तत्रोषा काममोहिता ।
उवाच कुम्भाण्डसुतां कथं ज्ञास्यामहे सखि ॥५७
ततः सा चिन्तयाविष्टा वचनं प्राह दुर्वचः ।
चित्रलेखामप्सरसं प्रणयात्तां सखीं सखी ॥ ५८
परमं शृणु मे वाक्यं यत्त्वां वक्ष्यामि भामिनि ।
भर्तारं यदि मेऽद्य त्वं नानयिष्यसि मत्प्रियम् ॥
कान्तं पद्मपलाशाक्षं मत्तमातङ्गविक्रमम् ।
त्यक्ष्याम्यहं प्रियान्प्राणांस्ततः कमललोचने ॥ ६०
चित्रलेखाब्रवीद्वाक्यमुषां तां हसती शनैः ।
नैषोऽर्थः शक्यतेऽस्माभिर्वेत्तुं भामिनि सुव्रते ॥
किं तु शक्यमिदं कार्यं बुद्धिपूर्वं मया सखि ।
प्राप्तुं तच्छृणु मे वाक्यं यथा काममवाप्स्यसि ॥
देवदानवयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
ये विशिष्टाः प्रभावेन रूपेणाभिजनेन च ॥ ६३
यथाप्रधानांस्तान्सर्वानालिखिष्याम्यहं सखि ।
मनुष्यलोके ये चापि प्रवरा लोकविश्रुताः ॥ ६४
सप्तरात्रेण ते भीरु दर्शयिष्यामि तानहम् ।
ततो विज्ञाय पट्टस्थं भर्तारं प्रतिलप्स्यसे ॥ ६५
इत्युक्ता सप्तरात्रेण कृत्वालेख्यगतांस्तु तान् ।
चित्रपट्टगतान्मुख्यानानयामास शोभना ॥ ६६
ततः प्रास्तीर्य पट्टं सा चित्रलेखा स्वयंकृतम् ।
उषाया दर्शयामास सखीनां च विशेषतः ॥ ६७
एते देवेषु ये मुख्यास्तथा दानववंशजाः ।
किंनरोरगयक्षाणां राक्षसानां च सर्वशः ॥ ६८
मनुष्याणां स सर्वेषां ये विशिष्टतमा नराः ।
तदेतान्पश्य सर्वांस्त्वं यथाभिलिखितान्मया ॥ ६९
यस्ते भर्ता यथारूपो यथाभिलषितः सखि ।
तं त्वं प्रत्यभिजानीहि स्वप्ने यं दृष्टवत्यसि ॥ ७०
ततः क्रमेण सर्वांस्तान्दृष्ट्वा सा मत्तकाशिनी ।
अतीत्य च यदून्सर्वान्ददर्श यदुनन्दनम् ॥ ७१
तत्रानिरुद्धं दृष्ट्वा सा विस्मयोत्फुल्ललोचना ।
अब्रवीच्चित्रलेखां तामयं चोरः स वै सखि ॥ ७२
येनाहं दूषिता पूर्वं स्वप्ने हर्म्यगता सती ।
सोऽयं विज्ञातरूपो मे कुतस्त्यस्तस्करः शुभे ॥ ७३
चित्रलेखे वदस्वैनं तत्त्वतो मम शोभने ।
गुणशीलाभिजनतो नाम किं चास्य भामिनि ॥७४

चित्रलेखोवाच ।

अयं त्रैलोक्यनाथस्य नप्ता कृष्णस्य धीमतः ।
भर्ता तव विशालाक्षि प्राद्युम्निर्भीमविक्रमः ॥ ७५
न ह्यस्य त्रिषु लोकेषु सदृशोऽस्ति पराक्रमे ।
उत्पाट्य पर्वतानेष पर्वतैरेव शातयेत् ॥ ७६
धन्यास्यनुगृहीतासि यस्यास्ते यदुपुंगवः ।
त्र्यक्षपत्न्या समादिष्टः सदृशः सज्जनः पतिः ॥७७

उषोवाच ।

यद्येनं मे विशालाक्षि भर्तारममरोपमम् ।
अद्य नानयसि क्षिप्रं प्राणांस्त्यक्ष्याम्यहं शुभे ॥७८
उषाया वचनं श्रुत्वा चित्रलेखाब्रवीद्वचः ।
श्रोतुमर्हसि कल्याणि वचनं मे शुचिस्मिते ॥ ७९
यथा बाणस्य नगरं रक्ष्यते देवि सर्वतः ।
द्वारकापि तथा भीरु दुराधर्षा विशेषतः ॥ ८०
न च शक्यमविज्ञातैः प्रवेष्टुं द्वारकां पुरीम् ।
आत्मानं मां च रक्षस्व पितरं च विशेषतः ॥ ८१

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

उषोवाच ।

अनिरुद्धस्य वदनं पूर्णचन्द्रनिभं सखि ।
यद्यहं तं न पश्यामि यास्यामि यमसादनम् ॥८२
यदि त्वं मे विजानासि सख्यं प्रेम्णा च भाषितम् ।
क्षिप्रमानय मे कान्तं प्राणांस्त्यक्ष्यामि वा प्रियान् ॥

चित्रलेखोवाच ।

एषा गच्छाम्यहं भीरु प्रविश्य द्वारकां पुरीम् ।
भर्तारमानयाम्यद्य तव वृष्णिकुलोद्वहम् ॥ ८४
सा वचस्तथ्यमशिवं दानवानां भयावहम् ।
उक्त्वा चान्तर्हिता क्षिप्रं चित्रलेखा मनोजवा ॥८५
तृतीये तु मुहूर्ते सा नष्टा बाणपुरात्तदा ।
क्षणेन समनुप्राप्ता द्वारकां कृष्णपालिताम् ॥ ८६
कैलासशिखराकारैः प्रासादैरुपशोभिताम् ।
ददर्श द्वारकां चैव दिवि तारेव संस्थिताम् ॥ ८७

इति श्रीहरिवंशे सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

१०८

वैशंपायन उवाच ।

ततो द्वारवतीमध्ये प्राकारैरुपशोभितम् ।
ददर्श भवनं यत्र प्राद्युम्निरवसत्सुखम् ॥ १
ततः प्रविश्य सहसा भवनं तस्य तन्महत् ।
ददर्श मध्ये नारीणां तारापतिमिवोदितम् ॥ २
क्रीडाविहारे नारीभिः सेव्यमानमितस्ततः ।
पिबन्तं मधु माध्वीकं श्रिया परमया युतम् ।
वरासनगतं तत्र यथैवैलविलं तथा ॥ ३
चिन्तयाविष्टदेहा सा चित्रलेखा मनस्विनी ।
कथं कार्यमिदं कार्यं कथं स्वस्ति भवेन्मम ॥ ४
सान्तर्हिता चिन्तयित्वा चित्रलेखा यशस्विनी ।
तामस्या छादयामास विद्यया शुभलोचना ॥ ५
हर्म्ये स्त्रीगणमध्यस्थं कृत्वा चान्तर्हितं तदा ।
उत्पपात गृहीत्वा सा प्राद्युम्निं युद्धदुर्मदम् ॥ ६
सा तमध्वानमागम्य सिद्धचारणसेवितम् ।
सहसा शोणितपुरं प्रविवेश मनोजवा ॥ ७
तत्रोषा विस्मिता दृष्ट्वा हर्म्यस्था सखिसंनिधौ ।
प्रवेशयामास तदा संप्राप्तं स्वगृहं ततः ॥ ८
प्रहर्षोत्फुल्लनयना प्रियं दृष्ट्वार्थकोविदा ।
त्वरिता कामिनी प्राह चित्रलेखां भयातुरा ॥ ९
सखीदं वै कथं गुह्यं कार्यं कार्यविशारदे ।
गुह्ये कृते भवेत्स्वस्ति प्रकाशे जीवितक्षयः ॥ १०
इत्युक्त्वा त्वरमाणा सा गुह्यदेशे स्वलंकृता ।
कान्तेन सह संयुक्ता स्थिता वै भीतभीतवत् ।
रममाणानिरुद्धेन अविज्ञाता तु सा तदा ॥ ११
तस्मिन्नेव क्षणे प्राप्ते यदूनामृषभो हि सः ।
दिव्यमाल्याम्बरधरो दिव्यस्रगनुलेपनः ।
उषया सह संयुक्तो विज्ञातो बाणरक्षिभिः ॥ १२
ततस्तैश्चारपुरुषैर्बाणस्यावेदितं तदा ।
यथादृष्टमशेषेण कन्यायास्तद्व्यतिक्रमम् ॥ १३
ततः किंकरसैन्यं तु व्यादिष्टं भीमकर्मणा ।
बलेः पुत्रेण बाणेन वीरेणामित्रघातिना ॥ १४
गच्छध्वं सहिताः सर्वे हन्यतामेव दुर्मतिः ।
येन नः कुलचारित्रं दूषितं दूषितात्मना ॥ १५
उषायां धर्षितायां हि कुलं नो धर्षितं महत् ।
असंप्रदानाद्योऽस्माभिः स्वयंग्राहमधर्षयत् ॥ १६
अहो वीर्यमहो धैर्यमहो धार्ष्ट्यं च दुर्मतेः ।
यः पुरं भवनं चेदं प्रविष्टो नः सुबालिशः ॥ १७
नानाशस्त्रोद्यतकरा नानारूपधरास्तु ते ।
दानवाः समभिक्रुद्धाः प्राद्युम्निवधकाङ्क्षिणः ॥ १८
ततस्तेषां स्वनं श्रुत्वा सर्वेषामेव गर्जताम् ।
सहसैवोत्थितः शूरस्तोत्रार्दित इव द्विपः ॥ १९
तमापतन्तं दृष्ट्वैव संदष्टौष्ठं महाभुजम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

प्रासादाच्चावरोहन्तं भयार्ता विप्रदुद्रुवुः ॥ २०
अन्तःपुरद्वारगतं परिघं गृह्य चातुलम् ।
वधाय तेषां चिक्षेप नानायुधविशारदः ॥ २१
ते सर्वे बाणवर्षैश्च गदाभिस्तोमरैस्तथा ।
असिभिः शक्तिभिः शूलैर्निजघ्नू रणगोचरम् ॥ २२
स हन्यमानो नाराचैः परिघैश्च समन्ततः ।
नाक्षुभ्यत्सर्वभूतात्मा नदन्मेघ इवोष्णगे ॥ २३
आविध्य परिघं घोरं तेषां मध्ये व्यवस्थितः ।
सूर्यो दिवि चरन्मध्ये मेघानामिव सर्वतः ॥ २४
ते हन्यमाना रौद्रेण परिघेणामितौजसा ।
प्राद्रवन्त भयात्सर्वे मेघा वातेरिता यथा ॥ २५
अनिरुद्धो नदन्हृष्टः सिंहनादं व्यरोचत ।
घर्मान्ते तोयदो व्योम्नि नदन्निव महास्वनः ॥२६
तिष्ठध्वमिति चुक्रोश दानवान्युद्धदुर्मदान् ।
प्राद्युम्निर्व्यहनच्चापि सर्वशत्रुनिबर्हणः ॥ २७
तेन ते समरे सर्वे हन्यमाना महात्मना ।
यतो बाणस्ततो भीता ययुर्युद्धपराङ्मुखाः ॥ २८
ततो बाणसमीपस्थाः श्वसन्तो रुधिरोक्षिताः ।
न शर्म लेभिरे दैत्या भयविह्वलोचनाः ॥ २९
मा भैष्ट मा भैष्ट इति राज्ञा ते तेन चोदिताः ।
त्रासं विसृज्य चैकस्था युध्यध्वं दानवर्षभाः ॥३०
किमिदं लोकविख्यातं यश उत्सृज्य दूरतः ।
भवन्तो यान्ति वैक्लव्यं क्लीबा इव विचेतसः ॥३१
कोऽयं यस्य भयत्रस्ता भवन्तो यान्त्यनेकशः ।
कुलापदेशिनः सर्वे नानायुद्धविशारदाः ॥ ३२
भवद्भिर्न हि मे युद्धे कार्यं साहाय्यमद्य वै ।
अब्रवीद्ध्वंसतेत्येवं मत्समीपाच्च नश्यत ॥ ३३
अथ तान्वाग्भिरुग्राभिस्त्रासयन्बहुधा बली ।
व्यादिदेश रणे शूरान्सर्वानयुतशः पुनः ॥ ३४
प्रमाथगणभूयिष्ठं व्यादिष्टं तस्य निग्रहे ।
अनीकं सुमहद्रात्रौ नानाप्रहरणोद्यतम् ॥ ३५
तत्रान्तरिक्षं बहुधा विद्युद्वद्भिरिवाम्बुदैः ।
बाणानीकैः समभवद्व्याप्तं संदीप्तलोचनैः ॥ ३६
केचित्क्षितिस्थाः प्राक्रोशन्गजा इव समन्ततः ।
अथान्तरिक्षे व्यनदन्घर्मान्तेष्विव तोयदाः ॥ ३७
ततस्तत्सुमहद्युद्धं समेतमभवत्पुनः ।
तिष्ठ तिष्ठेति च तदा वाचोऽश्रूयन्त सर्वशः ॥३८
तदाश्चर्यं समभवद्यदेकस्तैः समागतः ।
अयुध्यत महावीर्यैर्दानवैः सह संयुगे ॥ ३९
तेषामेव च जग्राह परिघांस्तोमरानपि ।
तैरेव च महायुद्धे निजघान महाबलः ॥ ४०
पुनः स परिघं घोरं प्रगृह्य रणमूर्धनि ।
स दैत्यसंघान्समरे निजघान महाबलान् ॥ ४१
निस्त्रिंशं चर्म चोत्सृष्टं जग्राह रणमूर्धनि ।
स तेन व्यचरन्मार्गानेकः शत्रुनिबर्हणः ॥ ४२
भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धमाप्लुतं विप्लुतं प्लुतम् ।
इति प्रकारान्द्वात्रिंशद्विचरन्नभ्यदृश्यत ॥ ४३
एकं सहस्रशस्तत्र ददृशू रणमूर्धनि ।
क्रीडन्तं बहुधा युद्धे व्यादितास्यमिवान्तकम् ॥४४
ततस्तेनाभिसंतप्ता रुधिरौघपरिप्लुताः ।
पुनर्भग्नाः प्राद्रवन्त यत्र बाणः स्थितो रणे ॥ ४५
गजवाजिरथौघैस्ते उह्यमानाः समन्ततः ।
कृत्वा चार्तस्वरं घोरं दिशो जग्मुर्हतौजसः ॥ ४६
एकैकस्योपरि तदा तेऽन्योन्यं भयपीडिताः ।
वमन्तः शोणितं जग्मुर्विषादाद्विमुखा रणे ॥ ४७
न बभूव भयं तादृग्दानवानां पुरा रणे ।
यादृशं युध्यमानानामनिरुद्धेन संयुगे ॥ ४८
केचिद्वमन्तो रुधिरमपतन्वसुधातले ।
दानवा गिरिशृङ्गाभा गदाशूलासिपाणयः ॥ ४९
ते बाणमुत्सृज्य रणे जग्मुर्भयसमाकुलाः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

विशालमाकाशतलं दानवा निर्जितास्तदा ॥ ५०
निःसङ्गभग्नां महतीं दृष्ट्वा तां वाहिनीं तदा ।
बाणः क्रोधात्प्रजज्वाल समिद्धोऽग्निरिवाध्वरे ॥५१
कुम्भाण्डसंगृहीतं तु रथमास्थाय वीर्यवान् ।
ययौ यत्रानिरुद्धो वै सोऽसिमुद्यम्य दारुणम् ॥५२
पट्टिसासिगदाशूलानुद्यम्य च परश्वधान् ।
बभौ बाहुसहस्रेण शक्रध्वजशतैरिव ॥ ५३
बद्धगोधाङ्गुलित्रैश्च बाहुभिः स महाभुजः ।
नानाप्रहरणोपेतः शुशुभे दानवोत्तमः ॥ ५४
सिंहनादं नदन्क्रुद्धो विस्फारितमहाधनुः ।
अब्रवीत्तिष्ठ तिष्ठेति क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ ५५
वचनं तस्य संश्रुत्य प्राद्युम्निरपराजितः ।
बाणस्य वदतः संख्ये उदैक्षत ततोऽहसत् ॥ ५६
किंकिणीशतनिर्घोषं रक्तध्वजपताकिनम् ।
ऋक्षचर्मावनद्धाङ्गं दशनल्वं महारथम् ॥ ५७
तस्य वाजिसहस्रं तु रथे युक्तं महात्मना ।
आपतन्तं ददर्शाथ खड्गचर्मधरं तदा ॥ ५८
खड्गचर्मधरं तं तु दृष्ट्वा बाणः पदातिनम् ।
प्रहर्षमतुलं लेभे प्राद्युम्निवधकाङ्क्षया ॥ ५९
तनुत्रेण विहीनश्च खड्गपाणिश्च यादवः ।
अजेयश्चेति मत्वा तं युद्धायाभिमुखे स्थितम् ॥६०
ववर्ष शरजालानि क्षुद्रकाणां समन्ततः ।
बाणोऽनिरुद्धशिरसि काङ्क्षंस्तस्य रणे वधम् ॥ ६१
तानि बाणसहस्राणि चर्मणा व्यवधूय सः ।
बभौ प्रमुखतस्तस्य स्थितः सूर्य इवोदये ॥ ६२
सोऽभिभूय रणे बाणमास्थितो यदुनन्दनः ।
सिंहः प्रमुखतो दृष्ट्वा गजमेकं यथा वने ॥ ६३
ततो बाणसहस्रौघैर्मर्मभेदिभिराशुगैः ।
विव्याध निशितैस्तीक्ष्णैः प्राद्युम्निमपराजितम् ॥
सोऽतिविद्धो महाबाहुर्बाणैः संनतपर्वभिः ।
क्रोधेनाभिप्रजज्वाल चिकीर्षुः कर्म दुष्करम् ॥६५
रुधिरौघप्लुतैर्गात्रैर्बाणवर्षैः समाहतः ।
अभिभूतः सुसंक्रुद्धो ययौ बाणरथं प्रति ॥ ६६
असिभिर्मुसलैः शूलैः पट्टिसैस्तोमरैस्तथा ।
सोऽतिविद्धः शरौघैस्तु प्राद्युम्निर्नाभ्यकम्पत ॥६७
आप्लुत्य सहसा क्रुद्धो रथेषां तस्य सोऽच्छिनत् ।
जघानाश्वांश्च खड्गेन बाणस्य रथमूर्धनि ॥ ६८
तं पुनः शरवर्षेण तोमरैः पट्टिसैस्तथा ।
चकारान्तर्हितं बाणो युद्धमार्गविशारदः ॥ ६९
हतोयऽमिति विज्ञाय प्राणदन्नर्हता गणाः ।
ततोऽवप्लुत्य सहसा रथपार्श्वे व्यवस्थितः ॥ ७०
शक्तिं बाणस्ततः क्रुद्धो घोररूपां भयावहाम् ।
जग्राह ज्वलितां दीप्तां घण्टामालाकुलां रणे ॥ ७१
ज्वलनादित्यसंकाशां यमदण्डोपमां शुभाम् ।
प्राहिणोत्तामसङ्गेन महोल्कां ज्वलितामिव ॥ ७२
तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य जीवितान्तकरीं तदा ।
सोऽभिप्लुत्य तदा शक्तिं जग्राह पुरुषोत्तमः ॥ ७३
निर्विभेद ततो बाणं स्वशक्त्यैव महाबलः ।
सा भित्त्वा तस्य देहं तु जगाम वसुधातलम् ॥७४
ततो मूर्छाभिभूतं तं कुम्भाण्डो वाक्यमब्रवीत् ।
उपेक्षसे दानवेन्द्र किमेवं शत्रुमुद्यतम् ॥ ७५
लब्धलक्ष्यो ह्ययं वीरो निर्विकारोऽद्य दृश्यते ।
मायामाश्रित्य युध्यस्व नायं वध्योऽन्यथा भवेत् ॥
आत्मानं मां च रक्षस्व प्रमादात्किमुपेक्षसे ।
वध्यतामयमद्यैव न नः सर्वान्विनाशयेत् ॥ ७७
कुम्भाण्डवचनैरेवं दानवेन्द्रः प्रचोदितः ।
वाचं रूक्षामभिक्रुद्धः प्रोवाच वदतां वरः ॥ ७८
एषोऽहमस्य विदधे मृत्युं प्राणहरं रणे ।
आदास्याम्यहमेनं वै गरुत्मानिव पन्नगम् ॥ ७९
इत्येवमुक्त्वा सरथः साश्वः सध्वजसारथिः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

गन्धर्वनगराकारस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ८०
विज्ञायान्तर्हितं बाणं प्राद्युम्निरपराजितः ।
पौरुषेण समायुक्तः स प्रैक्षत दिशो दश ॥ ८१
आस्थाय तामसीं विद्यां तदा क्रुद्धो बलेः सुतः ।
मुमोच विशिखांस्तीक्ष्णांश्छन्नो मायाधरो बली ॥
प्राद्युम्निर्विशिखैर्बद्धः सर्पभूतैः समन्ततः ।
वेष्टितो बहुधा तस्य देहः पन्नगराशिभिः ॥ ८३
स तु वेष्टितसर्वाङ्गो बद्धः प्राद्युम्निराहवे ।
निष्प्रयत्नः स्थितः स्वस्थो मैनाक इव पर्वतः ॥८४
ज्वालावलीढवदनैः सर्पभोगैर्विवेष्टितः ।
अभीतः पर्वताकारः प्राद्युम्निरभवद्रणे ॥ ८५
निष्प्रयत्नः स्थितश्चापि सर्पभोगमयैः शरैः ।
न विव्यथे स भूतात्मा सर्वतः परिवेष्टितः ॥ ८६
ततस्तं वाग्भिरुग्राभिः संरब्धः समतर्जयत् ।
बाणो ध्वजं समाश्रित्य प्रोवाचामर्षितो वचः ॥८७
कुम्भाण्ड वध्यतां शीघ्रमयं वै कुलपांसनः ।
चारित्रं येन मे लोके दूषितं दूषितात्मना ॥ ८८
इत्येवमुक्ते वचने कुम्भाण्डो वाक्यमब्रवीत् ।
राजन्वक्ष्याम्यहं किंचित्तन्मे शृणु यदीच्छसि ॥८९
अयं विज्ञायतां कस्य कुतो वायमिहागतः ।
केन वायमिहानीतः शक्रतुल्यपराक्रमः ॥ ९०
मयायं बहुशो युद्धे दृष्टो राजन्महारणे ।
क्रीडन्निव च युद्धेषु दृश्यते देवसूनुवत् ॥ ९१
बलवान्सत्त्वसंपन्नः सर्वशास्त्रविशारदः ।
नायं वधकृतं दोषमर्हते दैत्यसत्तम ।
विज्ञाय च वधं वास्य पूजां वापि करिष्यसि ॥
वधे ह्यस्य महान्दोषो रक्षणे सुमहान्गुणः ।
अयं हि पुरुषोत्कर्षः सर्वथा मानमर्हति ॥ ९३
सर्वतो वेष्टिततनुर्न व्यथत्येष भोगिभिः ।
पश्य राजन्यशोवीर्यैरन्वितं पुरुषोत्तमम् ।
न नो गणयते सर्वान्विधं प्राप्तोऽप्ययं बली ॥ ९४
शोणितौघप्लुतैर्गात्रैर्नागभोगैश्च वेष्टितः ।
त्रिशिखां भ्रुकुटीं कृत्वा न चिन्तयति नः स्थितान् ॥
इमामवस्थां नीतोऽपि स्वबाहुबलमाश्रितः ।
न चिन्तयति राजंस्त्वां वीर्यवान्कोऽप्यसौ युवा ॥
सहस्रबाहो समरे द्विबाहुः समवस्थितः ।
रुचितं यदि ते राजञ्ज्ञेयो वीर्यबलान्वितः ॥ ९७
कुम्भाण्डस्य वचः श्रुत्वा शुद्धान्ते पन्नगैर्भृशम् ।
अनिरुद्धं योधयित्वा बाणः स्वगृहमाविशत् ॥ ९८

इति श्रीहरिवंशे अष्टोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

१०९

वैशंपायन उवाच ।

ततोऽनिरुद्धस्य गृहे रुरुदुः सर्वयोषितः ।
प्रियं नाथमपश्यन्त्यः किंनर्य इव संघशः ॥ १
अहो धिक्किमिदं लोके नाथे कृष्णे व्यवस्थिते ।
अनाथा इव संत्रस्ता रुदिमो भयमोहिताः ॥ २
यस्येन्द्रप्रमुखा देवाः सादित्याः समरुद्गणाः ।
बाहुच्छायां समाश्रित्य वसन्ति दिवि देवताः ॥ ३
तस्योत्पन्नमिदं लोके भयदस्य महद्भयम् ।
यस्यानिरुद्धः पौत्रः स वीरः केनापि नो हृतः ॥४
अहो नास्ति भयं नूनं तस्य लोके सुदुर्मतेः ।
वासुदेवस्य यः क्रोधं प्रज्वालयति दुःसहम् ॥ ५
व्यादितास्यस्य यो मृत्योर्दंष्ट्राग्रे परिवर्तते ।
स वासुदेवं समरे मोहात्प्रत्युदियाद्रिपुः ॥ ६
इदमेवंविधं कृत्वा विप्रियं यदुपुंगवे ।
कथं जीवन्विमुच्येत साक्षादपि शतक्रतुः ॥ ७
कृतागा न स शोच्यस्तु वयं त्वद्य विनाकृताः ।
विप्रयोगेन नाथस्य कृतान्तवशगाः कृताः ॥ ८
इत्येवं ता रुदन्त्यश्च वदन्त्यश्च पुनः पुनः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

नेत्रजं वारि मुमुचुरशिवं परमाङ्गनाः ॥ ९
तासां बाष्पाभिपूर्णानि नयनानि चकाशिरे ।
सलिलेनाप्लुतानीव पङ्कजानि जलागमे ॥ १०
तासामरालपक्ष्माणि राजिमन्ति शुभानि च ।
रुधिरेणाप्लुतानीव नयनानि चकाशिरे ॥ ११
तासां हर्म्यतलस्थानां तूर्णमासीन्महास्वनः ।
कुररीणामिवाकाशे रुदतीनां सहस्रशः ॥ १२
तं श्रुत्वा निनदं घोरमपूर्वं भयमागतम् ।
उत्पेतुः सहसा स्वेभ्यो गृहेभ्यः पुरुषर्षभाः ॥१३
कस्मादेषोऽनिरुद्धस्य श्रूयते सुमहास्वनः ।
गृहे कृष्णाभिगुप्तानां कुतो नो भयमागतम् ॥ १४
इत्येवमूचुस्तेऽन्योन्यं स्नेहविक्लवगद्गदाः ।
प्रधर्षिता यथा सिंहा गुहाभ्य इव निःसृताः ॥१५
संनाहभेरी कृष्णस्य सभायामाहता तदा ।
तस्याः शब्देन ते सर्वे सभामागम्य विष्ठिताः ॥१६
किमेतदिति चान्योन्यं समपृच्छन्त यादवाः ।
अन्योन्यस्य हि ते सर्वे यथान्यायमवेदयन् ॥ १७
ततस्ते बाष्पपूर्णाक्षाः क्रोधसंरक्तलोचनाः ।
निःश्वसन्तो व्यतिष्ठन्त यादवा युद्धदुर्मदाः ॥ १८
तूष्णींभूतेषु सर्वेषु विपृथुर्वाक्यमब्रवीत् ।
कृष्णं प्रहरतां श्रेष्ठं निःश्वसन्तं मुहुर्मुहुः ॥ १९
किमेवं चिन्तयाविष्टः पुरुषेन्द्र भवानिह ।
तव बाहुबलप्राणमाश्रिताः सर्वयादवाः ।
भवन्तमाश्रिताः कृष्ण संविभक्ताश्च सर्वशः ॥ २०
तथैव बलहा शक्रस्त्वय्यावेश्य जयाजयौ ।
सुखं स्वपिति निश्चिन्तः कथं त्वं चिन्तयान्वितः ॥
शोकसागरमक्षोभ्यं सर्वे ते ज्ञातयो गताः ।
तान्मज्जमानानेकस्त्वं समुद्धर महाभुज ॥ २२
किमेवं चिन्तयाविष्टो न किंचिदपि भाषसे ।
चिन्तां कर्तुं वृथा देव न त्वमर्हसि माधव ॥ २३

इत्येवमुक्तः कृष्णस्तु निःश्वस्य सुचिरं पुनः ।
प्राह वाक्यं स वाक्यज्ञो बृहस्पतिरिव स्वयम् ॥
विपृथो चिन्तयाविष्ट एतत्कार्यं विचिन्तयन् ।
तथाहं भवताप्युक्तो नोत्तरं विदधे क्वचित् ॥ २५
दाशार्हगणमध्येऽद्य वदाम्यर्थवतीं गिरम् ।
शृणुध्वं यादवाः सर्वे यथा चिन्तान्वितो ह्यहम् ॥
अनिरुद्धे हृते वीरे पृथिव्यां सर्वपार्थिवाः ।
अशक्तानिव मन्यन्ते सर्वानस्मान्सबान्धवान् ॥२७
आहुकश्चैव नो राजा हृतः साल्वेन वै पुरा ।
प्रत्यानीतस्ततोऽस्माभिर्युद्धं कृत्वा सुदारुणम् ॥ २८
प्रद्युम्नश्चापि नो बाल्ये शम्बरेण हृतो ह्यभूत् ।
स तं निहत्य समरे प्राप्तो रुक्मिणिनन्दनः ॥ २९
इदं तु सुमहत्कष्टं प्राद्युम्निः क्व प्रवासितः ।
नैवंविधमहं दोषं स्मरामि मनुजर्षभाः ॥ ३०
भस्मना गुण्ठितः पादो येन मे मूर्ध्नि पातितः ।
सानुबन्धस्य तस्याहं हरिष्ये जीवितं रणे ॥ ३१
इत्येवमुक्ते कृष्णेन सात्यकिर्वाक्यमब्रवीत् ।
चराः कृष्ण प्रयुज्यन्तामनिरुद्धस्य मार्गणे ॥ ३२
आहुकं प्राह कृष्णस्तु स्मितं कृत्वा वचस्तदा ।
आभ्यन्तराश्च बाह्याश्च व्यादिश्यन्तां चरा नृप ॥
ततश्चरास्तु व्यादिष्टाः पार्थिवेन यशस्विना ।
अभ्यन्तरं च मार्गध्वं बाह्यतश्च समन्ततः ॥ ३४
वेणुमन्तं लतावेष्टं तथा रैवतकं गिरिम् ।
ऋक्षवन्तं गिरिं चैव मार्गध्वं त्वरिता हयैः ॥ ३५
एकैकं तत्र चोद्यानं मार्गितव्यं समन्ततः ।
गन्तव्यं चापि निःसङ्गमुद्यानेषु समन्ततः ॥ ३६
हयानां च सहस्राणि रथानां चाप्यनेकशः ।
आरुह्य त्वरिताः सर्वे मार्गध्वं यदुनन्दनम् ॥ ३७
सेनापतिरनाधृष्टिरिदं वचनमब्रवीत् ।
कृष्णमक्लिष्टकर्माणमच्युतं भीतभीतवत् ॥ ३८

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

शृणु कृष्ण वचो मह्यं यदि ते रोचते विभो ।
चिरात्प्रभृति मे वक्तुं भवन्तं जायते मतिः ॥ ३९
असिलोमा पुलोमा च निसुन्दनरकौ हतौ ।
सौभः साल्वश्च निहतौ मैन्दो द्विविद एव च ।
हयग्रीवश्च सुमहान्सानुबन्धस्त्वया हतः ॥ ४०
तादृशे विग्रहे वृत्ते देवहेतोः सुदारुणे ।
सर्वाण्येतानि कर्माणि निःशेषाणि रणे रणे ।
कृतवानसि गोविन्द पार्ष्णिग्राहश्च नास्ति ते ॥४१
इदं कर्म त्वया कृष्ण सानुबन्धं कृतं रणे ।
पारिजातस्य हरणे यत्कृतं कर्म दुष्करम् ॥ ४२
तत्र शक्रस्त्वया कृष्ण ऐरावतशिरोगतः ।
निर्जितो बाहुवीर्येण स्वयं युद्धविशारदः ॥ ४३
तेन वैरं त्वया सार्धं कर्तव्यं नात्र संशयः ।
तत्रानुबन्धश्च महांस्तेन कार्यस्त्वया सह ॥ ४४
तत्रानिरुद्धहरणं कृतं मघवता स्वयम् ।
न ह्यन्यस्य भवेच्छक्तिर्वैरनिर्यातनं प्रति ॥ ४५
इत्येवमुक्ते वचने कृष्णो नाग इव श्वसन् ।
उवाच वचनं धीमाननाधृष्टिं महाबलम् ॥ ४६
सेनानीस्तात मा मैवं न देवाः क्षुद्रकर्मिणः ।
नाकृतज्ञा न वा क्लीबा नावलिप्ता न बालिशाः ॥
देवतार्थं च मे यत्नो महान्दानवसंक्षये ।
तेषां प्रियार्थं च रणे हन्मि दृप्तान्महासुरान् ॥ ४८
तत्परस्तन्मनाश्चास्मि तद्भक्तस्तत्प्रिये रतः ।
कथं पापं करिष्यन्ति विज्ञायैवंविधं हि माम् ॥४९
अक्षुद्राः सत्यवन्तश्च नित्यं भक्तानुयायिनः ।
न तेषु पापं विज्ञेयं बालिश त्वं प्रभाषसे ॥ ५०
कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा तदाक्रूरोऽब्रवीद्वचः ।
मधुरं श्लक्ष्णया वाचा अर्थवाक्यविशारदः ॥ ५१
यच्छक्रस्य प्रभोः कार्यं तदस्माकं विनिश्चितम् ।
अस्माकं चापि यत्कार्यं तच्च कार्यं शचीपतेः ॥५२
संरक्ष्याश्च वयं देवैरस्माभिश्चापि देवताः ।
देवतार्थे वयं चापि मानुषत्वमुपागताः ॥ ५३
एवमक्रूरवचनैश्चोदितः पुरुषोत्तमः ।
स्निग्धगम्भीरया वाचा पुनः कृष्णोऽभ्यभाषत ॥
नायं देवैर्न गन्धर्वैर्नापि यक्षैर्न राक्षसैः ।
प्रद्युम्नपुत्रोऽपहृतः पुंश्चल्या तु हृतः स्त्रिया ॥ ५५
मायाविदग्धाः पुंश्चल्यो दैत्यदानवयोषितः ।
ताभिर्हृतो न संदेहो नान्यतो विद्यते भयम् ॥५६
इत्येवमुक्ते वचने सूतमागधवन्दिनाम् ।
मधुरः श्रूयते शब्दो माधवस्य निवेशने ॥ ५७
ते चराः सर्वतः सर्वे सभाद्वारमुपागताः ।
शनैर्गद्गदया वाचा इदं वचनमब्रुवन् ॥ ५८
उद्यानानि शिलाः शैला गुहा नद्यः सरांसि च ।
एकैकं शतशो राजन्मार्गितं न च दृश्यते ॥ ५९
यदन्यत्संविधातव्यं विधानं यदुनन्दन ।
तदाज्ञापय नः क्षिप्रमनिरुद्धस्य मार्गणे ॥ ६०
ततस्ते दीनमनसः सर्वे बाष्पाकुलेक्षणाः ।
अन्योन्यमभ्यभाषन्त किमतः कार्यमुत्तरम् ॥ ६१
संदष्टौष्ठपुटाः केचित्केचिद्बाष्पाविलेक्षणाः ।
केचिच्चाचिन्तयञ्शूरा आस्थाय भ्रुकुटिं नराः ॥ ६२
ततस्तूर्यनिनादैश्च शङ्खानां च महास्वनैः ।
प्रबोधनं महाबाहोः कृष्णस्याक्रियतालये ॥ ६३
ततः प्रभाते विमले प्रादुर्भूते दिवाकरे ।
प्रविवेश सभामेको नारदः प्रहसन्निव ॥ ६४
अथाभ्युत्थाय विमनाः कृष्णः समितिदुर्जयः ।
मधुपर्कं च गां चैव नारदाय ददौ प्रभुः ॥ ६५
स विष्टरे स्थितः शुभ्रे स्पर्ध्यास्तरणसंवृते ।
ऋज्वासीनो यथान्यायमुवाचेदं वचोऽर्थवत् ॥ ६६
किमेवं चिन्तयाविष्टा निःसङ्गं तमसावृताः ।
उत्साहनाशात्सर्वे वै क्लीबा इव विचेतसः ॥ ६७

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

एवमुक्ते तु वचने नारदेन महात्मना ।
वासुदेवोऽब्रवीद्वाक्यं श्रूयतां भगवन्निदम् ॥ ६८
अनिरुद्धो हृतो ब्रह्मन्केनापि निशि सुव्रत ।
तस्यार्थे सर्व एवास्म चिन्तयाविष्टचेतसः ॥ ६९
इत्येवमुक्ते वचने केशवेन महात्मना ।
प्रहस्य नारदः प्राह श्रूयतां मधुसूदन ॥ ७०
निर्वृत्तं सुमहद्युद्धं महापुरुषसेवितम् ।
अनिरुद्धस्य चैकस्य बाणस्य च महामृधे ॥ ७१
उषा नाम सुता तस्य बाणस्याप्रतिमौजसः ।
तस्यार्थे चित्रलेखा वै जहाराशु तमप्सराः ॥ ७२
उभयोरपि तत्रासीन्महद्युद्धं सुदारुणम् ।
प्राद्युम्निबाणयोः संख्ये बलिवासवयोरिव ॥ ७३
अनिरुद्धो भयात्तेन संयुगेष्वनिवर्तिना ।
बाणेन मायामास्थाय बद्धो नागैर्महाबलः ॥ ७४
उत्तिष्ठतु भवाञ्शीघ्रं यशसे विजयाय च ।
नायं संरक्षितुं कालः प्राणांस्तात जयैषिणाम् ॥७५
इत्येवमुक्ते वचने वासुदेवः प्रतापवान् ।
प्रायात्रिकान्वै संभारानाज्ञापयत वीर्यवान् ॥ ७६
ततश्चन्दनचूर्णैश्च लाजैश्चापि समन्ततः ।
निर्ययौ स महाबाहुः कीर्यमाणो जनार्दनः ७७

नारद उवाच ।

स्मरणं वैनतेयस्य कृष्ण त्वं कर्तुमर्हसि ।
न ह्यन्येन तमध्वानं गन्तुं शक्यं महाभुज ॥ ७८
एकादश सहस्राणि योजनानां जनार्दन ।
तदितः शोणितपुरं प्राद्युम्निर्यत्र सांप्रतम् ॥ ७९
मनोजवो महावीर्यो वैनतेयः प्रतापवान् ।
एकेन स मुहूर्तेन बाणं संदर्शयिष्यति ॥ ८०
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्राध्यायद्गरुडं हरिः ।
स कृष्णपार्श्वमागम्य हर्षेणावस्थितोऽभवत् ॥ ८१
कृष्णकेशः प्रवलयो जिष्णुः कृष्णश्च वर्णतः ।
चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्बाहुश्चतुर्वेदपडङ्गवित् ॥ ८२
श्रीवत्साङ्कोऽरविन्दाक्ष ऊर्ध्वलोमा मृदुत्वचः ।
समाङ्गुलिः समनखो रक्ताङ्गुलिनखान्तरः ॥ ८३
स्निग्धगम्भीरनिर्घोषो वृत्तबाहुर्महाभुजः ।
आजानुबाहुः सिंहास्यः सिंहसंहननो युवा ।
सहस्रमिव सूर्याणां दीप्यमानः प्रकाशते ॥ ८४
यः प्रभुर्भाति भूतात्मा भूतानां भावनः प्रभुः ।
यस्याष्टगुणमैश्वर्यं ददौ प्रीतः प्रजापतिः ॥ ८५
प्रजापतीनां साध्यानां त्रिदशानां च शाश्वतः ।
स्तूयमानः स्तवैः सर्वैः सूतमागधवन्दिभिः ।
ऋषिभिश्च महाभागैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ॥ ८६
संविधानमथाज्ञाप्य द्वारकायां महाभुजः ।
गमनाय मतिं चक्रे वासुदेवः प्रतापवान् ॥ ८७
आस्थितो गरुडं देवस्तस्य चानु हलायुधः ।
पृष्ठतोऽनु बलस्यापि प्रद्युम्नः शत्रुकर्शनः ॥ ८८
जय बाणं महाबाहो ये चास्यानुचरा रणे ।
न हि ते प्रमुखे स्थातुं कश्चिच्छक्तो महामृधे ॥८९
प्रसादे ते ध्रुवा लक्ष्मीर्विजयश्च पराक्रमे ।
विजेष्यसि रणे शत्रुं दैत्येन्द्रं सहसैनिकम् ॥ ९०
सिद्धचारणसंघानां महर्षीणां च सर्वशः ।
शृण्वन्वाचोऽन्तरिक्षस्थः प्रययौ केशवो रणे ॥ ९१

इति श्रीहरिवंशे नवोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

११०

वैशंपायन उवाच ।

ततस्तूर्यनिनादैश्च शङ्खानां च महास्वनैः ।
बन्दिमागधसूतानां सर्वैश्चापि सहस्रशः ॥ १
स तून्मुखैर्जयाशीर्भिः स्तूयमानो हि मानवैः ।
बभार रूपं सोमार्कशक्राणां सदृशं हरिः ॥ २
अतीव शुशुभे रूपं तस्य चाभ्युत्पतिष्यतः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

वैनतेयस्य भद्रं ते बृंहितं हरितेजसा ॥ ३
अथाष्टबाहुः कृष्णस्तु पर्वताकारसंनिभः ।
विबभौ पुण्डरीकाक्षो विकाङ्क्षन्बाणसंक्षयम् ॥ ४
असिचक्रगदाबाणा दक्षिणं पार्श्वमास्थिताः ।
चर्म शार्ङ्गं तथा चापं शङ्खं चैवास्य वामतः ॥ ५
शीर्षाणां वै सहस्रं तु विहितं शार्ङ्गधन्वना ।
सहस्रं चैव कायानां वहन्संकर्षणस्तदा ॥ ६
श्वेतप्रहरणोऽधृष्यः कैलास इव शृङ्गवान् ।
आस्थितो गरुडं राम उद्यन्निव निशाकरः ॥ ७
सनत्कुमारस्य वपुः प्रादुरासीन्महात्मनः ।
प्रद्युम्नस्य महाबाहोः संग्रामे विक्रमिष्यतः ॥ ८
स पक्षवलविक्षेपैर्विधुन्वन्पर्वतान्बहून् ।
जगाम मार्गं बलवान्वातस्य प्रतिषेधयन् ॥ ९
अति वायोरथ गतिमास्थाय गरुडस्तदा ।
सिद्धचारणसंघानां शुभं मार्गमवातरत् ॥ १०
अथ रामोऽब्रवीद्वाक्यं कृष्णमप्रतिमं रणे ।
स्वाभिः प्रभाभिर्हीनाः स्मः कृष्ण कस्मादपूर्ववत् ॥
सर्वे कनकवर्णाभाः संवृत्ताः स्म न संशयः ।
किमिदं ब्रूहि नस्तत्त्वं किं मेरोः पार्श्वगा वयम् ॥

भगवानुवाच ।

अग्नेराहवनीयस्य प्रभया स्म समाहताः ।
तेन नो वर्णवैरूप्यमिदं जातं हलायुध ॥ १३

राम उवाच ।

यदि स्म संनिकर्षस्था यदि निष्प्रभतां गताः ।
तद्विधत्स्व स्वयं बुद्ध्या यदत्रानन्तरं हितम् ॥ १४

भगवानुवाच ।

कुरुष्व वैनतेय त्वं यन्नः कार्यमनन्तरम् ।
त्वया विधाने विहिते करिष्याम्यहमुत्तरम् ॥ १५
एतच्छ्रुत्वा तदा वाक्यं केशवस्य महात्मनः ।
गङ्गामुपागमत्तूर्णं वैनतेयस्ततो बली ॥ १६
गृहीत्वा सलिलं तत्र तमग्निमभिषेचयत् ।
अग्निराहवनीयस्तु ततः शान्तिमुपागमत् ॥ १७
त्रयस्त्रयाणां लोकानां पर्याप्ता इति मे मतिः ।
कृष्णः संकर्षणश्चैव प्रद्युम्नश्च महाबलः ॥ १८
ततः प्रशान्ते दहने संप्रतस्थे स पक्षिराट् ।
स्वपक्षबलविक्षेपैः कुर्वन्घोरं महास्वनम् ॥ १९
तान्दृष्ट्वाचिन्तयंस्तत्र रुद्रस्यानुचराग्नयः ।
आस्थिता गरुडं ह्येते नानारूपा भयावहाः ।
किमर्थमिह संप्राप्ताः के वापीमे जनास्त्रयः ॥ २०
निश्चयं नाध्यगच्छन्त ते गिरिव्रजवह्नयः ।
प्रावर्तयंश्च संग्रामं तैस्त्रिभिः सह यादवैः ॥ २१
अथाज्ञप्तस्तु बाणेन पुरुषो वै मनोजवः ।
दृष्ट्वा तत्सर्वमागच्छेत्युक्तः प्रह्वस्ततस्त्वरन् ॥ २२
तथेत्युक्त्वा स तद्युद्धं वर्तमानमवैक्षत ।
अग्नीनां वासुदेवेन संसक्तानां महामृधे ॥ २३
ते जातवेदसः सर्वे कल्मापः खसृमस्तथा ।
दहनः शोषणश्चैव तपनश्च महाबलः ।
स्वधाकारस्य विषये प्रख्याताः पञ्च वह्नयः ॥ २४
अथापरे महाभागाः स्वैरनीकैर्व्यवस्थिताः ।
पटरः पतगः स्वर्णो अगाधो भ्राज एव च ।
स्वाहाकाराश्रया पञ्च अयुध्यंस्तेऽपि चाग्नयः ॥ २५
ज्योतिष्टोमहविर्भागौ वषट्काराश्रयौ पुनः ।
द्वावग्नी संप्रयुध्येतां महात्मानौ महाद्युती ।
तयोर्मध्येऽङ्गिराश्चैव महर्षिर्विबभौ प्रभुः ॥ २६
स्थितमङ्गिरसं दृष्ट्वा स्यन्दने पुरुषोत्तमः ।
कृष्णः प्रोवाच वचनं स्मयन्निव पुनः पुनः ॥ २७
तिष्ठध्वमग्नयो यूयमेष वो विदधे भयम् ।
ममास्त्रतेजसा दग्धा दिशो यास्यथ विक्षताः ॥ २८
अथाङ्गिरास्त्रिशूलेन दीप्तेन समधावत ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

आददान इव क्रोधात्कृष्णप्राणान्महामृधे ॥ २९
त्रिशूलं तस्य तद्दीप्तं चिच्छेद परमेषुभिः ।
अर्धचन्द्रैस्तथा तीक्ष्णैर्यमान्तकनिभैर्युधि ॥ ३०
स्थूणाकर्णेन चास्त्रेण दीप्तेन सुमहायशाः ।
विव्याधान्तकतुल्येन वक्षस्येनमथोऽनदत् ॥ ३१
रुधिरौघप्लुतैर्गात्रैस्तदाग्निर्विह्वलन्निव ।
विष्टब्धगात्रः सहसा पपात धरणीतले ॥ ३२
शेषास्ततोऽग्रयः सर्वे चत्वारो ब्रह्मणः सुताः ।
आवाहयंस्तदा शीघ्रं बाणस्य पुरमन्तिकात् ॥ ३३
ततः शङ्खं समानीय वदने पुष्करेक्षणः ।
वायुवेगेन तं दध्मौ मेघश्चन्द्रमिवोद्गिरन् ॥ ३४
ततः प्रध्माप्य तं शङ्खं भयमुत्पाद्य वीर्यवान् ।
प्रविवेश पुरं कृष्णो बाणस्याद्भुतकर्मणः ॥ ३५
ततः शङ्खप्रणादेन भेरीणां च महास्वनैः ।
बाणानीकानि सहसा समनह्यन्त सर्वशः ॥ ३६
ततः किंकरसैन्यं तदभ्यागात्समरे महत् ।
कोटिशश्चापि बहुधा दीप्तप्रहरणं तदा ॥ ३७
तदसंख्येयमेकस्थं महाभ्रघनसंनिभम् ।
नीलाञ्जनचयप्रख्यमप्रमेयं तथाक्षयम् ॥ ३८
ते प्रदीप्तप्रहरणा दैत्यदानवराक्षसाः ।
प्रमाथगणमुख्याश्च तेऽयुध्यन्कृष्णसंगताः ॥ ३९
सर्वतस्तैः प्रदीप्तास्यैः सार्चिष्मद्भिरिवानलैः ।
आपीयत तदा रक्तं चतुर्णामपि संयुगे ॥ ४०
ततो रामो महाबाहुः केशवं वाक्यमब्रवीत् ।
कृष्ण कृष्ण महाबाहो विधत्स्वैषां महद्भयम् ॥४१
इति संचोदितः कृष्णो बलभद्रेण धीमता ।
तेषां वधार्थमाग्नेयं जग्राह पुरुषोत्तमः ।
अस्त्रमस्त्रविदां श्रेष्ठो यमान्तकसमप्रभम् ॥ ४२
स विधूयासुरगणान्क्रव्यादानस्त्रतेजसा ।
प्रययौ त्वरया युक्तो यतोऽदृश्यत तद्बलम् ॥ ४३
शूलपट्टिसशक्त्यृष्टिपिनाकपरिघायुधम् ।
प्रमाथगणभूयिष्ठं बलं तदभवत्क्षतो ॥ ४४
शैलमेघप्रतीकाशैर्नानारूपैर्भयानकैः ।
वाहनैः संघशः सर्वे योधास्तत्रावतस्थिरे ।
वातोद्धूतैरिव घनैर्विप्रकीर्णैरिवाचलैः ॥ ४५
वैनतेयगतो रामस्तान्दृष्ट्वा कृष्णमब्रवीत् ।
कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदेतद्दृश्यते बलम् ।
एतैः सह रणे योद्धुमिच्छामि पुरुषोत्तम ॥ ४६
ममाप्येषैव संजाता बुद्धिरित्यब्रवीच्च तम् ।
एभिः सह समागन्तुमिच्छेयं युद्धदुर्मदैः ॥ ४७
युध्यतः प्राङ्मुखस्यास्तु सुपर्णो वै ममाग्रतः ।
सव्ये पार्श्वे च प्रद्युम्नस्तथा मे दक्षिणे भवान् ॥
रक्षितव्यमथान्योन्यमस्मिन्घोरे महामृधे ।
एवं ब्रुवन्तस्तेऽन्योन्यमधिरूढाः खगोत्तमम् ॥ ४९
गिरिशृङ्गनिभैर्युद्धे गदामुसललाङ्गलैः ।
युध्यतो रौहिणेयस्य रौद्रं रूपमभूत्तदा ।
युगान्ते सर्वभूतानि कालस्येव दिधक्षतः ॥ ५०
आकृष्य लाङ्गलाग्रेण मुसलेन व्यपोथयत् ।
चरत्यतिबलो युद्धे युद्धमार्गविशारदः ॥ ५१
प्रद्युम्नः शरजालैस्तान्समन्तात्प्रत्यवारयत् ।
दानवान्पुरुषव्याघ्रो युध्यमानान्सहस्रशः ॥ ५२
स्निग्धाञ्जनचयप्रख्यः शङ्खचक्रगदाधरः ।
प्रध्माप्य बहुशः शङ्खंमयुध्यत जनार्दनः ॥ ५३
पक्षप्रहाराभिहतांस्तुण्डाग्रनखविक्षतान् ।
अकरोत्समरे शत्रून्वैनतेयः प्रतापवान् ॥ ५४
तैर्हन्यमानं दैत्यानामनीकं भीमविक्रमैः ।
अभज्यत तदा संख्ये बाणवर्षसमाहतम् ॥ ५५
भज्यमानेष्वनीकेषु त्रातुकामः समभ्ययात् ।
ज्वरस्त्रिपादस्त्रिशिरास्तदा समरदुर्जयः ॥ ५६
भस्मप्रहरणो घोरः कालान्तकयमोपमः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

नदन्मेघसहस्रस्य तुल्यनिर्घातनिस्वनः ॥ ५७
हलायुधमभिक्रुद्धः साक्षेपमिदमब्रवीत् ।
किमेवं बलमत्तोऽसि न मां पश्यसि संयुगे ।
तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवन्मोक्ष्यसे रणमूर्धनि ॥ ५८
इत्येवमुक्त्वा प्रहसन्हलायुधमभिद्रवत् ।
युगान्ताग्निनिभैर्घोरैर्मुष्टिभिर्जनयन्भयम् ॥ ५९
चरतस्तस्य संग्रामे मण्डलानि सहस्रशः ।
रौहिणेयस्य शैब्येन नावस्थानमदृश्यत ॥ ६०
तस्य भस्म तदा क्षिप्तं ज्वरेणाप्रतिमौजसा ।
शैब्यालक्ष्ये निपतितं शरीरे पर्वतोपमे ॥ ६१
तद्भस्म वक्षसस्तस्य मेरोः शिखरमागतम् ।
प्रदीप्तं पतितं तत्तु गिरिशृङ्गं व्यदारयत् ॥ ६२
रोषेणाभिप्रजज्वाल भस्मना कृष्णपूर्वजः ।
निःश्वसञ्जृम्भमाणश्च निद्रान्विततनुर्मुहुः ॥ ६३
नेत्रयोराकुलत्वं च मुहुः कुर्वन्भ्रमंस्तदा ।
संहृष्टलोमा ग्लानाक्षः क्षिप्तचित्त इव श्वसन् ॥६४
ततो हलधरो मत्तः कृष्णमाह विचेतनः ।
कृष्ण कृष्ण महाबाहो प्रदीप्तोऽस्म्यभयंकर ।
दह्यामि सर्वतस्तात कथं शान्तिर्भवेन्मम ॥ ६५
इत्येवमुक्ते वचने परिष्वक्तो हलायुधः ।
कृष्णेन परमस्नेहात्ततो दाहात्प्रमुच्यत ॥ ६६
प्रोवाच परमक्रुद्धो वासुदेवो ज्वरं तदा ।
एहेहि ज्वर युध्यस्व या ते शक्तिर्महामृधे ।
तां दर्शयस्व समरे मयि युद्धविशारद ॥ ६७
सव्येतराभ्यां बाहुभ्यामेवमुक्तो ज्वरस्तदा ।
चिक्षेप चैनं तद्भस्म ज्वालागर्भं महागदः ॥ ६८
ततः प्रदीप्तस्तु विभुर्मुहूर्तमभवत्तदा ।
कृष्णः प्रहरतां श्रेष्ठः शमं चाग्निगतः पुनः ॥ ६९
ततस्तैर्भुजगाकारैर्बाहुभिस्तु त्रिभिस्तदा ।
जघान कृष्णं ग्रीवायां मुष्टिनैकेन चोरसि ॥ ७०
स संप्रहारस्तुमुलस्तयोः पुरुषसिंहयोः ।
ज्वरस्य च महानासीत्कृष्णस्य च महात्मनः ।
पर्वतेषु पतन्तीनामशनीनामिव स्वनः ॥ ७१
कृष्णज्वरभुजप्राणैर्युद्धमासीत्सुदारुणम् ।
नैवमेवं प्रहर्तव्यमिति तत्राभवत्स्वनः ।
मुहूर्तमभवद्युद्धमन्योन्यं सुमहात्मनोः ॥ ७२
ततो ज्वरं कनकविचित्रभूषणं
न्यपीडयद्भुजवलयेन संयुगे ।
यमक्षयं समुपनयज्जगत्पतिः
शरीरधृग्गगनचरं महामृधे ॥ ७३
इति श्रीहरिवंशे दशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

१११

वैशंपायन उवाच ।

मृत इत्यभिविज्ञाय ज्वरं शत्रुनिषूदनः ।
कृष्णो भुजबलाभ्यां तं चिक्षेपाथ महीतले ॥ १
मुक्तमात्रस्तु बाहुभ्यां कृष्णदेहं विवेश सः ।
अमुक्त्वा विग्रहं तस्य कृष्णस्याप्रतिमौजसः ॥ २
स ह्याविष्टस्तदा तेन ज्वरेणाप्रतिमौजसा ।
कृष्णः स्खलन्निव मुहुः क्षितौ समभिवर्तत ॥ ३
जृम्भते च तदा कृष्णः पुनश्च स्खलते भृशम् ।
रोमाञ्चोत्थितगात्रस्तु निद्रया चाभिभूयते ॥ ४
ज्वराभिमृष्टमात्मानं विज्ञाय पुरुषोत्तमः ।
सोऽसृजज्ज्वरमन्यं तु पूर्वज्वरविनाशनम् ॥ ५
व्याविध्यमाने तु तदा ज्वरे तेनामितौजसा ।
अशरीरा ततो वाणी तमुवाचान्तरिक्षगा ॥ ६
कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूनां नन्दिवर्धन ।
मा वधीर्ज्वरमेतं वै रक्षणीयस्त्वयानघ ।
इत्येवमुक्ते वचने तं मुमोच हरिः स्वयम् ॥ ७
तमुवाच ज्वरो भूयस्त्वहमेको ज्वरो भुवि ।
तव प्रसादान्नान्यः स्याज्ज्वरः समितिशोभन ॥ ८

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

भगवानुवाच ।

एक एव ज्वरो लोके भवानस्तु यथासुखम् ।
योऽयं मया ज्वरः सृष्टो मय्येवैष प्रलीयताम् ॥ ९

ज्वर उवाच ।

धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यत्त्वया मत्प्रियं कृतम् ।
आज्ञापय प्रियं किं ते चक्रायुध करोम्यहम् ॥ १०

भगवानुवाच ।

महामृधे तव मम च द्वयोरिमं
पराक्रमं भुजबलकेवलास्त्रयोः ।
प्रणम्य मामेकमनाः पठेत्तु यः
स वै भवेज्ज्वर विगतज्वरो नरः ॥ ११

एवमुक्तस्तु कृष्णेन ज्वरः साक्षान्महात्मना ।
प्रणम्य शिरसा कृष्णमपक्रान्तस्ततो रणात् ॥ १२

इति श्रीहरिवंशे एकादशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

११२

वैशंपायन उवाच ।

ततस्ते सहिताः सर्वे त्रयस्त्रय इवाग्नयः ।
वैनतेयं समारुह्य युध्यमाना रणे स्थिताः ॥ १
ततः सर्वाण्यनीकानि बाणवर्षैर्महाबलाः ।
अर्दयन्वैनतेयस्था नदन्तोऽतिबला रणे ॥ २
चक्रलाङ्गलपातैश्च बाणवर्षैश्च पीडितम् ।
संचुकोप महानीकं दानवानां महात्मनाम् ॥ ३
कक्षेऽग्निरिव संवृद्धः शुष्केन्धनसमीरितः ।
कृष्णबाणाग्निरुद्धूतो विवृद्धिमुपगच्छति ॥ ४
स दानवसहस्राणि तस्मिन्समरमूर्धनि ।
युगान्ताग्निरिवार्चिष्मान्दहमानो व्यराजत ॥ ५
तां दीर्यमाणां महतीं नानाप्रहरणोद्यताम् ।
सेनां बाणः समासाद्य वारयन्वाक्यमब्रवीत् ॥ ६
लाघवं समुपागम्य किमेवं भयविक्लवाः ।
दैत्यवंशसमुत्पन्नाः पलायध्वं महामृधे ॥ ७
कवचासिगदाप्रासान्खड्गचर्मपरश्वधान् ।
उत्सृज्योत्सृज्य गच्छन्ति किं भवन्तोऽन्तरिक्षगाः ॥
स्वजातिं चैव वासं च हरसंसर्गमेव च ।
मानयद्भिर्न गन्तव्यमेषो ह्यहमवस्थितः ॥ ९
एवमुच्चारितां वाचं शृण्वन्तस्तामचिन्त्य वै ।
अपक्रामन्त ते सर्वे दानवा भयपीडिताः ॥ १०
प्रमाथगणशेषं तु तदनीकपुरःसरम् ।
भग्नावशेषं युद्धाय मनश्चक्रे पुनस्तदा ॥ ११
कुम्भाण्डो नाम बाणस्य सखामात्यश्च वीर्यवान् ।
बलं भग्नं समालोक्य वचनं चेदमब्रवीत् ॥ १२
एष बाणः स्थितो युद्धे शंकरोऽयं गुहस्तथा ।
किमर्थं युद्धमुत्सृज्य भवन्तो भयमोहिताः ॥ १३
नन्दीश्वरसमायुक्तं रथमास्थाय वीर्यवान् ।
संदष्टौष्ठपुटो रुद्रः प्रधावति यतो हरिः ॥ १४
पिबन्निव तदाकाशं सिंहयुक्तो महास्वनः ।
रथो भाति घनोन्मुक्तः पौर्णमास्यां यथा शशी ॥
वैनतेयस्थमस्यन्तमायान्तमग्रणीर्हरिः ।
हरिं विव्याध कुपितो नाराचानां शतेन सः ॥ १६
स शरैरर्दितस्तेन हरेणामित्रघातिना ।
हरिर्जग्राह कुपितो ह्यस्त्रं पार्जन्यमुत्तमम् ॥ १७
ततः शतसहस्राणि शराणां नतपर्वणाम् ।
निष्पेतुः सर्वतो दिग्भ्यो यतो हरतनुस्ततः ॥ १८
अथाग्नेयं महारौद्रमस्त्रमस्त्रविदां वरः ।
मुमोच रुषितो रुद्रस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १९
ततो विशीर्णदेहास्ते चत्वारोऽपि समन्ततः ।
नादृश्यन्त शरैश्छन्ना दह्यमानाश्च वह्निना ॥ २०
सिंहनादं ततश्चक्रुः सर्व एवासुरोत्तमाः ।
हतोऽयमिति विज्ञाय आग्नेयान्तर्हिते हरौ ॥ २१

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

ततस्तद्विषहित्वाजौ ह्यस्त्रमस्त्रविदां वरः ।
जग्राह वारुणं सोऽस्त्रं वासुदेवः प्रतापवान् ॥ २२
उद्यते वारुणास्त्रे तु वासुदेवेन धीमता ।
आग्नेयं प्रशमं यातमस्त्रं वारुणतेजसा ॥ २३
पैशाचं राक्षसं चैव रौद्रमाङ्गिरसं भवः ।
मुमोचास्त्राणि चत्वारि युगान्ताग्निनिभानि सः ॥
वायव्यमथ सावित्रं वासवं मोहनं तथा ।
अस्त्राणां वारणार्थाय वासुदेवो मुमोच ह ॥ २५
अस्त्रैश्चतुर्भिश्चत्वारि वारयित्वा च केशवः ।
जग्राह वैष्णवं सोऽस्त्रं व्यादितास्यान्तकोपमम् ॥
वैष्णवास्त्रे विमुक्ते तु सर्व एवासुरोत्तमाः ।
दिशः प्रदुद्रुवुः सर्वे भयमोहितलोचनाः ॥ २७
अन्धकारीकृते लोके प्रदीप्ते त्र्यम्बके तदा ।
न नन्दी नापि च रथो न रुद्रः प्रत्यदृश्यत ॥२८
द्विगुणं दीप्तदेहस्तु रोषेण च बलेन च ।
त्रिपुरान्तकरं बाणं जग्राह च चतुर्मुखः ॥ २९
संदधत्कार्मुके चैव क्षेप्तुकामस्त्रिलोचनः ।
विज्ञातो वासुदेवेन चित्तज्ञेन महात्मना ॥ ३०
जृम्भणं नाम सोऽप्यस्त्रं जग्राह पुरुषोत्तमः ।
हरं संजृम्भयामास क्षिप्रकारी महाबलः ॥ ३१
पाञ्चजन्यस्य घोषेण शार्ङ्गविस्फूर्जितेन च ।
देवं विजृम्भितं दृष्ट्वा सर्वभूतानि तत्रसुः ॥ ३२
कुम्भाण्डसंगृहीताश्वे रथे तिष्ठन्गुहस्तदा ।
अभिदुद्राव कृष्णं च बलं प्रद्युम्नमेव च ॥ ३३
शरौघाचितगात्रास्ते त्रयस्त्रय इवाग्नयः ।
शोणितौघप्लुतैर्गात्रैः प्रत्ययुध्यन्गुहं तदा ॥ ३४
ततस्ते युद्धमार्गज्ञास्त्रयस्त्रिभिरनुत्तमैः ।
वायव्याग्नेयपार्जन्यैर्बिभिदुर्दीप्ततेजसः ॥ ३५
तस्य दीप्तशरौघस्य दीप्तचापधरस्य च ।
शरौघानस्त्रमायाभिर्ग्रसन्ति स्म महात्मनः ॥ ३६
अस्त्रं ब्रह्मशिरो नाम कालकल्पं दुरासदम् ।
संदष्टौष्ठपुटः संख्ये जग्राह स गुहस्तदा ॥ ३७
प्रयुक्ते ब्रह्मशिरसि सहस्रांशुसमप्रभे ।
उग्रे परमदुर्धर्षे लोकक्षयकरे तदा ॥ ३८
महाभूतेषु सर्वेषु प्रधावत्सु ततस्ततः ।
केशवः केशिमथनश्चक्रं जग्राह वीर्यवान् ॥ ३९
सर्वेषामस्त्रवीर्याणां वारणे घातने तथा ।
चक्रमप्रतिचक्रस्य लोके ख्यातं महात्मनः ॥ ४०
अस्त्रं ब्रह्मशिरस्तेन निष्प्रभं कृतमोजसा ।
मेघैरिवातपापाये सवितुर्मण्डलं महत् ॥ ४१
ततो निष्प्रभतां याते नष्टवीर्ये महौजसि ।
तस्मिन्ब्रह्मशिरस्यस्त्रे शक्तिं जग्राह काञ्चनीम् ॥४२
महोल्कामिव तां दीप्तां युगान्ताग्निसमप्रभाम् ।
घण्टामालाकुलां शक्तिं चिक्षेप रुषितो गुहः ॥४३
जृम्भमाणेव गगने संप्रदीप्तमुखी ततः ।
आधावन्ती महाशक्तिः कृष्णस्य वधकाङ्क्षिणी ॥४४
भृशं विषण्णाः सेन्द्राश्च सर्वामरपुरोगमाः ।
शक्तिं प्रज्वलितां दृष्ट्वा दग्धः कृष्ण इति ब्रुवन् ॥
अभ्याशमागतां तां तु महाशक्तिं महामृधे ।
हुंकारेणैव निर्भर्त्स्य पातयामास भूतले ॥ ४६
पातितायां महाशक्त्यां साधु साध्विति सर्वशः ।
सिंहनादं ततश्चक्रुः सर्वे देवाः सवासवाः ॥ ४७
ततो देवेषु नर्दत्सु वासुदेवः प्रतापवान् ।
पुनश्चक्रं स जग्राह भूतान्तकरणं तदा ॥ ४८
व्याविध्यमाने चक्रे तु कृष्णेनामिततेजसा ।
तं दृष्ट्वा प्रमुखे तस्य व्यतिष्ठत च कौटवी ।
अपगच्छापगच्छ त्वं धिग्धिगित्येव सोऽब्रवीत् ॥
ततस्तूर्यप्रणादैश्च भेरीणां च महास्वनैः ।
सिंहनादैश्च दैत्यानां बाणः कृष्णमभिद्रवत् ॥ ५०
आयान्तमथ तं दृष्ट्वा यदूनामृषभं रणे ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

वैनतेयसमारूढं कृष्णमप्रतिमौजसम् ॥ ५१

बाण उवाच ।

तिष्ठ तिष्ठ न मेऽद्य त्वं जीवन्प्रतिगमिष्यसि ।
द्वारकां द्वारकास्थान्वा सुहृदो द्रक्ष्यसे न च ॥ ५२
सुवर्णवर्णान्वृक्षाग्रानद्य द्रक्ष्यसि माधव ।
मयाभिभूतः समरे मुमूर्षुः कालचोदितः ॥ ५३
अद्य बाहुसहस्रेण कथमष्टभुजो रणे ।
मया सह समागम्य योत्स्यसे गरुडध्वज ॥ ५४
अद्य हि त्वं मया युद्धे निर्जितः सह बान्धवैः ।
द्वारकां शोणितपुरे निहतः संस्मरिष्यसि ॥ ५५
नानाप्रहरणोपेतं नानाङ्गदविभूषितम् ।
अद्य बाहुसहस्रं मे कोटिभूतं निशामय ॥ ५६
गर्जतस्तस्य वाक्यौघाः समुद्रादिव सिन्धवः ।
निश्चरन्ति महाघोरा वातोद्धूता इवोर्मयः ॥ ५७
रोषपर्याकुले चैव नेत्रे तस्य बभूवतुः ।
जगद्दिधक्षन्निव खे महासूर्य इवोदितौ ॥ ५८

भगवानुवाच ।

बाण किं गर्जसे शूरा न गर्जन्ति रणे स्थिताः ।
एह्येहि युध्यस्व रणे किं मिथ्यागर्जितेन ते ॥ ५९
यदि युद्धानि वचनैः सिध्यन्ति दितिनन्दन ।
भवानेव जयेन्नित्यं बह्वबद्धं प्रभाषसे ॥ ६०
एह्येहि जय मां बाण जितो वा वसुधातले ।
चिरायावाङ्मुखो दीनः पतितः शेष्यसेऽसुर ॥ ६१
इत्येवमुक्त्वा वचनं मर्मभेदिभिराशुगैः ।
निर्बिभेद रणे कृष्णस्त्वमोघैर्दीप्ततेजसैः ॥ ६२
स्मयन्बाणस्ततः कृष्णं शरवर्षैरवाकिरत् ।
ज्वलद्भिरिव संसक्तैस्तस्मिन्युद्धे सुदारुणे ॥ ६३
तौ ततः शरनिस्त्रिंशैर्गदापरिघतोमरैः ।
विनिन्दमानौ संयत्तौ युद्धे चेरतुरोजसा ॥ ६४
मुसलैः पट्टिसैश्चापि च्छादयामास केशवम् ॥ ६५
अष्टबाहुः सहस्रेण बाहूनां समयुध्यत ।
बाणेन सह संगम्य शङ्खचक्रगदाधरः ॥ ६६
यदस्त्रं परमं दिव्यं तपसा निर्मितं महत् ।
तदप्रतिहतं युद्धे सर्वशत्रुनिबर्हणम् ।
ब्रह्मणा विहितं पूर्वं तन्मुमोच बलेः सुतः ॥ ६७
तस्मिन्मुक्ते दिशः सर्वास्तमोपहतमण्डलाः ।
प्रादुरासंस्ततो रौद्रा न प्राज्ञायत किंचन ॥ ६८
साधु साध्विति बाणं तु पूजयन्ति स्म दानवाः ।
अहो धिगिति देवानां चरते वागुदीरिता ॥ ६९
ततोऽस्त्रबलवेगेन सार्चिष्मत्यः सुदारुणाः ।
घोररूपा महावेगा निष्पेतुर्बाणवृष्टयः ॥ ७०
नाकम्पत तदा वायुर्न मेघाः संचरन्ति च ।
अस्त्रे विमुक्ते बाणेन दह्यमाने च केशवे ॥ ७१
ततोऽस्त्रं सुमहावेगं जग्राह मधुसूदनः ।
पार्जन्यं नाम भगवान्यमान्तकनिभं रणे ॥ ७२
दानवास्त्रं प्रशान्तं तु पर्जन्यास्त्रेऽभिमन्त्रिते ।
ततो देवगणाः सर्वे प्रणेदुर्जहृषुस्तदा ॥ ७३
हते शस्त्रे महाराज दैतेयः क्रोधमूर्छितः ।
भूयः संछादयामास केशवं गरुडे स्थितम् ।
मुसलैः पट्टिसैश्चैव शूलमुद्गरकस्मरैः ॥ ७४
तस्य तां तरसा सर्वां बाणवृष्टिं समुद्यताम् ।
पुनः संवारयामास केशवः शत्रुसूदनः ॥ ७५
युद्धं चाभूद्वाहनयोरुभयोर्देवदैत्ययोः ।
गरुडस्य च संग्रामे मयूरस्य च युध्यतः ॥ ७६
पक्षतुण्डप्रहारैस्तौ चरणाग्रनखैस्तथा ।
अन्योन्यं जघ्नतुः क्रोधान्मयूरगरुडावुभौ ॥ ७७
वैनतेयस्ततः क्रुद्धो मयूरं दीप्ततेजसम् ।
जग्राह शिरसि क्रुद्धस्तुण्डेनाभ्यहनत्तदा ॥ ७८
दक्षिणेन च पक्षेण निजघान महाबलः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

पद्भ्यां पार्श्वाभिघातांश्च दत्त्वा घोराननेकशः ॥७९
आकृष्य चैनं तरसा विकृष्य च महाबलः ।
निःसंज्ञं पातयामास गगनादिव पर्वतम् ॥ ८०
मयूरे पातिते तस्मिन्गरुडेनाथ पक्षिणा ।
बाणः परमसंविग्नश्चिन्तयन्कार्यमात्मनः ॥ ८१
तं दीनमनसं ज्ञात्वा रणे बाणं सुविह्वलम् ।
चिन्तयद्भगवान्रुद्रो बाणरक्षणमातुरः ॥ ८२
ततो नन्दिं महादेवः प्राह गम्भीरया गिरा ।
नन्दिकेश्वर संयाहि यतो बाणस्ततो रथम् ॥ ८३
प्रमाथगणपार्श्वे हि न हि मे स्थास्यते मनः ।
याहि प्रभवसे तात बाणं संरक्ष गम्यताम् ॥ ८४
तथेत्युक्त्वा पुनर्नन्दी रथेन रथिनां वरः ।
यतो बाणस्ततो गत्वा बाणमाह शनैरिदम् ॥ ८५
दैत्येमं रथमातिष्ठ शीघ्रमेहि महाबल ।
आरूढः स तथेत्युक्त्वा महादेवस्य तं रथम् ॥८६
तं स्यन्दनमधिष्ठाय भवस्यामिततेजसः ।
प्रादुश्चक्रे तदा रौद्रमस्त्रमस्त्रविदां वरः ।
दीप्तं ब्रह्मशिरो नाम बाणः क्रुद्धोऽतिवीर्यवान् ॥८७
प्रदीप्ते ब्रह्मशिरसि लोकः क्षोभमुपागमत् ।
लोकसंरक्षणार्थं हि तत्सृष्टं पद्मयोनिना ॥ ८८
तच्चक्रेण निहत्यास्त्रं प्राह कृष्णः प्रतापवान् ।
लोके प्रख्यातयशसं बाणमप्रतिमं रणे ॥ ८९
कत्थितानि क्व ते बाण तानि किं न विकत्थसे ।
अयमस्मि स्थितो युद्धे युध्यस्व पुरुषो भव ॥ ९०
कार्तवीर्यार्जुनो नाम पूर्वमासीन्महाबलः ।
सहस्रबाहू रामेण द्विबाहुः समरे कृतः ॥ ९१
तथा तवापि दर्पोऽयं बाहूनां वीर्यसंभवः ।
चक्रं ते दर्पशमनं करोति रणमूर्धनि ॥ ९२
दर्पसंजननान्यावन्नाशयिष्यामि ते भुजान् ।
तिष्ठेदानीं न मेऽद्य त्वं मोक्ष्यसे रणमूर्धनि ॥ ९३
ततश्चक्रं सहस्रारं नदन्मेघ इवोष्णगे ।
जग्राह पुरुषव्याघ्रो बाणबाहुप्रशान्तये ॥ ९४
ज्योतिष्मतः पतंगस्य शशिनश्चैव यत्तथा ।
प्राजापत्यं च यत्तेजस्तच्चक्रे पर्यवस्थितम् ॥ ९५
तेजसा तेन संयुक्तं भास्वता प्रज्वलद्भृशम् ।
वपुषा तेज आदत्ते बाणस्य प्रमुखे स्थितम् ॥ ९६
चक्रोद्यतकरं दृष्ट्वा भगवन्तं रणाजिरे ।
प्रमुखे वासुदेवस्य दिग्वासाः कोटवी स्थिता ॥९७
अन्तर्धानमुपागम्य त्यक्त्वा सा वाससी पुनः ।
परित्राणाय बाणस्य विजयाधिष्ठिता ततः ।
भूयः सामर्षताम्राक्षी विवस्त्रावस्थिता रणे ॥ ९८
बाणसंरक्षणपरा वाक्यमेतदुवाच ह ।
नार्हसे देव हन्तुं वै बाणमप्रतिमं रणे ॥ ९९
ततः क्रुद्धो महाबाहुः कृष्णः प्रहरतां वरः ।
प्रोवाच बाणं समरे भ्रामयंश्चक्रमुत्तमम् ॥ १००
युध्यतां युध्यतां संख्ये भवतां कोटवी स्थिता ।
अशक्तानामिव रणे धिग्बाण तव पौरुषम् ॥१०१
एवमुक्त्वा ततः कृष्णस्तच्चक्रं परमास्त्रवित् ।
निमीलिताक्षो व्यसृजद्बाणं प्रति महाबलः ॥१०२
अलातचक्रवत्तूर्णं भ्रममाणं रणाजिरे ।
विष्णोरस्त्रं सुनाभं वै शैघ्र्ययोगान्न दृश्यते ॥१०३
तस्य बाहुसहस्रस्य पर्यायेण पुनः पुनः ।
बाणस्य च्छेदनं चक्रे तच्चक्रं रणमूर्धनि ॥ १०४
शरीरेण प्रस्रवता रुधिरौघपरिप्लुतः ।
अभवत्पर्वताकारश्छिन्नबाहुर्महासुरः ॥ १०५
चक्रं भूयः क्षेप्तुकामं बाणनाशार्थमच्युतम् ।
तमुपेत्य महादेवः कुमारसहितोऽब्रवीत् ॥ १०६
कृष्ण कृष्ण महादेव जाने त्वां पुरुषोत्तमम् ।
मधुकैटभहन्तारं देवदेवं सनातनम् ॥ १०७
लोकानां त्वं गतिर्देव त्वत्प्रसूतमिदं जगत् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

अजेयस्त्वं त्रिभिर्लोकैः सदेवासुरमानुषैः ॥ १०८
तस्मात्संहर दिव्यं त्वमिदं चक्रं समुद्यतम् ।
अनिवार्यमसंहार्यं रणे शत्रुभयंकरम् ॥ १०९
बाणस्यास्याभयं दत्तं मया केशिनिषूदन ।
तन्मे न स्यान्मृषा वाक्यमतस्त्वां क्षमयाम्यहम् ॥

भगवानुवाच ।

जीवतां देव बाणोऽयमेतच्चक्रं निवर्तितम् ।
मान्यस्त्वं देव देवानामसुराणां च सर्वशः ॥१११
नमस्तेऽस्तु गमिष्यामि यत्कार्यं तन्महेश्वर ।
न तावत्क्रियते तस्मान्मामनुज्ञातुमर्हसि ॥ ११२
एवमुक्त्वा महादेवं कृष्णस्तूर्णं गरुत्मता ।
जगाम तत्र यत्रास्ते प्राद्युम्निः सायकैश्चितः ॥११३
गते कृष्णे ततो नन्दी बाणमाह शुभं वचः ।
बाण बाण प्रनृत्यस्व श्रेयस्तव भविष्यति ॥ ११४
शोणितौघप्लुतैर्गात्रैर्नन्दिवाक्यप्रचोदितः ।
जीवितार्थी ततो बाणः प्रमुखे शंकरस्य वै ॥११५
प्रानृत्यत भये जाते दानवः स विचेतनः ।
अवस्थां कृपणां प्राप्तो भयविह्वलोचनः ॥ ११६

महेश्वर उवाच ।

वरं वृणीष्व बाण त्वं यत्ते मनसि वर्तते ।
प्रसादसुमुखोऽहं ते वरकालोऽयमागतः ॥ ११७

बाण उवाच ।

अजरश्चामरश्चैव भवेयं सततं विभो ।
एष मे प्रथमो देव वरोऽस्तु यदि मन्यसे ॥ ११८

महेश्वर उवाच ।

तुल्योऽसि दैवतैर्बाण न मृत्युस्तव विद्यते ।
अन्यं वरं वृणीष्वाद्य अनुग्राह्योऽसि मे सदा ॥

बाण उवाच ।

यथाहं शोणितादिग्धो भृशार्तो व्रणपीडितः ।
भक्तानां नृत्यतामेवं पुत्रजन्म भवेद्भव ॥ १२०

महेश्वर उवाच ।

निराहाराः क्षमायुक्ताः सत्यार्जवपरायणाः ।
मद्भक्ता ये हि नृत्यन्ति तेषामेवं भविष्यति ॥१२१

बाण उवाच ।

चक्रपाटनजा घोरा रुजा तीव्रा हि या मम ।
वरेण सा तृतीयेन शान्तिं गच्छतु मे भव ॥१२२

महेश्वर उवाच ।

एवं भवतु भद्रं ते न रुजा प्रभविष्यति ।
अक्षतं तव गात्रं च स्वस्थावस्थं भविष्यति ॥१२३
चतुर्थं ते वरं दद्मि वृणीष्वासुर काङ्क्षितम् ।
न तेऽहं विमुखस्तात प्रसादसुमुखो ह्यहम् ॥१२४

बाण उवाच ।

प्रमाथगणवंशस्य प्रथमः स्यामहं विभो ।
महाकाल इति ख्यातः ख्यातिं गच्छेयमीश्वर ॥

महेश्वर उवाच ।

भूयोऽपि ते वरं दद्मि प्रख्यातबलपौरुष ।
तं तं वृणीष्व भद्रं ते यदिच्छसि महासुर ॥१२६

बाण उवाच ।

वैरूप्यमङ्गजं किंचिन्मा भून्मे देवसत्तम ।
द्विबाहुत्वेऽपि मे देहो न विरूपो भवेद्भव ॥१२७
ततोऽब्रवीन्महादेवो बाणं स्थितमथान्तिके ।
एवं भविष्यते बाण यत्त्वया समुदाहृतम् ॥ १२८
एतावदुक्त्वा भगवांस्त्रिनेत्रो गणसंवृतः ।
पश्यतां सर्वभूतानां तत्रैवान्तरधीयत ॥ १२९

इति श्रीहरिवंशे द्वादशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

११३

वैशंपायन उवाच ।

ततो दृष्ट्वैव गरुडमनिरुद्धशरीरगाः ।
शररूपा महासर्पा वेष्टयित्वा तनुं स्थिताः ॥ १
ते सर्वे सहसा देहात्तस्य निःसृत्य भोगिनः ।
क्षितिं सर्वेऽभ्यधावन्त प्रकृत्यावस्थिताः शराः ॥ २
दृष्टः स्पृष्टश्च कृष्णेन सोऽनिरुद्धो महात्मना ।
स्थितः प्रीतमना भूत्वा प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ ३
देवदेव सदा युद्धे जेता त्वमसि कस्तव ।
शक्तो वै प्रमुखे स्थातुं साक्षादपि शतक्रतुः ॥ ४

भगवानुवाच ।

आरोह गरुडं तूर्णं गच्छाम द्वारकां पुरीम् ।
इत्युक्तः सोऽधिरूढस्तु सह दानवकन्यया ॥ ५
ततस्ते दीर्घमध्वानं प्रययुः पुरुषर्षभाः ।
आरुह्य गरुडं सर्वे जित्वा बाणं महासुरम् ॥ ६
ततोऽम्बरतलस्थास्ते वारुणीं दिशमाश्रिताः ।
वेलावनविचारिण्यो नानावर्णाः सहस्रशः ॥ ७
निशम्य बाणगावस्तु तासु चक्रे मनस्तदा ।
आस्थितो गरुडं देवः सर्वलोकादिरव्ययः ॥ ८
आह मां सत्यभामा च बाणगावो ममानय ।
यासां पीत्वा किल क्षीरं न जीर्यन्ति महासुराः ॥ ९
ता ममानय भद्रं ते यदि कार्यं न लुप्यते ।
अथ कार्यनिरोधः स्यान्नैव तासु मनः कृथाः ॥ १०
दृश्यन्ते गाव एतास्ता मां दृष्ट्वा वरुणालयम् ।
विशन्ति सहिताः सर्वाः कार्यमत्र विधीयताम् ॥
तथेत्युक्त्वा तु गरुडः पक्षवातेन सागरम् ।
सोऽवगाढो हि सहसा वरुणालयमन्तिकात् ॥ १२
ततस्तु वारुणं सैन्यमभियातं सुदारुणम् ।
प्रमुखे वासुदेवस्य नानाप्रहरणोद्यतम् ॥ १३
तेषामापततां संख्ये वारुणानां सहस्रशः ।
ते भग्नाः सहसा यान्ति तमेव वरुणालयम् ॥ १४
षष्टिं रथसहस्राणि षष्टिं रथशतानि च ।
वरुणेन प्रयुक्तानि दीप्तशस्त्राणि संयुगे ॥ १५
तद्बलं कृष्णबाणौघैर्दह्यमानं समन्ततः ।
भग्नं वरुणमाश्रित्य नैव स्थानमविन्दत ॥ १६
ऋषिभिर्देवगन्धर्वैस्तथैवाप्सरसां गणैः ।
संस्तूयमानो बहुधा वरुणः पर्यवस्थितः ॥ १७
छत्रेण ध्रियमाणेन पाण्डुरेण वपुष्मता ।
सलिलस्राविणा श्रेष्ठं चापमुद्यम्य विष्ठितः ॥ १८
अपां पतिरभिक्रुद्धः पुत्रपौत्रबलान्वितः ।
आह्वयन्निव युद्धे स विस्फारितमहाधनुः ॥ १९
स तु प्रध्मापयञ्शङ्खं वरुणः समधावत ।
हरिं हर इव क्रोधाद्बाणजालैः समावृणोत् ॥ २०
ततः प्रध्माय जलजं पाञ्चजन्यं महाबलः ।
बाणवर्षाकुलाः सर्वा दिशश्चक्रे जनार्दनः ॥ २१
ततः शरौघैर्बहुधा वरुणः पीडितो रणे ।
स्मयन्निव तदा कृष्णं वरुणः प्रत्ययुध्यत ॥ २२
ततोऽस्त्रं वैष्णवं घोरमभिमन्त्र्याहवे स्थितः ।
वासुदेवोऽब्रवीद्वाक्यं प्रमुखे तस्य संस्थितः ॥ २३
इदमस्त्रं महाघोरं वैष्णवं शत्रुमर्दनम् ।
मयोद्यतं वधार्थं ते तिष्ठेदानीं स्थिरो भव ॥ २४
ततस्तद्वरुणो देवो ह्यस्त्रं वैष्णवमुद्यतम् ।
वारुणास्त्रेण संयोज्य ननाद स महाबलः ॥ २५
तस्यास्त्रवितता ह्यापो वरुणस्याभिनिःसृताः ।
वैष्णवास्त्रस्य शमने वर्तन्ते समितिंजय ॥ २६
दह्यन्ते वारुणाः सर्वे ततोऽस्त्रे ज्वलिते पुनः ।
वैष्णवे तु महावीर्ये दिशो भीताः प्रदुद्रुवुः ॥ २७
तांस्तु प्रज्वलतो दृष्ट्वा वरुणो वाक्यमब्रवीत् ।
स्मर तां प्रकृतिं पूर्वामव्यक्तां व्यक्तलक्षणाम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

तमो जहि महाभाग रजसा मुह्यसे कथम् ॥ २८
सत्त्वस्थो नित्यमासीस्त्वं योगीश्वर महामते ।
पञ्चभूताश्रयान्दोषानहंकारं च संत्यज ॥ २९
येयं ते वैष्णवी मूर्तिस्तस्या ज्येष्ठो ह्यहं तव ।
ज्येष्ठभावेन मान्यस्ते किं मां दग्धुमिहेच्छसि॥ ३०
नाग्निर्विक्रमते ह्यग्नौ त्यज कोपं युधां वर ।
त्वयि न प्रभविष्यन्ति जगतः प्रभवो ह्यसि ॥३१
पूर्वं हि या त्वया सृष्टा प्रकृतिर्विकृतात्मिका ।
धर्मिणी बीजभावेन पूर्वधर्मसमाश्रिता ॥ ३२
आग्नेयं चैव सौम्यं च प्रकृत्यैवेदमादितः ।
त्वया सृष्टं जगदिदं स कथं मन्यसे मयि ॥ ३३
अजेयः शाश्वतो नित्यं स्वयंभूर्भूतभावनः ।
अक्षयश्चाव्ययश्चैव भवानेव महाद्युते ॥ ३४
रक्ष मां रक्षणीयोऽहं त्वयानघ नमोऽस्तु ते ।
आदिकर्तासि लोकस्य त्वयैव बहुलीकृतम् ॥ ३५
किं क्रीडसि महादेव बालः क्रीडनकैरिव ।
न ह्यहं प्रकृतिद्वेषी नाहं प्रकृतिदूषकः ॥ ३६
प्रकृतिर्या विकारेषु वर्तते पुरुषोत्तम ।
तस्या विकारशमने वर्तसे त्वं यथाविधि ॥ ३७
विकारोऽसि विकाराणां विकारायतनेऽनघ ।
तानधर्मविदो मन्दान्भवान्विकुरुते सदा ॥ ३८
इयं हि प्रकृतिर्दोषैस्तमसा युज्यते सदा ।
रजसा वापि संदुष्टा ततो मोहः प्रवर्तते ॥ ३९
परावरज्ञः सर्वज्ञ ऐश्वर्यविधिमास्थितः ।
किं मोहयसि नः सर्वान्प्रजापतिरिव स्वयम् ॥४०
इत्येवमुक्तः प्रहसन्कृष्णो वचनमब्रवीत् ।
गाः संप्रयच्छ मे देव शान्त्यर्थं भीमविक्रम ॥४१

वरुण उवाच ।

बाणेन सार्धं समयो मया देव पुरा कृतः ।
कथं च समयं कृत्वा कुर्यां विफलमन्यथा ॥ ४२
जीवन्नाहं प्रदास्यामि गावो वै वृषभेक्षण ।
हत्वा मां नय गावस्त्वमेष मे समयः कृतः ॥ ४३
वरुणेनैवमुक्तस्तु मुक्त्वा गा वै महायशाः ।
प्रहस्य वरुणं देवं मानयामास माधवः ।
प्रययौ द्वारकां चापि शक्राद्यैरमरैर्वृतः ॥ ४४
तत्र देवाः समरुतः ससाध्याः समितिंजय ।
अनुगच्छन्ति विश्वेशं सर्वभूतादिमव्ययम् ॥ ४५
आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च महाबलौ ।
आयान्तमनुगच्छन्ति यशसा विजयेन च ॥ ४६
दूरादेव तु तां दृष्ट्वा द्वारकां द्वारमालिनीम् ।
पाञ्चजन्यस्य निर्घोषं चक्रे चक्रगदाधरः ॥ ४७
देवानुयात्रनिर्घोषं पाञ्चजन्यस्य निस्वनम् ।
श्रुत्वा द्वारवती सर्वा प्रहर्षमतुलं गता ॥ ४८
वैनतेयसमासीनं नीलाञ्जनचयोपमम् ।
अवन्दन्यादवाः कृष्णं श्रिया परमया युतम् ॥ ४९
ऋषिभिर्देवगन्धर्वैश्चारणैश्च समन्ततः ।
संस्तूयमानो गोविन्दो द्वारकोपरि विष्ठितः ॥ ५०
तदाश्चर्यमपश्यन्त दाशार्हगणसत्तमाः ।
बाणं जित्वा महादेवमायान्तं पुरुषोत्तमम् ॥ ५१
द्वारकावासिनां वाचश्चरन्ति बहुधा तदा ।
प्राप्ते कृष्णे महाभागे सात्वतानां महारथे ॥ ५२
धन्याः स्मोऽनुगृहीताः स्मो येषां नो जगतः पतिः ।
रक्षिता चापि गोप्ता च दीर्घबाहुर्जनार्दनः ॥ ५३
वैनतेयं समारुह्य बाणं जित्वा सुदुर्जयम् ।
प्राप्तोऽयं पुण्डरीकाक्षो मनांस्याह्लादयन्निव ॥ ५४
एवं कथयतामेव द्वारकावासिनां तदा ।
वासुदेवगृहं देवा विविशुस्ते महारथाः ॥ ५५
तानि तेषां विमानानि दिवि संचरतां तदा ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

स्थितान्येव प्रदृश्यन्ते नानारूपाणि सर्वशः ॥ ५६
सिंहर्षभमृगैर्नागैर्वाजिसारसबर्हिणैः ।
भास्वन्ति तानि दृश्यन्ते विमानानि सहस्रशः ॥५७
एते रुद्रास्तथादित्या वसवोऽथाश्विनावपि ।
साध्या देवास्तथान्ये चाप्यवन्दंस्तान्यथाक्रमम् ॥
अहो वै महदाश्चर्यं वासुदेवस्य संश्रयात् ।
प्राप्यते यदिहास्माभिरिति वाचश्चरन्ति हि ॥ ५९
ततश्चन्दनचूर्णैश्च पुष्पवर्षैश्च सर्वशः ।
किरन्ति पौराः सर्वांस्तान्पूजयन्तो दिवौकसः ॥६०
लाजैः प्रणामैर्धूपैश्च वाग्बुद्धिनियतास्तथा ।
द्वारकावासिनः सर्वे पूजयन्ति दिवौकसः ॥ ६१
आहुकं वसुदेवं च साम्बं च यदुनन्दनम् ।
सात्यकिं चोल्मुकं चैव विपृथुं च महाबलम् ॥६२
एतान्परिष्वज्य तदा मूर्ध्नि चाघ्राय वीर्यवान् ।
अन्धकं च शुभाक्षं च ततो वचनमब्रवीम् ॥ ६३
वासवः सात्वतान्सर्वानेष वो यदुनन्दनः ।
योजयित्वा रणे चैव यशसा पौरुषेण च ॥ ६४
महादेवस्य मिषतो गुहस्य च तथैव च ।
एष बाणं रणे जित्वा द्वारकां पुनरागतः ॥ ६५
सहस्रबाहोर्बाहूनां कृत्वा क्षयमनुत्तमम् ।
स्थापयित्वा द्विबाहुत्वे प्राप्तोऽयं स्वपुरीं हरिः ॥६६
यदर्थं जन्म कृष्णस्य मानुषेषु महात्मनः
तदप्यवसितं कृत्स्नं नष्टशोका वयं कृताः ॥ ६७
पिबन्तो मधुमाध्वीकं रंस्यामः प्रीतिसंयुताः ।
कालो यास्यत्यविरतं विषयेष्वेव सज्जताम् ॥ ६८
बाहूनां संश्रयात्सर्वे वयमस्य महात्मनः ।
प्रनष्टशोका रंस्यामः सर्व एवामराः सुखम् ॥ ६९
एवमुक्त्वा परिष्वज्य कृष्णं कमललोचनम् ।
पुरंदरो दिवं यातः सर्वामरगणैर्वृतः ।
द्वारकां प्राप्य कृष्णस्तु रेमे यदुगणैर्वृतः ॥ ७०
एवमेषोऽवतीर्णो वै पृथिव्यां पृथिवीपते ।
विष्णुर्यदुकुलश्रेष्ठो वासुदेवेति विश्रुतः ॥ ७१
एतैश्च कारणैः श्रीमान्वसुदेवकुले प्रभुः ।
जातो वृष्णिषु देवक्यां यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥
निवृत्ते नारदप्रश्ने मयोक्तं ते समासतः ।
उक्तास्ते विस्तराः सर्वे पूर्वं ये जनमेजय ॥ ७३
विष्णोस्तु माथुरे कल्पे यत्र ते संशयो महान् ।
वासुदेवगतिश्चैष सा मया समुदाहृता ॥ ७४
आश्चर्यश्चैव नान्योऽस्ति कृष्णश्चाश्चर्यसंनिधिः ।
सर्वेष्वाश्चर्यकल्पेषु नास्त्याश्चर्यमवैष्णवम् ॥ ७५
स एव धन्यो धनिनां धन्यकृद्धन्यभावनः ।
देवेष्वपि सदैत्येषु नास्ति धन्यतरोऽच्युतात् ॥७६
आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ मरुतस्तथा ।
गगनं भूर्दिशश्चैव सलिलं ज्योतिरेव च ॥ ७७
एष धाता विधाता च संहर्ता काल एव च ।
सत्यं धर्मस्तपश्चैव ब्रह्म चैव सनातनम् ।
जगच्च सर्वं देवेशस्तं नमस्कुरु भारत ॥ ७८
इत्युक्तं बाणयुद्धं ते माहात्म्यं केशवस्य च ।
वंशप्रतिष्ठामतुलां श्रवणादेव लप्स्यसे ॥ ७९
ये चेदं धारयिष्यन्ति बाणयुद्धमनुत्तमम् ।
केशवस्य च माहात्म्यं नाधर्मस्तान्भजिष्यति ॥८०
एषा ते वैष्णवी चर्या मया कार्त्स्न्येन कीर्तिता ।
पृच्छतस्तात यज्ञेऽस्मिन्निर्वृत्ते जनमेजय ॥ ८१

❀ ❀ ❀ ❀

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

आश्चर्यपर्वमखिलं यो हीदं धारयेन्नृप ।
नाशुभं प्राप्नुयात्किंचिद्दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥ ८२

सूत उवाच ।

इति पारिक्षितो राजा वैशंपायनभाषितम् ।
श्रुतवानमलो भूत्वा हरिवंशं द्विजर्षभाः ॥ ८३
एवं शौनक संक्षेपाद्विस्तरेण तथैव च ।
प्रोक्ता वै सर्ववंशास्ते किं भूयः कथयामि ते ॥८४

इति श्रीहरिवंशे त्रयोदशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

॥ समाप्तं विष्णुपर्व ॥

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

११४

शौनक उवाच ।

जनमेजयस्य के पुत्राः पठ्यन्ते लोमहर्षणे ।
कस्मिन्प्रतिष्ठितो वंशः पाण्डवानां महात्मनाम् ॥ १

सूत उवाच ।

पारिक्षितस्य काश्यायां द्वौ पुत्रौ संबभूवतुः ।
चन्द्रापीडश्च नृपतिः सूर्यापीडश्च मोक्षवित् ॥ २
चन्द्रापीडस्य पुत्राणां शतमुत्तमधन्विनाम् ।
जनमेजय इत्येव क्षत्रं भुवि परिश्रुतम् ॥ ३
तेषां ज्येष्ठस्तु राजासीत्पुरे वारणसाह्वये ।
सत्यकर्णो महाबाहुर्यज्वा विपुलदक्षिणः ॥ ४
सत्यकर्णस्य दायादः श्वेतकर्णः प्रतापवान् ।
अपुत्रः स तु धर्मात्मा प्रविवेश तपोवनम् ॥ ५
तस्माद्वनगताद्गर्भं यादवी प्रत्यपद्यत ।
सुचारोर्दुहिता सुभ्रूर्मालिनी भ्रातृमालिनी ॥ ६
स त्वजन्मनि गर्भस्य श्वेतकर्णः प्रजेश्वरः ।
अन्वगच्छत तं पूर्वैर्महाप्रस्थानमच्युतम् ॥ ७
सा दृष्ट्वा संप्रयातं तं मालिनी पृष्ठतोऽन्वगात् ।
पथि सा सुषुवे सुभ्रूर्वने राजीवलोचनम् ॥ ८
तमपास्य च तत्रैव राजानं सान्वगच्छत ।
पतिव्रता महाभागा द्रौपदीव पुरा पतीन् ॥ ९
सुकुमारः कुमारोऽसौ गिरिकुञ्जे रुरोद ह ।
दयार्थं तस्य मेघास्तु प्रादुरासन्महात्मनः ॥ १०
श्रविष्ठायाश्च पुत्रौ द्वौ पैप्पलादौ च तौ द्विजौ ।
दृष्ट्वा कृपान्वितौ गृह्य तं प्रक्षालयतां जले ॥ ११
विघृष्टे तस्य ते पार्श्वे खेलेन रुधिरस्रवे ।
अजश्यामौ च पार्श्वौ तावुभावपि समाहितौ ॥१२
तथैव च समारूढावजपार्श्वस्ततोऽभवत् ।
ततोऽजपार्श्व इति तौ चक्राते तस्य नाम ह ॥१३
स तु वेमकशालायामुभाभ्यामभिवर्धितः ॥ १४
वेमकस्य तु भार्या तमुद्वहत्पुत्रकारणात् ।
वेमक्याः स तु पुत्रोऽभूद्ब्राह्मणौ सचिवौ च तौ ॥
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च युगपत्तुल्यजीविनः ।
स एष पौरवो वंशः पाण्डवानां प्रतिष्ठितः ॥ १६
श्लोकोऽपि चात्र गीतोऽयं नाहुषेण ययातिना ।
जरासंक्रमणे पूर्वं तदा प्रीतेन धीमता ॥ १७
अचन्द्रार्कग्रहा भूमिर्भवेदपि न संशयः ।
अपौरवा न तु मही भविष्यति कदाचन ॥ १८

इति श्रीहरिवंशे चतुर्दशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

११५

शौनक उवाच ।

उक्तोऽयं हरिवंशस्ते पर्वाणि निखिलानि च ।
यथा पुरोक्तानि तथा व्यासशिष्येण धीमता ॥ १
तत्कथ्यमानममृतमितिहाससमन्वितम् ।
प्रीणात्यस्मानमृतवत्सर्वपापप्रणाशनम् ॥ २
जनमेजयस्तु नृपतिः श्रुत्वाख्यानमनुत्तमम् ।
सौते किमकरोत्पश्चात्सर्पसत्रादनन्तरम् ॥ ३

सूत उवाच ।

जनमेजयस्तु नृपतिः श्रुत्वाख्यानमनुत्तमम् ।
यदारभत्तदाख्यास्ये सर्पसत्रादनन्तरम् ॥ ४
यस्मिन्सत्रे समाप्ते तु राजा पारिक्षितस्तदा ।
यष्टुं स वाजिमेधेन संभारानुपचक्रमे ॥ ५
ऋत्विक्पुरोहिताचार्यानाहूयेदमुवाच ह ।
यक्ष्येऽहं वाजिमेधेन हय उत्सृज्यतामिति ॥ ६
ततोऽस्य विज्ञाय चिकीर्षितं तदा
कृष्णो महात्मा सहसाजगाम ।
पारिक्षितं द्रष्टुमदीनसत्त्वं
द्वैपायनः सर्वपरावरज्ञः ॥ ७

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

पारिक्षितस्तु नृपतिर्दृष्ट्वा तमृषिमागतम् ।
अर्घ्यपाद्यासनं दत्त्वा पूजयामास शास्त्रतः ॥ ८
तौ चोपविष्टावभितः सदस्यास्तस्य शौनक ।
कथा बहुविधाश्चित्राश्चक्राते वेदसंहिताः ॥ ९
ततः कथान्ते नृपतिश्चोदयामास तं मुनिम् ।
पितामहं पाण्डवानामात्मनः प्रपितामहम् ॥ १०
महाभारतमाख्यानं बह्वर्थं बहुविस्तरम् ।
निमेषमात्रमिव मे सुखश्रव्यतया गतम् ॥ ११
विभूतिविस्तरकथं सर्वेषां वै यशस्करम् ।
त्वया त्वभिहितं ब्रह्मञ्शङ्खे क्षीरमिवाहितम् ॥ १२
नामृतेनापि तृप्तिः स्याद्यथा स्वर्गसुखेन वा ।
तथा तृप्तिं न गच्छामि श्रुत्वेमां भारतीं कथाम् ॥
अनुमान्य तु सर्वज्ञं पृच्छामि भगवन्नहम् ।
हेतुः कुरूणां नाशस्य राजसूयो मतो मम ॥ १४
दुःसहानां यथा ध्वंसो राजन्यानामुपप्लवः ।
राजसूयं तथा मन्ये युद्धार्थमुपकल्पितम् ॥ १५
राजसूयो हि सोमेन श्रूयते पूर्वमाहृतः ।
तस्यान्ते सुमहद्युद्धमभवत्तारकामयम् ॥ १६
आहृतो वरुणेनापि तस्यान्ते सुमहाक्रतोः ।
देवासुरमभूद्युद्धं सर्वभूतक्षयावहम् ॥ १७
हरिश्चन्द्रस्तु राजर्षिरेतं क्रतुमवाप्तवान् ।
तत्राप्याडीबकमभूद्युद्धं क्षत्रविनाशनम् ॥ १८
ततोऽनन्तरभार्येण पाण्डवेनापि दुस्तरः ।
महाभारतसंहारः संभृतोऽग्निरिव क्रतुः ॥ १९
तस्य मूलं हि युद्धस्य लोकक्षयकरस्य ह ।
राजसूयो महायज्ञः किमर्थं न निवारितः ॥ २०
राजसूये ह्यसंहार्ये यज्ञाङ्गैश्च दुरासदैः ।
मिथ्याप्रणीते यज्ञाङ्गे प्रजानां संक्षयो ध्रुवः ॥ २१
भवानपि च सर्वेषां पूर्वेषां नः पितामहः ।
अतीतानागतज्ञश्च नाथश्चादिकरश्च नः ॥ २२
ते कथं भगवन्नेत्रा बुद्धिमन्तश्च्युता नयात् ।
अनाथा ह्यपराध्यन्ते कुनेतारश्च मानवाः ॥ २३

व्यास उवाच ।

कालेनाद्य परीतास्ते तव वत्स पितामहाः ।
न मां भविष्यं पप्रच्छुर्न चापृष्टो ब्रवीम्यहम् ॥२४
निःसामर्थ्यं च पश्यामि भविष्यस्य निवेदनम् ।
परिहर्तुं न शक्ष्यामि कालनिष्ठां हि तां गतिम् ॥२५
त्वया त्विदमहं पृष्टो वक्ष्याम्यागन्तु भावि यत् ।
अतश्च बलवान्कालः श्रुत्वापि न करिष्यसि ॥२६
न संरम्भान्न चारम्भान्न वै स्थास्यसि पौरुषे ।
लेखा हि काललिखिता वेलेव दुरतिक्रमाः ॥ २७
अश्वमेधः क्रतुः श्रेष्ठः क्षत्रियाणां परिश्रुतः ।
तेन भावेन ते यज्ञं वासवो धर्षयिष्यति ॥ २८
यदि तच्छक्यते राजन्परिहर्तुं कथंचन ।
दैवं पुरुषकारेण मा यजेथाश्च तं क्रतुम् ॥ २९
न चापराधः शक्रस्य नोपाध्यायगणस्य ते ।
तव वा यजमानस्य कालोऽत्र परमेश्वरः ॥ ३०
तस्य संस्थापनमिदं कालस्य वशवर्ति वै ।
तत्प्रणेयं निबोधस्व त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ३१
यथा यष्टा नृपः स्वर्गं गमिष्यति युगक्षये ।
तथा यज्ञफलानां च विक्रेतारो द्विजातयः ॥ ३२

जनमेजय उवाच ।

निवृत्तावश्वमेधस्य किं निमित्तं भविष्यति ।
श्रुत्वा परिहरिष्यामि भगवन्यदि शक्यते ॥ ३३

व्यास उवाच ।

निमित्तं भविता तत्र ब्रह्मकोपकृतं प्रभो ।
यतस्त्व परिहर्तुं तदित्येतद्भद्रमस्तु ते ॥ ३४
त्वया धृतः क्रतुश्चैव वाजिमेधः परंतप ।
क्षत्रिया नाहरिष्यन्ति यावद्भूमिर्धरिष्यति ॥ ३५

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

जनमेजय उवाच ।

निवृत्तावश्वमेधस्य विप्रशापाग्नितेजसा ।
अहं निमित्तमिति चेद्भयं तीव्रं च जायते ॥ ३६
कथं ह्यकीर्त्या संयुक्तः सुकृती मद्विधो जनः ।
लोकानुत्सहते गन्तुं खं सपाश इव द्विजः ॥ ३७
यथा ह्यनागतमिदं दृष्टमत्र प्रणाशनम् ।
यज्ञस्य पुनरावृत्तिर्यद्यस्त्याश्वासयस्व माम् ॥ ३८

व्यास उवाच ।

उपात्तयज्ञो देवेभ्यो ब्राह्मणेषु निवत्स्यति ।
तेजसाभ्याहृतं तेजस्तेजस्येवावतिष्ठते ॥ ३९
औद्दिदो भविता कश्चित्सेनानीः काश्यपो द्विजः ।
अश्वमेधं कलियुगे पुनः प्रत्याहरिष्यति ॥ ४०
तद्युगे तत्कुलीनश्च राजसूयमपि क्रतुम् ।
आहरिष्यति राजेन्द्र श्वेतग्रहमिवान्तकः ॥ ४१
यथाबलं मनुष्याणां कर्तॄणां दास्यते फलम् ।
युगान्तद्वारमृषिभिः संवृतं विचरिष्यति ॥ ४२
तदाप्रभृति ह्रास्यन्ते नृणां प्राणा पुराकृतीः ।
विनिवर्तिष्यते लोके वृत्तान्तो वृत्तिमत्स्वपि ॥ ४३
तदा सूक्ष्मो महोदर्को दुस्तरो दानमूलवान् ।
चातुराश्रम्यशिथिलो धर्मः प्रविचलिष्यति ॥ ४४
तदा ह्यल्पेन तपसा सिद्धिं यास्यन्ति मानवाः ।
धन्या धर्मं चरिष्यन्ति युगान्ते जनमेजय ॥ ४५

इति श्रीहरिवंशे पञ्चदशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

११६

जनमेजय उवाच ।

आसन्नं विप्रकृष्टं वा यदि कालं न विद्महे ।
तस्माद्वापरविध्वंसाद्युगान्तं स्पृहयाम्यहम् ॥ १
प्राप्ता वयं हि तं कालमनया धर्मतृष्णया ।
प्राप्ता वयं च धर्मं स्वं सुखमल्पेन कर्मणा ॥ २
प्रजासमुद्वेगकरं युगान्तं समुपस्थितम् ।
प्रनष्टधर्मं धर्मज्ञ निमित्तैर्वक्तुमर्हसि ॥ ३

सूत उवाच ।

पृष्ट एवं भविष्यस्य गतिं तत्त्वेन चिन्तयन् ।
युगान्ते पूर्वरूपाणि भगवानब्रवीत्तदा ॥ ४

व्यास उवाच ।

अरक्षितारो हर्तारो बलिभागस्य पार्थिवाः ।
युगान्ते प्रभविष्यन्ति स्वरक्षणपरायणाः ॥ ५
अक्षत्रियाश्च राजानो विप्राः शूद्रोपजीविनः ।
शूद्राश्च ब्राह्मणाचारा भविष्यन्ति युगक्षये ॥ ६
काण्डपृष्ठाः श्रोत्रियाश्च हवींषि भरतर्षभ ।
एकपङ्क्त्यामशिष्यन्ति युगान्ते जनमेजय ॥ ७
शिल्पवन्तोऽनृतपरा नरा मद्यामिषप्रियाः ।
भार्यामित्रा भविष्यन्ति युगान्ते जनमेजय ॥ ८
राजवृत्ते स्थिताश्चोरा राजानश्चोरशीलिनः ।
भृत्या अनिर्विष्टभुजो भविष्यन्ति युगक्षये ॥ ९
धनानि श्लाघनीयानि सतां वृत्तमपूजितम् ।
अकुत्सना च पतिते भविष्यति युगक्षये ॥ १०
प्रनष्टचेतना मर्त्या मुक्तकेशा विचूलिनः ।
ऊनषोडशवर्षाश्च प्रजास्यन्ति नरास्तदा ॥ ११
अदृशूला जनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथाः ।
प्रमदाः केशशूलाश्च भविष्यन्ति युगक्षये ॥ १२
सर्वे ब्रह्म वदिष्यन्ति सर्वे वाजसनेयिनः ।
शूद्रा भोवादिनश्चैव भविष्यन्ति युगक्षये ॥ १३
तपोयज्ञार्थवेदानां विक्रेतारो द्विजातयः ।
ऋतवश्च भविष्यन्ति विपरीता युगक्षये ॥ १४
शुक्लदन्ताजिताक्षाश्च मुण्डाः काषायवाससः ।
शूद्रा धर्मं चरिष्यन्ति शाक्यबुद्धोपजीविनः ॥ १५
श्वापदप्रचुरत्वं च गवां चैव परिक्षयः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

स्वादूनां विनिवृत्तिश्च विद्यादन्तगते युगे ॥ १६
अन्त्या मध्ये निवत्स्यन्ति मध्याश्चान्तावसायिनः ।
यथानिम्नं प्रजाः सर्वा गमिष्यन्ति युगक्षये ॥ १७
तथा द्विहायना दस्यास्तथा पल्वलकर्षकाः ।
चित्रवर्षी च पर्जन्यो युगे क्षीणे भविष्यति ॥ १८
न ते धर्मं चरिष्यन्ति मानवा निर्गते युगे ।
ऊषरावहुला भूमिः पन्थानो नगरान्तरा ।
सर्वे वाणिजकाश्चैव भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ १९
पितृकृत्यानि देयानि विधमन्तः सुतास्तदा ।
हरणाय प्रपत्स्यन्ते लोभानृतविरोधिताः ॥ २०
सौकुमार्ये तथा रूपे रत्ने चोपक्षयं गते ।
भविष्यन्ति युगस्यान्ते नार्यः केशैरलंकृताः ॥ २१
निर्विहारस्य भीतस्य गृहस्थस्य भविष्यति ।
युगान्ते समनुप्राप्ते नान्या भार्यासमा रतिः ॥ २२
कुशीलानार्यभूयिष्ठं वृथारूपसमावृतम् ।
पुरुषाल्पं बहुस्त्रीकं तद्युगान्तस्य लक्षणम् ॥ २३
बहुयाचनका लोका दास्यन्ते च परस्परम् ।
राजचोरादिदण्डार्तो जनः क्षयमुपैष्यति ॥ २४
सस्यनिष्पत्तिरफला तरुणा वृद्धशीलिनः ।
ईहयासुखिनो लोका भविष्यन्ति गते युगे ॥ २५
वर्षासु वाताः परुषा नीचाः शर्करवर्षिणः ।
संदिग्धः परलोकश्च भविष्यति युगक्षये ॥ २६
वैश्याचाराश्च राजन्या धनधान्योपजीविनः ।
युगापक्रमणे पूर्वं भविष्यन्ति द्विजातयः ॥ २७
अप्रवृत्ताः प्रपत्स्यन्ते समयाः शपथास्तथा ।
ऋणं च विनयभ्रंशो युगे क्षीणे भविष्यति ॥ २८
भविष्यत्यफलो हर्षः क्रोधश्च सफलो नृणाम् ।
अजाश्चैवोपयोक्ष्यन्ते पयसोऽर्थे युगक्षये ॥ २९
अशास्त्रविहिता प्रज्ञा एवमेव भविष्यति ।
शास्त्रोक्तस्याप्रवक्तारो भविष्यन्ति युगक्षये ॥ ३०
सर्वः सर्वं विजानाति वृद्धाननुपसेव्य च ।
न कश्चिदकविर्नाम युगान्ते प्रत्युपस्थिते ॥ ३१
न क्षत्राणि नियोक्ष्यन्ति विकर्मस्था द्विजातयः ।
चोरप्रायाश्च राजानो युगान्ते प्रत्युपस्थिते ॥ ३२
कुण्डा वृषा नैकृतिकाः सुरापा ब्रह्मवादिनः ।
अश्वमेधेन यक्ष्यन्ति युगान्ते जनमेजय ॥ ३३
अयाज्यान्याजयिष्यन्ति तथाभक्ष्यस्य भक्षिणः ।
ब्राह्मणा धनतृष्णार्ता युगान्ते समुपस्थिते ॥ ३४
भोगार्थमभिपत्स्यन्ते न च कश्चित्पठिष्यति ।
एकशङ्खास्तथा नार्यो गवेधुकपिनद्धकाः ॥ ३५
नक्षत्राणि विहीनानि विपरीता दिशस्तथा ।
संध्यारागोऽथ दिग्दाहो भविष्यत्यपरे युगे ॥ ३६
पितॄन्पुत्रा नियोक्ष्यन्ति वध्वः श्वश्रूश्च कर्मसु ।
वियोनिषु चरिष्यन्ति प्रमदासु नरास्तदा ॥ ३७
अकृताग्राणि भोक्ष्यन्ति नराश्चैवाग्निहोत्रिणः ।
भिक्षां बलिमदत्त्वा च भोक्ष्यन्ति पुरुषाः स्वयम् ॥
पतीन्सुप्तान्वञ्चयित्वा गमिष्यन्ति स्त्रियोऽन्यतः ।
पुरुषाश्च प्रसुप्तासु भार्यासु च परस्त्रियम् ॥ ३९
नाव्याधितो नाप्यरुजो जनः सर्वोऽभ्यसूयकः ।
न कृतप्रतिकर्ता च काले क्षीणे भविष्यति ॥ ४०

इति श्रीहरिवंशे षोडशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

११७

जनमेजय उवाच ।

एवं विलुलिते लोके मनुष्याः केन पालिताः ।
निवत्स्यन्ति किमाचाराः किमाहारविहारिणः ॥ १
किंकर्माणः किमीहन्तः किंप्रमाणाः किमायुषः ।
कां च काष्ठां समासाद्य प्रपत्स्यन्ति कृतं युगम् ॥ २

व्यास उवाच ।

अत ऊर्ध्वं च्युते धर्मे गुणहीनाः प्रजास्ततः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

शीलव्यसनमासाद्य प्राप्स्यन्ते ह्रासमायुषः ॥ ३
आयुर्हान्या बलग्लानिर्बलग्लान्या विवर्णता ।
वैवर्ण्याद्व्याधिसंपीडा निर्वेदो व्याधिपीडनात् ॥ ४
निर्वेदादात्मसंबोधः संबोधाद्धर्मशीलता ।
एवं गत्वा परां काष्ठां प्रपत्स्यन्ति कृतं युगम् ॥ ५
उद्देशतो धर्मशीलाः केचिन्मध्यस्थतां गताः ।
विमर्शशीलाः केचित्तु हेतुवादकुतूहलाः ॥ ६
प्रत्यक्षमनुमानं च प्रमाणमिति निश्चिताः ।
प्रमाणं किं करिष्यति नेति पण्डितमानिनः ।
अप्रमाणं करिष्यन्ति वेदोक्तमपरे जनाः ॥ ७
नास्तिक्यपरमाश्चापि केचिद्धर्मविलोपकाः ।
भविष्यन्ति नरा मूढा मन्दाः पण्डितमानिनः ॥८
तदात्वमात्रश्रद्धेयाः शास्त्रज्ञानविमूर्छिताः ।
दाम्भिकास्ते भविष्यन्ति वादशीलपरायणाः ॥ ९
तदा विचलिते धर्मे जनाः शेषपुरस्कृताः ।
शुभान्येवाचरिष्यन्ति दानसत्यसमन्विताः ॥ १०
सर्वभक्षो ह्यसंगुप्तो निर्गुणो निरपत्रपः ।
भविष्यति तदा लोकस्तत्कषायस्य लक्षणम् ॥ ११
विप्राणां शाश्वतीं वृत्तिं यदा वर्णावरो जनः ।
अभिपत्स्यति वृत्त्यर्थं तत्कषायस्य लक्षणम् ॥ १२
कषायोपप्लवे काले ज्ञानविद्याप्रणाशने ।
सिद्धिमल्पेन कालेन यास्यन्ति निरुपस्कृताः ॥१३
महायुद्धं महानादं महावर्षं महाभयम् ।
भविष्यति युगे क्षीणे तत्कषायस्य लक्षणम् ॥ १४
विप्ररूपाणि रक्षांसि राजानः कर्णवेदिनः ।
पृथिवीमुपभोक्ष्यन्ति युगान्ते प्रत्युपस्थिते ॥ १५
निःस्वाध्यायवषट्कारा मुनयश्चाभिमानिनः ।
क्रव्यादा ब्रह्मरूपेण सर्वभक्षा वृथाव्रताः ॥ १६
मूर्खाः स्वार्थपरा लुब्धाः क्षुद्राः क्षुद्रपरिच्छदाः ।
व्यवहारोपवृत्ताश्च च्युता धर्माच्च शाश्वतात् ॥ १७
हर्तारः पररत्नानां परदारप्रधर्षकाः ।
कामात्मानो दुरात्मानः सोपधाः प्रियसाहसाः ॥
तेषु प्रभवमानेषु तुल्यशीलेषु सर्वतः ।
अभाविनो भविष्यन्ति मुनयो बहुरूपिणः ॥ १९
उत्पन्ना ये कृतयुगे प्रधानपुरुषाश्रयाः ।
कथायोगेन तान्सर्वान्पूजयिष्यन्ति मानवाः ॥ २०
सस्यचोरा भविष्यन्ति तथा चैलापहारिणः ।
भक्ष्यभोज्यहराश्चैव भाण्डानां चैव हारिणः ॥ २१
चोराश्चोरस्य हर्तारो हन्ता हर्तुर्भविष्यति ।
चोराश्चोरक्षये चापि कृते क्षेमं भविष्यति ॥ २२
निःसारे क्षुभिते लोके निष्क्रिये व्यन्तरे स्थिते ।
नराः श्रयिष्यन्ति वनं करभारप्रपीडिताः ॥ २३
यज्ञकर्मण्युपरते रक्षांसि श्वापदानि च ।
कीटमूषकसर्पाश्च धर्षयिष्यन्ति मानवान् ॥ २४
क्षेमं सुभिक्षमारोग्यं सामग्र्यमथ बन्धुभिः ।
उद्देशेन नरश्रेष्ठ भविष्यन्ति युगक्षये ॥ २५
स्वयंपालाः स्वयंचोरा युगसंभारसंभृताः ।
मण्डलैः प्रभविष्यन्ति देशे देशे पृथक्पृथक् ॥२६
स्वदेशेभ्यः परिभ्रष्टा निःसाराः सह बन्धुभिः ।
नरास्तदा भविष्यन्ति सर्वे कालप्रतीक्षिणः ॥ २७
तदा स्कन्धे समादाय कुमारान्प्रद्रुता भयात् ।
कौशिकीं संश्रयिष्यन्ति नराः क्षुद्भयपीडिताः ॥२८
अङ्गान्वङ्गान्कलिङ्गांश्च काश्मीरानथ मेकलान् ।
ऋषिकान्तगिरिद्रोणीः संश्रयिष्यन्ति मानवाः ॥२९
कृत्स्नं च हिमवत्पार्श्वं कूलं च लवणाम्भसः ।
अरण्यानि च वत्स्यन्ति नरा म्लेच्छगणैः सह ॥३०
नैव शून्या न चाशून्या भविष्यति वसुंधरा ।
गोप्तारश्चाप्यगोप्तारः प्रभविष्यन्ति शासिनः ॥ ३१
मृगैर्मत्स्यैर्विहंगैश्च श्वापदैः सर्वकीटकैः ।
मधुशाकफलैर्मूलैर्वर्तयिष्यन्ति मानवाः ॥ ३२

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

चीरं पर्णं च विविधं वल्कलान्यजिनानि च ।
स्वयं कृत्वा निवत्स्यन्ति यथा मुनिजनास्तथा ॥३३
बीजानामाकृतिं निम्नेष्वीहन्ते काष्ठशङ्कुभिः ।
अजैडकं खरोष्ट्रं च पालयिष्यन्ति यत्नतः ॥ ३४
नदीस्रोतांसि रोत्स्यन्ति तोयार्थं कूलमाश्रिताः ।
पक्वान्नव्यवहारेण विपणन्तः परस्परम् ॥ ३५
तनूरुहैर्यथाजातैः समलान्तरसंवृतैः ।
बह्वपत्याः प्रजाहीनाः क्रूरा लक्षणवर्जिताः ॥ ३६
एवं भविष्यन्ति तदा मनुष्याः कालकारिताः ।
हीनाद्धीनं तदा धर्मं प्रजा समनुवर्त्स्यति ॥ ३७
आयुस्तत्र च मर्त्यानां परं त्रिंशद्भविष्यति ।
दुर्बला विषयग्लाना रजसा समभिप्लुताः ॥ ३८
भविष्यति तदा तेषां रोगैरिन्द्रियसंक्षयः ।
आयुःप्रक्षयसंरोधाद्धिंसा चोपरमिष्यति ॥ ३९
शुश्रूषवो भविष्यन्ति साधूनां दर्शने रताः ।
सत्यं चापि प्रपत्स्यन्ति व्यवहारापशङ्कया ॥ ४०
भविष्यन्ति च कामानामलाभाद्धर्मशीलिनः ।
करिष्यन्ति च संकोचं स्वपक्षक्षयपीडिताः ॥ ४१
एवं शुश्रूषवो दानं सत्ये प्राणाभिरक्षणे ।
चतुष्पादप्रवृत्तं च धर्ममाप्स्यन्ति मानवाः ॥ ४२
तेषां धर्माभिमानानां गुणेषु परिवर्तताम् ।
स्वादु किं न्विति विज्ञाय धर्म एव स्वदिष्यति ॥
यथा हानिः क्रमप्राप्ता तथा वृद्धिः क्रमागता ।
प्रगृहीते ततो धर्मे प्रपत्स्यन्ति कृतं पुनः ॥ ४४
साधुवृत्तिः कृतयुगे कषाये हानिरुच्यते ।
एक एव तु कालः स हीनवर्णो यथा शशी ॥४५
छन्नो हि तमसा सोमो यथा कलियुगे तथा ।
पूर्णश्च तमसा हीनो यथा कलियुगे तथा ॥ ४६
अर्थवादपरो धर्मो वेदार्थ इति तं विदुः ।
अनिर्णिक्तमविज्ञातं दायाद्यमिव धार्यते ॥ ४७
इष्टं दानं तपो नाम ब्रह्मचर्यं सुपूजितम् ।
गुणैः कर्माभिनिर्वृत्तिर्गुणास्तथ्येन कर्मणा ॥ ४८
आशीस्तु पुरुषं दृष्ट्वा देशकालानुवर्तिनी ।
युगे युगे यथाकालमृषिभिः समुदाहृता ॥ ४९
इह धर्मार्थकामानां वेदानां च प्रतिक्रिया ।
आशिषश्च शुभाः पुण्यास्तथैवायुर्युगे युगे ॥ ५०

यथा युगानां परिवर्तनानि
चिरप्रवृत्तानि विधिस्वभावात् ।
क्षणं न संतिष्ठति जीवलोकः
क्षयोदयाभ्यां परिवर्तमानः ॥ ५१

इति श्रीहरिवंशे सप्तदशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

११८

सूत उवाच ।

इत्येवमाश्वासयतो राजानं जनमेजयम् ।
अतीतानागतं वाक्यमृषेः परिषदा श्रुतम् ॥ १
अमृतस्येव चास्वादः प्रभा चन्द्रमसो यथा ।
अतर्पयत तच्छ्रोत्रं महर्षेर्वाङ्मयो रसः ॥ २
धर्मार्थकामसंयुक्तं करुणं वीरहर्षणम् ।
रमणीयं तदाख्यानं कृत्स्नं परिषदा श्रुतम् ॥ ३
केचिदश्रूणि मुमुचुः श्रुत्वा दध्युस्तथापरे ।
इतिहासं तमृषिणा पाराशर्येण दर्शितम् ॥ ४
सदस्यान्सोऽभ्यनुज्ञाय कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
पुनर्द्रक्ष्याम इत्युक्त्वा जगाम भगवानृषिः ॥ ५
अनुजग्मुस्ततः सर्वे प्रयान्तमृषिसत्तमम् ।
लोके प्रवदतां श्रेष्ठं शिष्टाः सर्वे तपोधनाः ॥ ६
याते भगवति व्यासे विप्राः सह महर्षिभिः ।
ऋत्विजः पार्थिवाश्चैव प्रतिजग्मुर्यथागतम् ॥ ७
पन्नगानां सुघोराणां कृत्वा तां वैरयातनाम् ।
जगाम रोषमुत्सृत्य राजा विषमिवोरगः ॥ ८

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

होत्राग्निदीप्तशिरसं परित्राय च तक्षकम् ।
आस्तीकोऽप्याश्रमपदं जगाम च महामुनिः ॥ ९
राजापि हास्तिनपुरं प्रविवेश जनावृतः ।
अन्वशासच्च मुदितस्तदा प्रमुदिताः प्रजाः ॥ १०
कस्यचित्त्वथ कालस्य स राजा जनमेजयः ।
दीक्षितो वाजिमेधाय विधिवद्भूरिदक्षिणः ॥ ११
संज्ञप्तमश्वं तत्रास्य देवी काश्या वपुष्टमा ।
संविवेशोपगम्याथ विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ १२
तां तु सर्वानवद्याङ्गीं चकमे वासवस्तदा ।
संज्ञप्तमश्वमाविश्य तया मिश्रीबभूव सः ॥ १३
तस्मिन्विकारे जनिते विदित्वा तत्त्वतश्च तत् ।
असंज्ञप्तोऽयमश्वस्ते ध्वंसेत्यध्वर्युमब्रवीत् ॥ १४
अध्वर्युर्ज्ञानसंपन्नस्तदिन्द्रस्य विचेष्टितम् ।
कथयामास राजर्षेः शशाप स पुरंदरम् ॥ १५

जनमेजय उवाच ।

यद्यस्ति मे यज्ञफलं तपो वा रक्षतः प्रजाः ।
फलेन तेन सर्वेण ब्रवीमि श्रूयतामिदम् ॥ १६
अद्यप्रभृति देवेन्द्रमजितेन्द्रियमस्थिरम् ।
क्षत्रिया वाजिमेधेन न यक्ष्यन्तीति शौनक ॥ १७
ऋत्विजश्चाब्रवीत्क्रुद्धः स राजा जनमेजयः ।
दौर्बल्यं भवतामेतद्यदयं धर्षितः क्रतुः ॥ १८
विषये मे न वस्तव्यं ध्वंसध्वं सह बान्धवैः ।
इत्युक्तास्तत्यजुर्विप्रास्तं नृपं जातमन्यवः ॥ १९
अमर्षादन्वशासच्च पत्नीशालागताः स्त्रियः ।
असतीं वपुष्टमामेतां निर्वासयत मे गृहात् ।
यया मे चरणो मूर्ध्नि भस्मरेणूषितः कृतः ॥ २०
शौण्डीर्यं मेऽनया भग्नं यशो मानश्च दूषितः ।
नैनां द्रष्टुमपीच्छामि परिक्लिष्टामिव स्रजम् ॥ २१
न स्वादु सोऽश्नाति नरः सुखं स्वपिति वा रहः ।
अन्वास्ते यः प्रियां भार्यां परेण मृदितामिव ॥ २२
एवमुच्चैः प्रभाषन्तं क्रुद्धं पारिक्षितं नृपम् ।
गन्धर्वराजः प्रोवाच विश्वावसुरिदं वचः ॥ २३
त्रियज्ञशतयज्वानं वासवस्त्वां न मृष्यति ।
न दुष्यतीयं पत्नी ते विहितेयं वपुष्टमा ॥ २४
रम्भा नामाप्सरा देवी काशिराजसुता मता ।
सैषा योषिद्वरा राजन्रत्नभूतानुभूयताम् ॥ २५
यज्ञे विवरमासाद्य विघ्नमिन्द्रेण ते कृतम् ।
यज्वा ह्यसि कुरुश्रेष्ठ समृद्ध्या वासवोपमः ॥ २६
बिभेत्यभिभवाच्छक्रस्तव क्रतुफलैर्नृप ।
तस्मादावर्तितश्चैव क्रतुरिन्द्रेण ते विभो ॥ २७
मायैषा वासवेनेह प्रयुक्ता विघ्नमिच्छता ।
यज्ञे विवरमासाद्य संज्ञप्तं दृश्य वाजिनम् ।
रतिमिन्द्रेण रम्भायां मन्यसे यां वपुष्टमाम् ॥ २८
अथ ते गुरवः शप्तास्त्रियज्ञशतयाजिनः ।
भ्रंशितस्त्वं च विप्राश्च फलादिन्द्रसमादिह ।
त्वत्तश्चैव सुदुर्धर्षात्त्रियज्ञशतयाजिनः ॥ २९
बिभेति हि सदा त्वत्तो ब्राह्मणेभ्योऽपि वासवः ।
एकेन वै तदुभयं तीर्णं शक्रेण मायया ॥ ३०
स एष सुमहातेजा विजिगीषुः पुरंदरः ।
कथमन्यैरनाचीर्णं नप्तुर्दारानतिक्रमेत् ॥ ३१
यथैव हि परा बुद्धिः परो धर्मः परो दमः ।
यथैव परमैश्वर्यं कीर्तिश्च हरिवाहने ।
तथैव तव दुर्धर्ष त्रियज्ञशतयाजिनः ॥ ३२
मा वासवं मा च गुरुमात्मानं मा वपुष्टमाम् ।
गच्छ दोषेण कालो हि सर्वथा दुरतिक्रमः ॥ ३३
ऐश्वर्येणाश्वमाविश्य देवेन्द्रेणाभिरोपितः ।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

आनुकूल्येन देवस्य वर्तितव्यं सुखार्थिना ॥ ३४
दुस्तरं प्रतिकूलं हि प्रतिस्रोत इवाम्भसः ।
स्त्रीरत्नमुपभुङ्क्ष्वेमामपापां विगतज्वरः ॥ ३५
अपापास्त्यज्यमाना वै शपेयुरपि योषितः ।
अदुष्टास्तु स्त्रियो राजन्दिव्यास्तु सविशेषतः ॥३६
भानोः प्रभा शिखा वह्नेर्वेदीहोत्रे तथाहुतिः ।
परामृष्टाप्यसंरक्ता नोपदुष्यन्ति योषितः ॥ ३७
ग्राह्या लालयितव्याश्च पूज्याश्च सततं बुधैः ।
शीलवत्यो नमस्कार्याः पूज्याः श्रिय इव स्त्रियः ॥

सूत उवाच ।

एवं स विश्वावसुनानुनीतः
प्रसादमागम्य वपुष्टमायाम् ।
चकार मिथ्याव्यतिशङ्कितात्मा
शान्तिं परां तत्र स धर्मजुष्टाम् ॥ ३९
श्रममभिविनिवर्त्य मानसं स
समभिलषज्जनमेजयो यशः स्वम् ।
विषयमनुशशास धर्मबुद्धि-
र्मुदितमना रमयन्वपुष्टमां ताम् ॥ ४०
न च विरमति विप्रपूजना-
न्न च विनिवर्तति यज्ञशीलनात् ।
न च विषयपरिरक्षणाच्च्युतोऽसौ
न च परिगर्हति वपुष्टमां च ॥ ४१
विधिविहितमशक्यमन्यथा हि कर्तुं
यदृषिरचिन्त्यतपाः पुरात्रवीत्सः ।
इति नरपतिरात्मवांस्तदासौ
तदनुविचिन्त्य बभूव वीतमन्युः ॥ ४२

❀ ❀ ❀ ❀

इदं महाकाव्यमृषेर्महात्मनः
पठन्नृणां पूज्यतमो भवेन्नरः ।
प्रकृष्टमायुः समवाप्य दुर्लभं
लभेत सर्वज्ञफलं च केवलम् ॥ ४३
शतक्रतोः कल्मषविप्रमोक्षणं
पठन्निदं मुच्यति कल्मषान्नरः ।
तथैव कामान्विविधान्समश्नुते
समाप्तकामश्च चिराय नन्दति ॥ ४४
यथा हि पुण्यप्रभवं फलं द्रुमा-
त्ततः प्रजायन्ति पुनश्च पादपाः ।
तथा महर्षिप्रभवा इमा गिरः
प्रवर्धयन्ते तमृषिं प्रवर्तिताः ॥ ४५
पुत्रानपुत्रो लभते सुवर्चस-
श्च्युतः पुनर्विन्दति चात्मनः स्थितिम् ।
व्याधिं न चाप्नोति चिरं न बन्धनं
क्रियां च पुण्यां लभते गुणान्वितः ॥ ४६
पतिमुपलभते च सत्सु कन्या
श्रवणमुपेत्य शुभा मुनेस्तु वाचः ।
जनयति च सुतान्गुणैरुपेता-
न्रिपुजनमर्दनवीर्यशालिनश्च ॥ ४७
विजयति वसुधां च क्षत्रवृत्ति-
र्धनमतुलं लभते द्विषज्जयं च ।
विपुलमपि धनं लभेच्च वैश्यः
सुगतिमियाच्छ्रवणाच्च शूद्रजातिः ॥ ४८
पुराणमेतच्चरितं महात्मना-
मधीत्य बुद्धिं लभते च नैष्ठिकीम् ।
विहाय दुःखानि विमुक्तसङ्गः

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

स वीतरागो विचरेद्वसुंधराम् ॥ ४९

इत्येतदाख्यानमुदाहृतं वः
प्रतिस्मरन्तो द्विजमण्डलेषु ।
स्थैर्येण जातेन पुनः स्मरन्तः
सुखं भवन्तो विचरन्तु लोकम् ॥ ५०

इति चरितमिदं महात्मना-
मृषिकृतमद्भुतवीर्यकर्मणाम् ।
कथितमिदं हि समासविस्तरैः
किमपरमिच्छसि किं ब्रवीमि ते ॥ ५१

इति श्रीहरिवंशे अष्टादशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

॥ समाप्तं भविष्यपर्व ॥

॥ समाप्तो हरिवंशः ॥

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh.

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh